

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

KARJALA
IDÄN JA LÄNNEN
VALISSÄ

I

KARJALA
IDÄN JA LÄNNEN
VÄLISSÄ

I

VENÄJÄN KARJALA RENESSANSSIAJALLA
(1478—1617)

HEIKKI KIRKINEN

KIRJAYHTYMÄ — HELSINKI 1970

Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy
Joensuu 1970

ESIPUHE

Tämä tutkimus on tavallaan jatko v. 1963 ilmestyneeseen kirjaani »Karjala idän kulttuuripiirissä», joka käsitteli Venäjän Karjalan keskiaikaa. Se ei pyrkinytkään olemaan täydellinen esitys kohteestaan, vaan sen tarkoitus oli ennen muuta avartaa näkökulmaa Karjalan historian tutkimuksessa ja tuoda siinä esiin uusia ongelmia uuden lähdeaineiston valossa. Se lienee onnistunut päätehtävässään, sillä Karjalan historiaa ei enää voida tarkastella niin yksipuolisesti kuin aikaisemmin, ja tutkimus on saanut uusia harrastajia, jotka jatkavat aloitettua linjaa. Yksityiskohdissa on aina tarkistamisen varaa ja aikaisemmasta kirjastani tekemäni mieli korjata sellaisia huomaamattomuusvirheitä kuin vanhojen suomen-sukuisten paikannimien tulkintoja vanhoista slaavilaisista lähteistä, joissa vain kielentutkijan apu antaa varman tuloksen. Niinpä mainitun tutkimukseni s. 65 olevassa kartassa eräät vanhat bjarmien pogostat pitäisi merkitä a-loppuisiksi kuten »Pinega», »Rakula», »Vekšenga». Eräissä kohdin taas pitäisi korostaa entistä voimakkaammin tulkintaeroavuuksia vanhaan tutkimukseen verrattuna. Suomalaisessa tutkimuksessa puhutaan esim. yhä venäläisten ristiretkestä Karjalaan v. 1227, vaikka tutkimuksessani osoitin, että läntisen tyylin ristiretket olivat vieraita idän kirkolle ja että Karjalan kastamista v. 1227 ei minkään lähteiden perusteella voi pitää aseellisen ristiretken luontoisena. Suomalaisessa tutkimuksessa kummittelee yhä läntinen mielikuva ja läntinen tulkinta ilman luotettavaa historiallista perustelua.

Vaikka uusi tutkimukseni ei ole aikaisemman kaavamainen jatko, se seuraa samaa peruslinjaa. Kohteena on Venäjän Karjala keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa. Rajana on siirtyminen Novgorodin yhteydestä Moskovan suuriruhtinaan alaisuuteen, mistä alkaa tietysti mielessä uusi aikakausi Karjalan historiassa. Tämä aikakausi päättyi suuriin sotiin ja Stolbovan rauhaan, jossa Karjala jälleen jaettiin uudella tavalla

kilpailevien suurvaltojen kesken. Aikakautta voi kuvata yksinkertaisella graafisella käyrällä: alkumurroksen heilahteluista lähtee pitkä nouseva kaari, joka kuvaa rauhan aikaa 1500-luvun alkupuolella, kunnes sodat tuovat siihen jyrkän laskun vuosisadan lopulla. Aivan lyhyen mutta nopean jälleenrakennuksen nousun jälkeen kausi päättyy entistä synkempään laskuun 1610-luvun sodan seurauksena. Siinä on tutkimamme ajan struktuuri Karjalan kannalta katsottuna.

Methodisesti pyrkimyksenä on jälleen valottaa Karjalan historiaa entistä avarammasta näkökulmasta käsin. Suomessa Karjalan varhaista historiaa on katsottu liiaksi Ruotsin intressien kannalta ja lähdeaineistona on ollut etupäässä suomalainen ja ruotsalainen materiaali. Karjalasta kuitenkin vain pieni murto-osa kuului keskiajalla ja uuden ajan alussa Ruotsiin, valtaosa kuului Venäjän yhteyteen. Olisi tietysti houkuttelevaa kirjoittaa jo koko karjalaisen heimon etnohistoriaa ottaen mukaan sekä Venäjän että Suomen Karjalan, mutta tutkimuksen tässä vaiheessa sellainen työ on liian vaikea. Poliittiset, hallinnolliset ja kulttuurilliset rajat vaikuttavat niin voimakkaasti kehitykseen, että ne on perustuskimuksessa otettava huomioon. Historiallisesti on ehkä hedelmällisempääkin tarkastella kumpaaikin Karjalaa niiden laajempien kokonaisuuksien elimellisinä osina, joihin ne poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurillisesti kuuluivat. Erityistehtävänä voi yrittää myös puhdasta etnohistoriaa, mutta sen pohjana tulee olla luotettava poliittisen historian kenttä.

Siksi keskitymme jälleen nimenomaan Venäjän Karjalaan ja teemme vain yleisluontoisia taustaviittauksia Suomen Karjalaan ja Savoona. Kun käytämme Karjala sanaa, tarkoittaa se kohteen mukaisesti yleensä Venäjän Karjalaa. Mutta karjalaisten asutus- ja vaikutusalue ulottui varsinaisen Karjalan ulkopuolellekin, Syvärin taa kaakkoon vepsäläisten luo, missä heimoraja ei suinkaan ollut jyrkkä eikä selkeä, Äänisjärven itäpuolelle taipaleentakaisten tšuidien maille, joista osa kuului Äänisen viidennekseen ja sen mukana karjalaisalueeseen, edelleen pitkin Vianan meren rannikkoa Kuolan niemimaalle sekä verotuksen ja asutuksen mukana Venäjän Lappiin asti. Sen vuoksi käsittelemme koko tätä laajaa aluetta, jolla karjalainen vaikutus oli huomattavan voimakas ja jolle kehittyi yhtenäisiä hallintoalueita: Laatokan Karjala, Äänisen Karjala, Vianan rannikko, Novgorodin Lappi ja Villi Lappi. Ne muodostavat puitteet Venäjän Karjalan historialle tutkimallamme ajalla.

Pyrimme tarkastelemaan Venäjän Karjalan historiaa Karjalan omasta näkökulmasta käsin, ei pelkästään lännen tai idän kannalta katsottuna. Koetamme ymmärtää, miltä maailma näytti karjalaisista itsestään, ja

miten he tunsivat elävänsä. Tämän lisäksi yritämme ymmärtää sekä idän että lännen asenteita niiden suhtautumisessa Karjalaan. Tässä mielessä historian tutkimuksessa tulee käyttää moninkertaista näkökulmaa. Karjalaakin tulee valaista useilta eri tahoilta katsottuna, mutta koska Venäjän Karjala kuului elimellisesti Venäjään, on tämä perusnäkökulma hallitseva. Voimme tarkistaa monia yksipuolisia näkemyksiä ja tulkintoja Karjalan varhaisista vaiheista, varsinkin kun pyrimme käyttämään mahdollisuuksien mukaan sekä itäistä että läntistä lähdeaineistoa. Juuri itäisen lähdeaineiston käyttö antaa mielestäni eniten uutta tietoa. Mainittakoon esimerkkeinä vain vuoden 1568—69 verokirja Käkisalmen läänin eteläosasta, Äänisen Karjalan verokirjat, Neuvostoliitossa kootut asiakirjajulkaisut sekä vanhin hagiografinen kirjallisuus. Mainittakoon, että nimien oikeinkirjoituksessa on pyritty seuraamaan lähteiden antamaa pohjaa, joskin nykyisiä nimimuotoja on käytetty monista yleisesti tunnetuista paikoista ja henkilöistä.

Lähdeaineiston tärkeimmät osat ovat Moskovassa, Leningradissa, Helsingissä ja Tukholmassa. Niiden etsiminen, käyttöön saaminen, tulkinta ja lähdekritiikki on vaatinut paljon matkoja, työtä ja ystävällistä apua. Kiitän erityisesti Valtion Humanistista Toimikuntaa, jonka tutkijana ollessani sain Toimikunnalta tukea ja aineellista apua tutkimuksen suorittamiseen, erityisesti tutkimusmatkoihin ja jäljenteisiin. Kiitän Neuvostoliiton Arkistohallintoa sekä arkistojen ja kirjastojen henkilökuntaa minulle ystävällisesti annetusta avusta ja opastuksesta. Ilman sitä tutkimukseni ei olisi ollut mahdollinen. Kiitän Jenny ja Antti Vihurin Rahastoa, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiötä, Kirjayhtymä OY:tä ja Helsingin yliopiston kansleria minulle myönnettyistä apurahoista, joiden avulla olen voinut tehdä useita tutkimusmatkoja sekä käyttää apuvoimaa rutiinityön tekemiseen. Kiitän vielä professori Kauko Piristä, joka antoi ystävällisesti käytettäväkseni Karjalaa koskevia muistiinpanojaan Savonlinnan voutintileistä 1500-luvulta sekä dosentti Maria Widnäsiä, joka on jatkuvasti ja suurella asiantuntemuksella opastanut minua Helsingin yliopiston kirjaston slaavilaisen kirjallisuuden käyttämisessä. Kiitän myös maisteri Pentti Papusta, joka on piirtänyt paljon työtä sekä asiantuntemusta vaatineet kartat. Samoin kiitän tutkijatovereitani, jotka ovat neuvoilla, keskustelulla ja väittelylläkin innostaneet minua tehtävässä sekä vaimoani, joka on kirjoittanut puhtaaksi käsikirjoituksen. Lopuksi ilmaisen kiitollisuuteni Suomen historialliselle Seuralle, joka on ottanut tutkimukseni julkaisusarjaansa sekä Kirjayhtymä Oy:lle, joka yhdessä sanotun Seuran kanssa kustantaa tutkimukseni julkaisemisen.

Käytännöllisistä syistä tutkimus on jaettava kahteen osaan, joista ensimmäinen sisältää asutuksen, hallinnon, talouden ja kulttuurin, kun taas toinen osa keskittyy poliittiseen historiaan.

Pariisissa, tammikuun 5. päivänä 1970

Tekijä

SISÄLLYS

I ASUTUS

1. Äänisen Karjala	13
2. Laatokan Karjala	20
3. Vienan rannikko	25
4. Novgorodin Lappi	30
5. Villi Lappi eli Yhteis-Lappi	34

II HALLINTO

1. Yleinen hallinto	43
2. Paikallishallinto	48
3. Kokeilua itsehallinnossa	53
4. Verotus	56

III MAATALOUS

1. Hallitsijan maa eli musta maa	60
2. Kirkon maa	63
3. Rälssiluokan synty	67
4. Uudet läänitustilalliset	71
5. Maalaistalot ja viljelymenetelmät	74
6. Metsästyks ja kalastus	80

IV KARJALAN TEOLLISUUS

1. Käsityö ja kotiteollisuus	87
2. Suolankeitto	93
3. Raudan ja hiilen tuotanto, muu teollisuus	100

V KAUPPA

1. Kauppatiet	104
2. Kauppapaikat	107
3. Kauppatavat ja kauppatavarat	117

VI KANSANKULTTUURI

1. Karjalan kansallinen perinne	125
2. Tietäjät ja noidat	129
3. Suurten myyttirunojen alkuperä	136
4. Kalevalan sankarirunojen taustaa	139
5. Sammosta ja eräistä muista myyttiaiheista	147

VII KIRKOLLINEN KULTTUURI

1. Seurakunnan toimintaa	155
2. Lappalaislähetys	162
3. Uskonnolliset liikkeet	169
4. Lukutaito ja kirjallisuus	173
5. Kirkkotaiteet	178

VIII PYHIEN KULTTI JA HAGIOGRAFIA

1. Askeesin ihanne ja todellisuus	190
2. Karjalan vanhimmat pyhät	194
3. Pyhien kultin ja hagiografian nousukausi	199
4. Syvärin askeettinen koulukunta	209
5. Vienan Karjalan uudet pyhät	215

IX KARJALAN LUOSTARIT

1. Luostarit Laatokan Karjalassa	221
2. Äänisen Karjalan luostariyhteisöt	233
3. Vienan Karjalan ja Lapin luostarit	242

LIITTEET

Liite 1: Maaomistus Käkisalmen läänissä v. 1500	254
Liite 2: Maanomistus Äänisniemen läänissä v. 1563	255

Liite 3: Suolankeittämöt Vienan rannikolla 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa	256
Liite 4: Venäjän Karjalan ja Lapin kirkot 1478—1617	258
Liite 5: Kirkkojen alueellinen jakautuminen	262
Liite 6: Venäjän Karjalan ja Lapin luostarit 1478—1617	263
Liite 7: Luostarien alueellinen jakautuminen	268
Liite 8: Venäjän Karjalan ja Lapin pyhät vuoteen 1617	269
 LÄHDEVIITTEET	 273
 KARTAT JA KUVAT	 306
 PAINOTUOTTEIDEN LYHENTEET	 307
 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	 308
 HENKILOHAKEMISTO	 321
 MAANTIETEELLINEN HAKEMISTO	 326
 RANSKANKIELINEN REFERAATTI	 337
 Karttaliite A	
Karttaliite B	

I luku

ASUTUS

1. Äänisen Karjala

Kesällä 1496 kiersi Äänisjärven rantaseutuja Novgorodin verokirjuri *Juri Saburov* seurueineen. Veneillä ja ratsain karjalaiset talonpojat kuljettivat herraa kylästä toiseen, pogostasta pogostaan. Kirjurilla oli mukanaan paksut rullat paperia, johon hän merkitsi kaikki kylät, talot, pellot, kylvömäärät, verovelvolliset miehet sekä veromäärät. Avustajat mittasivat ja arvioivat, kyselivät seuraavia kyliä ja koettivat pitää huolta, että mitään ei jäänyt näkemättä eikä yhtään kylää kirjaan merkitsemättä.

Äänisniemellä seurue sousti pitkiä vuonomaisia lahtia pitkin Sunkuun, missä oli tiuhaa asutusta. Kirjuri merkitsi muistiin:¹

»Nikolain pogosta Sungussa. Pogostalla Suuren Nikolain kirkko ja toinen, lämmin, Suuren Iljan kirkko. Kirkoissa palvelee igumeni Tarasi, kylvää ruista yhden koropan; tiakka Makari ja staaarosti Ostaško kylvävät ruista neljänneksen koroppaa, heinää tekevät kahdeksan rukoa. Yhteensä puoli obšaa peltoa.²

Nikolain pogostassa Sungussa suuriruhtinaan volosti Fedor Ostafjev Gluhovin hallussa ja siinä on kyliä seuraavasti: kylä Yläjärvellä: Fofanko Kokšin(en) sekä hänen lapsensa Ivaško ja Molafeiko, kylvävät ruista kaksi ja puoli koroppaa, heinää tekevät kuusi rukoa, puolitoista obšaa. Veroa viljasta puolet ynnä kaksi oravaa sekä isännöitsijälle neljännes koroppaa ruista ja yksi orava. Kylä Yläjärvellä: Vasko, kylvää ruista puolitoista koroppaa, heinää 5 rukoa, yksi obša. Veroa puolet viljasta ja 6 oravaa, sekä kylänvalvojalle neljännes koroppaa ruista ja yksi orava. Kylä samalla Yläjärvellä: Onanka ja Ivaško, kylvävät ruista puolitoista koroppaa, heinää tekevät 6 rukoa, yksi obša. Veroa viljasta puolet ja 2 oravaa, kylänvalvojalle neljännes koroppaa ruista ja orava».³

Kiertokäynti Sungussa kesti vähintään viikon, luultavasti enemmän. Piti tarkastaa kaikki viisi tsaarin volostia, Paleostrovin luostari kylineen sekä lohi- ja siika-apajat. Lopuksi kirjuri laati yhteenvedon: hän jäljensi mukana olleesta »vanhasta» verokirjasta entiset kylien, talojen, vero-

miesten ja verojen määrät sekä lisäsi niiden jälkeen uudet luvut. Niistä näkyi, että Sungun talomäärä oli kasvanut, joten tsaarin verotulotkin olivat lisääntymässä. Kestitysten jälkeen veronkirjoitusta jatkettiin seuraavassa pogostassa.

Vuoden 1496 verokirja vie meidät keskelle voimakkaasti kehittyvää Äänisen Karjalaa. Tämä Karjalan vanhin säilynyt verokirja on katkelma, vain neljä pogostaa kahdeksastatoista on tallella, nimittäin Sunku, Vytegra, Ošta ja Venitsa; muiden osalta vanhin säilynyt kirjoitus on vuosilta 1563—64. Mutta jo vuoden 1496 verokirja viittaa »vanhaan kirjoitukseen» eli aikaisempaan verokirjaan, joka kirjuriolla oli mukanaan. Milloin vanha kirjoitus tehtiin, siitä ei ole varmaa tietoa. Kovin usein veronkirjoitusta ei uusittu, sillä se oli suuritöinen puuha. Voidaan kuitenkin päätellä, että kun Novgorodin maat liitettiin Moskovan suuriruhtinaskuntaan v. 1478, uudet herrat teettivät veronkirjoituksen varmistukseksi verotulonsa. Inkerinmaalta ja Ladogan läänistä on säilynyt kaksi jäljennöstä *Dimitri Kitajevin* tekemästä läänitustilojen verokirjasta, joka on päivätty heinäkuun 31. p:nä 1483.⁴ Sama kirjuri piti »uuden» veronkirjoituksen Inkerissä ja Laatokan Karjalassa v. 1500. Todennäköisesti Laatokan Karjalassa on pidetty »vanha» kirjoitus suunnilleen samaan aikaan kuin Inkerissäkin eli 1480-luvun alkupuolella. Äänisen Karjala oli Novgorodista katsoen keskeisempää aluetta kuin rajamaat Inkeri ja Laatokan Karjala; sen veronkirjoitukset tehtiin aikaisemmin kuin rajamaiden.⁵ Äänisen Karjalan vanha kirjoitus lienee tehty jo vuoden 1480 tienoilla, joskin ajoitus jää epävarmaksi.

Verokirjat ovat päällisin puolin katsoen kuivia ja sekavia luetteloita, mutta niistä saa monenlaista tietoa, sillä niissä kuvastuvat asutuksen tiheys, elinkeinot, hallinto, verotuksen muodot ja muutokset, kirkon toiminta, väestön sosiaalinen rakenne ja osittain jopa kansallisuuskin. Jos jatkamme esimerkkinä olevaa kiertokäyntiä Sungun pogostassa v. 1496, toteamme että asutus keskittyi Ääniseen pistävälle niemelle ja siinä olevien pikku järvien rannoille.⁶ Kauempana oli asumaton erämaata muutamane syrjäkylineen. Useimmat kylät käsittivät vain yhden talon. Niiden kohdalla tapaa sellaisia merkintöjä kuin Vaska lapsineen tai Pavelko vävyineen. Asutuksen rakenne viittaa siihen, että suurperhejärjestelmä oli yleinen. Näyttää siltä, että monessa talossa asui useita sukupolvia yhdessä vanhan isännän johdossa. Sungussa oli yhden talon kyliä 131, kahden talon kyliä 17 ja kolmen talon kyliä vain yksi. Muissa pogostoissa erot ovat yleensä pienemmät, mutta kuitenkin selvät.

Seuraava veronkirjoitus Äänisen Karjalassa pidettiin vuosina 1563—64, luultavasti kahdessa erässä ja sen suoritti kirjuri *Andrei Lihatsjev*

apulaisineen. Hänen verokirjansa on säilynyt melkein kokonaan.⁷ Hänellä oli mukanaan Juri Saburovin verokirja, johon hän vertasi numeroita, mutta päinvastoin kuin Saburov, hän ei merkinnyt muistiin »vanhan kirjoituksen» numeroita, joten hänen kirjastaan emme voi täyttää puuttuvia lukuja. Ei edes päättelyn tietä tulla luotettaviin tuloksiin. Lihatšev käyttää sellaisia otsikoita kuin »Lisää tulleita», mutta hän jatkaa samassa luvussa vanhaakin asutusta eikä edes kaikkia uudisasutuksia ole merkitty paikalleen.

Uudistilojen laskeminen ja niiden vähentäminen kokonaisluvusta ei sekään anna vanhan kirjoituksen lukumääriä, sillä kaikki asutuksen lisäys ei ole uudisasutusta. Autio- ja uudistilojen laskenta antaa kyllä tietoja kehityksen suunnasta, vaikka lukumäärät eivät ole tarkkoja, sillä niiden kohdalla on usein tulkintavaikeuksia. Mikä on esimerkiksi »vanha uudistila» tai tila jonka nimi on »Novinka» eli uudistalo, mutta josta ei sanota, miltä ajalta nimi on peräisin? Nämä ovat tutkijan harmejä, jotka on kestettävä tyytymällä likiarvoihin.

Äänisen Karjala juontaa juurensa osittain samoihin alkulähteisiin kuin Laatokan Karjala. Asutuksen päävirta näyttää suuntautuneen molempiin jostakin Laatokan etelä- ja kaakkoispuolelta viimeistään viikinkiajalta lähtien. Itämeren suomalaisten läntiseen kieliryhmään kuuluvat virolaiset ja vatjalaiset lienevät jo tuolloin eläneet erillään itäisemmistä heimoista, joihin vanhimmat venäläiset kronikat lukivat *vepsäläiset* ja *tšuudit* sekä ristiretkiajalta alkaen *karjalaiset* ja *inkeriläiset*. Vepsäläiset ja tšuudit mainitaan slaavien liittolaisina Novgorodin valtiossa jo varjagivallan aikana 800-luvulla. Myöhemmät asiakirjat sijoittavat tšuudien maan Inkeriin, missä Jaaman, Kaprion ja Pähkinälinnan väliä nimitettiin Tšuudiksi vielä 1500-luvun alkupuolella.⁸ Arkeologisen tutkimuksen mukaan suomensukuista väestöä asui viikinkiajalla myös Olhavanjoen ja Ojatin välisellä alueella.⁹ Koska venäläiset kronikat sijoittavat vepsäläisten heimon Beloozeron seuduille, ne voivat tarkoittaa tšuudeilla vain Laatokan kaakkoispuolen suomensukuisia asukkaita ja ehkä itäisen Inkerin varhaisia siirtolaisia. Muualla Novgorodin varhaisvaltion alueella ei ollut tšuudeiksi sopivaa väestöä.

Novgorodin varhaisvaltion tšuudeja voi pitää inkeriläisten ja karjalaisen esi-isinä, eräänlaisena esikarjalaisena heimona. Kielentutkimus on vahvistanut käsityksen, että karjalaiset ja inkeriläiset eriytyivät yhteisestä alkuväestöstä viikinki- ja ristiretkiajalla.¹⁰ Tšuudilainen siirtolaisuus haarautui viuhkamaisesti kaikkiin suuntiin, missä oli tilaa, sillä etelästä sitä työnsi pois päin voimistuva slaavilainen asutus. Osa esikarjalaisesta väestöstä asettui Inkeriin, joka peri venäläisten silmissä tšuu-

dien maan nimen — vai olisiko Inkeri ollutkin alkuperäinen lähtökohta! Osa vaelsi Laatokan Karjalaan Nevan poikki tai Laatokan ylitse, osa hajaantui yhä kauemmaksi pohjoiseen ja koilliseen Laatokan kaakkois- ja itärantojen kautta. Laatokan Karjalassa tulokkaat sulattivat itseensä varhaisempaa suomalaista asutusta. Äänisen Karjalassa heihin sulautui vepsäläisiä, jotka tšuudien tavoin olivat siirtymässä pohjoiseen päin laajenevan slaavilaisasutuksen tieltä.

Tšuudien ja vepsäläisten heimoero oli vielä vähäinen, sillä molempia eteni rinnan Äänisjärven ja Äänisjoen reittejä pitkin pohjoiseen, missä heistä tuli rikkaita turkishankkijoita eli *bjarreja*, joita venäläiset kutsuivat nimellä *taipaleentakaiset tšuudit*.¹¹ Heidän pogostojaan mainitaan jo 1100-luvun alkupuolella Laatokan ja Äänisjärven rantamilla kuten Aunuksen, Pirkkinän, Ostretšinan, Andoman ja Puutoisen seuduilla.¹² Ei ole mitään syytä olettaa näiden seutujen väestön äkkiä vaihtuneen, joten nämäkin tšuudit ovat karjalaisten esi-isiä. Osa karjalaisista on siis bjarmien jälkeläisiä.

Aluksi Käkisalmen Karjala muodosti koko Karjalan vauraimman ja vahvimman osan, mutta se heikentyi toistuvissa sodissa 1200-luvun loppupuolella ja 1300-luvun alussa, jolloin sitä hävitettiin raskaasti ja jolloin se menetti Ruotsille läntiset pogostansa Äyräpään, Jääsken ja Savon. Äänisen Karjalan asutus sai kehittyä miltei rauhassa ja varsinkin kun siirtolaisvirta sinne jatkui, se voimistui keskiajan loppupuolella niin, että se ohitti asukasluvussa Laatokan Karjalan. Siitä tuli Karjalan voimakkain alue, joskin Käkisalmi säilytti asemansa kaupan ja kulttuurin keskuksena.

Voimme jakaa Äänisen Karjalan kolmeen maantieteelliseen vyöhykkeeseen: Alueen *eteläiset pogostat*, jotka olivat Novgorodia lähinnä, ryhmittivät pääasiassa Syvärinjoen ympärille. Ne sijaitsivat osittain entisellä vepsäläisalueella, jonne oli tullut myös venäläistä asutusta. Toiseksi voimme erottaa Laatokan ja Äänisen väliset maat Äänisniemi mukaan luettuna eli *luoteiset pogostat*. Tämän alueen pääväestönä olivat karjalaiset, mutta myös sinne oli tullut pieni määrä vepsäläisiä ja venäläisiä siirtolaisia. Kolmanneksi erotamme Äänisen takaiset maat eli *koilliset pogostat* jotka olivat entistä taipaleentakaiden tšuudien asuma-aluetta, vanhaa bjarmien maata. Tämä jako ei ole hallinnollinen, vaan puhtaasti havainnollinen. Se perustuu maantieteelliseen ja asutukselliseen yleiskuvaan.¹³ Voimme sen avulla jäsentää verokirjoista kootut numerotiedot Äänisen Karjalan asutuksen kehityksestä.

Taulu 1. Äänisen Karjalan asutus

	n. 1480		1496				1563				Erotus
	Taloja	Asukkaita	Asuttuja taloja	Asukkaita	Autiotaloja	Uudistaloja	Asuttuja taloja	Asukkaita	Autiotaloja	Uudistaloja	
Eteläiset pogostat											
Pirkkinä							405	431	33	38	+ 5
Venitsa	214	313	251	373	4	29	206	319	70	27	- 43
Ošta	270	522	346	542	4	48	518	552	104	148	+ 44
Megra							352	380	57	105	+ 48
Vytegra ¹⁴	n. 270	n. 400	n. 320	n. 440	n. 3	n. 11	224	259	48	37	- 11
Yhteensä							1705	1941	312	355	+ 43
Luoteiset pogostat											
Aunus							1338	1540	11	67	+ 56
Vaasena							685	782	64	133	+ 69
Ostretšina							341	362	54	48	- 6
Suoju							459	528	22	67	+ 46
Kiisi							367	453	24	23	- 1
Sunku	146	245	165	335	1	12	232	362	10	13	+ 3
Tolvaoja							326	384	10	36	+ 26
Yhteensä							3748	4411	195	387	+193
Koilliset pogostat											
Andoma							404	434	86	21	- 65
Salo							184	215	6	18	+ 12
Puutoinen							292	395	76	18	- 58
Vodlajärvi							60	79	34	5	- 29
Tšolmuinen							71	88	8	2	- 6
Uikujärvi							320	467	40	3	- 57
Yhteensä							1331	1678	250	67	-203
Summa	n. 900	n.1480	n.1082	n.1690	n.12	n.100	6784	8030	757	807	+ 33

Taulukosta havaitsemme, että Äänisen Karjalan väestön painopiste oli Laatokan ja Äänisen välimaastossa, jossa olivat väestöltään suurimmat pogostat sekä säännöllisin asutus. Suurimpia koko läänissä olivat Aunus, Vaasena, Ošta, Suoju ja Kiisi sekä pinta-alaltaan laaja Uikujärvi. Aunuksen keskustan muodostanut entinen arkkipiispan läänitys

käsitti 636 taloa ja 690 verotettua miestä.¹⁵ Sitä voi pitää asutustaajajamana.

Numerotiedot osoittavat, että varsinaisen karjalaisalueen väkiluku on kasvanut. Huomiota kiinnittää myös voimakas autioituminen ja uudisasutus. Selityksenä lienee kaskiviljelyksen tuoma liikkuvuus sekä suurperheiden jakautuminen. Vanhasta suurperheen muodostamasta kylästä lähti nuoripari kauemmaksi raivaamaan itselleen oman kasken ja rakentamaan oman talon; vähitellen siitä syntyi uusi kylä. Joskus, kun ympäristön kaskimaat ehtyivät, koko kylä voi siirtyä toiseen paikkaan. Myös uudisasutuksia on merkitty autiotalojen joukkoon, ja ainakin osa niistä kertonee epäonnistumisesta uudistilan viljelyksessä. Autiotilojen sekä asuttujen uudistalojen lukumäärän erotus heijastaa jossakin määrin väestön lukumäärän muutoksia, joten voimme käyttää sitä apuna asutuksen kehitystä arvioitaessa.

Laatokan ja Äänisen välillä uudisasutus on miltei kaikkialla voimakkaampaa kuin autioituminen. Sungun esimerkki kuvastaa koko alueen kehitystä: väkiluku kasvoi, asutus laajeni, suurperhekyllät näyttävät väistyneen pienempien perhekylien tieltä. Vuonna 1496 Sungussa oli 165 taloa ja niissä 335 miestä, mutta vuonna 1563 siellä oli 232 taloa ja niissä 362 miestä, eli ennen noin kaksi veromiestä taloa kohti ja myöhemmin vain yksi. Ainoastaan Ostretšinassa ja Kiisissä väkiluku näyttää pysyneen suunnilleen ennallaan. Aunuksessa, Vaasenassa ja Suojussa talojen lukumäärä on kasvanut noin kymmenellä prosentilla.

Äänisniemen läänin eteläisissä pogostoissa myönteinen kehitys ei ole näin selvä. Vain Osta, jonka vauraimmat osat ovat Syvärin pohjoispuolella, näyttää kasvaneen, sillä talojen lukumäärä nousi v. 1480—1563 välillä lähes kaksinkertaiseksi. Sen sijaan Venitsan ja Vytegran asutus, joka oli nousussa 1400-luvun lopulla, näyttää kääntyneen laskusuuntaan.

Vielä selvemmin asutuksen vähentymistä on havaittavissa Äänisjärven itäpuolen pogostoissa. Vain Salossa uudisasutus voitti autioitumisen, muualta asukkaita näyttää väistyneen pois. Pienessä Vodlajärven erämaapogostassa autiotiloja on puolet asuttujen tilojen määrästä. Puutoisessa autiotilojen luku on noin neljännes ja Andomassa noin viidennes asuttujen tilojen määrästä. Andoman eteläisessä naapurissa Vytegrassa luku on samaten viidennes. Verokirjan yleisin selitys autioitumiselle on tilan hylkääminen. Muutamissa tapauksissa mainitaan tulva, ja Uukujärvellä oli kymmenen taloa palanut keskenään läheisissä kylissä, mikä viittaa metsäpaloon. Sangen yleinen on myös selitys »viljelevät muualta käsin» («matkan päästä»), mikä merkinnee, että uuteen paikkaan siirtyneet asukkaat viljelivät vielä vanhan sukutilan peltoja tai kaskia. Sotien

aiheuttamaa autioitumista ei mainita, eihän Äänisen Karjalassa ollutkaan sotia kyseisenä aikana. Edellä mainitut syyt selittävät suuren osan autioitumisilmiöstä, mutta eivät kaikkea. Tärkeä syy asutuksen väistymiseen Äänisen itäpuolelta oli alueen taloudellisen merkityksen lasku uuden geopoliittisen tilanteen seurauksena. Novgorodin itsenäisyyden aikana kulki tärkeä kauppareitti Beloozerosta Ääniselle ja sieltä kannasten yli Vodlajärvelle, Kenajoelle ja edelleen Äänisjokea pitkin Vienan merelle. Äänisen rantapogostojen asukkaat huolehtivat kuljetuksista ja saivat niistä lisätuloja. Moskovan valloitettua Novgorodin maat, liikenne Äänisen, Kenjärven ja Äänisjoen reitillä supistui, sillä Novgorodin kauppa alkoi kulkea yhä enemmän Suhonaa ja Vienajokea pitkin. Lisäksi Vologdasta ja Beloozerosta kuljettiin suoraan Äänisjoen yläjuoksulle Kargopolin kautta. Muutos vähensi tuloja Äänisen itärannikolla ja pakotti asukkaita siirtymään muuanne. Tarkka nimistön tutkimus voisi ehkä selvittää, minne päin väestöä muutti.

Verokirja luettelee vain veroa maksavat miehet, mutta ei naisia, lapsia, vanhuksia eikä palkollisia. Jos arvioimme kuten aikanaan *J. U. Ronimus*,¹⁶ että yhtä veromiestä kohti Karjalassa oli viisi muuta henkilöä, saamme seuraavan hyvin karkean arvion Äänisen Karjalan asukasmäärästä 1500-luvun puolivälissä:

Eteläiset pogostat	noin 11 000 henkeä
Luoteiset pogostat	» 26 000 »
Koilliset pogostat	» 10 000 »

Yhteensä noin 47 000 henkeä.

Suurimpien pogostojen asukasmäärät olisivat sen mukaan olleet seuraavat: Aunus noin 9 000 henkeä, Vaasena 4 500, Ošta 3 000 ja Suoju samaten noin 3 000 henkeä. Vaikka näin saadut asukasmäärät ovat sangen epätarkkoja, voidaan suhteellisen luotettavasti arvioida, että Äänisniemen läänin asukasmäärä oli 40 000—50 000 henkeä. Nykyajan näkökulmasta katsoen se ei ole paljon, mutta omana aikanaan se merkitsi melko taajaa maaseutu-asutusta näillä leveysasteilla. Miten suuri osa tuosta väestöstä oli karjalaisia ja vepsäläisiä, sitä on mahdoton arvioida, sillä nimet ilmoitetaan yleensä kristillisinä henkilönniminä tyyppiin Iivana Paavalinpoika. Vain poikkeustapauksissa voidaan tehdä päätelmiä

henkilön kansallisuudesta. Koska alueella kuitenkin oli vanhaa suomensukuista asutusta ja koska venäläinen siirtolaisuus eteni näille seuduille varsin hitaasti, voidaan pitää luotettavana arviointia, että asukkaiden huomattava enemmistö oli vielä 1500-luvulla suomensukuisia eli karjalaisia ja vepsäläisiä.¹⁷

2. Laatokan Karjala

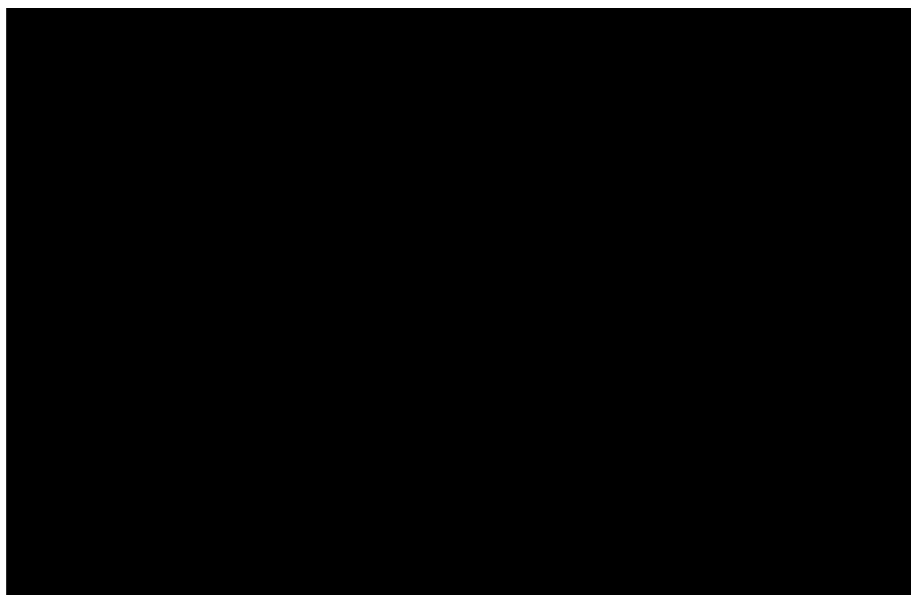
Aänisen pogostat olivat maksaneet veroja uuden kirjoituksen mukaan neljä vuotta, kun Laatokan Karjala sai uuden verokirjansa. Vuonna 1500 kirjuri *Dimitri Kitajev* apulaisineen kiersi Korelan eli Käkisalmen läänin seitsemän pogostaa ja merkitsi muistiin myös Käkisalmen kaupungin sekä Suvannon Taipaleen asutustajaman verotiedot.¹⁸ Hän toistaa vanhan verokirjan tilastot uusien numeroiden edellä, joten häneltä saa yleiskuvan asutuksen kehityksestä Laatokan Karjalassa 1400-luvun lopulla.

Ainakin osasta Käkisalmen lääniä laati läänitysmies *Ostafei Redrov* verojen tarkistuskirjan v. 7031 eli luultavasti kesällä 1524, mutta teksti ei ole säilynyt.¹⁹ Osasta Vatjan viidennestä teki tarkistuskirjan kirjuri *Semen Klušın* v. 1539, mutta se on puutteellinen eikä sen perusteella voi luotettavasti vertailla asutustietoja.²⁰ Seuraava täydellinen verokirja on *Andrei Bezsonovin* vuosina 1568—1569 laatima kirjoitus, josta on säilynyt Käkisalmen kaupungin ja eteläisen läänin käsittävä osa.²¹

Tsaari teetti koko Vatjan viidenneksestä uuden veronkirjoituksen sodan aikana v. 1582, mutta osa Inkeriä ja Käkisalmen lääni olivat Ruotsin miehittämät, joten ne piti jättää verokirjasta pois.²² Seuraavat asutustiedot Käkisalmen läänistä ovat Ruotsin miehitysajalta, jota käsittelemme erikseen. Vuoden 1569 verokirja on siis erittäin arvokas lähde asutuksen kehityksen arvioimiseksi rauhan kaudella, joten täydennämme sen avulla aikaisemmin tunnettua kokonaiskuvaa. Sitä ei ole aikaisemmin käytetty suomalaisessa tutkimuksessa.

Taulu 2. Käkisalmen läänin asutus²³

	n. 1483		1500		1569	
	tal.	henk.	tal.	henk.	tal.	henk.
Käkisalmi	183	357	212	272	431	588
Räisälä (kaup.pog.)	172	286	185	267	344	457
Sakkola	272	542	314	469	553	635
Suvannon Taipale	37	77	55	67	54	69
Rautu	229	427	245	345	278	434
Etel. lääni yht.	893	1689	1011	1420	1660	2183
Kurkijoki	668	1136	814	1053		
Sortavala	805	1331	826	1124		
Ilomantsi	211	312	239	335		
Salmi	226	451	318	508		
Pohj. lääni yht.	1910	3230	2197	3020		
	893	1689	1011	1420		
Summa	2803	4919	3208	4440		

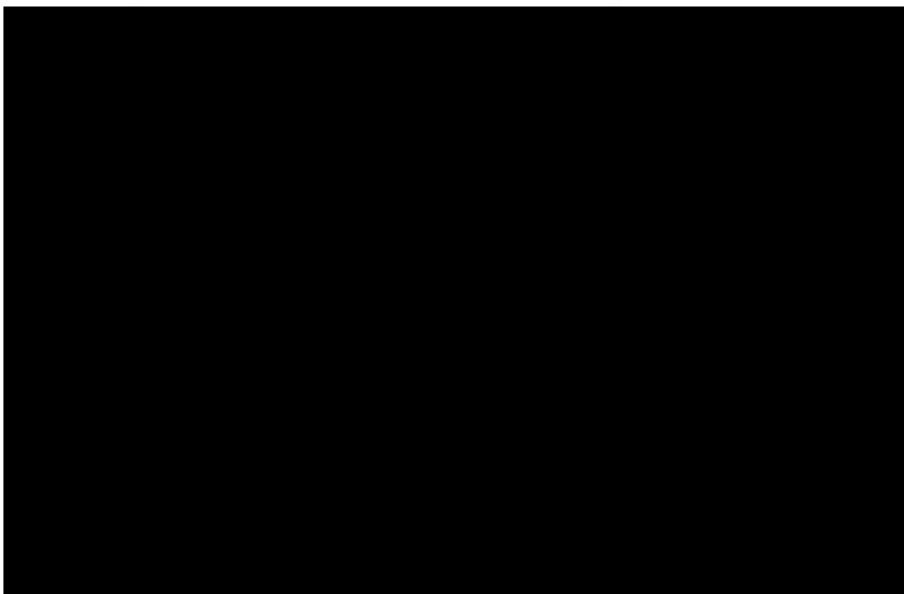
Kuva 1. Käkisalmen pohjapiirros 1640-luvulta. Linnansaari oik. reunassa.
Ruotsin Valtionarkisto

Tilastosta huomaamme, että v. 1500 Käkisalmen eteläisessä läänissä asui noin 1 400 verotettua henkilöä ja pohjoisessa läänissä kaksi kertaa enemmän eli noin 3 000. Silti asutus oli eteläosassa tiheämpää, sillä pohjoinen läänin osa oli monin verroin laajempi. Etelässä olivat myös läänin asutuskeskukset Käkisalmen kaupunki ja kauppapaikkana tunnettu Suvannon Taipale.²⁴ Jos kerromme perheiden luvun kuudella, saamme tulokseksi, että Käkisalmen kaupungissa asui noin 1 600 henkeä, Suvannon Taipaleessa noin 400 ja koko läänissä noin 26 000 henkeä eli pie-nehkön nykyisen kaupungin asukasmäärä. Jälleen on muistettava asutuksen yleinen harvuus keskiajan lopulla. Koko Suomen asukasmäärä 1570-luvulla on arvioitu 300 000 hengeksi, joten voi sanoa, että Käkisalmen läänin asukasmäärä keskiajan lopulla vastasi noin kymmenettä osaa Suomen asukasluvusta.

Talojen määrä näyttää 1400-luvun lopulla yleisesti kasvaneen, mutta mieshenkilöiden määrä vähentyneen paitsi Ilomantsin ja Salmin pogostoissa eli syrjäseuduilla. Tilasto ei anna tässä aivan selvää kuvaa tilanteesta. Kuten aikaisemmin on todettu, lienee vuosisadan lopulla taloja jaettu vanhoilla asutusseuduilla, joten taloja tuli lisää, mutta väkiluku ei muuttunut.²⁵ Jonkin verran mieskatoa lienee aiheuttanut vuoden 1495—96 sota, paitsi henkilötappioina myös muuttoliikkeenä syrjäisemmille seuduille, mihin viittaa Salmin ja Ilomantsin väkiluvun kasvu. Ilomantsin pogosta lieneekin muodostettu vasta 1400-luvulla lohkaisemalla se itsenäiseksi emäpogostasta Sortavalasta, josta sinne oli muuttanut runsaasti uudisasukkaita Kurkijoen siirtolaisten lisäksi.²⁶

1500-luvun alkupuoli on ollut Laatokan Karjalassa voimakkaan kehityksen aikaa. Talomäärät ovat kasvaneet 70 vuodessa noin 65 % ja mieslukukin noin 54 %. Vain Suvannon Taipaleen asutus on pysynyt ennallaan, sillä sen merkitys Käkisalmen rinnalla väheni. Erityisen voimakas on ollut Käkisalmen kaupungin kehitys. Sen taloluku ja henkilömäärä ovat kasvaneet yli kaksinkertaisiksi ja sen asukasmäärä lienee kohonnut yli 3 000 henkeen, joten siitä tuli suunnilleen samankokoinen kuin Turku ja suurempi kuin Viipuri.

Käkisalmen asutus jakautui kolmeen osaan: Kaupungin vanha keskus sijaitsi Spaski saarella, jossa oli pääkirkko eli Vapahtajan kirkko, maaherran talo sekä varakkaan väen asuntoja. Keskiaikainen kivilinnake sijaitsi omalla pienellä saarellaan, joka lienee 1500-luvun alkupuolella varustettu maavallein ja puumuurein. Vuoksen etelärannalla sijaitsi »Pähkinälinnan puoli» ja pohjoisrannalla »Fedorin puoli». Silta lienee yhdistänyt saaren ja Fedorin puolen toisiinsa.²⁷ Vuoksen rantamilla oli vielä joukko kauppoja ja varastoja sekä toista sataa puutarhaa, joissa

Kuva 2. Käkisalmi ja kaksi linnan kartanoa. Kartan kuvitusta 1600-luvun lopulta. Ruotsin valtionarkisto.

kaupunkilaiset viljelivät vihanneksia ja hedelmiä. Kaupungin ympärillä ei ollut muureja, joten se oli altis sodan tuhoille. Harvinaisen pitkän rauhankauden vallitessa 1400-luvun lopulta lähes kolmen miespolven ajan Käkisalmeista oli tullut yksi Pohjolan vauraimpia kaupunkeja. Turhaan ei suomalaispäälikkö kehunut tammikuussa 1573, että hän poltti Käkisalmissa kaksi joenrantojen kaupunginosaa, jotka olivat niin komeita, ettei hän missään ollut nähnyt niin hyvin rakennettuja taloja.²⁸

Vaikka meillä ei ole mitään tietoja asutuksen kehityksestä Käkisalmen läänin pohjoisosassa 1500-luvun alkupuoliskolla, voimme suhteellisen luotettavasti päätellä, että kehitys on ollut saman suuntainen kuin etelässä. Ilmeisesti siirtolaisuus Pohjois-Karjalaan jatkui, sillä siellä oli vapaata tilaa enemmän kuin etelässä. Todennäköisesti asutus läheni valtakuntien rajaa Puruveden ja Oriveden rantamilla, missä savolaisasutus eteni itään ja koilliseen päin. Kilpailu savolaisten kanssa erämaiden omistuksesta aiheutti molemminpuolisia hävitysretkiä, mutta niillä ei lie ollut ratkaisevaa vaikutusta asutuksen kehitykseen vuosisadan alkupuolella. Jos päättelemme, että väestön kasvu koko läänissä oli hiukan alhaisempi kuin läänin eteläosassa, voimme arvioida koko läänin asukas-

luvuksi vuoden 1570 tienoilla noin 37 000 henkeä. Asukasmäärä lienee siis ollut edelleen pienempi kuin Äänisniemen läänissä.

Käkisalmen läänin väestön kansallisuus on helpompi päätellä kuin Äänisniemen läänin asukkaiden. Laatokan Karjala oli karjalaisen heimon syntyaluetta. Venäläinen siirtolaisuus ei ulottunut sinne keskiajalla eikä siellä ollut venäläisiä miehitysjoukkoja, paitsi ehkä pieni varuskunta Käkisalmissa. Läänin kauppiaidenkin valtaosa oli ilmeisesti karjalaisia, joskin myös venäläisiä kauppiaita lienee saapunut Käkisalmeen. Läänin korkeimmat virkamiehet sekä osa munkistoa ja papistoa lienee ollut venäläisiä. Kun Moskovon suuriruhtinas takavarikoi maita Novgorodin alueilla ja asetti niihin omia läänitysmiehiään, joutui etupäässä venäläisten vasallien haltuun noin 63 % Pähkinälinnan läänin maista, mutta vain vajaat 3 % Käkisalmen läänin tiloista.²⁹ Voimme huoleti sanoa, että lähes kaikki Käkisalmen läänin asukkaat olivat karjalaisia.

Tässä yhteydessä kannattaa korostaa, että vanhojen lähteiden käyttämät kansallisuusnimitykset ovat harhaan johtavia. Venäläiset lähteet käyttävät ruotsalaisista ja suomalaisista yleensä samoja nimityksiä: »*nemtsit*» eli vierasmaalaiset tai »ruotsalaiset *nemtsit*» tai myöhemmin vain »*ruotsalaiset*». Vastaavasti ruotsalaiset lähteet käyttävät venäläisistä ja karjalaisista samaa nimitystä »*ryssät*».³⁰ Tämä seikka on aiheuttanut epäselvyyttä ja virheellisyksiä suomalaiseen tutkimukseen, joka yleensä ei ole analysoinut riittävän tarkasti näiden nimitysten täsmällisiä merkityksiä. Niinpä on yleistä puhua »venäläisten» hyökkäyksistä Savoon ja Pohjanmaalle, silloinkin kun partioretkien tekijöinä aivan ilmeisesti ovat olleet karjalaiset. Tämä on osaltaan värittänyt subjektiiviseen suuntaan käsityksiä Suomen ja Venäjän suhteista.

Toiseksi kannattaa muistaa, että v. 1323 osa Karjalaa liitettiin Ruotsiin ja että se kehittyi emämaansa yhteydessä eri suuntaan kuin Venäjän Karjala. Äyräpään ja Jääsken pogostoista muodostui Ruotsin yhteydessä Äyräpään kihlakunta. Viipurin linna tuli Ruotsin Karjalan linnaläänin keskuksiksi, jonka suojaan kasvanut asutus sai kaupungin oikeudet v. 1403. Ruotsin Karjalan läntisestä osasta muodostettiin Lapveden kihlakunta, joka ulottui Kymijoelle asti. Sen alueelle oli asettunut keskiajalla läntistä asutusta, mutta läänin heimohistoria on vielä tarkkaa analyysia vailla. Vasta 1540-luvulla Äyräpään ja Lapveden kihlakunnat jaettiin pienempiin hallinnollisiin yksiköihin, joista mainittakoon Jääsken ja Rannan kihlakunnat.³¹

Ruotsille luovutettu Savilahden eli Savon karjalaispogosta käsitti aluksi Mikkelin seudut, mutta se osoitti erittäin suurta kasvuvoimaa ja sisälsi uuden ajan alussa jo kolme kirkkopitäjää. Ne olivat Savilahti, Juva ja

Säämiinki, joihin 1500-luvun puolivälissä tuli lisää Rantasalmi ja Tavinsalmi.³² Väestö oli lisääntynyt huomattavasti ja vannonut alueita entisistä yhteisistä erämaista vanhan rajalinjan takaa. Näin muodostunut Savon maakunta erotettiin Viipurin läänistä omaksi linnaläänikseen v. 1534. Viipurin Karjala ja Savo kuuluivat siis alkuaan karjalaiseen nautinta- ja asutusalueeseen, mutta koska ne joutuivat Ruotsin yhteyteen jo keskiajalla, niiden käsittely tässä tutkimuksessa monimutkaistaisi tehtävää liiaksi. Etnohistoriallinen synteesi on pakko jättää myöhemmin suoritettavaksi.

3. Vienan rannikko

Laatokan ja Äänisen Karjalan rinnalle muodostui keskiajalla kolmas karjalaisvoittoinen alue, nimittäin Vienan meren rannikko eli Pomoori.³³ Se oli vanhaa bjarmien saalistusaluetta, jonne lienee asettunut siirtolaisia jo viikinkiajalta lähtien. Bjarmeja eli taipaleentakaisia tšuideja siirtyi pohjoista kohti sekä vepsäläis- että karjalaisalueilta, mutta näyttää siltä, että valtaosa Vienan meren rannikolle asettuneista bjarmeista oli joko »esikarjalaista» tai karjalaista alkuperää.

Rannikon vanhimmassa paikannimistöissä on niin runsaasti Karjalaan viittaavia nimiä, että vanhimman asutuksen täytyy olla pääasiallisesti karjalaisperäistä. Vienajoen yhden suuhaaran nimi 1400-luvun alkupuolen lähteissä on »Karjalan joen suu». Siitä länteen alkoi »Karjalan ranta», jolla sijaitsi mm. »Karjalanrannan Nikolain luostari». Rannikolla oli runsaasti paikan- ja henkilönnimiä, joille löytyy vastineita Laatokan tai Äänisen Karjalasta. Varsugajoen suultakin mainitaan 1400-luvun alussa »karjalainen pogosta».³⁴ Umban pohjoispuolella oli Välijärven vanha asutuskeskus, jossa erään 1300-luvun alkupuolelta peräisin olevan asiakirjan mukaan asui »puolikarjalaisia». Tämä lappalaisein osittain sulautunut karjalaisten bjarmien jäännös eli paikoillaan »vanhalla pogostalla» vielä v. 1585, jolloin siihen kuului sellaisia sukuja kuin Havka (*Haukka*), Koreljanin (*Karjalainen*) ja Lopin (*Lappalainen*). Jäännös säilyi jopa viime vuosisadan lopulle asti.³⁵

Vienan rannikoiden karjalaisperäiset bjarmit harjoittivat etenkin turkiseläinten pyyntiä, turkisten kauppaa ja suolankeittoa. Volgan kautta he olivat kauppayhteydessä bolgaarien kanssa. Monien sukupolvien menestyksellisellä työllä he loivat huomattavan varallisuuden ja melko korkean kulttuurin. Heidän mahtinsa romahti, kun tataarit valtasivat Sisä-Venäjä ja katkaisivat itäiset kauppatie 1200-luvun puolivälissä. Osa

Karjalan rannan bjarmeja näyttää siirtyneen länteen päin sekä asuttaneen Valkean meren länsi- ja pohjoisrannikoita.³⁶ Samaan aikaan vilkastui kauppareitti Vienan mereltä Äänisjärven kautta etelään vetäen rannikolle lisää siirtolaisia Karjalan suunnalta, jopa Venäjältäkin. Vienan rannikon asutus alkoi kasvaa.

Rannikon vanhimmissa asiakirjoissa esiintyy useita kertoja »Karjalan lasten viisi sukua», joiden jäsenet omistivat suuria maa-alueita Uikujoelta Vienan Kemin pohjoispuolelle asti. Näiden sukujen joukossa mainitaan jo 1400-luvun alkupuolella *Viimola*, *Roukkula* ja *Kuurola* sekä vähän myöhemmin samalla vuosisadalla *Ualtola* ja *Tiurula*.³⁷ Nämä viisi kuuluisaa sukua näyttävät olleen Vienan Karjalan vanhimpia suuromistajia, joiden perintöä sitten jaettiin ja myytiin muille suvuille, kuten lukuisat asiakirjat todistavat.³⁸ Ainakin Viimolan, Kuurolan ja Tiurulan suvut lienevät tulleet Laatokan Karjalasta, sillä samat nimet esiintyvät Kurkijoella, mutta Valtolan ja Roukkulan (Rakulan) nimillä on ikivanhoja yhteyksiä bjarmien maan nimistöön kuten useilla muillakin Vienan Karjalan henkilönimillä.³⁹ Vanhimmat lähteet sekä taustatietojen kokonaiskuva viittaavat siis siihen, että Vienan Karjala sai vanhimman asutuksensa Laatokan Karjalasta, Äänisen rannikoilta sekä entisestä bjarmien maasta. Alueella asui vanhastaan myös lappalaisia, joista on mainintoja vielä uuden ajan alussa.

Vienan rannikon rikkaudet — turkikset, suola, hylkeenrasva ja lohi — houkuttelivat myös Novgorodin pajareita ja kauppiaita ostamaan maata sekä nautintaoikeuksia pohjoisesta. Aluksi he hoitivat erämaitaan Novgorodista käsin, mutta vähitellen heidän palvelusmiehiään jäi asumaan rannikolle. Muuan asiakirja 1400-luvun alkupuolelta kertoo, että Novgorodin tysjatski oli lähettänyt kalastajansa Uikujoelle »karjalaisten vuorovuotena», minkä vuoksi karjalaiset olivat repineet näiltä verkot. Tällöin siis karjalaiset ja Novgorodin sotapäällikön väki kalastivat Uikujoen lohiapajista vuorovuosin. Vuosisadan puolivälissä tysjatski osti karjalaiselta *Hovra Toivotulta* lisää metsästy- ja kalastusoikeuksia Uikujoen suulta Kemijoelle ja Ponkamaan asti.⁴⁰

Useat muutkin tunnetut novgorodilaiset hankkivat nautintaoikeuksia Vienan Karjalasta. Vuoden 1420 tienoilla posadnikka *Afanasi Jesifovitš* osti maata Uikujoelta ja Sorokasta. Samalla vuosisadalla pajari *Ivan Obakumov* osti *Juri Karhuselta* nautintaoikeuksia Ruotsin rajalle ja Turjan rannalle asti.⁴¹ Posadnikan leski *Marfa Boretskaja* oli hankkinut runsaasti tiluksia Äänisen Karjalasta ja Vienan rannalta, mainittakoon hänen 11 taloaan Uikujoen suulta sekä kaksi kylää Sorokasta.⁴² Monia muitakin venäläisiä omistuksia tavataan Valkean meren rannoilla var-

sinkin 1500-luvulla. Venäläinen siirtolaisuus voimistui, kun Solovetskin luostari alkoi määrätietoisesti laajentaa omistuksiaan rannikolla 1400-luvun lopulta lähtien. Myös laajentuva suolankeitto ja rautateollisuus vetivät rannikolle siirtolaisia sisämaasta. Miten paljon alueella oli venäläisiä asukkaita suomensukuisiin verrattuna, on mahdoton arvioida. Venäläisiä asettui asumaan erityisesti asutuskeskuksiin kuten Sumaan ja Kemiin, kun taas karjalaiset asuttivat rohkeammin erämaaseutuja. Venäläinen siirtolaisuus oli Vienan Karjalassa voimakkaampi kuin Laatokan Karjalassa, mutta uuden ajan alussa karjalaiset ovat varmaan olleet sielläkin enemmistönä. Vasta 1800-luvulla näyttää venäläinen asutus ohittaneen karjalaisen. Uuden ajan alussa alkoi Vienan Karjalaan siirtyä asukkaita myös Suomen puolelta. Tähän lienevät pääsyyinä olleet taloudelliset vaikeudet sekä Ruotsin vallan lujittuminen Kainuussa ja Lapissa, mistä useat vanhat karjalaiset ja itäsuomalaiset suvut väistyivät sen tieltä Venäjän puolelle.

Vienan rannikolta ei ole säilynyt yhtenäisiä verokirjoja kuin pienistä osa-alueista kuten Uikujärveltä ja Kieretin volostista. Asukkaiden lukumäärästä ei siis voida saada varmoja tietoja. Kannattaa kuitenkin suorittaa summittainen arvio kokoamalla asutustiedot mahdollisimman monilta osa-alueilta ja jonkin verran eri ajoiltakin. Saamme silloin seuraavan taulukon.

Taulu 3. Vienan rannikon asutus

	Vuosi	Taloja	Henkiä	
Äänislahden ranta ⁴³				
Unesma, Njuhtsa	1563	46	59	
Kolesma, Suma, Virma, Kuivaniemi, Siisna, Sorokka	1563	203	331	
	Yhteensä	249	390	390
Kemin ranta				
Suiku	1569	91	154	
Kemi	1553	96	209	
Usmana (Poduzema)	1553	29	n. 35	
Voijärvi	1553	15	23	
Piepjärvi	1553	5	12	
	Yhteensä	236	433	433
Kantalahden ranta				
Kieretti	1563	44	59	
Tšuupa	1563	10	15	
Mustajoki	1563	6	6	
Kouta		?	?	
Kantalahti		?	?	
	Yhteensä	60	80	80
Turjan ranta				
Porjalahti	1574	12	12	
Umba	1585	16	23	
Varsuga	1575	125	138	
	Yhteensä	153	173	173
	Summa			1076

Asutusolojen ja hallinnon perusteella Vienan meren rannikon voi jakaa osiin, jotka keskittyvät tärkeimpien keskusten ympärille. *Äänislahden ranta* kuului Uikujärven pogostaan ja käsitti kolme volostia. Unesman ja Njuhtsan alueella oli yhteensä 59 veromiestä, Virman volostissa 64 sekä Suman volostissa, joka käsitti loput rannikkoa, yhteensä 267 verovelvollista eli kaikkiaan 390 miestä.⁴⁴ Suolankeitto edellytti lisäksi palkollisia, joita ei näy verokirjassa. Äänislahden rannan asukasluku lienee siis ollut yli 2 000 henkeä. Summa sisältyy Uikujärven pogostan väkilukuun.

Kartta 1. Vienan rannikon volostit.

Äänislahden rannan pohjoispuolella sijaitsi Kemin kauppakaupunki volosteineen, mihin myös Suiku läheisesti liittyi. Aluetta voi nimittää *Kemin rannaksi*. 1500-luvun puolivälissä siinä asui noin 430 veromiestä eli suunnilleen 2 500 henkeä.⁴⁵

Kemin rannasta pohjoiseen seurasivat Kieretin, Koudan ja Kantalahden volostit, joita voi yhdellä nimellä kutsua *Kantalahden rannaksi*. Sen tärkein osa oli Kieretin volosti, josta on säilynyt useitakin verokirjoja,⁴⁶ mutta Koudan ja Kantalahden volosteista ei ole asukaslukuja käytettävissä tutkimaltamme ajalta. Kieretissä ja sen alavolosteissa oli v. 1563 yhteensä 80 verovelvollista eli noin 400—500 henkeä. Jos arvioimme karkeasti, että Koudassa oli vähintään 30 veronmaksajaa sekä Kantalahden tunnetussa kauppapaikassa vähintään 50, saamme koko Kantalahden rannan väkiluvuksi noin 1 000 henkeä, mitä tuskin voi pitää liian suurena arviona. Mainittakoon ohimennen, että Solovetskin kronikan mukaan Kantalahden rannalla sattui v. 1542 »suuri maanjäristys», joka ulottui 300 virstan alalle aina Umballe asti.⁴⁷ Se oli harvinainen luonnonmullistus niin pohjoisessa.

Kuolan etelärannikko tunnettiin jo keskiajalla *Turjan rannan* nimellä, mikä lienee ollut sama kuin »Tämänpuoleinen Bjarmia» lännestä katsottuna. Senkin asutuksesta on vain hajatietoja, sillä volostien kuvaukset on tehty pääasiassa sodan aikana, jolloin aluetta oli ehditty hävittää.⁴⁸ Asutuskeskuksia olivat Umban ja Varsugan suut, ja eräänlaisena kaukaispesäkkeenä voi pitää Ponoijoan seurakuntaa, jonka väkiluvusta ei ole tietoja.⁴⁹ Varovasti arvioiden saamme Turjan rannalle 1500-luvun loppupuolella vajaat 200 veromiestä eli vähän yli 1 000 asukasta. Vuosisadan puolivälissä asukasmäärä lienee ollut lähes kaksinkertainen. Koko Vienan rannikolle saamme varovaisen arvion mukaan noin 1 100 veromiestä eli noin 6 500 asukasta. Näistä Äänislahden rannan 2 000 henkeä sisältyvät Äänisen Karjalan Uikujärven pogostan väkilukuun. Kokonaisarvio lienee pikemmin liian pieni kuin liian suuri. Siihen eivät kuulu sisämaan mahdollinen uudisasutus, jota ei näy lähteissä, eikä erämaiden lappalaisasutuksen jäännös.

4. *Nougorodin Lappi*

Ennen karjalaisten ja vepsäläisten tuloa Laatokan ja Äänisen välimaastossa asui lappalaisia, joista on muistoja paikannimistössä. Uusi asutus tunki heikoimmin varustettuja lappalaisia jatkuvasti kauemmaksi pohjoiseen. Vielä v. 1617 kertoivat asukkaat rajankävijöille, että Hysy-

lässä oli ennen asunut kaksi lappalaista, joista ainakin toinen oli liittynyt karjalaisiin ottamalla puolison Tulomajärveltä.⁵⁰ Sungun pogostassa oli v. 1496 kylä nimeltä Lapinmatka, ja v. 1563 verokirja mainitsee Lappi-kyliä myös Ostretšinan, Oštan, Kiisin, Tolvaajan ja Uikujärven pogostoissa.⁵¹ Niiden väestö oli pääasiassa karjalaista, mutta ehkä siihen oli tullut hiukan lappalaisverta kuten Hyrsylän asukkaisiin. Lappalaisasutuksen eteläraja väistyi 1500-luvulla Suijunjoen ja Kemijoen korkeudelle, missä eräät asiakirjat mainitsevat heidän kyliään vielä vuosisadan loppupuolella ja jopa 1600-luvun alussa.⁵² Lapin verokirja v. 1597 tuntee lappalaisia vasta Paanajärvellä eli noin Suomussalmen korkeudella.⁵³

Keskiajan Novgorodista katsoen Lappi alkoi Vatjan ja Äänisen viidennesten välistä, missä ei ollut pogostoja eli juuri Hyrsylän tienoilta. Lapin eteläosa muodosti kiilan karjalaisasutusten väliin ja sitä kutsuttiin joskus Metsälapiksi. Kantalahden rannalta se laajeni Villin Lapin nimellä Jäämeren rannikoille.⁵⁴

Jo keskiajalla Metsälappiin alkoi tulla karjalaista asutusta. Metsästys, kalastus ja järvimalmin hankinta vetivät sinne siirtolaisia. Todennäköisesti asutusvirran pääosa tuli Äänisniemeltä, mutta myös Laatokan Karjalasta on siirtynyt asukkaita ainakin Lintujärven ja Suunujärven seuduille, mistä todistaa perevaarojen esiintyminen näillä alueilla,⁵⁵ sillä muualla perevaaroja oli vain Käkisalmen läänin pohjoisosassa. Valamon volosti Porajärvellä on ilmeisesti syntynyt luostarin talonpoikien uudisasutuksesta.

Karjalan lasten viisi sukua omistivat laajoja alueita Lapin puolella, ja jo 1400-luvun puolivälistä on säilynyt asiakirjoja, joilla ne myyvät näitä alueita muille suvulle.⁵⁶

Vanhin säilynyt Lapin veroluettelo on *Dimitri Aljabjevin* verokirja vuodelta 1597,⁵⁷ mutta Lapin asukkaat ovat maksaneet veroa Novgorodille jo paljon aikaisemmin. Suuriruhtinas Iivana III määräsi testamentissaan v. 1504, että hänen seuraajansa saa perintönä mm. Karjalan, Metsälapin ja Villin Lapin,⁵⁸ jotka hän oli saanut Novgorodin maiden mukana. Novgorod oli kantanut näistä veroa, sikäli kuin asukkaita tavoitettiin veronkirjoituksen piiriin. Karjalaisasutuksen edetessä Lappiin eteni sinne vähitellen myös Novgorodin ja sitten Moskovan verovalta, mutta todennäköisesti Lapin sisäseudut jäivät aluksi verotuksen ulkopuolelle. Ruotsalaiset lähteet 1500-luvun lopulta väittävät Porajärven ja Repolan maksaneen aikaisemmin veroa Käkisalmeen, mutta ne mainitsevat myös seuduista, joiden asukkaat eivät kertomansa mukaan tunnustaneet minään valtakunnan herruutta.⁵⁹

Todennäköistä on, että Metsälapin karjalainen asutus laajeni huomattavasti pitkänä rauhan kautena 1500-luvun alkupuolella. Sinne syntyi kyliä jotka ryhmitettiin pogostoiksi ja joihin luotiin karjalainen paikallishallinnon järjestelmä. Säännöllisen veronmaksun ulkopuolelle jäi vain kaukaisten erämaiden syrjäkyliä, joita veronkantaja ei tuntenut. Näin muodostui tavallaan uusi lääni, Novgorodin Lappi, joka vuosisadan loppupuolella käsitti seitsemän pogostaa ja ulottui Lintujärveltä Pääjärvelle asti. Sen pohjoispuolelle jäi Villi Lappi, joka kuului Norjan, Ruotsin ja Venäjän yhteisverotuksen piiriin.

Novgorodin Lapin paikannimistö on pääosaltaan karjalaista ja lappalaista. Vanhempien lähteiden henkilönnimistö käsittää yleiseen tapaan kristillisiä nimiä, joiden lisänä on vain poikkeuksellisesti kansallisia sukunimiä. Karjala ja Korela-alkuisia nimiä esiintyy jonkin verran.⁶⁰ Karjalaisia sukuja olivat selvästi *Sulginen*, *Kolupää*, *Ueripää*, *Kezrei*, *Tappunen* ja *Puhkunen*.⁶¹ Ruotsin (eli Suomen) puolelta tulleita pakolaisia olivat ilmeisesti muutamat *Nemtsi* nimiset henkilöt Suijunjoella ja Paanajärvellä.⁶² He saattoivat olla poliittisia pakolaisia, mutta todennäköisemmin he olivat karjalaisperäisiä siirtolaisia, jotka Ruotsin vallan lujittuessa Kainuun rajaseudulla siirtyivät itään päin. Saman tapainen siirtyminen tunnetaan Maanselän, Kitkajärven ja Kuolajärven lappalaisyksiltä, kun ne Täyssinän rauhassa liitettiin Ruotsiin.

Vuoden 1597 verokirja on tehty pitkän ja raskaan sodan jälkeen, joka oli hävittänyt Novgorodin Lapin asutusta. Alueen väestö on ollut ennen sotia suurempi kuin sodan jälkeen. Erityisen runsaasti hävitettyjä taloja oli Suijunjoella ja Paanajärvellä, mistä kautta suomalaiset ja ruotsalaiset hyökkäsivät Vienan merelle. Vain Paatenen ja Rukajärven keskustat ovat säästyneet hävityksiltä.

Kirjuri *Dimitri Aljabjev* ja hänen apulaisensa *Grigori Kobelev* kiersivät Lapin pogostat etelästä käsin, ja näyttää siltä, että he välttivät uuden länsirajan lähelle menemistä. Verokirjasta näet puuttuvat Repolan, Roukkulan, Kiimasjärven ja Luvajärven välisen rajaseudun asutustiedot. Rajankäynti ei ollut vielä loppuun suoritettu, ja ehkä kirjurit olivat epävarmoja kyseisen rajamaan kohtalosta, sillä Ruotsi vaati tiukasti mm. Repolaa. *Nousia Ryssä* oli v. 1555 antanut suomalaisille asutustietoja Novgorodin Lapin alueelta.⁶³ Hänen arvionsa ovat suurempia kuin Aljabjevin verokirjan tiedot ja kuvastanevat vuosisadan puolivälin asutustilannetta jonkin verran liioiteltuna. Tietyin varauksin voimme täydentää verokirjan tietoja *Nousia Ryssän* kertomuksesta.

Taulu 4. Novgorodin Lapin asutus v. 1597

	Asuttuja taloja	Autio- taloja	Taloja yht.	Henkiä	Jousia
Lintujärvi	77	29	106	126	44
Semsjärvi	157	25	182	208	74
Selki	201	21	222	267	119½
Paatene	124	1	125	178	64½
Rukajärvi	44	10	54	70	27⅔
Suikujärvi, pogosta	84	46	130	125	55⅓
Suiku, volosti ⁶⁴	38	12	50	80	42½
Paanajärvi	40	35	75	57	17
Novgorodin Lappi yht.	765	179	944	1111	444½

T ä y d e n n y s:

Nousia Ryssän tietoja puuttuvista Rukajärven kylistä:

Kolvasjärvi	—	—	—	50	—
Repola (autiona 1589) ⁶⁵	—	140	—	—	—
Roukkula	—	—	—	150	—
Kiimasjärvi	—	—	—	100	—
Luvajärvi	—	—	—	50	—

Taulukosta käy ilmi, että asukasluvultaan suurimmat Novgorodin Lapin pogostat olivat Selki, Semsjärvi ja Paatene sekä ennen sodan hävityksiä Suikujärvi. Verokirjan mukaan Lapissa oli v. 1597 yhteensä 765 asuttua taloa ja niissä 1 111 verotettua miestä. Jos jätämme pois Suijun volostin, joka asutuksellisesti kuului Vienan rannikkoon ja on siellä otettu huomioon, jää varsinaisiin Novgorodin Lapin pogostoihin 727 asuttua taloa ja 1 031 veromiestä. Tämä merkitsee noin 6 000 hengen asukasmäärää, mihin täytyy lisätä pois jätetyn rajaseudun asukkaat, ehkä noin 1 000 henkeä. Autiona läänissä oli 167 taloa eli noin viidesosa. Voimme arvioida, että ennen 1570-luvulla alkaneita sotia Novgorodin Lapin asukasmäärä oli vähintään 7 000 henkeä. Näistä mainitaan lappalaisiksi vain viisi miestä perheineen, ja lisäksi kerrotaan ruotsalaisten surmanneen sodassa Kuittijärven lappalaiset, kolmetoista miestä. Jokseenkin kaikki asukkaat olivat siis karjalaisia, venäläisiä lienee näihin erämaihin uskaltanut erittäin vähän.

5. *Villi Lappi eli Yhteis-Lappi*

Karjalaiset tekivät eräretkiä Pohjois-Pohjanmaalle ja Lappiin viimeistään 1100-luvulta lähtien. Seuraavalla vuosisadalla he etenivät Jäämeren rannikolle asti. Vuotuisilla kaukoretkillään he harjoittivat metsästystä ja kalastusta sekä kantoivat pakkoveroa lappalaisilta. Lapin nautinnasta he joutuivat kilpailuun norjalaisten sekä pirkkalaisten kanssa, jotka olivat suomalaisia ja ehkä myös ruotsalaisia Lapin kävijöitä.

Viimeistään 1200-luvulla karjalaiset alkoivat maksaa Lapin tuloistaan veroa Novgorodille, joten heidän mukanaan Lappiin alkoi välillisesti edetä Novgorodin hallintovalta. Kuolan rannikko sisältyi Novgorodin voittomaiden luetteloon jo 1260-luvulla.⁶⁶ Karjalaisten verotusretket ulottuivat Kuolasta Malangin vuonoon asti ja vastaavasti norjalaisten retket Ruijasta Pyhäniemeen Kuolan niemimaalla. Pian myös pirkkalaiset ulottivat retkeilynsä Jäämeren rannikolle, joten lappalaisia verotivat kolmen valtakunnan edustajat.

Ensimmäinen tunnettu Norjan ja Novgorodin välinen sopimus Lapin verotuksesta tehtiin v. 1251. Siinä tunnustettiin molempien maiden oikeudet Lapin nautintaan.⁶⁷ Yhteisnautinta johti kilpailuun ja sotiin. Karjalaiset hävittivät Ruijan rannikoita moneen kertaan 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun alussa. Vastaavasti norjalaiset tekivät hävitysretkiä itään. Vuonna 1326 tehtiin Norjan ja Novgorodin välillä rauha ja rajasopimuksessa vahvistettiin entiset oikeudet. Novgorod sai kantaa veroa Lyngevuonoon ja Malangiin asti, Norja puolestaan Kantalahteen, Välijärvelle ja Pyhäniemeen saakka. Maiden välisen kaupan tuli kulkea vapaasti Zavolotsën eli taipaleentakaisten tšuudien maan kautta.⁶⁸ Villi Lappi jäi yhteisen verotuksen piiriin uuden ajan alkupuolelle asti.

Pohjois-Pohjanmaalla ja Suomen Lapissa karjalaiset joutuivat 1300-luvulla väistymään itään päin pirkkalaisten tieltä sitä mukaa kuin suomalainen asutus ja Ruotsin hallitusvalta etenivät. Keskiajan lopulla yhteisverotukseen jäi suunnilleen Kuusamon, Kemijärven, Inarin ja Varrangin vuonon välinen alue. Tältä rajaseudulta karjalaisten Lapin nautinta ulottui Kantalahden kautta Kuolan niemimaalle.⁶⁹ Aluksi karjalaiset yksin olivat edustaneet Novgorodin verovaltaa yhteisalueilla, mutta jo keskiajalla Novgorod alkoi lähettää niille myös omia venäläisiä veronkantajiaan, mikä osaltaan rajoitti karjalaisten Lapin tuloja.

Karjalaisten Lapin retket lähtivät useilta ydinalueilta: Laatokan Karjalasta, Äänisen Karjalasta, Vienan rannikolta ja jopa Turjan rannan siirtokunnista. Ne hienevät alkaneet Laatokan Karjalasta käsin, mutta sitä mukaa kuin karjalainen asutus levisi, uudisasukkaat osallistuivat yh-

teiseen Lapin nautintaan. Jo Laatokan karjalaisten retket ovat ulottuneet Ruijasta Kuolaan asti, siitä todistavat »Karjalan lasten viiden suvun» perinteelliset Lapin oikeudet. Käsitystä vahvistaa kansanperinne, sillä esim. Laatokan Karjalan peuravirsi tuntee erittäin tarkoin peurojen alkukodin, Kuolan, nimistön.⁷⁰ Käkisalmen kuuluisa karjalaispäällikkö *Uallittu* näyttää tehneen verotusretkiä Lappiin, onpa hänellä muistokivikin Jäämeren rannalla Varangin vuonolla.⁷¹

Myös Metsälapin asutusta on edeltänyt eränkäynti ja lappalaisveron nautinta. »Karjalan lasten viisi sukua» omistivat nautintaoikeuksia sekä Metsälapissa että Villissä Lapissa. Valtolan suku lahjoitti 1400-luvun puolivälissä Solovetskin luostarille eräoikeuksiaan Lapissa,⁷² ja joku viiden suvun jäsen näyttää liittyneen veljestöön, sillä hän testamenttasi omakätisesti luostarille erämaansa ja Lapin osuutensa sanoin, jotka ovat tunnusomaisia munkille.⁷³ Kuurolan suvulla oli 1500-luvun alussa nautintaoikeuksia mm. Koudan alueella.⁷⁴ Vienan rannikon lapinkäynnistä todistaa havainnollisesti seuraava 1400-luvun kauppakirja:

Täten Ivan Obakumov ostaa Juri Karhuselta (Kargujev) maata, vettä ja kas-
kimetsää Uikujoelta neljän miehen kaadettavaksi sekä oikeuden kalastaa neljällä
miehellä Uikujoesta karjalaisten vuorovuotena, mutta pajarien vuorovuotena ...
miehellä karjalaisten osuudella Zolotsassa. Suijunjoelta myyjä myy talonsa ja ka-
lavetensä, Kemijoelta oikeuden kalastaa neljällä miehellä, Usmanasta (Už'ma)
oikeuden kalastaa lohiverkoilla, Vonkajoelta oikeuden kasketa neljällä miehellä,
oikeuden kalastaa Vonkajoesta ja kaikista joista Kieretin rajalle asti sekä metsä-
järvistä Kajaanin maan rajalle asti. Ja Villissä Lapissa Turjan niemelle asti Ivan
saa käydä kauppa ja kantaa lapinveroa (prazga). Ja Niemen (Navolotša) suvun
alueella hän saa joka viidentenä vuotena kolme [kalastus]osuutta karjalaisten
puolella ja Metsälapissa osuuden, jota hallitsi Juri Karhunen. Ja Ivan maksoi
näistä maista ja vesistä viisi ruplaa itsensä ja lastensa puolesta ainaiseksi. To-
distavat Demjan Jaakkola (Jakol), Gavril Korpi (Borkov), Uikujärven staarosti
Vasili sekä Mikofor Grigorinpoika. Kirjurina toimi Ogorin sijasta Afanasi Kun-
sin (Nääätä?).⁷⁵

Kuvaa täydentää toinen kauppakirja samoilta ajoilta:

Paavali, Iivana ja Boris ostavat täten Boris Kaltoselta (Kaltojev) maata ja vettä
sekä oikeuden lapinkäyntiin ja lapinveron kantamiseen Parantoinen osuudella
(Parandojev). Missä ennen hallitsi Parantoinen, siellä hallitkoot Paavali, Iivana
ja Boris. Ja näistä maista ja vesistä sekä Lapin oikeuksista maksettiin viisi ja puoli
sorokkaa oravia. Ja tämä maa ostettiin nädänpyyntiä varten. Todistavat staarosti
Terenti, Vasjuk Pentsinen (Pentsin) ja Ivasko Kolesmalainen (Kolizemskoj).⁷⁶

Asiakirjalähteet osoittavat, että Karjalan viisi mahtavaa sukua olivat alkuaan jakaneet Lapin nautintaoikeudet keskenään. Tiluksien ja vesien oston mukana uudet suvut saivat vastaavan osuuden Lapin verotukseen ja kauppaan.⁷⁷ Viiden suvun lapinveron kanto ulottui ainakin Metsälapista Turjan itärannikolle asti, mutta todennäköisesti pakkoverotukset suuntautuivat myös Inarin ja Varangin suuntaan, mistä 1500-luvulla kantautui lappalaisten valituksia karjalaisia verottajia vastaan. Ostojen sekä siirtolaisuuden kautta myös venäläiset alkoivat esallistua Lapin nautintaan.

Uudisasutus ja pakkoverotus karkoittivat lappalaisia yhä kauemmaksi pohjoiseen, mutta karjalaiset seurasivat heitä kaikkialle. Tämä aiheutti riitoja karjalaisten ja lappalaisten välille. Se jännitys, jota kalevalaisten ja lappalaisten kesken esiintyy Karjalan kertovissa runoissa, heijastaa historiallisesti katsoen karjalaisten Lapin käyntiä, joka jatkui viikinkiajan lopulta uudelle ajalle asti.

Vanhin kopiona säilynyt Lappia koskeva Venäjän suuriruhtinaiden kirjelmä on *Uasili III*:n kirje vuodelta 1517.⁷⁸ Kuolan ja Jäämeren rannan lappalaiset olivat valittaneet kahden veronkantajan kiertävän samoissa kylissä ja kiskovan veron lisäksi itselleen ylimääräisiä lahjoja. Suuriruhtinas käski säilyttää Lapin kahtena veropiirinä, joista toisen keskus oli Kantalahti ja toisen Varsuga. Kantalahdesta käsin verottajan tuli käydä mm. seuraavissa kylissä: Akkala, Nuortijärvi, Suonikylä, Inari, Paatsjoki, Näätämo, Utsjoki, Varanki, Pummanki, Muotka ja Luttjärvi. Varsugan veronkantajan piiriin kuuluivat Turja, Lovjärvi, Kuola ja Umba, eli siis Kuolan Lapin asutut seudut. Suuriruhtinaan verona sekä veronkantajain elatuksena lappalaiset maksoivat näätiä, kettuja, oravia, vetoporoja, poronpaisteja ym.

Suuriruhtinaan vero sekä karjalaisten lapinvero olivat kaksi eri asiaa. Hallitsijan vero oli »dan» eli lahjavero, kun taas karjalaiset kantoivat itselleen vanhan oikeutensa perusteella »prazгаа» eli »vuokraa». Lappalaisia rasitti siis moninkertainen riisto, varsinkin kun ottaa huomioon suomalaisten ja norjalaisten kantamat verot. Tosin oli pyritty jakamaan lappalaisperheet niin, että kullakin verottajaryhmällä oli omat kohteensa, mutta suuri osa yhteisen Lapin kyliä maksoi veroa kahdelle, jopa kolmellekin valtiolle.⁷⁹

Vuoden 1517 kirjeestä käy ilmi, että suuriruhtinaan veronkantajilla oli avustajina ja oppaina karjalaisia, jotka saivat palkkionsa osuutena verosta. He olivat Lapin asiantuntijoita. Verotavarat lappalaisten piti luovuttaa veronkantajille »arvokkaimpien karjalaisten läsnäollessa».⁸⁰ Karjalaiset harjoittivat Lapissa myös kauppaa. Siitä suuriruhtinas mää-

räsi, että heidän täytyy kuljettaa tavaransa omilla hevosillaan ja omalla kustannuksellaan, he eivät saa tyrkyttää tavaroitaan eivätkä pakottaa lappalaisia kaupantekoon, eivät tehdä vahinkoa lappalaisille, eivät metsästää eivätkä kalastaa lappalaisten alueilla. Riita-asioissa verovouti tuomitsi todistajien läsnäollessa. Maksamattomasta velasta lappalainen saattoi joutua lapinkävijän huostaan palkattomaksi työläiseksi eli eräänlaiseen velkavankeuteen, kunnes oli työllään maksanut velan. Myöhemmät asiakirjat osoittavat, että Novgorodin kanslian virkamiehet eli diakit valvoivat Lapin verotus- ja oikeusasioita. Heidän edustajiaan kävi Lappissa määräaikoina ratkaisemassa sellaisia oikeusjuttuja, joita veronkanta ei voinut hoitaa. Lappalaisia kävi joskus Novgorodissakin valitusasioissa.⁸¹ Kun Kantalahden ja Turjan rannat liitettiin hallinnollisesti Vienajoen lääniiin viimeistään 1500-luvun alkupuolella, niiden lappalais-asioiden hoitivat Holmogorin ja sittemmin Arkangelin virkamiehet, joista ainakin muutamat ovat olleet suomensukuisia, todennäköisesti tai-paleentakaisten tšudien jälkeläisiä.⁸²

Karjalaisten lapinkäynti jatkui läpi 1500-luvun ja aiheutti lappalaisten taholta toistuvia valituksia väärinkäytöksistä. Tsaarin kirje Petsamon luostarille v. 1556 kieltää karjalaisia harjoittamasta laittomuutta lapin-

Kuva 3. Poronhoitoa 1500-luvulla Olaus Magnuksen teoksen mukaan.

käynnissään, ja vaikka kirje lieene väärennetty, sen lappalaisia koskeva kohta perustui vielä jälkeen päin kirjettä muovattaessa vallinneeseen käytäntöön.⁸³ Kirjuri *Uasili Agalin* todisti verontarkistusmatkallaan Lapissa v. 1574, että karjalaiset ja vienalaiset hankkivat itselleen maita Nuortiojen alueelta.⁸⁴ Seuraavana vuonna tsaari antoi pappismunkki *Feognostille* luvan rakentaa kirkon Ponoijoelle ja kehoitti häntä valituksen johdosta valvomaan, etteivät tsaarin virkamiehet eivätkä karjalaiset, varsugalaiset ja vienajokelaiset tee väkivaltaa alueen lappalaisille.⁸⁵

Tsaarin kirjeestä v. 1517 näkyy, että Villin Lapin veronkannon keskuksina olivat aluksi Kantalahti ja Varsuga. Kolmas ja tärkein keskus muodostui Kuolan kaupungista. Kuola oli elänyt hiljaiseloa pikkukylänä, kunnes hollantilaiset kauppiaat alkoivat tulla sinne kaupanteokoon 1560-luvulla. *Stroganovien* mahtava kauppiassuku käytti sitä länsikaupan satamana seuraavalla vuosikymmenellä, ja vihdoin 1582 sinne rakennettiin linnake, joten siitä tuli Venäjän tukikohta Norjan ja Ruotsin aluevaatimuksia vastaan.⁸⁶ Viimeistään tällöin on sitä ympäröivän Lapin veronkantokin keskitetty Kuolaan. Siitä lähtien Villi Lappi voidaan jakaa kolmeen hallinnolliseen osaan. Kuolan Lappi eli Muurmanin Lappi käsitti luoteisen äärialueen, Kantalahden Lappiin jäivät sen eteläpuoliset lapinkylät, kun taas Turjan Lappi säilyi suunnilleen ennallaan.⁸⁷

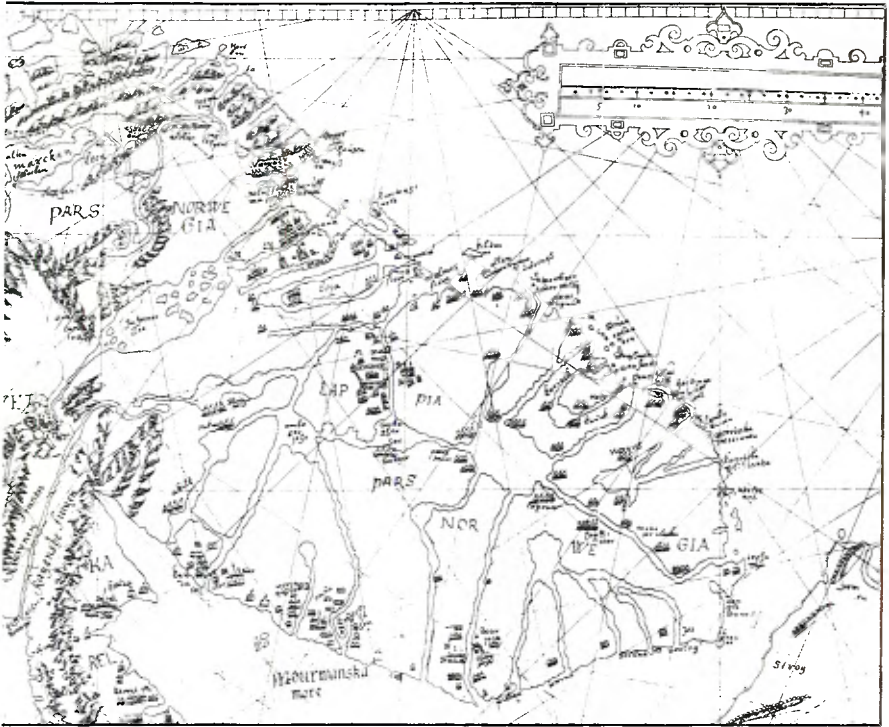
Pirkkalaisten Yhteis-Lappiin lyömä kiila johti Ruotsin ja Venäjän kilpailun kiristymiseen pohjoisessa 1500-luvun alkupuolella. Ensimmäiset tunnetut valitukset raja-alueen veroriidoista ovat vuodelta 1526.⁸⁸ Kilpailu kiristyi vuosisadan puolivälissä, kun *Kustaa Uaasa* otti pirkkalaisten lapinveron kruunun oikeudeksi ja pyrki varmistamaan Ruotsille mahdollisimman laajan verotusalueen. Ruotsi joutui ristiriitoihin sekä Tanska-Norjan että Venäjän kanssa, jotka pitivät kiinni vanhoista oikeuksistaan yhteisalueella. Kilpailu johti vuosisadan loppupuolella sotiin ja Lapin ensimmäisiin jakamisyriytyksiin.

Pirkkalaisten verotusalueelta tunnetaan Lapin manttaaliluettelo vuodelta 1553,⁸⁹ mutta ensimmäinen venäläinen Villin Lapin verokirja on säilynyt vasta vuodelta 1624.⁹⁰ Pirkkalaisten verotusalueella Tornion Lapissa oli ollut kymmenen lapinkylää ja Kemin Lapissa yhdeksän kylää.⁹¹ Merilappalaisilla oli Jäämeren rannikkoseuduilla useita kymmeniä kyliä. Hajatietona mainittakoon, että v. 1594 Ruotsi kantoi lapinveroa 41 kylästä yhteensä 367 lappalaiselta.⁹² Siihen voi verrata verokirjan tietoja Venäjän verotuspiiristä Villissä Lapissa.

Taulu 5. Villin Lapin asutus v. 1624

	Michiä	
Muurmanin Lappi		
Muotka	6	
Nuortijärvi	14	
Petsamo	20	
Suonikylä	14	
Paatsjoki	10	
Näätämö	10	
Inari	28	
Varanki	—	
	Yhteensä	102 102
Kantalahden Lappi		
Munomaski	17	
Maaselkä	10	
Jekostrov	10	
Akkala	10	
Kantalahti	—	
	Yhteensä	47 47
Turjan Lappi		
Vorones	20	
Lovjärvi	28	
Semiostrov	47	
Jokonga ja Ponoï	61	
Kildinin saari	—	
	Yhteensä	156 156
	Summa	305
Kemin Lappi 1500-luvun lopulla		90
	Kaikkiaan	395

Taulukosta näkyy, että verotettujen lappalaisperheiden lukumäärä oli alueen kokoon nähden hyvin pieni. Verokirja on tehty pian sotien jälkeen, joten lukumäärät lienevät aikaisemmin olleet jonkin verran suuremmat, kuten eräät varhaisemmat hajatiedot osoittavat.⁹³ Lisäksi on ilmeistä, että kaikkia lapinkyliä ei ole käyty tarkastamassa. Verokirjasta puuttuvat esim. Varangin ja Kildinin lapinkylien verotiedot. Muurmanin Lapin veromiesten luku vastanee noin 500 hengen asutusta. Kantalahden Lapin noin 250 henkeä ja Turjan Lapin noin 800 henkeä, jos kerromme veromiesten lukumäärän viidellä emmekä kuudella kuten kar-

Kuva 4. Kantalahden ja Kuolan niemimaan asutusta Simon van Salingenin kartta-
piirroksen mukaan.

jalaisten kohdalla. Koko alueen asukasmääräksi tulee siis noin 1 500 lappalaista, mikä ei liene ainakaan liian korkea arvio. Verokirjasta puuttuu vielä Kemin Lapin yhteisverotusalue, jossa 1500-luvun loppupuolella oli hajatiedon mukaan 90 lappalaisperhettä eli noin 400–500 henkeä.⁹⁴ Kaikkiaan saamme Venäjän osuudeksi Yhteis-Lapista noin 400 lappalaisperhettä eli parituhatta henkeä.

Norjalais-venäläisen alueen lappalaiset näyttävät maksaneen pakolliset velvoitteensa yhteisverona, niin että kukin kylä vastasi tietystä veromäärästä. Tanska-Norja alkoi 1500-luvun lopulla kantaa veron yhä useammin henkiverona eli pääluvun mukaan. Seuraavan vuosisadan alussa Venäjä alkoi siirtyä samaan järjestelmään lapinveron kannossa.⁹⁵ Näätämöstä oli maksettu henkiveroa myös Ruotsille. Varangista ja sitä kauempaa Venäjä ei voinut kantaa veroa vuodesta 1602 lähtien,⁹⁶ sillä Tanska-Norja esti veronkannon samoin kuin Venäjä pyrki estämään

vastapuolen veronkannon Kuolan niemimaalla. Riidat entisen yhteisalueen jaosta jatkuivat aseellisina selkkauksina, mutta verotusalueiden raja vakiintui vähitellen Näättämön seuduille. Inarin alue jäi käytännössä kaikkien kolmen valtion verotuksen kohteeksi ja Kemlin Lappia verottivat edelleen sekä Ruotsi että Venäjä.

Yritämme vielä muodostaa kokonaiskuvan Venäjän Karjalan sekä Venäjän verotuspiiriin kuuluneen Lapin asutuksesta 1500-luvun loppupuolella ennen tuhoisien sotien alkua. Tällöin joudumme yhdistämään eri ajoilta peräisin olevia asutustietoja sekä esittämään sängen yleisluontoisia arviointeja. Asukasluvultaan suurimpien alueiden kohdalla voimme kuitenkin nojautua luotettaviin lähteisiin ja melko todennäköisiin päätelmiin. Harvaan asutuilla seuduilla asukasluvut olivat melko pieniä, joten mahdolliset arviointivirheet ja asukaslukujen muutokset eivät niiden kohdalla vaikuta ratkaisevasti kokonaiskuvaan. Arvioinnit on pyritty tekemään varovasti pikemminkin liian pieniksi kuin liian suuriksi. Kaikkia tunnettuja tietoja käyttäen voimme laatia katsauksen taulukon muotoon.

Taulu 6. Venäjän Karjalan ja Lapin asutus 1500-luvun loppupuolella

	Vero- velvollisia	Asukkaita noin
Käkisalmen lääni:		
eteläinen	2 183	13 000
pohjoinen	n. 4 000	24 000
Äänisniemen lääni:		
eteläinen	1 941	11 000
luoteinen	4 411	26 000
koillinen	1 678	10 000
Vienan rannikko:		
Kemin ranta	n. 433	2 500
Kantalahden ranta	n. 160	1 000
Turjan ranta	173	1 000
Novgorodin Lappi:		
pogostat	1 031	6 000
rajaseutu	n. 200	1 000
Villi Lappi	n. 400	2 000
	Yhteensä	
	n. 16 610	n. 97 500

Jos vielä pyöristämme numerotietoja, saamme seuraavan yleiskuvan: Käkisalmen läänissä oli asukkaita noin 35 000—40 000 ja Äänisniemen läänissä noin 45 000—50 000. Yhteensä näissä kahdessa läänissä oli asukkaita noin 80 000—90 000 henkeä. Vienen rannikolla, lukuunottamatta Uikujärveen kuulunutta Äänislahden rantaa, asukkaita oli noin 4 000—5 000 ja Novgorodin Lapissa, lukuunottamatta Kemin rantaan luettua Suijun volostia, noin 6 000—7 000. Pinta-alaltaan laajimman alueen, Villin Lapin, verotuksessa tunnettu lappalaisväestö käsitti vain noin pari tuhatta henkeä. Koko esitellyllä Venäjän valtioon kuuluneen karjalaisen heimon vaikutusalueella, joka pinta-alaltaan oli silloista Suomea suurempi, oli asukkaita noin sata tuhatta eli kolmasosa silloisen Suomen asukasmäärästä. Keskusalueiden henkilömäärä vastasi kai suurin piirtein Suomen maaseudun asukastiheyttä, mutta siihen kuului karjalaisten suuren liikkuvuuden perintönä laajoja erämaita, joilla asutusta oli erittäin vähän.

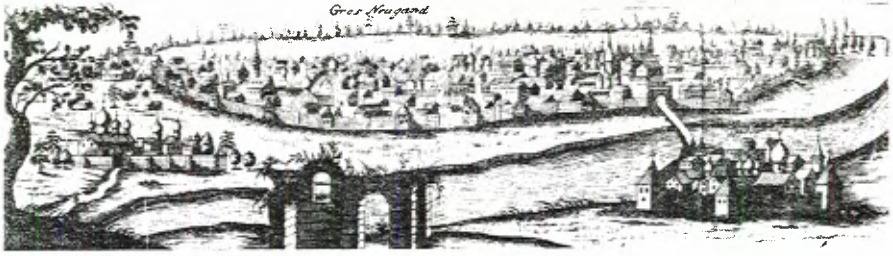
HALLINTO

1. Yleinen hallinto

Novgorodin valtion hallitusmuoto oli sängen demokraattinen ja poikesei useimpien keskiajan maiden valtiomuodosta. Novgorodin *ruhtinas* oli maan johtaja, mutta kaikki tärkeimmät asiat sovittiin *vetše* -kokouksissa eli kansankokouksissa, ja koko maata koskevissa asioissa kuten sodan aloittamisessa neuvoteltiin toisinaan myös »alakaupunkien» eli tärkeiden läänien kanssa. Ruhtinaan rinnalla hallitusasioita hoiti Novgorodin *posadnikka*, eräänlainen kaupunginjohtaja, sekä *tysjatski* eli sotaväen päällikkö. Novgorodin *arkkipiispa* johti kirkon hallintoa, mutta hänellä oli erittäin suuri arvovalta myös maallisissa asioissa. Hän oli ruhtinaan apuna toimivan neuvoston arvokkain jäsen, hän esiintyi sovittelijana sisäisissä riidoissa ja hän vahvisti kirkollisesti valtion sopimukset.

Kun Novgorod liitettiin Moskovaan v. 1478, Novgorodin ruhtinaasta tuli suuriruhtinaan edustaja. Hän oli vain käskynhaltija eli *namestnik* kuten muiden läänien johtajat, mutta ruhtinaallisen arvonsa ja valtionsa perinteiden nojalla hän säilytti muita suuremman arvovallan. Niinpä hän edelleen teki sopimukset Ruotsin kanssa, tosin suuriruhtinaan nimissä. Ruhtinaan kanslia jatkoi Novgorodin alueiden hallinnon hoitamista suuriruhtinaan asettamien virkamiesten valvonnassa. Siinä työskentelivät mm. *diakit* eli kansliakirjurit, jotka saattoivat hoitaa myös oikeusasioita, sekä *podjatšit* eli alikirjurit.

Novgorodin itsenäisyyden ajalla hallinto oli ensin ryhmitelty asutusalueiden mukaisesti eräänlaiseen piirikuntiin, joita olivat mm. Vatjan, Äänisen ja Vienajoen piirit.¹ Keskiajan loppupuolella, ilmeisesti vasta 1400-luvulla, Novgorodin hallintoalueet ryhmiteltiin uudestaan. Asutusalueiden ja pääteiden suunnan mukaisesti yksiköiksi tulivat pjatinat eli viidennekset, jotka jaettiin »puoliskoihin». Novgorodin ympärille muodostui näin viisi suurta »läänää», jotka olivat *Uatjan*, *Äänisen*, *Šelonin*, *Derevin* ja *Bežitsin viidennekset*. Vatjan viidennes jaettiin Lugan ja

Kuva 5. Novgorod 1600-luvun puolivälissä A. Olcariuksen matkakuvauksen mukaan.

Karjalan puoliskoihin. Edellinen käsitti Inkerin eteläpuolisen alueen Lugajoen (Laukaanjoen) kahta puolta, jälkimmäiseen kuuluivat Laatokan eteläranta Olhavalle asti, Inkerinmaa ja Käkisalmen lääni.² Viimeksi mainitun naapurina etelässä oli Pähkinälinnan lääni, johon kuului keskuskaupungin lisäksi kahdeksan Inkerinmaan pogostaa. Näistä kolme sijaitsi Karjalan kannaksella Nevan pohjoispuolella, nimittäin Keltto, Korpiselkä ja Kuivaisi.³ Inkerin kuuluminen »Karjalan puoliskoon» vahvistaa käsitystä, että »tšuudeja», inkeriläisiä ja karjalaisia pidettiin keskiajalla samansukuisena väestönä. Todennäköisesti heimoraja jyrkkeni vähitellen Pähkinälinnan ja Käkisalmen läänien välisen rajan johdosta, joka suuntasi asukkaiden toiminnan eri keskuksiin. Samalla tavoin savolaisten ja karjalaisten välinen heimoraja vakiintui valtakuntien välisen rajan mukana.

Läänit jakautuivat pogostoihin eli eräänlaisiin kirkkopitäjiin. Asutuskeskuksissa erotettiin aina kaupunki ja kaupungin pogosta. Ympäröivä maaseutu oli kuulunut todennäköisesti kuhunkin kaupunkiin varhaisasutuksen perintönä. Kaupungin kasvaessa ja itsenäistyessä maaseutu irtautui siitä omaksi pogostakseen, joka kantoi kaupungin pogostan nimeä. Käkisalmen kaupungin pogostan keskus sijaitsi Räisälässä. Tässä läänissä oli kaupungin lisäksi seitsemän pogostaa, joista vanhimpia lienevät olleet Rautu, Sakkola, Räisälä, Kurkijoki ja Sortavala. Salmin pogosta lienee syntynyt näiden jälkeen Aunuksen ja Sortavalan välimaastoon, ja Ilomantsi lienee lohkaistu Sortavalasta vasta 1400-luvulla. Vielä 1500-luvun alussa siellä oli Kurkijoen yhteisveroihin osallistuvia kyliä, joiden asukkaat luettiin emäpitäjänsä yhteyteen.

Läänin hallintoa johti Käkisalmen *maaherra*, jonka nimitys namestnik eli sijainen osoittaa, että häntä pidettiin ruhtinaan edustajana. Maaherran apuna oli yleensä sotaväen johtaja, jota Moskovon vallan aikana

kutsuttiin *vojevodiksi*. Käkisalimesta mainitaan vojevodeja sotien aikana. Muita maaherran apulaisia olivat alituomarit eli *tiunit* sekä *diakit* eli kirjurit. Käkisalimesta lienee asunut myös arkkipiispan maallikkovirkamies *desjatinnik* johtamassa läänin muodostamaa kirkollista desjatinalueta.⁴

Vatjan viidennes oli rajamaata; sen turvallisuutta tehosti jako pieniin lääneihin, joiden keskuksina olivat linnoitetut kaupungit. *Äänisen viidennes* oli turvallista sisämaata, joten sen hallintoa voitiin hoitaa Novgorodista käsin. Se näyttää keskiajalla olleen ruhtinaan kanslian välittömässä hallinnollisessa johdossa. Novgorodin diakit valvoivat paikallishallintoa ja lähettivät tarvittaessa edustajiaan tarkastusmatkoille esim. ratkaisemaan valitusasioita. Vasta 1500-luvun alkupuolella tai puolivälissä viidennes jaettiin kahteen puoliskoon, jotka olivat *Ylämaan puoli* eli läänin eteläosa ja *Äänisniemen puoli* eli pohjoinen osa.⁵

Molempia johdettiin edelleen Novgorodista käsin. Äänisniemen puolikaan ei saanut omaa maaherraa. Sen alueelle oli Novgorodista hyvät tieyhteydet eikä sen asioiden hoito aiheuttanut erityisiä ongelmia, joten vanha hallintotapa saattoi jatkua. Läänissä ei ollut myöskään sopivaa linnoitettua kaupunkia hallinnon keskuspaikaksi. Viidenneksen kahtiajaon syynä lienee ollut väestön lisääntymisen ja elinkeinoelämän vilkastumisen aiheuttama tarve hallintoyksiköiden pienentämiseen. Äänisniemen puoliskoon kuuluivat Äänisniemen ympäristön sekä Ojattijoen varsien pogostat, mutta pian edelliset erotettiin omaksi ryhmäkseen, jota kutsuttiin nimellä *Zaonežskie pogosty* eli *Äänisniemen pogostat*. Niistä muodostui yhtenäinen hallintoalue, jota käytännöllisessä merkityksessä voi nimittää lääniksi.

Näin muodostuneen läänin eteläraja ei ole aivan selvä ja hallinnossa se lienee jonkin verran vaihdellutkin. Eräissä tutkimuksissa Pirkkinä on jätetty pois Äänisniemen pogostoista, mutta se liittyy elimellisesti Syvärin jokivarren vepsäläis-karjalaiseen asutukseen, ja monet vanhat asiakirjat yhdistävät sen Äänisniemen alueeseen, joten otamme sen mukaan.⁶ Havainnollisuuden vuoksi olemme jakaneet Äänisniemen läänin kolmeen osaan: eteläisiä pogostoja oli viisi, luoteisia seitsemän ja koillisia kuusi eli yhteensä kahdeksantoista pogostaa.⁷

Myöskään Metsälappi ei aluksi muodostanut erillistä hallintoaluetta, vaan sen asutus liitettiin Vatjan viidennekseen, kuten suuriruhtinaan kirje lappalaisille v. 1530 osoittaa.⁸ Lappia ei kuitenkaan luettu Käkisalmen lääniin kuuluvaksi, vaan kirjeestä käy ilmi, että jo vanhastaan koko Lapin hallintoa johdettiin Novgorodin kansliasta käsin.

Kun karjalainen asutus levisi ja vakiintui Lapin eteläosiin, aluetta

alettiin kutsua nimellä Lopskie pogosti eli *Lapin pogostat*, ja niistä muodostui 1500-luvulla erillinen hallintoalue eli *Novgorodin Lappi*, johon kuului seitsemän pogostaa. Muodollisesti se luettiin joskus vielä Vatjan viidennekseen, mutta yleisimmin siitä käytettiin mainittua nimitystä Lapin pogostat.⁹ Hallinnollisesti siihen kuului myös *Suijunjoen volosti*, joka taloudellisesti liittyi pikemminkin Vienan rannikkoon eli *Pomooriin*.¹⁰ Luultavasti asutus oli edennyt *Suikujärvelle* sisämaasta päin, mutta Suijun rantavolostiin rannikkoa pitkin.

Nousia Ryssä väitti v. 1555, että Repolan, Roukkulan, Kiimasjärven ja Kemijoen välisen reitin varsilla asukkaat maksoivat veronsa Sortavalaan kruunun kartanoon, mistä vouti teki tilityksen suoraan Novgorodiin.¹¹ Tämä ei suinkaan merkinnyt, että mainitut alueet olisivat kuuluneet Käkisalmen lääniin, vaan kyseessä oli ilmeisesti käytännöllinen järjestely verotavarain kuljettamiseksi Pielisjoen vesitietä pitkin Laatokalle ja edelleen Novgorodiin. Lähteet eivät anna varmoja tietoja lääninrajan kulusta pohjoisessa. Mahdollista on, että rajaa ei ollut tarkoin määriteltykään.

Vienan rannikko muodosti yhtenäisen taloudellisen alueen, mutta ei yhtenäistä hallintoaluetta. Kuten olemme todenneet, *Äänislahden ranta* kuului Uikujoen pogostaan ja *Suijunjoki* Novgorodin Lappiin. *Kemin volosti* näyttää aluksi olleen Novgorodin kanslian välittömässä johdossa ja 1500-luvun alkupuolella se luettiin yhtenä hallintoalueena Vatjan viidennekseen, jota siis laajennettiin täyttämään viidennesten väliin aikaisemmin jäänyt tyhjiö.¹² Kemin volostista tuli vauras ja sijaintinsa vuoksi tärkeä kokonaisuus, minkä vuoksi sitä pian alettiin käsitellä täysin erillisenä hallintoalueena vielä selvemmin kuin Suijunjoen volostia. Vuonna 1562 se sai tsaarilta itsehallinnon.¹³

Kantalahden ja Turjan rannoilla oli vanhastaan yhteyksiä Vienajoen suun asutukseen. Vuonna 1542 *Kieretin* ja *Koudan* asukkaat valittivat hallitsijalle »vienajokelaisten ja kargopolilaisten» mielivallasta näissä volosteissa,¹⁴ ja vielä vuosisadan loppupuolella Vienajoen asukkaat pitivät kiinni nautintaoikeuksistaan tällä rannikolla jopa Kemin volostiin saakka.¹⁵ Kaikesta päättäen kyseessä olivat vanhat oikeudet, jotka pohjautuivat bjarmien perintöön. Kuten olemme todenneet, Turjan ranta —samoin kuin ehkä Kantalahden ranta — sopi hyvin »Tämänpuoleiseksi Bjarmiaksi» ja Vienajoen suun seutu »Tuonpuoleiseksi Bjarmiaksi» keskiajan länsimaisissa lähteissä. Bjarmien siirtolaisuus Vienajoen suuseudulta Turjan ja Kantalahden rannoille lujitti osaltaan näiden alueiden keskinäistä yhteyttä. Kun sitten rannikolle tuli karjalaisia ja venäläisiä siirtolaisia etelästä, syntyi volosteja, jotka pyrkivät irtaantumaan

riippuvuudesta Vienajoen suuntaan, koska niiden luonnolliset yhteydet kulkivat Äänisen kautta Novgorodiin. Kieretin ja Koudan volostit saivat itsehallinnon jo v. 1542, mutta sekään ei riittänyt katkaisemaan yhteyksiä Vienajoen lääniin.¹⁶ Kieretin volostin verokirjan laativat Vienajoelta lähetetyt kirjurit¹⁷ ja muuan kauppakirja vuodelta 1582 on tehty »Vienajoen läänissä Varsugalla».¹⁸ Neuvotteluissa Tanska-Norjan kanssa Lapin omistuksesta tsaari Feodor vakuutti v. 1585, että Lappi kuuluu Novgorodin ja Vienajoen alueisiin, mikä viittaa Lapin rajoihin etelässä ja idässä.¹⁹

Erityisen selvästi yhteys Vienajoelle näkyy opritsnikkahallinnon toiminnasta. Kun rannikon volostit pyrkivät torjumaan vienajokelaisten vanhoja nautintaoikeuksia ja verovaatimuksia, jotka lienevät perustuneet lapinveron kanton, Holmogorista tuli v. 1568 rangaistusretkikunta, joka hävitti julmasti rannikkoa Suijunjoelta Varsugalle asti.²⁰ Eräissä vanhoissa kartoissakin suurin osa rannikkoa on merkitty Vienajoen lääniin kuuluvaksi.²¹ Vain vanha historiallinen yhteys selittää luontevasti 1500-luvun hallinto-olot, jotka silloin olisivat edellyttäneet aivan toisenlaista lääninjakoa.

On mahdollista, että 1500-luvulla Holmogorin virkamiehet katsoivat koko rannikon Suijunjoelta lähtien kuuluvan omaan lääniinsä, mutta ilmeistä on, että Kemin ja Suijun suuret volostit olivat asutuksen kasvassa päässeet Äänislahden rannan ja Novgorodin Lapin yhteyteen ja sitä tietä Novgorodin kanslian alaisuuteen. Käytännössä Vienajoen lääniin kuuluivat siis Kantalahden ja Turjan rannat. Täyssinän rauhan jälkeen, viimeistään 1600-luvun alussa, Kantalahden ranta liitettiin Kuolan lääniin, kuten osoittavat Kuolan vojevodin käskykirje vuodelta 1604 sekä Kieretin volostin verokirja v. 1608, jolloin Kieretin verot käskettiin koota Kuolaan.²² Turjan ranta näyttää jääneen Vienajoen läänin yhteyteen.²³

Villi Lappi muodosti aluksi kolmen valtion verotuksellisen yhteisalueen, kuten olemme todenneet. Venäjän taholla sen hallintoa hoidettiin Novgorodista käsin, minkä käytännön suuriruhtinas vahvisti vielä 1530.²⁴ Kun Kuolasta tuli linnoitettu Lapin tukikohta, Villin Lapin hallinnon valvonta näyttää keskittyneen sinne 1500-luvun lopulla. Näin syntynyt *Kuolan lääni* lienee aluksi käsittänyt vain Muurmanin Lapin, mutta jo 1600-luvun alussa Kuolasta valvottiin lähes koko Villin Lapin hallintoa ja pyrittiin varmistamaan mahdollisimman suuri osa yhteisalueesta Venäjän haltuun. Kuten mainittiin, uuteen lääniin liitettiin myös Kantalahden rannikko.

Käytännössä *Solovetskin luostarista* tuli Vienan rannikon taloudellinen ja hallinnollinen keskus lääninjaosta riippumatta. Luostari oli jo

1400-luvulla alkanut saada suuria maa- ja vesiomistuksia ostojen kautta sekä lahjoituksilla ja testamentteilla. Seuraavan vuosisadan alkupuolella hallitsijat alkoivat antaa sille volosteja rannikolta, ja lahjoitukset hui-pentuiivat vuosisadan lopulla Solovetskin palvellessa puolustuksen tuki-kohtana Ruotsia vastaan. Luostarin hallussa oli silloin miltei koko rannikko Uikujoelta Kemiin asti sekä neljäsosa maista Kantalahden ja Turjan rannalta.²⁵ Solovetskista tuli siis rannikon elämän tärkein keskus.

Voimme todeta, että Venäjän Karjalan ja Lapin hallinto oli tutkimalamme ajalla voimakkaassa kehitystilassa. Vanhin lääni eli Käkisalmen lääni oli peräisin keskiajalta. Äänisniemen lääni lohkaistiin viidenneksestä 1500-luvun puolivälin tienoilla. Novgorodin Lappi muotoutui erilliseksi hallintoalueeksi vuosisadan loppupuoliskolla. Vienan rannikolle muodostui erillisiä volosteja, mutta suurin osa rannikkoa oli perinteellisessä yhteydessä Vienajoen lääniin, kunnes Solovetskin luostarista tuli rannikon keskus vuosisadan lopulla. Samaan aikaan kehittyi Villin Lapin yhteisveroalueesta Kuolan lääni.

2. Paikallishallinto

Karjalan vanhimpia paikallishallinnon yksiköitä olivat pogosta ja kihlakunta, jotka juontavat juurensa Karjalan syntyhistoriaan. *Pogosta* syntyi viikinkiajan Venäjällä tietyn alueen verojen kokoamispaikaksi, jossa veronkantajia kestitettiin ja johon muodostui kyseisen alueen hallinnollinen ja kirkollinen keskus. Laatokan Karjalan vanhimmat pogostat lienevät ristiretkiajalta. *Kihlakunta* edustaa germaanista perinnettä, joka perustui panttivankien eli kihlojen ottamiseen verotuspiiristä veronautinnan takuiksi. Kihlakuntia syntyi Baltiaan germaani- verotusretkien mukana jo viikinkiajalla. Mahdollisesti läntiset verottajat ottivat kihlapanteja Vatjasta, Inkeristä ja Karjalasta asti,²⁶ olihan Laatokan ympäristö ainakin osaksi varjagien eli ruotsalaisten viikinkien valvon- nassa vielä 1000-luvulla. Staraja Ladoga siirtyi vasta 1100-luvun alussa ruotsalaisilta Novgorodin haltuun. Mahdollisesti myös Laatokan Karjala oli ollut jonkin aikaa varjagiholhouksen alaisena ja ruotsalaiset ovat voineet jopa säilyttää vaikutusvaltaa Viipurin ympäristössä, missä heidän asemansa vahvistui 1200-luvun loppupuolella. Ilmeistä on kuitenkin, että Äyräpää, Jääski ja Savilahti kehittyivät Novgorodin yhteydessä pogostoiksi samaan tapaan kuin Karjalan muutkin veropiirit. Tämän osoittaa myös Pähkinäsaaren rauhansopimuksen alkuperäinen eli venäjänkielinen sanamuoto.²⁷ Itse asiassa varjagiverottajien kihlakunnat ovat

voineet helposti kehittyä kestitysveron piireiksi eli pogostoiksi siellä, missä slaavilainen hallintoperinne kasvoi varjagiperinteen päälle.

Pogosta käsitti yleensä joukon kyliä tietyn keskustan ympärillä. Asutuksen kasvaessa ja levitessä yhä laajemmalle jouduttiin pogostoja jakamaan osiin veronkannon ja hallinnon hoitamiseksi. Venäjän Karjalassa ja Lapissa pogostojen alaosiksi muodostuivat volostit ja perevaarat sekä poikkeustapauksissa leirit eli pysähdyspaikat. Kirkon hallinnossa pogostoja jaettiin kappeliseurakunniksi.

Uolosti eli *valta* oli alkuaan sangen epämääräinen hallinnollinen yksikkö ja lienee tarkoittanut useita pogostoja käsittävän asutuksen ja hallinnon kokonaisuutta. Niinpä Novgorodin volosteina v. 1270 luetellaan mm. Vatja, Inkeri ja Karjala.²⁸ Vähitellen suurvolosteja jaettiin osiin ja lääninjaon vakiintuessa volosteista tuli maaseudun hallintovalueita, jotka yleensä käsittivät joukon kyliä yhdessä pogostassa, joskin sama henkilö voi saada volosteja jopa eri lääneistäkin. Ruhtinaat jakoivat volosteja läänitysten tavoin palkkana ja palkintoina, joten volostihallintoa voi pitää venäläisen läänityslaitoksen muotona.

Rakenteeltaan erilaisia volosteja muodostui asutuksen, omistussuhteiden ja hallinnon muuttuessa. Luostari sai tiluksia useiden kylien alueelta ja piti niiden muodostamaa kokonaisuutta volostina. Suurtilallinen osti maita ja jopa kokonaisia kyliä, joista muodostui hänelle perinnöllinen volosti eli *votšina*. Vauraat tilalliset palvelivat ratsumiehinä ruhtinaan armeijassa ja saivat palkakseen läänityksiä, jotka muodostivat volosteja. Kehitys johti siis kooltaan ja hallintamuodoltaan hyvin erilaisten volostien syntyyn. Yleensä volostien lukumäärä vaihteli neljästä kahteenkymmeneen yhtä pogostaa kohti.

Volostihallinto levisi kaikkialle Karjalaan, mutta *perevaaroja* muodostui vain muutamiin pogostoihin. Sakkolassa oli yksi perevaara, joka mainitaan vielä v. 1539 mutta josta pian sen jälkeen tuli Pyhän (tai Pyhäjärven) suurkylä.²⁹ Kurkijoella oli v. 1500 yhteensä yhdeksän perevaaraa, Sortavalassa saman verran ja Ilomantsissa neljä. Näiden lisäksi syntyi vain Novgorodin Lappiin kaksi perevaaraa, nimittäin Lintujärvelle sekä Selkin pogostan Suunujärvelle.³⁰

Tutkimuksessa on osoitettu vakuuttavasti, että perevaara johtuu venäjän kielen sanasta *perevarit* eli keittää olutta ja että perevaara oli alkuaan veron kokoamispaikka, jossa veronkantajille keitettiin sovittu määrä kestitysjuomaa.³¹ Sen sijaan ei ole vastattu kysymykseen, miksi Karjalaan syntyi perevaaroja vain hyvin suppealle alueelle.

Perevaarat olivat yleisiä veronkantopiirejä krivitšien heimon alueella Novgorodin ja Liettuan rajaseudulla Pihkovasta itään päin. Kauempana

Sisä-Venäjäällä niitä esiintyy vain poikkeuksellisesti muutamissa paikoissa. Toropetsin krivitšimaa ulottui Baltian vaikutuspiiriin ja on ilmeistä, että se on saanut vaikutteita Baltian kestitysverojärjestelmästä, johon sillä oli selviä yhtäläisyyksiä. Liettua valloitti Toropetsin alueen 1300-luvulla ja kantoi sieltä verot perevaaroista, joissa keitettiin säädetyt oluet. Liettua sai Novgorodilta liiton pantiksi osan Vatjaa ja Inkeriä sekä Käkisalmen Karjalan, jonka eteläisiin pogostoihin oli ilmeisesti jo juurtunut volostihallinto, joten Liettuan veronkantajat saivat sieltä veron suoraan volostien hoitajilta. Mutta kaukaisemmassa Taka-Karjalassa ei ollut vielä kiinteää alihallintoa, varsinkin kun asutus sotien johdosta oli pyrkinyt levittäytymään yhä loitommalle erämaihin. Näyttää siltä, että kaukaiset verottajat ovat soveltaneet sinne tuntemiensa Baltian reunamaiden, erityisesti krivitšien alueen verotustapaa muodostamalla kestitysveropiirejä ja säätämällä niille kestitysoluen valmistuksen.³² Uudisasutuksen mukana järjestelmä levisi Ilomantsiin ja jopa Novgorodin Lapin puolelle Suunujärvelle ja Lintujärvelle asti. Muuta historiallisesti yhtä luotettavaa selitystä perevaarajärjestelmän rajoitetulle esiintymiselle tuskin voi antaa.

Poikkeuksellisesti Karjalassa esiintyi hallintoyksikkönä myös *leiri* eli pysähdyspaikka (*stan*). Laatokan Karjalassa oli v. 1500 vain yksi veronkantoleiri Sortavalan Otsoisissa.³³ Äänisen Karjalassa tunnetaan Oštajoen leiri Ostretšinan pogostassa vuodesta 1555 lähtien sekä Aunuksen Tulomajärven leiri arkkipiispan läänitysmailla v. 1580.³⁴ Vuosisadan lopulla mainitaan Uikujoen leiri Solovetskin luostarin omistamassa ranta-volostissa.³⁵

Kun niukkojen lähteiden varassa tarkkailee leirien sijaintia ja toimintaa, tulee käsitykseen, että leiri oli verojen kokoamisen ja kuljetuksen asemapaikka pitkän kulkureitin varrella tai laajassa volostissa. Sortavalan Otsoisen leiri käsitti vain 24 taloa, kun esim. Sortavalan Lahden perevaarassa oli 153 taloa. Leiri sijaitsi Pielisen ja Oriveden reitiltä tulevan tien eteläpäässä. Todennäköisesti se oli verotavarain kuljetuksen välietappi, jonne tuotiin veroja Laatokalle lastattavaksi kaukaa Pohjois-Karjalasta, ehkä Pielisen reitin latvoilta, Novgorodin Lapin puolelta saakka. Muut tunnetut leirit olivat suurvolostien veronkannon keskuksia. Nimitys leiri tai pysähdyspaikka sopii hyvin tällaisiin asemapaikkoihin, jotka itsekkin muodostivat pientä volostia tai perevaaraa vastaavan hallintopiiriin. Ainakin Äänisen Karjalan leireissä oli pysyviä virkamiehiä, sillä esim. v. 1598 tsaari lähetti kirjeen Oštan leirin virkamiehelle eli *prikasnikalle*.³⁶

Ruhtinaan volostin hallintoa johti lääninherran tavoin ruhtinaan

asettama *volosteli* eli volostinhoitaja. Tavallisesti hän oli ruhtinaan palveluksessa oleva pajari, joka ei asunut volostissa, vaan kaupungissa tai kartanohovissaan. Hän valvoi volostin veronkantoa ja oikeutta ja sai palkkansa osuutena verosta. Hänen apunaan toimi virkamiehiä, joiden nimenä oli tavallisesti »*poselski*» tai »*kljutsnik*». ³⁷ Nimet merkitsevät lähimain »kylänvalvoja» ja »avaintenhaltija» ja molemmat voi suomentaa termillä isännöitsijä. Nämä virkamiehet kokosivat verot ja hoitivat verotavarain varastoja ja hekin saivat palkkansa osuutena verosta. Todennäköisesti volosteli nimitti isännöitsijöiksi palvelusväkensä ohella luotettavia ja varakkaita paikallisia asukkaita, sillä esim. Ostretšinan pogostassa oli vuonna 1563 kaksi isännöitsijöiden maanviljelystaloa, ja Suojussa oli kylä nimeltä »Kljutsnikova» eli Isännöitsijän kylä. ³⁸ Karjalaisten ja savolaisten aseleponeuvotteluun v. 1556 osallistui mm. kolme »sindiaa eli ratsuvoutia» Kurkijoelta ja Käkisalimesta. ³⁹ Nimitys ei esiinny venäläisissä lähteissä, mutta sanonta sopii parhaiten isännöitsijään. Lapin dan-veron kantajaa kutsuttiin nimellä *dantšik*. ⁴⁰

Oikeuden hoidossa volostelin apulaisina olivat *tiunit* ja *dovodšikit*: jälkimmäinen nimitys tarkoittaa oikeastaan syyttäjää, mutta sen voi vapaasti suomentaa termillä saattomies. ⁴¹ Tiunit olivat eräänlaisia tuomarin sijaisia, jotka ratkaisivat paikallisia riitajuttuja sekä pieniä rikosasioita; suuremmissa tuomitsi volosteli. Henkirikoksista ja raskaista ryöstöistä tuomitsi yleensä maaherra. Valitusasioita tutkivat ja niistä tuomioita antoivat Novgorodin kanslian *diakit*. Saattomies kulki yleensä tiunin mukana. Hän kuljetti syytetyt oikeuteen tai vei heidät vartioituna Novgorodiin. Hän sai palkkionsa verona tai virkamaksujen eli *pošlinan* muodossa. ⁴² Saattomiesten tapaisia olivat eräin paikoin *nedelštšikit* eli viikkomiehet, jotka toimivat tehtävissään vuoroviikoin. ⁴³ Toisinaan kun riitajutuissa vedottiin Novgorodin diakkeihin, kanslia lähetti *podjatšin* eli alikirjurin tutkimaan asiaa. ⁴⁴ Podjatši toimi apuna myös veronkirjoitusta tehtäessä. Paikallisella tasolla tuomareina toimivat siis asioiden tärkeyden mukaisesti tiuni, volosteli tai maaherra. Korkeilla virkamiehillä saattoi olla myös *pristaveja* eli saattomiehen tapaisia poliiseja huolehtimassa järjestyksen ylläpidosta. Äänisniemen lääniin palkattiin vielä *airueita* (biritš) kuuluttamaan asutuskeskuksissa Novgorodin kanslian päätöksistä ja Solovetskin volosteissa luostarin määräyksistä. Verokirja osoittaa, että nämä pikkuvirkamiehet olivat yleensä paikallisia asukkaita, ehkä vauraita talollisia tai kauppiaita, jotka osasivat lukea. ⁴⁵

Niillä alueilla, joiden verot menivät suoraan ruhtinaan hoviin elatukseen, hallintoa valvoi *dvoretski* eli kartanonhoitaja. Suuri osa Aunuksen pogostaa kuului tällaiseen hovin elatusalueeseen eli »palatsin tien

varteen», mihin v. 1585 liitettiin myös Suojun, Kiisin ja Tolvaajan ap-
rakkamaat. Arkkipiispallakin oli oma dvoretskinsa.⁴⁶

Rajoitettua itsehallintoa oli paikallisella tasolla myös volosteissa. Ky-
läryhmä tai volosti valitsi vuosittain luottamusmiehen, jonka nimi oli
staarosti eli vanhin. Tämä lienee ollut keskiaikainen perinne, sillä staa-
rosti mainitaan asiakirjoissa esim. Uikujoella 1400-luvulla, Suijunjoella
ja Kiteellä vuonna 1500.⁴⁷ Staarosti edusti yhteisöä suhteissa esivaltaan,
hän todisti kauppakirjoja sekä muita julkisia toimituksia ja todennäköi-
sesti hän osallistui verorasituksen jakamiseen kyläyhteisön jäsenten kes-
ken sekä verojen kokoamiseen.

Kirkollisesti Venäjän Karjala ja Lappi kuuluivat *Novgorodin hiippa-
kuntaan*. Aluksi kirkon volostien hoitajia olivat *prikasnikat* eli valvojat,
mutta jo keskiajalla hiippakuntaan muodostettiin laajempia ns. *desjati-
na-pürejä*, joiden johtoon arkkipiispa asetti *desjatinnik* nimisiä virka-
miehiä. Nämä olivat maallikoita, tavallisesti pajarin arvoisia palvelus-
miehiä. Koko laaja hiippakunta määrättiin jaettavaksi desjatinoihin vuo-
den 1551 kirkolliskokouksessa,⁴⁸ ja parikymmentä vuotta myöhemmin
hiippakunnassa oli neljätoista tällaista aluetta, mm. Vatjan, Pähkinä-
linnan, Käkisalmen, Ladogan ja Äänisniemen desjatinat.⁴⁹

Desjatinnik vastasi kirkon hallinnossa maaherraa ja volostelia. Hän
valvoi kirkon taloutta, hallintoa ja oikeudenhoitoa alueellaan. Kuten
maallisen hallinnon edustajilla hänelläkin oli apunaan isännöitsijöitä,
tiuneja ja poliiseja. Desjatinnik kokosi papistolta piispalle kuuluvat ve-
rot kuten »matkarahan», lahjat, papiksivihkimismaksut sekä itselleen
tulevan elatusmaksun. Hän valvoi kirkollista järjestystä ja tuomitsi pa-
piston jäseniä maallisista rikoksista. Hengellisissä asioissa tuomitsi vain
piispa.⁵⁰

Vuonna 1571 erotettiin Novgorodin hiippakunnasta Äänisjoen ja Vie-
najoen alueet, jotka liitettiin Vologdan hiippakuntaan, mutta tilanne
palautettiin ennalleen v. 1606.⁵¹ Käkisalmen ja Pähkinälinnan läänit yh-
distettiin todennäköisesti v. 1597 hiippakunnaksi, joka kuitenkin hävisi
sodan seurauksena jo v. 1611.⁵²

Kirkon paikallishallinnon yksiköitä olivat pogostat, jotka vastaavat
kirkkopitäjiä, Niitä hoitivat papit lukkarien sekä paikallisten luotta-
mushenkilöiden avustamana. Papiston tärkein tehtävä oli sielunhoito ja
lähetystyö, mutta heistä tuli monin paikoin väestön luottamusmiehiä
myös maallisissa asioissa kuten riitajuttuja ratkaistaessa. Asutuksen laa-
jetessa pogostoja jaettiin kappeliseurakuntiin.

Luostarit olivat piispan välittömässä johdossa, ja niillä oli melko laaja
itsehallinto, joka vielä 1500-luvulla kasvoi, kun sekä piispa että hallitsija

antoivat luostareille privilegiokirjeitä. Luostarin johdossa oli yleensä *igumeni*, jonka apuna oli *taloudenhoitaja* sekä munkkien valitsema *neuvosto*. Luostari asetti oman virkamiehensä hoitamaan volostiensa taloutta, hallintoa ja alioikeutta. Tämän virkamiehen nimi oli tavallisesti prikaštšik eli *prikasnikka*, ja hän vastasi lähinnä volostelia.⁵³

Maallinen ja kirkollinen hallinto toimivat siis rinnakkain samoilla alueilla ja käyttivät samantapaisia hallintomenetelmiä. Hallitsijoiden pyrkiessä lujittamaan valtaansa syntyi kitkaa hallintokoneistojen välille, mutta yleensä maallinen ja kirkollinen hallinto sovussa täydensivät toisiaan.

3. Kokeilua itsehallinnossa

Suuriruhtinas Iivana IV osoitti nuorena huomattavaa uudistushalua, kun hän 1530-luvulla aloitti kokeilut paikallishallinnon kehittämiseksi. Hän lisäsi paikallisten luottamusmiesten lukumäärää ja valtuuksia. Uudistus eteni käytännön tarpeiden mukaisesti alueelta toiselle ja toteutettiin ensinnä kaukaisilla syrjäseuduilla, mistä yhteydet keskushallintoon olivat hankalat.⁵⁴ Sisä-Venäjällä uudistuksen tulokset jäivät rajoitetuiksi, mutta Karjalassa ja muualla Pohjois-Venäjällä ne vaikuttivat huomattavasti hallinnon kehitykseen.

Varhaisin säilynyt uudistusasiakirja lienee Iivana IV:n kirje Äänisjoen varsien asukkaille vuodelta 1536.⁵⁵ Alueesta tehtiin lääni, jonka keskuksiksi tuli Kargopolin kaupunki. Maaherra asetettiin hoitamaan hallintoa ja veronkantoa, ja hänen avukseen määrättiin tiuni sekä neljä *dovodšikia* eli saattomiestä, joilla kullakin oli oma valvontapiiriinsä. Paikallisella tasolla staarostit huolehtivat verojen kokoamisesta ja luovutuksesta. Heidän apunaan oli valittuja luottamusmiehiä, joita asiakirjoissa kutsutaan eri nimityksillä, usein vain »valituksi paremmaksi väeksi», mutta yleisimmin nimellä *tselovalnik* eli valamies, mikä vastaa lähinnä suomalaista lautamiestä. Staarostin rinnalla nämä osallistuivat yhteisten asiain hoitamiseen sekä oikeuden valvontaan. Tiunit eivät saaneet tuomita muuten kuin staarostin ja lautamiesten läsnä ollessa. Kolme vuotta myöhemmin Kargopolin läänin asukkaat saivat luvan valita kuhunkin volostiin oman tuomioistuimen, johon piti kuulua kolme tai neljä kirjoitustaitoista läänitysmiestä, viisi tai kuusi vaurasta talonpoikaa sekä staarostit ja desjatskit.⁵⁶

Samantapainen uudistus levisi pian eri puolille Karjalaa. Se sai eri alueilla hiukan erilaisia muotoja, mutta yleistä oli paikallisen itsehallin-

non laajentuminen. Monin paikoin väestö jaettiin sadan, viidenkymmenen sekä kymmenen miehen ryhmiin, joiden johtajina ovat *sotskit*, *pjatidesjatskit* ja *desjatskit* eli sadanpää, viidenkymmenenpää ja kymmenenpää. Tämä uudistus, joka lienee perustunut kaupunkien väestön vanhaan ryhmitykseen, helpotti myös sotapalvelun järjestelyä. Kiisin, Sungun ja Tolvaon pogostoissa mainitaan desjatskeja, sotskeja ja lautamiehiä todistajina oikeudessa v. 1540.⁵⁷ Kaksi vuotta myöhemmin suuriruhtinas hyväksyi Kieretin ja Koudan volostien oman ehdotuksen paikallisesta itsehallinnosta. Volostien asukkaat valittivat, että hallitsijan asettamat virkamiehet, »*dantšikit ja slobodšikit*», harjoittivat vääryyttä veronkannossa ja oikeuden hoidossa. Siksi he itse valitsivat keskuudestaan kuusi tselovalnikia eli lautamiestä valvomaan väestön etuja sekä vahvistamaan oikeuden tuomiot nimikirjoituksellaan.⁵⁸

Salon pogostassa Äänisen itärannalla mainitaan v. 1548 desjatskin lisäksi *maatiakka*, uusi itsehallinnon luottamusmies.⁵⁹ Kirkon tiakat toimivat lukkareina ja paikallisina kirjureina, mutta nyt talonpojat saivat valita itselleen maallisen tiakan, joka osallistui lautamiesten kera paikalliseen hallintoon ja oikeuden hoitoon. Hänen tuli olla kirjoitustaitoinen, sillä hän laati oikeuden pöytäkirjat.⁶⁰

Kemin ja Suijun volostit saivat itsehallinnon v. 1562.⁶¹ Tsaarin avulla asukkaat saivat valita sotskeja, pjatidesjatskeja, desjatskeja sekä lautamiehiksi »paremman väen» edustajia eli varakkaita talonpoikia ja kauppiaita. Väestö sai valita jopa omia *tuomareita* hoitamaan paikallisia oikeusjuttuja yhdessä »piirikuntien päiden» kera, jotka olivat valittuja volostin alaosien johtajia. Täälläkin maatiakan tuli laatia oikeuden pöytäkirjat, joihin myös kirjoitustaitoiset lautamiehet panivat nimensä. Oikeus tuomarin vaaliin annettiin muuannekin, sillä esim. Uikujoelta tunnetaan valittu tuomari v. 1565 ja Salmista kaksi 1570-luvulta.⁶²

Suuria volosteja alettiin jakaa *guba*-nimisiin *piirikuntiin*, joiden johdossa oli valittu pää tai piirikunnan staarosti kuten Sungussa v. 1594.⁶³ Koudassa mainitaan vuosisadan lopulla *mir-yhteisön* staarosti, ja vuoden 1629 verokirja kertoo vuokratelijäin Salon pogostalla siirtyneen maksamaan veroa mir-yhteisölle, vaikka he aikaisemmin olivat maksaneet suoraan tsaarille.⁶⁴

Mir oli vanha venäläinen nimitys kyläyhteisölle, jolla oli itsehallinto. Tällainen yhdyskunta maksoi yhteisveroa, jonka valitut staarostit ja koivat asukkaiden kesken. Eräin paikoin viljelysmaatakin pidettiin mir'in omaisuutena, jota jaettiin määrävuosiksi yksityiskäyttöön. Hallitsijat sovelsivat yhteisverotusta Karjalaan, joten karjalainen kyläyh-

teisö muistutti mir-yhteisöä. On mahdollista, että venäläisten siirtolaisten mukana myös mir-nimitys alkoi levitä Karjalan itäosiin, mutta peltoaan yhteisomistukseen asti Karjalassa ei menty.⁶⁵ Koudan »mirskoj starost» lienee ollut Koudan keskuskylän staarosti, ja Salon vuokraviljelijäin tapaus kertoo siirtymisestä yhteisverotuksen piiriin. Mir-nimitys näyttää siis levinneen Karjalaan itsehallinnon kehityksen mukana. Muis-toja siitä lienee ollut »mieromies» termi, jota käytettiin 1600-luvun lo-pulla eräistä kansan luottamusmiehistä Käkisalmen läänissä.⁶⁶

Paikallishallinnon uudistuksista Laatokan Karjalassa on vähemmän tietoja kuin kauempaa idästä, mutta niukoistakin lähteistä voidaan pää-tellä, että uudistus on ulottunut sinne asti. Kurkijoen autiotilojen luet-telossa vuodelta 1571 mainitaan pitäjän staarostit, tselovalnikit, sotskit, pjatidesjatskit ja desjatskit,⁶⁷ ja kuten edellä sanottiin, tiedetään Sal-mista samoilta ajoilta kaksi valittua tuomaria. Ruotsin miehityskaudella 1500-luvun lopulla staarostit edustivat väestöä verotusasioissa ja luovut-tivat verot voudeille kuitteja vastaan. Heitä kutsuttiin toisinaan nimis-miehiksi, joiden tehtäviä heidän työnsä muistutti.⁶⁸ Toisella miehitys-kaudella 1610-luvulla tilikirjat mainitsevat myös lautamiehiä ja des-jatskeja.⁶⁹

Paikallishallinnon uudistus suoritettiin siis eri alueilla hiukan eri ai-kaan ja eri tavoin, mutta siinä tapahtui vähitellen yhtenäistymistä. Kar-jalassa uudistus toteutettiin suurin piirtein 1540-luvulta 1560-luvulle edettäessä. Uudistukselle oli tunnusomaista paikallisen itsehallinnon laa-jentaminen ja täsmentäminen. Staarostien valtuudet kasvoivat taloudel-lisista asioista oikeudellisiin tehtäviin, ja staarostien lisäksi asukkaat sai-vat valita useita muita luottamushenkilöitä hoitamaan yhteisiä asioita ja valvomaan etujaan. Kyläyhteisöjen staarostien lisäksi voitiin valita laajempien piirikuntien luottamusmiehiä, eräin paikoin jopa tuomarei-takin. Lautamiesten sekä maallikkokirjurin valinta alioikeuteen lisäsivät väestön oikeusturvaa. Yhteisveron jakaminen asukkaiden kesken, järjes-tyksen yllä pito ja paikallinen oikeudenhoito annettiin siis suuressa mää-rin väestön itsensä huostaan. Vaikka tulokset eivät jääneet pysyviksi, uudistus lisäsi väestön omatoimisuutta ja edisti siten alueellista kehi-tystä.

Suuriruhtinas joutui riitoihin ylimystön kanssa 1500-luvun puolivälis-sä ja kiristi hallitusohjaksia hirmuvaltaan asti. Silti paikallishallinnon uudistus jäi Karjalassa voimaan läpi opritšnikkahallinnon kauhujen, kuten monet lähteet osoittavat.⁷⁰

Kirkon hallinnossa tapahtui samansuuntaista kehitystä kuin maallisella alalla. Niinpä luostarien maiden talonpojat saivat valita omat staa-

rostinsa ja lautamiemensä. Erityisen tärkeitä uudistuksia päätettiin vuoden 1551 kirkolliskokouksessa, ja vaikka niiden toteuttaminen jäi puolitiehen, ne pakottivat moniin tarkistuksiin kirkon toiminnassa.

Kirkolliskokous pyrki rajoittamaan luostarien liian suureksi paisunutta itsenäisyyttä ja taloudellista mahtia. Luostarit aiistettiin desjatinikien tuomiovaltaan maallisissa asioissa. Papit saivat valita *pappisstaarosteja ja pappisdesjatskeja* sekä näiden avuksi nedelštšikejä eli viikkomiehiä valvomaan virkaveljiensä toimintaa sekä oikeuden käyttöä desjatinnikien tuomioistuimissa, joissa myös maallisten staarostien, lautamiesten ja maatiakkojen tuli olla läsnä, koska niissä käsiteltiin maallisia rikoksia. Pappisstaarostit ja -desjatskit osallistuivat arkkipiispan veron kokoamiseen kirkoilta ja papistolta.⁷¹ Papiston luottamusmiesten valinta edisti kirkollisen kurin lujittamista ja vahvasti osaltaan paikallista itsehallintoa. Suurten luostarien ylivaltaa laajoissa volosteissa sekään ei kyennyt murtamaan.

4. Verotus

Verotustapa vaihteli jonkin verran eri alueilla. Yleinen verotusperuste oli *obša*, arviointiin perustuva viljelyspinta-alan mitta. Se tarkoitti alaa, jonka yksi mies pystyy viljelemään yhden hevosen avulla. Talojen koot vaihtelevat yleensä neljännesobšasta kahteen obšaan. Erilaisilla mailla obšan koko oli eri suuruinen, varsinkin kun siihen luettiin mukaan heinämaata ja jopa eränautoja. On laskettu, että Laatokan Karjalan eteläosassa obša käsitti keskimäärin kolme hehtaaria peltoa ja vajaan hehtaarin niittyä.⁷² Äänisen Karjalassa obšaan mahtui ehkä jonkin verran enemmän maata. Kolme obšaa muodosti *auran* (venäjäksi soha), jota Karjalassa ei tarvittu viljelysmaan arviointiin, vaan vertailuviin laskelmiin.

Obšaa käytettiin asukkaiden veronmaksukyvyyn punnitsemiseen Käkisalmen läänin eteläosassa eli Etu-Karjalassa sekä Äänisen Karjalassa. Käkisalmen läänin pohjoisosassa eli Taka-Karjalassa sekä Vianan rannikolla ja Novgorodin Lapissa yleisenä verotusperusteena oli *jousi*. Se tarkoitti alkuaan täysikasvuista, jousella ampumaan kykenevää miestä ja sopi parhaiten verotusperusteeksi alueille, missä metsästyks ja kalastus olivat pääelinkeinoja. Karjalan veroperusteet lienevät vakiintuneet keskiajan loppupuolella ja ne ilmentävät eri alueiden elinkeinorakenteen eroavuuksia. Etu-Karjalassa ja Äänisen Karjalassa maanviljelys oli vakiintunut pääelinkeinoksi. Taka-Karjalassa, Vianan ranni-

koilla ja Novgorodin Lapissa erätalous oli vallitsevana. Jousi jäi niiden veroperusteeksi myös maanviljelyn lisääntyessä, jolloin se yksinkertaisesti katsottiin samanarvoiseksi obšan kanssa.⁷³

Käkisalmissa kannettiin vero taloluvun mukaan kuten muissakin kaupungeissa. Poikkeuksellisesti esiintyy talokohtaista verotusta entisissä arkkipiispan läänityksissä Taka-Karjalassa. Kaikilla Novgorodin alueilla oli vallitsevana *arvio- ja yhteisverotus*. Kyläyhteisön obšien tai jousien lukumäärän perusteella määrättiin arviolta sopiva vero, josta koko yhteisö oli vastuussa. Kuten mir-yhteisössä lienee myös Karjalan kylissä ja perevaaroissa jaettu vero-osuus kullekin talolle staarostin johdolla asukkaiden oman harkinnan mukaisesti, mutta jos joku ei kyennyt maksamaan osuuttaan, muiden oli se maksettava.

Varmistettuaan Novgorodin alueen omistuksen suuriruhtinas uudisti sen verotuksen. Yhteisvero määrättiin volostille, joten volostista tuli uusi veron takuuyksikkö. Se pystyi paremmin kuin yksityinen kylä tai kyläryhmä vastaamaan verosta, ja sen hallintovirkamiehet kykenivät tehokkaasti hoitamaan veronkannon.⁷⁴

Novgorodin itsenäisyyden aikana verot oli maksettu etupäässä luonontuotteina kuten viljan, voin, pellavien, kalan ja turkisten muodossa, mutta jo vuoden 1496 verokirja ilmoittaa, että koko veron voi maksaa rahana ja pyrkimys rahaveroon näkyy myös vuoden 1500 verokirjasta.⁷⁵ Suuriruhtinaan aprakkamaalla alettiin verot koota etupäässä rahana ja viljana, mutta eräseuduilla otettiin edelleen vastaan myös turkiksia. Uudistuksen mukana verojen nimityskin muuttui. Entinen vero oli nimeltään *dohod* eli tulo, uusi vero oli nimeltään *aprakka* (venäjäksi obrok), joka tarkoitti velvoitetta. Lisäverona ollut *pikkuvero*, joka sisälsi monenlaisia tarveaineita ruhtinaan elatukseen, pyrittiin korvaamaan rahalla.⁷⁶

Luostarit ja läänitystilalliset, jotka saivat pitää volostinsa verotulot itse, eivät siirtyneet uuteen verotustapaan samaan aikaan suuriruhtinaan kanssa, vaan kantoivat veron entiseen tapaan. Siten esim. karjalaisen ratsutilallisen Grigori Roukkulan talonpoikien verona Räisälässä v. 1500 oli »rahaa neljä ja puoli riunaa ja yksi tenka, viisi oinasta, neljä tynnyriä olutta, kaksi juustoa, kaksi vatia voita, kaksi viisikkoa ja neljä sormasta pellavia sekä viljasta kolmannes, puoleltatoista obšalta yhteensä koroppa ruista ja kaksi lohta».⁷⁷ Nämäkin verottajat ovat yksinkertaistaneet verotusta 1500-luvun alkupuolella. Vielä v. 1539 verokirjassa toistuu veroparseliön runsaus Käkisalmen läänissä, mutta v. 1569 verokirjassa on yleisesti siirrytty vilja- ja rahaveroon. Sama kehitys on todettavissa Äänisen Karjalassa vuoden 1563 verokirjan kohdalla, jos-

kin eroavuuksia veron maksutapaan yhä jäi. Vuosisadan lopulla jouduttiin sodan tuoman rahan puutteen vuoksi palaamaan jossakin määrin luontaistalouteen ja verojen maksuun luonnon tuotteina. Yhteisverokin jouduttiin määräämään entistä laajemmille yksiköille eli pogostoille.⁷⁸

Aprakkaveron ohella väestö joutui osallistumaan muihin yhteisiin velvoitteisiin, joista muodostui pysyviä *lisäveroja* (venäjäksi *nalogi*). Sellaisia olivat virkamiesten elatusvero eli *korm*, virkamaksu eli *pošlina* tuomioista ja muista virka-asioista sekä *obšvero*, joka oli yleensä 1/20 aprakasta ja joka läänitysmailtakin meni suuriruhtinaalle. Lisäksi tulivat virkamiesten *kestitys-* ja *kyyditysmaksut*, *tullit* sekä *sotavankien lunastusmaksut*.⁷⁹ Vielä piti väestön osallistua teiden ja siltojen rakentamiseen, kaupunkien muurien ja linnoitusten tekoon sekä eräin paikoin jopa ruhtinaan viljan jauhattamiseen ja hänen hevostensa ruokkimiseen.⁸⁰ Kalastuksesta maksettiin yleensä verona »joka kymmenes kala». Suolankeitosta ja muusta teollisuudesta kannettiin aprakkaa, tulla ja virkamaksuja sovittujen taksojen mukaisesti.

Aprakkavero ja lisäverot muodostivat yhdessä suuriruhtinaan verorasituksen eli *tjaglon*, jonka paino vaihteli jonkin verran eri alueilla. Aprakka näyttää muodostaneen siitä keskimäärin kolme neljännestä. Käkisalmen läänissä asukkaat maksoivat v. 1500 hiukan enemmän kuin naapurina olevan Pähkinälinnan väestö. Taka-Karjalassa koko verorasitus oli keskimäärin kaksi ruplaa auraa eli kolmea jouta kohti.⁸¹ Yleistä oli, että talonpoika maksoi aprakkana puolet tai kolmasosan viljasadostaan sekä lisäverona kiinteän määrän tavaraa tai rahaa. Verotus oli siis erittäin raskas. Se näyttää nousseen vielä 1500-luvun kuluessa, mutta koska myös rahan arvo on muuttunut, on vaikea laskea nousun suuruutta.⁸² Sota-aikana rasitusta korottivat uudet lisäverot. Uudisasutuksille annettiin yleensä verohelpotuksia määrävuosiksi samoin kuin vanhoille tiloille kadon, tulipalon tai muun erityisen syyn vuoksi.

Verotusperusteita täsmennettiin 1600-luvun alussa. Obšan sijaan otettiin käyttöön *tšeti*, joka oli puoli desjatinaa eli nykymitoissa suunnitteen puoli hehtaaria. Suurempana yksikkönä käytettiin mittaa, jonka nimi oli *vuitti* (venäjäksi *vyt*) eli osuus ja jonka suuruus määrättiin maan laadun perusteella. Äänisjoelta tunnetaan vuodelta 1615 määrittely, jonka mukaan yksi vuitti oli 12 tšetiä hyvää maata, 14 tšetiä keskinkertaista maata ja 16 tšetiä huonoa maata. Eräin paikoin suurena mittana esiintyi Novgorodin aaura, joka nyt sisälsi 800 tšetiä hyvää, 1 000 tšetiä keskinkertaista ja 1 200 tšetiä huonoa maata.⁸³ Vero asetettiin yhteisölle tšetien tai vuittien määrän perusteella, joten se voitiin arvioida entistä täsmällisemmin ja tasapuolisemmin. Siirtyminen uuteen verotusta-

paan näyttää jälleen tapahtuneen asteittain, mikä aiheutti lisää kirjavuutta ja monimutkaisuutta verotukseen. Jaakko de la Gardien pitäessä hallussaan Novgorodia ympäristöineen 1610-luvulla miehitysalueella esiintyi vielä eräin paikoin obšia vuittien rinnalla, joskin jälkimmäinen veroyksikkö oli jo yleisin.⁸⁴

MAATALOUS

1. *Hallitsijan maa eli musta maa*

Suurin osa Karjalan asukkaista oli maanviljelijöitä, mutta läheskään kaikki eivät itse omistaneet maata, jota kyntivät. Periaatteessa kaikki maa oli alkuaan hallitsijan, joka jakoi siitä perintömaita esim. palvelusmiehilleen ja luostareille sekä salli talonpoikien perustaa siihen maatiloja. Käytännössä maa oli jaettu hallitsijan ja suuromistajien kesken, joita olivat pajarit, läänitystilalliset, luostarit, maaherra ja arkkiepiispa. Hallitsijalle jäi siis se maa, josta hänelle maksettiin veroa ja jota kutsuttiin mustaksi maaksi tai aprakkamaaksi.

Mustan maan talonpojat pitivät tilojaan perinnöllisenä omaisuutena. He saattoivat testamentata tai myydä tilansa tai pantata ne veloista kuten lukuisat asiakirjat osoittavat. He saattoivat myös jättää tilansa autioksi ja raivata uuden erämaahan. He olivat siis itsenäisiä talonpoikia, mutta lähes kaikkialla heidätkin sidottiin läänitysjärjestelmään. Novgorodin ruhtinaat olivat myöntäneet huomattavan auliisti perinnöllisiä läänityksiä arkkiepiispalle sekä luostareille. Novgorodin pajareilla oli vanhastaan oikeus saada volosteja tulolähteikseen,¹ ja sitä he käyttivät hyväkseen hankkimalla yhä uusia perinnöllisiä läänityksiä, niin että mustan maan alue jatkuvasti pieneni. Novgorodin itsenäisyyden ajan lopulla suurin osa Laatokan ja Äänisen Karjalaa oli jo läänitettyä kirkolle tai pajareille, mutta ei vielä Vienan rannikko eikä Novgorodin Lappi. Todennäköisesti sekä kirkolliset että maalliset lääninherrat kantoivat läänityksiltä veron itselleen, ja ehkä vain pieni obšavero meni hallitsijalle. Novgorodin kukistumisen jälkeen suuriruhtinas peruutti lähes kaikki entiset läänitykset, niin että *hallitsijan maan* eli mustan maan osuus kasvoi, joskin siitä jaettiin uusia läänityksiä suuriruhtinaan palvelusmiehille.² Pääosa Äänisen Karjalaa palasi mustan maan piiriin, mutta ei silti täysin vapautunut läänitysjärjestelmästä. Aprakkavolostienkin hoitajat eli volostelit alkoivat pitää hallintoaluceitaan perinnöllisinä lää-

nityksinä, ja 1500-luvun kuluessa mustan maan talonpoikien asema jälleen heikkeni, vaikka hallitsijat toisinaan vaihtoivatkin volostien johtajia.

Talonpoikien tuli maksaa hallitsijalle veroa sekä elättää lääninherraa eli volostelia ja tämän virkamiehiä. Volostelin valta oli kuitenkin rajoitetumpi kuin entisten pajarilääninherrain valta votšinoissaan, sillä volosteli oli tehtävästään vastuussa hallitsijalle. Vielä uuden ajan alussa mustan maan talonpoikia voi siis pitää melko itsenäisenä yhteiskuntaluokkana.

Kun tarkastelemme aprakkamaan talonpoikien luokan suuruutta muihin luokkiin verrattuna Moskovan vallan alkuaikana, huomaamme että se jäi sangen suppeaksi Käkisalmen läänissä, mutta siitä tuli peruutusten ansiosta suurin väestöryhmä Äänisen Karjalassa ja se oli jo vanhastaan miltei yksinomainen Novgorodin Lapissa, missä sen rinnalla oli vain vähän kauppiaita, työläisiä ja kalastajia. Laatokan Karjalassa oli v. 1500 vain 128 mustan maan tilaa, kun taas Äänisen Karjalassa niitä oli vielä vuosisadan loppupuoliskolla yli 4 000.³ Toisaalta Käkisalmen läänin talolliset näyttävät olleen vauraampia kuin Äänisen Karjalan. Heidän tilojensa keskikoko oli toista obšaa, kun se Äänisen Karjalassa jäi noin puoleen obšaan.

Käkisalmen läänissä obšien ja jousien määrä oli suurempi kuin talojen määrä, mutta Äänisen Karjalassa ja Novgorodin Lapissa oli taloja enemmän kuin veroyksiköitä. Tämä voi merkitä paitsi talojen koon ja vaurauden eroa myös verorasituksen suhteellista eroavuutta sekä perheiden rakenteellista erilaisuutta. Obšamäärät voitiin arvioida pieniksi, jotta veromäärä pysyi kohtuullisena, mutta kovin suuria eroja arviointiin ei voitu tehdä, sillä se olisi johtanut väestön siirtymiseen läänistä toiseen. Suurperhetalojen jakamista perhetaloihin oli suoritettu enemmän Laatokan kuin Äänisen Karjalassa, missä talojen viljelysalan pienuus ei näytä johtuvan talojen jakamisesta, vaan se on tunnusomaista koko asutukselle uudistaloista suurperhetaloihin asti. Voitaneen siis päätellä, että Käkisalmen läänissä tilat olivat yleensä suurempia ja vauraampia kuin muilla alueilla.

Laatokan Karjalan mahtavin ylimys oli *maaherra*, jolla 1400-luvun lopulla oli aprakkamaita läänityksenä yli tuhat taloa Kurkijoen ja Sor-tavalan pogostoissa. Vuonna 1500 suuriruhtinas lisäsi hänen hallintaansa lähes kaikki läänissä olleet arkkipiispan tilat.⁴ Maaherra sai läänityksestä kantaa aprakkaveron ja vain lahjan luontoinen obšavero meni hallitsijalle, joten maaherran palkkana oli lähes 2 000 talon verotulot. Maaherran ohella ainoa rikas volostin haltija Laatokan Karjalassa oli *Savinien*

perhe, joka v. 1500 sai hallintaansa entiset arkkipiispan läänitykset Raudusta ja Räisälästä sekä Vjažitskin luostarin volostin Sakkolasta, yhteensä 77 taloa ja noin 90 obšaa maata.⁵ Suku ei asunut Karjalassa. Etu-Karjalan toinen volosteli *Martemjam Fektistov* oli saanut vain parin talon pikku läänityksen Sakkolasta,⁶ mutta hänenkin päävolostinsa lienevät olleet Karjalan ulkopuolella. Novgorodin posadnikka *Uasili Kasimir* oli saanut aikaisemmin Kurkijoelta 30 taloa ja Ilomantsista 5 taloa, mutta v. 1500 suuriruhtinas otti ne pois hänen suvultaan ja lisäsi maaherran läänityksiin.⁷

Äänisen Karjalasta olivat venäläiset suvut saaneet keskiajalla runsaasti perinnöllisiä votšinoita. Rikkain lääninherra Novgorodin ajan loppulla oli posadnikan leski *Marfa Boretskaja*, jonka hallussa oli Oštan ja Megran pogostat lähes kokonaan sekä isoja volosteja Kiisin, Vytegran, Puutoisen ja Uikujärven alueilla, yhteensä yli 700 kylää ja yli 1 000 taloa.⁸ Pajari *Ivan Grigorjevin* leski *Nastasia* omisti useita volosteja, joissa oli yhteensä 275 kylää, suurin osa Aunuksessa ja Puutoisissa, olipa hänellä muutama kylä Salmisakin.⁹ *Gruzovin* suvun hallussa oli 267 kylää etupäässä Aunuksessa, Suojussa, Vodlajärvellä ja Puutoisissa. Yli sadan kylän läänityksiä omistivat myös pajari *Fedor Gluhov* sekä pajari *Nikita Jesipovin* leski *Oksinja*.¹⁰ Suuriruhtinas peruutti nämä läänitykset ja muutti ne aprakkavolosteiksi, joista osa jäi entisille lääninherroille ja osa annettiin uusille. Äänisen Karjalan aprakkamaat joutuivat yli 40 pajarisuvun haltuun, joista osa näyttää olleen karjalaisia. Siihen viittaavat sellaiset nimet kuin *Fedor Malyj Hudjakov* (Pikku Hutjakka), *Ivan Širokij Jažžinskij* (Leveä Jassikka?), *Kuisma Uangin* (Vankinen t. Vanhin?), *Jakov Tjutjuhin* (Tuttuinen?) jne.¹¹

Vienan rannikolta oli 1500-luvun alkuun mennessä läänitetty aprakkavolosteja vain Uikujoen pogostan alueelta. Suiku, Kemi, Kieretti, Kouta ja Kantalahti olivat Novgorodin diakkien valvonnassa, ja veronkantajat eli dantšikit hoitivat myös alituomarien tehtäviä, mutta lääninherroiksi heitä ei voi kutsua. Näiden volostien talonpojat säilyttivät melko kauan vapautensa, jota vielä vahvasti suuriruhtinaan 1500-luvun puolivälissä myöntämä itsehallinto. Vuosisadan loppupuolella suuri osa rannikkoa joutui kuitenkin ostoina ja läänityksinä Solovetskin luostarin haltuun.

Novgorodin Lapista ei läänitetty yhtään volostia tutkimallamme ajalla, vaan sen talonpojat kokosivat keskushallinnon määräämän arvioveron itse ja luovuttivat sen suoraan Novgorodin veronkantajille. He huolehtivat itse myös paikallishallinnosta, jota hoitivat kylien ja pogostojen valitsevat luottamusmiehet, pääasiassa staarostit sekä myöhemmin

lautamiehet. Vain tärkeitä rikos- ja riita-asioita ratkaisivat keskushallinnon edustajat. Asukkaat säilyttivät vapautensa ja paikallisen itsehallintonsa vielä silloinkin, kun alue liitettiin vasta perustettuun Aunuksen lääniin v. 1649.^{11a} Siten Novgorodin Lapissa eli ns. Itä-Karjalassa saattoi parhaiten säilyä vanha karjalainen aineellinen ja henkinen kulttuuri, myös kalevalainen lauluperinne.

2. *Kirkon maa*

Kirkon hallinnassa oli maita sekä omistuksina että läänityksinä, joita olivat saaneet *luostarit* ja *arkkipiispa* sekä eräissä tapauksissa *seurakunnat*. Kirkon maiden talonpojat maksoivat veronsa suoraan maan haltijalle, mutta muuten heidän asemansa ei paljon poikennut aprakkamaan talonpoikien asemasta. Heidän verorasituksensa oli tavallisesti jopa keveämpi kuin hallitsijan maalla, varsinkin kun siitä jäivät pois monet lisäverot ja rasitteet. Heidän muuttovapautensa oli kuitenkin rajoitettu ja monet joutuivat luovuttamaan tilansa kokonaan kirkon omistukseen taloudellisten vaikeuksien vuoksi.

Arkkipiispa sai läänityksensä pääasiassa hallitsijalta, mutta luostarit kasvattivat maaomaisuuttaan monin eri tavoin. Alkuaan munkit raivasivat itse peltoa luostarin ympärille ja viljelivät sitä omin voimin. Sitten he saivat lahjoituksia uskovaisilta, sillä monet veljestöön pyrkijät antoivat maansa luostarille. Toiset tekivät lahjoituksia esirukousten varmistamiseksi ja jotkut testamenttasivat maansa sielurukousten toivossa. Vaurastuessaan luostarit ostivat maatiloja, ja kun ne lainasivat talonpojille rahaa ja viljaa, ne saivat tiluksia myös lainojen pantteina.¹² Sitä paitsi hallitsijat lahjoittivat läänityksiä luostareille jopa vastoin mustan maan asukkaiden tahtoa. Toisinaan luostarit kutsuivat talonpoikia mailleen asumaan autiotiloja tai raivaamaan peltoa metsiin luvaten heille helpoituksia veroihin. Novgorodin itsenäisyyden ajalla monet Karjalan luostarit olivat kehittyneet suuromistajiksi, joilla oli kymmeniä maatiloja, eräillä jopa toista sataa. Eräät seurakunnatkin olivat hankkineet itselleen muutaman verotilan, jonka tuotto käytettiin kai kirkon ja pappilan ylläpitoon.¹³

Arkkipiispalla oli ollut Vatjan viidenneksessä noin 1 460 taloa sekä Äänisen viidenneksessä noin 2 350 taloa eli yhteensä yli 3 800 taloa ja yli 4 100 obšaa maata, minkä lisäksi hänellä oli suuria läänityksiä muissa viidenneksissä.¹⁴ Karjalassa sijainneet läänitykset olivat seuraavat:

Taulu 7. Arkkipiispan läänitykset Karjalassa ennen v. 1478¹⁵

	Pogosta	Taloja	Obšia/jousia
A. Käkisalmen lääni:	Sakkola	6	9,5
	Rautu	62	75
	Räisälä	6	5,5
	Kurkijoki	160	253
	Sortavala	195	295
	Ilomantsi	249	308
	Salmi	311	506
	Yhteensä	989	1452
B. Äänisniemen lääni:	Aunus	781	443
	Pirkkinä	302	118
	Vaasena	92	34
		Yhteensä	1175
	Siirto: Käkisalmen lääni	989	1452
	Summa	2164	2047

Arkkipiispa oli siis koko Karjalan rikkain lääninherra, mutta hänen mahtinsa herätti vastarintaa Moskovan ruhtinashovissa. Vuoteen 1500 mennessä suuriruhtinas Iivana III peruutti arkkipiispalta kaikki läänitykset Vatjan viidenneksestä ja lähes puolet Äänisen viidenneksen eteläosasta, mutta jätti koskematta läänitykset Äänisen Karjalassa. Arkkipiispalle jäi yli 1 800 taloa Äänisen viidennekseen ja satakunta taloa muihin viidenneksiin. Vuonna 1552 suuriruhtinas otti häneltä vielä Aunuksesta 156 taloa, mutta antoi tilalle vastaavan läänityksen Novgorodin läänistä Tesovon pogostasta.¹⁶

Isku arkkipiispaa vastaan oli ankara. Tilojen peruutuksilla suuriruhtinas heikensi kirkkoruhtinaan mahtiasemaa ja alisti hänet maalliselle esivallalle. Suurimman osan näin saamistaan maista hallitsija jakoi läänityksinä omille palvelusmiehilleen.

Luostareita kohtasi samanlainen läänitysten peruutus, mutta se rajoitui pääasiassa Novgorodin ympäristöön. Ennen takavarikointia olivat rikkaimpia Novgorodissa tai sen lähellä sijainneet *Hutyn*, *Jurjev*, *Antoni Roomalaisen luostari ja Arkazi*, joiden omistukset vaihtelivat 1 800:sta 580 obšaan.¹⁷ Ne menettivät suuren osan maistaan Novgorodin läänissä, mutta kolmelle ensin mainitulle jäi suuria volostejia Äänisen viidennekseen. Karjalan luostarit säilyivät peruutuksilta ilmeisesti syrjäisen ase-

mansa ja epäpoliittisuutensa vuoksi, joten *Ualamo* ja *Konevitsa* nousivat lähes Novgorodin rikkaimpien luostarien tasolle. 1500-luvulla kärkeen kohosivat sellaiset suurluostarit kuin *Solovetski* ja *Belozerski*, mutta niidenkin ohhi meni Moskovan lähellä sijaitseva *Troitse-Sergievon lavra*, jonka omistukset nousivat tuhansiin obšiin.

Laatokan Karjalassa oli suuromistuksia vain kahdella luostarilla. *Valamo* omisti 151 taloa ja noin 230 obšaa maata, kun taas *Konevitsan* veljestöllä oli 147 taloa ja 208 obšaa. Käkisalmen neljä luostaria omistivat yhteensä 77 taloa ja 92 obšaa. Läänin ulkopuolisista vain *Ujažitskin luostari* oli saanut läänityksen Laatokan Karjalasta. Sen hallussa oli ollut Lahnavalkaman volosti eli 12 taloa Sakkolassa, mutta ennen v. 1500 suuriruhtinas peruutti ne ja lisäsi Savinien suvun läänityksiin.¹⁸

Äänisen Karjalassa ja Vienan rannikolla maita omistivat paitsi läänin omat luostarit, myös useat eteläisemmät munkkiveljestöt. Niiden kaikkia omistuksia ei ole lähteissä eritelty, joten niistä ei saa tarkkaa taulukkoa, mutta seuraava luettelo antaa yleiskuvan tilanteesta.¹⁹

Taulu 8. Luostarien omistuksia Äänisen Karjalassa ja Vienassa

I. Alueen omien luostarien:

Syvärin luostari: useita taloja ja kala-apajia Pirkkinässä, Oštassa ja Ostretšinassa.²⁰
Syvärinniskan luostari (v. 1563): kylä ja mylly luostarin lähellä, kuusi uudiskylää Oštassa.²¹

Kliimon luostari: maat viiden virstan säteellä luostarin ympärillä, kylä Äänisen saarella ja toinen rannikolla, mylly Jandoman joella.²²

Paleostrovin luostari (v. 1563): 9 taloa Sungussa ja Salossa, apajia Äänisellä ja Uikujoessa, mylly.²³

Sungun luostari (v. 1563): 7 taloa ja 2 obšaa maata Tolvaajassa.²⁴

Muroman luostari (v. 1563): yhteensä 22 taloa ja 7 obšaa maata sekä mylly. An-, domassa ja Salossa.²⁵

Solovetskin luostari: 1500-luvun loppupuolella suuri osa Vienanlahden rannikkoa, lukuisia suolankeittämöitä, myllyjä, majataloja ym.

Kantalahden luostari: kylää luostarin ympäristössä, muutamia suolankeittämöitä.²⁶

Petsamon luostari: laajoja omistuksia Petsamossa, Näätamössä, Paatsjoella, Tuulomajoella, Muotkavuonolla, veroa maksavia lappalaiskyläiä, kalastusaluksia, suolankeittämöitä ym.²⁷

II. Alueen ulkopuolisten luostarien:

Belozerskin luostari: 1500-luvun lopulla 1,5 jouta Vodlajärvellä, talo Umbassa ja 3/4 Umban volostista, suolankeittämöitä.²⁸

Osevenin luostari: 1500-luvun loppupuolella 1,5 jouta maata, mylly ja suolankeittämö Suijunjoella.²⁹

Karjalanrannan Nikolain luostari: 1500-luv. loppupuolella kalastusoikeuksia Sumajoella ja Varsugalla (suolankeittämöitä etenkin Nenoksassa).³⁰

Troitse-Sergievon lavra: v. 1581—82 sai 29 apajaa Varsugalta, neljän pikku joen kalastusoikeudet Kuolasta ja puolet Ponoijoen kalastuksesta. Erämaita ja nautinta-oikeuksia Varsugan volostissa.^{30a}

Hutyinin luostari: v. 1563 yhteensä 333 taloa ja noin 100 obšaa maata Pirkkinäsä, Vaasenassa, Suojussa, Tšolmuisessa, Andomassa, Vytegrassa ja Oštassa, neljä yhteiskylää talonpoikien kanssa, kalastusoikeuksia Äänisellä, varastorakennuksia Vytegrassa.³¹

Ujažitskin luostari: V. 1563 suurin osa Tolvaajan pogostaa, yhteensä 254 taloa ja 148 obšaa maata, Poventsan kauppapaikka, apajia Uikujoessa.³²

Jurjevin luostari: V. 1563 yhteensä 150 taloa ja 52 obšaa maata Salossa ja Puutoisissa, kalastusoikeuksia, suola-aittoja ym.³³

Rostkinin Johannes Kastajan luostari: V. 1563 yhteensä 146 taloa ja 63 obšaa maata Ostretšinassa.³⁴

Kolmovan luostari: V. 1496 volosti Venitsassa, v. 1563 siinä oli 24 taloa ja vähän alle 12 obšaa maata.³⁵

Antoni Roomalaisen luostari: Ennen v. 1478 oli 89 taloa Oštassa ja Venitsassa. V. 1496 oli 8 taloa Oštassa ja v. 1563 sama volosti eli silloin 11 taloa.³⁶

Huomaamme, että Solovetskia lukuunottamatta itäisen Karjalan luostarit eivät omistaneet kovin paljon talonpoikaistiloja. Kannattaa kysyä, miten Novgorodin suuret luostarit ovat saaneet satoja tiloja käsittäviä omistuksia ja läänitysvolosteja Äänisen Karjalasta?

Lähteiden perusteella on todennäköistä, että omistuksien alkuna on ollut Novgorodin luostarien lähetystyö sekä karjalaisten ja venäläisten tekemät lahjoitukset. Kristinusko oli levinnyt Karjalaan suuressa määrin luostarien harjoittaman lähetystyön ansiosta, minkä vuoksi luostarit jo varhain vetivät karjalaisia puoleensa. Heitä liittyi paikallisiin veljestöihin, mutta jotkut tutustuivat Novgorodin luostareihin, pyrkivät niihin ja luovuttivat maansa niille. Suurempia lahjoituksia tekivät kuitenkin Novgorodin pajarit, jotka hankittuaan votšinoita Karjalasta antoivat niistä osia luostareille. 1450-luvulta on säilynyt kolme asiakirjaa, joilla munkiksi mennyt asukas, todennäköisesti talonpoika, myi ja osittain lahjoitti Vjažitskin luostarille perintömaansa Uikujoelta ja Tolvaojasta.³⁷ Vähän myöhemmin lahjoitti Viimolan suvun jäsen samalle veljestölle kalastusoikeuksia Uikujoelta ja muuan suku, jonka jäsenistä mainitaan mm. Toi-

vottu Itunen (Idujev), antoi sille maita Sungusta ja Tolvaajasta.³⁸ Päästyään omistusten alkuun Vjažitskin luostari osti lisämaita Karjalasta, sai läänityksiä ja myöhemmin hankki hallitsijan vahvistukset kasvaneille volosteilleen Karjalassa.³⁹ Samaan tapaan lienevät kasvaneet muidenkin Novgorodin luostarien omistukset, joista lähteissä on vähemmän tietoa.

Luostarit hankkivat maita keinoilla, jotka nostattivat ympäristön talonpoikia vastarintaan. Moni luostari perustettiin asumattomaan korpeen, jota talonpojat pitivät yhteisalueenaan. He vastustivat veljestön tapaa ottaa luostarin ympärillä oleva maa ja kalavedet ilman muuta itselleen ja laajentaa omistuksia tarpeen mukaan. Siitä aiheutui pitkäjäisiä kiistoja luostarien sekä ympäristön talonpoikien välillä.

3. Rälssiluokan synty

Karjalassa oli uuden ajan alussa kahdenlaisia tilallisia, jotka itse viljelivät maata ja lisäksi kantoivat veroa talonpojilta. Toisista verokirjat käyttävät nimitystä *svojezemsit* eli maan omistajat, toisista taas *pomesitikat* eli palvelusläänin haltijat. Niiden osuus maanomistuksessa oli melko pieni, mutta molemmilla oli huomattava merkitys yhteiskunnan kehityksessä. Näistä *svojezemsien* luokka edustaa vanhempaa läänitystilallisten kerrostumaa.⁴⁰

Svojezemsien luokan synnystä ja asemasta on esitetty erilaisia käsityksiä, mutta tulkintaerot ovat pienentyneet ja voidaan jo yrittää synteesiä, joka selittää mahdollisimman monipuolisesti luokan historian.⁴¹ *Svojezemsit* on yleensä suomennettu sanalla tilalliset, mutta nimitystä on syytä täsmentää. Näyttää siltä, että luokka kehittyi erilaisista väestöaineksista. Suurimman ryhmän muodostivat keskiajan lopulla sellaiset tilalliset, jotka viljelivät itse omaa perintötilaansa, mutta sen lisäksi saivat verotuloja muutamilta talonpojilta, niin että heillä oli hallussaan pieni läänitys. Vielä 1500-luvun alkupuolella nämä tilalliset kokosivat tulonsa Novgorodin vallan aikuisena dohod-verona, joka maksettiin pääasiassa maatalouden tuotteina.

Ruhtinas luovutti verotuloja alamaisilleen vain palkkiona palveluksista. Voidaan päätellä, että läänityksiä saaneet tilalliset ovat suorittaneet ruhtinaalle palveluksia, mutta millaisia? Yleisin palvelun muoto oli osallistuminen sotaan ja vaativinta sekä taloudellisesti rasittavinta oli palvelus oman ratsun ja omien varusteiden kera. Kuten useimmissa Euroopan maissa ruhtinas antoi Novgorodissakin ratsumiehilleen verohelpotuksia sekä läänitystiloja palkkana palveluksesta. Samoin kuin Suo-

messä vauraat talonpojat alkoivat suorittaa sotapalvelusta ratsain saadakseen verovapauden, samoin varakkaat karjalaiset talonpojat menettelivät Novgorodin valtiossa. Verovapauden lisäksi he saivat läänitystiloja hallintaansa. Siten syntyi pääosa svojezemtsien luokkaa, jota voidaan nimittää rälssimiehiksi tai läänitystilallisiksi.⁴² Heidän joukkoonsa tuli myös venäläisiä sukuja, jotka hankkivat perintömaita Karjalasta. Rajamaakunnan asema sekä Käkisalmen linnan miehistön tarve edistivät osaltaan rälssiluokan muodostumista Etu-Karjalaan.

Toisaalta svojezemtsien luokkaan luettiin sellaisiakin tilallisia, joilla oli perintötila mutta ei läänityksiä. Kurkijoella tähän ryhmään kuului kuusitoista seppien taloa sekä Ilomantsin Pälksaessa kolme talonpoikaistaloa. Nämä tilalliset maksoivat veroa yhdessä Käkisalmen kaupungin asukkaiden kanssa taloluvun mukaan maaherran elatukseksi, joten he eivät olleet rälssitulallisia.⁴³ Luultavasti he olivat entisiä kaupunkilaisia, jotka olivat hankkineet perintötiloja maaseudulta mutta jotka verotuksessa edelleen rinnastettiin Käkisalmen itsenäisiin talonomistajiin. Yhden verovapaan perintötilan omistajia oli Pirkkinän Meškovitsan suurkylässä yksitoista tilallista sekä Aunuksessa kuusi.⁴⁴ Nämäkin elivät asutuskeskuksissa ja heidätkin on luultavasti rinnastettu kaupunkien talonomistajiin. Millaista palvelusta he mahdollisesti ovat suorittaneet ruhtinaalle, siitä ei ole mitään tietoa. Venäjän kaupungeissa oli kuitenkin keskiajalla talonomistajia, jotka kohosivat alempaan rälssiluokkaan, mutta joita ei luettu pajareiksi, onpa kauppiaitakin päässyt näiden itsenäisten tilallisten joukkoon.⁴⁵ Todennäköisesti ne Karjalan verovapaisten tilojen omistajat, joilla ei ollut läänityksiä, ovat kaupunkilaisten ja suurkauppiaiden jälkeläisiä, joiden sosiaalinen nousu oli pysähtynyt, niin ettei heistä ehtinyt tulla varsinaisia rälssimiehiä.

Rälssiluokkaan pääsy merkitsi talonpojille sosiaalista nousua ja samalla läänityslaitoksen juurtumista Karjalaan. Rälssitulalliset erottuivat muista talonpojista, heistä tuli alempaa paikallista aatelistoa, josta osa saattoi ruhtinaan palveluksessa kohota pajarisäätyyn. Käkisalmen läänissä varsinaisia rälssitulallisia asui vain eteläosassa eli Etu-Karjalassa. Taka-Karjalaan ei keskiajalla ehtinyt muodostua omaa rälssiluokkaa.

Novgorodin valtauksen jälkeen suuriruhtinas takavarikoi suurimman osan rälssimiesten läänityksistä. Peruutus oli raskainta Novgorodin lähialueilla, mutta Karjalassa suurin osa rälssimiehiä säästyí peruutuksilta. Rälssitulallisten haltuun jäi Novgorodin tiheään asutussa läänissä vain noin 250 taloa ja Ladogan läänissä vain vajaat 30. Pähkinälinnan läänissä säästyí peruutuksilta yli 460 taloa ja Etu-Karjalassa 375 taloa eli valtaosa rälssituloista.⁴⁶

Karjalan rikkain rälssisuku oli *Rokulskin* eli *Roukkulan* suku, jonka jäsenet osallistuiivat Vienan rannikon asuttamiseen yhtenä »Karjalan lasten viidestä suvusta» ja antoivat nimensä Roukkulan kylälle Repolan lähellä. On mahdollista, että suvun juuret menevät vieläkin kauemmaksi, Rakulan bjarmien pogostaan 1100-luvun alkupuolelle. Tätä oletamusta tukee nimiyhteyden lisäksi suvun varhainen rikkaus ja mahtavuus, joka sopii hyvin bjarmien mahtiin, mutta varmaksi todisteeksi ne eivät riitä. Suvun alkuperä jää siten hämärän peittoon.

Suvun mahtavin henkilö oli *Grigori Iivananpoika Roukkula*, joka 1400-luvun lopulla asui hovissaan Räisälän Särkiselässä. Hänellä oli talo myös kaupungissa ja hän toimi Käkisalmen linnan sotaväen päällikkönä, sillä siinä ominaisuudessa hän joutui valtiosopimusten mukaan jakamaan oikeutta rajaloukkauksista Käkisalmen läänin ja Ruotsin välisellä rajalla.⁴⁷ Hänellä oli verotiloina Sakkolassa ja Räisälässä yhteensä 37 taloa ja 51 obšaa läänitysmaita, minkä lisäksi hän viljeli hovitalossaan kolmea obšaa.⁴⁸ Hänen sukulaisiaan olivat rälssimiehet *Nikita* ja *Iisakki Paavalinpoika Roukkulat*, joilla oli 20 ja 15 talon läänitykset, sekä *Nikifor Jaakonpoika Roukkula*, jolla oli palkkatiloina 9 taloa. Suku säilytti asemansa läpi läänityspuutusten kauden, sillä sen omistuksia luetaan myös vuoden 1569 verokirjassa.

Karjalaisia rälssitulallisia lienevät olleet myös *Nesteri Leveä Keveri* (Širokij Kever), jolla oli 9 taloa Räisälässä, sekä muutamat suvut, joiden kohdalla mainitaan vain etunimet ja isännimet. Sellaisia olivat esim. *Iivana*, *Stepan*, *Grigori* ja *Uasili Jaakonpojat* joilla oli läänityksiä Räisälässä ja Sakkolassa. Perintötilat sekä suvun laajuus viittaavat vanhaan paikalliseen omistukseen. Karjalaisilta vaikuttavat myös sellaiset nimet kuin *Pjastkin*, *Kot* (Katti), *Palkin* (Palkinen) ja *Makovejev*.⁴⁹ Venäläisiä sukuja olivat ainakin *Balakšin*, *Deitsyn* ja *Fekin*. Kielentutkijain tehtävänä olisi tutkia etymologisesti koko maanomistajaluokan nimitys, vaikka useimpien henkilöiden kansallisuutta ei voikaan selvittää kristillisten nimien käytön vuoksi.

Yhteensä Räisälässä oli noin 30 rälssisukua sekä Sakkolassa ja Raudussa näiden lisäksi 15, joten Etu-Karjalan rälssisääty sisälsi kaikkiaan vajaa viisikymmentä ratsutilallisten sukua. Moni suku käsitti tosin kaksi tai useampiakin rälssimiehiä, mutta kokonaislukukin jää alle sadan. Useimmilla oli vain muutamia palkkatiloja oman talon lisäksi.

Etu-Karjalan rälssitulallisten lukumäärä näyttää hiukan lisääntyneen 1500-luvun alkupuoliskolla, mutta täsmällistä tilastoa on vaikea tehdä, sillä kristillisistä nimistä näkyy harvoin sukujen keskinäinen yhteys. Voi kuitenkin todeta, että vuoteen 1569 mennessä Räisälään oli tullut lisää

ainakin kuusi sukua; mainittakoon *Murzanov*, *Uoskresenskij* ja *Bonin*,⁵⁰ jotka tuskin olivat karjalaisia, Murzanov voi olla jopa tataariperäinen nimi. Sakkolaan oli ilmestynyt lisää ainakin nimet *Saburov*, *Svetuhin* ja *Salohin*, mutta Rautuun ei näytä syntyneen uusia rälssisukuja, päinvastoin entisetkin näyttävät menettäneen omistuksiaan.⁵¹

Äänisen Karjalan rälssisuvuista ei ole tietoja ennen kuin vuoden 1563 verokirjassa, joka osoittaa, että rälssimiehiä oli siellä paljon vähemmän kuin Etu-Karjalassa. Svojezemtsejä eli perinnöllisen rälssin omistajia asui vain neljässä pogostassa Laatokan ja Äänisen välillä, nimittäin Aunuksessa, Pirkkinässä, Vaasenassa ja Suojussa. Heillä oli hallussaan yhteensä 157 taloa, mutta viljelysmaata vain 41 obšaa, sillä osa oli autiutiloja ja osa pieniä uudisasutuksia.⁵² Eräillä oli tulolähteenä vain oma verovapaa tilansa, monet olivat saaneet yhteisiä läänityksiä toisten rälssimiesten kanssa.

Äänisen Karjalan rikkain rälssitilallinen oli *Senka Iivananpoika Avraamov*, joka oli saanut pois siirretyn pomestikan läänityksen Vaasenasta, missä hän omisti yhteisesti hallitsijan kanssa 51 taloa ja vähän yli 7 obšaa viljelysmaata.⁵³ Hänestä käytetään nimitystä »zemtsi» kuten eräistä muistakin, mutta hänen asemassaan oli tuskin eroa alueen svojezemtseihin verrattuna. Vaasenassa asui kaikkiaan viisi rälssisukua, mutta pogostan alueelta oli annettu läänitystiloja myös Pirkkinän tilallisille, joita olivat mm. *Laptevin*, *Tjapolkovin*, *Demidovin* ja *Pantelejevin* suvut.⁵⁴ Kaikkiaan Pirkkinässä oli seitsemän rälssisukua. Vain verovapaus erotti talonpojista edellä mainitut Meškovitsan suurylän yksitoista ja Aunuksen kuusi tilallista, joita tuskin voi lukea läänitysmiesten joukkoon.

Suojussa oli vain yksi laaja rälssimiessuku, nimittäin *Kosikovit*, jotka olivat hallinneet ainakin osaa verotiloistaan jo edellisessä sukupolvessa.⁵⁵ Rikkaimmalla suvun edustajalla, *Uasili Larioninpoika Kosikovilla*, oli kaikkiaan 15 taloa, mutta veronalaista viljelysmaata vain puolitoista obšaa autiutilojen ja uudisasutusten vuoksi. Kaksi tämän suvun jäsentä omisti yhteisesti pari tilaa Kiisin pogostassa.⁵⁶

Äänisen Karjalassa oli siis vain 13 perinnöllistä rälssisukua, ellei oteta lukuun Pirkkinän Meškovitsan sekä Aunuksen asutuskeskuksen tilallisia. Näistäkin suvuista vain muutamilla oli huomattavia läänityksiä. Useimmat olivat tavallisia talonpoikia, jotka olivat saaneet hallitsijalta muutamia verotiloja, usein yhteisesti usean talon kesken. Rälssisäädyn kehitys Äänisen Karjalassa oli vasta alkuvaiheessaan. Vienan rannikolle ja Novgorodin Lappiin ei svojezemt sien luokkaa syntynyt lainkaan.

4. Uudet läänitystilalliset

Novgorodin valtauksen jälkeen eli vuodesta 1478 lähtien suuriruhtinas Iivana III takavarikoi runsaasti kirkon, pajarien sekä rälssitulallisten läänityksiä, kuten jo mainittiin. Hän alkoi jakaa peruutettuja läänityksiä sekä aprakkamaita palkkalääneinä omille palvelusmiehilleen, joita pääasiassa Moskovan alueilta siirrettiin asumaan entisille Novgorodin maille, jonkin verran myös Karjalaan. Uudet läänitystilalliset asettuivat usein entisen läänitysmiehen hoviin ja alkoivat kantaa talonpojilta veroa omaksi palkakseen. Heitä kutsuttiin nimellä *pomeštšik*, jonka voi vapaasti suomentaa termillä paikalle tullut tai sijaan tullut. Näin syntyi *pomestikkain* rälssiluokka, joka on siis nuorempi kuin svojezemtsien luokka ja jonka asema ainakin aluksi poikkesi viimeksi mainittujen asemasta. Heillä ei ollut läänitysalueella omaa perintötilaa, vaan kaikki heidän tiluksensa muodostivat henkilökohtaisen palvelusläänin, jonka ruhtinas saattoi vaihtaa tai ottaa pois harkintansa mukaan. Pomeste-läänitysten haltijat vaihtelivatkin aluksi melko usein, mutta monet läänityssuvut vakiintuivat vähitellen paikoilleen, ja niiden läänityksiä alettiin pitää perinnöllisinä.

Vuonna 1500 oli Novgorodin läänissä pomestikkain hallussa lähes 2 000 taloa, Inkerinmaalla Kaprion läänissä yli 3 400 taloa ja Pähkinälinnan läänissä yli 2 000 taloa, mutta Käkisalmen läänissä vain 85 taloa Etu-Karjalassa, suurin osa Raudun pogostassa.⁵⁷ Laatokan Karjalaan tuli siis hyvin vähän uusia läänitystilallisia.

Edellä mainittuna vuonna Etu-Karjalassa oli vain viisi pomestikkasukua, jotka lienevät kaikki olleet venäläisiä. Moskovalainen pajari *David Nikitanpoika Putjatin* oli saanut Räisälästä, Sakkolasta ja Raudusta yhteensä 13 taloa ja 15,5 obšaa läänitysmaata. Itse hän oli asettunut asumaan pajarinhoviin Räisälän Valkealaan.⁵⁸ Osa hänen läänityksiään oli Balakšinin rälssisuvulta takavarikoitua maata.

Karjalaan asettui toinenkin kuuluisa pajarisuku, nimittäin suuren runoilijan Puškinin esi-isien suku, jonka jäsen oli myöhemmin Käkisalmen vojevodinakin. *Andrei Nikitanpoika Puškin* tuli pomestikkana Sakkolaan »vanhan kirjoituksen jälkeen» eli 1480- tai 1490-luvulla. Vuonna 1500 hän asui pajarinhovissaan Suvannon rannalla hoitamassa Sakkolan ja Raudun pogostoissa olevaa läänitystään, joka käsitti yhteensä 20 taloa ja 22 obšaa maata.⁵⁹ Suvulla oli läänityksiä myös Novgorodin lähistöllä.

Muut kolme pomestikkaa olivat mahtavien pajarisukujen palvelusmiehiä eli alavasalleja, joille luultavasti näiden herrat olivat hankineet suuriruhtinaalta pomeste-läänitykset. Sitä varten oli Sakkolasta ja

Raudusta peruutettu aikaisempia läänityksiä 15 taloa ja annettu *Boris Barykoville*, joka oli mahtavan Rusalskin pajarisivun vasalli.⁶⁰ Tutškovien kuuluisa suku sijoitti Etu-Karjalaan kaksi alavasalliaan: *Uasili Petšenegov* sai 19 taloa ja *Ostafei Redrov* 20 taloa.⁶¹ Viimeksi mainittu suoritti veron tarkistuskirjoituksen Taka-Karjalassa todennäköisesti vuoden 1524 kesällä.⁶²

Vuoden 1569 verokirjassa esiintyvät Etu-Karjalassa entiset pomestikkasuvut, mutta uusia pomestikkoja on vain muutamia. Räisälässä on uutena sukuna *Denisov*, Sakkolassa *Meštšerskij*, *Žukov* ja *Babenskij*, minkä lisäksi *Savinien* volostelisuku on muuttunut pomestikaksi.⁶³ Rautuun on tullut lisää *Damov-Saburovin* suku ja sieltä on saanut pomesten myös Megraan sijoitettu *Beleutovin* suku. Entiset pomesteläänitykset alkoivat tulla siis perinnöllisiksi, mutta uusia läänityksiä oli annettu melko vähän.

Äänisen Karjalassa pomestikkoja ei liene ollut 1400-luvun lopulla ensinkään. Vuoden 1563 verokirjassa heitä esiintyy neljässä pogostassa, nimittäin Pirkkinässä, Megrassa, Andomassa ja Sungussa.⁶⁴ Suurimmat läänitykset sijaitsivat Megrin pogostassa, mistä suuriruhtinas oli jakanut entisiä Marfa Boretskajan läänityksiä pomestikoilleen. *Beleutovin* suku oli saanut 56 taloa ja *Skobeltsynin* suku 64 taloa, mutta kummallakin oli vain 10 obšaa viljeltyä, sillä osa taloista oli autiona ja osa oli pieniä uudistiloja.⁶⁵

Pirkkinään oli kotiutunut vain yksi hallitsijan pomestikkojen suku. *Andrei Zavalšin* hoiti veljensä kanssa aprakkamaasta saatua läänitystä, joka käsitti Syvärin varrella sijaitsevan hovitalon lisäksi 43 talonpoikaistilaa ja 11,5 obšaa viljelysmaata. Tämän Andrein edeltäjä oli saavuttanut suuriruhtinaan luottamuksen syvän uskonnollisuutensa vuoksi ja hänestä oli tullut Ondrusovan luostarin perustaja. Omaan läänitykseensä suku oli kustantanut kappelikirkon sekä papin, lukkarin, kirkkovahtin ja kirkkoleipien paistajan, joille kullekin oli annettu talo elatukseksi.⁶⁶ Sungun pogostasta Äänisniemeltä oli *Ivan Gorjuškin* saanut pomesteläänityksen joka käsitti 12 taloa, ja Andomassa Äänisen kaakkoisrannalla oli vielä *Bogdan Rozvozovilla* pomestena 15 taloa.⁶⁷ Jälkimmäisen nimi vaikuttaa suomensukuiselta. Kaikkiaan oli Äänisen Karjalassakin vain viisi pomestikkasukua. Näillä oli taloja enemmän kuin Laatokan Karjalan pomestikoilla, mutta verotuloja suunnilleen saman verran.

Vuosisadan loppupuolella on Äänisen Karjalasta jaettu pieni määrä uusia pomeste-läänityksiä, mutta niiden merkitys on jäänyt vähäiseksi. Suojuun ovat ensimmäiset pomestikan tilat ilmestyneet ennen vuoden 1583 veronkirjoitusta, ja Kiisin pogostasta oli muuan *Leonti Molevanov*

saanut pomestena kaksi autiutilaa.⁶⁸ Sunkuun oli tullut *Fedro Rezanovin* pomeste, joka käsitti 10 taloa ja joka vuonna 1594 jaettiin hänen leskelleen ja lapsilleen.⁶⁹ Yhtenäisiä tietoja läänitysten määrästä vuosisadan lopulla ei ole, mutta kaikki viittaa siihen, että läänitykset ovat lisääntyneet erittäin vähän.

Tästä on kuitenkin yksi poikkeus. Novgorodin arkkipiispa otti omien läänitystensä hoidossa käyttöön pomeste-järjestelmän ja alkoi nimittää pomestikkoja kirkon maille Äänisen Karjalaan. Ensimmäinen säilynyt nimityskirje v. 1559 koskee Pirkkinän ja Aunuksen volostejia; vuoden 1563 verokirjassa mainitaan arkkipiispan pomeste myös Vaasenessa.⁷⁰

Kirkon pomestikkojen talomääriä ei lähteissä aina luetella, vaan yleensä mainitaan vain obšamäärät. Rikkaimpien arkkipiispan pomestikkojen joukkoon voi laskea seuraavat suvut: *Kokoškin* (8 obšaa Pirkkinässä, Aunuksessa ja Vaasenessa), *Lutohin* (12 obšaa Pirkkinässä ja Inkerissä), *Buhvostov* (yli 10 obšaa Pirkkinässä), *Ditškov* (11 obšaa), *Miloslavski* (6 obšaa), *Solntsev* (9 kylää, 6,5 obšaa), *Tjapolkov* (9 obšaa), edelleen *Sablinit*, *Arharovit*, *Lavrinit* ja useat muut.⁷¹ Vaasenessa arkkipiispan pomestikkoja olivat mm. *Ondrei Solntsev* (11,5 obšaa), jolla oli dvoretskin eli kartanonhoitajan arvo, *Josif Simanski* (5 obšaa), *Sofon Šemjakin* (6 obšaa) sekä *Katšalovien* suku (16,5 obšaa).⁷² Aunuksessa oli vain muutamia pieniä pomesteja, joista suurinta (7 obšaa) hoiti ensin *Kutšetskien* perhe ja vuodesta 1577 lähtien *Martjušinin* suku.⁷³

Yhteensä arkkipiispalla oli Äänisen Karjalassa 1570-luvulla neljäkymmentä pomestikkaa eli enemmän kuin hallitsijalla. Arkkipiispa vaihtoi läänitysmiehiä usein, ja jonkin kerran sanotaan asiakirjassa selvästi, että entinen pomestikka luopui herransa palveluksesta ja siten menetti läänityksensä.⁷⁴ Pomeste-järjestelmä antoi arkkipiispalle omaa sotaväkeä ja tehosti hänen volostiensa hallintoa, sillä pomestikat asuivat läänityksillään, kun taas entiset virkamiehet vain kiersivät määräaikoina virkamatkoilla.

Lappiin ja Vienan rannikolle ei 1500-luvulla asettunut yhtään svojezemtsiä eikä pomestikkaa. Kiinteä läänityslaitos ei siis lainkaan ulottunut Novgorodin Lappiin, jonka talonpojat säilyttivät itsenäisyytensä 1600-luvulle asti. Heitä voi täysin verrata kruunun talonpoikiin Suomessa. Vienan rannikolle läänityslaitos levisi vasta 1500-luvun alkupuolella, kun suuriruhtinaat alkoivat antaa sieltä läänityksiä Solovetskin luostarille. Osa talonpojista jäi sielläkin hallitsijan aprakkamaiden haltijoiksi.

Yleisesti katsoen voidaan todeta, että Karjalassa läänityslaitos juurtui varhaisimmin ja kiinteimmin Käkisalmen läänin eteläosaan ja erälle Äänisen Karjalan keskuseuduille, pääasiassa Pirkkinään ja Vaasenaan.

Rälssisäädyn vanhimman kerrostuman muodostivat paikalliset tilalliset, jotka verovapauden lisäksi saivat jo keskiajalla ruhtinaalta läänityksiä. Suurin osa näistä läänitystilallisista eli svojezemtseistä lienee ollut karjalaisia, joskin heidän joukkoonsa alkoi tulla myös venäläisiä siirtolaisia. Rälssimiesten nuorempi kerrostuma eli pomestikat edustavat Moskovan keskushallituksen vallan lujittumista sekä venäläisen vaikutuksen lisääntymistä Karjalassa. Heitä lähetettiin Karjalaan kuitenkin sangen vähän muihin lääneihin verrattuna. Syynä tähän lienee ollut Karjalan syrjäinen asema Moskovasta katsottuna. Vain Novgorodin arkkipiispa sijoitti kirkon maille Äänisen Karjalaan suhteellisen runsaasti pomestikkoja, joita hän kuitenkin vaihtoi usein. Taka-Karjala ja varsinkin Novgorodin Lappi säilyivät kiinteältä läänityslaitokselta, ellei oteta lukuun maaherran aprakkaläänityksiä Taka-Karjalassa. Läänitystilalliset muodostivat Karjalan aateliston. Eräiden rälssimiesten arvonimenä oli »*pajarin lapsi*», joka tarkoittaa pajarin alavasallia. Ruhtinaan palveluksessa erityisesti kunnostautuneet ovat kohonneet pajarien säätyyn. Karjalaan asettui myös muutamien korkea-arvoisten venäläisten pajarisukujen jäseniä.

Muista maanomistajien luokista Karjalassa kannattaa mainita vain Sortavalan ja Aunuksen rikkaat *kauppiaat*, joilla oli joukko maatiloja henkilökohtaisessa omistuksessaan, sekä Etu-Karjalan *kyytimiehet*, jotka saivat hallitsijalta palkkatiloja, koska he hoitivat yhteyksiä Ruotsin rajalta Pähkinälinnaan, mistä kulki maantie Novgorodiin. Äänisen Karjalassa virkamiesten ja lähettien kyyditykset kuuluivat talonpoikien yleisiin velvollisuuksiin. Tärkein kyyditysreitti kulki Novgorodista Äänisen ja Vienan rannikon kautta Kuolaan, jonka varrella kyyditysosuudet oli jaettu aprakkatalonpojille. Myös Solovetskin läänitystalonpojat osallistuivat kyydityksiin.⁷⁵

5. Maalaistalot ja viljelymenetelmät

Vanhat lähteet mainitsevat Karjalasta kaksi talotyyppiä: *Talo* (dvor) ja *suurtalo* (bolšoj dvor) eli kartano, joiden välillä oli eroavuutta lähinnä koossa ja vauraudessa. Vanhin asiakirjan kuvaus siitä, mitä käsite talo sisälsi, on noin vuodelta 1500:

Pimin Matveinpoika ja Stepan Jaakonpoika ostavat Matvei Potapinpojalta Suijunjoen alajuoksulta Gujevin veljesten pystyttämän talon, jossa on asuinrakennus, kaksi läävää ja sauna. He maksavat talosta kolme koroppaa ruista.⁷⁶

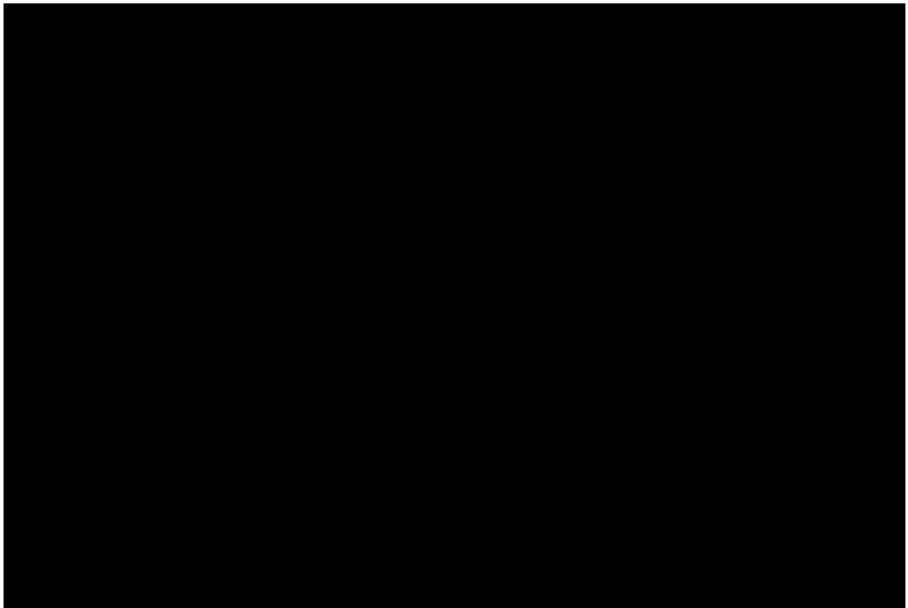
Vähän myöhemmältä ajalta on säilynyt asiakirjoja, joissa kuvataan maalaistaloja yksityiskohtaisemmin. Vuonna 1571 lahjoitti muuan perhe Vienan Kemijoelta Solovetskin luostarille »talon tontteineen ja talossa [seuraavat] huoneet: kaksi tupaa eteisineen, kaksi aittaa pohjakerroksen päällä, kaksi heinävajaa läävien päällä, säilytysaitta hirsikehikon päällä pellolla ja sauna rannassa.»⁷⁷ Vuonna 1612 Solovetskin luostari osti Suijunjoelta talon, jota kauppakirja kuvaa seuraavasti:

»Talossa huoneita: vieraskamari ja huone pohjakerroksen päällä ja kamaria vastapäätä makuuhuone samoin pohjakerroksen päällä; kamarin ja makuuhuoneen välissä kaksi eteistä, ylhäältä lankuista tehdyt, alhaalta pystyaitauksen varassa, yläkerran eteisessä lankuista tehty säilytyskomero, ja alakerran eteisessä hirsistä hakattu käyttökellari; samoin keittiö ja sauna; kaikki huoneet ovat lautakattoiset; ja talli ja lehmiläävä ja kaksi lankuista tehtyä portaikkoa ja kolme metallilukkoa. ja portaikot ovat nekin lautakattoiset; ja tien varrella rannassa hirsistä hakattu nauriskellari.»⁷⁸

Näissä ja useissa muissa asiakirjoissa kuvataan ilmeisesti vanhoja karjalantaloja,⁷⁹ joista ovat kehittyneet nykyaikaan säilyneet karjalantalon muodot. Kuten tunnettua, niiden esikuvina ovat olleet bysanttilaiset ja venäläiset rakennukset. Kuvauksista voi päätellä, että 1500-luvulla karjalantaloon rakennettiin suurin piirtein seuraava: pohjakerroksessa olivat talli, navetta ja vajat, yläkerroksessa asuinhuoneet eteisineen, useimmiten kaksi tai kolme huonetta, edelleen heinävaja eli sarai joka mainitaan tällä nimellä,⁸⁰ aittoja ja muita säilytystiloja sekä toisinaan erillinen keittiö. Katettu portaikko johti yläkerran asuinhuoneisiin. Hyvin varustettuun taloon kuului sauna, joka palovaaran vuoksi rakennettiin erilleen samoin kuin riihi, joka mainitaan eräiden talojen kohdalla Kurkijoella v. 1571.⁸¹ Erillään päärakennuksesta oli myös aittoja sekä juurikaskellareita.

Voimme siis päätellä, että karjalantalo on rakenteeltaan vanhempi kuin mitä tähän saakka on arveltu.⁸² Sen varhaisimmat esikuvat lienevät keskiajalta, sillä 1500-luvulla se esiintyy yleisenä talotyyppinä niinkin kaukana kuin Vienan rannikolla.

Eräät testamentit kertovat, millaista irtaimistoa taloissa oli. Vuonna 1576 teki muuan kuolemaa odottava talonpoika Vienan Kemin lähellä testamentin Solovetskin luostarin hyväksi ja luetteli omaisuuttaan: viljaa, heinää, suolaa, osuus suolankeittämöön ja keittämön luona uusi aitta, kalastusoikeuksia, heinärintoja, kahdeksan hevosta, kaksi kaunista lehmää, juoma- ja kala-astioita, pyttyjä, tynnyreitä, kuusi vaskista kattilaa, vaskinen pesuvati, lihalautanen, purjelaiva ja kalastusveneitä.⁸³

Kuva 6. Talo Pohjois-Venäjällä tai Karjalassa. Etualalla osittainen leikkauskuva saunasta, taustalla asuinrakennus. Kartan kuvitusta 1600-luvun aikupuolelta.

Toinen testamentti vuodelta 1581 mainitsee mm. seuraavat esineet: rahaa, lukollinen kirstu, vaalea ruuna, turkiksia, turkki, paitoja, kaksi sarafaania (hihattomia mekkoja), haarikka, housut, sormus, pyyhe (käsipaikka), kirjailtu liina.⁸⁴ Luettelot osoittavat, että karjalainen vaatetus ja irtaimisto, jonka tunnemme uudelta ajalta, esiintyy varhaismuodoissaan jo 1500-luvulla.

Suurtaloista ei ole tarkkoja kuvauksia, mutta ilmeisesti ne rakenteeltaan muistuttivat tavallisia taloja. Vuoden 1563 verokirja mainitsee vain muutaman talon mitat. Ostretšinan pogostassa oli »kylä suurtalon luona» ja siinä kaksi taloa, joista toinen oli 11 kertaa 11 sylvä ja toinen 6 kertaa 5 sylvä. Ilmeisesti edellinen tarkoittaa kartanoa, joka siis oli lähes 20 metriä pitkä ja leveä. Tavallinenkin talo oli yli 10 metriä kanttiinsa. Suojun pogostalla oli hopeasepän talo, jonka kooksi merkittiin verokirjaan 6 kertaa 4 sylvä.⁸⁵ Kyseessä lienevät kirjurin arvioinnit.

Verokirja mainitsee Äänisen Karjalasta keskimäärin kahdesta viiteen kartanoa pogostaa kohti. Sungussa oli v. 1496 kolme suurtaloa, Oštassa yksi ja Venitsassa kaksi. Vuonna 1563 suurtaloja mainitaan eniten Ando-

masta, yhteensä kahdeksan. Suurtalo tarkoitti usein »pajarin lapsen» tai pajarin hovia varsinkin Käkisalmen läänissä. Monia kartanoita hallitsivat joko volosteli, isännöitsijä, rälssimies tai pomestikka.⁸⁶ Luostarit omistivat muutamia suurtaloja,⁸⁷ mutta niitä oli myös erällä talonpojilla ja jopa populeilla.⁸⁸ Muutamat niistä sijaitsivat »tšasounan luona» tai »kappelin luona»,⁸⁹ mikä osoittaa, että kartanon lähelle syntyi toisinaan kirkko.

Mitä tulee maanviljelyksen tekniikkaan, tutkijat ovat yksimielisiä, että Karjalassa harjoitettiin rinnan kaskiviljelyä ja peltoviljelyä.⁹⁰ Vanhempi viljelystapa eli kaskaaminen jatkui varsinkin syrjäseuduilla, kylien yhteismailla ja uudisasutuksilla. Peltoviljelyksessä oli yleistynyt kolmivuoroviljely, jossa yksi osa pellostä oli kevätiljalla, toinen todennäköisesti syysviljalla ja kolmas kesantona. Verokirjat luettelevat säännöllisesti vain »yhden pellon» kylvömäärät lisäten tavallisesti »ja kahdessa pellossa saman verran», mikä on tulkittu kolmivuoron ilmaisuksi.⁹¹ Varsinkin kaskiviljelyksessä yleisiä olivat eräänlaiset yhtiöt tai artellit, niin että useat talonpojat yhdessä kaatoivat kaskan, muokkasivat, kylvivät ja jakoivat sadon keskenään.⁹² Peltojen pinta-aloista sekä sadon suuruudesta on monenlaisia arvioita. Yleensä sadot lienevät olleet pienet, noin kolme tai neljä kertaa kylvön suuruiset,⁹³ mutta hyvinä vuosina kaski saattoi antaa paljon enemmänkin. Sadot vaihtelivat, ja katovuosiakin lienee ollut usein kuten Suomessa ja Venäjällä, vaikka niiden esiintymisestä Karjalassa ei olekaan paljon tietoja.

Maanviljely oli pääasiassa miesten työtä, mutta myös naiset omistivat taloja Karjalassa. Toisinaan leskivaimo johti taloa lastensa alaikäisyyden aikana, ja hän saattoi jopa myydä tai testamentata luostarille maitaan. Erällä naisilla oli maata jopa »isän perintönä». Tämä osoittaa, että naisella oli aikaan nähden arvossa pidetty asema ja että naiset kykenivät myös ottamaan vastuuta taloudesta. Perintöoikeus turvasi myötäjäisten saamisen tyttärille yhteisestä pesästä, ellei talossa ollut poikia, mutta muuten talo siirtyi miespuolisille perillisille.⁹⁴ Ellei perillisiä ollut, talo jäi ruhtinaan omaisuudeksi.

Tavalliset viljelyskasvit olivat ruis, kaura ja ohra, joiden ohella viljeltiin varsinkin naurista. Käkisalmen läänissä esiintyi myös pellavan viljelyä. Pohjoiseen päin edettäessä ohra syrjäytti rukiin ja karjanhoito viljelyksen varsinkin Novgorodin Lapissa ja Vienan rannikolla, mistä todistuksena ovat peltomäärän pienentyminen ja heinä määrän huomattava kasvu verokirjan merkinnöissä. Ruista kylvettiin silti vielä Uikujoen Šoltkoskella, ja viljeltyä peltoa esiintyy aina Suijunjoella, Kemi-joella, jopa Koudassa asti.⁹⁵ Kieretissä oli 1560-luvulla lähes joka talolla

oma kasvitarha, jossa viljeltiin vihanneksia, pääasiassa naurista, mainitaan kasvitarhoja Turjan rannalla asti.⁹⁶ Vienan rannikon vanhoissa kauppakirjoissa esiintyy usein sanonta, että myyjä luovuttaa maansa kaikkialta »minne kirves, viikate, ja aura kulkivat»; se kuvaa hyvin karjalaista raivaajahenkeä kaukana pohjoisessa.

Karjalatous ja muut sivuelinkeinot antoivat särvintä sekä lisätuloja. Verojen maksuunkin käytettiin rahan ja viljan lisäksi voita, juustoa, kananmunia, lampaanlihaa, vuotia, pellavia ja olutta. Ruotsin miehityskauden tilikirjat lisäävät näihin mm. sianlihaa, talia, kanoja, lintuja, jäniksiä, kuivattua kalaa, humalaa, tervaa, lautoja, hirssiä, lankaa, palttinaa ja sarkaa. Luettelot kertovat paljon maalaistalojen elinkeinoelämästä, joka oli monipuolista ja paikallisiin olosuhteisiin sopeutuvaa. Viljasadon pettäessä saatiin elanto sivuelinkeinojen avulla turvatuksi, mutta kun muistaa, että veroihin meni lähes puolet sadosta, käsittää hyvin, miten vaikeaa talonpojan oli päästä vaurastumaan sen ajan epävarmoissa oloissa.

Karjan lukumäärästä on säilynyt vain muutamia hajatietoja. Karjalannannan Nikolain luostarissa oli v. 1551 yhteensä 14 hevosta, 16 lehmää ja hieho sekä luostarin viljelytilalla kolme hevosta, viisi lehmää ja hieho.⁹⁷ Edellä mainittiin testamentti, jolla Solovetskin luostarille luvattiin maalaistalon irtaimistona mm. kahdeksan hevosta ja kaksi lehmää. Yleensä taloissa lienee ollut muutamia lemmiä ja hiehoja, joitakin hevosia, pieni katras lampaita sekä joukko kanoja ja sikoja. Lehmistä maksettiin erityistä sarviveroa ja hevoskaupoista kauppavero.⁹⁸

Hevosten suuri lukumäärä Vienan rannikolla johtuu suolan keitosta ja kuljetuksesta; etelämpänä hevosia lienee ollut suhteellisesti vähemmän. Hevosten hoito oli kuitenkin Karjalassa hyvin suosittua samoin kuin vilkas hevoskauppojen teko, mistä monet hallitsijan kirjeet volosteihin puhuvat. Hevosten hoito sopi hyvin karjalaisten liikkuvaan elämäntapaan. Äskettäin on osoitettu, että todennäköisesti Karjalassa keskiajalla kesytettiin myös villihevosia myytäväksi.⁹⁹

Sivuelinkeinoista kannattaa mainita vielä mehiläisten hoito, josta lähteisä on vain niukasti mainintoja. Länsimaiset matkailijat 1500-luvun Venäjällä kertoivat, että siellä tuotetaan runsaasti mehiläisen vahaa ja hunajaa.¹⁰⁰ Näitä myytiin suuriin kauppakeskuksiin kuten osoittaa kirje, jolla tsaari Fedor vahvisti v. 1598 tullin mehiläisvahan myynnille Kargopolin kaupungissa.¹⁰¹ Tsaari Mikael Romanov lahjoitti v. 1616 Syvärin luostarille 21 kylää käsittäneen läänityksen, johon kuului mm. mehiläispesiä.¹⁰² Eräät paikannimetkin liittyvät mehiläisen hoitoon kuten Kurvoškan kylä Oštan pogostassa.¹⁰³ Hunajaa käytettiin ravinnoksi, ja va-

haa tarvittiin etenkin kirkkojen ja kappeleiden rukouskynttilöihin eli tuohuksiin.

Maatalouden yhteydessä kannattaa mainita yhteiskuntaluokka, joka ei omistanut maata mutta sai elatuksensa pääasiassa tämän elinkeinon piiristä, nimittäin itselliset eli *populit* (venäjäksi bobyli). Nimitys ilmestyy lähteisiin vasta 1500-luvun puolivälissä, mutta populeita on varmasti ollut jo ennen sitä. Todennäköisesti heidän lukumääränsä ja merkityksensä Karjalan talouselämässä kasvoivat vasta 1500-luvun alkupuolella, mikä toi heidät asiakirjoihin.

Suurin osa populeita oli maanvuokraajia, joilla oli oma mökki mutta jotka viljelivät toisten omistamia peltoja.¹⁰⁴ Osa heistä lienee ollut entisiä kaskiyhtiöiden maattomia osakkaita, jotka jäivät vuokraviljelijöiksi.¹⁰⁵ Osa lienee ollut maaperinnöittä jääneitä talonpoikien jälkeläisiä tai maansa menettäneitä talonpoikia, onpa heidän joukossaan ollut entisiä kauppiaita ja käsityöläisiäkin. Yleensä populien pellot olivat pienet, mutta heidän joukossaan oli myös varakkaita maamiehiä. Populeita toimi käsityöläisinä sekä Vienan rannikolla ammattityöläisinä suolankeittämöissä.¹⁰⁶ Yleensä populeita ei pidetty täysivaltaisina kyläyhteisön jäsenenä eikä heillä ollut osuutta paikallisessa itsehallinnossa. Kun heidän merkityksensä kasvoi, heidät otettiin mukaan verokirjoihin ja heille määrättiin osuus kylän yhteisverosta. Luultavasti he saivat tällöin myös äänioikeuden kylän asioista päätettäessä.

Käkisalmen läänin populeista ovat ensimmäiset tiedot 1570-luvun alkupuolelta. Liperin viiteen kylään oli syntynyt vuoden 1544 veronkirjoutuksen jälkeen kaksitoista populien taloa, joiden omistajat ovat harjoittaneet jotakin ammattia, sillä he maksoivat veron ohella virkamaksua eli pošlinaa. Kurkijoellakin oli muutama populi vuonna 1571.¹⁰⁷ Vuonna 1638 tiedetään Pohjois-Karjalassa olleen 562 populia, joten heidän määränsä on kasvanut melko nopeasti.¹⁰⁸

Äänisen Karjalan verokirja v. 1563 luettelee populeita lähes kaikista pogostoista. Vaasenassa kaksi populia oli raivannut uudistaloja, jotka sitten olivat jääneet autoiksi. Suojussa yksi populi toimi suutarina ja toinen kirvesmiehenä. Kiisissä populeihin luettiin mm. skomorohi eli lauluntaitaja.¹⁰⁹ Tolvaajassa ja Andomassa populit vuokrasivat kirkon peltoa, Uikujoella he tekivät heinää ja keittivät suolaa Solovetskin luostarille.¹¹⁰ Tšolmuisen pogostalla oli kymmenen populien taloa, joissa eli kauppiaita, leskiä ja muita maattomia asukkaita. Nämäkin luettiin siis populien luokkaan.¹¹¹

Verokirja mainitsee Äänisen Karjalasta yli 60 populien taloa, mutta kaikkia ei ole merkitty kirjoihin, sillä esim. arkkipiispan läänityskirjeet

puhuvat populeista myös kirkon mailla, mistä niitä ei ole otettu verokirjaan.¹¹² Runsaasti heitä oli Vienan rannikon suolankeittoalueella.

Asiakirjoissa mainitaan joskus palkkatyöläisiä eli renkejä, joiden puolesta isännät maksoivat veron.¹¹³ Palkolliset tekivät työtä isäntien patriarkallisessa johdossa. He saivat vapaasti muuttaa talosta toiseen, kunhan maksoivat muuttorahan. Jos renki karkasi maksamatta muuttorahaa, isäntä joutui vannomaan karkaamisen todeksi tai maksamaan rengin puolesta veron. Solovetskin volostissa Sumassa palkolliset saivat v. 1564 oikeuden osallistua paikallisten luottamusmiesten vaaliin ja valita kaksi edustajaa volostin neuvostoon.¹¹⁴ Osa heistä hankki jopa oman talon ja karjan kohoten siten populien tasolle.

6. Metsästys ja kalastus

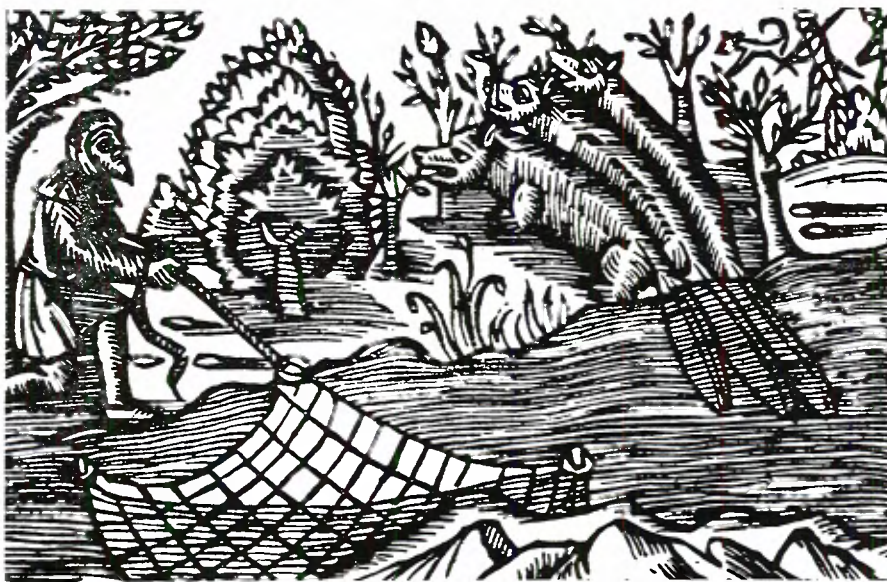
Metsänriistan ja kalan pyydystäminen täydensi maatalouden tuottoa kaikkialla Karjalassa. Eränkäynti oli jopa tärkein elinkeino Novgorodin Lapin ja Vienan rannikon pohjoisosissa. Laatokan ja Äänisen rintamaila sen merkitys oli uuden ajan alussa vähennemässä.

Kuva 7. Kärpän pyyntiä ansoilla Olaus Magnuksen mukaan.

Metsästyks tuotti turkiksia, nahkoja ja lihaa, Vienan merellä ja Jäämerellä myös hylkeen rasvaa sekä mursun hampaaita. Turkiseläimistä tavallisin oli orava, jota käytettiin rahan ohella yleisenä maksuvälineenä 1400-luvun kaupanteossa¹¹⁵ sekä veronmaksun välineenä vielä 1500-luvulla. Erityisen runsaasti oravia saatiin Pohjois-Karjalasta ja Novgorodin Lapista. Keskiajan lopulla pelkästään Sortavalan pogostan Kiteen verolääni oli maksanut verona 880 oravaa ja Ilomantsi yli 900 oravaa vuodessa, mutta v. 1500 ne siirtyivät rahaveroon.¹¹⁶ Karjalasta vietiin siis vuosittain tuhansia oravannahkoja Novgorodiin ja Moskovaan.

Suosittuja arvoturkiksia olivat myös kärppä, soopeli, majava ja näätä, joita saatiin suurimmasta osasta Karjalaa, varsinkin Vienan rannikolta ja Lapista, mistä tulivat valkeimmat kärpät ja kiiltävimmät näädät.¹¹⁷ Viipurin ympäristön majavanpyyntipaikat tunnetaan jo Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa. Uuden ajan alussa majavanpyynti mainitaan Konevitsan luostarin mailla ja idempänä Syvärin luostarin volostissa.¹¹⁸ Valamon luostarin volostissa Koudassa harjoitettiin vilkasta majavan pyyntiä, samoin Kuolan Lapin jokien varsilla.¹¹⁹ Majava (bobr) esiintyy henkilö- ja paikannimissä esim. Oštan, Ostretšinan, Kiisin ja Andoman

Kuva 8. Majavan pyyntiä verkolla Olaus Magnuksen mukaan.

pogostoissa ja viittaa ilmeisesti tämän arvokkaan turkiseläimen metsästykseen näillä alueilla.¹²⁰

Näätä oli keskiajalla yleinen piispanveron maksuväline, kunnes siinäkin alettiin käyttää rahaa. Veronäätiin viittasivat ne entiset arkkipiispan läänitykset Kurkijoella ja Sortavalassa, joita suuriruhtinaan verotuksessa kutsuttiin mustan nädän kyliksi.¹²¹ Soopelin pyyntiin Karjalassa voivat viitata sellaiset paikannimet kuin Sobolino eli Noisniemi Vuoksen varrella ja Soboleva Ostretšinassa.¹²²

Karhuja ja susia metsästettiin etenkin niiden karjalle aiheuttamien vahinkojen vuoksi, mutta niiden nahkoja käytettiin myös turkkeina, reki-vällyinä ja muina peitteinä, lieneepä karhun lihaa syötykin, ainakin karhunpeijaisissa. Susi ja karhu esiintyvät runsaina henkilön- ja paikannimissä. Aivan yleisiä pyynnin kohteita olivat jänikset ja ketut sekä runsas riistalintujen joukko. Villipeura saapui vielä jokavuotiselle vaellukselleen Lapista Karjalaan, ja peuralaumoja verotettiin ihmisravinnoksi näiden vaelluseläinten kulkureittien varsilla.¹²³

Metsästystä harjoitettiin tavallisesti jousella ja nuolella sekä erilaisilla ansoilla, mutta Karjalassa harjoitettiin myös ajohaukan kasvatusta ja haukkametsästystä. Opetetut haukat saalistivat taitavasti pienriistaa, jonka ne luovuttivat isännälleen. Kurkijoen Sorolassa oli v. 1500 kuusi haukan kasvattajaa ja Impilahdella neljä. Kurkijoen Kuuppalasta oli maksettu vanhana verona mm. kaksi haukkaa, mutta uudessa verotuksessa ne korvattiin rahalla. Haukkoja oli annettu verona myös Inkeren pogostasta.¹²⁴ Äänisen Karjalassa lienevät haukkametsästyksen muistoja useat haukka-aiheiset (sokol) paikannimet Pirkkinässä, Sungussa ja Puutoisissa.¹²⁵ Tämä metsästystapa tunnettiin Itä-Karjalassa vielä meidän vuosisatamme alussa.

Mielenkiintoista on todeta, että 1500-luvulla pidettiin Permin ja Petšorajoen seutuja eli muinaisen Bjarmian takamaita tunnetuimpana ajohaukkojen kasvattajien maana.¹²⁶ Onko Permin ja Karjalan haukkametsästyksellä historiallista yhteyttä, jää todistamatta, mutta Karjalan kulttuurissa on todettu permiläistä vaikutusta esim. rautakauden esineistössä, ja myös sen metsästyskulttuurissa voi olla vaikutteita samalta taholta. Tämäkin liittyy silloin karjalaisten ja bjarmien yhteiseen perinteeseen.

Bjarmien perinteeseen kuului myös hylkeen ja mursun pyynti, jota karjalaiset jatkoivat katkeamattomasti uudelle ajalle asti. Muuan puolalainen diplomaatti kirjoitti Venäjän kuvauksessaan v. 1517, että »Juhra ja Corela» eli Jugran ja Karjalan maa pyydystävät hylkeitä tai mursuja, joiden nimi on »vorvol». Niiden nahasta metsästäjät valmistavat kuk-

karoita ja hampaista miekan kahvoja ynnä muita esineitä.¹²⁷ Kertomus viitannee myös keskiaikaiseen perinteeseen, jonka mukaan sarvivalaan (narval) hampaista ja nahasta tehdyillä amuleteilla on taikavoimaa.¹²⁸ Hylkeenrasvasta keitettiin Vienen rannikolla traania, jota myytiin ulkomaille mm. Tihvinän markkinoilla.¹²⁹

Kalastus liittyi kiinteästi metsästyksen harjoitukseen. Pitkillä eräretkillä pyydettiin sekä metsänriistaa että kalaa, jota oli erittäin runsaasti Karjalan sadoissa järvissä ja tietysti myös merissä. Erämaat ja kalavedet olivat alkuaan yhteisiä, ja niissä sai vapaasti harjoittaa eränkäyntiä, mutta vähitellen yksityiset suvut ja kyläyhteisöt alkoivat varata asuinseutujensa riistamaat ja kalavedet omaan käyttöönsä. Kalavesiä alettiin jakaa kylien tai volostien kesken. Kaukaisemmat erämaat säilyivät vapaana yhteisalueena.

Talonpojat harjoittivat kalastusta yksityisesti tai pienten yhtiöiden eli artellien muodossa, sillä pyydysten hankinta, lohipatojen rakentaminen ja varsinkin nuottakalastus vaativat yhteistyötä. Tavallisesti yhtiön muodostivat muutamat lähekkäin sijaitsevat talot, jotka varustivat veneet, pyydykset ja miehet sekä jakoivat saaliin.¹³⁰ Yleisimmät arvokalat olivat lohi ja siika, mutta asiakirjoissa mainitaan myös taimen, nieriä, lahna, hauki, muikku ja jopa särkikin.¹³¹

Asutuksen laajentuminen johti riitoihin erämaiden ja kalavesien omistamisesta, varsinkin kun Novgorodin pajarit sekä luostarit alkoivat hankkia oikeuksia talonpoikien entisiin yhteisvesiin. Muuan 1400-luvun alkupuolen asiakirja osoittaa, että karjalaiset talonpojat ja Novgorodin pajarien edustajat olivat sopineet lohen kalastamisesta Uikujoen Šoltkoskessa (Zolotsa) vuorovuosin, joita nimitettiin karjalaisten vuodeksi ja pajarien vuodeksi. Kun pajarien kalastajat ilmestyivät joelle karjalaisen mielestä vääränä vuotena, talonpojat repivät kalastajien verkot ja estivät pyynnin väkivalloin.¹³² Luostarien ja Karjalan talonpoikien riidoissa 1500-luvulla oli mukana usein kiista kalavesistä.

Aluksi talonpojat saivat kalastaa ilman erityistä veroa, mutta jo keski-ajan lopulla otettiin ainakin runsaimmat lohi- ja siika-apajat verotuksen piiriin. Vuoden 1496 verokirja mainitsee vain muutamia verotettuja apajia, mutta v. 1563 verokirjassa niitä on samoissa pogostoissa jo enemmän. Yleisintä oli antaa joka kymmenes kala verona, ja verokaloiksi kelpasivat vain suurimmat. Kalakymmenykset olivat tapana sekä hallitsijan että kirkon ja pajarien mailla.¹³³ Uuden ajan alussa siirryttiin kalastuksessa vähitellen rahaveroon. Kirjuri tarkasti lohivadot, siika-apajat ja muut kalastuspaikat sekä määräsi kylälle tai volostille kalastuksesta yhteisveron pyydysten lukumäärän ja arvioidun tuoton mukaan.

Asukkaat jakoivat veron kuten saaliinkin sovittujen osuuksiensa mukaisesti. Seuraavat kaksi esimerkkiä kuvaavat hyvin järjestelmää:

Uikujoen Šoltkoskessa (Zolotsa) asukkaat »kalastavat yhdestä apajasta osuuksin ja jakavat kalat näin: hallitsijan maalle entiselle Marfa Boretskajan volostille 16 osaa, Fedor Gluhovin volostille 7, Luka Fedorovin 2, Mihail Berdenevin 1,5 ja Babkinien volostille 1,5 osaa, Vjažitskin luostarin volostille 6 osaa, Paleostrovin luostarin 2 ja Solovetskin luostarin volostille 18 osaa.» Uikujoen suulla Sorokassa oli lohipato, josta kalastivat Njuhtsan asukkaat. Veroa pantiin kaikkiaan viisi ruplaa.¹³⁴

Kiisiin aprakkatalonpoikien kalastusvero määriteltiin seuraavasti: yhteensä 52 apajaa, 52 nuottaa, 29 lohiverkkoa, 13 siikaverkkoa, 41 tiheää verkkoa eli yhteensä 83 verkkoa. Nuotat 90 syltä, lohiverkot 40 syltä, tiheet verkot 15 syltä ja toiset 20 syltä. Aprakkaa yhteensä 3 ruplaa 2 riunaa ja 10 tenkaa.¹³⁵

Oštan pogostan talonpojilla oli erityinen »matka-apaja» Laatokalla: Syksyllä yhden volostin talonpojat saapuivat rannalle ja rakensivat 60 asuinkojua, joissa kussakin asui pyyntiaikana neljä henkeä. Väki pystytti järveen havupuista turoja, joista saatiin runsaasti kalaa verkoilla.¹³⁶ Kyseessä lienee siian kutuajan kalastus, mihin viittaa väliaikaismajoitus.

Laatokan kalastuksen keskus oli Käkisalmi, jossa v. 1500 oli 110 kalastajien taloa ja niissä 144 kalastajaperhettä. Näistä 21 perhettä luettiin ns. paremman väen luokkaan eli varakkaihin porvareihin. Suvannon Taipaleessa oli lisäksi 29 kalastajataloa ja niissä 34 perhettä, joten yhteensä näissä kahdessa asutustaajamassa oli 178 kalastajaperhettä.¹³⁷ Valamon ja Konevitsan luostarit kalastivat verotta Laatokalla,¹³⁸ jossa myös monet aprakkakylät pitivät pyydyksiään.

Sisämaasta verokirja mainitsee vain neljä kalastuspaikkaa Räisälästä ja Raudusta, missä myös Suomen karjalaisilla oli oikeus yhteiskalastukseen kahdessa järvässä.¹³⁹ Kalastusta on tietysti harjoitettu muuallakin, mutta todennäköisesti vain mainitut apajapaikat otettiin huomioon veroja määrättäessä.

Sisämaan kalastuksen parhaita järviä olivat Puruvesi ja Orivesi, joita pidettiin Jääsken, Lappeen ja Savon pitäjien sekä Laatokan Karjalan yhteisvesinä vielä uuden ajan alkupuolella. Ruotsin ja Venäjän alamaisten yhteiskalastus tietyissä järvissä on ilmeisesti jatkoa ennen Karjalan jakoa alkaneelle perinteelle. Vain rajakahakat ja sodat katkaisivat silloin tällöin rajanaapurien yhteisen kalavesien käytön. Ruotsin kruunu kantoi Oriveden kalastuksesta veroa, joka tuotti Savonlinnaan runsaasti lahnaa, haukea ja muuta kalaa, mutta myös Käkisalmen linnanherrat ottivat yhteisvesien kalastajilta oman veronsa.¹⁴⁰ Vielä Stolbovan rauhan

aikaan jatkui tämä yhteiskalastuksen perinne noilla kiistanalaisilla vesillä.¹⁴¹

Ruotsin miehityskauden tilikirjat osoittavat, että 1500-luvun lopulla parhaat kalastuspaikat Laatokan rantamilla olivat Vuoksen suun ohella Ahvenkoski, Asila, Pärnäkoski, Tiurunkoski, Uuksu, Sortavalan Jana-lahti sekä Salmin Tulemajoki. Kauempaa sisämaasta luetellaan mm. Järvenpää, Simpele, Puruvesi, Orivesi ja Pielisjärvi, josta saatiin verona kapahaukia.¹⁴²

Karjalaiset olivat kehittäneet oman padon rakentamisen ja lohien pyynnin tekniikkansa, jonka suomalaiset valloittajat tunnustivat omaansa paremmaksi. Käkisalmen päällikkö kirjoitti kuninkaalle v. 1586, että muuan »kalastajaryssä» eli karjalainen kalastaja oli opettanut heitä pyynnissä ja että saalis oli sen johdosta huomattavasti parantunut.¹⁴³ Myöhemmin Käkisalmissa oli työssä karjalainen lohipadon rakennusmestari. Miehittäjät kiittelivät Laatokan kalarikkautta ja runsaita saaliita.¹⁴⁴

Vienanlahden rannikko Turjaan asti sekä Lappi olivat kuulua lohienpyyntialuetta, jossa käytettiin patoja, nuottia, verkkoja ja suuria lohialuksia. Suurkalastus aiheutti saaliin vähenemisen eniten käytetyillä

Kuva 9. Lohen kalastusta atraimella Olaus Magnuksen mukaan.

apajilla; niinpä Uukujoen Šoltkosken talonpojat v. 1565 lahjoittivat koko apajansa Solovetskin luostarille, koska sen omistaminen ei enää kannattanut saaliin vähenemisen vuoksi.¹⁴⁵ Solovetskin luostari myi runsaasti kalaa Venäjälle, ja eräät Venäjän luostarit kalastivat omalla välillä Valkean meren vesiltä. Paleostrovin luostari sai v. 1550 tsaarin luvan harjoittaa kalastusta Vienan merellä ja myydä tullitta kalaa Novgorodiin.¹⁴⁶

Kalastuksen erikoismuotona voi pitää helmenpyyntiä, jota harjoitettiin jokivarsilla Villistä Lapista ja Vienan rannikolta Inkeriin asti. Tenojoen seudun lappalaisten helmenpyynti tunnetaan heidän valituskirjeestään vuodelta 1559.¹⁴⁷ Kieretti ja Umba olivat jo vanhastaan kuuluisia helmivolosteja, joiden tuotteita kulki Sisä-Venäjälle ja ulkomaille asti. Pyydystäjät maksoivat sieltä verona joka kymmenennen hyvän helmen, ensin hallitsijalle sitten Solovetskin volosteista luostarille.¹⁴⁸ Ulkomaiset matkailijatkin tunsivat Vienan rannikon maineen helmien tuottajana.¹⁴⁹ Vielä 1800-luvun puolivälissä aunukselainen sanomalehti luetteli kymmenkunta Vienanlahteen laskevaa ja kuusi Ääniseen laskevaa jokea, joista pyydystettiin helmisimpukoita. Edellä mainittujen lisäksi siinä ovat mm. Varsuga, Niva ja Kouta sekä Ääniseen laskevat Poventsajoki ja Megrajoki.¹⁵⁰ Laatokan Karjalassa helmenpyyntiin viittaavat ainakin Kurkijoen Helmelän nimi sekä helmenpyyntiaiheet kansanperinteessä.¹⁵¹

Helmiä myytiin Venäjälle, mutta niitä käytettiin myös oman väen kouriin sekä lahjoitettiin kirkkoihin ja luostareihin. Monien vanhojen karjalaisten ikonien helmikoristelu lieneekin peräisin Karjalan jokien helmisimpukoista.

IV luku

KARJALAN TEOLLISUUS

1. Käsityö ja kotiteollisuus

Suomessa ja Ruotsissa maaseudun taloudellista kehitystä rajoittivat ammattikuntalaitos sekä kaupunkien etuoikeudet, erityisesti kielto käydä kauppaa muualla kuin kaupungeissa. Venäjällä näitä kieltoja ei ollut, joten maa oli vapaampi siinä suhteessa. Venäjän Karjalassa voitiin harjoittaa teollisuutta ja kauppaa maaseudulla samoin kuin kaupungeissa. Sinne syntyi huomattavaa kotiteollisuutta ja jopa suurteollisuutta, joiden tuotteita karjalaiset kauppiaat levittivät sekä Venäjälle että Suomeen.

Käsityön ja kaupan huomattavin keskus oli Käkisalmi, mutta käsityöläisiä ja kauppiaita oli myös useimmissa maaseudun pogostoissa. Vuoden 1500 verokirja mainitsee Käkisalmesta vain yhden sepän ja yhden tynnyrintekijän, mutta vuoden 1569 verokirja tuntee kaupungista 47 käsityöläistä, joiden luettelo panee epäilemään, että vuoden 1500 tiedot ovat puutteellisia, vaikka otetaankin huomioon Käkisalmen voimakas kehitys 1500-luvulla. Vuonna 1569 Käkisalmessa oli käsityöläisiä seuraavasti:¹

8 lammasnahkuria	4 kirvesmiestä	2 tervanpolttajaa
2 nahkuria	4 seppää	3 teurastajaa
3 suutaria	1 ämpärintekijä	1 mylläri
3 turkkuria	1 ruudintekijä	1 leipuri
2 räätäliä	2 kattilaseppää	1 värjäri
6 tynnyrintekijää	2 ruukuntekijää	1 lasimestari

Lisäksi mainitaan pyöveli, joka oli hyvin kolkon »käsityön» harjoittaja.

Käkisalmen läänin maaseudulta verokirjat mainitsevat vain muutamia

käsityöläisiä, mutta esim. Suomeen suuntautunut kauppa osoittaa, että kaikkia käsityöläisiä ei ole verotettu. Vuoden 1500 verokirja tuntee suutarin Kurkijoelta, räätälin Salmista sekä suitsukkeen valmistajia Sortavalasta.² Muuan autiotalojen luettelo mainitsee Kurkijoelta hattumestarin vuodelta 1564, ja Ruotsin miehitysajan lähteet lisäävät tähän esim. suutarin ja ruukuntekijän v. 1618, mutta yleisiä luetteloita ei näiden lähteiden perusteella voi tehdä.³

Äänisen viidenneksen verokirja v. 1563 mainitsee käsityöläisiä kaikista maaseudun pogostoista. Siitä voi poimia seuraavan luettelon: 3 lammasnahkuria, 5 nahkuria, 6 suutaria, 7 räätäliä, 4 puuseppää, 2 kattilaseppää sekä jokunen lukkoseppä, hopeaseppä, satulaseppä, tynnyrintekijä, oluenpanija, ruukuntekijä, rukkasten tekijä, kirvesmies, hevoslääkäri (puoskari) ja jopa soittimien tekijä.⁴ Muutamat näistä olivat populeita. Lisäksi verokirjassa oli joukko käsityöammatteja merkitseviä henkilönsä paikannimiä, jotka viittaavat käsityön harjoittamiseen kuten Lammasnahkurin kylä tai Iivana Kirvesmies (Plotnik). Näillä ei voi täydentää käsityöläisten luetteloita, mutta ne osoittavat, että käsityöläisiä oli jonkin verran enemmän kuin mitä verokirjan selvät ammattinimitykset osoittavat.

Vienan rannikolta on muutamia satunnaisia mainintoja käsityöläisistä kuten kattilaseppä, nahkuri ja teurastaja Kieretissä v. 1563 sekä maata myynyt kirvesmies Usmanassa v. 1582; vuonna 1608 Kieretissä oli hopeaseppäkin.⁵ Novgorodin Lapin verokirja v. 1597 mainitsee kolme räätäliä, jotka asuivat Selkijärvellä, Rukajärvellä ja Semsjärvellä, sekä kaksi turkkuria viimeksi mainitusta pitäjästä. Suijunjoella oli myös palttinamestari.⁶

Lukumäärältään eniten oli kuitenkin kahta ammattimiesten ryhmää, nimittäin seppiä ja mylläreitä. Heistäkään ei ole yhtenäisiä luetteloita, mutta hajatietojen pohjalta voi päätellä, että heitä oli kaikkialla Karjalassa ja Lapissa.

Sepät muokkasivat raakarautaa sekä valmistivat veitsiä, viikatteita, kirveitä ja muita työkaluja samoin kuin aseita. Vienan rannikolla he takoivat pannuja suolankeittämöitä varten. Vuoden 1500 verokirja tuntee Käkisalmen läänistä vain Kurkijoen Santalahden kylän sepät, jotka luettiin itsenäisten tilallisten luokkaan. Heitä oli 24 perhettä 16 talossa, joten voidaan puhua todellisesta seppiä kylästä.⁷ Tämä seppiä paljous selittyy nähdäkseni vain yhdellä tavalla: Santalahdella kaivettiin järvi- tai suomalmia, josta valmistettiin rautaa ja edelleen raudasta tarvekaluja. Raudantuotanto edellytti ammattimiesten yhteistoimintaa, kuten nä-

kyy Inkerin puolen rautasulatoista, joista verokirjassa on selvät maininnat.⁸

Laatokan Karjalassa oli varmaan muitakin seppiä, mutta näyttää siltä, että pieniä talonpoikaisseppien pajoja ei verotettu. Vuoden 1539 katkelmaan on merkitty Raudusta kaksi seppää, joista toinen asui »Sepänkylässä», jossa hän siis oli keskeinen henkilö, toinen taas mainitaan Savinien läänityshovin asukkaana.⁹ Kuten edellä käy ilmi, Käkisalmissa oli v. 1569 neljä veroa maksavaa seppää. Vuoden 1618 maakirja mainitsee satunnaisesti muutamia seppiä,¹⁰ mikä vielä vahvistaa johtopäätöstä, että näitä ammattimiehiä oli eri puolilla Käkisalmen lääniä.

Äänisen viidenneksen verokirja v. 1563 mainitsee yli kolmekymmentä seppää, mutta sekään ei luettele kaikkia, koska kaikilla ei ollut veronalaista tuloa. Seppiin ja pajoihin viittaavat myös useat paikannimet kuten monesti toistuva Sepänkylä (Kuznetsovo), jonka asukkaana joskus mainitaankin seppä.¹¹ Myös seppäaiheiset henkilönnimet kuten Kuznetsov viittannevat useissa tapauksissa ammattisukuihin.¹²

Vienan rannikon sepistä ovat ensimmäiset asiakirjamaininnat 1400-luvun puolivälistä.¹³ Sielläkin useilla sepillä oli maatila hoidettavana käsityön ohella. 1500-luvun loppupuolella pari seppää lahjoitti maansa Solovetskin luostarille; toinen antoi pajan mukana »kahdet sepän välineet» ja toinen »täydelliset sepän välineet».¹⁴ Muutamat sepät joutuivat myymään maansa Solovetskille,¹⁵ sillä yksityisyrittäjät eivät kestäneet Solovetskin suuryritysten kilpailua. Luostarin suolantuotanto edellytti suurta pajateollisuutta ja antoi parhaat ansiomahdollisuudet. Suolankeiton kulta-aika 1500-luvulla veti runsaasti seppiä Vienan rannikolle takomaan keittopannuja ja muita suolan tuotannossa tarvittavia välineitä.

Samoin kuin kaikkia sepän pajoja ei myöskään kaikkia myllyjä ole merkitty verokirjoihin. Pieniä kyläyhteisölle jauhavia laitoksia ei liene verotettu lainkaan. Myllyjen lukumäärä kasvoi 1500-luvun taloudellisen nousun aikana ja vuosisadan loppupuolella tehostettiin niiden verotusta, minkä seurauksena on säilynyt joitakin myllyjen aprakkaluetteloita.¹⁶

Myllyjä syntyi kaikkialle, missä harjoitettiin maanviljelystä ja missä oli vesivoimaa sopivasti käytettävissä. Tavallisesti muutamat talot rakensivat myllyn yhdessä ja hoitivat sitä yhteisesti, mutta jotkut rikkaat omistivat tällaisen tulolähteen yksinään.

Äänisen viidenneksen verokirja v. 1563 luettelee parikymmentä myllyä, kaikki jokien varsilta ja suilta. Aunuksesta mainitaan neljä myllyä, Uikujoelta kolme, Kiisistä ja Vaasenasta kaksi,¹⁷ muualta vain yksi pogostaa kohti. Paleostrovin, Kliimon, Syvärinniskan, Muroman ja

Kuva 10. Mylly siipirattainen Pohjois-Venäjällä.
Kartan kuvitusta 1600-luvun alkupuolella.

Jääsjärven luostareilla oli omat myllynsä,¹⁸ kuten varmaan monilla muillakin luostareilla.

Vienan rannikolla Kemin volostissa oli 1500-luvun puolivälissä viisi myllyä ja Kieretin volostissa kahdeksan.¹⁹ Noihin aikoihin Solovetskin luostari rakennutti joukon myllyjä tiluksilleen ja hankki niitä lisää myös talo-ostojen ja lahjoitusten mukana.²⁰ Valamollakin oli mylly volostinsa mailla Koudassa.²¹ Novgorodin Lapista v. 1597 verokirja mainitsee myllyjä, jotka olivat tuhoutuneet sodassa; eräitä oli jälleenrakennettu heti Täyssinän rauhan jälkeen.²²

Käkisalmen läänissä maanviljelys oli vaurainta, siksi siellä näyttää olleen eniten myös myllyjä ja mylläreitä. Taka-Karjalasta on säilynyt vuoden 1564 tienoilta myllyjen aprakkaverokirja, josta voimme koota seuraavan luettelon:²³

pogosta	myllyjä toiminnassa	autiona	yhteensä
Kurkijoki	16	7	23
Sortavala	8	18	26
Ilomantsi	2	1	3
Salmi ²⁴	2		2
Summa	28	26	54

Läänin eteläosassakin myllyjä oli runsaasti. Vuoden 1569 verokirja mainitsee niitä Räisälästä seitsemän sekä Käkisalmeista kaikkiaan yhdeksän, joista kolme luostarien.²⁵ Kun otamme huomioon vielä Sakkolan ja Raudun alueet, saamme tulokseksi, että Käkisalmen läänissä oli ennen suuria sotia noin 70—80 myllyä, joista osa tosin ei ollut käytössä.

Uuseimmissa myllyissä oli yksi kivipari, muutamissa kaksi ja tavallisesti survinmylly jauhinkivien lisäksi. Talonpojat halusivat siis jatkuvasti myös survimilla murskattua viljaa. Käytettiinkö sitä ryyneinä puuroon ja piiraisiin vai muihin tarkoituksiin, siitä ei ole mainintoja. Huomiota herättää autioiden myllyjen suuri lukumäärä Sortavalassa ja Kurkijoella. Todennäköisesti kysymyksessä oli Iivana Julman virkamiesten eli opiritšnikkojen veronkiskonnan ja rangaistusten aiheuttama tuho, josta puhumme jäljempänä. Sodan seurauksena myllyjä autioitui lisää: vuoden 1585 autioluettelo mainitsee Käkisalmen läänissä 36 autiota myllyä.²⁶

Suurista myllyistä lähteet ilmoittavat, että ne jauhavat läpi vuoden, mikä edellyttää ammattimyllyreitä; pienemmät olivat toiminnassa vain osan vuotta. Pienehköstä myllystä sanotaan, että se jauhaa yhdellä kiviparilla yhden koropan päivässä eli noin 120 kiloa; suurimmat jauhoivat kuusi koroppaa päivässä. Normaali jauhatushinta oli yksi tenka koropalta, ja mylly maksoi aprakkaa sekä pošlinaa eli virkamaksua tuoton mukaan.²⁷ Vero vaihteli yhdestä riunasta neljännesruplaan. Myllyjen tuotosta osa meni myllärilille ja veronmaksun jälkeen loppu jäi omistajille.

Karjalassa harjoitettiin myös sellaista kotiteollisuutta, jota ei näy venäläisissä lähteissä, mutta kylläkin ruotsalaisissa, sillä sen tuotteita myytiin runsaasti Suomeen. Sitä oli lankojen kehruu ja kankaiden kudonta. Varsinkin Olavinlinnan tileissä vuosilta 1542—70 on runsaasti merkintöjä langan ja kankaan ostamisesta »ryssiltä», joiden nimet toisinaan paljastavat, että kyseessä olivat karjalaiset kauppiaat. Nämä myivät palttinaa ja sarkaa paitsi Savonlinnassa myös maaseutupitäjissä etenkin Savon ja Karjalan rajalla, mikä vahvistaa käsityksen, että kysymys oli pääasiassa Karjalan omista tuotteista. Kangaskauppa ei täysin lakannut sodankaan aikana. Seuraava taulukko kuvastaa kehruun ja kudonnan laajuutta, vaikka osa kankaista olisikin lähtöisin Karjalan ulkopuolelta:

Taulu 9. »Ryssäläisen» palttinan ja saran ostoja Savossa ²⁸

vuosikymmen	palttinaa kyynärää	sarkaa kyynärää
1542—49	3020	2290
1550—59	1370	2900
1560—69	7230	2540
1570—79	2970	1400
1580—89	460	—
1590—99	280	—

Kankaiden valmistusmenetelmät olivat luultavasti samantapaiset kuin tämän vuosisadan alussa. Pellavat nyhdedtiin, liotettiin ja kuivattiin; kuidut loukutettiin joustaviksi ja puhdistettiin, minkä jälkeen ne kehrättiin langaksi ja kudottiin palttinaksi. Villalangoista kudottu paksu kangas vanutettiin erityisissä kaukaloissa pehmeänukkaiseksi saraksi. Kaikki tämä työ vaati paljon aikaa ja kärsivällisyyttä. Todennäköisesti se oli etupäässä naisten vastuulla, joskin saran vanutuksessa tarvittiin myös miesten voimia. Lankoja, köysiä ja kankaita lienee myyty myös Venäjälle, ehkä Baltiaankin, mutta kaupan laajuuden ja suuntauksen arvioiminen vaatii oman erityistutkimuksensa.

Käsityöhön ja kotiteollisuuteen kuului lähes kaikkien taloudessa tarvittavien esineiden valmistaminen. Rahaa oli vähän ja ostovalikoima pieni. Pitkinä iltapuhteina miehet tekivät rekiä, rattaita, valjaita, veneitä, astioita, työkaluja, huonekaluja, jalkineita sekä kaikenlaisia pikkuesineitä. Naiset karstasivat, kehräsivät ja kutoivat, valmistivat vaatteita, liinoja ja peitteitä ja ehkä mattojakin. Käsityöhönkin saatiin kansallisen tyylin täydennykseksi vaikutteita Venäjän välityksellä Bysantista asti.²⁹

Kotiteollisuutta oli myös oluen ja viinan valmistus. Varsinkin juhlien aikaan käytettiin melko runsaasti alkoholia, mikä aiheutti varoituksia kirkon ja esivallan taholta. Talonpoikien viinanpolttoa alettiin rajoittaa 1500-luvun puolivälissä, mutta vaikka tsaari käski sakottaa viinan valmistajia, ei salapolttoa voitu estää.³⁰ Laillisesti saivat viinaa myydä vain kaupunkien ja asutustajamien kapakat. Olutta sen sijaan voitiin kotona valmistaa vapaasti ja sitä käytettiinkin yleisesti virkistämään mieltä raskaan työn lomassa.

2. Suolankeitto

Suolan »keittäminen» vedestä haihduttamalla oli ikivanha elinkeino Vienan rannikolla, sillä sen tuotosta maksettiin veroa Novgorodille jo 1100-luvun alkupuolella.³¹ Solovetskin luostarin perustajain elämäkertoissa viitataan suolankeittoon 1400-luvun alussa. Saman vuosisadan lopulla oli Uikujärven pogostassa jo noin 60 suolankeittämöä.³²

Valkean meren veden suolapitoisuus oli huomattavan suuri varsinkin talvella. Kesällä suolapitoisuus rannikolla väheni, ja kesäsuola oli pehmeämpää sekä laadultaan heikompaa kuin talvisuola. Paras suolankeiton aika oli marraskuusta huhtikuuhun eli rekikelin aika, jolloin suolapannut kiehuivat yötä päivää. Suolaa saatiin myös sisämaasta; sekä Vienassa että muualla Pohjois-Venäjällä oli maassa suolakerrostumia, jotka liukenivat vesisuoniin, mistä vesi nostettiin keittämöihin kaivojen ja pumppujen avulla.

Olaus Magnus kuvaa 1500-luvun suolankeittoa teoksessaan pohjoisten kansojen historiasta. Siinä hän kertoo useiden Pohjolan kansojen, mm. norjalaisten, keittävän suolaa, mutta väittää että ruotsalaiset eivät tätä

Kuva 11. Suolankeittoa Olaus Magnuksen mukaan.

ammattia harjoita³³. Mitä muita kansoja paitsi norjalaisia hän saattoi tarkoittaa? Olaus Magnus kertoo useissa teoksensa luvuissa bjarmeista yhtenä Pohjolan kansoista ja kuvaa mm. heidän kaupankäyntiään. Jäämeren rannikolla oli norjalaisten ja bjarmien välissä vain lappalaisia, joilla ei ollut suolankeittämöitä. Olaus Magnuksen kuvaus sopii todennäköisesti sekä norjalaisten että bjarmien suolankeiton menetelmiin, ja bjarmeilla hän tarkoittaa selvästi Vienan meren rantojen asukkaita, joista suuri osa oli karjalaisia. Myöhempien venäläisten lähteiden tiedot vahvistavat väitteen, että Olaus Magnuksen kuvaus sopii pääpiirteissään myös karjalaiseen ja venäläiseen suolankeittoon. Yhtäläisyys ammatissa viittaa osaltaan Ruijan ja Bjarmien maan väliseen kulttuuriyhteyteen, josta esim. useat saagat todistavat. Yhtäläisyyteen vaikuttavat myös saman tapaiset olosuhteet ja suunnilleen sama tekniikan taso. Voimme siis varovasti yleistäen soveltaa Olaus Magnuksen suolankeiton kuvausta Vienan suolankeittämöihin. Hän kertoo näin:

»Kun Pohjan miehet jotka asuvat valtameren rannikolla aikovat keittää suolaa, he halkaisevat ja kovertavat ontoksi pitkiä honka- tai kuusitukkeja ja liittävät sitten puoliskot yhteen riittävän monilla vahvoilla köysillä, jotka ovat kuin tynnyrin vanteita. Sitten he kiinnittävät niihin painavia kiviä ja laskevat ne [pysyytyn] syvyyteen päästen siten käsiksi suolaisempaan veteen, jota sitten virtaa avoimeksi jätetystä alapäästä putkeen. Näihin tukkeihin liitetään jatkoksi putki, joka johdetaan niin lähelle kuin mahdollista rantaan, minne on rakennettu useita keittämöitä. Siten voidaan syvältä tuleva vesi nostaa, johtaa suureen kattilaan, keittää hiljaisella tulella ja saada tulokseksi suolaa.»

Vienalaisen suolankeittämön kuvausta voidaan täydentää muiden lähteiden antamalla tiedoilla.³⁴ Suolankeittämön venäläinen nimitys *varnitsa* lienee sellaisenaan omaksuttu karjalan kieleen. Yhdessä varnitsassa oli tavallisesti kaksi keittopannua eli rautalevyistä taottua valtavan suurta matalaa kattilaa. Ustjugin seudulta Vienajoen reitiltä tunnettiin 1600-luvulla pannuja, joiden leveys oli neljä sylvä ja korkeus noin 35 senttimetriä.³⁵ Luultavasti Vienan rannikon pannut olivat pienempiä.

Vanha kuva osoittaa, että merestä tai suolakaivannosta tulevan pääputken molemmille puolille tehtiin tavallisesti hirsimökki, jonka keskellä oli maasyvennyksessä keittotuli ja sen yllä keittopannu tukirautoineen. Sillä aikaa kun toinen pannu kiehui, toista voitiin täyttää vintturin tai pumpun avulla.

Leveässä ja matalassa pannussa vesi haihtui nopeimmin. Yksi pannulinen eli *vari* valmistui muutamassa tunnissa. Keittoaika laskettiin yhteensä »öinä» eli vuorokausina, sillä pannu kiehui lakkaamatta. Paljon-

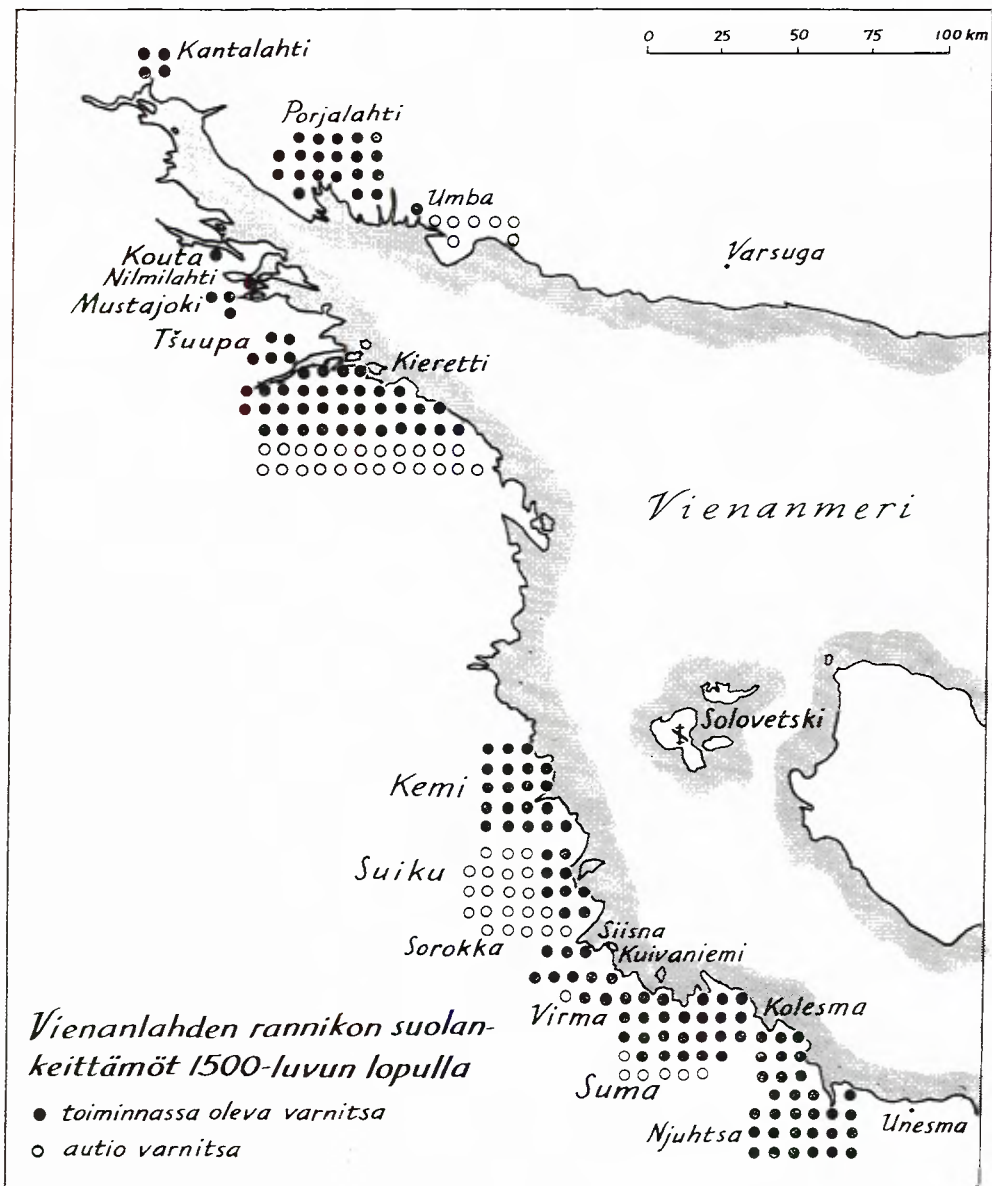

Kuva 12. Kahden suolapannun keittämö Venäjällä. Alhaalla vas. poikkileikkaus, ylhäällä vas. pohjakaava. Piirros 1700-luvulta.

ko suolaa saatiin kahden pannun keittämöstä vuorokaudessa, siitä on hyvin erilaisia arviointeja.³⁶ Vuoden 1563 verokirja antaa kuitenkin luotettavan lähtökohdan laskelmille. Se ilmoittaa, että Ukujärven Kolesmassa kukin varnitsa keitti 4 koroppaa suolaa päivässä.³⁷ Jos kerran koroppaa käytettiin painomittana, joka vastaa noin 120 kiloa, niin varnitsan keskimääräinen päivätuotto oli lähes 500 kiloa.

Tiedot varnitsain vuosittaisesta työajasta vaihtelevat, mutta liikkuvat yleensä 240 vuorokaudesta ylöspäin yhtä keittämöä kohti.³⁸ Jos laskemme varnitsan vuosituoton 240 vuorokauden mukaan, saamme tulokseksi lähes 120 000 kiloa suolaa vuodessa. Pienet varnitsat lienevät keittäneet vähemmän, mutta arvio osoittaa, että Vienen rannikon suolantuotanto oli aikaan nähden huomattavan suuri.

Varnitsa tai varnitsaryhmä muodosti paikallisen pienyhteisön. Siihen kuului varsinaisten »tehtaiden» lisäksi suola-aittoja, tarvikevarastoja, työläisten asuntoja, suuremmissa yhteisöissä jopa tšasouna tai kappeli pappeineen. Solovetskin suurissa varnitsoissa oli tavallisesti luostarin edustaja päällysmiehenä. Paitsi keittäjiä ja seppiä tarvittiin metsä-

Kartta 2.

työmiehiä halkojen hankintaan, varastomiehiä, lastaajia, suolanrahtaajia kuljettamaan suolaa satamiin, heinän hankkijoita hevosten ruokkimista varten jne. Varnitsaryhmä muodosti siis todellisen teollisuusalueen.³⁹ Mainittakoon vielä, että varnitsa kulutti valtavan määrän halkoja. Esimerkiksi Kujajoen varnitsa (Vienajoen takana) hakkautti kolmessa vuodessa (v. 1610—12) yhteensä 13 150 syltä halkoja eli yli 4 000 syltä vuodessa.⁴⁰ Monet varnitsat lienevät lakanneet toimimasta sen vuoksi, että ympäristön metsät oli hakattu tyhjiksi.

Miten paljon Vienan rannikolla oli suolankeittäjäitä? Siitäkään ei ole tarkkoja tietoja, mutta varnitsain lukumäärä 1500-luvun loppupuolella, ennen sotien hävityksiä, voidaan suurin piirtein arvioida verokirjojen ja irrallisten asiakirjojen mukaan.

Näin saatu tilasto ei voi olla yksityiskohtaisen tarkka, mutta se antaa yleiskäsityksen suolankeiton laajuudesta.⁴¹ Siitä näkyy, että 1500-luvun loppupuolella Vienajoen ja Äänisjoen välillä oli toiminnassa ainakin yli 30 suolankeittäjää, todennäköisesti enemmän. Uikujärven pogostan alueella Äänislahden rannikolla sauhusi 66 varnitsaa eli tiheämmässä kuin missään muualla, Kemin rannalla noin 30, Kantalahden rannalla noin 50 ja Turjan rannalla noin 30 varnitsaa.

Jos jätämme pois itäisimmän rannikon, voimme todeta, että Vienan rannikon karjalaisalueella oli parhaana aikana toiminnassa noin 180 varnitsaa. Se oli suurteollisuutta. Jos arvioimme varovasti, että yksi varnitsa tuotti vuodessa 100 000 kiloa suolaa, oli rannikon vuosituotanto noin 18 000 tonnia suolaa. Arviointi voi tietysti »heittää» puoleen tai toiseen, mutta tuhansissa tonneissa tuotanto on joka tapauksessa laskeuttava.

Suolankeitto oli alkuaan talonpoikien teollisuutta, vasta 1500-luvun loppupuolella Solovetskin luostari sai paljon varnitsoja haltuunsa läänitysten ja ostojen avulla. Lähes kaikki vuoden 1563 verokirjassa mainitut suolankeittäjät kuuluivat talonpojille. Rikkaat rakennuttivat varnitsan yksinään, mutta useimmiten muutamat talot yhdessä perustivat keittämön. Verokirjassa mainittujen Uikujoen varnitsojen omistussuhteet ovat seuraavat:⁴²

varnitsa yhden	talonpoijan hallussa:	8 tapausta
» kahden	» »	20 »
» kolmen	» »	11 »
» neljän	» »	9 »
» viiden ja kuuden		2 »

Solovetskin luostarilla oli tuolloin Uikujoella vasta kaksi varnitsaa, muuan talonpoika omisti yksinään kaksi keittämöä, ja yhdessä oli seurakunnan pappi osakkaana kahden talonpojan kanssa. 1590-luvulla kaikki tämän rannikon varnitsat kuuluivat Solovetskin luostarin läänityksiin. Ainakin aluksi talonpojat saivat keittää suolaa entiseen tapaan, kunhan maksoivat veroa luostariin, mutta vähitellen veljestö otti varnitsat kokonaan haltuunsa ja entiset omistajat muuttuivat palkkatyöläisiksi. Kun tsaari lahjoitti Uikujärven pogostan rannikon Solovetskin luostarille vuoden 1556 alussa, hän antoi luostarille oikeuden kantaa alueelta kaikki tsaarille tulleet verot, siis myös suolaverot. Mutta jo samana vuonna Novgorodin diakit määräisivät ilmeisesti luostarin pyynnöstä, että Virmassa olevat varnitsat keittäkööt suolaa suoraan luostarin tarpeisiin.⁴³ Vuonna 1564 Solovetskin igumeni antoi käskykirjeen koko Suman volostin suolankeitosta luostarin ohjeiden mukaan, ja 1590-luvulla asiakirjat puhuvat työläisistä ja rengeistä Solovetskin eri varnitsoissa.⁴⁴ Pieni osa keittämöistä lienee säilynyt talonpoikien hallinnassa, sillä Suijunjoen varnitsat maksoivat v. 1597 aprakkaa tsaarille.⁴⁵

Suolan kuljetuskustannukset olivat korkeat. Rahtiteistä tärkein vei suolan laivoilla Vienajoen suulle ja *Holmogoriin*, sieltä veneillä jokea pitkin *Vologdaan* sekä edelleen vesi- ja maanteitä pitkin Novgorodiin ja Moskovaan. Toinen tärkeä reitti kulki Uikujoen kautta *Äänisjärvelle*, missä se jakautui kahtia: toinen haara Vytegran maakannasten yli Vytegrajoelle, Koušajoelle ja Beloozeroon sekä siitä jokireittejä pitkin Sisä-Venäjäälle. Toinen haara kulki Ääniseltä Syvärinjoen kautta *Laatokalle* ja Olhavalle tai sitten Käkisalmen kautta länteen. Myös Äänisjokea pitkin päästiin Vienan mereltä vesiteitä *Kargopoliin* ja edelleen Vologdaan.

Suolan hinnasta on vain muutamia hajatietoja. Vuonna 1598 kerrotaan suolan maksaneen Vienan rannalla 5 tenkaa puudalta, Holmogoriin vietynä 8 tenkaa ja Vologdaan rahdattuna 14 tenkaa.⁴⁶ Tällöinkin hinnat olivat sodan johdosta suuresti kohonneet. Vuonna 1608 vastaavat hinnat olivat (tengoiksi muutettuna) 6 tenkaa, 12 tenkaa ja 17 tenkaa. Rahtikustannukset tekivät siis Vologdassa noin kaksi kolmannesta suolan hinnasta.

Arviota suolan kokonaistuotannosta tukevat säilyneet tiedot Solovetskin suolanviennistä Vologdaan. Ne eivät anna tarkkaa kuvaa Vienan rannikon kokonaistilanteesta, sillä osa suolasta käytettiin luostarin ja volostien tarpeisiin ja osa vietiin muita teitä kaupattavaksi. Tilasto havainnollistaa kuitenkin suokakaupan merkitystä.

Taulu 10. Solovetskin suolanvienti Vologdaan tiettyinä vuosina ⁴⁷

<i>vuosi</i>	<i>tonnia</i>	<i>hinta ruplina</i>
1583	996,4	4042
1589	1.181,3	6256
1600	1.450,0	4623
1605	2.222,0	6975
1609	883,6	3911
1618	1.577,3	10910

Mainittakoon, että Solovetskin luostari sai vuoteen 1553 asti myydä tullitta 6 000 puutaa eli noin 100 tonnia suolaa vuodessa. Sitten tullivapaa myynti korotettiin 10 000 puutaan eli noin 165 tonniin.⁴⁸ Suurimasta osasta myyntiä luostari maksoi tullia tsaarille. Sodan johdosta luostari sai v. 1592 täyden tullivapauden viideksi vuodeksi.⁴⁹

Useat muutkin luostarit harjoittivat suolankeittoa Vienan meren rannikolla. Solovetskin jälkeen näistä huomattavin oli Karjalanrannan Nikolain luostari, joka sai vuonna 1551 oikeuden myydä tullitta 4 000 puutaa eli noin 66 tonnia suolaa vuosittain.⁵⁰ Myös Arkangelin Ylienkelin luostari myi suolaa Venäjälle 1600-luvun alussa.⁵¹ Pienemmistä suolan tuottajista mainittakoon Kantalahden, Petsamon, Valamon ja Paleostrovien luostarit.⁵²

Suolankeitto ja rahtaus antoivat Vienan rannikon asukkaille huomattavia lisätuloja. Paitsi laiva- ja venekuljetuksia harjoitettiin talvisin säännöllistä rahtia hevosella ja reellä Sumasta Uikujoen, Poventsan ja Tolvaajan kautta Novgorodiin. Englantilaiset kauppiaat, jotka 1500-luvulla kävivät Vienan lahdella kertoivat, että jopa 2 000 hevosta ja rekeä rahtasi talvisin suolaa tällä reitillä.⁵³ Äänisen pohjukkaan muodostui suolarahdin ansiosta *Povensan* kaupunki. Siinä oli suolavarastoja sekä tullin kantopaikka, kun suola siirrettiin kesällä veneisiin. Suolavarastoja oli myös Vytegrassa Äänisen etelärannalla.⁵⁴ Vuoden 1611—12 tullikirja mainitsee, että Poventsassa kannettiin suolatullia yksi tenka puudalta.⁵⁵

Suolankeitto edisti Vienan rannikon siirtolaisuutta ja toi sekä karjalaista että venäläistä asutusta rannikolle. Se vilkastutti huomattavasti alueen elinkeinoelämää. Vasta 1600-luvun loppupuolella se taantui uusien suolanvalmistus- ja kauppamahdollisuuksien johdosta.

3. Raudan ja hiilen tuotanto, muu teollisuus

Työkalujen ja aseiden valmistaminen edellytti raudan hankintaa, mutta suolankeitto vaati raudan suurtuotantoa. 1600-luvulla tunnettujen suolankeittämöiden perusteella on laskettu, että yhtä suolapannua varten tarvittiin 6,4—7,0 tonnia rautaa.⁵⁶ Useimmissa varnitsoissa oli kaksi keittopannua, jotka oli joka vuosi uusittava, sillä senaikainen pannu kesti yhtämittaista keittämistä vain yhden keittokauden ajan. Jos 1500-luvun pannut olivat pienempiä, arviolta 4 tonnin kokoisia, tarvittiin Uikujoelle noin 500 tonnia rautaa vuodessa. Koko Vienan rannikon raudan tarve 1500-luvulla oli tähän verrattuna ainakin kolminkertainen. Pannujen määrä ja koko kasvoivat kehityksen mukana ja pannuja taottiin myös varastoon, sillä selostaessaan hyökkäystä Sumaan ja Kemiin v. 1591 ruotsalaiset kertovat rikkoneensa Kemin luona suolavarastoja sekä joukon suuria rautapannuja.⁵⁷ Raudan suurkulutuksen vuoksi on aiheellista toistaa tutkijain kysymys: mistä sellainen rautamäärä saatiin Vienan rannikolle?

Tutkimuksessa on päädytty tulokseen, että rannikolla tarvittu rauta tuotettiin pääasiassa Karjalasta ja Novgorodin Lapista.⁵⁸ Venäjällä oli useita suuria raudan tuotannon keskuksia, joista tärkeimpiä oli Beloozeron ja Ustjugin välinen alue. Sen tuotanto meni pääasiassa Sisä-Venäjän tarpeisiin. Lähimpänä Vienan rannikkoa oli karjalaisten pogostojen järvi- ja suomalmi.⁵⁹

Karjalan rauta oli tunnettua jo keskiajalla, jolloin sitä vietiin Hansan kaupassa länteen.⁶⁰ Sen valmistuksesta on kuitenkin erittäin niukasti tietoja, sillä siitä ei kannettu erikseen veroa. Vain joitakin hajamainintoja on säilynyt. Vuonna 1546 muuan leski Äänisjoelta lahjoitti Solovetskin luostarille talon, suolankeittämön ja valmista rautaa. Karjalanrannalla Nikolain luostarin varastossa mainitaan v. 1551 rautamalmia ja valmista rautaa. Vjažitskin luostarilla oli 1600-luvun alussa perinteellinen lupa pitää rautavarastoja maillaan Äänisniemen pogostoissa.⁶¹ Luostarin volosteissa valmistettiin siis rautaa. Raudan tuotanto ja sepäntyö liittyivät läheisesti yhteen. Kuten mainittiin, Kurkijoen Santalahden kylän seppiä paljouden voi parhaiten selittää siten, että kylän lähistöltä saatiin rautaa. Raudan valmistukseen ja jalostamiseen viittaa myös Aunuksen alueen kirveiden laaja kysyntä Venäjällä. Niinpä Novgorodin metropoliitta sai 1600-luvun alussa osan Aunuksen veroistaan kirveinä, joita sitten esiintyy myös Tihvinän markkinoiden tileissä 1600-luvulla.⁶²

Raudan valmistuksessa tarvittiin puuhiiltä, joten hiilen tuotannolla oli yhteyttä rautateollisuuteen. Muutamat paikan- ja henkilönnimet viit-

taavat tähän yhteyteen. Oštassa oli v. 1496 *Sepänkylä* (Kuznetsovskoje), jossa asui *Ivasko Syrnik* eli Raudantekijä.⁶³ *Malmikyliä* (Rudova, Rudnova, Rudja) verokirja tuntee Sungusta, Tolvaojasta ja Puutoisista, mistä mainitaan myös *Rautajärvi*.⁶⁴ Rautaan liittyviä paikannimiä oli samoin Käkisalmen Karjalassa, jossa *Raudun* pogostakin (Ravduskij tai Ravdoskij) on saanut nimensä tästä kysytystä metallista.⁶⁵ Megrasta tunnetaan *Hiilikylä* (Ugolskaja) v. 1563 ja Salon pogostan Unoilahdella oli v. 1540 paikka nimeltä *Hiilihauta* (Ugolnaja jama); lisäksi mainitaan toiselta seudulta »hiilihauta vuorella».⁶⁶ Muuan vuoden 1599 asiakirja ilmoittaa, että Kiisissä oli Kliimon luostarin hiilihautoja, joissa luostarin palvelija valmisti hiiltä.⁶⁷ Solovetskin mailla kerrotaan hiilenpolto aloitetun 1550-luvulla. Sungun pogostasta saatiin kivihiiltäkin, tosin laadultaan heikkoa antrasiittilajia eli *sungüttia*, jonka nimi on tästä pogostasta peräisin.⁶⁸ Sunku olikin 1500-luvulla Karjalan tärkeimpiä hiilen ja raudan tuottajia.

Kansanperinteessä on runsaasti tietoja raudanvalmistuksesta Karjalassa ja Novgorodin Lapissa. Äänisen Karjalassa tehdas eli savotta merkitsi alkuaan rautatehdasta. Sellainen »savotta» mainitaan jo vuoden 1563 verokirjassa Salon pogostassa.⁶⁹ 1600-luvun alkupuoliskolla kertovat Tihvinän vanhimmat tilit, että rautaa, rautaesineitä ja jopa vaskea tuotiin Aunuksesta, Suojusta, Sungusta, Kiisistä, Megrasta, Vaasenasta, Oštasta sekä Novgorodin Lapin pogostoista kuten Semsjärveltä, Selkijärveltä, Paatenesta ja Justojärveltä.⁷⁰ Kyseessä ei ollut uutuus näiden pogostojen talouselämässä, vaan perinteellinen elinkeino, josta on lähteissä viitteitä jo keskiajan lopulla mutta tilitietoja vasta 1630-luvulta lähtien.

Samoin kuin varnitsa myös rautatehdas eli savotta muodosti pienyhteisön, jossa joukko ihmisiä eli ja työskenteli yhdessä. Solovetskin vanhin rautatehdas on perustettu Suman lähelle 1500-luvun puolivälissä.⁷¹ Siitä on säilynyt autenttinen kuvaus vuodelta 1705, ja koska raudan valmistuksen perinne ei ollut paljonkaan muuttunut, kuvausta voi pääpiirteissään soveltaa myös 1500-luvulle. Muuan vierailija kertoi seuraavaa:

20 virstan päässä Suman kaupungista on metsässä Solovetskin luostarin savotta puron varrella ja siinä erakkoluostari, jossa on tšasouna. Purolla lammen luona on paja rataslaitteineen, pajassa kaksi alasinta puupölliin päällä ja kolmas kivelle asennettu. Siellä on myös suuri moukari, jota nimitetään rengiksi (kazak), sen avulla he muokkaavat rautaa karkaisten sitä vedessä. Pajassa on kaksi uunia sekä neljä nahkapaljetta. Pajan takana on sulatto, siinä neljä pätsiä (petš), joissa he polttavat meltorautaa malmista. Sulatossa on kaksi vanhaa nahkapaljetta, melto-

rautaa 72 harkkoa ja muokattua naularautaa arviolta 30 puutaa [noin 500 kiloa]... Pajan lähellä on kaksi hiilivajaa ja kolmas jossa säilytetään rautamalmia. Vajassa on malmia arviolta kymmenen kuormaa. Lisäksi on vaja jonne kuuluvat sepänkalut ja puutyövälineet.⁷²

Vieras jatkaa, että savotalla tehtiin kausityötä. Kesällä ja syksyllä valmistettiin hiiliä sekä ajettiin järvimalmia varastoon; talvella poltettiin ja muokattiin rautaa. Kesällä oli työssä 25 miestä ja talvella 20. Arvioiden mukaan savotta tuotti noin 400—500 puutaa eli 6,5—8 tonnia rautaa vuodessa.⁷³ Solovetskin oma kulutus oli huomattavasti suurempi, joten sillä täytyi olla useita savottoja ja lisäksi se varmasti osti rautaa muista pogostoista.

Karjalaiset olivat kehittäneet oman sulattotyyppin, joka oli suurempi ja tehokkaampi kuin venäläiset sulatot.⁷⁴ Karjalainen sulatto eli *domnitsa* oli kansanomaisessa käytössä vielä 1800-luvun alkupuolella, jolloin siitä kirjoitettiin kuvauksia. Sulatto oli tehty liuskekivestä ja siinä oli tavallisesti neljä uunia. Kun uunia täytettiin, pohjalle pantiin ensin puuhiilikerros ja sen päälle malmikerros. Malmin päälle pantiin savesta tehty vaakasuora palkeen putki, jonka toisessa päässä oli nahkapalje. Erityistä savutorvea ei ollut. Uuni käynnistettiin palavilla hiilillä, täytettiin sitten kokonaan kuivilla hiilillä ja puhallettiin siihen jatkuvasti ilmaa palkeilla. Hiiliä piti lisätä monta kertaa yhtä rautapanosta varten. Kun savinen palkeen putki oli palanut muruiksi, tiedettiin raudan olevan valmista. Hiiliä oli kulunut noin puoli koroppaa eli noin 50—60 kiloa, meltorautaa oli tullut neljä tai viisi puutaa eli noin 65—80 kiloa. Jalostamalla siitä saatiin kaksi tai kaksi ja puoli puutaa eli noin 30—40 kiloa takorautaa. Neljän uunin sulatossa se merkitsi noin 100 kilon tulosta kerralla. Työssä oli vakituisesti kolme henkeä: mestari valvoi ja hoiti lämmitystä, lietsoja käytti palkeita ja apumies huolehti hiilen sekä muiden tarvikkeiden kantamisesta.⁷⁵

Karjalaisen sulattomallin korkeaa tasoa kuvaa, että kun se tuotti keskimäärin 4,5 puutaa meltorautaa yhdellä täytöllä, novgorodilainen uuni tuotti 0,62 puutaa ja kaukaasialainen 0,22 puutaa.⁷⁶ Karjala ja Novgorodin Lappi muodostivat Venäjän tuottoisimman rauta-alueen. Karjalainen takorauta, joka oli raudan ja teräksen välimuoto, oli hyvin kysyttyä Venäjällä, joten se on laadultaan kestänyt vertailussa. Karjalaiset veitset, kirveet, sirpit, viikatteet, aurankärjet ja muut työkalut menivät hyvin kaupaksi Tihvinän markkinoilla; karjalainen sepäntyö oli siis arvossa pidettyä.

Mainittakoon vielä, että vuonna 1629—30 Karjalasta viettiin Tihvi-

nän markkinoille suolaa noin 92 tonnia, kankirautaa 20 tonnia, takorautaa noin tonni, kuparia 150 kiloa, kirveitä 1 740 kappaletta, kahveliaatroja 778, aatran kärkiä 36 ja viikatteita 139.⁷⁷

Raudan ja hiilen valmistuksen lisäksi Karjalassa harjoitettiin eräitä harvinaisia teollisuuden muotoja. Kieretin volostissa esiintyi kirkasta *kiilleliusketta*, jota voitiin käyttää ikkunoihin. Sitä louhittiin keskiajalta lähtien ikkunalasiksi. Poventsassa oli ollut 1400-luvun lopulla 18 kiilleliuskeen kauppiasta, mutta 1500-luvun alkupuolella he olivat siirtyneet muuanne.⁷⁸ Lähde ei kerro, oliko liuske peräisin Poventsan ympäristöstä, vai oliko kyseessä Kieretin liuskeen myynti, joka oli siirretty lähemmäksi kaivosaluetta. Vielä 1500-luvun loppupuolella osa Kieretin volostin asukkaista sai elatuksensa liuskeen louhimisesta ja myynnistä, josta he maksoivat verona joka kymmenennen hyvän levyn.⁷⁹

Sortavalan Kitelästä löydettiin todennäköisesti 1500-luvulla jalokivi-esiintymä. Kyseessä olivat vaaleanpunaiset *puolijalokivet*, joita Ruotsin miehitysvallan aikana kutsuttiin *Käkisalmen rubiineiksi*. Ne olivat luultavasti punaisia granaatteja tai ruusukvartsia. Käkisalmen valloittajat saivat louhoksen paikan selville viimeistään v. 1583, jolloin he kuninkaan pyynnöstä lähettivät siitä näytteitä Tukholmaan. Saman vuosikymmenen lopulla he lähettivät ainakin kaksi tynnyrillistä »Käkisalmen rubiineja» kuninkaalle,⁸⁰ joka lienee käyttänyt niitä mm. kruunun kalteuksien koristeluun. Karjalan vaaleanpunaisia jalokiviä on viety myös Venäjälle, kuten jotkut vanhat venäläiset korut osoittavat.⁸¹ Karjalassakin oli hopeaseppiä, jotka valmistivat koruja sekä maakuntansa naisten kaunistukseksi että myyntiin.

V luku

KAUPPA

1. Kauppatiet

Karjalaiset olivat jo keskiajalla tunnettuja kauppiaita, joiden liikematkat ulottuivat Novgorodiin, Baltiaan, Gotlantiin, Suomeen, Jäämeren rannoille, Vienan merelle ja Pohjois-Venäjälle. Karjalaiset olivat luonteeltaan vilkasta ja liikkuvaa väkeä. Heidän asuinmaittensa halki kulki vesireittejä, joita myöten pääsi aikaan nähden nopeasti liikkumaan eri suuntiin. Kun vielä muistaa, että Karjala tuotti runsaasti kauppaan sopivaa tavaraa, kuten turkiksia, riistaa, suolaa, metallia ja metallitavaroita, lankaa ja kankaita, ymmärtää helposti, miten hyvät edellytykset karjalaisilla oli kehittää vilkas ja monipuolinen kaupallinen elämä. Vielä 1800-luvun loppupuolella arvioitiin, että Vienan Karjalasta lähti vuosittain noin 800—1 000 karjalaista kauppamatkoille, joilla he viipyivät seitsemän tai kahdeksan kuukautta. Suuri osa oli ns. *laukkuryssiä*, joita kiersi Suomessakin pikku tavaraa myymässä. Heidän ammattiperinteensä eli jo keskiajalla.¹

Suurten kauppareittien runkona olivat Laatokan ja Äänisen ulapat, joilta haarautuivat karjalaisten tärkeimmät kauppatiet eri tahoille. Niiden kautta kulkivat myös kansainvälisen kaupan päätiät, joista ensimmäinen meni Suomenlahdelta Nevan kautta Laatokalle ja sieltä Olhavaa pitkin Novgorodiin, mistä pääsi edelleen Dnepr-virralle, Mustalle merelle ja Bysanttiin.² Toinen reitti kulki Laatokalta Syvärinjokea pitkin Ääniselle, sieltä Vytegran ja Koušan kautta Beloozeroon ja edelleen Volgan vesistöön, jopa Kaspian merelle ja Aasian maihin.³ Näitä reittejä pitkin tuli Karjalaan kulttuurivaikutteita kaukaa idästä, etelästä ja lännestä. Ne olivat suuria kulttuuriteitä, joiden vaikutus heijastuu Karjalan muinaisen kulttuurin monipuolisuudessa.

Alueen sisäiset runkotiet yhdistivät Karjalan Suomenlahteen, Pohjanlahteen ja Vienan mereen. Laatokan Karjalassa Vuoksen suulla sijaitsevasta Käkisalmen kaupungista tuli koko Karjalan tärkein kaupallinen

keskus, sillä sen kautta pääsi suoraan kauppateille, jotka kannattaa luetella erikseen:

1. *Uoksea* pitkin päästiin pikku kannasten ja jokien kautta Suomenveden pohjaan ja *Viipuriin*, josta aukenivat laivareitit Baltiaan ja Ruotsiin. Tämä reitti oli kulkukelpoinen vielä 1500-luvulla, mutta myöhemmin se maan jatkuvan nousun takia on tullut käyttökeltottomaksi. Sotien johdosta se usein oli tukossa, mutta rauhan aikana kulki siitä jatkuva kauppavirta edestakaisin.⁴ *Viipurista* kulki maantie Novgorodiin ja Moskovaan: Suomenlahden rantamia kuljettiin *Siestarjoelle*, sieltä *Pähkinälinnaan* ja edelleen Novgorodiin tai Tihvinän kautta Moskovaan.⁵ Tätä tietä kulkivat postit ja lähettiläät Suomesta Venäjälle.

2. *Pohjanlahteen* vievästä reitistä on säilynyt 1500-luvulta tunnettu Nousia Ryssän kuvaus.⁶ Sen mukaan kuljettiin ensin maitse (*Hiitolasta*) hiekkakangasta pitkin kaksitoista virstaa ja tultiin *Pyhäjärvelle*, josta voitiin kulkea Puruveden kautta Savoona, mutta josta kaukoretkellä jatkettiin *Orivettä* pitkin Pyhäselän ja Pielisjoen kautta *Pielisjärveen*. Sieltä reitti taas haarautui joko Pohjanlahdelle tai Vienan merelle päin.

Kuva 13. Venäjän karjalaisten kauppiaiden ja sotilaiden kulkutekniikkaa Olaus Magnuksen mukaan.

Pohjanlahdelle mentäessä jatkettiin pikku jokia pitkin luoteeseen, kannettiin veneet kannasten yli, päästiin *Kiantajärven* ja Nuasjärven kautta *Oulujärveen* ja Oulujokea pitkin Pohjanmaan rannikolle.

3. Jos taas haluttiin kulkea *Pielisjärveltä Vienan merelle*, noustiin *Lieksan* kohdalla vastavirtaan *Pankajärveen* ja edelleen *Tuulijärveen*, josta veneet kannettiin vedenjakajan yli *Lieksanjärveen*. Siitä päästiin *Roukkulan järveen*, vesiteitä pitkin ja kannaksia ylittäen *Kümasjärveen*, sekä Njukkajärven ja Jyskyjärven kautta *Vienan Kemille*, jota myöten lasketeltiin Vienan merelle.⁷ Tätä reittiä pääsi tietenkin myös Vienan mereltä Oulujoen vesistöön ja Pohjanmaalle.

4. Vienan mereltä pääsi Pohjanmaalle muitakin teitä, mutta kaikista ei ole varmoja tietoja. Vienan Kemin ja Jyskyjärven kautta kuljettiin todennäköisesti *Kümasjärven* vesistöstä *Sotkamon reitin* latvoille ja edelleen Oulujoelle, mihin viittaa eräs kuvaus 1700-luvun alusta.⁸ *Jyskyjärveltä* voitiin kääntyä myös *Kuittijärvelle* ja tulla *Uuokkiniemen* kautta *Sotkamon tai Hyrynsalmen* vesistöön.⁹ Vieläkin pohjoisempia teitä kuljettiin kauppa- ja sotaretkillä: Vienan *Koutajoelta* pääsi *Tuntsajoen* kautta kannasten yli *Tenniöjoen* latvoille ja siitä edelleen Suomen *Kemijokea* pitkin Pohjanmaalle. Lapin halki kuljettiin *Kuolasta Tuulomaajoen* ja *Nuortijoen* reittiä kannasten yli Suomen *Kemin* latvoille ja sitä pitkin Pohjanmaalle.¹⁰ Tätä reittiä lienevät ruotsalaiset ja suomalaiset käyttäneet myös sotaretkillä Kuolaan 1500-luvun lopulla. Etelämpänä on tietoja sotaretkillä käytetystä reitistä, joka kulki ilmeisesti *Ilomantsin* vesistöstä kannasten yli *Himolanjärvelle* ja *Suunujokea* pitkin Suojun lahteen *Ääniselle*.¹¹ Vienan Karjalan ja Pohjanmaan välillä oli siis monta hyvää vesitietä, joita käytettiin sekä sodan että rauhan liikenteeseen. Maanteistä tärkeimpiä oli Aunuksen, Äänisniemen ja Novgorodin Lapin pogostojen välinen yhdistie.

5. Tärkein reitti *Laatokalta* koilliseen kulki *Syväriä* pitkin *Ääniselle* sekä siitä *Uikujärven* ja *Sumajärven* kautta *Äänislahteen*, missä reitin suulle kasvoi *Suman* kaupunki. Tätä tietä kulki jatkuvasti suola-, traani-, rauta-, vuota- ja turkislasteja etelään sekä viljaa, muita elintarvikkeita ja rihkamatavaraa pohjoiseen. Se oli Venäjän Karjalan liikenteen pääväyliä. Kuten on jo mainittu, siitä haarautui *Uytegrassa* vesitie *Beloozeroon* ja Volgan vesistöön, minkä lisäksi siitä haarautui vanha bjarmien reitti *Zavolotseen* eli taipaleen takaisten tšuudien maille. Tämä tie kulki *Salon* ja *Puutoisen* ohi *Uodlajoen* latvoille, mistä veneet kannettiin *Kenan* kannaksen yli *Kenjärveen* laskeviin jokiin. Kenjärven kautta päästiin *Kenajokea* pitkin *Äänisjoelle* ja edelleen Äänislahden pohjukkaan. Välillä voitiin kääntyä *Jemtsejoen* latvoille sekä laskea Viena-

joelle ja edelleen Holmogorin ohi Vienan lahdelle.¹² Olemme todenneet, että Moskovan vallattua Vienajoen reitin 1400-luvulla tämä Zavolotšen tie tukkeutui eikä koskaan enää saavuttanut entistä merkitystään.

6. Novgorodin vallan loppuaikana ja varsinkin Moskovan vallan ajalla Vienan meren ja Moskovan välinen liikenne siirtyi yhä kauemmaksi itään, osittain Äänisjoen ja *Uologdan* väliselle reitille,¹³ minkä varrella *Kargopolista* tuli tärkeä suolakaupan välittäjäasema.¹⁴ Vilkkaammaksi tuli kuitenkin *Vienajoen reitti*, sillä sitä pitkin pääsi mereltä *Uologdaan* asti melko suurilla aluksilla, joskin matka oli pitempi kuin muilla reiteillä. Varsinkin kun englantilaiset ja hollantilaiset alkoivat käyttää sitä Moskovan kaupassaan 1550-luvulta lähtien, siitä tuli kansainvälinen kauppatie.

2. Kauppapaikat

Suurten kulkureittien varsille kehittyi kaupunkeja sekä maaseudun kauppakeskuksia. Laatokan Karjalassa hallinnon ja talouden keskuksiksi muodostui jo keskiajalla *Käkisalmen kaupunki*. Vuonna 1500 siinä oli yhteensä 47 kauppiaiden taloa, joissa asui 58 kauppiasperhettä. Näistä 21 kuului »parempaan väkeen» eli suurkauppiaisiin ja 37 »nuorempaan väkeen» eli pienyrittäjiin.¹⁵ Edellisten joukossa erottuu kristillisistä nimistä ainakin Perhin(en) ja Iskra (Kipinä), jotka lienevät karjalaisia. Pienkauppiaiden nimistä esim. Jagin(en), Haldei, Uljanov, Ulkov ja Korzov vaikuttavat suomensukuisilta. Vuoden 1569 verokirjassa ei kauppiaita tarkoin eritellä, mutta koska kaupungin asukasluku oli kasvanut noin kaksinkertaiseksi, voi päätellä myös kauppiaiden määrän huomattavasti kasvaneen, sillä kaupan kehitys oli Käkisalmen kasvun perusedellytyksiä.

Toinen tärkeä kauppakeskus oli Sakkolan pogostassa sijainnut *Suvannon Taipale*, joka oli tavallaan kauppalaan vastaava asutustaaajama. Se oli kasvanut voimakkaasti 1400-luvun lopulla, sillä »vanhan kirjoituksen» aikana siinä oli ollut 37 taloa, mutta v. 1500 se käsitti jo 55 taloa, joista 26 oli kauppiaiden omistuksessa. Niissä asui yhteensä 33 kauppiasperheineen.¹⁶ Vuonna 1569 talomäärä oli jokseenkin ennallaan, mikä merkitsee taaajaman kehityksen pysähtymistä, koska kauppa keskittyi yhä enemmän Käkisalmeen.

Sakkolan pogosta muodostui kauppapaikaksi 1500-luvun alkupuolella. Vuonna 1569 siellä oli 15 »kauppiaiden ja käsityöläisten» taloa, joissa asui yhteensä 19 perhettä.¹⁷ Pogostalle oli siis syntynyt pienehkö maa-kaupan keskus, josta myytiin käsityön tuotteita. Vähän etelämpänä In-

kerin puolella, Kuivaisin pogostan ja Suomen rajalla oli vielä *Saijanjoen* rajakaupan asema, jonne Suomestakin tultiin kaupan tekoon. Vuonna 1606 Ruotsin hallitsija vahvisti, että maakauppaa saadaan käydä tällä rajapaikalla.¹⁸

Taka-Karjalassakin oli muutamia kauppakeskuksia, joista tärkeimmät Kurkijoella ja Sortavalassa. Kurkijoen *Kauppiaanranta* lienee ollut jo keskiajalla kaupallinen satamapaikka, ja myös muissa kylissä, lähinnä kai pogostalla, lienee harjoitettu kaupankäyntiä viimeistään 1500-luvulla siitä päätellen, että Ruotsin vallan aikana kurkijokelaisilla oli kiinteät maakaupan perinteet, joita uuden esivallan kiellotkaan eivät katkaisseet. Nykyisen *Sortavalan* seudulla oli useita lähekkäisiä kyliä, joissa oli yhteensä 24 kauppiaiden taloa ja niissä 39 kauppiasperhettä.¹⁹

Käkisalmen läänissä oli siis 1500-luvulla ainakin viisi kauppakeskusta ja niissä lähes pari sataa kauppiasta. Todennäköisesti kauppiaita oli muuallakin eivätkä kaikki tule niukoissa lähteissä näkyviin. Käkisalmen läänistä käytiin runsaasti kauppaa Suomeen, jossa lähimmät tärkeät kauppapaikat olivat *Viipuri*, *Lapvesi* eli Lappeenranta ja *Savonlinna* sekä pohjoisessa *Oulu* ja *Tornio*.

Laatokan etelärannikolla oli kaksi tärkeää kauppakeskusta, joissa karjalaisia kävi säännöllisesti, nimittäin *Pähkinälinna* ja *Staraja Ladoga*. Pähkinälinnassa oli v. 1500 yhteensä 185 asuttua taloa, joissa asui 227 perhettä.²⁰ Näistä oli rälssitilallisia 25 perhettä, isännöitsijöitä ja muita palvelusmiehiä 22, verovapaita sotilaita ja papiston jäseniä 16 ja loput »kaupunkilaisia» joiden ammattia ei mainita; 20 heistä kuului parempaan ja 144 nuorempaan väkeen. Heidän joukossaan oli varmaan käsityöläisiä ja kauppiaita, sillä kaupunki sijaitsi Nevan tärkeän kauppaväylän niskalla. Kaupungin pohjoisosaa kutsuttiinkin »Karjalan puoleksi».

Vuonna 1545 Pähkinälinnassa oli 172 asuttua taloa ja 94 autiota sotilaiden taloa, joiden asukkaat olivat ilmeisesti sotapalveluksessa.²¹ Pähkinälinna oli siis jäänyt jälkeen Käkisalimesta ilmeisesti ahtaan linnoitusasemansa vuoksi. Asutuista taloistakin 79 oli sotilaiden ja vain 93 siviiliasukkaiden. Miten paljon näiden joukossa oli kauppiaita, ei mainita, mutta koska Nevan liikenne edelleen oli vilkasta, heitä varmasti asui tässä linnoituskaupungissa. Todennäköisesti suurin osa siviilitaloista oli käsityöläisten ja kauppiaiden asuntoja.

Käkisalmen ja Pähkinälinnan välillä vallitsivat vilkkaat kulkuyhteydet, kuten säännöllinen kyyditysverkosto osoittaa. Käkisalmissa, Sakkolassa ja Raudussa oli v. 1500 viisi perhettä kyytimiehiä, joiden tehtävänä oli huolehtia matkustajien kuljetuksesta, ja verkosto jatkui Inkerin

puolella. Palkkanaan kyytimiehet saivat pitää läänitystiloja.²² Kyyttalot mainitaan myös vuosien 1539 ja 1569 verokirjoissa. Pähkinälinnasta kyyditysverkosto jatkui Novgorodin ja Tihvinän suuntiin, ja sieltä päästiin myös Baltian kauppakeskuksiin.

Staraja Ladoga sijaitsi vähän toistakymmentä kilometriä Olhavan joen suulta sisämaahan päin. Sekin oli ennen muuta linnoituskaupunki, kooltaan vielä pienempi kuin Pähkinälinna. Vuonna 1545 Ladogassa oli 103 asuttua taloa ja 32 autiota. Asutuista taloista noin neljäkymmentä oli sotilaiden ja vasaat seitsemänkymmentä siviilien.²³ Näistäkään ei mainita omistajien ammattia, mutta koska Ladoga oli läänin keskus ja ikivanha kauppapaikka, voidaan päätellä, että siellä vielä 1500-luvullakin harjoitettiin käsityötä ja kauppaa kuten muissakin kaupungeissa. Sen kautta kulki suuri osa Novgorodin lännen kaupasta, ja sinne pysähtyivät myös karjalaiset kauppiaat matkallaan Novgorodiin.

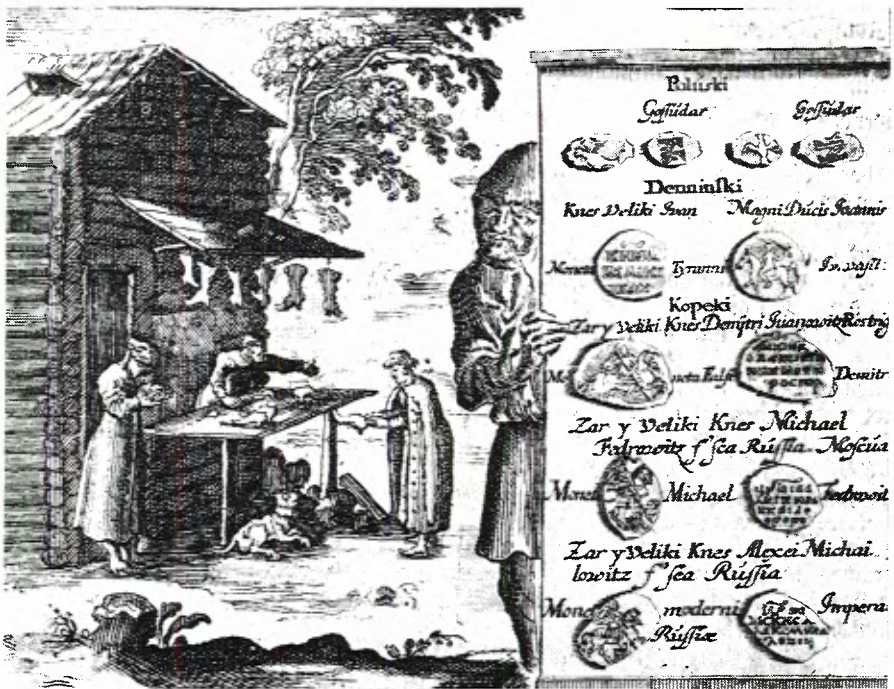
Laatokan maailmaan kuului vielä *Aunuksen* kauppapogosta, vaikka se virallisesti luettiin Äänisen viidennekseen. Vuoden 1563 verokirja alkaa Aunukselta mutta tekstistä puuttuu alku, joten siitä ei käy ilmi, minkä verran Anuksen pogostalla oli kauppiaita. Erikseen mainitaan arkkipiispan volostista eli pyhän Iljan seurakunnasta, että siinä oli kolme kauppiaskylää ja niissä 14 taloa joissa asui 17 kauppiasperhettä.²⁴ Koska Anus tunnetaan kauppapaikkana jo 1200-luvulla,²⁵ voidaan pitää varmana, että myös sen pogostalla asui kauppiaita. Laatokan rantamilla oli siis ainakin kuusi huomattavaa kauppakeskusta: Käkisalmi, Suvanon Taipale, Sortavala, Anus, Pähkinälinna ja Staraja Ladoga.

Äänisjärven rannikolla ei ollut sellaista suurta kauppakaupunkia kuin Käkisalmi, mutta sielläkin oli joukko kauppapaikkoja, joista eräitä voi nimittää kauppaloiksi nykyistä sanastoa käyttäen.

Tärkein Äänisen kauppakeskus *Poventsä* sijaitsi Tolvaon pogostaspaikassa, missä Uikujärven vedet laskevat Ääniseen ja mistä kulki Vienan meren kauppa etelään. Siihen muodostui kauppalan tapainen asutuskeskus ja kauppapaikka ilmeisesti 1400-luvun loppupuolella. Vjažitskin luostari osti Poventsan seudun v. 1465—66 henkilöltä, joka todennäköisesti oli seudun alkuperäisiä karjalaisia asukkaita.²⁶ Vuoden 1563 verokirjan mukaan Poventsä sijaitsikin Vjažitskin luostarin maalla. Vanhan verokirjoituksen aikaan eli v. 1496 Poventsassa oli ollut 18 kauppiaiden taloa, joiden asukkaat olivat myyneet etupäässä kiilleliusketta, mutta tämä kaupan haara oli loppunut ja entiset kauppiastalot autioituneet 1530-luvulla. Sen sijaan suolakauppa oli voimakkaasti kasvanut. Vuonna 1563 Poventsassa oli yhteensä 54 ambaria eli kauppaaittaa sekä 8 salnitsaa eli suolavarastoa.²⁷ Näistä oli itse kauppalassa 25,

hieman ylempänä joella 27 sekä tsaarin aprakkamaalla 10. Ambareissa säilytettiin suolaa, viljaa ja muuta kauppatavaraa, jota myytiin paikalta tai otettiin mukaan kauppamatkoille. Useissa ambareissa ja salnitsoissa oli myymälätiski luukkuineen.

Poventsan ambareista ja salnitsoista kokonaista 28 oli paremman väen eli rikkaiden hallussa, 16 keskiväellä ja 18 nuoremmalla väellä eli pienkauppiailta. Jos tarkastelemme omistajia lähemmin, toteamme, että kaikki suolavarastot olivat suuromistajien eli paremman väen, joista kaksi oli novgorodilaisia, yksi rälssitilallinen ja viisi talonpoikia. Rälssimies *Uasili Tjapolkov* omisti Vaasenassa läänityksen, josta osan hallitsija oli peruuttanut häneltä pois. Vasililla oli kauppakoju myös Sumassa²⁸. Talonpojista *Ualassi Plaksin*, luostarin tiluksilta, omisti yhden salnitsan, *Ondrei Popov*, tolvaajalainen luostarin alustalainen, omisti kolme salnitsaa ja *Senka Pirožnikov* (Piironen) Suijunjoelta omisti yhden. Kysymys oli siis talonpojista, jotka sivuelinkeinonaan harjoittivat suolan keit-

Kuva 14. Kauppa-ambari Pohjois-Venäjällä, oik. venäläisiä rahoja. A. Oleariuksen matkakuvauksesta 1600-luvun puolivälistä.

toa ja kauppaa. Kullakin talonpojalla oli salnitsan lisäksi kauppa-ambარი; rälssimies Tjapolkovilla oli kaksi ambaria sekä talo kolmine vajoi-
neen. Hän oli suolakauppiaista rikkain.

Jos tarkastelemme kauppa-ambarien omistussuhteita, saamme seuraavan yleiskuvan: Vjažitskin luostarin talonpojilla oli 16 ambaria sekä majatalo, Sungun talonpojilla 6, kiisiläisillä 5 ja tolvaoyalaisilla 4 ambaria. Novgorodilaisten kauppiaiden hallussa oli kolme ambaria ja lisäksi omistajina esiintyi muutama Suman ja Suijunjoen talonpoika, yksi Tihvinän asukas sekä yksi arkipiispan läänityksen talonpoika Aunuksesta. Edelleen omistajina oli Hutynin, Kliimon ja Medvetšin (Olhavan suulta) luostarien talonpoikia sekä Vjažitskin ja Paleostrovin veljestöt, joilla kummallakin oli myös majatalo. Yhteensä Poventsassa oli kolme majataloa. Suurin osa kauppiaita näyttää siis olleen karjalaisia talonpoikia Poventsan seudulta sekä lähipogostoista, mutta siellä oli puoteja kauppamiehillä Aunuksesta, Olhavan suulta, Tihvinästä ja Novgorodista asti eli kaikilta tärkeimmiltä kauppareiteiltä.

Vuoden 1563 verokirjasta on vaikea eritellä Poventsan asuintaloja muun volostin taloista, mutta vuoden 1583 verokirjan mukaan Poventsassa oli puotien ja varastojen lisäksi 18 taloa, joista kaksi oli autiona. Asutuista taloista kolme oli luostarien, seitsemän talonpoikien ja neljä populien. Lisäksi Poventsassa oli kaksi tullitaloa, joissa asuivat tsaarin suola- ja kauppatullin kantajat.²⁹

Poventsassa oli siis ambareita eli kauppa-aittoja enemmän kuin asuintaloja. Verokirja luettelee ambarien kootkin, jotka vaihtelevat kahdesta viiteen syltä pituutta ja leveyttä. Yleisin ambarityyppi oli kaksi tai kolme syltä kanttiinsa myyntiluokkuineen.

Toinen tärkeä kauppapaikka oli *Suojun* pogostalla, josta päästiin Suunujoen reittiä pitkin Novgorodin Lapin pogostoihin sekä Pielisen ja Oulun vesistöihin Suomeen. Pogostalla oli v. 1563 pieni yhdeksän munkin luostari, joukko asuintaloja sekä kuusi kauppa-ambaria. Verokirja mainitsee, että ambareissa säilytetään humalaa, kalaa ja suolaa sekä kaikenlaista »novgorodilaista rihkamatavaraa», joilla käyvät kauppaa sekä novgorodilaiset että paikalliset kauppiaat.³⁰

Suojun ambareista yksi oli läänitystilallisen, yksi staaarostin, yksi kauppiaan sekä kolme nuorempaan väkeen eli pientilallisiin kuuluvien Suojun talonpoikien hallussa. Kauppias *Grigori Belozerovilla*, jonka nimi viitanee kotiseutuun vepsäläisalueella, oli ambarin yhteydessä talo ja hänet luetaan parempaan väkeen eli suuromistajiin kuuluvaksi. Suojun pogostalla asui vielä keskiluokkaan kuuluva hopeaseppä, joka ilmeisesti valmisti ja myi koruja sekä muita arvoesineitä.

Äänisen etelärannikolla sijainnut *Vytegran* kauppakeskus, oli jakautunut kahteen osaan: Vytegrajoen varrella kolmen virstan päässä pogostalta oli vanha kauppakeskus, jossa oli ollut ambareita jo 1400-luvun lopulla. Vuonna 1563 siellä oli 13 ambaria, joista seitsemän aprakkaamalla ja kuusi Hutynin luostarin maalla. Omistajat kuuluivat keski- luokkaan, heistä seitsemän oli vytegralaisia talonpoikia, kaksi paikkakuntalaisia Hutynin luostarin alustalaisia, yksi Beloozerosta tullut kauppias, yksi kattilaseppä, ja yksi oli talonpoika joka samalla toimi tselovalnikina eli lautamiehenä. Vain yhdellä talonpojalla oli kaksi ambaria. Ambareissa säilytettiin etupäässä viljaa ja suolaa. Vytegran keskustaan eli pogostalle oli vuoden 1496 veronkirjoituksen jälkeen rakennettu lisäksi kuusi kauppapuotia, joissa talonpojat »kävivät kauppaa kaikenlaisella tavaramalla».³¹ Yksi puoti oli seurakunnan papin, toinen »vanhan papin», kolmas nuorempaan väkeen kuuluvan talonpojan, ja loput keski- luokan talonpoikien omia. Ambareita ja puoteja oli siis kaikkiaan yhdeksäntoista, joten Vytegra oli melko huomattava kauppapaikka.

Äänisen itärannikolla sijaitsi *Salon* pogostan vanha kauppakeskus, jonka ohi kulki entinen Vodlajoen reitti taipaleentakaisten tšuidien maille. Vaikka paikan merkitys oli vähentynyt, pogostalla seisoivat vielä v. 1563 yhteensä kaksitoista kauppaa-ambaria, joista etupäässä talonpojat myivät kalaa sekä rihkamatavaraa.³² Eräällä Novgorodin kauppiaalla oli siellä kaksi ambaria, Jurjevin luostarin talonpojilla yksi, pogostan staarostilla yksi, muut olivat nuorempaan väkeen kuuluvien talonpoikien omia. Lisäksi pogostalla mainitaan Jurjevin luostarin majatalo. Vuoden 1583 verokirjan mukaan Salon pogostalla oli kuusi kauppiaiden taloa ja tullitalo.³³ Salo ei siis ollut kokonaan menettänyt merkitystään kaupan välitappina.

Pohjoisimpana Äänisen itärannikolla oli kauppapaikka *Tšolmuisissa*. Vuonna 1563 pogostalla sijaitsi kymmenen populeiksi luettujen pienkauppiaiden taloa, joissa asui kaksitoista perhettä.³⁴ Näistä neljä taloa oli kauppiaiden leskien hallussa.

Äänisen eri puolilla oli siis ainakin viisi kauppakeskusta, Poventsä, Suoju, Vytegra, Salo ja Tšolmuinen, mutta kauppaa on tehty muuallakin, sillä esim. Sungussa oli kylä »Kauppaniemessä» ja Venitsassa kylä »Turun luona».³⁵ Vaasenassa oli samoin »Kauppaniemi» sekä lisäksi »Kauppavuori» ja »Saksalaisniemi», jotka kertovat kaupasta.³⁶ Kauppaa ja käsityötä on harjoitettu myös *Andoman* pogostalla, sillä siellä oli v. 1563 seitsemän populien taloa sekä kaksi tullimiesten taloa. Populeista yksi oli räätäli. Vuonna 1583 populien taloja oli jo seitsemäntoista,³⁷

mutta tarkemmin ei kerrota, mitä väkeä nämä olivat. Tullimiesten läsnäolo viittaa kuitenkin kauppaan.

Vienan rannikolle kasvoi 1500-luvulla kaksi pientä kaupunkia, jotka olivat sekä sotilaallisia tukikohtia että kauppapaikkoja, nimittäin Suma ja Kemi. Molemmat olivat asuttuja jo keskiajalla, mutta vasta 1500-luvulla niiden merkitys ja väkiluku kasvoivat suolankeiton, kaupan ja sotilaallisen varustamisen ansiosta.

Suman voimakkaan kehityksen voi selittää vain siten, että kauppatie Vienan mereltä Ääniselle kulki Sumajokea pitkin Sumajärvelle ja siitä kannasten yli Uikujärveen. Tosin reittiä voitiin kulkea vain kevyillä veneillä, mutta eniten käytettiin varmaan hevoslaketteja talvella. Toinen tie, joka kulki Uikujoen alajuoksua pitkin Sorokkaan, oli vaikeakulkuisempi eikä Sorokasta kehittynyt sellaista kauppakeskusta kuin Sumasta.

Jo muuan 1460-luvun asiakirja mainitsee tšasounan Sumajoen suulla.³⁸ Seuraavan vuosisadan alkupuolella *Suman* kyläryhmästä tuli sen volostin keskus, jonka hallitsija lahjoitti Solovetskin luostarille v. 1548; samana vuonna luostarin igumeni antoi volostille itsehallinnon. Suma näyttää olleen vielä rykelmä kyliä joen suuseudulla. Vuonna 1556 siinä mainitaan 25 kylää ja 61 taloa, kun koko volostissa oli 36 kylää ja 88 asuttua taloa.³⁹ Vuoden 1563 verokirjassa ei *Suman* kauppapaikan talomääriä ilmoiteta erikseen, mutta Sumajoen alajuoksulta ennen koskia, siis *Suman* seudulta, voi laskea noin 30 kylää ja lähes sata taloa.⁴⁰ Vasta kun Sumaan rakennettiin puinen, maavalleilla suojattu linnake v. 1584, Sumasta tuli todellinen kaupunki, jonka asutus keskittyi linnakkeen ympärille. Sinne sijoitettiin aluksi yli 200 miestä paikallista Solovetskin nostoväkeä, mutta vuonna 1590 tuotiin lisää 50 streltsiä eli pyssymiestä, kuusi tykkiä ja kymmenen pikkutykkiä. Sumasta oli tullut linnonitiskaupunki.⁴¹

Suolankeiton ja kaupan keskuksena Suma oli ollut jo ennen linnakkeen perustamista. Vuonna 1563 sen lähistöllä oli 19 suolankeittämöä ja seitsemän talonpoikien suolavarastoa eli salnitsaa. Lisäksi siinä oli yhdeksän kauppapuotia, joissa novgorodilaiset ja paikalliset kauppiat säilyttivät erilaisia tavaroita sekä lapinverona saatuja tuotteita.⁴² Verokirjan mukaan puodin muodostivat tupa ja sen alle sijoitettu varasto. Kaupoista yksi oli läänitysmies Vasili Tjapolkovin, jolla oli ambareita myös Poventsassa, yksi sumalaisen sepän, yksi Paleostrovin luostarin ja loput nuorempaan väkeen kuuluvien paikallisten talonpoikien. Kauppiaiden lisäksi Sumassa asui »koronkiskuri» eli rahanlainaaja sekä kalastajia, suolankeittäjiä ja käsityöläisiä.⁴³ Se oli rannikon vilkkain asutuskeskus.

Äänislahden rannalla oli vielä *Kolesmassa* ja *Uirmassa* yksi kauppapuoti kummassakin.⁴⁴

Suma oli etelään lähtevän tien suulla, Vienan Kemistä aukenivat reitit länteen ja luoteeseen. Kemin asutuskeskus tunnetaan jo 1400-luvun asiakirjoista, se oli Vienan rannikon vanhimpia kauppapaikkoja.

Vienan *Kemin* ensimmäinen yksityiskohtainen kuvaus on vuoden 1591 jakokirjassa, jolla volosti luovutettiin Solovetskin luostarille. Sodan johdosta lähes koko volosti oli autiona. Laskemalla muutamat asutut talot sekä autiotalot ja poltettujen talojen paikat, voimme saada käsityksen, miltä se näytti ennen edellisen vuoden hävityksiä.⁴⁵

Kemi oli rakennettu joen rannoille ja saariin kuten Käkisalmen kaupunki, keskusta kaksine kirkkoineen sijaitsi saarella joen suun lähellä. Pogostalla oli papin, tiakan ja ponomarin talot sekä 36 muuta taloa. Läheisessä *Mihkoin saarella* oli 8 asuinrakennusta. Asutus jatkui joen molemmilla rannoilla. Toinen ranta oli nimeltään *Sissoin puoli* ja siinä oli 38 taloa, toisella rannalla eli *Haisevan puolella* oli 14 taloa. Tämä puoli lienee saanut nimensä kalan kuivatuksesta tai traanin keitosta.

Kaikkiaan Kemissä ja sen lähiympäristössä oli siis 96 taloa sekä lisäksi papiston talot. Asukkaita oli 146 talollista ja 63 palkkatyöläistä eli yhteensä 209 perhettä, mikä vastaa noin 1 000 hengen asutusta. Kuvaus käsittää »Kemin volostin Kemijoella», joten voi epäillä, että kaikki talot eivät olleet asutuskeskuksessa, vaikka jakokirjan sanamuoto viittaaakin siihen suuntaan. Kun kuitenkin Kemin alavolostit Usmana, Piepjärvi ja Voijärvi käsiteltiin erikseen, pitänee päätellä, että Kemin kuvaus tarkoittaa nimenomaan Kemijoen suun asutusta. Muuta tunnettua asutusta lähellä ei ollutkaan. Kun pelkästään keskustan saarissa oli lähes 50 taloa ja joen molemmilla rannoilla asutustajamat, se merkitsi kaupunkia 1500-luvun olosuhteissa. Linnaketta ja valleja ei ollut, vaan ilmeisesti luotettiin turvalliseen sijaintiin kaukana vihollisista. Hävityksen jälkeen ruvettiin linnaketta rakentamaan, putkin oli jo kaadettu, mutta työ jäi kesken sodan vuoksi.⁴⁶

Kemin jakokirja ei mainitse kauppoja eikä kauppa-aittoja, mutta tämä johtunee siitä, että ne olivat itsenäisten kauppiaiden eikä niitä voitu tsaarin lahjana luovuttaa luostarille. Todennäköisesti nekin oli lännen hyökkäyksessä tuhottu. Sen sijaan luovutuskirja mainitsee, että volostissa oli ollut 20 suolankeittämöä ja viisi myllyä, jotka ilmeisesti jo ennestään kuuluivat luostarille. Kemin sijainti ja koko edellyttävät kaupankäyntiä, ja suolankeitto edellyttää suolavarastoja. Hollantilainen kauppias *Simon van Salingen* kertoo 1560-luvulla käyneensä kauppaan »Suman, Suijun ja Kemin» kauppapaikoissa. Voimme pitää varmana,

että Kemissä oli kauppoja tai ainakin kauppa-ambareita, mutta niiden määristä ei ole tietoja. Tärkein Kemin elinkeino lienee ollut kalastus.⁴⁷

Kemin eteläpuolella oli toinen vanha kauppapaikka, nimittäin *Suiku*, josta pääsi helposti Novgorodin Lapin sisäosiin. Vuoden 1597 verokirjan mukaan ruotsalaiset olivat polttaneet sen keskustan, jossa asui vielä hävityksen jälkeen yhdeksän kauppiasta väliaikaisesti kyhättyissä maakojuissa.⁴⁸ Todennäköisesti Suiku välitti etenkin Lapin pogostojen tavarain vaihtoa.

Kemin pohjoispuolella kauppapaikkoja olivat volostien keskukset *Kieretti* ja *Kouta*, joita kutsuttiin nimellä *sloboda* eli asutustajama. Lohikauppaa harjoitettiin myös Mustanjoen alavolostissa.⁴⁹ Näitä merkittävämpi oli *Kantalahden* kauppapaikka, josta Nousia Ryssä sanoo, että se oli »yhtä suuri kuin neljä kirkkopitäjää». Siitä käytettiin nimitystä *posad*, joka tarkoittaa linnoituksen ympärillä olevaa muuritonta kaupunkia. Kantalampi oli vanhastaan tärkeä lohen ja turkisten myyntisatama, jonka asutus lienee kasvanut kaupunkimaiseksi luostarin ympärille 1500-luvun alkupuolella.⁵⁰

Jonkin verran kauppaa käytiin Turjan rannalla *Umban* ja *Varsugan* asutustajamissa. Umbassa oli 1570-luvulla kaksi kauppakojua ja kaksi ambaria, Varsugan kaupoista ei ole säilynyt mainintoja.⁵¹ Turkikset, lohi ja hylkeenrasva lienevät olleet täälläkin tärkeimmät myyntiartikkelit.

Jäämeren rannikolle syntyi 1500-luvun loppupuolella kaksi huomattavaa kauppakeskusta, nimittäin Kuola ja Petsamo, joista tuli Englannin ja Hollannin kaupan välisatamia Vienajoelle purjehdittaessa.⁵² *Kuolaan* ilmestyi ensimmäinen hollantilainen laiva v. 1565, jolloin siellä oli paikallisten asukkaiden lisäksi vasta kolme venäläistä siirtolaista. Seuraavalla vuosikymmenellä Kuolan merkitys nopeasti kasvoi, kun kuuluisa Stroganovien suku kävi siellä kauppaa hollantilaisten kanssa. 1580-luvulla Kuolassa kävi jo tanskalaisia, englantilaisia, skotlantilaisia ja hollantilaisia laivoja kauppaa tekemässä.⁵³ Hallitsijalle Kuola oli kuitenkin tärkein linnoituksena, ja myöhemmin tsaari Fedor kielsi Kuolan ulkomaankaupan turvatakseen Arkangelin kehityksen. Kuolan taloudellinen merkitys väheni, mutta kaupunki säilyi paikallisen kaupan keskuksena Venäjän valvomalla Jäämeren rannalla.

Petsamokin ehti olla kauppasatamana vain vähän aikaa. Simon van Salingenin mukaan ulkomaiset laivat alkoivat käydä siellä v. 1566—67, mutta varsinkin 1570-luvulla luostari vaurastui huomattavasti ulkomaankaupan avulla.⁵⁴ Petsamon kauppamahti romahti luostarin hävitykseen v. 1589. Kuolan ja Petsamon kauppa ehti vaikuttaa sängen vähän Kar-

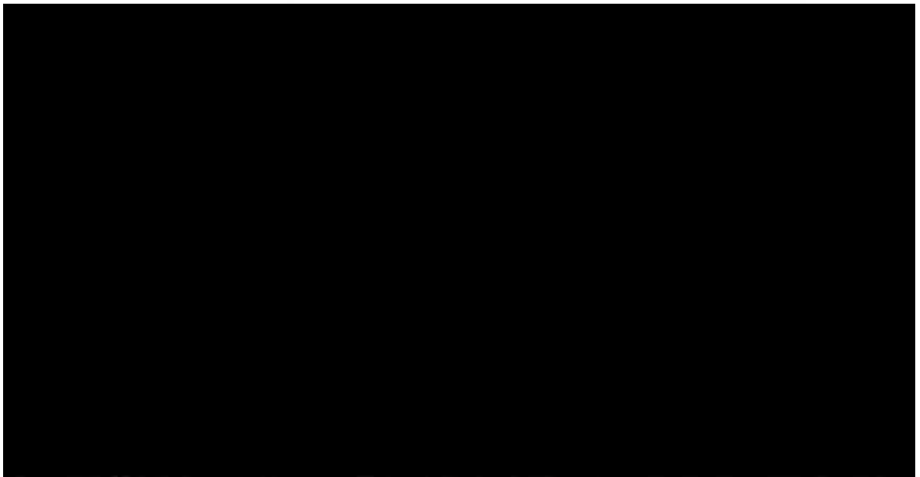
jalan talouselämään, mutta se vilkastutti kuitenkin turkisten, nahkojen ja kalan hankintaa.

Karjalassa ja Lapissa oli siis huomattavan runsaasti kauppakeskuksia, joissa ostettiin, myytiin ja vaihdettiin tavaraa ja jotka muodostivat tukikohtia karjalaisten pitkille kauppamatkoille Venäjän ja Suomen suuntiin. Suurin osa puodeista ja varastoista oli talonpoikaiskauppioiden omistuksessa. Omista kauppapaikoistaan karjalaiset laukkuryssät lähtivät kantolaukuin, venein tai hevosin liikematoille Suomenkin kaupunkeihin ja kyliin.

Karjalan ulkopuolella Venäjällä oli useita tärkeitä kauppakeskuksia, joihin karjalaisilla oli taloudellisia yhteyksiä. Kun Inkerinmaan vanha satama *Narva* jäi Viron mukana Saksalaiselle ritarikunnalle, syntyi keskiajan lopulla sen vastapäätä Narvajoen itärannalle *Ivangorod*, josta tuli Inkerin venäläinen satamakaupunki. Siellä ovat karjalaisetkin käyneet pursillaan. Itäisen Baltian tärkein kauppapaikka oli *Pihkovan* kaupunki Peipsenjärven kaakkoisnurkassa. Karjalaiset kävivät siellä viljan ostossa jo keskiajalla, ja yhteydet jatkuivat uuden ajan puolellakin.

Laatokan kaakkoispuolella lähimmät kauppapaikat olivat *Sermaksin* suurkylä Olhavan suun lähellä sekä *Tihvinä* Sjasijoen varrella. Tihvinän luostari kuuluisine ihmeitätekevine ikoneineen oli suosittu karjalaisien pyhiinvaelluksen kohde, ja Tihvinän markkinoille karjalaiset veivät runsaasti etenkin metalliteollisuutensa tuotteita, kuten olemme todenneet.

Novgorod säilytti kauas uudelle ajalle asemansa karjalaiskaupan tu-

Kuva 15. Arkangelin kauppasatama, kartan kuvitusta 1600-luvun alkupuolelta.

kikohtana, josta käytiin noutamassa etenkin rihkamatavaraa ja josta venäläisiä kauppiaita siirtyi myös Karjalan kauppakeskuksiin. Äänisen kaakkoispuolella tärkeimmät kauppakeskukset olivat *Beloozero* entisellä vepsäläisalueella ja *Kargopoli* Äänisjoen latvoilla. Näiden kaupunkien asukkailla oli uuden ajan alussa perinteellisiä nautinta- ja kauppa-oi-keuksia Äänisen Karjalassa ja Vienan rannikolla, missä useat paikan- ja henkilönnimetkin viittaavat näihin yhteyksiin.⁵⁵ Kauempana koillisessa eli Vienajoen alajuoksulla oli ikivanha bjarmien kauppakeskus *Hclmogori*, jonka seuraajaksi 1500-luvun lopulla kasvoi *Arkangelin* kaupunki Vienajoen suulle, minne karjalaisten kauppamatkat olivat suuntautuneet jo varhain keskiajalla. Sieltä soudettiin veneillä Vologdaan ja jatkettiin maanteitse Moskovaan asti.

3. Kauppatavat ja kauppatavarat

Karjalan kauppakeskuksissa oli päätoimisia ammattikauppiaita, mutta kuten totesimme suurin osa kauppojen ja varastojen omistajia oli talonpoikia, jotka kävivät kauppaa maanviljelyksen tai erätalouden ohella. Kolmannen kauppiasryhmän muodostivat luostarien munkit ja palkolliset, sillä monet luostarit hankkivat tuloja kaupan avulla. Suolankeiton yhteydessä on esitetty Solovetskin mahtava suolakauppa, jota täydensi muiden luostarien pienempi markkinointi. Valamon ja Konevitsan volosteissa näyttää harjoitetun hevoskauppaa, sillä hallitsijan kirjeet luostarille vahvistavat 1400-luvun lopulta peräisin olevan hevoskauppaveron: yksi tenka ostajalta samoin myyjältä.⁵⁶ Nämä luostarit saivat ostaa suolan ja muun tavaransa omaan käyttöönsä tullitta, mutta myytäväksi tarkoitettusta tavarasta piti maksaa tullia. Yleiseen tapaan veljestöt myivät volostiensa verotuotteita vaihtaakseen niillä vaatteita ja muita tarvikkeita.⁵⁷ Samantapaisia vapauksia hallitsijat myönsivät muillekin luostareille.⁵⁸

Tavaraa kuljetettiin kesällä lotjilla ja veneillä, talvella hevosella ja reellä. Jokireittien koskien kohdalla voitiin palkata veneiden vetäjiä, joille maksettiin kuorman ja matkan mukaan.⁵⁹ Vilkailla reiteillä oli myös taipaleenvetäjiä, tavallisesti paikallisia talonpoikia, jotka maksua vastaan rahtasivat tavaraa kannasten yli vesistöstä toiseen. Syrjäseuduilla kauppiaat kantoivat tai vetivät veneensä itse. Olaus Magnus kertoo 1550-luvulla, että »moskoviitit» käyttävät sodan ja kaupan retkillä hyvin kevyitä veneitä, jotka he kantavat tai vetävät kannasten yli. Usein he tekevät matkalla eri veneet kutakin vesistöä varten. Kauppamatkoilla

he metsästävät ja kalastavat vapaasti ravinnokseen, jopa teurastavat vierasta karjaa. Samoilla matkoilla he pyydystävät turkisriistaa myyntiin.

Olaus Magnus oli matkustanut Pohjois-Suomessa ja Ruotsissa, missä hän todennäköisesti oli tavannut karjalaisia kauppiaita, sillä heihin esitetty kuvaus parhaiten sopii. Karjalaisten veneenrakennustekniikka ja liikkumisen joustavuus saavat häneltä tunnustuksen. Pitkät kaupparetket olivat karjalaisille paitsi ansiomatkoja myös seikkailuretkiä, jotka toivat vaihtelua ja uutuuden viehätystä elämään. Talonpoikien tuvissa tai salolla rakovalkean ääressä yövyttäessä laulettiin varmaan ajan kuluksi ikivanhoja runoja myyttisten sankarien urotöistä.

Karjalaisten tärkeimmät vientitavarat olivat suola, turkikset, kala, liha, vuodat ja nahkat, metallit, langat sekä muut käsityön tuotteet. Yleisimmät tuontitavarat olivat vilja, jota tarvittiin varsinkin Karjalan pohjoisosissa ja Novgorodin Lapissa, sekä hienot kangaslaadut, vaatteet, korut, taloustarvikkeet ja rihkamatavara. Vaihto suuntautui pääasiassa Venäjälle, Baltiaan ja Suomeen.

Novgorodissa karjalaisilla oli jo keskiajalla oma korttelinsa, joka sijaitisi ilmeisesti 1500-luvulla tunnetun Karjalan kadun varrella ja jossa he asuivat kauppamatkoillaan.⁶⁰ Novgorodiin jäi karjalaisia asumaankin, ja jotkut heistä saattoivat saamaan nimensä asiakirjoihin.⁶¹

Karjalaisten *Baltian* kaupasta on vain katkelmallisia tietoja. Vuoden 1422 kohdalla venäläinen kronikka kertoo, että nälänhädän aikana karjalaiset ostivat viljaa Pihkovasta.⁶² Muuan tullikirje vuodelta 1563 mainitsee saksalaisten ja pihkovalaisten maksavan kauppatullia Pähkinälinnassa, josta kauppatiet aukenivat Laatokan eri puolille.⁶³ Vuonna 1598 tsaari Feodor antoi sodassa kärsineelle Käkisalmen kaupungille erivapauden ja kielsi mm. ottamasta karjalaisilta laivamaksua tai tullia Moskovassa, Novgorodissa, *Pihkovassa* ja *Ivangorodissa*.⁶⁴ Asiakirja todistaa vielä selvemmin kuin edellinen, että karjalaisilla oli säännöllisiä kauppayhteyksiä Baltiaan. Ennen Ivangorodin perustamista karjalaiset lienevät käyneet kauppaa Narvassa, jonka venäläinen nimi *Rugodiv* kuulostaa suomensukuiselta; voi jopa kysyä, eikö kansanperinteen *Ruko-Tiivo* jumalhahmolla ole yhteyttä tähän nimeen.⁶⁵ Kun muutamat Käkisalmen läänin talonpojat 1500-luvun lopulla sodan aikana hankkivat suomalaisille tietoja Baltiasta, lienee kyseessä ollut kauppamatkoilla harjoitettu vakoilu, joka ammattiin liittyvänä ei herättänyt huomiota.⁶⁶

Karjalaiskaupan tärkein keskus Suomessa oli *Viipurin* kaupunki, jolla oli suora yhteys Käkisalmeen jo keskiajalla ja jonka satamaan saapui karjalaisia aluksia myös Nevan kautta. Vastaavasti Nevan läpi purjehti suomalaisia laivoja Laatokalle. Baltian kaupungit pitivät Viipuria vaa-

rallisena kilpailijana idän kaupassa, ja esim. v. 1480 ne vaativat sitä vastaan pakotteita, koska se Baltian kriisin aikana myi suolaa Venäjälle ja pyrki muutenkin hyötymään idän markkinoista Baltian kaupunkien kustannuksella.⁶⁷ Kilpailu kärjistyi sodan aikana 1500-luvun alussa, jolloin Saksalaisen ritarikunnan kaapparit pidättivät Suomen karjalaisten kauppalaivoja Nevalla. Tallinna valitteli Viipurin kauppaa vihollisten kanssa, mutta lupasi korvauksia. Viipurin linnanherra puolestaan selitti, ettei hän voi estää talonpoikia käymästä kauppaa »ryssien» kanssa, vaikka hän ei olekaan »niin häijy ja epäkristillinen, että haluaisi vahvistaa ryssiä, noita kristikunnan epäkristillisiä vihollisia». Tallinna valitti myös, että Viipuri myy Venäjältä ostettuja tavaroita Lyypekin ja Dantzigin markkinoille.⁶⁸

Viipuriin tuli runsaasti kauppiaita Venäjän Karjalasta ja Sisä-Venäjältä. Vuodelta 1507 on säilynyt merkintä, jonka mukaan kaupunkiin saapui joulun alla 40 »ryssäläistä» kauppiasta parhaine tavaroineen.⁶⁹ Erityisen vilkasta idän kauppa oli vuosina 1558—59, jolloin Viipurilla oli Venäjän kaupan monopoli Ruotsin valtakunnassa, kunnes taitavasti siepattu Tallinna sen syrjäytti.⁷⁰ Kustaa Vaasa valitti v. 1558, että linnanherra salli liian paljon ryssien kauppiaita tulla Viipuriin, missä he tekivät mitä tahtoivat ja jopa saattoivat kaupungin vaaraan.⁷¹ Kuningas epäili vakoilua äsken päättyneen sodan jälkeen, mutta muuan noilta ajoilta säilynyt lähde osoittaa havainnollisesti, miten suuresta kaupasta oli kysymys. Viipurissa oli »ryssäläisillä» kauppiaille varastossa 500 yksikköä talia ja 400 yksikköä vahaa, joista kukin yksikkö painoi neljä skippuntaa eli noin 680 kiloa.⁷² Ilmoitus voi olla liioiteltu, mutta se viitanee Vienan mereltä tuotettuun traaniin, muuten on vaikea selittää noin suurta rasvavarastoa.

Venäjältä ostetuista tavaroista on säilynyt pari luetteloa 1500-luvun puolivälistä. Niissä mainitaan mm. oravat, majavat, soopelit, kärpät, vuodat, pellava, hamppu, palttina, sarka, kamlotti, vaha, tali, tynnyt, huovat, saappaat ja »pihkovalaiset rukkaset».⁷³ Samojen lähteiden mukaan Venäjälle vietiin mm. nahkoja, rautaa, suolaa, kuparia, turkiksia ja rahaa. Käkisalmi oli Viipurille lähin »venäläinen» kauppakaupunki ja Venäjän Karjala oli sen linnaläänin rajanaapuri. Viipuriin myydyissä tavaroissa on runsaasti sellaisia tuotteita, joita valmistettiin Karjalassa. Voidaan siis päätellä, että huomattava osa Viipurissa käyneitä »ryssäläisiä» kauppiaita tuli Venäjän Karjalasta.

Viipurin linnan tileissä on mainintoja »ryssäläisistä» tavaroista. Vuoden 1566 omaisuusluettelossa mainitaan yhteensä 55 »ryssäläistä peitetä» (rydze taken), joista 39 oli uusia; tällaisten tökkien ostosta on tileissä

muitakin mainintoja.⁷⁴ Kyseessä lienevät huopapeitteet, kuten termiä on tulkittu, ja ainakin osa niistä on tullut Karjalasta, missä saran ja huovan valmistus oli yleistä. Karjala oli Viipurille lähin »ryssäläisen» hampun, pellavan, palttinan ja saran tuotantoalue.⁷⁵ Joskus Viipuriin ostettiin myös »ryssäläisiä» rukkasia ja penkkityynyjä, joihin käytettiin nahkaa.⁷⁶ Osa näistäkin lienee tullut Karjalasta, jossa oli nahkureita useassa pogostassa; vuoden 1563 verokirja tuntee Andomasta rukkasmestarinkin. Jonkin kerran mainitaan, että viljaa ostettiin »Käkisalmen talonpojilta».⁷⁷

Sodat katkaisivat toisinaan Suomen ja Venäjän Karjalan välisen kaupan, mutta rauhansopimuksissa ja rajaneuvotteluissa sen elpyminen aina varmistettiin.⁷⁸ Sen hyväksi sallittiin jopa poikkeaminen yleisestä maakaupan kiellosta, niin että kaupankäyntiä siedettiin *Saijanjoen* rajapaikassa ja *Lapveden rannassa*. Ruotsin toisella miehityskaudella v. 1616 kuningas käski estää maakaupan harjoittamisen vallatussa Käkisalmen läänissä, mutta Viipurin porvarit tekivät valituksen vedoten ennen sotia vallinneeseen käytäntöön. Kuningas katsoi parhaaksi sallia tavan jatkua niin, että Viipurin porvarit saivat käydä kauppaa Käkisalmen läänissä ja Käkisalmen talonpojat tulla kaupantekoon Viipuriin.⁷⁹

Vilkas kauppayhteys vallitsi myös Venäjän Karjalan ja Savon välillä. *Olavinlinnasta* tuli tämän kaupan keskus, mutta sitä käytiin myös maaseudulla, kuten tinnat. tilit osoittavat. Tileissä tunnetaan »ryssäläiskauppan» paikkoina Putkilahti, Pellossalo, Sääminki, Juva, Visulahti, Sairala, Rantasalmi, Tavinsalmi, Kuopio ja Partala.⁸⁰ Kauppiasryssien nimiä mainitaan vain harvoin ja silloinkin yleensä vain etunimi kuten *Riikoi Ryssä*, *Riekka Mikkil*, *Andrei Ryssä* jne. Jonkin kerran mainitaan Savossa kauppiana »ryssäläinen talonpoika», mikä viittaa selvästi Karjalaan. Käkisalmen läänistä ruotsalainen lähde mainitsee kerran »ryssäläisen kauppiaan nimeltä Paavilainen» (Pauilain).⁸¹

Yleisesti ottaen voidaan päätellä, että suurin osa Suomen maaseudulla liikkuneista »ryssäläisistä» kauppiaista oli karjalaisia. Siihen viittaavat kauppiaiden talonpoikaisen nimistön lisäksi vanha rajakaupan perinteen jatkuminen, maantieteelliset olosuhteet sekä tavaravalikoima, joka sisälsi runsaasti Venäjän Karjalalle tunnusomaisia tuotteita.

Karjalaisten tärkeimmät myyntiartikkelit Savossa olivat palttina ja sarka, joita meni kaupaksi satoja kyynäröitä vuodessa.⁸² Lisäksi myytiin hampua, humalaa, sipulia, suolaa, saippuaa, hiomakiviä, kampoja, pöytäliinoja, peitteitä, sohvatyyynyjä, talia, rautapannuja, rukkasia ja jopa karhunnahkoja.⁸³ Suuri osa tavaroista lienee ollut kotiteollisuuden tuotteita. Maksuksi karjalaiset saivat rahan lisäksi etupäässä turkiksia kuten

ketun, jäniksen ja lampaan nahkoja, joskus viljaa, lyijyä jopa hevosenkin.⁸⁴

Ruotsin valtiovalta ryhtyi 1500-luvun puolivälissä rajoittamaan maakauppaa Savossa. Säämingissä sakotettiin talonpoikia »ryssien» kyydyksestä ja laittomasta kaupasta heidän kanssaan. Vähän myöhemmin annettiin samantapaisia tuomioita ainakin Rantasalmessa ja Tavinsalmessa.⁸⁵ Vuonna 1566 kuningas kirjoitti Olavinlinnaan, että hän hyväksyy linnanisännän toimenpiteet maakaupan estämiseksi »ryssien» kanssa, jotteivät Viipurin porvarit kärsisi menetyksiä. Linnanisäntä oli antanut jopa takavarikoida rajantakaisten kauppiaiden tavaroita. Kolme vuotta myöhemmin uusi kuningas käski ohjata maakauppaa harjoittavat »ryssät» Savon sijasta Viipuriin ja Narvaan.⁸⁶ Pian kauppa sodan vuoksi heikkeni ja ohjautui luonnostaan kaupunkien ja linnojen turviin, mutta maaseudullakaan se ei aivan kokonaan lakannut. Sodan aikana on Savonlinnaan joskus ostettu tavaraa rajantakaisilta kauppiailta ja vihdoin vuodesta 1593 lähtien kauppa alkoi elpyä.⁸⁷ Ennen sotia vallinneeseen laajuuteen se ei kuitenkaan ehtinyt kehittyä.⁸⁸ Uusi sota aiheutti pian kaupankäyntiin uuden katkon.

Pohjanmaan karjalaiskaupan perinteet ulottuvat ristiretkijälle saakka. Yhteydet eivät katkenneet sittenkään, kun suomalaiset 1300-luvulla torjuivat karjalaisten perinteellisen eränautinnan Pohjanmaalla ja liitivät entiset yhteisalueet Ruotsin valtioon. Vanhaan tapaan Pohjanmaalle lähti vuosittain kauppiasryhmiä sekä Laatokan Karjalasta että Vienan rannikon kauppakeskuksista. Mainittakoon, että Kustaa Vaasa valitti erityisesti Käkisalmen läänin kauppiaiden tuottavan Pohjanmaan maakaupalla vahinkoa valtakunnalle.⁸⁹ Karjalaisia jäi keskiajalla Pohjanmaalle asumaankin. Siten juurtui sinne sukuja, joiden nimet ovat itäistä alkuperää kuten Karjalaisen runonlaulajasuku. Voi kysyä, eikö eräillä Tornion pirkkalaisilla ole sukujuuria Karjalassa? 1400-luvulla eli Vienan rannikolla Oravaisen suku, jolla oli osuus Karjalan lasten viiden suvun perintömaihin. 1500-luvulla oli Alatornion Vojakkalan rikkaimpia sukuja Oravainen, jonka nimi sopii hyvin itäsuomalaiseen nimityyppiin.⁹⁰ Kannattaisi suorittaa vertaileva nimitutkimus koko karjalais-savolais-pohjalaiselta kulttuurialueelta.

Ruotsin ja Venäjän väliset poliittiset riidat sekä maakaupan rajoitukset aiheuttivat usein haittaa karjalaisten Pohjanmaan kaupalle. Pohjanmaan talonpojat valittivat, että »ryssäläiset» kauppiaat harjoittivat vakoilua ja tekivät jopa sissihyökkäyksiä. Vuonna 1489 Pohjanmaan vouti kielsi »ryssäläisiä» kauppiaita laskemasta Oulujokea pitkin kauemaksi kuin Turkan kylään pari peninkulmaa Oulusta. Kielto oli jälleen

uusi rajoitus entisiin oikeuksiin eivätkä karjalaiset sitä noudattaneet. Kun noin 30 kauppiaan ryhmä eteni kauemmaksi, vouti otatti heistä 21 vangiksi ja mestautti varoituksena 16 henkeä, mutta loput pääsivät pakenemaan Lappiin ja »Valkealle merelle». Torniolaiset eivät suostuneet pidättämään rajantakaisia kauppiaita, vaan jatkoivat entiseen tapaan kaupantekoa heidän kanssaan, mikä aiheutti valituksen myös torniolaisia vastaan.⁹¹ Pohjanmaan voudin jyrkkä toimenpide oli vain osa uudelleen leimahtaneesta riidasta, joka koski Pohjanmaan nautintaoikeuksia. Karjalaiset katsoivat, että Pähkinäsaaren rauhansopimuksen nojalla Pohjanmaa jäi edelleen heidän nautintaansa, mutta tosiasiallisesti se oli jo luja liitetty Ruotsiin, johon sen asukkaat tunsivat kuuluvansa.

Pohjanmaan tärkeimmät karjalaiskaupan keskuskeskukset olivat Oulu, Ii, Tornio ja Kemi, onpa laukkuryyssiä nähty etelämpänäkin Oulunsalossa ja Vaasan Mustasaarella asti. Uuden ajan alussa on käyty kauppaa myös nykyisen Kajaanin paikalla sijainneella Vuohinkoskella, mutta Kajaanin linnan rakentamisen aikaan, v. 1606, Kaarle IX käski kieltää »ryssien» tulon sinne vakoilun pelosta ja siirtää kauppapaikan Nuasjärvelle.⁹²

Kuva 16. Pohjanmiesten ja »ryssien», todennäköisesti pohjalaisten ja karjalaisten, vaihtokauppaa Olaus Magnuksen mukaan.

Pohjanmaan kauppasatamiin karjalaiset tulivat vesiteitä kevyillä uiskoillaan, maksoivat satamaveroa nädännahkan tai leiviskän hampppua uiskolta sekä erityisen venäläistullin ja vaihtoivat tuotteensa etupäässä turkiksiin. *Oulun* satamaan saapui parhaana aikana 1550-luvulla yli 200 kauppiasta vuodessa, joista yli 20 oli karjalaisia.⁹³ Heikompiina vuosina määrät putosivat puoleen. *Iin* satamassa karjalaisia kerrotaan käyneen vuosittain 5—10 uiskollista ja *Torniossa* jopa 50—80 uiskollista, mikä lienee kuitenkin ollut poikkeuksellista. Tavallisesti määrä lienee vaihdellut 20 ja 50 uiskon välillä. *Kemissä* karjalaisia kävi suunnilleen saman verran kuin Oulussa.⁹⁴ Pohjanmaan kauppapaikoille matkusti siis vuosittain useita kymmeniä karjalaisia kauppiaita, parhaina vuosina määrä on voinut nousta yli sadan. Paitsi yleisissä markkinapaikoissa, heitä kiersi eri puolilla maaseutua.

Karjalaisilla oli tapana viipyä Pohjanmaalla Petrun päivästä Olavin päivään eli kesäkuun lopulta heinäkuun loppuun, toiset ryhmät taas Mikkelin päivästä joulun tienoille. Karjalaiset myivät siellä suunnilleen samoja tavaroita kuin Itä-Suomessakin, etenkin hampppua, pellavaa, palttinaa, sarkaa, nahkoja sekä käsineitä, päähineitä ja muita nahkatuotteita, edelleen riistaa ja kalaa, jousia, saippuaa ja muuta rihkamaa sekä lasia, joka mahdollisesti oli Kieretin kiilleliusketta. Maksuksi he saivat etenkin turkiksia ja nahkoja sekä joskus vaskea, helmiä ja jopa aseita-kin.⁹⁵ Miten suurista ostoista oli kysymys, näkyy esim. siitä, että v. 1556 karjalaisilta takavarikoitiin Pohjanmaalta ja Länsipohjasta maakauppiakellon perusteella 1838 kettua, 318 naalia, 87 majavaa ja 555 porontaljaa.⁹⁶ Olaus Magnus kertoo käyneensä Tornion markkinoilla keskikesän aikaan ja kuvatessaan vilkasta vaihtokauppaa hän kertoo tavanneensa siellä myös »moskoviitteja», jotka olivat tunnettuja oveluudesta kauppiaina.⁹⁷

Ruotsin valtiovalta pyrki rajoittamaan maakaupan harjoittamista karjalaisten kanssa pohjoisessakin. Kustaa Vaasa antoi jo v. 1527 ohjeen, jonka mukaan Käkisalmen läänin talonpoikien ei pidä sallia tehdä kauppaa Pohjanmaalla muualla kuin laillisissa kauppakaupungeissa. Kielto piti esittää kauppiaille salaa, koska suomalainen väestö »ei olisi sitä ymmärtänyt». Jos väestö ei olisi voinut olla vailla tuota kaupankäyntiä, piti kauppiailta tiedustella, paljonko he voivat maksaa veroa kruunulle ammatistaan.⁹⁸ Yrityksestä ei näytä olleen mitään tuloksia ja v. 1533 kuningas lähetti Pohjanmaan talonpojille nuhtelukirjeen, jossa hän jälleen kielsi maakaupan harjoittamisen »ryssien» kanssa. Kielto toistettiin v. 1544, mutta yhtä huonoin tuloksin.⁹⁹ Rajoitusten perusteluina esitettiin monia syitä: karjalaiskaupasta oli väestölle enemmän rasi-

tusta kuin hyötyä kestityksen ja kyydityksen takia; karjalaiset ostivat talonpojilta tavaroita halvalla ja hankkivat suuria voittoja jälleenmyynnissä; karjalaiset toivat maahan laadultaan huonoa tavaraa, mutta veivät pois parhaita tuotteita; ja vihdoin karjalaiset harjoittivat vakoilua kauppamatkoillaan.

Mikään ei auttanut. Vuonna 1547 kuninkaan oli pakko hyväksyä rajoitettu kaupankäynti karjalaisten kanssa, sillä he myivät asukkaille monia tarpeellisia tavaroita halvemmalla kuin muualta tulevat kauppiaat. Vielä myöhemmin kuninkaat antoivat kieltoja etenkin maakaupan ja vakoilutoiminnan estämiseksi, mutta niillä ei ollut edellisiä parempaa tehoa.¹⁰⁰ Vain sodat katkaisivat kaupankäynnin 1500-luvun lopulla ja seuraavan vuosisadan alkupuolella. Vielä Kaarle IX käski estää ryssän kauppiaiden kulun Tornioon, sillä hän halusi kauppapaikoiksi Oulun sekä jonkin paikan Kemijoen ja Tuulomajoen välillä.¹⁰¹ Kaikkia kieltoja uhmaten karjalaiset laukkuryssät jatkoivat perinteellistä kiertoaan Suomen maaseudulla väestön myötämielisellä tuella.

Olemme todenneet, että karjalaisen kaupankäynnin alue oli erittäin laaja. Se ulottui Suomenlahdelta Viipurin ja Pohjanmaan kautta Jäämeren rannikolle sekä Baltian kaupungeista Novgorodin ja Moskovan kautta Vienajoelle ja Vienan merelle asti. Karjalaisten kaupallinen liikkuvuus oli jatkoa heidän eränkäyntikulttuurinsa liikkuvuudelle. Se sopi hyvin Karjalan koko elinkeinoelämän monipuolisiin puitteisiin. Se yhdisti heitä Euroopan itäiseen ja läntiseen kulttuuripiiriin. Se toi heille kulttuurivaikutteita eri tahoilta, avasi heidän näkemystään ja antoi monipuolisuutta ja vilkkautta henkiseen elämään.

KANSANKULTTUURI

1. Karjalan kansallinen perinne

Karjalaisten henkisestä kulttuurista uuden ajan alussa on erittäin vähän lähdetietoja. Ainoastaan kirkoista ja luostareista on säilynyt asiakirjoja, mutta ne kuvastavat yleensä kristillistä kulttuuria. Kuitenkin juuri Karjalassa säilyi aidoimpana kansallinen kalevalainen kulttuuriperinne, ja vanhimmat lähdetiedot viittaavat siihen, että tämä perinne eli Karjalassa jo keskiajalla ja uuden ajan alussa. Karjalaisen kulttuurin historiaa on mahdoton selittää tyydyttävästi siten, että kalevalainen kulttuuri olisi saapunut Karjalaan vasta Ruotsin valloitusten mukana. Kaikki viittaa siihen, että vanha kansallinen, karjalainen, suomalainen ja kalevalainen perinne sekä kristillinen kulttuuriperinne elivät 1500-luvun Karjalassa rinnakkain ja toinen toisiinsa vaikuttaen.¹ Jotta voimme päätellä, missä vaiheessa näiden perinteen haarojen yhteiselämä tuolloin oli, meidän on tarkasteltava kumpaakin erikseen.

Karjalan kansallisen kulttuuriperinteen tutkimuksessa törmäämme heti monimutkaiseen kiistakysymykseen kalevalaisen perinteen alkuperästä. Miten vanhaa on kalevalainen perinne Karjalassa? Onko se aitoa karjalaista tai yhteissuomalaista alkuperää, vai onko se tuontitavaraa lännestä, kuten aikaisemmin yleisesti väitettiin? Moni koulukunta on luullut ratkaisseensa nämä kysymykset lopullisesti, mutta varsinkin Karjalan historian entistä yksityiskohtaisempi tutkimus tekee ne jälleen ajankohtaisiksi.

Ensimmäiseen kysymykseen voimme vastata melkoisella tutkijain yksimielisyydellä: kalevalainen perinne on elänyt Karjalassa heimon syntyaajoista eli keskiajasta lähtien. Siitä todistavat yleinen historiallinen tausta, niukat autenttiset lähteet sekä luotettava uudenaikainen kansanperinteen tutkimus.

Historiallisessa taustassa kiinnittää huomiota ensinnä karjalaisten ja inkerikkojen perinteen läheinen sukulaisuus, joka heijastuu selvästi esim.

esinekulttuurissa, kielessä ja kertovissa runoissa. Tämä sukulaisuus edellyttää vanhaa historiallista yhteyttä. Suomesta 1600-luvulla muuttaneiden savakkojen ja äyrämöisten perinteessä on jo huomattavia eroja inkerikkoihin verrattuna. Historiallinen yhteys onkin selvä: Inkeriläiset ja karjalaiset eriytyivät heimoiksi pääasiassa yhteisestä kantaväestöstä, jonka alkujuuret juontanevat kantasuomalaiseen aikaan. Inkeri, Laatokan Karjala ja Vienan Karjala kuuluivat keskiajalla samaan valtioon eli Novgorodiin ja sen häviön jälkeen Moskovan johtamaan Venäjään aina Stolbovan rauhaan asti. Inkeri ja Laatokan Karjala kuuluivat 1500-luvulla samaan hallintoalueeseen, Vatjan viidenneksen Karjalan puoliskoon. Tältä alueelta on lähtöisin myös Vienan Karjalan vanhin asutus ja kulttuuriperinne. Suurten kertovien runojen löytöalue muodosti siis jo keskiajalla yhtenäisen kulttuurillisen, taloudellisen ja hallinnollisen alueen, jonka Suomesta erotti usein toistuneiden vihollisuuksien jyrkentämä poliittinen raja.

Toinen tärkeä historiallinen taustatekijä on seuraava: Suurten kertovien runojen levinneisyysalue seuraa suurin piirtein Suomen murteiden ja muun kansanperinteen yleistä jakautumista itäiseen ja läntiseen haaraan ja tätä ryhmittymistä vastaa yleisluonteisesti vanha asutuksellinen, poliittinen ja taloudellinen jakautuminen. Levinneisyyskartoissa heijastuvat selvästi Pähkinäsaaren ja Täyssinän rauhain rajat. Itäinen levinneisyysalue ulottuu Laatokan Karjalasta Savon halki Pohjanmaalle kuten vuoden 1323 raja. Karjalan keskiajan historialla on siis selvästi yhteyttä kertovien runojen historiaan.

Kolmantena yleisenä taustatekijänä voi mainita, että kalevalainen perinne tavattiin uuden ajan Karjalasta niin syvästi vakiintuneena, paikallisiin vivahteisiin asti erikoistuneena ja vanhoihin kansantapoihin kiinni juurtuneena, että sitä on mahdoton selittää nuoreksi tulokkaaksi.

Tutkijat ovat keskenään eri mieltä kalevalaisen perinteen monien aineiden alkuperästä ja kehityksestä, mutta on joukko perinteen muotoja, joista voidaan päätellä melko luotettavasti, että ne ovat eläneet Inkerissä ja Karjalassa jo keskiajalla. Useissa tapauksissa voidaan todeta kyseinen perinne alkuperältäänkin inkeriläiseksi tai karjalaiseksi tai Euroopan itäiseen kulttuuripiiriin liittyväksi, mihin Inkeri ja Venäjän Karjala keskiajalla kuuluivat. Mainittakoon muutamia esimerkkejä.

U. J. Mansikka osoitti v. 1911, että ns. sinisen kiven runoteema sisältää bysanttilaisia, kaukaasialaisia, bulgarialaisia ja venäläisiä aiheilmia.² Sen mukaan Väinämöinen, luotuaan maailman, halkaisi kahtia sinisen kiven ja tappoi sen sisältä kyyn, jonka verivirran partaalle kasvoi tammi. Sininen kivi oli idän vanhojen myyttien mukaan kipujen ja pahan pesä-

paikka, jota verrataan Golgataan tai joskus Siionin vuoreen. Runoteema varianteineen sisältää keskiajan bysanttilais-slaavilaisia aineksia, jotka Karjalassa on liitetty väinämöisrunoihin.

Mansikka on osoittanut useiden muidenkin karjalaisten ja inkeriläisten runoaiheiden historialliset yhteydet bysanttilais-slaavilaiseen perinteeseen,³ ja hänen jälkeensä useat tutkijat ovat täydentäneet kuvaa. U. Salminen on osoittanut, että inkeröiden ja vatjalaisten häärunoissa on ainakin osia, jotka eivät voi olla läntistä alkuperää ja että näillä heimoilla on omaa vanhaa runoperinnettä.⁴ J. Hautala on tullut tulokseen, että Lauri Lappalaisen runo sekä Hiiden hirven hiihdäntäruno ovat syntyneet kansainvälisistä aineksista Laatokan Karjalassa.⁵ Matti Kuusi toteaa, että esim. Kaukamoisen virsi ja ns. saarelaisepiikka ovat olleet tunnettuja keskiajan Inkerissä ja Karjalassa ja liittyvät osittain jopa venäläisten bylinain aineksiin. Lyyristen runojen allii-aihelmien hän toteaa esiintyvän allien vanhan muuttoreitin varsilla Karjalassa ja päättelee nähdäkseni oikein ne keskiaikaiseksi karjalaiseksi lyriikaksi.⁶ Feliks Oinas on todistanut useiden runoteemojen yhteydet slaavilaiseen kansanperinteeseen ja vahvistanut niiden syntyseudun itäisen kansanperinteen alueelle. Esim. balladi »Kaloiniemen neiti», joka on tavattu Inkeristä ja Karjalasta, on saanut vastineita mordvalaisten runoudessa.⁷ Lapsenetsintävirsi, joka kertoo Neitsyt Marian kyselevän poikaansa vastaantulevilta luonnon esineiltä, liittyy slaavilaisten koljadalaulujen saraan inkeriläis-karjalaiseksi legendaversioksi.⁸ Runo »Pahasulhollinen» tunnetaan paitsi Itä-Suomessa ja Inkerissä myös Vienan Karjalassa sekä Tverin Karjalassa. Sekin on syntynyt itäisen vaikutuksen piirissä ennen 1600-luvun joukkopakoja Venäjälle.⁹ Oinas on osoittanut virheelliseksi päätelmän, jonka mukaan kaikki pelkästään Kaakkois-Viron Setumaalta löydetty runoperinne on aikaisemmin ollut tunnettua koko Virossa. Aiheellisesti hän kehoittaa tarkistamaan saman päätelmän myös Karjalan ja läntisen Suomen suhteen.

Kuten tunnettua esiintyy inkeriläis-karjalainen itkuvirsiperinne lähes yksinomaan ortodoksisen väestön piirissä ja täydellä syyllä voi katsoa sen kehittyneen itäisen kirkon vaikutuksen alaisena.¹⁰ Tuskin kukaan tutkija väittää sen syntyneen Länsi-Suomessa.

Kalevalan suurissa kertovissa runoissa nähtiin kansallisen uusromantiikan kaudella pääasiassa muistoja Länsi-Suomen viikinkisankareista. Jotkut tutkijat etsivät jopa kylä, joista nämä voisivat olla kotoisin. Viime aikoina on tässäkin avarrettu näköpiiriä ja alettu tarkistaa vanhoja käsityksiä. Niinpä Matti Kuusi toteaa, että maailmansyntyrunossa on yhtenä versiona sukeltajamytti, joka on selvästi itäistä alkuperää. Se ker-

too maailman luodun mudasta, jota tavallisesti lintu sukeltaa meren pohjasta.¹¹ Eräissä varianteissa saatana osallistuu luomiseen synnyttäen pahat oliot ja pahan maailman, mikä viittaa keskiajan Venäjällä tunnettuihin manikealaisiin myytteihin.

Viimeksi on *Martti Haaviokin* tarkistanut aikaisempia näkemyksiään. Hän toteaa esimerkiksi, että auringon vapauttamisesta kertova Päivän päästö runo pohjautuu itäiseen myyttiaineistoon, jota todennäköisesti ovat levittäneet ortodoksiset kansanlaulajat.¹² Lemminkäisrunojen alkuperän hän johtaa Osiris-myytistä, jota ovat levittäneet ensin bysanttilaiset kiertävät näyttelijät ja sitten Venäjän vastaavat esiintyjät skomoroit, joita oli myös Karjalassa. Samoin hän toteaa lemminkäisrunojen yhteydet venäläiseen Vavilo-bylinaan. Ilmarisen henkilöahmon hän myöntää olevan jossakin yhteydessä votjakkien jumalaan Inmariin ja toteaa Ilmarisen eli Ilmollisen tunnetuksi myös Tverin Karjalassa.¹³ Vaikka Ilmarisen hahmoon lienee sekoittunut myös läntisiä aineksia, voi jo Haavion tutkimuksen perusteella päätellä, että Ilmaris-runoja on tunnettu Karjalassa ennen Ruotsin vallan aikaa. Runo Väinämöisen veneen veistosta ja polven haavasta sisältää Haavion mukaan aineksia itämaisestä vedenpaisumustarusta sekä bysanttilais-slaavilaisia vaikutteita. Haavio etsii jopa yhteistä slaavilaista lähdettä myyttiaiheen suomalaiselle, vogulilaiselle ja altaillaiselle versiolle.¹⁴

Iivar Kemppinen on nähdäkseni osoittanut vakuuttavasti muinaisten karjalaisten manala-uskomuksissa olevan itämaisii aineksia,¹⁵ joiden tuloa Länsi-Suomen kautta Karjalaan ei voi pitää historiallisesti todennäköisenä, koska karjalaisilla oli keskiajalla kiinteämpi yhteys idän suuntaan kuin länteen. Hän esittää myös Pohjolan ja Manalan myyttisestä yhteydestä tietoja, jotka vahvistavat käsitystä itäisten kulttuurien vanhasta ja voimakkaasta vaikutuksesta inkeriläis-karjalaiseen kansanperinteeseen.¹⁶ Luetteloön voi lisätä esim. allekirjoittaneen tutkielman Samsan eli Sämpsän kultista, jossa on selvästi varhaiskeskiajan bysanttilaisia aineksia ja joka ilmeisesti on syntynyt Inkerissä ja Karjalassa keskiajalla.¹⁷

Voidaan siis pitää luotettavana teoriaa, jonka mukaan Karjalassa on luotu sekä kertovaa että lyyristä kalevalaista runoutta jo keskiajalla ja että kalevalainen perinne eli Inkerissä ja Karjalassa paljon ennen lännen valloituksia. Tähän perinteeseen sisältyi myyttisiä kertovia runoja, lyyrisiä runoja, itkuvirsiä, loitsuja, legendoja ja muuta aineistoa. Sen piiriin liittyvät elimellisesti kansalliset uskonnolliset ja sosiaaliset tavat, juhlat, riitit ja maagiset toimitukset. Runot eivät olleet irrallista muistitietoa, vaan niillä oli ajankohtainen yhteiskunnallinen tehtävä.

Karjalan kansallisessa perinteessä oli myös läntistä alkuperää olevia aineksia ja runsaasti läntisiä vaikutteita, mutta ne eivät mitenkään kumoa johtopäätöstä Karjalan kalevalaisen perinteen pitkästä iästä.

2. Tietäjät ja noidat

Karjalan vanhassa lähdeaineistossa on yksityiskohtia, jotka voi parhaiten tulkita kansallisen kulttuuriperinteen yhteydessä. Ensimmäiseksi mieleen tulee Käkisalmen läänin pohjoisen puoliskon maakirja vuodelta 1618. Siinä on Salmin Manssilan kylän talollisten joukossa merkillinen nimi *Mihaila Moisief wanha wäinämöinen*.¹⁸ Miten tämä on selitettävissä?

Maakirja luettelee yleensä kylät ja niiden asukkaat savu savulta. Lisätietoja on merkitty hyvin niukasti, vain poikkeustapauksissa. Siinä ilmoitetaan papiston jäsenet, muutamia staarosteja, verosta vapaita rälssimiehiä, verohelpotuksia, autiotiloja, myllyjä sekä joukko asukkaiden lisänimiä, jotka ilmaisevat asukkaan alkuperää tai häneen liittyvää mainetta kuten *Roman Iwananp. Ryske, Mihailko Onanienp. Wangi jne.*¹⁹ Lähteen kokonaisuuden taustaa vasten voidaan päätellä, että nimitys »wanha wäinämöinen» kuuluu tällaisiin asukasta kuvaileviin lisänimiin ja kertoo siis jotakin kyseisestä henkilöstä. Salmilainen Mihaila Moisief ei tietenkään sellaisenaan ole kansanrunojen Väinämöinen, mutta verokirja todistaa, että häneen yhdistettiin väinämöisperinnettä. Johdonmukaisin päätelmä on, että Mihaila Moisief oli tunnettu runontaitaja. Häntä joko verrattiin Väinämöiseen, sillä Väinämöinen oli tietäjä ja mahtava laulaja, tai sitten Mihaila osasi runoja Väinämöisestä, jonka nimi annettiin hänelle lisänimeksi. Mahdollisesti molemmat piirteet ovat vaikuttaneet verokirjurin merkintään, joka perustunee naapurien Mihailasta antamiin tietoihin.

Tässä meillä on siis todennäköisesti karjalainen runonlaulaja nimeltä mainittuna. Ilmeisesti hän oli vanhoja salmilaisia, sillä »vanhan» nimitystä tuskin olisi nuorelle henkilölle annettu. Mihaila oli 1500-luvun karjalaisia. Hän asui tunnetun runoalueen keskellä. Hänellä oli tyypillinen ortodoksinen nimi. Ei ole mitään perusteita olettaa, että hän olisi ollut länsisuomalaista alkuperää. Mihaila Moisiefin mukana on myös väinämöisperinne ollut tunnettu 1500-luvun Karjalassa. Saman vuoden tutkimuspöytäkirja kertoo, että kaksi talonpoikaa, »*Jacob Runoin* ja *Dementi Minanpoika*» valittivat Sortavalassa, että miehitysvalta oli so-

dan aikana kantanut heiltä aiheettoman suuria sakkoja. Ensin mainittu nimi on Jaakko Runoinen ja viittaa ilmeisesti runon laulajaan tai tietäjään.²⁰

Martti Haavio on osoittanut vakuuttavasti, että kansanperinteen Väinämöinen kuvastaa šamaanin ja tietäjän henkilöahmoa. Hän osoittaa myös, että karjalaisilla on ollut samantapainen noitaperinne kuin lappalaisilla ja että siihen kuului mm. noitarummun käyttö sekä transsitilaan vaipuminen.²¹ Historiallisesti tämä samankaltaisuus on helposti selitettävissä karjalaisten ja lappalaisten jatkuvalla keskinäisellä kanssakäymisellä, jonka juuret ulottuvat bjarmien aikaan, ehkä kauemmaksi. Vanhin historiallisen lähteen maininta suomensukuisesta transsitilaan vaipuvasta noidasta on Nestorin kronikassa 1100-luvun alussa ja se liittyy Novgorodin valtion tšuidilaiseen asutukseen.²² Kronikka erottaa tšuidit vepsäläisistä sekä Äänisjoen ja Vienajoen alueiden bjarmeista, joita se kutsuu taipaleentakaisiksi tšuideiksi. Kuten olemme todenneet, Novgorodin valtion alueella asui suomensukuista väestöä, johon tšuidi nimitys ja Nestorin kronikan kuvaus sopivat, vain Laatokan kaakoi- ja eteläpuolella sekä ehkä itäisessä Inkerissä. Transsitilaan vaipuva 1100-luvun tšuidilainen noita sopii hyvin Laatokan ympäristön »esikarjalaiseen» kulttuuritaustaan.

Ensimmäiset varmat maininnat karjalaisista noidista ovat 1500-luvun alkupuolen ja puolivälin lähteissä, jotka kertovat pappismunkki Iljan lähetysmatkoista Inkeriin ja Karjalaan.²³ Tärkeimmät tekstit ovat *arkkipiispa Makarin* paimenkirje vuodelta 1534 sekä pari kronikan katkelmaa, jotka on tehty vuoden 1553 jälkeen. Nämä tekstit yhdistävät selvästi »Tšuidin, Inkerin ja Karjalan» kulttuurin samaksi kokonaisuudeksi ja sijoittavat sen alueelle, joka käsittää lähteiden nimenomaisesti mainitsemat Jaaman, Ivangorodin, Kaprion, Pähkinälinnan ja Käkisalmen läänit. Nämä läänit olivat entistä Novgorodin valtion aluetta, joka oli ollut kulttuurikosketuksessa paitsi Venäjään ja Skandinaviaan päin myös itäiseen Baltiaan, Viroon Setumaahan, Pihkovaan sekä Narvajoen, Peipenjärven ja Velikajajoen muodostamaa kauppareittiä pitkin Liettuan suuriruhtinaskuntaan. Näitä alueita yhdistivät vielä 1500-luvulla hallinnolliset ja taloudelliset siteet sekä samanlainen kansanperinne, joka kirkon näkökulmasta katsoen oli pakanallista. On ilmeistä, että kirkon edustajat tarkoittivat »pakanallisella» perinteellä Inkerin ja Karjalan vanhaa kansallista kulttuuriperinnettä.

Arkipiispa Makarin paimenkirje, joka on Agricolan jumalainluetteloa vanhempi, antaa monia mielenkiintoisia tietoja Inkerin ja Karjalan kansanuskosta. Se osoittaa, että pakanalliset »arpojat» (arbu) hoitivat

useita uskonnollis-maagisia tehtäviä. Arpojat tulivat tarkastamaan vastasyntyneen lapsen ja antoivat sille nimen, mutta pappi kutsuttiin kastamaan lasta myöhemmin. Vainajainpäivinä arpojat suorittivat taikamenojaan sen ruoan ja juoman ääressä, jota vietiin vainajain muistoksi kirkkoon siunattavaksi sekä haudoille.²⁴

Arpojen tehtävät sopivat hyvin siihen, mitä tiedetään suomensukuisten kansojen noitien ja tietäjien perinteestä. Arpojan nimitys tulee ilmeisesti noitarummun käyttämisestä arpomiseen, mikä oli yleistä esim. Lapin noidilla.²⁵ Noitarummun kalvolle oli piirrettyä kuvia, jotka symbolisoivat maailmaa. Noita saattoi laulaa maagisia runoja tai loitsuja: hän pärisytti rummun kalvoa kutsuen henkiä avukseen ja vaipui transsitiilaan, josta herättyään hän siirtyi arpomaan tulkiten rummun kalvon merkkejä esim. liikkuvien lastujen avulla.

Arkkipiispa Makarin saamien tietojen mukaan noitia eli arpoja tarvittiin etenkin syntymän ja kuoleman yhteydessä sekä vuoden kiertoon liittyvissä juhlissa. Noidan tai tietäjän tehtävänä oli torjua pahojen voimien vaikutus vastasyntyneen elämään ja antaa lapselle oikea nimi. Tämä muistuttaa kohtausta Väinämöisen tuomio runossa, jossa tietäjä kutsuttiin tuomitsemaan Marjatan aviotonta poikaa. Runon Vironkannas tai Väinämöinen oli tietäjä-arpoja, jonka tehtävänä oli antaa lapselle nimi. Vainajain muistelussa ja palvonnassa tietäjän tai noidan tehtävänä oli yhteyksien välittäminen Manalan asukkaisiin. Tässä sopii viittaus runoihin, jotka kertovat Väinämöisen Tuonelan matkasta.

Makarin kirje korostaa, että Tšuidin, Inkerin ja Karjalan asukkaat juovat pahojen henkien kunniaksi. Ilmeisesti kyseessä ovat vakkovepidot ja Ukon vakat, mikä oli yleinen rituaalinen maljanjuontiperinne juuri mainitulla alueella sekä entisellä karjalaisalueella Savossa.²⁶ Ukko jumalan palvonta sisältyi vanhaan kalevalaiseen perinteeseen.

Mainittujen lähteiden mukaan inkeriläisten ja karjalaisten pakanalisten menojen suorituspaikkoina olivat uhrimetsät ja kivikot. Metsät tarkoittavat epäilemättä uhrilehtoja karsikkopuineen, ja kivikot viittannevat kurgaaneihin eli vanhoihin hautakumpuihin, joita oli säilynyt rautakaudelta asti. Arkkipiispan käskystä uhrilehtoja sekä hautakivikoita hävitettiin. Silti lehtojen perinne jatkui katkeamatta, ja esim. 1700-luvulla kerrottiin Savossa ja Karjalassa olevan näitä »taikauskon» tyyssijoja. Jopa tällä vuosisadalla on Inkeristä ja Vatjasta saatu tietoja pyhistä lehdoista.²⁷

Arkkipiispa toteaa, että mainitut suomensukuiset heimot palvovat »saastaisilla palvontapaikoillaan puita ja kiviä». Puolalainen *Matvei Mehovski* kertoo matkakuvauksessaan Venäjältä v. 1517, että Permissä,

Juhrassa (Jugra) ja Karjalassa palvotaan aurinkoa, kuuta, tähtiä ja metsän eläimiä.²⁸ Venäjän kronikan katkelma 1500-luvun loppupuoliskolta väittää samoin, että Inkerissä ja Karjalassa palvotaan luonnon esineitä: »Heidän saastaiset palvontapaikkansa ovat metsää ja kivikoita ja jokia ja soita, lähteitä ja vuoria ja kukkuloita, aurinko ja kuu ja tähtiä ja järviä, ja sanalla sanoen he palvovat ja kunnioittavat jumalina kaikkia luonnonesineitä».²⁹ Nämä kolme 1500-luvun lähdettä antavat Karjalan kansanuskomuksista yhtäpitävän kuvan. Sitä ei kuitenkaan pitäne käsitellä kirjaimellisesti ainoastaan luonnon esineiden palvomisena, vaan kuvaus viittaa todennäköisimmin haltiauskoon, joka oli suomensukuisille heimoille tunnusomaista. Kyseessä olivat metsän, veden, ilman ja asuinpaikkojen haltiat sekä metsän eläinten emuat eli niitten myyttiset kantäidit.³⁰ Viittaus auringon ja kuun palvontaan voidaan selittää parhaites rituaalisilla myyttilauluilla päivän päästöstä ja ehkä Väinämöisen »tekokuusta» sekä kansanomaisesta tähtien ja niiden enteiden tarkkailusta. Varsinaista aurinkokulttia ei alueelta tunnettane.

Arkipiispa Makari mainitsee kirjeessään, että inkeriläiset ja karjalaiset uhraavat ruokaa ja juomaa. Kronikan katkelma täydentää kuvausta: »he tuovat veriuhrina pahoille hengille härkiä ja lampaita ja kaikkea karjaa ja lintuja». Tämä viitannee Inkerin ja Karjalan eläinuhreihin, sellaisiin kuin Iljan pässin tai Iljan härän teurastamiseen sekä Mantsinsaaren härkäuhriin, jota toimitettiin vielä viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alussa.³¹

Kronikan katkelma jatkaa: »Ja he harjoittavat paljon noituutta kuvitellen pahan hengen puhuvan heille». Viittaus sopii noitaan, joka loveen langettuaan ja herättyään kertoo tuonpuoleisesta saamiaan viestejä kuulijoilleen. Noituuden harjoittamista tšuudien keskuudessa valitettiin jopa v. 1551 kirkolliskokouksessa Moskovassa, missä papistoa kehoitettiin valvomaan, että noituuden vastaista kieltä noudatetaan.³²

1500-luvun lähteissä on joitakin viittauksia myös karjalaisten kansanomaiseen pukeutumistapaan ja perhejuhliin. Kronikan katkelma, joka kertoo pappismunkki Iljan toisesta matkasta Inkeriin ja Karjalaan v. 1535, kertoo noiden seutujen asukkailla olevan tapana, että naiset leikkaavat hiuksensa ja peittävät päänsä liinalla.³³ Moskovan metropoliitta viittaa samaan perinteeseen kirjeessään Permin kristityille v. 1501, jolloin hän kieltää neitoja kulkemasta pää paljaana.³⁴ Kysymys on ikivanhasta suomensukuisten heimojen tavasta, että neitokset kulkevat hiukset paljaana, mutta kun he menevät naimisiin, pitkä kassa leikataan ja pää peitetään. Tapa on tuttu kalevalaisesta runoudesta.

Lähteissä on mainintoja myös karjalaisten sukupidoista eli praasni-

koista. Tsaarin kirjeessä Konevitsan luostarille v. 1554 toistettiin aikaisemman, kadonneen kirjeen sisältö, jossa kiellettiin vieraita tunkeutumasta kutsumattomina luostarin talonpoikien *sukupitöihin*. Samanlainen kiello osoitettiin v. 1536 Äänisjoella toimineille virkamiehille.³⁵ Arseni Konevitsalaisen elämäkerta, joka kirjoitettiin 1500-luvun puolivälin jälkeen mainitsee karjalaiset sukupidot, joihin kuului juhla-ateria juomineen.³⁶ Lähdetiedot osoittavat, että sukupidot olivat yleinen tapa karjalaisten asuma-alueella. Niitä voi pitää praasnikkojen muotona, mihin eräissä tapauksissa liittyi myös vainajien muistelua.³⁷

Vuoden 1551 kirkolliskokouksessa valitettiin, että eräillä seuduilla yksinkertainen rahvas viettää joulun, uuden vuoden, loppiaisen, helluntain ja juhannuksen aattoa sekä Pietarin paastoa eli Petrun päivää pakanallisin menoin. Aattoyönä asukkaat kokoontuvat yhteen ja soittavat guslia (kansanomaista kielisoitinta). Juhannusyönä he uivat riittänsä mukaisesti ja Tuomaan sunnuntaina, pääsiäisen jälkeisenä pyhänä, he menevät haudoille itkemään vainajiaan.³⁸ Teksti ei ilmoita näiden tapojen esiintymisaluetta, mutta kuvaus sopii hyvin suomensukuisten heimojen perinteisiin ja tarkoittanee muun muassa niitä. Inkerin ja Karjalan vainajain palvontaan viitataan lähteissä erikseen. Karjalaiset veivät vainajain haudoille ruokaa, joka oli siunattu kirkossa, joten vanha pakanallinen tapa oli jo saanut kristillisen lähimmäisenrakkauden aatesisällön sekä kristillisen muodon.³⁹

Erityisen arvokkaita ovat 1500-luvun lähteiden maininnat Karjalan skomoröheista ja noidista. Skomorohit olivat keskiajan Venäjällä kiertelviä näyttelijöitä ja laulajia, jotka tanssivat, soittivat ja lauloivat huvitteen kansaa toreilla ja kansanjuhliissa. Hallitus ja kirkko eivät suosineet heitä, sillä heidän esityksiinsä sisältyi »pakanallista» ja maallista aineistoa. 1500-luvulta lähtien he joutuivat väistymään Venäjän keskusalueilta syrjäseuduille.⁴⁰

Karjalassa eli keskiajan lopulta lähtien karjalaisia skomoröheja. Osa heistä asui kaupungeissa, mutta heitä oli myös maaseudulla, mitä seikkaa suomalaiset tutkijat eivät aikaisemmin ole huomanneet.

Ensimmäinen vihje karjalaisista skomoröheista sisältyy kauppakirjaan vuodelta 1419—20. Novgorodin posadnikka osti maata ja nautintaoikeuksia karjalaiselta Iivana Fedorinpojalta ja hänen veljiltään Uikujoen ja Sorokan väliltä Karjalan viiteen suureen sukuun kuuluvien Kurolaisten ja Roukkulaisten alueelta. Todennäköisesti myyjätkin olivat siis näiden sukujen jäseniä. Osuudet sijaitsivat kylissä, joiden nimet olivat Varisselkä, Volosova eli Susikylä ja *Skomorohova* eli *Skomorohinkylä*.⁴¹ Koska myyjät ja maiden omistajat olivat karjalaisia, voidaan

päätellä, että tässä on vanhin tunnettu viittaus Vienan Karjalan kansanlauluihin. Muita ammattilaulajia tai näyttelijöitä tuolla erämaassa tuskin asui niin varhain kuin 1400-luvun alussa. Skomorohinkylä lienee saanut nimensä siinä asuneesta karjalaisesta lauluntaitajasta.

Äänisen viidenneksen verokirjan katkelma mainitsee Karjalasta kaksi skomorohia v. 1496. Äänisniemellä, Sungun pogostan Kištovon kylässä asui *skomorohi Mikulka* poikansa kanssa ja viljeli maata kuten muutkin talonpojat.⁴² Kylän nimi oli suomalainen, muutamalla asukkaalla on yleisen ortodoksisen nimen ohella lisänimi, joka osoittuu suomalaiseksi kuten Vaska Medevežja Golova, mikä on Karhunpää -nimen venäläinen käännös, sillä sukunimityyppi on suomalainen eikä venäläinen. Koska Äänisniemellä asui 1400-luvun lopulla vain vähän venäläisiä, voidaan päätellä melko luotettavasti, että sunkulainen talonpoika ja skomorohi Mikulka, joka asui karjalaisessa kylässä, oli itsekin karjalainen. Syvärin eteläpuolella Venitsan pogostan Honkojärven rannalla asui uudiskylässä skomorohi *Jeremka* samoin talonpoikana maata viljellen. Hänestä kylä sai seuraavaan verokirjaan nimen Skomorohinkylä.⁴³ Ympäristön nimistö oli suomensukuista ja seutu oli vanhaa vepsäläisaluetta. Todennäköisesti kysymys on jälleen suomensukuisesta skomorohista, joskaan siitä ei ole niin selviä viitteitä kuin edellisessä tapauksessa.

Vuoden 1500 verokirjassa luetellaan Inkerin ja Karjalan alueelta joukko skomorohveja. Heitä oli Jaamassa viisi, Kapriossa ja Pähkinälinnassa yksi kummassakin, Staraja Ladogassa seitsemän ja Käkisalmissa kuusi. Maaseudulta mainitaan yksi skomorohinkylä Kuivaisin pogostasta Inkeristä. Kylän nimi oli Rjamujevo-Skomorohova ja siinä oli vain yksi talo, Selivanko Borisovin, joten kylän nimi viittaa asukkaan ammattiin.⁴⁴

Käkisalmissa v. 1500 mainitut skomorohit ovat voineet olla kiertäviä taiteilijoita, mutta Äänisen Karjalasta tapaamme v. 1563 verokirjassa joukon skomorohveja, jotka olivat paikallisia maanviljelijöitä. Venitsan Honkovitsassa oli edellä mainittu Skomorohinkylä.⁴⁵ Oštan pogostan Susivuorella asui skomorohi *Jaakkima Terentinpoika*, joka sai maatilalleen viiden vuoden verovapauden, ja Oštajoella oli autiona *Martjanko* skomorohin talo.⁴⁶ Megrassa mainitaan »Seppiien uudiskylä», jossa oli kolme taloa ja yhdessä niistä asui *skomorohi Savka*. Vaasanan pogostassa oli Syvärinjoella »Skomorohien uudiskylä» ja Soiginitssassa asui talonpoika *Širjaiko Skomorohi*. Myös Ostretšinan pogostan Juksovitsan kappelissa oli Skomorohovan kylä.⁴⁷

Äänisniemeltä mainitaan kaksi skomorohia. Kiisin Pogatšenitsan kylässä asui populina eli vuokratilallisena skomorohi nimeltä *Korzava*. Ympäristön nimistö oli karjalaista ja skomorohin nimi kuulostaa suo-

mensukuiselta ja voi tarkoittaa kuorsaavaa. Sungun Kevtenitsassa oli vielä Skomorohovan kylä, joskaan skomorohia ei erikseen nimetä.⁴⁸ Ympäristön asukkaita olivat mm. Uljas Ondreinpoika ja Ronko Bobrov eli Majava.

Äänisen itärannikolla Puutoisen Kolotjärvellä asui samassa talossa kaksi maanviljelijäskomoroa, *Senka Karpinpoika* ja *Ofonka Spiridoninpoika*; viljeltyä maata heillä oli puolen obšan verran. Samassa pogostassa asui Tšuropaikan kylässä kaksi miestä, *Rodion* ja *Fomka Uasilinpojat*, lisänimellä Tolstyj eli Paksu ja ammatiltaan *nagavitšy* eli sananmukaisesti *arpoja*.⁴⁹

Äänisen Karjalasta mainitaan siis skomoroheja tai skomorohinkyliä kahdeksasta pogostasta. Nimeltä mainitaan kuusi skomorohia ja kaksi »arpojaa». On mahdollista, että jotkut skomorohinkylien asukkaista ovat olleet Venäjältä muuttaneita, mutta Karjalan vanha skomorohiperinne sekä skomorohien esiintyminen maanviljelijöinä selvästi karjalaisissa kylissä viittaavat siihen, että useimmat näistä maaseudun skomoroheista olivat karjalaisia tai vepsäläisiä. Skomoroheja tunnetaan 1500-luvun lopulla myös Inkerissä.⁵⁰

Tässä yhteydessä kannattaa todeta, että Sortavalan pogostassa mainitaan 1570-luvun alussa talonpoikia, jotka samalla olivat tietäjä-noitia. Saaren perevaaran Janalahdessa muuatta autiotilaa viljelivät kaksi sukulaista, *Senka Okulov* ja *Savka Lavrinpoika Okulov*, joiden lisäammattiksi ilmoitetaan *kudesnik* eli noita.⁵¹ Riekkalan perevaarassa asui noita *Ondrei Timoteinpoika*, jonka talolla oli viljelystä melkein kaksi obšaa. Airanteen perevaarassa noita *Ondrei Paavalinpojalla* oli iso tila, neljä obšaa viljeltyä, ja Untolan perevaarassa noita *Larion Parfeinpojalla* vielä isompi: kolmannelta vaille kaksi auraa eli viisi obšaa, joille oli myönnetty osittainen verovapaus.⁵² *Kudesnik* tarkoittaa nimenomaan tietäjä-noitaa, joka pystyy hankkimaan ja käyttämään maagisin keinoin saatuja tietoja ja taitoja.

Keitä olivat ne karjalaiset talonpojat, joita venäläiset veronkantajat luonnehtivat sanoilla skomorohi, arpoja, noita? Historiallisten lähteiden sekä kansanperinteen tuntemuksen valossa voimme vastata, että kaiken todennäköisyyden mukaan he olivat karjalaisia tietäjiä ja runonlaulajia, saman tapaisia kuin salmilainen »väinämöinen», joka edellä on mainittu. Venäläiset verottajat rinnastivat muutamia heistä tuttuihin skomorohilaulajiin, joihin heitä voitiin hyvin verrata, mutta ei ole lainkaan todennäköistä, että venäläisiä kiertäviä laulajia olisi elänyt Karjalassa maanviljelijöinä 1400-luvulta lähtien. Käsitystä vahvistaa myös verottajien asenne. Karjalan maaseudun skomoroheja, noitia ja arpoja koh-

deltiin aivan kuin muitakin talonpoikia, jopa eräitä selvästi suosien. Samaan aikaan kun lännessä alettiin polttaa noitia roviolla, he saivat Karjalassa verohelpotuksia maataloilleen. Tämä kuvastaa sitä suurta suvaitsevaisuutta, joka Venäjän kansojen meressä vielä tuolloin vallitsi.

Edellä esitetyt lähdetiedot osoittavat selvästi, että kansanomaisen tietäjän taito ja maaginen lauluperinne elivät Karjalassa keskiajalta lähtien ja että perinteen alue ulottui Laatokan Karjalasta Äänisen ja Vienan rannikoille.

3. Suurten myyttirunojen alkuperä

Kalevalaisen perinteen tunnetuin ja arvossapidetyin osa ovat myyttiset kertovat runot, jotka kuvailevat maailman luomista, Kalevan ja Pohjolan kilpailua, Väinämöisen, Lemminkäisen, Ilmarisen ja Kullervon seikkailuja, suuren tammen tarinaa, sampo taikakalun takomista ja ryöstöä sekä muita myyttiaiheita.

Näiden runojen alkuperästä on kiistelty Kalevalan julkaisujasta lähtien eikä ongelmaa ole vielä kukaan lopullisesti ratkaistu. Aikakaudella, jolle oli tunnusomaista kansallisen taistelun kärjistyminen Venäjää vastaan, Suomessa alettiin korostaa voimakkaasti kulttuurimme läntisiä aineksia, mikä johti itäisten aineiden aliarviointiin. Tässä suuntauksessa voi nähdä itsesuojeluvaiston ilmentymää sekä alitajuista torjuntaa uhkaksi koettua itää vastaan. Humanistisen tutkimuksen läntinen orientoituminen toi paljon uutta tietoa, mutta yksipuolisesti suuntautuneena se vääristi kokonaiskuvaa myös kalevalaisen perinteen historian tutkimuksessa. On syytä varoa toista äärimmäisyyttä, että »kaikki valo tulee idästä», mutta nykyään on mahdollista tarkistaa käsityksiä entistä laajemmasta näkökulmasta katsoen.

Myyttirunojen alkuperä on historiallinen ongelma, johon on sovellettava ensi sijaisesti historian tutkimuksen kriteerejä: alkuperäislähteiden analyysia ja vertailua, lähdekritiikkiä sekä historiallista päättelyä. Kielihistoriallinen, arkeologinen ja etnologinen päättely täydentävät historiallista erittäin tärkeällä tavalla, mutta aiheanalogioiden perustuva motiivihistoriallinen päättely on historialliselta todistusarvoltaan yleensä näitä heikompi, sillä analogia ei läheskään aina merkitse samaa kuin geneettinen historiallinen yhteys. Yleisesti ottaen on siis syytä kiristää historiallisen päättelyn metodisia vaatimuksia suurten runojen alkuperää selvitettäessä.

Aluksi kertaamme muutamia historiallisia taustatietoja.

1) Suurten kertovien runojen tunnettu laulualue käsittää pääasiassa inkerikkojen ja karjalaisten muinaisen asutus- ja nautinta-alueen. Suomessa se sisältää suurin piirtein itäisen kansanperinteen levinneisyysalueen. Ns. Viipurin Karjalasta, joka varhaisimmin joutui Ruotsin valtaan, myyttirunoja on löydetty vähemmän kuin Inkeristä ja Venäjän Karjalasta. Keskeisimmän myyttirunojen laulualueen muodostivat Inkeri, Laatokan Karjala, Pohjois-Karjala ja Vienan Karjala. Näiden alueiden historiallinen ydin oli Inkeri ja Laatokan Karjala eli koko inkeriläis-karjalaisen kulttuurin kehto, joka kuului keskiajalla ja uuden ajan alussa samaan valtioon ja ainakin 1500-luvulla samaan hallintoalueeseen: Novgorodin Vatjan viidenneksen Karjalan puoliskoon.

2) Tämä inkeriläis-karjalaisen kansanperinteen historiallinen ydinalue oli viikinki- ja ristiretkiajalta lähtien kulttuurikosketuksessa useaan eri suuntaan. Novgorodin tavoin se oli jonkin aikaa viikinkien valvonassa. Ristiretkiajalla se oli kauppayhteydessä etenkin Novgorodiin ja Gotlantiin. Baltian kautta se joutui kosketuksiin virolaisten ja saksalaisten kanssa. Keskiajalta lähtien se oli kauppayhteydessä myös Suomeen, lähinnä Viipuriin ja Savonlinnaan sekä Pohjois-Pohjanmaalle. Vienan Karjalan alue oli meriyhteydessä Pohjois-Norjaan bjarmien ajoilta alkaen, ja karjalaiset joutuivat kosketuksiin myös Pohjois-Ruotsin kanssa osallistuessaan lappalaisten verotukseen. Vienan ja Äänisen Karjalasta oli läheisimmät yhteydet Koillis-Venäjälle, mistä länteen saapui Aasian arktisten kulttuurien vaikutteita.

3) Karjalaisten ja suomalaisten välillä vallitsi keskiajalla ja uuden ajan alkupuolella kilpailu asutus- ja hallinta-alueista, mikä piti yllä toistuvia sotia ja rajariitoja. Karjalaiset joutuivat väistymään Savosta ja Pohjanmaalta, jonne jäi vaikutteita itäisestä kansanperinteestä. Yhtenäisen inkeriläis-karjalaisen kulttuurialueen erottivat Suomesta jyrkkä poliittinen raja sekä jatkuvat vihollisuudet rajan tuntumassa. Uudella ajalla karjalainen asutus väistyi osittain myös Äänisen Karjalasta ja Vienan rannikolta vetäytyen venäläisen siirtolaisuuden tieltä Novgorodin Lappiin eli ns. Itä-Karjalaan.

4) Savolainen heimo on pääasiassa karjalaista alkuperää ja edustaa vanhaa itäistä kansanperinnettä Suomessa. Savolaisten mukana itäistä kieli- ja kulttuurivaikutusta levisi myös Pohjois-Hämeeseen ja Pohjanmaalle.

5) Läntisen kansanperinteen alueella, Varsinais-Suomessa, Uudella maalla, eteläisessä Hämeessä ja Etelä-Pohjanmaalla ei ole tavattu vanhoja Kalevalan myyttirunoja. Sen sijaan länsi-Suomesta tunnetaan muuta kalevalaista perinnettä kuten loitsuja, balladeja, helkavirsiä ja piiri-

lauluja. Ainakin Hämeessä on tunnettu jumalina myös Väinämöinen ja Ilmarinen.

Suurten myyttirunojen historian tutkimuksessa on usein tehty kolme kestävämpää johtopäätöstä:

1) aihe, joka tunnettiin Karjalassa ja Itä-Suomessa sekä mahdollisesti Pohjanmaalla, on aikaisemmin tunnettu myös länsisuomalaisessa perinteessä; 2) aihe, joka todennäköisesti on tunnettu Länsi-Suomessa, on siellä puettu kertovan runon muotoon; 3) Länsi-Suomessa tunnettu ja siellä kertovaksi runoksi kehitelty myytti on siirtynyt rajan taa, kadonnut synnyinseudultaan ja säilynyt rajan takana. Tällaisen kehityskulun olisi pitänyt tapahtua ennen Inkerin ja Karjalan joutumista Ruotsin valtaan, mutta sille ei nähdäkseni ole riittäviä alkuperäislähteisiin ja luotettavaan historialliseen tietoon nojautuvia perusteluja.

Vanha inkeriläis-karjalainen kansanperinne on kokonaisuutena katsoen sängen omaleimaista ja itsenäistä, joskin siinä on vaikutteita eri tahoilta. Juuri sen erilaisuus läntiseen kansankulttuuriin verrattuna oikeuttaa perinteiden jakamisen kahteen päähaaraan. Yleensä itäisen perinteen ilmenemismuotoja ei johdeta läntisistä. Esim. itäsuomalainen reki tai kaskeamistekniikka eivät ole länsisuomalaista alkuperää. Poikkeuksena yleisestä linjasta niin keskeinen perinteen osa kuin Inkerin ja Karjalan myyttiset runot on pyritty johtamaan länsisuomalaisista esikuvista. Tämä poikkeuksellisuus ei ole ollut riittävästi perusteltua. Jos itäinen inkeriläis-karjalainen perinne yleensä on omaperäistä länsisuomalaiseen verrattuna, olisi yleisesti katsoen outoa, jos sen keskeinen aines, vanhat myyttiset runot, olisivat Länsi-Suomesta lainattuja. Tällaiseen tulkintaan tarvittaisiin hyvin vahvat historialliset perusteet.

Tähän saakka on kovin vähän analysoitu Itä-Suomesta ja Länsi-Suomesta löydettyjen kalevalaisten runojen eroavuuksia, mutta juuri runojen rakenteen ja sisällön eroavuuksien tutkimus voisi tehokkaasti valaista kysymystä, miltä suunnilta mitkin runot saattavat olla peräisin.

On myös erotettava selvästi suurten kertovien runojen historia muun kalevalaisen perinteen historiasta. Loitsuja, balladeja, myyttisiä riittejä, lyyrisiä kalevalaisia runoja voi olla syntynyt aivan eri alueilla kuin kertovia sankarirunoja. Itä- ja Länsi-Suomesta löydettyjä runoja pitäisi-kin enemmän vertailla avaraa ja luotettavaa historiallista taustaa vasten.

Historiallisen taustan sekä perinteen tuntemuksen pohjalta voidaan laatia uudenlainen kokonaiskuva työhypoteesiksi yksityiskohtaista tarkastelua varten. Uusi kokonaiskuva edellyttää, että entistä selvemmin erotetaan toisistaan inkeriläis-karjalainen ja länsisuomalainen kalevalainen perinne, samalla tavoin kuin nämä alueet yleensä erotetaan toisistaan

kulttuurihistoriassa. Kantasuomalainen, balttilainen ja osittain virolainenkin perinne ovat yhteistä molemmille alueille, mutta lisäksi niille syntyi kummallekin jo varhain omaa erityistä perinnettä. Molemmat perinnealueet olivat keskiajalla kulttuuriyhteydessä Baltiaan, Skandinaviaan ja Venäjälle, mutta kummallakin alueella yhteinen ja erillinen perinne kehittyivät eri suuntiin asukkaiden taipumusten, kansanluonteen ja historiallisten olosuhteiden mukaisesti.

Kertova kalevalainen runous sisältää kantasuomalaista ja sitäkin vanhempaa myyttistä aineistoa, mutta laajojen runojen muotoon perinne lienee kasvanut vasta keskiajalla ja uuden ajan alussa. Länsi-Suomessa näyttää syntyneen katolisen vaikutuksen alaista kertovaa runoutta kuten Piispa Henrikin surmavirsi ja Elinan surma, uskonnollisävyisiä legendarunoja kuten Matalenan vesimatka sekä lyhyitä runokertomuksia kuten Annikaisen runo tai Kaarlon sota. Inkerissä ja Karjalassa näyttävät sen sijaan kasvaneen laajoiksi sikermiksi myyttiset runoaiheet, joissa yhdistyy ikivanhoja yhteissuomalaisia aineksia, eri tahoilta eri aikoina saatuja vaikutteita sekä inkeriläis-karjalaiselle kulttuurille tunnusomaisia piirteitä.

4. Kalevalan sankarirunojen taustaa

Väinämöisen ja Ilmarisen ympärille kiertyvät laajat kertovat runot koostuvat tunnetusti monista eri-ikäisistä myyttiaineuksista. Kuten edellä jo mainittiin, Väinämöisen runohahmo on ennen muuta arktisen šamaanin ja tietäjän hahmo. Šamaanirunot lienevätkin vanhinta ja alkukantaisinta kertovan runon kerrostumaa, mutta miten kauas ne voidaan runoutena ajoittaa, on erittäin epävarmaa. Enemmän tai vähemmän suorasanaisena, epäyhtenäisenä maagisena runoutena ne voivat juontaa juurensa kantasuomalaiseen yhteisaikaan, mutta kulttuurihistoriallinen tausta viittaa siihen, että laajoiksi kertoviksi runoiksi Väinämöisen henkilön ympärille ne ovat kehittyneet vasta viikinkiajan lopulta tai ristiretkiajalta lähtien. Korkeatasoinen eppinen runous edellyttää huomattavan korkeaa ja monipuolista kulttuuria sekä laajoja kansainvälisiä yhteyksiä. Nämä edellytykset syntyivät vasta viikinki- ja ristiretkiajalla. Samalla aikakaudella kehittyivät etenkin skandinaavinen ja slaavilainen sankarirunosto, joiden ajoituksessa on päästy jonkin verran pitemmälle kuin kalevalaisen runouden ajoituksessa. Kaikki nämä eppisen sankarirunouden muodot sopivat parhaiten samaan kulttuurikehityksen vaiheeseen, samaan aikakauteen, jolle oli tunnusomaista laajalti matkaavien ja

seikkailevien sankarien ihailu sekä yliluonnollisia voimia hallitsevien tietäjien ja noitien kunnioitus.

Väinämöinen ja Ilmarinen on tunnettu jumalina myös Länsi-Suomessa, mutta siitä ei seuraa, että heistä kertovat myyttirunotkin olisi sepitetty lännessä. Nämä sankarit on tunnettu yhtä hyvin inkeriläis-karjalaisella kulttuurialueella, mistä heihin liittyvät suuret runot on löydetty.

Šamaaniperinne liittyy läheisesti arktisiin alkukantaisiin kulttuureihin ja šamaanirunouden kehitys edellyttää yhteyksiä niiden kanssa. Viikinki- ja ristiretkiajalla karjalaisilla oli arktisiin kulttuureihin laajemmat yhteydet kuin länsisuomalaisilla. Karjalaisten Lapin retkeily ulottui Ruijasta Kuolan niemimaalle, mutta Vienan meren ja Koillis-Venäjän suurten jokien välityksellä he jatkoivat bjarmien muinaisia yhteyksiä Permiin, Petšoralle ja välillisesti jopa Obille asti, missä šamaaniperinne jatkui katkeamatta uusimpaan aikaan.

Kalevalaisen šamaanirunouden tunnetuimmat aiheet ovat *Kilpalaulanta* ja *Uipusessa käynti*, joiden kummankin tunnettu levinneisyysalue sopii karjalais-inkeriläisen kulttuurin vaikutuspiiriin.⁵³ Kilpalaulanta liittyy lapinkäyntiin ja meriympäristöön, kuten Haavio on osoittanut.⁵⁴ Väinämöinen kulkee reellä kaukana pohjoisessa »selvällä meren selällä» ja kohtaa lappalaisen nimeltä Joukahainen. Tämä kuvittelee voittavansa Väinämöisen maagisen laulun mahdissa, mutta Väinämöinen osoittautuu ylivoimaiseksi, hän laulaa vastustajansa suohon ja muuttaa hänen tavaransa luonnon esineiksi kuten ruoskan meren ruo'oksi ja nuolet haukoiksi.

Meriympäristö sekä tärkeä skandinaavinen lainasana luote eli loitsu sai tutkijat päättämään, että runo on syntynyt Lounais-Suomen rannikolla, joka oli kiinteässä yhteydessä Ruotsiin. Mutta meriympäristö sopii aivan yhtä hyvin Inkeriin, Karjalan ja Vienan rannikoille kuin Lounais-Suomeen, ja luote sana voi yhtä hyvin olla perintöä Novgorodin valtion varjagivallan ajoilta tai Karjalan yhteyksistä Pohjois-Norjaan. Kannattaisi tutkia erikseen, missä määrin karjalaisessa kulttuurissa tavattava muinaisskandinaavinen vaikutus voidaan yleensä selittää bjarmien ajoista jatkuneiden Vienan meren ja Ruijan rannikoiden yhteyksillä. Pohjois-Norjassahan skandinaavisen sankarirunouden perinne oli elävämpi ja pitkäikäisempi kuin Ruotsin itärannikolla, minne länsisuomalaiset olivat yhteydessä.

Kilpalaulantaruno on ollut hyvin yleinen Inkerissä ja Vienan Karjalassa. Siinä kuvastuu karjalaisten varhainen lapinkäynti, jota symbolisoi maaginen kamppailu väistyvän lappalaiskulttuurin ja eteenpäin tunkeutuvan karjalais-suomalaisen kulttuurin välillä. Kilpalaulantaruno

sopii historiallisesti erittäin hyvin siihen ympäristöön, josta sen kymmenet toisinnot on löydettykin. Sen synty karjalais-inkeriläisen kulttuurin piirissä vähän ennen kristinuskon tuloa Karjalaan on yksinkertaisempi selitys kuin oletamus länsisuomalaisesta synnystä, vaelluksesta erikseen Vianaan ja Inkeriin sekä kuolemasta lännessä. Tähän monimutkaiseen tulkintaan ei ole läheskään riittäviä historiallisia perusteita.

Sama historiallinen yhteystausta sopii Vipusessa käyntiin, joka kertoo, miten Väinämöinen laskeutuu maassa nukkuvan tietäjän Antero Vipusen vatsaan etsimään puuttuvia taikasanoja veneen tekemistä varten. Haavio on osoittanut vakuuttavasti, että Antero Vipusen hahmossa tulee vastaan tunnettu perinne tietäjästä, joka on jäänyt loveen langenneena transsitilaan.⁵⁵ *Uno Harva* on nähdäkseni oikein selittänyt Vipusen nimen: se johtuu apostoli Andreaksen symbolista vinorististä, joka keskiajan kansanuskossa on tulkittu vivuksi.⁵⁶ Apostoli Andreas oli Venäjän suosituimpia pyhiä. Häntä kutsuttiin »Venäjän valistajaksi», joka ensimmäinen oli levittänyt uuden, yliluonnollisen tiedon valoa Venäjälle. Hän oli hyvin suosittu myös keskiajan Karjalassa. Nestorin kronikka kertoo hänen matkustaneen Bysantista Kievin, Novgorodin ja läntisen meren kautta Roomaan, mikä edellytti hänen kulkeneen Laatokan ja Nevan kautta. Tähän legendaan lisättiin Karjalassa myöhemmin kertomus apostoli Andreaksen poikkeamisesta Valamon saarille.⁵⁷ Andreaksen valistajahahmo sai kansan keskuudessa yliluonnollisia piirteitä. Kansanperinteessä häneen on todennäköisesti sekoittunut lappalainen perinne transsitilaan jääneestä tietäjästä, joka sai Andreaksen nimen. Runon taustalla voi olla paljon vanhempiakin myyttivaikutteita. Taru tietäjän tai noidan laskeutumisesta helvettiin tai pedon vatsaan tai hänen kulkemistaan vaikeuksien läpi tietoa etsimään, on tuttu muinaisesta Intiasta ja Kiinasta raamatun Joonan kautta Euroopan keskiajan legendoihin.⁵⁸ Runo Antero Vipusesta on kuitenkin sisällöltään selvästi suomensukuista perinnettä.

Vipusessa käynti tunnettiin Inkerissä ja Karjalassa sekä eräin paikoin Savossa ja Pohjois-Pohjanmaalla. Sen parhain laulualue oli Viena ja Laatokan Karjala. Ilman historiallisia perusteluja on tämänkin runon arveltu syntyneen siellä missä muutkin eli Lounais-Suomessa. Mutta tällöin on jääty ihmettelemään, miten runo on kuollut jo varhain lännessä mutta kulkeutunut jopa inkeroisille itään.⁵⁹ Tähän ei olekaan johdonmukaista ja historialliseen tietoon nojautuvaa selitystä. Sen sijaan runon syntyminen karjalais-inkeriläisen kulttuuripiirin sisällä ei aiheuta selittämisen vaikeuksia. Runon suppea esiintyminen Savossa sopii savolaisten historiaan ja sen löytyminen kaukaa Pohjolasta sopii tämän alueen kes-

Kuva 17. Guslin soittaja. Koristekuvitusta 1300-luvun käsikirjoituksesta Venäjältä.

kiajan taustaan, sillä se oli vanhaa karjalaisten nautinta-aluetta, jolla oli kiinteät yhteydet Vienan Karjalaan vielä uuden ajan alkupuolellakin. Karjalainen vaikutus näkyy siellä esim. vanhassa paikan- ja henkilönnimistössä.⁶⁰ Runot Antero Vipusesta ja Väinämöisen Vipusessa käynnistä liittyvät siis elimellisesti inkeriläis-karjalaiseen kulttuuriperinteeseen.

Tässä ei ole mahdollista tutkia kaikkia Väinämöiseen liittyviä runoja, mutta kannattaa tarkastella vielä *Kanteleen syntyä* ja *Uünämöisen kanteleen soittoa*. Nämä aiheet sisältävät hyvin paljon kansainvälisiä vaikutteita. Suuren taitajan soitto ja laulu olivat suosittuja runoaiheita Antiikin Kreikasta Venäjälle, Baltiaan ja Skandinaviaan asti. Kalevalaisessa runoudessa nämä aiheet esiintyvät karjalais-inkeriläisen kulttuurin ydinalueilla sekä sen keskiaikaisessa vaikutuspiirissä.⁶¹

Aikaisemmin katsottiin näidenkin runojen syntyneen Lounais-Suomessa, olihan runoilla läntisiä vastineita Virossa sekä skandinaavisissa runoaiheissa. Mutta paitsi runojen levinneisyysaluetta myös kanteleen esiintymisalue on ristiriidassa tämän teorian kanssa. Kanteletta vastaa slaavisessa kansanperinteessä *gusli* ja liettualaisessa *kankles*. On osoitettu, että molemmat edustivat samantapaista soitinta, jossa oli sormin näppäiltäviä kieliä.⁶² Itse asiassa raamatun kielisoitin sitra (cithara) käännettiin slaaviksi vastaavalla tutulla sanalla gusli ja liettuaaksi sanalla

kankles. Eräissä keskiajan slaavilaisissa käsikirjoituksissa on kuviakin, joissa skomorohi tai muusikko näppäilee kannelta muistuttavaa kolmi-kulmaista soitinta guslia.⁶³

Suomalainen kannel lienee saanut nimensä liettualaisesta kankles-soitimesta, mutta näyttää siltä, että tämä soitin ei tullut tunnetuksi Lounais-Suomessa Viron välityksellä, vaan Karjalassa Inkerin välityksellä tai suoraan liettualaisilta opittuna. Kanteleen tunnettu levinneisyysalue rajoittuu Baltiaan, Itä- ja Keski-Suomeen sekä itäiselle Uudellemaalle.⁶⁴ Vaikka oletettaisiinkin joidenkin kertovien runojen hävinneen Lounais-Suomesta, koska kirkko niitä vastusti, ei voida historiallisesti selittää, miksi kantele sieltä olisi kadonnut. Kirkolla ei ollut mitään erityistä syytä taistella soitinta vastaan, jolla voitiin yhtä hyvin säestää virsiä kuin muinaisrunoja. Tällaisesta kantelesodasta ei ole myöskään historiallista tietoa. Täytyy siis päätellä, että kanteletta ei tunnettu keskiajan Lounais-Suomessa. Näin ollen kanteletta koskevat kertovat runotkaan eivät voi olla Lounais-Suomesta peräisin.

Karjala oli keskiajalla kosketuksessa Liettuan kanssa Pihkovan kauppatien välityksellä ja se oli useita kertoja Liettuan ruhtinaiden alaisuudessa läänityksenä, jolta Liettua kantoi veroa. Pähkinälinna Inkerinmaalla oli muuan liettualaishallinnon tukikohta. Näyttää ilmeiseltä, että inkeriläiset ja karjalaiset ovat saaneet kanteleen nimityksen liettualaisilta ja todennäköisesti he ovat kehittäneet kanteleen soittimena liettualaisten ja slaavilaisten esikuvien pohjalta. Perevaarat ja kantele lienevät siis konkreettisimmat muistot liettualaisvallasta Karjalassa. Mainittakoon, että v. 1563 verokirja tuntee Äänisen Karjalasta *guslimestarin* (guselnik), joka tarkoittaa soitinten valmistajaa tai tunnettua soittajaa.⁶⁵ Todennäköisesti kyseessä oli karjalainen kanteleentekijä, jonka soittimet muistuttivat kirjurin tuntemia gusleja. Vaasenassa asui Syvärin varrella uudisasukas, jonka nimi on *Kjanteleikov* ja jonka naapurina oli aikaisemmin mainittu Skomorohien kylä.⁶⁶ Nimi viittaa kanteleeseen, ellei se johdu kääntää sanasta.

Kanteleen synty ja Väinämöisen soitto runot ovat saaneet vaikutteita myös Virosta ja germaanisesta perinteestä. Väinämöisen soitto runolla on lisäksi selvä yhteys slaavilaiseen *Sadko-bylinaan*, joka kertoo, miten suuri taitaja Sadko lumosi guslin soitolla mahtavan veden hallitsijankin.⁶⁷ Kanteleen ja siitä kertovien runojen levinneisyysalue sekä runojen eri tahoilta saamat vaikutteet viittaavat siihen, että runot ovat syntyneet karjalais-inkeriläisen kulttuurialueen vaikutuspiirissä.

Väinämöisen rinnalla kalevalaisessa myyttirunoudessa esiintyy usein Ilmarinen, yliluonnollisen taitava takoja. Iivar Kempainen on osoitta-

nut, että *Väinämöinen* ja *Ilmarinen* esiintyvät usein samantapaisten kaksoisjumalien tehtävissä kuin muinais-Intian *Asvinit*, Antiikin Kreikan *Dioskurit* sekä useat kristilliset pyhimysparit kuten *Kosmas ja Damianos* sekä slaavilaiset *Boris ja Gleb*.⁶⁸ Selvimmin tämä näkyy *Päivän päästö* runossa, jossa Väinämöinen ja Ilmarinen vapauttavat auringon Manalan voimien käsistä. Dioskurien tähtisikermä symbolisoi samaa kaksoisjumalien tehtävää ilmestyessään etelässä taivaalle juuri ennen auringon nousua.

Ilmarinen tunnettiin keskiajan Hämeessä ilman jumalana. Häntä vastaavat lappalaisten Ilmaris ja Biegga galles, inkeriläisten seppä Ismaro, Tverin karjalaisten Ilmollinen ja votjakkien Inmar.⁶⁹ Kertomuksia ylikuonnollisesta seppä-jumalasta esiintyy hyvin monilla Euroopan kansoilla antiikin Kreikasta ja Roomasta Venäjälle, Latviaan, Baltiaan, Karjalaan, Suomeen ja Skandinaaviaan asti. Mutta Väinämöisen toverina seikkailevan seppä Ilmarisen urotöistä kertovia myyttirunoja tunnetaan vain karjalais-inkeriläisen kulttuurin vaikutusalueelta samoin kuin väinämöisrunojakin, joiden yhteyteen ne usein kuuluvatkin. Ilmarisen runohahmon rakentajat sovittivat kaukaisia myyttiaiheita tuttuun aihepiiriin. He kertoivat, miten Ilmarinen takoi taivaan kannen ja rikkautta tuovan taikakalun sammon. He tunsivat taruja kultaisen naisen palvonnasta Uralin arktisten heimojen keskuudessa ja ehkä antiikin Kreikan pakanallisista naispatsaista. Niitä he yhdistivät Baltiasta saamiinsa aiheelmiin ja sepittivät runon siitä, miten Ilmarinen takoi itselleen kultaisen vaimon.⁷⁰ Runojen sisällön perusteella ei voi tehdä varmaa johtopäätöstä syntyseudusta, mutta niiden levinneisyysalue, liittyminen väinämöisrunoihin sekä historiallinen tausta sopivat parhaiten teoriaan, jonka mukaan ne ovat syntyneet karjalais-inkeriläisen kulttuurin piirissä.

Olemme jo todenneet, että sepän ammatti oli Karjalassa ja Inkerissä korkeatasoinen ja arvostettu. Rautaa ja rautaesineitä valmistettiin varsinkin Vienan rannikon suolankeiton tarpeisiin aikaan nähden erittäin runsaasti. Seppäperinteeseen sisältyi erityistä hohtoa. Seppä sopi erittäin hyvin tietäjä-šamaanin seikkailutoveriksi. Ilmaris-runoissa on läntisiä lainoja samoin kuin väinämöisrunoissakin, mutta historiallisesti yksinkertaisempaa on selittää ne lainoiksi kuin rakentaa niiden perusteella monimutkainen teoria, joka ei sovi luontevasti tuntemaamme keskiajan historian taustaan.

Erityisen selvästi karjalaisperäiseksi osoittautuu *Lemminkäisen* sankarihahmo. Aikaisemmin hänetkin tulkittiin lounais-suomalaiseksi viikinkisankariksi, mutta viimeksi on Martti Haavio osoittanut, että lemminkäis-

runoilla on yhteyttä Keski-Idän Osiris-myyttiin ja että Lemminkäinen edustaa kuolleista heräämisen ikivanhaa tarua, joka on tullut Inkeriin ja Karjalaan Bysantin kiertävistä teattereista slaavilaisten skomorohi-laulajien välityksellä.⁷¹ Tähän sinänsä johdonmukaiseen historialliseen taustaan voidaan lisätä *Lemmityn*, Lemminkäisen suvun, laaja esiintyminen ja historia Karjalassa. Vaikka se ei selitä runostoa, se on todennäköisesti antanut siihen vaikutteita.

Lemmitty oli yleinen karjalainen nimi. Vuoden 1500 verokirjassa se esiintyy Kurkijoella ja Ilomantsin pogostan Lieksan kylässä;⁷² v. 1496 oli Sungussa Äänisniemellä Lemmitynkylä (Lembitovo) ja Kiisissä Lemmityn saari (Lembitov ostrov).⁷³ Vienan Kemissä asui 1570-luvulla useita Lemmityn sukuisia henkilöitä, ja Sakkolastakin ruotsalainen tilikirja tuntee nimen *Andrei Lemmitty* Ruotsin toisella miehityskaudella.⁷⁴ Kiinnostava on asiakirjan maininta Vienan Kemistä vuodelta 1591. Sen mukaan Kemin edustalla Mihkoin saarella asui *Aleksei Lemmitynpoika* (Lembitov), jonka talon ruotsalais-suomalaiset joukot olivat hävittäneet sodassa.⁷⁵ Siinä on Lemmitty, joka asui saarella ja jonka koti oli sodassa hävitetty aivan kuin useissa lemminkäisrunojen toisinoissa kerrotaan. Aleksei Lemmitynpoikaa ei tietysti voi samaistaa Kalevalan Lemminkäiseen, mutta on täysin mahdollista ja tietystä määrin todennäköistä, että Karjalan Lemminkäissuvut ja jopa Mihkoin saaren Lemmityn kohtalo ovat voineet värittää Vienan lemminkäisrunoja.

Lemminkäinen on kalevalaisessa runoudessa tyypillinen karjalainen luonne: vilkas, iloinen, kerskailuun, lauluun ja naisseikkailuihin taipuvainen, innokas kaukoretkille ja taisteluun. Lemminkäisrunoissa tavatut skandinaaviset vaikutteet selittyvät historiallisesti parhaiten Karjalan varjagiperinteen avulla. Historiallisesti katsoen painava peruste on jälleen runojen levinneisyysalue. Se rajoittuu selvästi inkeriläis-karjalaisen kulttuuriperinteen vaikutusalueelle,⁷⁶ eikä mitään päteviä historiallisia perusteita ole olettamukselle niiden synnystä jossain muualla. Kaikki osatekijät huomioon ottaen voimme kokonaisuutta katsoen päätellä, että lemminkäisrunot muodostavat osan vanhaa inkeriläis-karjalaista kansanperinnettä, joka karjalaisten ja savolaisten mukana levisi myös Itä-Suomeen ja Pohjois-Pohjanmaalle. Näiden runojen taustalla voi löytää idästä peräisin olevan ikivanhan myytin keskiaikaisia versioita sekä viikinki- ja ristiretkiajan karjalaisen kaukoretkelyyn muistoja, mutta niissä voi olla myös vaikutteita karjalaisten elinympäristöstä, jopa uuden ajan alussa Karjalan elämää syvästi järkyttäneistä sodista.

Toinen Kalevalan sankari, josta aikaisempi tutkimus hiukan tendenssimäisesti yritti tehdä länsisuomalaista, on *Kullervo*. Kullervo-runot löy-

dettiin Inkeristä, jonka ulkopuolelta niitä on tavattu vain suppealta alueelta Karjalasta. Näiden runojen pohjana on useissa versioissa ns. *Kalevanpojan runo*, joka kertoo Untamon ja Kalervon sukujen välisestä riidasta ja kostosta.⁷⁷ Nimistön perusteella on yritetty jopa paikantaa nämä suvut Kalantiin ja Ylä-Satakuntaan, mutta yhtä hyvin paikannus voitaisiin tehdä Karjalaan, olihan esim. Sortavalan pogostassa jo keskiajalla Untolan perevaara. Runojen maanviljelys- ja kalastusympäristö on nähty viitteenä länsisuomalaisesta syntyseudusta, mutta maanviljelys ja kalastus sopivat aivan yhtä hyvin Inkerin ja Karjalan viljaville rannoille, mistä runot löydettiin.

Kaleva niminen jättiläinen ja sankari on kyllä tunnettu Länsi-Suomessa. Juhana Cajanuksen muistiinpano Paltamosta 1670-luvulta osoittaa kuitenkin, että hänet on käsitetty eri tavoin kuin Inkerin Kullervo. Hän oli kahdentoista pojan jättiläisissä, jonka lapset olivat rakentaneet linnoja Suomeen ja jopa valloittaneet Venäjän.⁷⁸ On syytä erottaa tarinat Kalevan poikien urotöistä sekä runosikermä, joka rakentuu Untamon ja Kalervon sukuriita-aiheeseen. Vaikka teemoilla olisikin keskinäistä yhteyttä, ne näyttävät kehittyneen erilaiseen muotoon lännessä ja idässä. Kullervo-runojen toisintoja ei ole löydetty länsisuomalaisesta perinteestä eikä ole mitään historiallisia todisteita niiden syntymisestä Länsi-Suomessa. Olisikin vaikeaa selittää, miten runosikermä, joka on syntynyt ilmeisesti ristiretkiajalla tai sen jälkeen, olisi kadonnut kokonaan synnyinseudultaan ja juurtunut vihollismaahan Venäjälle, vaikka muut todella Länsi-Suomesta löydetyt vastaavan ajan runot kuten useat balladit olivat hyvin säilyneet kotiseuduillaan. Kullervo-runoissa on selvästi läntisiä lainoja, mutta historiallisesti ne selittyvät yksinkertaisesti Inkerin ja Karjalan kulttuuriyhteyksillä Viroon, Suomeen ja viikinkimaailmaan. Kannattaisi suorittaa systemaattinen vertailu Kullervo-runojen sekä venäläisten bylinain sukutragiikan välillä.

Näyttää siis siltä, että kalevalaisen kertovan runouden suuret sankarihahmot olivat alkuaan ennen kaikkea myyttisiä jumalolentoja eivätkä historiallisia viikinkisankareita. Myyttinen tulkinta antaa laajemman, syvällisemmän ja johdonmukaisemman taustan kuin historiallinen. Eri asia on, että nuo sankarihahmot ovat syntyneet sangen kaukana menneisyydessä ja että heihin liittyviä myyttejä on kehitelty satojen vuosien aikana, joten niihin on tullut aineistoa runoilijoiden elinympäristöstä, kokemuksesta ja kuulemisesta. Siten niihin on sulautunut aineksia historiallisesta taustasta kuten lapinkäynnistä ja muusta kaukoretkeilystä. Sellainen suhteellisen myöhään syntynyt sankari kuin Kullervo onkin enemmän sosiaalihistoriallinen symboli kuin myyttinen. Kalevalan san-

karihahmoja on tunnettu muuallakin kuin Karjalassa ja Inkerissä, mutta heistä kertovat suuret eppiset runot näyttävät syntyneen keskiajalla karjalais-inkeriläisen kulttuurin alueella ja levinneen jonkin verran sen ulkopuolelle tämän kulttuurin historialliseen vaikutuspiiriin.

5. *Sammosta ja eräistä muista myyttiaiheista*

Muinaissuomalaisessa, osittain vielä alkukantaisessa kulttuurissa useilla myyteillä oli yhteiskunnallinen tehtävä. Myyttikohtauksia esitettiin rituaalisesti tietyissä tilanteissa, joissa koettiin voimakkaasti yhteys yliluonnolliseen. Niinpä karhunpeijaisissa käännettiin karhujen suvun alkuäidin eli emuun puoleen ja laulettiin Karhuruno, jolla lepyteltiin karhujen suku ja pyydettiin hyväksymään karhun kaataminen.⁷⁹ Karhunpeijaisriitti lienee ollut yleinen Karjalassa ja Sisä-Suomessa.

Erityisen tärkeää oli kylvöriittien kautta hankkia yliluonnollinen suo-
jelu viljan kasvulle, josta elämä suuressa määrin oli riippuvaista. Eräät kalevalaisen myyttirunouden mahtavimmat aiheet ovat olleet käytössä nimenomaan kylvöriittien yhteydessä; niitä on laulettu viljan kasvun ja kaiken vuodentulon varmistamiseksi. Nämä aiheet ovat Maailman synty ja *samporunot*, jotka Matti Kuusi on osoittanut aidoksi kalevalaiseksi pienoiseepokseksi.⁸⁰ Tämä sikermä sisälsi tavallisesti viisi runoa, jotka suurimmat runonlaulajat esittivät yhtenäisenä jaksona, nimittäin *Maailman synty*, *Sammon taonta*, *Sammon ryöstö*, *Kilpakosinta* ja *Kultaneidon taonta*.

Muinaissuomalainen kuvitelma maailman synnystä perustuu konkreettisesti-havainnolliseen ajatteluun sekä ikivanhoihin itäisiin ja arktisiin myyttiaiheisiin. Niiden mukaan maailma syntyy munasta, joka särkyy kappaleiksi. Alapuoli muuttuu maaperäksi ja yläpuoli kaarevaksi taivaan kanneksi, jossa kuu on valkuaista ja aurinko ruskuaista. Toisen myytin mukaan lintu sukeltaa meren pohjasta mutaa, josta syntyy maa.⁸¹ Nämä myytit on varmaan tunnettu jo kantasuomalaisen yhteiskunnan aikana Baltiassa ja ne esiintyvät myös Viron, Inkerin ja Karjalan säilyneessä perinteessä.

Vain Laatokan ja Vienan Karjalasta on säilynyt runoja, joissa runoilijat ovat yhdistäneet Joukahaisen koston, maailman luomisen ja sammon taonnan yhdeksi kokonaisuudeksi. Sen mukaan jo ennen maailman luomista, kosmisen alkukaaoksen aikana, lappalainen vaani merellä kulkevaa Väinämöistä ja ampui ratsun tietäjän alta, niin että tämä suistui mereen. Pitkän ajelehtimisen jälkeen Väinämöinen nosti polvensa

merestä, kokko tai muu lintu teki siihen pesän, muni munat ja alkoi hautoa. Kun polvea alkoi polttaa, Väinämöinen liikautti jalkaansa ja munat putosivat veteen. Niistä syntyi maailma.

Runoilija jatkaa kertomalla, miten Väinämöinen ajelehti Pohjolaan ja miten Pohjolan emäntä päästi hänet omaan maahansa, kun Väinämöinen lupasi lähettää Ilmarisen takomaan Pohjolalle rikkautta tuovan taikakalun, sammon. Vaikeuksien jälkeen sampo valmistui, ja palkintona Pohjolan emäntä lupasi tyttärensä Ilmariselle puolisosiksi. Väinämöinen ja Ilmarinen päättivät ryöstää sammon itselleen ja saivatkin sen jo haltuunsa, mutta Pohjolan emäntä tavoitti heidät taikakeinoin. Taistelussa sampo putosi mereen ja hajosi kappaleiksi, joita ajelehti Kalevalankin rannoille onnea ja rikkautta tuottamaan.

Tämän mahtavan eepoksen parhaat toisinnot on saatu Vienan Karjalasta, ennen muuta Arhippa Perttusen muistista. Länsisuomalaisen perinteen piiristä niitä ei ole tavattu. Koska niitä kuitenkin Vienassa lauloivat Suomen puolelta saapuneiden sukujen edustajat, kuten Malisen, Perttusen, Kettusen ja Karjalaisen suku, on arveltu, että tällä runosikermällä on ollut länsisuomalainen tai pohjalainen redaktio mahdollisesti karjalaisen redaktion rinnalla. Käsitystä on vahvistanut toiseikka, että siker-mässä on skandinaavisten muinaisrunojen vaikutusta.⁸²

Asia on kuitenkin niin, että useimmat Vienan Karjalaan Suomen puolelta muuttaneista laulajasuvuista voidaan tunnistaa alkuperältään Itä-Suomeen kuuluviksi. Esimerkiksi nimet *Perttunen*, *Malinen*, *Kettunen* ja *Karjalainen* ovat itäsuomalaista tyyppiä, ja suvut ovat eläneet itäsuomalaisen ja karjalaisen kulttuurin vaikutuspiirissä Pohjois-Pohjanmaalla tai Kainuussa. Erityisen voimakkaasti samporunostoa näyttääkin kehittäneen Oulujoen vesistön savolainen asutus, joka on peräisin pääasiassa 1500-luvulta.⁸³ Uuden ajan alkupuolella tältä alueelta siirtyi väestöä Venäjän puolelle Ruotsin vallan tiukentuessa ja laajetessa pohjoisessa. Sampo-epoksen skandinaaviset vaikutteet lienevät peräisin pääasiassa pohjoisnorjalaisesta tarustosta, joka monessa tapauksessa viittaa Pohjolan retkillä bjarmien maahan. Vienan Karjala oli läpi keskiajan yhteydessä Ruijaan sekä maitse jatkuvan lappalaisverotuksen mukana, että meritse Jäämeren kautta, mitä pitkin Norjastakin tehtiin sota- ja kaupparetkiä itään. Samporunot ovat Laatokan ja Vienan Karjalassa vanhempaa perinnettä kuin 1500-luvun loppupuolelta alkanut siirtolaisten ja pakolaisten muutto rajan yli Vienaan. Ne eivät ole tulleet sinne näin myöhäisten siirtolaisten mukana. Laatokan Karjalaan läntisiä siirtolaisia tuli vasta Täyssinän ja Stolbovan rauhan jälkeen. Samporunoston juurtuminen Laatokan Karjalaan niin myöhään on erittäin epätodennäköis-

tä, kun ottaa huomioon runojen elimellisen yhteyden vanhoihin myytteihin maailman synnystä ja kilpalaulannasta sekä muihin väinämöisrunoihin.

Sampo esiintyy Vienan Karjalassa paikannimenäkin. Vuonna 1591 muistivat eräät Uhtuan vanhimmat asukkaat vanhan nautintarajan merkinä Sampojärven.⁸⁴ Vaikka se ei suinkaan selitä sammon historiaa, se osoittaa, että nimitys oli tunnettu.

Ottaen huomioon runojen levinneisyyden, sisällön yhteydet, eri tahoilta saadut vaikutteet sekä yleisen historiallisen taustan, voidaan siis katsoa, että todennäköisesti sampo-eepos on syntynyt karjalaisen kulttuurin vaikutuspiirissä. Eepoksen alkukehitys lienee tapahtunut inkeriläis-karjalaisena yhteisaikana, sillä Inkerissä on säilynyt eräitä »vanhamallisia» osayhdistelmiä kuten merenpohjan muodostelu Joukahaisen virren yhteydessä. Laaja yhtenäinen sikermä lienee muotoiltu eri runoja yhdistämällä karjalais-savolaisen kulttuurin alueella keskiajalla, mistä kehitys jatkui uuden ajan puolellakin. Siihen vaikuttivat myös Oulujoen vesistöalueen savolaisperäiset laulajasuvut, joista osa myöhemmin siirtyi Vienan Karjalaan.

Tutkijoita on askarruttanut erityisesti kysymys, mikä sampo oikeastaan oli. Vastauksia on esitetty useita kymmeniä, mutta vielääkään ongelmaa tuskin voidaan pitää lopullisesti selvitettynä.⁸⁵

Viime aikoina on esitetty kaksi ratkaisua, joita molempia voi pitää hyvin perusteltuina. Iivar Kempainen yhtyy niihin, jotka ovat tulkinneet kaikkea hyvää tuottavan sampo-taikakalun auringoksi. Hän osoittaa lisäksi, että samporunot vastaavat läheisesti kahta muuta runoa, jotka selvästi tarkoittavat aurinkoa, nimittäin runoja Kilpakosinta ja Päivän päästö.⁸⁶ Martti Haavio puolestaan katsoo, että *sammakka*, josta sampo nimi hänen mielestään johtuu, tarkoitti samaa kuin vanhojen itäisten myyttien kilpikonna eli maailmankaikkeutta kannattavan pystyakselin pohjatukea. Suomalaisessa kansanperinteessä se siirtyi merkitsemään vesimyllyn akselin kannattajaa, rautaista napaa syvennyksineen, johon pystyakseli nojattiin, mistä merkitys laajeni tarkoittamaan koko pyörivää koneistoa.⁸⁷ Esikuva juontaa juurensa muinaisen Intian myytistä, jonka mukaan jumalat kirnusivat maitomerta pyörivän männän avulla valmistuen kuolemattomuuden juomaa sekä erilaisia onnea tuovia hyödykkeitä.

Molemmat mainitut selitykset ovat mahdollisia ja tietyssä määrin todennäköisiä. Mielestäni ne eivät kumoa vaan täydentävät toisiaan, ja niitä molempia voidaan vieläkin täydentää. Sellainen monivivahteinen myytti kuin samporunosto koostuu hyvin erilaisista ja eri-ikäisistä ai-

neksista. Riippuu tarkastelun näkökulmasta, mikä niistä näyttää keskeisimmältä. Vertailevan mytologian kannalta katsoen sampoon näyttää sekoittuneen ikivanhoja myyttiaineksia auringon ihmeitä tekevästä voimasta sekä auringon ryöstämisestä ja vapauttamisesta. Toisaalta sampo on kuviteltu konkreettiseksi laitteeksi, joka pyörii tai jauhaa ja siten tuottaa rikkautta omistajalleen.

Tähän voidaan lisätä, että runonlaulajain mielikuvituksessa sampo liittyi myös suolan valmistukseen. Sammossa oli yhdellä laidalla jauhomylly, toisella suolamylly, kolmannella rahamylly; tai sampo jauhoi yhden purnun syötäviä, toisen myötäviä ja kolmannen kotipitoja; tai sampo »sielä meressä jauhau suola ilmasen igäh».⁸⁸ Suolankeitto kukoisti Vienan rannikoilla keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa, jolloin siellä oli lähes pari sataa suolankeittämöä, mutta sen merkitys alkoi heikentyä 1600-luvulla. Samoin kuin myllyssä oli sammakka eli pystyssä olevan keskiakselin tukipohja, samoin oli suolankeittämön keskeisessä osassa vastaava tukipiste. Kuten suolankeittämöjen kuvauksesta näkyi, vesi nostettiin pohjasta tukkiputkea pitkin, joka asetettiin pohjaan pystyyn. Sen alapää oli välttämätöntä tukea sammakan tapaiseen levennykseen, jotta putki ei olisi vajonnut syvälle pohjaan ja tukennut alapään reikää. Tällaisesta jalustasta ei liene säilynyt erillistä kuvausta eikä osan nimeä, mutta teknisesti osa oli välttämätön ja tärkeä. Vedenottolaitteen tukipilarin muodosti juuri tämä ontto tukki jalustoiheen.

Suolankeittämöt olivat Vienan rannikoilla todellista rikkautta tuottavia taikamyllyjä. Aivan konkreettisella tavalla ne jauhoivat asukkaille syötävää, myötävää ja kotipitoa. Suolankeittämöt ja niihin liittyvä rautateollisuus sulattoineen ja pajoineen muodostivat Vienan Karjalan rikkauten perustan. On aivan ilmeistä, että suolankeitto on antanut vaikutteita kansanrunojen sampo-kuvitelmiin. Samporunoissa yhdistyy siis ikivanhoja myyttikuvia auringon rikkautta luovasta voimasta ja auringon ryöstöstä, maailmankaikkeutta kannattavan tukipilarin tärkeästä merkityksestä maallisen onnen jakautumiselle sekä konkreettisia vaikutelmia elinympäristön rikkautta luovista laitteista, joilla oli aatteellista yhteyttä vastaaviin myyttisiin esineisiin, eli siis myllyn ja suolankeittämön keskeisistä osista. Kun näiden myyttisten ja konkreettisten esineiden merkitys, tehtävä ja aatteellinen yhteys heikkenivät, kuvitelmat sampo taikalusta kadottivat selkeytensä.

Muista myyttiaiheista mainitsemme tässä vain *Ison tammen* runon, joka kuvaa jättiläismäisen tammen kasvamista, niin että se estää pilvien kulun ja peittää auringon, sekä kertoo miten tammi kaadettiin.⁸⁹ Tämäkin vanha myyttiaihe on haarautunut erittäin monitahoiseksi kokonai-

suudeksi, jolla on vastineita Taka-Intiassa, Japanissa, mongolien taruis-
sa, Etelä-Amerikan intiaaneilla, raamatussa Hesekielin kirjassa sekä
germaanisessa ja virolaisessa kansanperinteessä. Kalevalaisessa runou-
dessa se on tavattu Inkeristä, Laatokan pohjoispuolisesta Karjalasta,
Vienan Karjalasta ja parista paikasta Pohjanmaalta.⁹⁰

Martti Haavio osoittaa, että »takaintialaiset myytit ja suomalainen
Ison tammen virsi ovat juoneltaan ja struktuuriltaan, vieläpä paikoin
sanonnaltaankin suorastaan tyrmistyttävän samankaltaisia», mutta hän
päättää esityksensä »hämmästelevään kysymykseen», miten takaintialai-
nen myytti on voinut tulla Suomeen.⁹¹ Jos yritetään väittää, että tämä-
kin runo on syntynyt Lounais-Suomessa, siirtynyt rajan taa ja kuollut
lännessä, ei vastausta voi historiallisesti perustella. Mutta jos päättelem-
me, että myytti on tullut idän kulttuuriteitä Laatokan ympäristöön ja
Suomenlahden pohjukkaan, ei historiallinen selitys tuota vaikeuksia.
Karjalais-inkeriläinen kulttuurialue liittyi keskiajalla elimellisesti Nov-
gorodin idän yhteyksiin. Bjarmien ajoista saakka se oli ollut bolgaarien
välityksellä kauppakosketuksessa Aasiaan, ja myöhemminkin se osallistui
ennen muuta turkiskaupan ansiosta Venäjän ja Aasian yhteyksiin.
Jättiläismäisen puun myyttiaihe on kehitelty kalevalaisen runon muotoon
todennäköisesti viikinki- ja ristiretkiajalla. Karjalaisten voimakkaan
kulttuuriexpansion mukana se kulki Vienan Karjalaan ja läikähteli
Pohjois-Pohjanmaallekin, missä on muitakin historiallisia jälkiä karja-
laisvaikutuksesta, kuten olemme todenneet.

Uusi historiallinen arviointi kannattaisi suorittaa useihin muihinkin
runoaiheisiin, esim. sellaisiin syntyrunoihin kuin *Hirven synty*, *Iso
Härkä*, *Veneen veisto*, *Tulen synty*, *Ohran ja oluen synty*, *Raudan
synty*, joita on mahdoton käsitellä tässä yhteydessä. Useimpiin näyttää
sopivan sama kulttuurihistoriallinen kehitystausta, joka edellä on esi-
tetty, mutta tietenkin jokainen aihe on tutkittava erikseen.

Myöhäisemmän keskiajan kalevalaisessa runoudessa voidaan nähdä-
seni jo selvästi erottaa länsisuomalainen ja itäsuomalainen perinne.
Kiistattomasti lännessä syntyneet runot ovat monessa suhteessa erilaisia
kuin itäiset runot. Ne ovat katolisen kristillisen perinteen sekä länsisuo-
malaisen kulttuuriympäristön leimaamia kuten *Piispa Henrikin surma-
virsi*, *Annikaisen virsi* ja *Elinan surma*. Itäiset runot kuten *Luojan virsi*,
joka kertoo Neitsyt Marian lapsen etsinnästä, ovat »vanhanaikaisempia»,
lähempänä myyttirunoja, lähempänä luontoa ja ehkä kansan-
omaisempia.

Kristilliseltä ajalta peräisin olevaa *Uäinämöisen tuomio* runoa on pi-
detty alkuperältään läntisenä,⁹² mutta se näyttää paremmin sopivan

itäiseen runoperinteeseen. Runo on tavattu vain Vienan Karjalan raja-seudulta.⁹³ Sitä ovat laulaneet Suomen puolelta muuttaneet suvut, mutta olemme todenneet, että useimmat näistä suvuista liittyvät vanhaan itäsuomalaiseen perinteeseen. Koska runo on säilynyt pakolaisten keskuudessa venäjän puolella, se lienee seipitetty ennen 1600-luvun sotiä. Se kuuluu myöhäiskeskiaikaan tai ehkä 1500-luvulle.⁹⁴ Siten se ei ole voinut syntyä Lounais-Suomessa, jossa runous oli saanut jo toisenlaisen, läntisemmän muodon. Runossa heijastuu pakanuuden väistyminen kristinuskon tieltä: Väinämöinen antaa väärän tuomion oudolle poikalapselle, joka osoittautuu Jumalan pojaksi, ja Väinämöinen joutuu matkustamaan pois uuden valtiaan tieltä. Tämä sopii hyvin keskiajan ja uudenajan vaihteeseen Vienan Karjalassa, jossa kristillinen kulttuuri oli vielä hyvin ohut varsinkin sisämaassa, Novgorodin Lapin pogostoissa.

Kalevalaisen runouden *Neitsyt Maria* on yleensä nähty katolisen Maria-kultin tuotteeksi, mutta kalevalainen Maria on yleisluonteeltaan enemmän ortodoksinen kuin katolinen. Hän ei ole »Taivaan kuningatar», ruhtinatar, ylhäinen ja hieno nainen kuten katolinen Maria kultin kohteena usein oli. Hän on hiljainen, lempeä, nöyrä, kansanomainen, kärsivällinen ja alistuvainen, luontoa lähellä elävä kansannainen. Hän tuo mieleen pikemminkin yksinkertaiset ortodoksiset »äiti ja lapsi» ikonit kuin katoliset puu- tai marmoriveistokset Neitsyt Mariasta. On luonnollista, että ortodoksinen Maria käsitys heijastuu kalevalaisessa runoudessa, joka säilyi nimenomaan ortodoksisen kulttuurin vaikutuspiirissä. Tätä puolta kalevalaisen runouden Maria kuvassa ei ole tieteellisesti analysoitu.

Vielä kannattaa kiinnittää huomiota suurten myyttirunojen maantieteelliseen näyttämöön. Nykyään myönnetään yleisesti, että yksityiskohtaista paikantamista ei voi suorittaa, sillä runojen tapahtumilla ei ole reaalin vaan myyttinen näyttämö. *Kalevala*, *Pohjola* ja *Manala* ovat myyttisiä paikkoja, eivät maantieteellisiä. Myyttirunojen paikan käsityksiin on kuitenkin tarttunut vaikutteita runojen ja runoilijain elinympäristöstä samoin kuin itse runoihinkin. Siten itäistä alkuperää olevien runojen paikanmäärittämisessä on aineksia karjalais-inkeriläisen kulttuurin vaikutusalueelta.

Runojen Pohjolasta käytetään mm. sellaisia määreitä kuin Turja ja Imandrola; ne voidaan paikantaa karjalaisten lapinkäynnin reiteille Turjan rantaan ja Imandrajärveen, jotka mainitaan 1500-luvun lähteissä.⁹⁵ Molemmat edustavat kylmää ja villiä Lappia, jonne karjalaiset tekivät vuosittaisia verotusretkiään. Niiden muistot ovat värittäneet myyttistä Pohjolan sijoitusta.

Kalevalaisessa runoudessa kerrotaan myös *kurimuksen kurkusta*, joka nielee ihmisiä. Lännen tunnetuin kurimus sijaitsi *Lofotein* saarten luona, mutta idän kurimus sijaitsi Kuolan rannikolla *Pyhäniemen* kohdalla. Kerrottiin sen imaisevan sisäänsä laivoja ja ihmisiä ja sen vuoksi Pyhäniemen ympäri kulkemista pelättiin varsinkin tuulella.⁹⁶ Erityisen mielenkiintoinen on Kieretin pyhän Varlaamin elämänkerta, jonka mukaan Varlaam kulki soutamalla Pyhäniemen ohi ja rukousten voimalla karkoitti siitä merihirviöt, niin että siitä lähtien reittiä on voitu laivoilla kulkea.⁹⁷ Karjalaisessa kansanrunoudessa kurimus ja sen merihirviöt on ilmeisesti liitetty Pyhäniemen vaahtoaviin karikkoihin.

Saksalainen 1500-luvun diplomaatti ja Venäjän kävijä *Herberstein* kertoo vielä, että Petšorajoen lähistöllä sijaitsee maailmaa kannattava vuori, jonka nimi on venäjäksi »*Zemnoj pojäs*».⁹⁸ Mikäli sampo-kuvitelmiin sisältyi mielikuvia maailmaa kannattavasta patsaasta, ne sopivat hyvin tähän paikkaan, sillä Vienan rannikoilta oli yhteyksiä Petšoralle bjarmien ajoista asti. Kielentutkijain vastattavaksi esitän kysymyksen, voiko sampo sanan johtaa mainitusta nimestä? Todettakoon vielä, että kalevalaista *hiisi* nimeä vastaavia paikkoja on tavattu runsaasti varsinkin Etelä- ja Länsi-Suomessa. Suomalaiset tutkijat eivät ole huomanneet, että hiisi-nimiä esiintyi Karjalassakin. Vaasenassa oli v. 1563 *Hiisinniemi*, Megrassa *Hiidensuo* niminen kylä, *Hiidenjärvi* ja *Hiisivuori*. Oštassa *Hiidenselkä* ja Tšolmuisissa samaten *Hiisivuori*.⁹⁹ Karjalais-inkeriläisellä kulttuurialueella on muutakin vanhaa paikannimistöä, joka on jättänyt vaikutteita kertovaan runouteen. Koska tähän mennessä on tältä kannalta tutkittu etupäässä läntistä nimistöä, olisi tarpeen täydentää tutkimusta itäisen nimistön perusteellisella analyysillä ja vertailulla.

En siis väitä, että kalevalaista runoutta syntyi ainoastaan Inkerissä ja Karjalassa, mutta olen päätenyt seuraavanlaiseen työhypoteesin luontoiseen yleiskuvaan: Yhteinen kantasuomalainen myytti- ja runoperinne kehittyivät historiallisten olosuhteiden mukaisesti eri suuntiin Virossa, Länsi-Suomessa ja inkeriläis-karjalaisella kulttuurialueella. Lounais- ja Länsi-Suomessa kehiteltiin aikaisin ainakin loitsuja sekä lyyristä runoutta. Länsi-Euroopan kristillinen kulttuuri pääsi siellä melko varhain vaikuttamaan runouteen, niin että kertova lahjakkuus huipentui suurina kristillisperäisinä runoina kuten Piispa Henrikin surmavirsi ja Elinan surma.

Karjalais-inkeriläisellä kulttuurialueella kristinusko pääsi vaikuttamaan kansanrunouteen myöhemmin ja hitaammin, joten vanha »pakanallinen» perinne säilyi ja kehittyi siellä alun pitäen paremmin kuin Länsi-Suomessa. Kertovan runouden nousu huipentui siellä suuriin ka-

levalaisiin myyttirunoihin, joita jatkuvasti kehiteltiin edelleen, niin että niissä yhdistyivät vanha kansallinen perinne, eri tahoilta saadut vaikutteet sekä historiallisen ympäristön tuoma konkreettinen lisä. Eräretkeilyn, kaupan ja asutuksen mukana myyttirunous levisi Savoan, Pohjanmaalle, Kainuuseen ja Vienan Karjalaan. Sen savolainen haara jätti jälkiä Pohjois-Hämeeseen ja jopa Ruotsin suomalaisiin siirtokuntiin asti. Parhain laulualue supistui vähitellen Suomessa läntisen kulttuurin ekspansion tuloksena, idässä venäläisen siirtolaisuuden ja kulttuurivaikutuksen seurauksena. Vienan Karjalaan eli entiseen Novgorodin Lappiin väistyi laulajasukuja sekä Suomen puolelta että todennäköisesti Äänisen ja Vienan rannikoilta. Kun tuon rajaseudun asukkaat 1500-luvun lopulla väittivät Ruotsin sotilaille, että he eivät tunnusta minkään valtion yliherruutta, oli kyseessä juuri Vienan laulumaiden asutus, joka oli säilynyt kauimmin syrjässä sekä lännen että idän verottajien tieltä. Se selittää osaltaan kalevalaisen kulttuurin pitkäaikaista kukoistusta Vienan Karjalassa.

Suurten myyttirunojen historiasta ei voida ainakaan vielä esittää abso luuttisen varmaa teoriaa, kysymys on historiallisesta todennäköisyydestä. Käsitkseni mukaan tässä esitetty yleiskuva on historiallisesti paremmin perusteltu, yksinkertaisempi ja luontevampi, sanalla sanoen historiallisesti todennäköisempi kuin yleisteoria myyttirunojen synnystä pääasiassa Lounais- ja Länsi-Suomessa. Uusi työhypoteesi tarjoaa hedelmällisen lähtökohdan kalevalaisen runouden historian entistä yksityiskohtaisempaan analyysiin.

Jos suuret myyttirunot ovat kehittyneet pääasiassa inkeriläis-karjalaisella kulttuurialueella ja sen vaikutuspiirissä, eivätkö ne siinä tapauksessa olekaan suomalaista runoutta? Kyllä ovat, sillä inkeriläis-karjalainen ja karjalais-savolainen kulttuurialue olivat osa vanhaa suomalaista kulttuurialuetta, jonka Pähkinäsaaren rauha ensi kerran jakoi selvästi kahteen osaan. Karjalan, Savon, Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan mukana vanhat myyttirunot juurtuivat elimelliseksi osaksi itäsuomalaista kansanperinnettä, joka Kalevalassa on tullut täysin yhteissuomalaiseksi omaisuudeksi.

VII luku

KIRKOLLINEN KULTTUURI

1. Seurakunnan toimintaa

Olemme hallinnon yhteydessä todenneet, että Karjala kuului *Novgorodin hiippakuntaan*, joka käsitti suurimman osan entisen Novgorodin valtion aluetta. Laatokan Karjalassa oli Käkisalmen lisäksi seitsemän seurakuntaa, Äänisen Karjalassa kahdeksantoista, Novgorodin Lapissa Suiku mukaanluettuna kahdeksan ja Vienan rannikolla kuusi. Karjalais-ten asuma-alueella oli siis kaikkiaan neljäkymmentä seurakuntaa ja Villissä Lapissa lisäksi kolme.

Pogostoja oli alettu jakaa *kappeliseurakuntiin* jo keskiajan lopulla, mutta vasta uuden ajan alussa kappelijako yleistyi kaikkialle Karjalaan. Vuoden 1496 verokirjan neljästä karjalaiseurakunnasta mainitaan vain yksi kappeli, mutta Stolbovan rauhaan mennessä lähteisiin ilmestyy kaikkiaan 77 kappelia. Niistä oli Käkisalmen läänissä 29, Äänisniemen läänissä 46 ja Novgorodin Lapissa vain kaksi.¹ Jos otamme lukuun todetut 42 seurakuntaa, 77 kappeliseurakuntaa, lähteissä mainitut 35 *tšasounaa* sekä 35 seurakuntakirkoista erillään ollutta luostaria, toteamme, että tutkimallamme ajalla karjalaisten asuma-alueelle muodostui noin 200 paikkaa, jonne asukkaat saattoivat mennä jumalanpalveluksiin. Se merkitsi keskimäärin yhtä jumalanpalveluspaikkaa 500 asukasta kohti. Jo tämä osoittaa virheelliseksi aikaisemman käsityksen karjalaisten »puolipakanuudesta» uuden ajan alussa.

Seurakunnan keskustassa eli pogostalla oli tavallisesti kaksi kirkkoa, joista toinen, nimeltään kesäkirkko, oli vailla uunia. Talvikirkkoa voitiin lämmittää, ja sitä kutsuttiin usein »lämpimäksi kirkoksi». Käytännöllisistä syistä se lienee yleensä ollut kesäkirkkoa pienempi. Kirkoissa ja kapeleissa oli vakinainen papisto, mutta kylien pikku tšasounissa kävivät papit ja munkit vain vierailemassa. He pitivät niissä jumalanpalveluksia sekä muita kirkollisia toimituksia virkamatkoillaan väestön parissa.

Seurakunnilla oli Venäjän kirkossa huomattavan laaja *itsehallinto*.

Ne valitsivat itse *papit* ja *lukkariit* sekä muut toimihenkilöt, joihin kuuluivat *ponomari* eli kirkkovahti ja *kirkkoleipiien paistaja*. Vaali tapahtui luultavasti pogostalla jumalanpalveluksen jälkeen. Seurakunnan valitsema pappisehdokas saattoi olla maallikkokin. Siinä tapauksessa hän joutui opiskelemaan jumalanpalvelusten toimittamista ensin jonkun protopapin eli rovastin luona. Sitten hän matkusti Novgorodiin mukanaan seitsemän seurakunnan jäsenen todistus sopivuudesta papiksi. Piispan luona hän jatkoi opintoja ja harjoituksia, minkä jälkeen esipaimen vihki hänet papiksi. Hän toimitti vielä useita jumalanpalveluksia piispan kirkossa saaden lisäohjausta, ja sitten hänet lähetettiin seurakuntaansa.²

Vuoden 1551 kirkolliskokouksessa valitettiin, että seurakuntien pappisehdokkaat olivat usein oppimattomia ja huonosti koulutettuja, mutta seurakunnat eivät useinkaan huolineet piispan omaa ehdokasta, vaan jäivät mieluummin ilman pappia. Väitettiin jopa lahjuksia käytetyn tiettyjen henkilöiden valitsemiseksi seurakunnan toimiin. Samoin valitettiin papiston juopottelua ja heikkoa taitoa jumalanpalvelusten toimittamisessa.³ Papiston joukkoon tuli siis huonoakin ainesta, mutta seurakunnan itsehallinto turvasi paikallisten tarpeiden ottamisen huomioon papiston valinnassa.

Karjalan pappien kansallisuudesta ei ole paljon mainintoja lähteissä, mutta on luonnollista, että karjalaiset seurakunnat valitsivat papeiksi, lukkareiksi ja muiksi toimihenkilöiksi etupäässä karjalaisia, tavallisimmin oman pogostan asukkaita. Tämä oli tärkeää senkin vuoksi, että vaikka liturgiset menot toimitettiin kirkkoslaavin kielellä, papin tuli saarnata jumalanpalveluksissa ja se edellytti kansankielen taitoa. Kansankieltä papisto tarvitsi myös paimenmatkoillaan seurakunnassa.

Pappien nimistä käy joskus ilmi karjalainen alkuperä. Kurkijoen papistossa v. 1571 mainitaan mm. Jermolai Lukanpoika Sorolskoi eli Sorolainen, Jelferi Megelskoi eli Migliläinen ja Jaakko Semenipoika Tervozimskoi eli Tervolainen.⁴ Nimet viittaavat kotipaikkoihin. Pälkjärven Leppälahdessa oli v. 1618 pappina Danila Iivananpoika Kossla ja Kurkijoen Tiuralassa Pankarhei Jormolainen (Jormålin), jonka lukkarina toimi Tiiska Rovoinen (Råwåinen).⁵ Mainittakoon vielä, että v. 1611 piispa Silvester otti Käkisalimesta poistuessaan mukaansa »karjalaisen leskipapin», joka toimi hänen kassanhoitajanaan.⁶

Kuten tunnettua muutamilla papeilla oli kirkon tilan lisäksi oma maa-tila, minkä voi yksinkertaisimmin selittää siten, että kyseessä olivat heidän sukutilansa. Sellaisia mainitaan esim. Käkisalmen ja Sakkolan papeilla v. 1500, Megran Undjärven papilla v. 1583 ja Pälkjärven Iljälän

papilla v. 1618.⁷ Pappien sukutilat vahvistavat käsitystä, että Karjalan papit valittiin yleensä paikallisen väestön keskuudesta.

Useissa seurakunnissa toimi munkkeja eli *mustaa papistoa* sielunhoitotyössä, sillä varsinkin pienten pogostaluostarien igumenit saivat vastuuta pienyhteisönsä ulkopuolelta. Pirkinässä, Sungussa, Puutoisissa ja Megrassa igumenit mainitaan v. 1563 perheellisten pappien rinnalla, mutta Salon seurakuntaa hoiti pogostaluostarin johtaja yksinään. Uikujärven kappeleissa sielunpaimenina toimivat Solovetskista lähetetyt pappismunkit ja v. 1583 kuului »musta pappi» myös Aunuksen seurakunnan papistoon.⁸

Kirkon ja kappelin toimihenkilöt saivat elatuksensa seurakunnalta. Tavallisesti papilla, lukkarilla ja ponomarilla oli käytössään seurakunnan maatila rakennuksineen, mutta kirkkoleipien paistajan virka oli useimmiten luottamustehtävä, joka annettiin palkkiotta nunnalle tai siveälle leskivaimolle. Solovetskin läänityksillä luostari maksoi palkan seurakuntien toimihenkilöille.⁹

Papisto sai lisätuloja yksityisistä kirkollisista toimituksista kuten kasteista, vihkimisistä ja hautauksista. Vuoden 1551 kirkolliskokous kielsi vaatimasta maksua sakramenttien toimittamisesta, mutta uskovaiset saivat antaa papeille vapaaehtoisia lahjoja varojensa sekä »uskonsa ja Jeesukseen kohdistuvan rakkautensa mukaan».¹⁰

Ainakin poikkeustapauksissa lahjat vakiintuivat säännöllisiksi maksuiksi. Niinpä Ponoijoen pappi sai v. 1575 tsaarilta luvan ottaa kasteesta näädän ja vihkimisestä mustan naalin tai kymmenen oravaa. Valamon luostarin maille pakolaisaikana palkattu pappi sai ottaa tietyt maksut syntymäpäivien rukouspalveluksista ja sielunrukouksista.¹¹ Papit saivat joskus lahjoja testamentteillakin. Niinpä muuan leskivaimo Vienan Kemistä testamenttasi v. 1581 hengelliselle isälleen yhdeksän tenkaa rahaa sekä samettihatun ja muita vaatteita.¹² Eräillä papeilla oli osuuksia suolankeitossa ja kaupassa. Vytegran kahdella papilla oli v. 1563 kauppapuoti pogostalla, Salossa papilla oli kaksi ambaria sekä niissä kauppatavaraa, jopa asuinhuone. Uikujoella oli kolmella papilla osuuksia suolan keittämöissä.¹³ Yleisesti katsoen näyttää siltä, että Karjalan papiston toimeentulo oli suhteellisen hyvä verottomien kirkontilojen sekä »vapaaehtoisten» maksujen ansiosta, ja jotkut papit saivat vielä lisätuloja osallistumalla paikkakuntansa elinkeinoelämään.

Papiston tärkein velvollisuus oli säännöllisten jumalanpalvelusten toimittaminen seurakuntakirkkoissa ja kappeleissa. *Herberstein* kertoo matkakuvauksessaan, että kirkkoissa pidettiin yleensä kolme jumalanpalvelusta viikossa.¹⁴ Tämä viitanee tapaan pitää ehtoopalvelus lauantaina

Kuva 18. Ristisaatto venäläisessä kylässä. A. Oleariuksen matkakertomuksesta 1600-luvun puoliväliltä.

sekä aamupalvelus ja liturgia sunnuntaiamuna. Jos viikolla pidettiin jumalanpalveluksia, ne olivat tavallisesti paastopäivinä keskiviikkona ja perjantaina.

Kirkollisina juhlina jumalanpalveluksiin kuului *ristisaatto* eli juhla-kulkue. Arkkipiispa Feodosi lähetti v. 1543 Käkisalmen papistolle paimenkirjeen, jossa hän nuhteli papistoa juhlapalvelusten laiminlyömisestä ja antoi ohjeet, miten niitä tuli viettää.¹⁵ Ristisaatto kaupungin ympäri piti toimittaa kuudesti vuodessa: kirkkovuoden alkaessa eli syyskuun 1. päivänä, loppiaisenä, pääsiäisaikana, Petrun päivän edellä, Ristin esiin kantamisen juhlanä, elokuun 1. päivänä sekä Neitsyt Marian kuolin-uneen nukkumisen juhlan edellä.

Käkisalmessa juhlan jumalanpalvelus pidettiin ensin kussakin kirkossa erikseen, mutta sen jälkeen papisto kokoontui pääkirkkoon, jossa toimitettiin yhteinen rukoushetki ja siihen kuuluva ristisaatto: Ensimmäisenä kannettiin kirkkolippuja ja ristejä voiton merkkeinä, joiden jäljessä seurasi papisto arvojärjestyksessä, protopappi eli rovasti ja luostarien igumenit edellä. Heidän perässään tulivat kaupungin arvohenkilöt,

pajarit, pajarinlapset, virkamiehet ja vihdoin kirkkokansa »suurista pieniin asti», kaikki juhlaveisuja kuunnellen. Kulkue kiersi esikaupunkiin eli posadiin asti ja saapui joen rannalle, missä toimitettiin suuri veden vihkiminen. Pyhä risti upotettiin kolmesti Vuoksen vesiin, jotka siunattiin palvelemaan jumalallisia päämääriä, ihmisen ja luonnon pyhittymistä. Kirkkokansaa pirskotettiin siunatulla vedellä, jota yleiseen tapaan jaettiin myös nautittavaksi. Lopuksi palattiin pääkirkkoon päättämään rukoushetki.¹⁶ Ristisaattoja pidettiin myös maaseudun kirkoissa ja suuri veden vihkiminen toimitettiin perinteellisesti kaikkialla ainakin loppiaisena.

Sekä arkkipiispa Makarin että Feodosin kirjeet kohdistavat paimenkehoituksensa Karjalan »igumeneille, papeille ja diakoneille».¹⁷ Se osoittaa, että luostarien igumenien tuli osallistua muun papiston kanssa juhlien yhteisiin jumalanpalveluksiin; kehoitukset koskivat myös kansan opettamista eli seurakuntatyötä. Luostarien ja seurakuntien yhteys oli siis sangen läheinen. Kirjeet osoittavat, että Karjalassa oli myös diakoneja eli pappeuden alemman asteen edustajia. Käkisalmissa oli v. 1500 kaksi diakonia, mutta vertailun vuoksi todettakoon, että Käkisalmea pienemmässä Pähkinälinnan kaupungissa oli 1500-luvun puolivälissä diakoneja kolme.¹⁸ Maaseudullekin palkattiin diakoneja muutamiin seurakuntiin, joskin heitä tulee lähteissä vain harvoin näkyviin. Aunuksessa asui diakoni v. 1580, Kliimon luostarista tunnetaan munkkidiakoni samoilta ajoilta ja Kiisissä diakoneja mainitaan todistajina maanjakoriidassa vuosisadan lopulla. Kurkijoen maakirjaan v. 1618 merkittiin diakoni Tretjak Oleksipoika ja Sortavalassa diakoni Avraam Vasilinpoika.¹⁹ Diakonit avustivat pappeja jumalanpalvelusten toimittamisessa ja seurakuntatyössä. Heidän liturginen osuutensa lisäsi kirkollisten toimitusten juhllisuutta ja rikkautta, kun taas heidän käytännöllinen tehtävänsä tehosti sielunhoitoa suurissa seurakunnissa.

Kirkoissa pidettiin erityisiä rukouspalveluksia sodan, tulvan, kadon, suuren voiton tai muun huomattavan tapahtuman johdosta. Niitä toimitettiin myös yksityisen uskovaisen pyynnöstä nimipäivän, vainajan muistopäivän tai muun merkkipäivän johdosta. Kasteita käytiin toimittamassa kodeissa, mutta vihkimiset ja hautaamiset haluttiin suorittaa seurakunnan keskuksessa.²⁰ Uudet kodit siunattiin tarkoitukseensa rukouspalveluksella ja vihityn veden pirsrottamisella. Sairaiden luona käytiin toimittamassa sairaanvoitelun sakramenttia. Jopa karjaa, viljaa, peltoja ja rakennuksia voitiin siunata kirkollisesti, kuten Karjalasta myöhemmin tunnetut vakiintuneet tavat osoittavat. Vihityllä vedellä siunaaminen mainitaan arkkipiispa Makarin paimenkirjeessä Karjalaan v. 1534. Pap-

pismunkki Iljan käskettiin käydä kaikissa Inkerin ja Karjalan kodeissa toimittamassa rukouspalveluksia ja pirsrottamassa kodit asukkaineen vihyillä vedellä. Vielä Venäjän metropoliittana ollessaan Makari lähetti Novgorodin hiippakuntaan ohjeen, että pappien on kierrettävä seurakunnassa uskovien luona tarpeen mukaan.²¹

Papin tuli olla kaikessa uskovaisille esikuvana. Papiksi vihittäessä ehdokkaan tuli olla naimisissa tai antaa munkkilupaus. Koska jotkut leskipapit lankesivat epäsiivellisuuteen, Stoglav -kirkolliskokous kielsi leskipappeja toimimasta seurakuntien esimiehinä. He saivat toimittaa vain rukouspalveluksia mutta ei liturgioita. Vain lupautumalla munkiksi vaimensa menettänyt pappi säilytti täydet oikeudet.²²

Papiston tuli opettaa kansalle kristinuskon totuuksia sekä valvoa kaittaviensa siivellistä elämää. Arkkipiispa Makari väitti saaneensa tietää, että inkeriläiset ja karjalaiset laiminlöivät paastoamista, kirkossa ja ripillä käyntiä sekä muita kristillisiä tapoja. Hän käski papistoa entistä paremmin huolehtimaan laumastaan. Hän sanoi kuulleen, että mainituilla alueilla monet parit asuivat yhdessä ilman kirkollista vihkimistä, ja kehoitti kaikkia menemään laillisesti vihille. Myös toiseen avioliittoon vihkiminen sallittiin ja poikkeustapauksissa kolmanteenkin, mutta neljänteen vihkiminen oli kielletty. Avioeron saattoi piispa myöntää ja tätä oikeutta käytettiinkin tutkimallamme ajalla.²³

Venäjällä pyrittiin voimakkaasti parantamaan kirkkokuria ja syventämään kristillistä elämäntapaa. Tämä merkitsi samansuuntaisia tavoitteita kuin mitä länsimaissakin asetettiin kirkon työlle, ja osittain tässä voi havaita renessanssin ja uskonpuhdistuksen vaikutusta. Siten renessanssiajan yleiset aatevirtaukset ovat yhtenä taustatekijänä sisälähetystyön tehostamiselle Inkerissä ja Karjalassa 1500-luvun alkupuolella. Välittömänä aiheena olivat tiedot inkeriläisten ja karjalaisten keskuudessa voimakkaana säilyneestä »pakanallisesta» kansallisesta perinteestä.

Arkkipiispa Makari määräsi v. 1534 *pappismunkki Iljan* lähetysmatkalle Vatjaan, Tšuudiin, Inkeriin ja Karjalaan. Ilja oli tullut arkkipiispan kotikirkon papiksi Pihkovan lähistöltä, missä hän oli ollut munkkina todennäköisesti kotiseudullaan. Ilmeisesti hän osasi tšuidien kieltä, mikä selittää hänen valintansa lähetystyöhön suomensukuisten heimojen luo, sillä hänen tuli opettaa kansaa kaikkialla. Ilja oli tunnettu hagiografi eli pyhien elämäkertojen kirjoittaja, joten hän lienee ollut myös arvossapidetty saarnatyölin taitaja.

Iljan piti hävittää kaikkialla pakanalliset uhrilehdot, karsikkopuut ja hautakurgaanit, joiden äärellä harjoitettiin vanhoja palvontamenoja. Hänen tuli koota kansa kirkkoihin, toimittaa jumalanpalveluksia ja ru-

kouspalveluksia, lukea arkkipiispan paimenkirje sekä opettaa kansaa kristilliseen elämäntapaan. Erityisesti hänen piti koettaa saada arpojat eli tietäjä-noidat luopumaan taikauskostaan ja kääntymään oikeaan uskoon, niskoittelevat hänen piti saattaa arkkipiispan tuomittaviksi. Vielä hänen piti velvoittaa papistoa entistä ahkerammin huolehtimaan kaittäviensä pelastuksesta.²⁴

Ilja näyttää ottaneen tehtävänsä vakavasti ja tehneen kaksi lähetysmatkaa Inkeriin ja Karjalaan, vuosina 1534 ja 1535. Toisella matkallaan hän lienee kulkenut Oriveden, Pyhäselän, Pielisen ja Lieksanjoen kautta Vienan rannikolla ja Villiin Lappiin asti, missä hän ehkä on vihkinyt lappalaisten valistajan Trifonin munkiksi.²⁵ Nämä lähetysmatkat ovat jättäneet kansanperinteeseen muistoja voimallisesta sananjulistuksesta, johon liittyi ihmetekoja. Hänen kerrotaan panneen alulle Kuhasalon luostarin Pielisjoen suulle; hänen muistoaan on vaalittu erityisesti Ilomantsin »Iljan» seurakunnassa. Kansanruno kertoo hänestä näin:²⁶

Vieras tuli Viron takoa,
Pyhä Ilja Inkeristä,
alkoi kirkkoa kohota,
säässynätä saaren päähän,
risti michet mielihyvin,
vaimot vastenmielisetkin.
Ilja, pyhän miehen poika
veessä kastoi karjalaiset.
silmät risti riitamiesten,
sovitti sotaisen kansan,
Ilajalle ilon saattoi,
sulosanat Sotkumalle,
Liperille liian hyvät.

Arkkipiispa Feodosi lähetti v. 1548 *pappismunkki Nikiforin* samantyyppiselle lähetysmatkalle Inkeriin ja Karjalaan, mutta siihen erityiset toimenpiteet näiden alueiden valistamiseksi näyttävät päättyneen.²⁷ Varmaankin ne lujittivat kristillistä perinnettä karjalais-inkeriläisellä kulttuurialueella sekä kannustivat paikallista papistoa sisälähetystyön tehostamiseen, mutta ne eivät katkaisseet vanhan kalevalaisen perinteen rauhanomaista rinnakkaiseloa kristillisen perinteen kanssa. Molempien perinteen haarojen keskinäinen sopeutuminen ja toisiinsa sulautuminen jatkuivat, samalla kun kymmenet uudet kirkot ja luostarit kertoivat hengellisen työn menestyksestä karjalaisten keskuudessa.

2. Lappalaislähetys

Lappalaisia asui keskiajan lopulla vielä Äänisniemen korkeudella. Eräät luostarien perustajat kuten *Lasari Muromalainen* ovat tehneet heidän keskuudessaan lähetystyötä jo 1300-luvulla, mutta tulokset ovat jääneet vähäisiksi. Vasta kun *Solovetskin luostari* voimistui, lienee alkanut säännöllinen lähetystyö Vienan rannikon lappalaisten keskuudessa. Sorokkajoelle 1400-luvun lopulla perustettu skiitta lienee ollut ensimmäinen Lapin lähetystyön tukikohta, josta käsin kristinuskoa saarnattiin myös sisämaassa. Tsaari Boris Godunov kirjoitti v. 1603 Lapin omistusrüidoista Tanskan kuninkaalle ja mainitsi, että Venäjän kirkko aloitti lappalaisten kastamisen jo arkkipiispa Gennadin aikana²⁸ eli 1400-luvun lopulla. Ilmoitus on tendenssimäisesti annettu Lapin omistuksen tueksi, mutta arkkipiispan nimen mainitseminen liittää sen kiinteään perinteeseen ja aikamäärä sopii hyvin Solovetskin toiminnan laajentamisen taustaan.

Vanhin tieto lappalaislähetyksestä on kronikan katkelmassa, joka kertoo, että v. 1526 Kantalahden lappalaiset pyysivät Novgorodista pappia ja että pyyntö toteutettiin. Kronikan mukaan Kuolan lappalaiset pyysivät sielunpaimenta v. 1532, jolloin arkkipiispa Makari lähetti Kuolaan ja Tuulomajoelle papin ja diakonin.²⁹ Tsaarin kirjeessä lappalaisille v. 1530 mainitaan »kastetut ja kastamattomat lappalaiset»,³⁰ joten lähetystyö oli tuottanut siihen mennessä jonkin verran tuloksia. Kertomukset lappalaisten omista pyynnöistä saattavat olla väritettyjä, mutta ne voivat hyvin perustua kristittyjen lappalaisten esittämiin toivomuksiin.

Venäjän kirkon lappalaislähetys tehostui huomattavasti 1530-luvulla. Silloin aloittivat toimintansa lappalaisten suuret valistajat *Trifon Petsamolainen* ja *Teodorit*, joita molempia kunnioitetaan pyhinä. Trifonin elämäkerta syntyi hänen oppilaittensa tallettamien lyhyiden kertomusten pohjalta 1600-luvulla ja Teodoritin elämäkerran laati hänen aikalaisensa ja hengellinen oppilaansa ruhtinas *Andrei Kurbski*, joka pakeni livana Julman hovista Liettuaan.³¹ Trifonin elämäkerran vanhimmat tuntemani kopiot ovat 1700-luvulta, mutta parhaiden tekstien kesken on sängen vähän eroavuuksia, joten niitä voi pitää hagiografiselle perinteelle uskollisina.³² Nuorimmissa teksteissä sen sijaan on jo kirjallista kaunistelua sekä hurskaita lisäyksiä.³³

Elämäkerran mukaan Trifon oli syntynyt v. 1495 Toržokin lähellä Venäjällä. Hollantilainen kauppias *Simon van Salingen* kertoo saaneensa karjalaisilta tiedon, että Trifon oli entinen sotilas, joka oli harjoittanut ryöstöä rajaseudulla, tehnyt katumuksen ja ryhtynyt erakoksi.³⁴

Yksin kilvoiteltuaan Trifon lähti pohjoiseen ja asettui Petsamon joelle, missä hän ryhtyi tekemään lähetystyötä lappalaisten keskuudessa.

Käytyään Novgorodissa hankkimassa luvan kirkon rakentamiseen Trifon pystytti Petsamoon puisen temppelin, mutta koska hän oli maallikko, hän ei voinut kastaa opetuslapsiaan eikä vihkiä kirkkoa. Elämäkerran mukaan hän lähti Kuolaan ja tapasi siellä yllättäen pappismunkin nimeltä Ilja, joka vihki hänet munkiksi, pyhitti tehtäväänsä Petsamon Pyhän Kolminaisuuden kirkon sekä kastoi Trifonin käännyttämät lappalaiset. Todennäköisesti Ilja oli arkkipiispa Makarin lähetysmatkalle toimittama pappismunkki, joka kronikan mukaan toisella matkallaan kävi Villissä Lapissa.³⁵ Tapaamisen yllättävyys viittaa siihen, että Ilja oli käymässä Kuolassa eikä kuulunut alueen asukkaisiin. Siinä tapauksessa Trifonin munkiksi vihkimys ja Petsamon luostarin alku voidaan ajoittaa vuoteen 1535, mikä sopii hyvin pyhittäjän elämäkerran yleiseen taustaan.³⁶

Trifonin ympärille muodostui pieni veljestö, johon liittyi venäläisiä, karjalaisia ja lappalaisiakin. Veljestöön pyrkijät lahjoittivat kirkolle omaisuuttaan, joten *Petsamon luostari* alkoi saada erämaita, kalavesiä ja kalastusosuuksia. Vaurastuessaan se alkoi ostaa maita, ja monien muiden luostareiden tavoin se joutui omistusriitoihin paikallisten asukkaiden kanssa, jotka valittivat tsaarille, että luostari hankki omaisuutta vääryydellä.³⁷ Yleiseen tapaan veljestö tulkitsi lahjoitus- ja kauppa- kirjoja itselleen mahdollisimman edullisella tavalla, mikä olikin helppoa, sillä lahjoitetut tai myydyt alueet määriteltiin yleensä hyvin epämääräisesti, muutamien tunnettujen paikannimien perusteella. Trifonin itsensä kerrotaan eläneen hyvin askeettisesti ja harrastaneen raskasta ruumiillista työtä, mutta jo hänen aikanaan veljestö alkoi siis määrätietoisesti kartuttaa luostarin omaisuutta. Elämäkerran mukaan Trifon kävi Moskovassa tsaarin puheilla, joka lahjoitti luostarille kirkonkellot, arvokkaan ehtoolliskaluston sekä muita kirkollisia tarvikkeita.³⁸ Vierailu lie-nee varmistanut hallitsijan suopeuden veljestöä kohtaan, joka teki lähetystyötä kaukana rajoilla saattaen samalla kiistanalaisia seutuja Venäjän hallintaan.

Veljestön alkuvuodet ovat olleet hiljaisia, mutta jo 1550-luvulla luostari oli laajalti tunnettu; Nousia Ryssäkin tiesi sen maineen joskaan ei tarkkaa sijaintia.³⁹ Tuohon aikaan Venäjän edustajat valittivat Kustaa Vaasan neuvottelijoille, että ruotsalaiset olivat suunnitelleet luostarin hävittämistä, minkä vastapuoli jyrkästi kiisti.⁴⁰ Seuraavalla vuosikymmenellä Petsamossa alkoi poiketa länsimaisia kauppalaivoja, jotka olivat matkalla Kuolaan ja Arkangeliin. Luostari vaurastui nyt nopeasti

Kuva 19. Pyhän Georgioksen kappelikirkko Näätämössä, rakennettu todennäköisesti 1560-luvulla.

kaupan avulla, sillä se myi etenkin turkiksia, kalaa, hylkeenrasvaa ja suolaa, joita se osittain tuotti itse, osittain välitti lappalaisilta. Simon van Salingen kävi Petsamossa v. 1565 ja kertoi muistelmissaan, että luostarissa oli tuolloin yli 20 munkkia ja 30 maallikkotyöläistä mutta pari vuosikymmentä myöhemmin jo kaksi kirkkoa, yli 50 munkkia ja 200 maallikkoa.⁴¹ *Paatsjolle* oli sillä välin rakennettu *Boris-Glebin kirkko*, joka toimi lähetystyön tukikohtana ja eräänlaisena skiittana.⁴² Suunnilleen samaan aikaan oli *Näätämöön* tehty *Georgin kappeli*, jossa yhä toimitetaan ortodoksisia jumalanpalveluksia.

Petsamon luostarin taloudellinen nousu on hämmästyttävää, kun ottaa huomioon sen arktisen sijainnin, mutta se on ymmärrettävissä, kun muistaa alueen suuret turkis- ja kalarikkaudet. Lahjoitusten ja ostojen lisäksi luostari sai yleiseen tapaan läänityksiä hallitsijalta. Vaikka van-

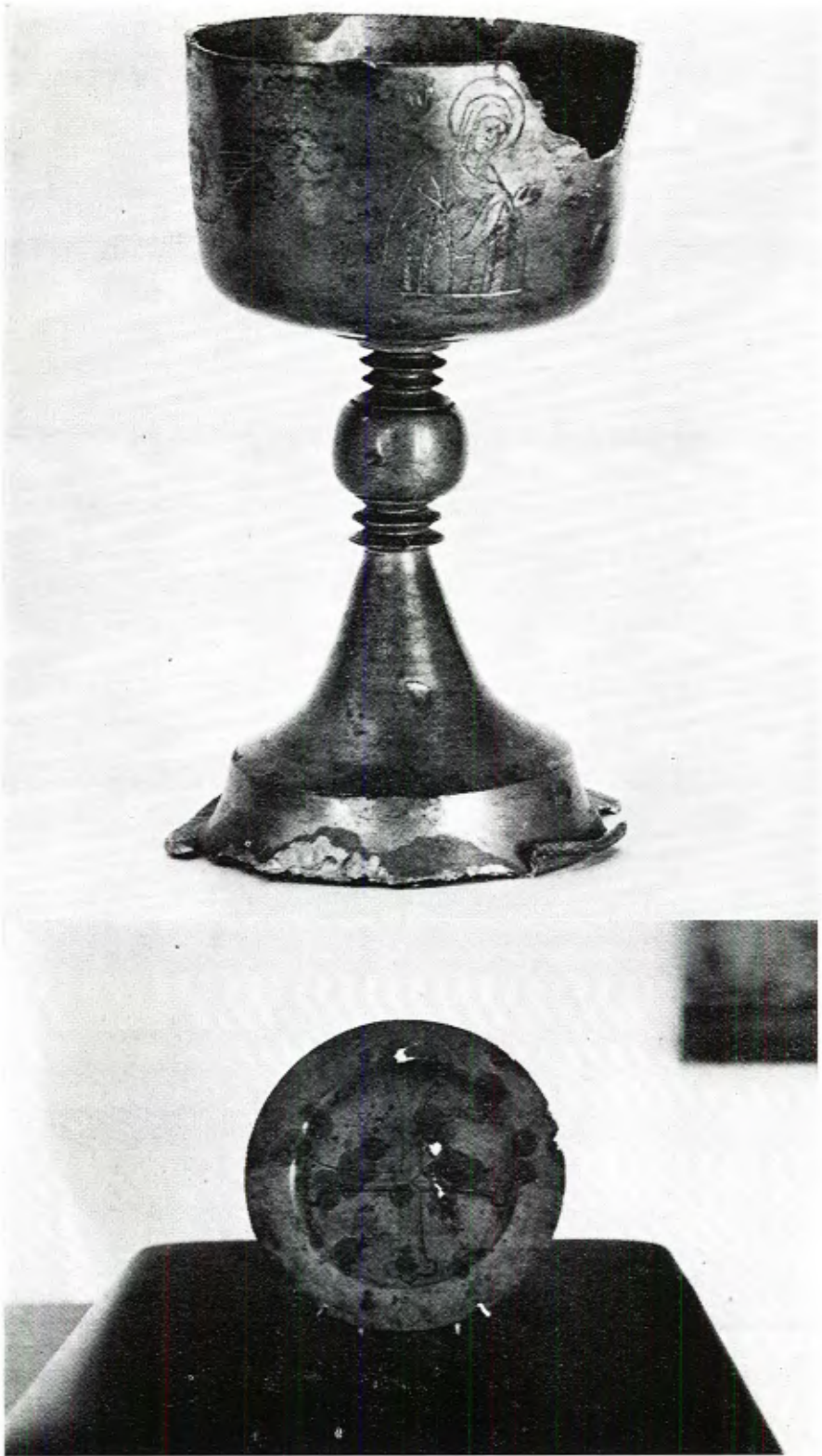
hin vuoden 1556 lahjakirje ei liene säilynyt aitona tekstinä, on luostarilla todistettavasti ollut tsaari Iivana IV:n, Fedorin, Vasili Šuiskin ja Mikael Romanovin antamia lahjoituskirjeitä.⁴³ Viimeksimainittu hallitsija myönsikin v. 1613, että jo tsaari Iivana IV oli antanut veljestölle oikeuden kantaa veroa Petsamon lappalaisilta.⁴⁴ Vedoten asukkaiden tekemiin lahjoituksiin luostari sai hallintaansa vähitellen koko Petsamon alueen Paatsjoelta Nuortijoelle ja Suonikylään saakka.

Kaikki lappalaiset eivät kuitenkaan halunneet luovuttaa omistuksiaan eikä kalastus- ja metsästysoikeuksiaan tai edes maksaa veroa veljestölle. Valitukset luostaria vastaan jatkuivat, ja varsinkin Petsamon hävityksen jälkeen hallitsijat pyrkivät rajoittamaan veljestön omaisuuden kasvua, 1600-luvun alussa sillä oli mainittujen alueiden lisäksi mm. kaksi talonpaikkaa Kuolassa, talot Holmogorissa, Ustjugissa, Vologdassa, Kantalahdessa ja Porjalahdessa. Lisäksi se omisti neljä suolankeittämöä, kauppa-puoteja Kuolassa ja Kantalahdessa, myllyjä, apajia ja nautintaoikeuksia eri puolilla Kuolaa ja Vienan rannikkoa.⁴⁵

Elämäkerran mukaan Trifon kuoli 15. 12. 1583. Kuusi vuotta myöhemmin suomalaiset joukot yllättivät luostarin, hyökkäsivät kirkkoon jouluvigilian aikana, surmasivat igumenin, kolme pappismunkkia, 38 munkkia, 51 luostarin työläistä sekä kaksi naista navetalla, kuten kertoo aikalaisen antama raportti.⁴⁶ Vihollinen poltti luostarin tuhaksi, niin että vain erillinen saunarakennus säästyi tuholta. Säälimätön taistelu Lapin omistuksesta johti siis verilöylyyn aseettomien munkkienkin keskuudessa.

Pekka Uesaisen tuhotyö oli kuolinisku luostarille Petsamon joella. Surmalta säästyneet munkit sijoitettiin Kuolaan, jonne heille rakennettiin asunnot tsaarin luvalla. Veljestö elpyi varsinkin kun se sai pitää entiset nautintaoikeutensa, joista riidat jatkuivat läpi 1600-luvun. Katarina II lakkautti Petsamon luostarin v. 1764, ja vasta 1882 tehtiin päätös sen jälleerakentamisesta alkuperäiselle paikalleen, joka Petsamon alueen mukana liitettiin Suomeen Tarton rauhassa v. 1920. Viime sotien seurauksena munkit sijoitettiin Uuden Valamon luostariin Heinävedelle. Trifonin lähetystyö ehti Petsamon luostarin lyhyenä kukoistusaikana kantaa pysyvääkin hedelmää. Kristinusko alkoi levitä lappalaisten keskuuteen, minkä jäänteinä osa Suomen kolttien pikku heimosta edelleen kuuluu ortodoksiseen kirkkoon.

Samaan aikaan kun Trifon teki lähetystyötä Petsamon alueella, munkki *Teodorit* käännutti lappalaisia Kuolan ympäristössä. Teodorit oli kotoisin Rostovista. Hänen syntymäaikaansa ei ole mainittu, mutta Kurbskin kirjoittaman elämäkerran perusteella voidaan laskea, että hän oli

Kuva 20 a ja b. Tinainen ehtoollismalja ja ehtoollislautanen, jotka on löydetty Petsamon luostarin raunioista ja jotka ovat ilmeisesti 1500-luvulta. Ortodoksinen kirkkomuseo, Kuopio.

noin 63-vuotias, kun tsaari lähetti hänet Konstantinopoliin neuvottelemaan patriarkan kanssa, mikä tapahtui v. 1557.⁴⁷ Tämän perusteella Teodorit on syntynyt noin v. 1494. Jo 13-vuotiaana hän meni noviisiksi ja sitten munkiksi Solovetskin luostariin, missä hän eli 15 vuotta. Hänet vihittiin diakoniksi Novgorodissa ja hän eli jonkin aikaa Aleksanterin oppilaana Syvärin luostarissa 1520-luvulla. Sen jälkeen hän kilvoitteli useissa Pohjois-Venäjän erämaaluostareissa ja omaksui *Nil Sorskin* askeesin periaatteet: köyhyyden ja nöyryyden ihanteen sekä hengellisen mietiskelyn ja ruumiillisen työn vaihtelun.

Noin 36-vuotiaana eli noin v. 1530 Teodorit palasi Solovetskiin, josta hän vuoden kuluttua lähti erakoksi Kuolanjoen suulle ja aloitti lähetystyön lappalaisten keskuudessa. Elämäkerran mukaan hän kohtasi Kuolanjoella toisen erakon, josta Kurbski sanoo, että hän oli »muistaakseni nimeltään Mitrofan»⁴⁸ ja jonka kanssa askeetti eli yhdessä 12 vuotta. On arveltu, että tuo toinen munkki oli Trifon, joka elämäkerran mukaan kävi Moskovassa yhdessä »erään Solovetskin munkin kanssa». Pitkä yhteiselämä Teodoritin seurassa ei kuitenkaan sovi Trifonin elämäkerran puitteisiin, joten pidän todennäköisenä, että Mitrofan oli joku muu paikallinen erakko.

Teodorit palasi Novgorodiin, missä arkkipiispa Makari otti hänet kotikirkkonsa papiksi, todennäköisesti aikaisemmin mainitun Iljan jälkeen 1540-luvun alussa. Jo parin vuoden perästä hän jätti paikkansa ja palasi Kuolanjoelle, minne hän saamiensa lahjoitusten turvin perusti luostarin ja samoin kuin Trifon omisti veljestönsä Pyhälle Kolminaisuudelle. Näin syntyi Kuolansuun luostari 1540-luvulla. Perustaja laati sorskilaisen askeesin mukaiset säännöt ja jatkoi lisääntynein voimin lähetystyötä lappalaisten keskuudessa.

Työ näyttää menestyneen, sillä elämäkerran liioittelevan sanonnan mukaan pyhittäjä kastoi jopa 2 000 lappalaista samana päivänä. Teodorit oli opetellut lapin kielen, ja ruhtinas Kurbski kertoo, että hän oli kääntänyt useita rukouksia lapiksi.⁴⁹ Mikäli tämä pitää paikkansa — eikä ole erityistä syytä epäillä sitä — ensimmäiset ortodoksiset rukoukset on käännetty lapin kielelle 1500-luvun puolivälissä.

Kuolansuun veljestö noudatti ankaraa köyhyyteen perustuvaa kilvoittelua, eikä luostari rikastunut niin kuin Petsamo. Veljestöjen välinen aatteellinen eroavuus sotii sitä vastaan, että Trifon ja Teodorit olisivat kauan kilvoitelleet yhdessä. Heidän luostariensa toiminta oli erilaista. Trifon näyttää olleen josifolainen, käytännöllisen luostaritoiminnan kannattaja, Teodorit sorskilainen, ankaran askeesin edustaja. Teodoritin luostarisääntö lienee ollut munkkien mielestä liiankin ankara, sillä vaik-

ka sitä oli tarkistettu Solovetskin säännön mukaan, veljestö karkoitti johtajansa, joka palasi jälleen Novgorodin lähistölle. Troitse-Sergievon lavran johtajan *Artemin* suosituksesta tsaari nimitti hänet igumeniksi Suzdaliin, mutta kun Artemi karkoitettiin lahkolaisena Solovetskiin, myös Teodorit hänen ystävänään ja hengenheimolaisenaan vangittiin ja suljettiin Belozerskin luostariin. Sieltä tsaari kutsui hänet edustusmatkalle Konstantinopoliin, koska Teodorit sivistyneenä munkkina osasi kreikan kieltä. Tsaari pyysi patriarkalta tunnustuksen keisarinarvolleen, minkä hän saikin Teodoritin matkan ansiosta v. 1561.⁵⁰

Matkalta palattuaan Teodorit asettui Prilutskin luostariin Vologdan lähistölle, ja elämäkerran mukaan hän vielä vanhuksena teki matkan Petsamoon ja Kuolan Lappiin, missä hän kiersi tervehtimässä kastaamiaan lappalaisia. Hänen kuolinvuottaan ei tunneta, ja hänen kuolemastaankin on kaksi versiota. Toisen mukaan hänet hukutettiin Iivana Julman käskystä, toisen mukaan hän kuoli rauhallisesti luostarissa.⁵¹

Villin Lapin lähetystyön kolmas tukikohta oli *Kantalahden luostari*, joka perustettiin viimeistään 1540-luvulla. Siitä on säilynyt tilimuistiinpanoja vuodesta 1563 lähtien, jolloin se omisti jo melko paljon maata ja kalavesiä, useita taloja sekä palvelusväkeä. Itse luostari näyttää olleen melko pieni.⁵² Tsaarin kirjeistä luostarille on säilynyt vain v. 1615 annettu lahjakirja. Sen mukaan sodat olivat hävittäneet luostarin arkiston, mutta hallitsijalle oli näytetty kolmen aikaisemman lahjakirjan jäljennökset, joiden sisältö kerrattiin ja vahvistettiin. Iivana IV oli v. 1554 antanut luostarille itsehallinnon ja oman tuomiovallan. Hän oli myöntänyt veljestölle tullivapauden suolan keitossa ja kaupassa, seitsemän ja puoli joustia erämaata sekä elatusapuna yli 23 ruplaa vuodessa »Lapin kastamista varten». Vuonna 1585 luostari oli saanut oman talon Holmogoriin ja luvan myydä 10 000 puutaa eli noin 160 000 kiloa suolaa vuodessa tullitta.⁵³ Tämän perusteella voimme päätellä, että luostarin on täytynyt syntyä paljon ennen ensimmäisen lahjakirjan myöntämistä, sillä itsehallintoa ja tuomiovaltaa ei myönnetty pienille ja vasta aloitteleville erämaaluostareille. Petsamonkin ensimmäinen lahjakirja on annettu myöhemmin kuin Kantalahden. Petsamon, Kuolansuun ja Kantalahden luostarit ovat siis suunnilleen samanikäiset.

Kantalahden luostaria hallitsija avusti nimenomaan lähetystyön tekemiseksi ja voidaan päätellä, että Kantalahden munkit ovat kulkeneet erämaissa saarnaamassa uutta uskoa lappalaisille. Tämäkin luostari vaurastui nopeasti etenkin kalastuksen ja suolankeiton ansiosta. Sen kehitys katkesi traagisesti samana vuonna kuin Petsamonkin. Solovetskin vanha kronikka kertoo, että kesällä 1589, Pietarin paaston edellä, suomalaiset

hyökkäsivät Kantalahteen vesitse, (todennäköisesti Kuusamon ja Koudan reittien kautta) surmasivat koko volostin väen, noin 450 henkeä, hukuttivat munkit jokeen sekä ryöstivät ja polttivat luostarin kirkkoineen ja karjoineen.⁵⁴ Vasta Stolbovan rauhan jälkeen Kantalahden luostari lienee jälleenrakennettu.

Kuolan niemimaan itärannikolle muodostui vielä pieni lähetystyön keskus *Ponoijoen* lappalaisesta seurakunnasta. Tsaarin kirje kertoo, että Ponoijoen pogostalla oli v. 1574 käytössä kirkko, joka oli rakennettu lappalaisten pyynnöstä hallitsijan lahjavarjoilla Turjan Lapin kastamista varten.⁵⁵ Todennäköisesti kirkko oli rakennettu 1500-luvun puolivälin jälkeen. Vuoden 1574 lopulla tai aivan seuraavan vuoden alussa jokin vihollisjoukko oli ryöstänyt sen, mutta tsaari käski korjata sen ja asettaa siihen uuden papin. Vasta kun hän v. 1581 valtuutti Troitse-Sergievon lavran elvyttämään seurakunnan ja lupasi palkaksi puolet Ponoijoen kalastuksesta, käsky lienee toteutettu ja lähetystyö päässyt jatkumaan itärannikolla.⁵⁶

Lappalaislähetys kehittyi siis voimakkaasti 1530-luvulta lähtien ja nousukausi jatkui suuriin sotiin saakka 1580-luvulle. Suurin osa Venäjälle veroa maksaneista lappalaisista lienee kastettu tällä kaudella, kuten voi päätellä vuoden 1624 verokirjasta. Sotien aiheuttamat hävitykset, luostarien tuho ja väestön kato heikensivät näin alkanutta kehitystä. Vanha lappalaisperinne jäi elämään kristillisen perinteen rinnalle samalla tavoin kuin kalevalainen perinne etelämpänä.

3. Uskonnolliset liikkeet

Kuten olemme todenneet, länsimaiden renessanssin ja uskonpuhdistuksen laineet ulottuivat Venäjälle vain vaimeina. Suuria mullistuksia ei tapahtunut, mutta idässäkin oli havaittavissa aatteellista käymistilaa ja voimakasta kulttuurikehitystä, joissa heijastuu myös länsimaiden henkinen vaikutus.

Venäjänsä kirkossa esiintyi lahkoliikkeitä varhaiskauden *bogomiileistä* alkaen, mutta ei ole mitään tietoa niiden vaikutuksesta Karjalassa. Tuskinpa ne levisivät Etelä- ja Keski-Venäjänsä sydänseuduilta kovin kauaksi pohjoiseen, varsinkin kun kirkko vastusti niitä ankarasti. 1300-luvulla syntyi *strigolnikien* eli tukanleikkaajien lahko, joka vaati entistä tiukempaa kirkollista moraalia sekä esitti rationalistisia oppeja Kolminaisuutta ja sakramenteja vastaan. Eräitä lahkoon jäseniä tuomittiin

kuolemaan Pihkovassa ja Novgorodissa, mutta liike jatkui vielä 1400-luvun alkupuolella, tosin vain vähäisenä jäännöksenä.⁵⁷

Keskiajan lopulla Venäjällä yleistyi kiista, pitääkö jumalanpalveluksissa laulaa Halleluja kolmesti Jumalan kolmen persoonan mukaisesti vai kahdesti Kristuksen kahden luonnon, jumalallisen ja inhimillisen, korostamiseksi. *Halleluja-riita* jatkui vielä 1500-luvulla ja levisi Karjalaankin, sillä Arseni Konevitsalaisen elämäkerran tekijä Vasili-Varlaam kuului kahden Hallelujan innokkaisiin kannattajiin.⁵⁸ Tämä riita ei johdannut varsinaisen lahkoon muodostamiseen, mutta se oli ilmaus teologisen harrastuksen kasvamisesta, mikä keskiaikaisessa ajattelutavassa johti jopa skolastiseen pikkutarkkuuteen. Vuoden 1551 kirkolliskokous asetti kahden Hallelujan kannalle, mutta myöhemmin on kolme Hallelujaa päässyt voitolle.⁵⁹

Paljon vaikeampi ongelma muodostui *judaisanttien* lahkosta, joka teologiassaan nojautui etenkin Vanhaan Testamenttiin sekä juutalaisten salatieteisiin. Se kuului antitrinitaariisiin eli kolminaisuusoppia vastustaviin liikkeisiin ja eteni Venäjälle todennäköisesti lännestä Puola-Liettuan hallussa olleen Kievin kautta. Judaisantit arvostelivat rationalistisiin perustein Kristuksen jumaluutta, sakramenteja, pyhien kulttia, ikonien kunnoittamista ja munkkeutta.⁶⁰

Novgorodiin tämä lahko näyttää saapuneen 1470-luvulla ja pian se sai suosijoita myös Moskovassa. Väitettiin, että metropoliitta *Sosima* ja suuriruhtinas *Ivana III* kannattivat eräitä sen ajatuksia. Novgorodin arkkipiispa *Gennadi* aloitti avoimen taistelun tätä lahkoa vastaan, jonka opit tuomittiin useissa kirkolliskokouksissa. Vuonna 1490 joukko judaisantteja kuljetettiin häpeäsaatossa Novgorodin halki, mihin esikuva oli saatu lännestä. Arkkipiispan kääntäjänä toiminut dominikaanimunkki *Benjamin* opasti isäntäänsä myös inkvisition menetelmien tuntemuksessa. Lahkolaisia tuomittiin ruumiillisiin rangaistuksiin ja 1500-luvun alussa eräitä jopa kuolemaan.⁶¹ Lahkoliike synnytti laajan kirjallisen polemiikin, johon osallistuivat useimmat tunnetut teologit ja joka jatkui vielä 1500-luvun alkupuolella, joskin lahkoon merkitys oli jo silloin vähentynyt.

Ei ole mitään tietoja judaisanttien lahkoon leviämisestä Karjalaan, mutta sen ympärillä käydyn väittelyn laajuus kirjallisuudessa ja kirkolliskokouksissa antavat perusteen olettaa, että keskustelua lahkoon herättämistä ongelmista on käyty myös Karjalassa. Kirkolliskokouksiin osallistuivat Solovetskin ja useiden muiden suurluostarien igumenit, jotka ovat kertoneet asian käsittelystä omille veljestöilleen. Vaikka lahko ei liene päässyt juurtumaan Karjalaan, se on tunnettu siellä ja mahdollista

on, että jotkin vanhatestamentilliset aatteet ovat saaneet siellä kannatustakin. Mainittakoon ohimennen, että Kustaa Vaasa varoitti Suomen rahvasta v. 1554 Mooseksen uskon harhaopeista ja juutalaisesta eksytyksestä.⁶²

Laajan polemiikin herätti kreikkalainen munkki *Maksim Grek*, joka oli harjoittanut opintoja Italiassa ja tuli v. 1515 Venäjälle Athos-vuoren luostareista, mistä tsaari oli pyytänyt kirkollisten tekstien kääntäjää. Maksim tulkitsi slaaviksi jumalanpalveluksissa ja kirkon hallinnossa tarvittavia bysanttilaisia teoksia sekä osallistui väittelyyn askeesin muodoista kannattaen *Nil Sorskin* aatesuuntaa, joka korosti köyhyyden, nöyryyden ja hengellisen mietiskelyn ihanteita luostarielämässä. Tämä johdatti hänet kiistaan tunnetun opettajan *Josif Volokolamskin* kanssa, joka oli käytännöllisen ja hyvin organisoidun luostarielämän kannattaja.⁶³

Maksim Grekin puolustajaksi ryhtyi *Vassian Patrikejev Kosoi*, jolla oli yhteyksiä Karjalaan. Hän oli Liettuan ruhtinaan Gediminin jälkeläinen, jonka suku osallistui Karjalan hallintoon liettualaisvallan aikana. Hän oli myös Moskovan suuriruhtinaan sukulainen ja hän johti sotajoukkoa, joka v. 1496 alussa teki nopean hyökkäyksen Karjalan halki Hämeeseen asti.⁶⁴ Hoviriitojen seurauksena Vassian pakotettiin luostariin v. 1499, jolloin tämä ennen niin mahtava ruhtinas lähti tavallisena munkkina *Nil Sorskin* oppilaaksi Sorajoelle. Hän kirjoitti joukon teologisia ja poleemisia kirjoituksia opettajansa hengessä ja koska sorskilainen askeesi levisi voimakkaasti pohjoiseen, on erittäin todennäköistä, että Vassianin ja *Nil Sorskin* kirjoituksia luettiin Karjalassa ja että siellä keskusteltiin heidän esittämistään ajatuksista.

Suuriruhtinas suojeli sukulaistaan kirkon johdon epäsuosiota vastaan ja kutsui hänet Moskovaan, jonne v. 1518 asettui myös Maksim Grek. Metropoliitan toimeksiannosta he tarkastivat yhdessä kirkollisen lakikirjan eli *Kormtšaja knigan* käännöksen, mutta jatkoivat myös polemiikkaa hesykastisen askeesin puolesta. Kun josifolainen liike pääsi voitolle, Maksim tuomittiin v. 1525 vankeuteen pääasiassa käännösvirheidenvuoksi, ja v. 1531 Vassian sai samanlaisen tuomion.⁶⁵ Vassian kuoli pian *Volokolamskin* luostarissa, mutta Maksim vapautettiin v. 1551. Hän kuoli viisi vuotta myöhemmin.

Vuosisadan puolivälissä alkoi myös protestanttinen liike levitä Venäjälle, ensin kalvinismin muodossa Puolan ja Liettuan kautta, sitten myös luterilaisuuden vaikutuksesta Baltiasta ja Skandinaviasta. Julkinen polemiikki kärjistyi v. 1553, jolloin pikkupajari *Matvei Baškin* alkoi arvostella papistoa sekä esittää yksilöllisiä tulkintoja Raamatusta.⁶⁶ Samana vuonna kirkolliskokous tuomitsi hänen oppinsa, mutta uusi arvos-

televa henki levisi. Hänen oppilaansa *Ivan Borisov* jatkoi väittelyä, min­kä vuoksi kirkolliskokous v. 1555 tuomitsi hänet karkoitettavaksi ka­ tumuksen tekoon Valamon luostariin, mistä hänen kerrotaan karanneen Ruotsin puolelle eli Suomeen.⁶⁷ Valamo oli Solovetskin tavoin tunnettu askeesin ankaruudesta ja se sijaitsi kaukana syrjäseudulla, joten se sopi hyvin munkkien karkoituspaikaksi. Luterilaisuus ei liene levinnyt Ve­näjä­n Karjalaan, sillä poliittinen vastakohtaisuus Suomen kanssa jyr­kensi myös uskonnollisten näkemysten eroavuuksia.

Beloozeron vepsäläisalueelle protestantismin vaikutus näyttää pääs­seen leviämään. Belozerskin luostarin munkki *Feodosi Kosoi*, joka ei ollut Patrikejevin sukua, vaan todennäköisesti suomensukuinen, tuomit­tiin luostarivankeuteen samalla kertaa Baškinin kanssa, mutta hän pääsi pakenemaan Liettuaan.⁶⁸ Näihin aikoihin *Zinovi Otenski* kirjoitti uusia harhaoppeja vastaan teoksensa »Totuuden todistus», joka kuvaa myös protestantismin vastaista taistelua.⁶⁹

Polemiikki sivusi Karjalan luostari-ihanteita, kun siihen tuli mukaan lappalaisten valistajan Teodoritin ystävä *Artemi*, joka oppineisuutensa ansiosta oli kohonnut Troitse-Sergievon lavran igumeniksi. Opetuskir­jeessään hän oli puolustanut sorskilaista askeesia, mutta hänen väitettiin olleen yhteydessä myös Baškiniin, ja vuoden 1555 kirkolliskokouksessa hänet tuomittiin vankeuteen. Todennäköisesti tavoitteena oli hänen syr­jäyttämisenä tärkeältä paikalta josifolaisen aatteen tieltä. Hänenkin onnistui paeta Liettuan hallussa olevalle Länsi-Venäjälle.⁷⁰

Kirkossa oli paljon tapahurskautta sekä ulkonaisia menoja, joiden sisältöä ei ymmärretty. Kansanomaisessa pyhimysten ja ikonien kunni­oituksessa saattoi esiintyä jopa maagisia piirteitä. Sorskilainen askeesi korosti yksinkertaisen uskon ja kilvoittelun merkitystä, ja siinä suhteessa se oli lähellä protestanttisia ihanteita. Munkit pyrkivätkin opettamaan väestöä yksinkertaiseen, mutta silti kirkolliseen uskonelämään. Alyllinen kritiikki epäkohtia vastaan tulkittiin kirkon johdon taholta herkästi lahkolaisuudeksi, jota ykseyden säilyttämisen nimissä vastustettiin. Siten ei päässyt syntymään täysin vapaata keskustelua epäkohdista, mutta huomattavan laaja poleeminen kirjallisuus jäi kuitenkin perinnöksi 1500-luvun riidoista. Lahkoliikkeet eivät saaneet Venäjällä niin voima­kasta kannatusta kuin Keski-Euroopassa, joten niiden vaikutus jäi sup­peaksi. Niiden herättämä keskustelu ulottui silti Karjalaan asti.

Polemiikki roomalaiskatolisen kirkon oppeja vastaan jatkui 1500-lu­vulla keskiajan perintönä, varsinkin koska Länsi-Venäjä oli Puola-Liet­ tuan vallassa, joka pyrki levittämään lännen vaikutusta itään. Karjalaan tämä taistelu heijastui arkkipiispa Feodosin paimenkirjeessä Käkisalmen

papistolle v. 1543, jolloin hän kehoitti karjalaisia rukoilemaan, että »Jumala vapauttaisi maailman pakanuudesta ja latinalaisuudesta».⁷¹ Erityistä latinalaisvaaraa Karjalassa ei tietenkään ollut.

Kun Ruotsi valloitti Käkisalmen läänin 1580-luvulla, pääsi luterilaisuus ensi kerran vaikuttamaan Laatokan Karjalaan. Venäläinen kronikoitsija kertoi pateettisesti »jumalattomien latinalaisten joita kutsutaan germaaneiksi» hyökänneen Korelan eli Käkisalmen lääniniin ja hävittäneen sääliittä »Kristuksen laumaa». Kun Ruotsi luovutti läänin takaisin, tsaari lähetti kronikan mukaan edustajiaan hävittämään sieltä ruotsalaisten tuoman »helleenisen taikauskon» sekä pystyttämään jälleen oikeauskoiset kirkot ja luostarit.⁷² Venäläisen käsityksen mukaan miehitysvalta pyrki siis levittämään omaa uskontoaan Karjalaan. Silloisissa olosuhteissa luterilainen vaikutus lienee jäänyt kuitenkin hyvin pieneksi. Vasta Stolbovan rauhan jälkeen Ruotsi aloitti määrätietoisen käännästyksen Laatokan Karjalan ortodoksisen väestön parissa.

4. Lukutaito ja kirjallisuus

Venäjän kirjallisuus uuden ajan alussa oli sisällöltään etupäässä uskonnollista kuten muuallakin Euroopassa. Silti jo keskiajalla harrastettiin maallista kirjeenvaihtoa ja lukutaitoa esiintyi kauppiaiden, käsityöläisten ja kauppaa harjoittavien talonpoikien keskuudessa, kuten Novgorodin keskiaikaiset tuohikirjeet osoittavat. Tuohikirjeitä laadittiin myös Karjalassa, joskin niitä on sieltä säilynyt hyvin vähän.⁷³

Vuoden 1551 kirkolliskokous totesi, että aikaisemmin perustetut koulut olivat lakanneet toimimasta. Siksi se määräsi, että kaikissa kaupungeissa pappien, diakonien ja lukkarien tuli pitää kotona koulua lapsille, joille tuli opettaa lukemista, kirjoittamista ja laulamista.⁷⁴ Miten hyvin määräystä noudatettiin, ei tiedetä, mutta ainakin aluksi sitä lienee yritetty panna täytäntöön. Sodat lienevät pian katkaisseet koululaitoksen kehityksen.

Monet lähteet todistavat luku- ja kirjoitustaidon suhteellisesta yleisyydestä Karjalassa uuden ajan alussa, joskin väestön enemmistö oli näitä taitoja vailla. Papit ja lukkarit osasivat kaikkialla lukea ja kirjoittaa. Niinpä kun arkkipiispa Makari lähetti Iljan mukana paimenkirjeen Karjalaan, hän velvoitti joka pogostassa tiakan eli lukkarin tekemään siitä jäljennöksen.⁷⁵ Lukkarit ovat laatineet suuren joukon yksityisiä asiakirjoja, joten he lienevät sivutoimenaan työskennelleet paikallisina kirjureina. Useat talonpojat ja kauppiaat ovat itse kirjoittaneet lahja-

ja kauppakirjoja sekä testamentteja. Muutamien asiakirjojen tekijäksi ilmoitetaan henkilö, joka nimen tai asuinseudun mukaan näyttää selvästi suomensukuiselta kuten *Istoma Maanselkäläinen* Kemijoelta tai *Stefan Iivananpoika Vienajokelainen*, joka asui Suijunjoella.⁷⁶ Karjalasta on säilynyt noin viisikymmentä asiakirjaa, joihin kuhunkin yksi tai kaksi paikkakuntalaista on kirjoittanut nimensä todistajana. Useimmat näistä kirjoitustaitoisista asukkaista lienevät olleet karjalaisia. Edellä mainittu Istoma Maanselkäläinen esiintyy kirjurin tehtävässä yhdessä asiakirjassa ja todistajana kahdeksassatoista.⁷⁷ Hän omisti talon Kemissä, ja nimestä päätellen hän oli kotoisin Maanselän kylästä Kemin volostista.⁷⁸ Luultavasti hän oli karjalainen talonpoikaiskauppias, joka työmatkoillaan joutui todistamaan asiakirjoja sekä joskus toimimaan kirjurinakin.

Useat yleiset asiakirjat vahvistavat käsityksen, että Karjalan asukkaiden joukossa oli melkoisesti luku- ja kirjoitustaitoisia. Kun suuriruhtinas antoi itsehallinnon Kargopolin, Kieretin ja Koudan volosteille, hän käski asukkaiden valita keskuudestaan etujensa valvojiksi valamiehet eli tselovalnikit vuodeksi kerrallaan ja käski niiden valittujen, jotka osasivat kirjoittaa, vahvistaa kaikki asiakirjat nimellään.⁷⁹ Kemin ja Suijun volostien itsehallintokirjeessä v. 1562 sanotaan, että valitut virkamiehet sekä ne talonpojat, jotka osaavat kirjoittaa, allekirjoittakoot vaalipöytäkirjan.⁸⁰ Kirjoitustaitoisia tiedettiin siis olleen myös talonpoikien keskuudessa.

Noudattaen kirkolliskokouksen ohjetta papit, munkit ja lukkarit ovat opettaneet luku- ja kirjoitustaitoa lapsille, kuten todistaa muuan lahjakirje vuodelta 1571. Leskenä nunnaksi vihkiytynyt kemiläinen vanhus *Fetinja Iivanantytär* myi perintömaansa Solovetskin luostarille ja kauppakirjaan merkittiin, että hänen lapsenlapsensa 11-vuotias Vasili, 9-vuotias Tiitta ja 4-vuotias Petri *opiskelevat kirjoittamista ja lukemista* (ehkä aluksi vain kaksi vanhinta).⁸¹ Ilmeisesti opettajaksi oli luvattu Solovetskin munkki, koska kauppakirja mainitsee opiskelun erikseen.

Kirjoitus- ja lukutaidon suhteelliseen yleisyyteen viittaa sekin, että 1500- ja 1600-lukujen käsikirjoituksia on löydetty useimmista Karjalan kylistä, mistä sodat eivät ole niitä hävittäneet.⁸² Vuonna 1618 asui Tiuralan Karjulanmäessä talollinen *Heikki Puputti*, joka verokirjan mukaan »omisti tuohikirjan».⁸³ Tämä harvinainen maininta viittaa tuohen käyttöön kirjoitusmateriaalina vielä uuden ajan alussa, jolloin paperi oli siinä tehtävässä jo yleisin.

Maallista kirjallisuutta syntyi Venäjällä hyvin vähän, sillä maallisia-kin aiheita käsiteltiin uskonnon näkökulmasta. Niinpä laaja keskustelu tsaarin vallasta ja luostarien maanomistuksesta sai polemiikissa uskon-

nollisen värityksen. Iivana IV:n ajalla laadittu elämänopas *Domostroj* eli Huoneentaulu, joka jätti vaikutteita mm. karjalaiseen häärunostoon, oli sekin kristillisen etiikan kyllästämä.⁸⁴

Valkean meren rannikolla tehtiin 1500-luvun puolivälissä yritys kansankielisen kirjallisuuden luomiseksi samaan tapaan kuin Mikael Agricola teki Suomessa; yritykset olivat miltei samanaikaisetkin. Hollantilainen Simon van Salingen kertoo, että kauppamatkallaan Karjalassa hän oli tavannut Kantalahdessa *Fedor Tšudinov* nimisen miehen, jota pidettiin »venäläisenä filosofina», koska hän oli kirjoittanut *Karjalan ja Lapin historian*. Hän käytti kirjoituksissaan karjalan kieltä, »jolla kukaan ihminen ei ollut aikaisemmin kirjoittanut». Tšudinov näytti hollantilaiselle karjalankieliset aakkoset, *Uskontunnustuksen* ja *Isä meidän* rukouksen sekä *Kirjoituksen*, joka tarkoittanee osaa Raamatusta.⁸⁵

Lähteen sanamuodosta päätellen Tšudinov oli Kantalahdesta kotoisin ja syntyperältään mahdollisesti Pohjolan tsuudeja eli bjarmeista polveutuvia karjalaisia. Ilmeisesti hänen äidinkieltensä oli karjalan kieli, mihin nimen lisäksi viittaa hänen kirjallinen toimintansa sekä Karjalan ja Lapin historian harrastus. Länsimaiset lähteet nimittävät yleensä karjalaisiakin venäläisiksi, joten Salingenin teksti ei ole ristiriidassa tämän johtopäätöksen kanssa. Filosofin nimen Tšudinov oli ansainnut historian teoksellaan.

Ei ole syytä epäillä Salingenin kertomuksen todenperäisyyttä, joten Tšudinovia voidaan pitää uranuurtajana Karjalan historiassa. Yhtään hänen teoksistaan ei kuitenkaan ole säilynyt, vaan ne lienevät kaikki tuhoutuneet käsikirjoituksina pian Salingenin käynnin jälkeen alkaneessa sodassa. Ruotsin ja Venäjän vihollisuus esti siis Karjalan Agricolan työn kantamasta hedelmää kiistanalaisessa rajamassa. Se oli suuri tappio karjalaiselle kulttuurille.

Jos kysymme, mitä lähteitä Tšudinov käytti Karjalan historiassa, toteamme Salingenin saaneen historiallisia tietoja karjalaisten suullisesta perinteestä. Todennäköisesti Tšudinov oli käyttänyt samaa lähdettä, johon sisältyi sotatarinain ja pyhimyselämäkertojen lisäksi vanhoja sankarirunoja. Rohkenemme päätellä, että todennäköisesti Tšudinovin kirjoittama Karjalan ja Lapin historia nojautui osittain kalevalaiseen kansanperinteeseen. Tšudinov oli ehkä ensimmäinen kertovien runojen muistiin merkitsijä.

Sebastian Münsterin suuressa maantieteen käsikirjassa, jonka ensimmäinen painos ilmestyi v. 1544, julkaistiin *Isä meidän* rukous suomeksi käännettynä. Tutkimuksessa tämä käänös on todettu alkuperältään itä-suomalaiseksi, lähinnä karjalaiseksi.⁸⁶ Julkaisija sanoo suomen kielen

olevan lähellä lapin kieltä, kun hän antaa esimerkkejä »lappalaisten ja sisäsuomalaisten» sanastosta. Isä meidän käännöksen hän ilmoittaa olevan »lapiksi ja suomeksi, mitä myös liiviläiset (tarkoittaa virolaisia) käyttävät». Käännös on voinut kulkea Keski-Eurooppaan Itä-Suomesta kaupan tai opiskelijain mukana, mutta kannattaa esittää kielimiehille kysymys, eikö se ole voinut tulla myös Kainuun tai Vienan Karjalan kylistä, missä vanha kieliperinne oli säästynyt sekoituksilta ja oli vielä myöhemminkin hyvin samanlaista rajan kahden puolen? Tähän mahdollisuuteen vihjaa käännöksen kieliasu sekä julkaisijan viittaukset »pohjoiseen sisämaahan» ja lappalaisten kieleen. Tulipa käännös kummalta puolen rajaa tahansa, se on vanhimpia säilyneitä karjalaisen murteen muistomerkkejä.

Vanhimmat kirjoitetut suomen kielen sanat ovat 1200-luvun loppupuolen tuohikirjeessä, joka lienee karjalaista alkuperää.⁸⁷ Sen kielimuoto näyttää olevan sukua Münsterin julkaiseman käännöksen kielelle. Näitä molempia kannattaisi verrata muiden keskiaikaisten lähteiden karjalaisiin ja itäsuomalaisiin sanoihin.

Karjalan vanhinta kirjallisuutta olivat ortodoksiset jumalanpalvelustekstit ja kirkolliset opetusteokset kuten saarnakokoelmat ja pyhien elämäkerrat. Käkisalmen Karjalasta löydettiin 1500-luvulla käsikirjoituksia, joista vanhimmat oli tehty 1200-luvulla. Voimme laatia niistä havainnollisen luettelon, joka ei suinkaan ole täydellinen:⁸⁸

- 1.—3. Evankeliumikirjat 1300-luvulta, v:lta 1495 ja v:lta 1508,
4. Evankeliumit selityksineen v:lta 1500,
5. Psalttari 1300-luvulta,
6. Apostolien teot 1300-luvulta,
7. Johanneksen ilmestys 1400-luvulta,
- 8.—11. Prologit eli pyhien elämäkerrastot 1200-luvulta, 1300-luvulta, 1400-luvulta ja v:lta 1501,
12. Triodion eli Pääsiäisen ja Helluntain välisen ajan kirkkolaulut 1200-luvulta,
13. Oktoekhos eli Kahdeksansävelmistö 1300-luvulta,
- 14.—15. Kaksi Irmologia eli kanonihymnien kokoelmaa 1400-luvulta,
16. Johannes Krysoptomoksen saarnakokoelma 1200-luvulta,
17. Gregorios Teologin opetuspuheita v:lta 1475.

Näistä seitsemän ensimmäistä ovat Raamatun kirjoja, joiden jälkeen tulee joukko pyhien elämäkerrastoja, kirkkolaulujen kokoelmia sekä Byntantin suurten opettajien puheita. Vanhimmat näistä lienee tuotu Kar-

jalaan Novgorodista, mutta jo keskiajan loppupuolella on kirjoja jäljennetty myös Karjalassa, mistä ovat todisteena Valamon luostarissa 1500-luvun alussa tehdyt *Evankeliumikirja* ja *Prologi*. Niiden tekniikka miniatyyrikoristeineen kertoo pitkälle kehittyneestä kirjoitusperinteestä sekä taiteellisesta aistista. Muualla Karjalassa tehdyistä käsikirjoituksista mainittakoon Tšolmuisen tiakan v. 1552 jäljentämä *Apostolien teot* sekä 1580-luvulla kopioitu elämäkerta, johon on lisätty karjalaisen jäljentäjän nimi. Myös Vienajoen varsilta on säilynyt käsikirjoituksia, joissa on merkintöjä paikallisista jäljentäjistä.⁸⁹ Jotkut karjalaiset kirjurit ovat voineet päästä keskushallinnon palvelukseen, kuten vuoden 1539 verokirja antaa aiheen olettaa. Sen on laatinut kirjuri *Mihail Valujev*, jonka suomensukuinen nimi viittaa Karjalaan tai Vepsään.⁹⁰

Seurakuntakirkkoihin hankittiin jumalanpalveluskirjoja, mutta joskus myös muuta hengellistä kirjallisuutta. Vuoden 1629 verokirja luettelee esim. Aunuksen pogostan kahdesta keskuskirkosta yhteensä kaksikymmentäyksi teosta.⁹¹ Eniten kirjallisuutta hankittiin suuriin luostareihin. 1500-luvun lähteet eivät yleensä sisällä kirjastoluetteloita, mutta muuan v. 1551 asiakirja esittelee Karjalanrannan Nikolain luostarista yli viisikymmentä kirjaa, joista suurin osa jumalanpalvelustekstejä.⁹² Karjalan suurin kirjasto oli Solovetskin luostarissa, minne 1600-luvun alussa pystytettiin kivinen kirjastorakennus. Luostari sai paljon teoksia Venäjältä, mutta huomattava osa sen vanhoista käsikirjoituksista on Solovestkin saarella kirjoitettuja tai jäljennettyjä.⁹³

Myös yksityishenkilöt saivat haltuunsa kirjallisuutta tai teettivät kirjoja tilaustyönä kuten ikonejakin. Esimerkiksi v. 1552 muuan leski lahjoitti kuusi Mineaa Kliimon luostarille.⁹⁴ Kyseessä oli ilmeisesti puolen vuoden pyhien muistot jaettuna kuukauden käsittäviin osiin, jotka oli teetetty varta vasten lahjaksi. Muutamissa käsikirjoituksissa on merkintöjä omistajista ja niistä näkyy, että kirjoja on hankittu ostamalla ja että niitä on pyritty pitämään suvun hallussa sukupolvesta toiseen.⁹⁵

Karjalasta on säilynyt keskiajalta ja uuden ajan alkupuolelta ehkä toista tuhatta käsikirjoitusta. Pelkästään Solovetskin kirjastossa niitä oli useita satoja. Mainittakoon, että vielä vuosien 1940—48 välillä Karjalan Autonomisen Neuvostotasavallan alueelta koottiin talteen 365 vanhaa käsikirjoitusta.⁹⁶

Kirjallinen toiminta Venäjällä vilkastui huomattavasti uuden ajan alussa. Novgorodin arkkipiispa *Gennadi* käännähti 1400-luvun lopussa slaaviksi viimeiset kääntämättömät Raamatun osat sekä joukon muita kirkollisia tekstejä. Hänellä oli apunaan kreikkaa taitava dominikaanimunkki, kuten olemme maininneet. Uuden vuosisadan alussa herättivät

lahkoliikkeet vilkkaan kirjallisen toiminnan, joka tuotti opetuskirjeitä, kiistakirjoituksia ja teologisia tutkimuksiakin. Samaan aikaan alkoi kasvaa pyhien elämäkertojen tuotanto, joka huipentui metropoliitta *Makar*in toimittamaan *Suureen Mineaan* vuosisadan puolivälissä. Painettuja teoksia hankittiin Venäjälle aluksi Puola-Liettuasta, mutta vuoden 1560 tienoilla Moskovaan saatiin ensimmäinen kirjapaino, joka alkoi julkaista kirkollisia tekstejä käsikirjoitusten tyyლისin muotoin.⁹⁷ Karjalaan painettuja teoksia alkoi tulla 1500-luvun lopulla, mutta vielä seuraavan vuosisadan alkupuolella suurin osa Karjalan kirjoista oli käsin tehtyjä.

5. Kirkkotaiteet

Karjalan varhaisen kirkkotaiteen tutkimus on vielä alkuvaiheessaan, joten siitä voidaan esittää vasta yleisiä suuntaviivoja. Kirkkoarkkitehtuurin tutkimusta vaikeuttaa aineiston puute, sillä lähes kaikki keskiajan kirkot ovat tuhoutuneet ja uuden ajan alustakin on vain jokunen harva jäännös; vasta 1700-luvulta on aineistoa enemmän. Kirkot ja luostarit tehtiin yleensä puusta, joten ne paloivat tai lahosivat helposti. Lähteet mainitsevat kivikirkkoja vain viidestä Karjalan luostarista. *Konevitsan* sekä *Käkisalmen Georgin* luostarin pääkirkot oli tehty tiilestä, joita Ruotsin miehitysväki käytti Käkisalmen varustelutöihin 1500-luvun lopulla.⁹⁸ *Syvärin* luostariin tehtiin kaksi kivikirkkoa ja *Ondrusovan* luostariin Aunuksen lähelle yksi. Äänisniemeltä ei tunneta lainkaan kivikirkkoja, ja Vienen rannikollekin niitä tehtiin 1500-luvulla vain *Solovetskin* luostariin. Karjalan ulkopuolella kivikirkkoja oli lähimpänä Pähkinälinnassa, Staraja Ladogassa ja Tihvinässä. Tyylliltään Karjalan kivikirkot lienevät noudattaneet keskiajan Venäjän bysanttilais-slaavilaisista perinnestä, joskin ehkä Karjalan oloihin sovellettuna pienikokoisten ja yksinkertaisten rakennusten muodossa.

Kuten edellä on mainittu, useilla pogostoilla sijaitsi kaksi kirkkoa, eräillä kolmekin. Muutamissa kirkoissa oli myös sivualttareita eli pikku *kappeleita*, jotka lienee rakennettu alttarihuoneen viereen kuten Kliimon Kolminaisuuden kirkossa 1700-luvun alussa.⁹⁹ Neljässä Äänisen ympäristön pogostassa oli kirkon yhteydessä *trapeza* eli ruokasali.¹⁰⁰ Yleensä sellainen kuului luostareihin, mutta ilmeisesti myös kirkkoihin alettiin rakentaa ruokailuhuone pitkämatkalaisia vieraita varten. Liittyykö siihen vanhan kristillisen rakkaudenaterian eli agapen viettoa, siitä ei ole tietoa, mutta ainakin pääsiäisjumalanpalveluksen jälkeinen yhteisateria on vanha ortodoksinen tapa Venäjällä ja Karjalassa.

nen temppele. Lapista on lisäksi säilynyt Trifonin rakentama Georgin kappeli Näätämissä.

Karjalan ja Vienajoen varsien asutuksessa, elinkeinoelämässä ja taiteessa oli huomattavia yhtäläisyyksiä, sillä molemmat alueet säilyttivät pitkään vanhoja keskiaikaisia perinteitä. Vienajoen alueen rakennukset valaisevat siis jossakin määrin Karjalan rakennustaiteen tunnusomaisia piirteitä. Vanhimpia säilyneistä Vienajoen hirsirakennuksia on v. 1600 rakennettu *Uyin* kirkko Arkangelin lähellä.¹⁰² Sen pääosa on suuren ja jyvän kahdeksankulmaisen tornin muotoinen, jonka yllä kohoa suoraviivainen telttakupoli. Keskusosan kahden puolen on tehty alttaria ja eteistä varten hirsiset lisähuoneet, jotka on katettu tynnyrinmuotoisesti kaartuvalla ja sitten ylös suippenevalla harjakatolla. Kirkon rakenne palautuu varhaisiin bysanttilaisiin esikuvii, joita on joustavasti sovellettu pohjoisen hirsirakennuksen tekniikkaan. Rakenteessa on puisen puolustustornin piirteitä, mikä viittaa kirkollisen ja maallisen rakennustaiteen väliseen yhteyteen. Suman linnakkeesta 1500-luvun lopulta ja Vienan Kemistä seuraavalta vuosisadalta säilyi ainakin viime vuosisadan lopulle saakka kahdeksankulmainen hirsinen puolustustorni kummastakin.¹⁰³ Ne muistuttavat mainitun kirkon keskusosaa.

Kirkkojen pohjakaavat noudattavat bysanttilaisia esikuvia. Temppele rakennettiin itä—länsi suuntaan siten, että alttari oli itäpäässä. Rakennus jaettiin hirsiseinillä säännön määräämiin osiin: alttarihuone, sisähuone eli varsinainen kirkkosali sekä esihuone, jonka länsipuolelle voitiin vielä rakentaa eteinen. Kukin osa voitiin tehdä itsenäisesti eri korkeiseksi ja kattokin erikseen. Yleisin oli suora satulakatto räystäineen, mutta varsinkin alttariosa voitiin koristaa suippenevalla tynnyriholvikatolla, jonka esikuvat tulevat bysanttilaisesta taiteesta Venäjän välityksellä.

Sisähuone eli kirkkosali oli yleensä korkein ja sen yllä kohosi jyvä kahdeksankulmainen hirsitorni telttakattoineen, niin että tämä kirkon osa säilytti linnantornin sävyä sittenkin, kun kokonaisrakenne kehittyi monipuolisemmaksi. Tämä näkyy vanhimmista säilyneistä muistomerkeistä kuten *Lytšnyj-saaren* kirkosta vuodelta 1620 sekä *Jandomajärven* kirkosta, jonka vanhin osa on 1600-luvun puolivälistä. Sekä kirkkosali että tornin ylimmät hirsikerrokset kaartuivat ulospäin, mikä lisäsi torninmaista vaikutelmaa.¹⁰⁴ Samaa vanhaa tyyliä edustaa *Tipinitsan* kirkon vanhin osa vuodelta 1681. Siinä alttariosan takaseinä on salvottu kolmitaitteiseksi kivikirkkojen apsidin mallin mukaan.¹⁰⁵ Tämä piirre voi olla 1600-luvun lisäys, mutta koska kivikirkkoja tunnettiin jopa keskiajalta, on todennäköistä, että suurimmissa puukirkoissa apsidia kaarrettiin tällä

tavoin viimeistään uuden ajan alussa. Erillisiä kellotornejakin rakennettiin kirkkojen viereen; sellainen mainitaan esim. Varsugan pogostalla ja Kliimon luostarissa v. 1583.¹⁰⁶

Jo 1500-luvulla kirkkoja rakennettiin korkean hirsikehyksen päälle kuten asuintaloja, niin että lattian alle jäi iso tyhjä tila ja kirkko sijaitsi oikeastaan toisessa kerroksessa.¹⁰⁷ Samoin kuin asuintaloon rakennettiin silloin kirkkoon katettu portaikko, joka johti eteiseen tai esihuoneeseen. Tyyliesimerkkejä ovat vanhan rakennusperinteen uskollisesti säilyttäneet Jandomajärven ja Tipinitsan kirkot, jotka on jo mainittu, *Kosmajärven* kirkko vuodelta 1720 ja *Kontupohjan* kirkko vuodelta 1774.¹⁰⁸ Pienet ja korkealle sijoitetut luokkuikkunat sekä ovet ympäröitiin jykevien veistetyin kehyksin. Samoin kuin asuintaloissa voitiin portaikkojen pylväät sekä räystääs- ja päätylaudat koristella leikkauksin.¹⁰⁹ Koristeaiheiden rikkaus ja pitkälle kehitelty tyyliittely säilyneissä 1700-luvun kirkoissa osoittaa, että koristelulla oli takanaan pitkä kehitys. Se edellyttää koristelun harrastamista myös tutkimallamme ajalla, jolta konkreettisia esimerkkejä ei ole säilynyt.

Kirkkojen ja rukoushuoneiden rakenteiden vaihtelevuus osoittaa, että tempelit rakennettiin paikallisten olosuhteiden mukaisesti ja paikallisin voimin. Rikkaat seurakunnat rakensivat isoja ja komeita kirkkoja, köyhät yksinkertaisia ja pieniä. Kaikissa kirkoissa ei ollut torniakaan, vain risti katon harjalla ja ehkä pieni puinen kupoli.¹¹⁰ Kappelikirkot lienevät yleensä olleet vaatimattomampia kuin pääkirkot, ja rukoushuoneet eli tšasounat useimmiten vain pieniä kirkolliseen tarkoitukseen pyhitettyjä hirsimökkejä.¹¹¹ Niissä ei ollut erillistä alttariosaa ja vain harvoin esihuone ja eteinen. Ikonit ripustettiin peräseinälle, jonka edessä oli alttari-pöytä. Kaikissa tšasounissa ei ollut välikattoakaan, mutta vauraat kylät alkoivat varmaan jo uuden ajan alussa jäljitellä rukoushuoneiden tyyllissä kirkkoja rakentamalla niihin erikseen kirkkosalin ja esihuoneen, toisinaan myös eteisen katettuine portaineen, jopa kahdeksankulmaisen torninkin. Esimerkkeinä voi mainita *Susisaaren* (Volkostrov) tšasounan kehityksen 1600-luvulta 1800-luvun alkupuolelle, *Uasiljevon* rukoushuoneen 1600-luvun loppupuolelta sekä *Zaguban*, *Jamkan* ja *Ritšnavolokin* tšasounat 1700-luvulta.¹¹² Niiden yksinkertainen tyyliperinne viittaa uuden ajan alkuun.

Karjalainen kirkkoarkkitehtuuri kasvoi elimellisesti kansallisesta maallisen rakennustaidon perinteestä, johon sulatettiin bysanttilais-slaavilaisen kirkkotaiteen periaatteita sekä venäläis-karjalaisen talo- ja linna-rakennuksen aineksia. Länsimainen renessanssitaide vaikutti siihen erittäin vähän.¹¹³ Kuten olemme todennet, Karjalaan rakennettiin uuden

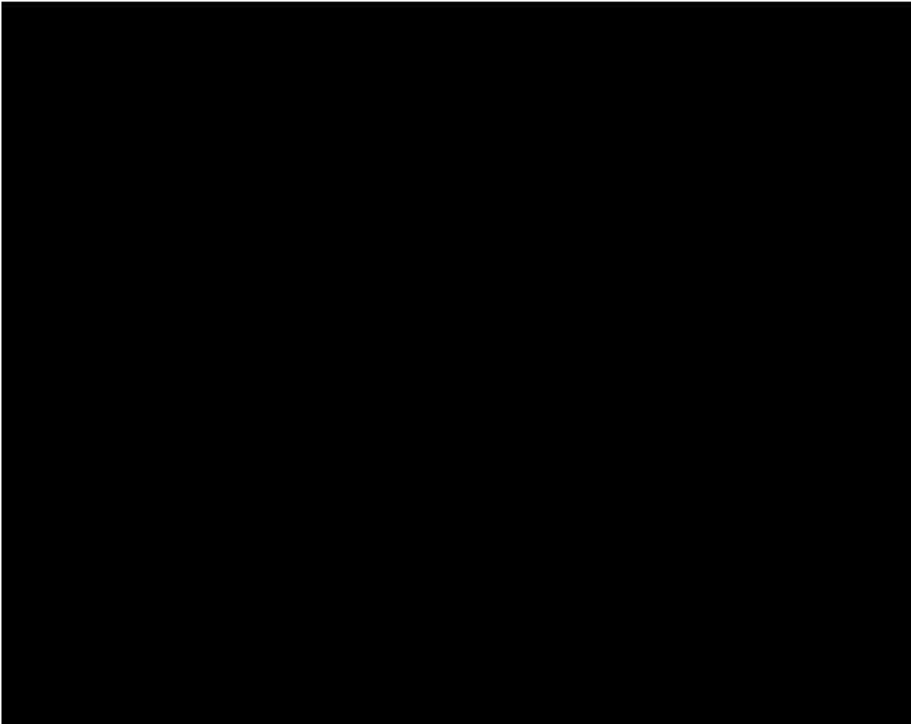
ajan alussa erityisen paljon kirkkoja, kappeleita, tšasounia ja luostareita. Siinä työssä kehittyi karjalaisten kirvesmiesten taito ja tyyllitaju, ja heidän maineensa levisi oman maakunnan ulkopuolellekin. Esimerkiksi Tšuhtsenemin luostarin uudeksi rakentajaksi Vienajoelle kutsuttiin v. 1616 *Ivan Korelinin*, joka nimestä päätellen oli karjalainen mestari.¹¹⁴ Uuden ajan alussa lienevät muotoutuneet ne tyyllilliset peruspiirteet, jotka ovat tunnusomaisia hiukan myöhemmältä ajalta säilyneille Karjalan puukirkkoille, erityisesti Äänisniemen arkkitehtuurille. Se on ensi sijaisesti karjalaista taidetta, sillä sitä loivat pääasiassa karjalaiset mestarit. Uuden ajan alussa luotuu tyylin perustaan toivat myöhemmin uusklassinen ja romanttinen koulu omat lisänsä, mutta alkuperäinen aines voidaan vielä erottaa monista 1700-luvun kirkkoista. Uuden ajan alussa luotiin siis pohja karjalaiselle kirkkotyyllille, joka nykyään elää ja kehittyy vain Suomessa ortodoksisen Karjalan kulttuuriperintönä.

Karjalan ikonitaiteestakin on säilynyt vain niukasti alkuperäisteoksia uuden ajan alusta, mutta niitä on kuitenkin runsaammin kuin rakennustaiteen muistomerkkejä. Myös ikonitaiteen tutkimus on päässyt kehityksen alkuun, joten sen valossa voidaan luoda yleiskuva maalaustaiteen varhaisesta harrastuksesta Karjalassa.

Koska Karjala kuului keskiajalla Novgorodin valtioon, kasvoi sen ikonitaide elimellisesti pääkaupungin tyyli-suuntien pohjalta. Pyhäinkuvia tuotiin Karjalaan Novgorodista, missä myös karjalaiset maalarit lienevät saaneet ensimmäisen ammattiopetuksensa. Vain hitaasti Karjalan maalaustaide sai omia piirteitä, ja vasta 1500-luvulla voi puhua erityisesti Äänisniemen tyyli-suunnasta tai varovasti ottaen koulukunnasta.¹¹⁵ Täysin yksilölliseen taiteelliseen ilmaisuun kirkollisessa maalauksessa ei voitu mennä, sillä Bysantista perityt tyyli-suunnat sekä kuvallinen symbolikieli säilyttivät suuren yhtenäisyyden, jota kirkon johto valvoi.¹¹⁶

Paikallisia tyyliaineita Karjalan ikoneihin alkoi tulla keskiajan loppupuolella. Karjalan maalaustaiteelle oli ominaista tietty esitystavan vapaus, se ei paljontaan jäykistynyt juhlalliseen kaavaan. Vaikka viivat olivat yleensä paksut ja voimakkaat, värit olivat kevyet ja kuulaat. Punaista, syvänsinistä ja keltaista käytettiin runsaasti samoin kuin maaväreistä saatuja himmeitä vihreän ja ruskean sävyjä. Luonnosta koottuja väriaineita levitettiin temperamaalauksen tekniikalla puupinnalle. Karjalan ikoneihin jäi arkaistista yleissävyä, ne olivat yleensä primitiivisempiä ja »vanhanaikaisempia» kuin suurten kulttuurikeskusten taide- teokset, mutta »maalaisuudessaan» ne kehittivät eloisaa ja voimakasta ilmaisua, jossa voi nähdä jopa kansanomaisen huumorin pilkahduksia.¹¹⁷

Ikoneja maalattiin etupäässä luostarien työpajoissa, mutta myös maalikoitten joukossa oli kirkkotaiteilijoita, jotka tekivät harrastus- ja tilaustöitä. Pähkinälinnassa tiedetään olleen ikonimaalareita 1500-luvun loppupuoliskolla¹¹⁸, ja luultavasti viiden luostarin Käkisalmissakin oli taiteilijoita, joskaan heistä ei ole säilynyt merkintöjä. Maaseudulla ovat muutamat tiakat eli lukkarit maalanneet ikoneja. Nenoksan volostista Vienan meren rannalta on säilynyt tällaisen taiteilija-lukkarin sekä erään toisen maallikkotaiteilijan nimi 1500-luvun puolivälistä.¹¹⁹ Viena-joelta tunnetaan jopa talonpoikia, jotka maalasivat ikoneja, ja Vytegrassa Äänisen Karjalassa viittaa kylännimi Ikonkova sen ainoan talollisen maalausharrastukseen.¹²⁰ Ikoneja tarvittiin kirkkoihin, rukoushuoneisiin, luostareihin ja yksityiskoteihin. Kaikkia ei voitu hankkia ostamalla kaupungeista, siksi ikoneja oli maalattava myös maaseudulla ja työhön erikoistuivat lahjakkaat henkilöt samoin kuin muihin taitoa vaativiin ammatteihin.

Kuva 22. Pyhä Spiridon, karjan suojelija. Osa karjalaista 1500-luvun ikonia.

Ikonien aiheissa kuvastuu mieltymys samoihin pyhimyshahmoihin ja juhliin kuin kirkkojen nimissä.¹²¹ *Nikolai, Ilja* ja *Georgi* (Pyhä Yrjö) olivat suosittuja maalaukohteita Kristuksen ja Neitsyt Marian ohella. Yleisiä olivat myös maalaiselämän ja kansanperinteen säilyttämät aiheet kuten *Pietari* ja *Paavali* kalastajien esirukoilijoina, *Floros* ja *Lavros* hevosten suojelijoina sekä *Ualassi* (Blasios) karjan kaitsijana. *Kosma* ja *Damian* paransivat sairaita, *Eustasia* ja *Trifon* suojelivat peltoja tuhohyönteisiltä, siksi heitäkin kuvattiin mielellään ikoneissa. Suurten juhlien aiheista mainittakoon Kristuksen syntymä ja Kirkastus, Kristus tuonelassa, Ylösnousemus sekä Neitsyt Marian kuolema. Legendaan perustuva aihe Neitsyt Marian suojeluksesta voitiin yhdistää Novgorodin historiaan ja kuvata Jumalansynnyttäjä liinallaan pääkaupunkia varjelemassa. Perinteellisistä asetelmista yleisimpiä oli *Deisus* eli Kristus Neitsyt Marian ja Johannes Kastajan keskellä.

Karjalan kolme vanhinta säilynyttä ikonia ovat peräisin Äänisen rannamilta, jossa ne lienee maalattu 1300-luvulla.¹²² Apostoli *Pietarin* kuva edustaa vielä klassista bysanttilais-novgorodilaista tyyliä, *Nikolain* ja *Filipin* ikonissa on enemmän kansanomaista arkaismia, mutta profeetta Eliaan eli *Iljan* kuva kohooa taiteelliseen suuruuteen dramaattisuudessaan ja väriensä puhtaudessa.

Karjalan vanhimpiin taideteoksiin kuuluu myös *Konevitsan* ihmeitä tekevä *Jumalansynnyttäjän ikoni*, jonka Arseni elämäkerran mukaan toi Athos-vuorelta. Monista sodista Suomeen pelastettu ikoni lienee keskiajalta, joskin sitä on useita kertoja »korjailtu» maalaamalla uusia värikerroksia entisten päälle.¹²³ *Konevitsan* luostarin mukana ikonista on tullut Suomeen keskiaikaisen taiteen kalleimpia aarteita, mutta sitä ei edes mainita maamme taidehistorioissa. Tämäkin osoittaa, missä määrin suomalainen tutkimus on laiminlyönyt itäisen kulttuuriperinteen analyysin.

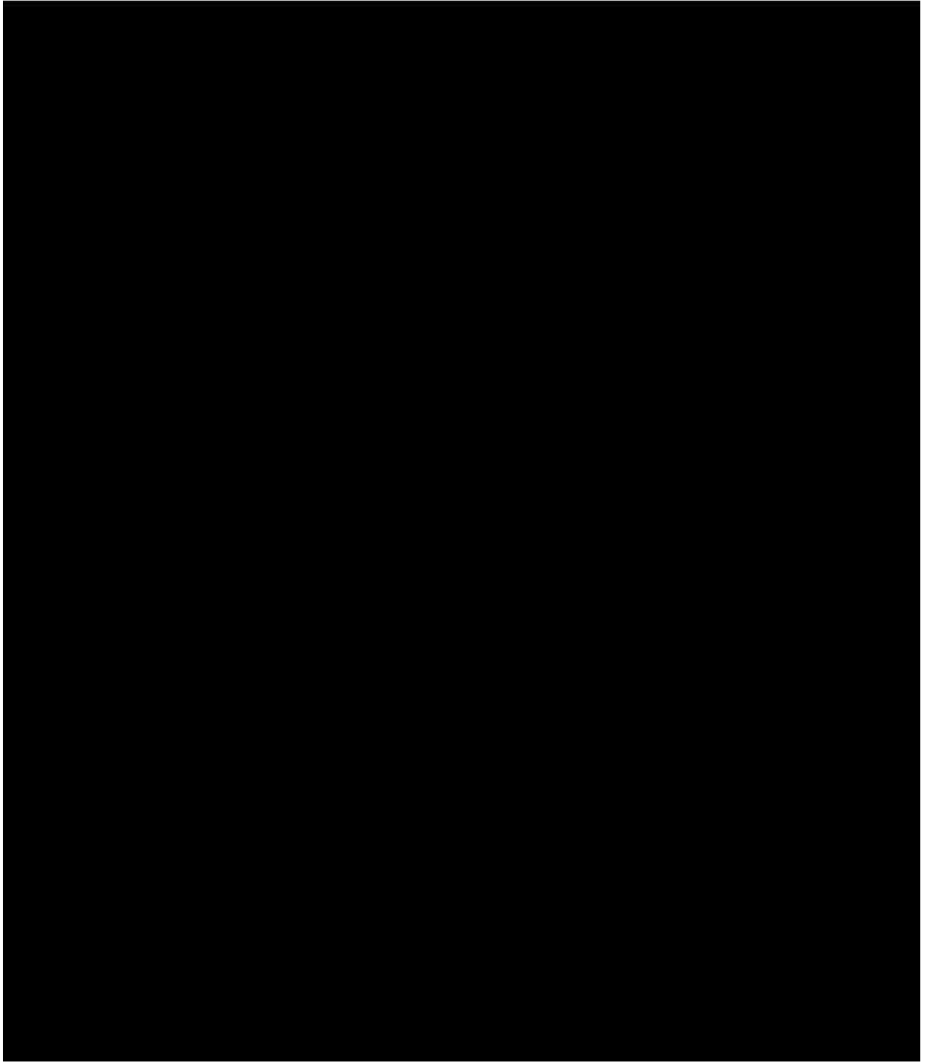
Eri puolilta Karjalaa on säilynyt joukko ikoneja 1400-luvulta, jolloin karjalaiset tyylipiirteet alkoivat voimistua. Esimerkkeinä mainittakoon kauniit ikonostaasit eli kuvaseinät *Soiginitan* ja *Kiisin* vanhoista kirkkoista.¹²⁴ Kontupohjan kirkosta on säilynyt muutamia ikoneja, jotka tyylistä päätellen ovat 1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta ja ilmeisesti perityt vanhasta Kontupohjan kappelista.¹²⁵ Samalta kaudelta lienee *Kiisin Uegoruksan* Neitsyt Maria, jossa näkyy jo uuden vuosisadan kehitystendenssejä: kuvauksen ilmeikkyys ja herkkyyys ovat kasvaneet, arkaistinen jäykkyys ja kaavamaisuus vähentyneet.¹²⁶

Kun Moskovan valta levisi entisille Novgorodin alueille, voimistui uuden pääkaupungin vaikutus Karjalan taiteessa. Beloozeron ja Kargo-

polin kauppateitä myöten Karjalaan saapui vaikutteita etenkin luostaritaiteen välityksellä Rostovin ja Suzdalin koulukunnista asti. Novgorodin ikonityyli säilyi Karjalan taiteen perustana, mutta sitä rikastuttivat uudet herätteet kaakosta ja jopa koillisesta käsin, sillä Vienajoen kaupan vilkastuessa pääsi Koillis-Venäjänsä taide vaikuttamaan länteen.¹²⁷ Vienajoen varsien tärkeimmät taidekeskukset olivat Siijoen luostari sekä Karjalan Ylienkelin ja Karjalanrannan Nikolain luostarit Vienajoen suulla. Nikolain luostarin pääkirkosta vuoden 1551 luettelo esittelee 35 ikonia, joista ikonostaasissa oli kymmenen suurinta. Niistä mainittakoon Deisus-aihe, Jumalansynnyttäjän *Hodigitria* ikoni, Nikolain ikoni, Kristuksen ylösnousemus sekä alttarin kuninkaanoviin maalatut neljän evankelistan kuvat.¹²⁸ Vuoden 1629 verokirja luettelee useimpien Karjalan kirkkojen ikonit ja siitä käy ilmi, että ikonien määrä vaihteli yleensä kymmenestä viiteenkymmeneen yhtä kirkkoa kohti. Suurin osa niistä on merkitty »paikallisiksi» eli Karjalassa maalatuiksi.¹²⁹

Moniin ikoneihin liittyi kansanomaisia kertomuksia uskovaisten ikonin välityksellä kokemista ihmeistä ja näyttää siltä, että ihmeitä tekevien ikonien kultti yleistyi huomattavasti 1500-luvulla. Tunnetuimpia ihmeitä tekeviä ikoneita ovat Pohjois-Venäjällä *Novgorodin*, *Konevitsan* ja *Tihvinän* Jumalansynnyttäjät, etelämpänä taas *Kazanin* ja *Kurskin* sekä Pihkovan seudun *Svjatogorin* Neitsyen kuvat.¹³⁰ Ihmeitä tekevien ikonien välityksellä tulevaan apuun luotettiin lujasti, kuten osoittavat Venäjän sisällissodan tapaukset. Vologdaan lähetettiin v. 1609 Prilutskin luostarin perustajan *Dimitrin* ikoni, kun muuta apua ei voitu paljontaan lähettää, mutta ikonin vakuutettiin kyllä »suojelevan ja auttavan hädässä». Tihvinän ikoniin turvautuen, joskin myös aseita käyttäen, torjuttiin Jaakko de la Gardien hyökkäys Tihvinään v. 1613.¹³¹ Yksinkertaisen kansan uskonnollisessa kokemuksessa voimakkaat elämykset liittyivät helposti konkreettisiin kulttiesineihin tai henkilöihin. Siten pyhien kulttiin ja ikonien kunnioitukseen saattoi tulla maagista väritystä, jota kirkon opetuksessa pyrittiin poistamaan.

Karjalan ikonitaiteessa jatkui 1500-luvulla henkistyminen, värien herkistyminen, henkilöhaamojen ja kasvojen venyminen ja ohentuminen ylimaallista kohti. Erinomaisen esimerkin siitä tarjoaa pyhän *Valassin* ikoni Aunuksen Ienimän kylästä.¹³² Kasvojen kolmiomuoto viittaa tyyliittelyn voimistumiseen ja runsas koristelu karjalaisen kansantaiteen antamaan inspiraatioon. Suurten ryhmäikonien suunnittelussa päästiin sopusuhtaisuuteen ja harmoniaan, joka dramaattisissakin sommitelmissa säilyttää arvokkaan ja juhlallisen sävyn ohella herkkyyttä ja lämpöä kuten näkyy esim. Kiisin suurista ikoneista 1500-luvulta.¹³³ Laatokan

Kuva 23. Pyhä Blasios (Valassi). Ikoni Aunuksen Ienimästä 1500-luvun alusta.

Karjalassa maalattiin Konevitsan ikonin variantteja, joissa bysanttilainen aines sai yhä paikallisemman sävyn.¹³⁴ Valamon vanhoja ikoneja ei tunneta, mutta Koudan volostista on säilynyt 1500-luvulta Nikolain elämäkertaikoni, joka voi olla Valamon munkkien Koudan skiitassa maalaama.¹³⁵ Siinä on Vienajoen arkaistisen tyylin tapaista alkukantai-

suutta, joka dramaattisuudessaan ja kansanomaisuudessaan antaa ikonille omalaatuista viehätystä. Tyyliiltään se voi hyvin edustaa Vianan rannikon ikonitaidetta.

Karjalan ikonitaiteen lupaava kehitys katkesi sotiin 1500-luvun lopulla, mutta hävityksen jälkeen se pääsi jatkumaan ja johti yhä selvemmin omaleimaiseen taiteeseen. Karjalasta on luetteloitu kolme ikonia 1300-luvulta, kaksikymmentäkolme 1400-luvulta ja kahdeksankymmentäkahdeksan seuraavalta vuosisadalta. Nämä ikonit ovat hajallaan Neuvostoliiton kokoelmissa, mutta ne muodostavat yhtenäisen muistomerkin Karjalan taiteen varhaisesta kehityksestä. Ne voivat antaa herätteitä myös Suomen nykyisen ikonitaiteen kehittämiseen.

Karjalan varhaisesta musiikkitaiteesta ei ole käytettävissä juuri lainkaan alkuperäisiä lähteitä. Muutamit harvat nuottitekstit uuden ajan alusta odottavat yhä tulkitsijoitaan. Voidaan kuitenkin päätellä, että aluksi Karjalan kirkkoihin ja luostareihin omaksuttiin bysanttilainen yksiaäninen *resitatiivilaulu* samoin kuin Novgorodiin. Jo keskiajalla kirkkolaulu alkoi saada vaikutteita kansanmusiikista; sen melodiikka kehittyi rikkaammaksi ja monipuolisemmaksi, vaikka yhteinen pohja säilyikin kirkon vahvistamana perinteenä. Sävelmä merkittiin muistiin tekstin yläpuolelle tehdyillä *neuminuoteilla*, jotka ilmaisivat intervaleja sekä rytmivahteluita, mutta eivät sävelten tarkkaa kulkua. Suullinen perinne säilytti melodiat kirjallisen merkinnän tukemana. Bysanttilaisen neumikirjoituksen pohjalta Venäjällä kehittyivät ns. *krjuki-neumit*, joita käytettiin yleisesti uuden ajan alussa. Niitä kirjoitettiin myös Karjalan kirkkojen ja luostarien hymnikokoelmiin. Karjalanrannan Nikolain luostarin kirjaluetelo vuodelta 1551 mainitsee mm. nuotein varustetun *Irmologin* eli kanonihymnien kokoelman sekä *Kahdeksansävelmistön*.¹³⁶ Solovetsin luostarista on säilynyt neuminuottikirja 1500-luvun puolivälistä, ja Kuopion ortodoksisessa kirkkomuseossa on neumein varustettu *Stikiirahymnien* kokoelma, joka lienee 1500-luvun lopulta tai 1600-luvun alusta.¹³⁷ Myöhemmältä ajalta tällaisia nuottikirjoja tunnetaan melko paljon.

Neuminuotein merkittyjä sävelmiä alettiin kutsua venäläisen merkkisanan mukaisesti *znameni-sävelmiksi*, millä nimellä myöhemmissä kokoelmissa tapaa tyyliiltään vanhaa musiikkia. Melodiikan rikastumista täydensi harmonian alkeiden oppiminen. Moniäänistä kirkkolaulua alettiin Venäjällä harrastaa 1500-luvun puolivälissä, aluksi ehkä kaksiaänisesti mutta vähitellen harmoniaa kolmisointuiseksi täydentäen.¹³⁸

Novgorodin pappiskoulussa oli opetettu kirkkolaulua jo keski- ja uuden ajan vaihteessa. Vuoden 1551 kirkolliskokous käski opettaa lau-

lua kaikissa kaupunkeihin perustettavissa kouluissa. Suuriruhtinas Iivana IV perusti erityisen laulukoulun Moskovan lähelle Aleksandrovaan ja suosi Kremlin katedraalikuoroa, joka lienee ollut korkeatasoisin Venäjällä.¹³⁹ Kirkkokuoroja oli varmaan myös Karjalan suurissa luostareissa. Seurakunnassa lukkari lauloi jumalanpalveluksissa ehkä joidenkin taitavien maallikoiden avustamana. Kansanlaulusta kirkossa ei ole tietoja.

Karjala synnytti muutamia koko Venäjällä tunnettuja kirkkolaulun taitajia. Näistä kuuluisimmat olivat veljekset *Savva* ja *Uasili Rogov*, »syntyään karjalaisia» kuten 1600-luvun alkupuolen lähde heistä kertoo.¹⁴⁰ Laulumestareina he toimivat 1500-luvun puolivälissä Novgorodin katedraalissa ja kouluttivat useita kirkkolaulun taitajia tsaarin hoviin. Heidän oppilaitaan olivat mm. pappi *Fedor Krestjanin*, *Iivana Nenä* (Nos) ja *Stefan Kalju* (Golyš), joista kaksi viimeistä nimeä lienevät käännöksiä suomensukuisista lisänimistä. Mestarien syntyperä oikeuttaa-kin päättelemään, että he ovat kouluttaneet myös musikaalisesti lahjakkaita heimoveljiään. Pappi Fedor ja Iivana Nenä toimivat myöhemmin opettajina tsaarin musiikkikoulussa Aleksandrovassa, kun taas Stefan lähti laulumestariksi Pohjois-Venäjälle.¹⁴¹

Rogov-veljesten aikainen Novgorodissa oli laulumestari *Markel Bezbarodnyj* (Parraton), joka edustaa samaa tyyliperinnettä Rogovien kanssa. Markelilta ja Rogovien oppilaalta Fedorilta on säilynyt muutamia melodioita, joiden avulla saa käsityksen karjalaisen kirkkolaulun yleisluonteesta uuden ajan alussa.¹⁴² Sävelmissä oli vielä vanhan bysanttilaisen kirkkolaulun tuntua. Ne liikkuivat suppealla alueella kirkkosävel-lajien tapaisesti. Tyyli oli rauhallisempi kuin eräissä venäläisissä sävelmissä, rytmisiä vaihteluita käytettiin suhteellisen niukasti, joten leveä melodinen linja säilyi koko ajan. Paikoin voi havaita vanhalle kansanmusiikille tunnusomaista luonnollisen mollin sävyä.

Vasili Rogov kohosi kirkollisella uralla korkealle. Vuonna 1587 hänet valittiin Rostovin arkkipiispaksi ja kaksi vuotta myöhemmin hän oli yhtenä ehdokkaana Venäjän ensimmäisen patriarkan virkaan. Hävittyään vaalissa hän sai »lohdutuspalkintona» metropoliitan arvon.¹⁴³ Hänen veljensä lienee jatkanut kirkkolaulun johtajana ja opettajana Novgorodissa.

Karjalan kirkkolaulunkin kehitys katkesi tuhoisiin sotiin, joiden jälkeen alkaneessa uudessa nousussa vanhaan pohjaan tuli entistä voimakkaampi venäläinen vaikutus. Jotakin alkuperäistä säilyi kuitenkin esim. Valamon luostarin sävelmistössä uusimpaan aikaan asti.¹⁴⁴

Maallisen musiikin kehityksestä ei ole lähteitä käytettävissä. Kalevalaisia runoja laulettiin Karjalassa kanteleen säestyksellä, joten kansan-

musiikkia harrastettiin laajoissa piireissä. Itkuvirsissä yhdistyi selvimmän maallinen ja kirkollinen kansanperinne sekä runon että laulun muodossa. Itkijät sepittivät improvisoitua runoa kansanomaisen perinteen pohjalta, johon tuli voimakas kristillinen panos, sillä vainajien muistelu oli jo saanut kirkollisen muodon. Itkuvirsien melodioihin tunkeutui vanhan kirkkolaulun resitatiivista ainesta, joka erottuu siitä vielä uusimmalla ajallakin. Praasnikoissa ja maallisissa juhlissa, erityisissä kansanjuhlissa, laulettiin ja soitettiin maallisia sävelmiä. Vuoden 1551 kirkolliskokouksessa valitettiin tämän »pakanallisen» laulun ja soiton yleisyyttä.¹⁴⁵ Voimme vain olettaa, että uuden ajan karjalainen kansanmusiikki kehittyi tämän keskiaikaisen musiikin pohjalta.

VIII luku

PYHIEN KULTTI JA HAGIOGRAFIA

1. Askeesin ihanne ja todellisuus

Pyhiin kultin kehitys oli elimellisessä yhteydessä askeesin ja luostarielämän kehitykseen, sillä jokseenkin kaikki Karjalan pyhät olivat erakkoja tai munkkeja. Karjalaan ja yleensä Pohjois-Venäjälle kasvoi hämmästyttävän paljon pyhimyksiä eli pyhiä sekä luostariyhteisöjä. Karjala ja Lappi tuottivat 1600-luvun alkuun mennessä noin 40 pyhää ja yli 60 luostaria. Kun muistamme, että länsimaisessa Suomessa oli ennen uskonpuhdistusta kuusi luostaria ja muutamia kansallisia pyhimyksiä, voimme todeta että suomalaisten ja karjalaisten suhteessa askeesiin oli huomattavaa eroavuutta.

Askeesi tarkoittaa säännönmukaista hengellistä harjoitusta ja sitä on syystä verrattu urheilijan säännölliseen valmentautumiseen. Kuten tuntea, askeesi kehittyi lännen kirkossa etenkin käytännölliselle ja tiedolliselle linjalle, idän kirkossa taas enemmän mietiskelyyn ja hartauden harjoitukseen. Tämä suuntaus huipentui Athos-vuoren luostareissa ns. *hesykastisen mystiikan* muotoon, joka äärimmäisissä ilmauksissaan osoittaa ehkä sairaalloisen pitkälle vietyä erikoistumista.

Askeesin teoreettisena kehiksenä on mystinen *kehitysteoria*, jonka mukaan ihmisluonto voi muuttua ja kehittyä Jumalan avulla Kristuksen esikuvaa kohti. Tämä ihmisluonnon jumalallistuminen, kreikaksi *theosis*, on osa kosmista kehitystapahtumaa, maailmankaikkeuden pyhittymistä Jumalan armovoimalla hyvän palvelukseen. Jatkuvassa yhteydessä »energian» ja valon lähteeseen Jumalaan ihminenkin voi kehittyä aste asteelta alkulähdettä kohti, joskaan ei voi päämäärää täysin saavuttaa. Konkreettisine esikuvina kehitystiellä ovat kirkon julkisesti tunnustamat *pyhät* eli pyhimykset, Jumalansynnyttäjä eli Neitsyt Maria, ylikuonnolliset ruumiittomat voimat eli *enkelit* sekä täydellisimpänä *Kristus*, joka oli samalla kertaa ihminen ja Jumala. Tällä kehitystiellä jokainen etenee Jumalan avulla niin pitkälle kuin hänen edellytyksensä sallivat.

Askeesin teoria oli aikanaan suuri kehitysteoria, mystisen filosofian korkein tuote, joka muotoutui ennen kaikkea idän kirkon piirissä. Voi sanoa, että se oli keskiajan suurin ideologia, joka kannusti miljoonia ihmisiä henkisen kehityksen tielle. Sen valossa on ymmärrettävissä munkkeuden valtava suosio keskiajan yhteiskunnassa. Sen rinnalla vähäisempiä syitä olivat turvallisuuden ja helpon elämän etsiminen luostareista sekä muut ulkoiset tekijät. Askeesi oli keskiajan voimakkain yritys ihmisen kehittämiseksi entistä korkeammalle tasolle, niin kuin esim. teollinen humanismi ja marksilaisuus ovat meidän ajanamme. Tämä on taustana askeesin suosiolle Karjalassa keskiajalla ja uuden ajan alussa.

Asteettain tapahtuva kehitys jumalallistumista kohti oli siis ihanteena Karjalan munkkeilla ja erakoilla. Tämän aatteen varhaisimpiin kehittäjiin kuului Bysantin syntyajalla elänyt *Johannes Klimakos*, jonka teos »Paratiisin portaat» levisi kaikkialle Eurooppaan. Hänen vaikutuksestaan Karjalassa todistaa, että hänelle pyhitettiin kappeli Solovetskin luostarissa.¹ Konevitsan luostarin perustajaa Arsenia 1500-luvulla tehty elämäkerta kuvaa aivan kuin Klimakoksen sanoin: »päivä päivältä hän portaittain lähestyi Jumalaa».²

Kilvoittelun käytännöllisenä tavoitteena oli *enkelielämä* eli kohoaminen enkelin kaltaiselle tasolle, jossa henkinen puoli täysin hallitsee aineellista ja jossa elämä on täyteläistä ja puhdasta. Tämä ihanne toistuu yhtämittaa Karjalan suurten kilvoittelijain elämäkerroissa ja heille sepitetyissä hymneissä. Valamon luostarin tekstit 1500-luvun alkupuolelta tiivistävät ihanteen tavalla, joka osoittaa, että esikuvana on ollut Bysantissa tuhat vuotta aikaisemmin eläneen mystikon *Dionysios Pseudo-Areopagitan* opetus, joka jakaa enkelit yhdeksään eri tasoiseen arvoluokkaan. »Valamon kertomuksissa» sanotaan, että »Jumala on asettanut munkkisäädyn luodakseen kymmenennen enkelien luokan».³

Enkelielämän hesykastinen ihanne lienee tullut Karjalaan suoraan sen alkulähteiltä Bysantista. Konevitsan luostarin perustaja Arseni oli kilvoitellut Athos-vuoren luostareissa 1300-luvulla, jolloin siellä eli voimakkaana sellaisten mystikkojen kuin *Simeon Uusteologin* (k. 1022), *Gregorios Siinailaisen* (13. vs.) ja *Gregorios Palamaksen* (14. vs.) opetus. Elämäkerran mukaan Arseni toi Athokselta Konevitsaan »Pyhän vuoren» luostarisäännöt ja sen hengelliset ihanteet.⁴ Onkin sanottu, että Arseni oli Venäjän ensimmäinen hesykasti, sillä yleiseksi tämä aatesuunta tuli vasta 1400-luvulla. Arsenin elämäkerta kuvaa pyhittäjän menoa luostariin sanoilla »hän otti pyhän enkelielämän muodon», ja

kun se kertoo erään karjalaisen kansanmiehen pääsystä Konevitsan veljestöön se sanoo, että igumeni »puki hänet pyhän enkelin kuvaksi.»⁵

Askeetti pyrki heijastamaan Jumalan rakkautta ihmisiin ja koko luomakuntaan. Hän koetti olla esikuvana lähimmäisen rakkaudessa, ja hänen kauttaan maallikotkin voivat saada jaloja vaikutteita. »Valamon kertomukset» ilmaisevat asian näin: »Enkelielämä taivaassa osoittaa valkeuden. Myös papin ja munkin elämä on hyvä, ja heidän esikuvansa näyttää valoa uskovaiselle ihmiselle maan päällä.»⁶ Mystisen kokemuksen kosminen puoli heijastuu pyhien elämäkerroissa eläinten ja koko luonnon osallistumisena pyhittymiseen. Yleisiä ovat esim. kuvaukset pahojen voimien karkoittamisesta pakanallisilta palvontapaikoilta tai kertomukset erakkojen lempeyden tehosta petoeläimiin kuten askeetin ja karhun kohtaaminen osoittaa Trifon Petsamolaisen elämäkerrassa.⁷ Idän kirkon herkkä, luonnonläheinen ja jopa kosminen uskonkokemus on psyykkisesti sukua kalevalaisen runouden kosmiselle tajulle. Se sopii hyvin karjalaisille, joille oli luonteenomaista kiintymys lähimmäisiin erityisesti suvun piirissä sekä läheinen yhteys luontoon, jonka keskellä he elivät.

Eri asia on, miten onnistuttiin askeesin ideologian toteuttamisessa käytäntöön. Yleisesti katsoen erakkojen ja munkkien vaikutus Karjalan kristilliseen kulttuuriin oli erittäin voimakas. Munkit olivat Karjalan ensimmäisiä lähetyssaarnaajia. He opettivat asukkaille uutta sivistystä ja heidän luostareistaan tuli hengellisen kulttuurin keskuksia. He osallistuiivat seurakuntien sielunhoitotyöhön, köyhien ja sairaiden hoitoon sekä muuhun sosiaaliseen toimintaan. Ahkeralla työllä monet veljestöt itse raivasivat peltoa sekä harjoittivat maanviljelystä ja muitakin elinkeinoja yhdessä paikallisten asukkaiden kanssa. Munkit levittivät myös kirjoitus- ja lukutaitoa väestöön. Suurten askeettien nauttimasta kunnioituksesta todistavat pyhien elämäkertojen sadat kansanomaiset legendat.

Askeesi johti myös epäterveisiin ilmiöihin luostariyhteisöissä sekä sosiaalisiin ongelmiin yhteiskunnassa. Rikastumisesta tuli monen luostarin hengellinen kompastuskivi. Taloudelliset lait, joista ei oltu tietoisia, johtivat armottomasti omaisuuden kerääntymiseen harvojen käsiin, myös luostareille, sekä feodaalijärjestelmään kirkon mailla, mikä kavensi talonpoikien vanhaa vapautta. Taloudellinen ajattelu alkoi ohjata monien luostarien käytännöllistä toimintaa. Se johti ristiriitoihin paitsi aatteen ja käytännön välillä myös luostarien ja ympäristön asukkaiden kesken.

Vuoden 1551 kirkolliskokouksessa valitettiin, että luostarit hankkivat omaisuutta vääryydellä. Ne lainasivat rahaa korkeata korkoa vastaan ja

saivat tiloja velkojen pantteina.⁸ Jotkut munkit elättivät sukulaisiaan luostarin varoilla, toiset kutsuivat luokseen naisia ja jopa nuoria poikia, mikä viittaa homoseksualismin ongelmiin.⁹ Epäkohtia oli paljon, mutta niitä ei voi yleistää kaikkialle. Suurin osa Karjalan luostareista oli pieniä erämaaveljestöjä, jotka säilyivät suhteellisen terveellä aatteellisella pohjalla. Epäkohdat tulivat näkyviin etenkin suurissa luostareissa.

Luostarien rikastuminen ja siihen liittynyt askeesin ideologian rappeutuminen synnytti Venäjälle pitkällisen kriisin, joka ajoi vastakkain luostarien omaisuuden puolustajat ja vastustajat. Kriisi kärjistyi 1400-luvun lopulla ja seuraavan vuosisadan alussa luoden kahden suuren opettajan ympärille kaksi vastakkaista koulukuntaa. Ne olivat *sorskilainen* eli »tulota tuottamattoman luostarielämän» kannattajat sekä *josifolainen* eli »tulota tuottavan luostarielämän» puolustajat.

Nil Sorski oli 1430-luvulla syntynyt venäläinen munkki, joka oli kilvoitellut Athos-vuorella ja omaksunut hesykastisen perinteen. Venäjällä hän ryhtyi opetuksiin puolustamaan ihanteitaan: luopumista rikkaudesta ja helposta elämästä, köyhyyden ja nöyryyden aatetta sekä ruumiillisen työn yhdistämistä hartauden harjoitukseen ja hengelliseen mietiskelyyn. Hän perusti pienen luostarin vanhalle vepsäläisalueelle Sorajoelle, Kiri-lovan läheisyyteen, ja ohjasi veljestöä hesykasmin hengessä kirjoittaen useita opetusteoksia.¹⁰

Samaan aikaan julisti toinen suuri askeetti hiukan erilaisia aatteita. *Josif Volokolamski* oli entinen rälssitulallinen, joka nuorena meni luostariin koettuaan kääntymyksen. Lahjakkaana hän kohosi veljestön johtoon ja saattoi sen heikon talouden kuntoon. Vuonna 1479 hän perusti oman luostariyhteisön Volokolamskin kaupungin lähelle Keski-Venäjälle. Veljestöön liittyi useita pajareitakin, jotka lahjoittivat maansa luostarille. Josifin luostarisääntö oli ankara, mutta käytännöllinen. Se jakoi munkit kolmeen luokkaan syntyperän ja kykyjen mukaan. Alimmassa askeesi oli ankarin ja elämä köyhintä, ylimmässä sallittiin entisille pajareille helpompi harjoitus ja kohtuullinen elintaso. Luostari vaurastui, mutta käytti runsaasti varoja sosiaaliseen ja hengelliseen toimintaan. Josif johti luostaria taitavasti ja kirjoitti opetuksia, joissa hän korosti, että kirkon omaisuus on Jumalan käytössä ja että se palvelee hyviä tarkoituksia. Hyvin käytetty omaisuus on perustana luostarien hengelliselle ja sosiaaliselle työlle.¹¹ Josifin opetus sai vastakaikua etenkin kirkon johdon taholta, sillä sen nojalla voitiin kirkon omaisuutta puolustaa myös suuri-ruhtinaan takavarikointipyrkimyksiä vastaan.

Sekä Nil Sorski että Josif Volokolamski saivat runsaasti kannattajia. Syntyi pitkällinen väittely ja kokeilu askeesin menetelmistä. Asia tuli

esiin vuoden 1503 kirkolliskokouksessa, jossa molemmat opettajat olivat läsnä. Siinä Josifin suunta pääsi voitolle,¹² mutta väittely ei suinkaan lakannut vaan jatkui vuosikymmeniä. 1530-luvulla mentäessä Josifin suunta pääsi hallitsevaksi Venäjän keskuseutujen luostareissa ja suuriruhtinaskin hyväksyi sen, koska se korosti hallitsijan maallista valtaa. Sorskin kannattajat karkoitettiin johtavilta paikoilta ja osa heistä väistyi Pohjois-Venäjän ja Karjalan erämaihin, minne he perustivat pieniä ja köyhiä erakkoluostareita. Tämä on yhtenä taustatekijänä Karjalan luostarien määrän voimakkaalle kasvulle 1530-luvulta lähtien. Hesykastisen askeesin ihanne säilyi Karjalan erämaissa, kun se joutui väistymään keskuseuduilta realistisen kirkkopoliitiikan tieltä.

2. Karjalan vanhimmat pyhät

Hyvin keskeisen sijan kansanomaisessa uskonnollisuudessa saivat pyhimykset eli pyhät, kuten ortodoksisessa kielenkäytössä sanotaan. Hengellisen elämän päävirta kulki jumalanpalveluksissa, ja niissä muisteltiin alinomaa Neitsyt Mariaa, kirkon suuria opettajia eli kirkkoisia sekä kaikkia pyhiä kunkin muistopäivän mukaisesti. Venäjällä näihin lisättiin jo keskiajalla kansallisia, eri puolilla Venäjää vaikuttaneita pyhiä, joista osa sai vähitellen Venäjän kirkon virallisen hyväksymisen, kun taas osa sai tyytyä kulttiin paikallisella tasolla. Näitä pyhiä syntyi myös Karjalaan.

Venäjän ja Karjalan pyhät olivat yleensä luostarien perustajia tai muuten tunnettuja askeetteja sekä hengellisiä opettajia. Heidän perustamiinsa luostareihin tai kirkkoihin tehtiin pyhiinvaellusmatkoja, joiden yhteydessä koettiin voimakkaita uskonnollisia elämyksiä. Heidän läheisyytensä tunnettiin jopa kodeissa ja työpaikoilla; heitä alettiin kutsua avuksi jokapäiväisen elämän tarpeissa. Suurilta askeeteilta pyydettiin esirukouksia jo heidän eläessään mutta varsinkin heidän kuoltuaan, mikäli ihmeet olivat osoittaneet, että Jumala oli valinnut heidät vaikutuksensa välikappaleiksi. Heistä tuli pyhiä, joiden muistoa alettiin kirkollisesti vaalia. Oppineet munkit kokosivat kansan suussa syntyneet kertomukset sekä kirkollisen perimätiedon kirjalliseksi elämäkerraksi valaen sen hagiografisen kirjallisuuden yleisiin muotokaavoihin ja liittäen mukaan kansan todistuksia tapahtuneista ihmeistä. Uusille pyhille sepitettiin kirkkoveisuja ja heitä alettiin säännöllisesti muistella jumalanpalveluksissa. Ne pyhät, joiden vaikutus koettiin erittäin laajana ja voimak-

kaana, kanonisoitiin Venäjän kirkolliskokouksissa ja heidän muistoaan alettiin viettää koko kirkossa.¹³

Pyhien elämäkertoja kehiteltiin kunkin aikakauden kirjallisten maku-suuntien mukaisesti, niin että esim. 1700-luvulla kirjoitetut tekstit ovat yleensä pitkälle tyyliteltyjä ja siinä mielessä »turmeltuneita», mutta 1500-luvun ja 1600-luvun teksteissä on jäljellä kansanomaista, jopa arkaistista sävyä. Erityisen arvokkaita tässä suhteessa ovat ihmekertomukset, joita liitettiin elämäkertojen loppuun, sillä niissä vanha sävy on säilynyt alkuperäisimpänä ja monet niistä voidaan lukea lähes aitoon kansanperinteeseen kuuluviksi. Ne antavat tietoa Karjalan asukkaiden uskonnollisesta kokemuksesta sekä väestön elämästä ja kulttuurista keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa. Ne ovat arvokkaita kulttuurihistorian lähteitä, joita tunnetaan erittäin vähän, sillä vain pieni osa niistä on julkaistu painettuna. Karjalan pyhien elämäkerroissa on käytettävissä laaja kulttuurihistoriallinen aineisto, jonka tutkimista kannattaa kehittää. Tässä yhteydessä on pakko rajoittua yleisluontoiseen katsaukseen.

Venäjän Karjalassa ja Lapissa syntyi keskiajalla ja uuden ajan alussa noin neljäkymmentä pyhää, joista noin viisitoista saavutti virallisen kultin koko Venäjän kirkossa ja loput jäivät paikallisen kultin varaan. Karjalaisen kulttuurin vaikutuspiirissä Inkeri ja Vepsä sekä taipaleentakaisten tšuidien alue Äänisjoella ja Vienajoen alajuoksulla tuottivat lisäksi ainakin viisitoista Karjalassa tunnettua pyhää. Kun tähän lisätään Solovetskin ja Äänisjoen alueen pyhät 1600-luvun alusta, saadaan tulokseksi, että tutkimallamme ajalla Karjalassa ja sen vaikutusalueella syntyi yhteensä yli kuusikymmentä pyhää. Varsinkin 1500-luku merkitsi pyhien kultin ja hagiografisen kirjallisuuden suurta nousuaikaa.

Karjalan pyhien kultin varhaisimpaan kerrostumaan kuuluu Valamon luostarin perustajien *Sergein ja Hermanin* kultti. Vanhin kirjallinen todiste sen yleisyydestä on 1500-luvun alkupuolella syntynyt kiistakirjoitus, jonka nimenä on *Ualamon kertomukset*. Tämä teksti on kirjoitettu Sergein ja Hermanin opetuspuheen muotoon ja se puolustaa sorskilaisen askeesin ihanteita. Se liittyy siten Venäjän kirkkoa koskettaneeseen aatteelliseen kriisiin. Koska tekstin tuntematon kirjoittaja otti puhetorvikseen Valamon perustajat ja mainitsi jopa heidän muistopäivänsä ja ikoninsa, voidaan päätellä, että Sergein ja Hermanin kultti oli 1500-luvun alkupuolella yleisesti tunnettu. Muuten heidän arvovaltaansa ei olisi kannattanut vedota. Tämä edellyttää, että kultin paikallinen kehitys on alkanut paljon aikaisemmin, ilmeisesti keskiajalla. Yleisen kultin edellytyksenä oli kirjallinen elämäkerta, jota voitiin lukea kulttitekstinä. Sellainen on siis ollut käytettävissä. Lisäksi pitänee edellyttää, että Ser-

gein ja Hermanin elämäkerrassa on korostettu munkkien köyhyyden ja nöyryyden aatteita, mikä antoi aiheen vedota 1500-luvulla nimenomaan heidän opetukseensa. Tämä selittää myös, miksi elämäkertaa ei otettu metropoliitta Makarin toimittamaan pyhien elämäkerrastoon eli Suureen Mineaan. Valamon kertomusten ideologia, joka nojautui Sergein ja Hermanin muistoon, oli ristiriidassa kirkon virallisen linjan kanssa.

Sergein ja Hermanin vanha elämäkerta ei ole säilynyt nykyaikaan tai sitä ei ainakaan tunneta. Valamon kertomusten johdantona on kuitenkin kirjallinen ote, joka ilmeisesti on lainaus elämäkerrasta. Pyhien elämäkertojen tapaan se alkaa ilmoittamalla kultillisen muistopäivän ja juhlan aiheen eli pyhien jäännösten siirtämisen, jonkalainen tapahtuma on ollut alkuna useiden pyhien muistopäivälle. Edelleen se ajoittaa lyhyesti Sergein ja Hermanin kultin vahvistamisen tietyn piispan toimikauteen.¹⁴ Nämä ovat kultillisen elämäkerran tavanomaisia mainintoja. Koska Valamon kertomukset on ilmeisesti esitetty vuoden 1551 kirkolliskokouksen aatteellisessa keskustelussa, ei näitä asioita ole voitu esittää arvovaltaiselle ja asiantuntevalle piispojen kokoukselle, elleivät ne perustuneet aitoon perinteeseen. Väärennös elämäkertatietojen kohdalla olisi heti armotta paljastunut. Kultin yleisyyden vahvistaa Valamon vanhin *Synodika* eli Muistelukirja, joka alkulehtensä mukaan on tsaari Iivana IV:n lahjoittama ja jonka alkuosan paperi on 1500-luvulta.¹⁵

Valamon perustajien elämäkerta on todennäköisesti kadonnut sodissa, jotka hävittivät Karjalaa tutkimamme ajan lopulla. 1600-luvun puolivälissä laati pappi *Johannes Miljutin* kriittisen laitoksen pyhien elämäkertojen kokoelmasta eli Mineasta. Siihen hän otti Valamon pyhien elämäkertana Valamon kertomusten tekstin.¹⁶ Tämä osoittaa, että Sergein ja Hermanin kultti edelleen oli tunnustettu koko Venäjän kirkossa ja että kultillinen elämäkerta oli kadonnut. Aidon johdantonsa ansiosta Valamon kertomukset pääsivät korvaamaan kulttitekstin puutteen. Valamon veljestö eli pakolaisuudessa Venäjällä yli sata vuotta ja palasi saarelleen vasta v. 1718. Luostarin oma perimätieto oli myllerrysten keskellä heikentynyt ja muuttunut legendaaristen muistojen vaikutuksesta. 1800-luvun alussa sitä turmeli vielä väärentäjän toiminta.¹⁷ Siten luotettavat tiedot Valamon perustajista ovat äärimmäisen niukat.

Valamon perimätiedon mukaan Sergei oli kreikkalainen munkki, joka teki lähetystyötä Laatokalla, ja Herman hänen karjalainen oppilaansa. Perimätieto ajoittaa heidät 900-luvulle, mutta lähdekriittisen arvioinnin perusteella pidän todennäköisenä, että he ovat suorittaneet lähetystyötä 1100-luvun alkupuolella. Tämä käsitys sopii parhaiten vanhimpien lähteiden kokonaiskuvaan sekä ajan historialliseen taustaan. Heidän

kulttinsa näyttää saaneen alkunsa paikallisena perinteenä keskiajalla ja yleistyneen viimeistään 1500-luvun alkupuolella. Kuten sanottu heillä on silloin täytynyt olla kirjallinen elämäkerta sekä muistopäivänä laulettuja hymnejä, jotka ovat voineet säilyä jumalanpalveluskirjoissa erikseen. Siten 1700-luvun loppupuolelta todistettavasti jatkunut Sergein ja Hermanin hymnien sanamuoto pohjautunee aitoon vanhaan perinteeseen, mikä vahvistaa hymnien heikohkoa luotettavuutta pyhittäjien kansallisuuden määrittelyssä.¹⁸ Sergein ja Hermanin kultti näyttää siis kuostaneen ennen josifolaisen aatesuunnan voitolle pääsyä kirkossa, mikä jälkeen se heikkeni ja ohentui sotien johdosta pakolaisveljestön piiriin, kunnes se 1700-luvulla jälleen elpyi.

Valamon perustajien lisäksi Karjalaan syntyi keskiajalla toistakymmentä pyhää, mutta useiden elämäkertatiedot ovat lähes yhtä niukat kuin Sergein ja Hermanin. Sodat, tulipalot ja perinteiden katkeaminen ovat hävittäneet suurimman osan kirjallisista lähteistä.

Vanhimpia tekstipirstaleita tapaa Muroman luostarin perustajan *Lasarin* elämäkerrasta, jonka parhaat kopiot lienevät 1600-luvun loppupuolelta ja 1700-luvulta.¹⁹ Ne tunnetaan nimellä *Kertomus Muroman saaresta* tai *Pyhittäjä Lasarin ilmoitus*. Sisällöstä voi erottaa eri ikäisiä osia. Myöhäinen jäljentäjä on sijoittanut omia selityksiään elämäkerran väliin, joka mahdollisesti on Lasarin tai hänen oppilaansa kertomaa. Tyylistä päätellen vanhimmat osat voivat olla keskiajan lopulta tai ainakin 1500-luvulta. Elämäkerta näet koostuu erillisistä palasista, jotka on nivottu yhteen. Palasien tyyli ja esitystapa on sangen yksinkertaista: niissä on jopa muutama kreikankielinen sana, mikä on harvinaista myöhäisissä teksteissä. Viittaus lappalaisiin Äänisjärven rannoilla todistaa sekin vanhasta lähteestä, sillä 1500-luvulla lappalaisia ei enää tavata Muroman korkeudella. Tekstin lopussa on merkintä, jonka mukaan elämäkerran on tehnyt Lasarin oppilas ja seuraaja, kreikkalainen munkki *Theodosios*, joka oli kuullut kertomukset itseltään Lasarilta. Ei ole erityistä syytä epäillä mainintaa, vaan kaikesta päätäten elämäkerta lienee syntynyt Muroman luostarissa 1400-luvulla. Se merkitsee, että myös Lasarin kultti on kehittynyt samoihin aikoihin.

Elämäkerran mukaan Lasari oli syntynyt Konstantinopolissa 1200-luvun lopulla ja vihitty munkiksi Athos-vuorella. Toimittuaan pappina Kesareassa hän joutui lähtemään piispan asialle Novgorodiin. Siellä hän näki useita kertoja näyn, jossa hänen käskettiin mennä erään kaukaisen järven saareen. (Tällainen episodi on yleinen laina, joka esiintyy monissa elämäkerroissa, eikä sellaisenaan ole luotettava). Lasari lähti ja asettui erakoksi Äänisen itärannikolle. Ympäristön »lappalaiset ja tsuudit» yrit-

tivät karkoittaa hänet ja uhkailivat häntä kuolemalla, mutta vähitellen Lasari saavutti heidän ystävyytensä esimerkillisen elämänsä ansiosta. Kerran hän paransi lappalaismiehen sairaan tyttären rukouksin ja pyhän veden vihmomisella, minkä johdosta isä toi hänelle lahjoja. (Tämä kertomus lienee paikallinen perimätieto). Lasari opetti lappalaisille ja tšuu-deille kristinuskoa sekä kastoi heitä kirkon jäseniksi. Hänen luokseen tuli muitakin munkkeja, joten saarelle syntyi pieni luostari. Siihen rakennettiin ensin Neitsyt Marian kuolinuneen nukkumisen eli *Uспенien kirkko* ja myöhemmin perustajan kuoltua *Lasaruksen kirkko*. Ympäristön lappalaiset vetäytyivät elämäkerran mukaan pohjoiseen valtamerta kohti.

Lasari kävi vielä Novgorodissa, missä posadnikka, joka omisti mainitun saaren, lahjoitti sen ympäristöineen luostarille.²⁰ Elämäkerran mukaan Lasarin luo tuli kilvoittelijoita jopa Kieivistä ja Athos-vuorelta, mistä saapui Lasarin oppilas Theodosios, elämäkerran tekijä, joka esittää paljon lukeneeksi ja viisaaksi mieheksi (kyseessä lienee 1600-luvulla tehty lisäys). Kuvaus Lasarin kuolemasta noudattaa yleistä hagiografian kaavaa: pyhittäjä näki kuolemansa ennalta näyssä, kokosi veljestönsä, opetti sitä, nautti ehtoollista ja kuoli. Kohtaus lienee lainattu suoraan Kievin varhaisten pyhien elämäkerroista.

Lasarin elämäkerran jatkona ei ole luetteloa hänen tekemistään ihmeistä, mikä vahvistaa epäilyä, että alkuperäinen teksti on hävinnyt ja sen palaset koottu muistiin kansanperinteen pohjalta. Elämäkerran vanhimpia redaktioita kannattaa etsiä analyysin täsmentämistä varten.

Vielä hämärämmäksi jää *Atanasi Muromalaisen* elämäkerta. Perimätiedon mukaan Atanasi oli Lasarin seuraaja Muroman luostarin johtajana, mutta vasta 1600-luvulta tunnetaan mainintoja hänen kantamistaan raskaista kilvoittelurauoista, joita pidettiin kuin valjaita vaatteiden sisässä, sekä hänen haudallaan tapahtuneista ihmeistä.²¹ Häntä kunnioitettiin paikallisena pyhänä, mutta hänen kulttinsa ei näytä kehittyneen yleiseksi eikä liene saavuttanut edes yhtenäisen kirjallisen elämäkerran astetta.

Aänisniemen vanhimpia pyhiä oli Paleostrovin luostarin perustaja *Kornili*. Hänenkin vanhin elämäkertansa lienee tuhoutunut luostarin hävityksissä, ja olen löytänyt siitä kopion vasta vuodelta 1781. Muut tunnetut kopiot ovat vielä nuorempia.²² Elämäkerta sijoittaa Kornilin toiminnan 1100-luvulle, mutta siinä lienee tapahtunut sama sekaannus kuin Lasarin elämäkerrassa. Kornilin elinajan kysymystä ei kuitenkaan ole vielä lopullisesti ratkaistu, vaan siitä pitäisi suorittaa erityistutkimus. Tsaarin kirje Paleostrovin luostarille v. 1691 todistaa, että Kornilia oli

jo vuosisatojen ajan kunnioitettu pyhänä ja että hän perimätiedon mukaan oli saanut luostarilleen lahjoituksia Novgorodin posadnikoilta.²³ Tsaarin kirje käyttää Kornilista virallista pyhittäjän arvonimeä, joten hänellä on ollut yleinen kultti viimeistään 1600-luvulla. Koska Paleostrovin luostari kukoisti jo keskiajan lopulla, on erittäin todennäköistä, että sen perustajaa kunnioitettiin paikallisesti jo silloin. Todennäköisesti hänestä oli tehty kirjallinen elämäkerta, joka luostarin hävityksissä katosi. Myöhemmät tekstit ovat muistitiedon pohjalta koottuja.

Elämäkerran mukaan Kornili oli kotoisin Pihkovasta. Yleisen kaavan mukaan kuvataan, miten hän jo nuorena kiintyi hartauden harjoitukseen ja askeesiin. Aittoa perimätietoa lienee maininta, että hän kilvoitteli jonkin aikaa Valamon luostarissa, josta hän lähti erakoksi Äänisen rannoille. Kuten tunnettua Karjalan ja itäisen Baltian välillä oli jo keskiajalla kulttuuriyhteyksiä kaupan ja liettualaisvallan välityksellä. Ei siis ollut luonnotonta, että pihkovalainen munkki vaelsi Valamoon ja sieltä edelleen Äänisen Karjalaan. Suunnan valinta voi viitata myös siihen, että Kornili oli itsekin suomensukuinen, joskaan siitä ei voi saada varmuutta.

Kornili kilvoitteli Palein saarella erakkona ja asui perimätiedon mukaan luolassa rautakahleita kantaen, kunnes hänen luokseen alkoi tulla oppilaita ja paikalle syntyi luostari. Sen johtajana hän teki lähetystyötä ympäristön karjalaisen väestön keskuudessa, josta hän sai oppilaita ja veljestöön munkkeja. Hänen haudallaan koettiin ihmeitä, ja hänen paikallinen kulttinsa lienee alkanut kehittyä jo 1400-luvulla. Hänen seuraajansa ja oppilaansa *Avraam Paleostrovilainen* tunnettiin myöhemmin paikallisena pyhänä, mutta hänen kulttinsa lienee jäänyt suullisen perinteen varaan eikä ehtinyt kiteytyä kirjalliseen muotoon ennen luostarin hävitystä 1610-luvulla. Avraamin kirjallista elämäkertaa ei näytä syntyneen myöskään sotien jälkeen. Kornilin elämäkerta sen sijaan koottiin uudestaan; sitkeällä etsinnällä ja hyvällä onnella siitä voi löytää vanhempia tekstejä kuin mitä nykyään tunnetaan.

3. Pyhien kultin ja hagiografian nousukausi

Länsi-Euroopan täysrenessanssin kausi oli Venäjällä ja Karjalassa kristillisen kulttuurin suurta kehityksen aikaa. Sen kauneimpia muistomerkkejä ovat koristeelliset tiili- ja kivikirkot, hienostunut ikonimaalaus sekä voimakkaasti kehittynyt hagiografinen kirjallisuus. Näillä kaikilla oli elimellinen yhteys pyhien kultin kehityksen kanssa.

Venäjälle ja Karjalaan syntyi suuri joukko uusia pyhiä, joille maalattiin ikonit, kirjoitettiin elämäkerrat, sepitettiin hymnejä sekä pyhitettiin kirkkoja, kappeleita ja luostareita. Pyhien elämäkertoja alettiin entistä runsaammin varustaa kuvin ja niiden taiteelliseen ulkoasuun kiinnitettiin yhä enemmän huomiota. Johtavan aseman hagiografiassa saavutti aikaisemmin mainittu arkkipiispa *Makari*, josta v. 1542 tuli koko Venäjän kirkon johtaja. Metropoliittana hän saattoi loppuun pyhien elämäkertojen kokoamisen ja yhtenäistämisen luomalla vuosisadan puolivälissä *Suuri Minea* -nimisen elämäkertojen ja muiden kirkollisten tekstien kokoelman, joka käsittää kaksitoista suurta käsinkirjoitettua osaa.²⁴ Se sisältää yleiskirkollisten pyhien lisäksi joukon Venäjän keskiaikaisia pyhiä, joskaan ei kaikkia.

Karjalan ensimmäinen suuri hagiografinen teos oli *Pyhittäjien Sosisman ja Savvatin Solovetskilaisten elämä*, josta tuli erittäin suosittu lukemisto koko Venäjällä. Jo pyhittäjien toveri *Herman* oli merkinnyt muistiin tapahtumia Savvatin elämästä, ja Solovetskin igumeni *Dosifej* kokosi lisää aineistoa elämäkertaa varten. Hän luovutti esityöt hagiografina tunnetulle entiselle Kievin metropoliitalle *Spiridonille*, joka eli Ferapontovin luostarissa Beloozeron lähellä. Dosifein pyynnöstä Spiridon valoi aineiston hagiografian muotteihin v. 1503, mutta vuosisadan puolivälissä elämäkertaa vielä täydennettiin Solovetskissa ylistyspuheella ja ihmekertomuksilla. Siitä kirjoitettiin runsaasti jäljennöksiä varsinkin sen jälkeen, kun Solovetskin perustajat oli hyväksytty koko kirkon pyhiksi v. 1547.²⁵ Teos on säilynyt satoina jäljennöksinä uuden ajan alkupuolelta, niistä runsas joukko on peräisin Karjalan luostareista, etenkin Solovetskista ja Valamosta.²⁶ Taiteellisesti kaunein on runsaasti kuvitettu käsikirjoitus vuodelta 1623. Sen kuvat ovat tsaarin hovin ikonimaalarien työtä ja tasoltaan korkeinta sen ajan Venäjällä. Teos olisi kuvineen painattamisen arvoinen.²⁷

Elämäkerran mukaan *Savvati* oli ensin munkkina Beloozeron luostarissa, mutta lähti sieltä Valamoon, joka oli tunnettu elämänsä askeettisuudesta ja kilvoittelun ankaruudesta. Elettyään Laatokan saarella jonkin aikaa *Savvati* siirtyi erakoksi Vienan Karjalaan. Uikujoelta hän löysi tšasounan, jonka luona asui erakkomunkki nimeltä *Herman*. Yhdessä askeetit soutivat Solovetskin saareen ja perustivat erakkolan sen sisäosaan pienen järven rannalle, mihin myöhemmin syntyi luostari. Vanhusten tulo Solovetskiin voidaan ajoittaa 1420-luvulle.²⁸ Myöhemmin *Herman* palasi mantereelle ja *Savvati* jatkoi askeesia yksin, kunnes hän tunsu kuoleman lähestyvän. Hän souti Uikujoen suun tšasounalle, jota hoiti pappismunkki *Natanael*. Siellä *Savvati* kuoli todennäköisesti

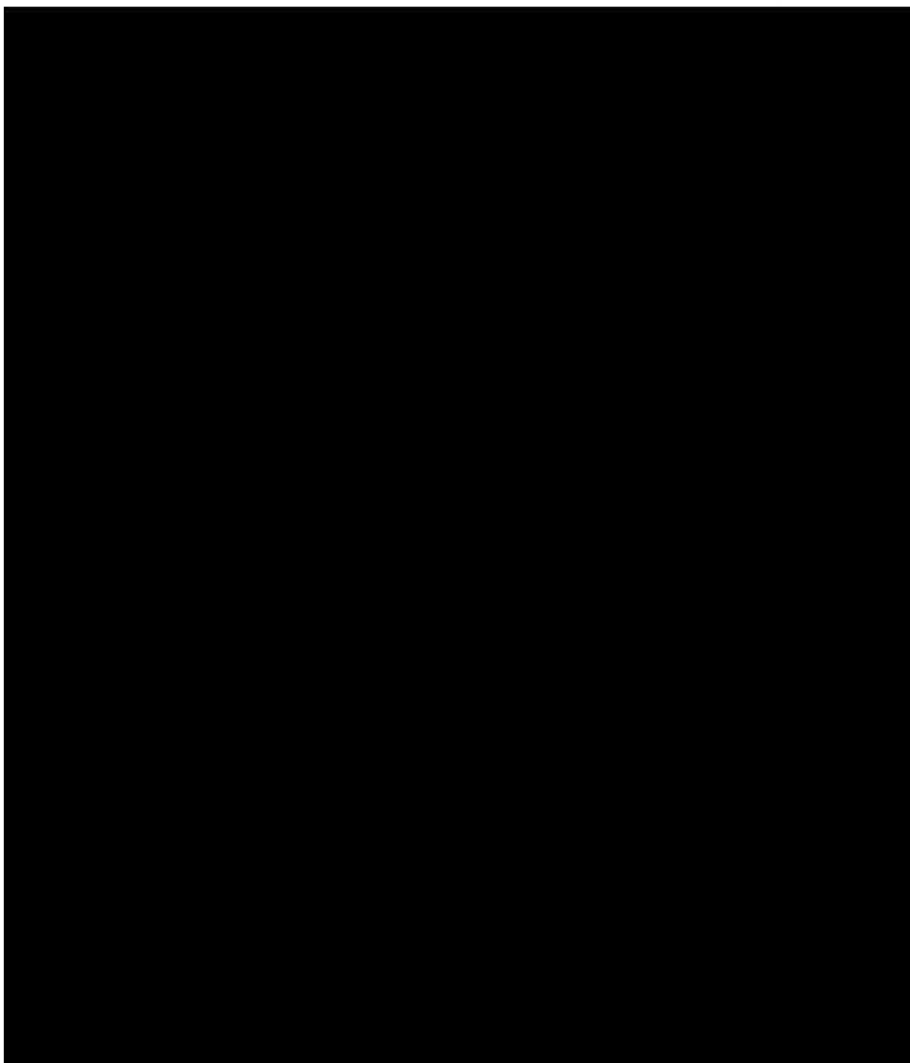
v. 1435, mutta hänen jäännöksensä siirrettiin Solovetskin luostariin vasta kolmekymmentä vuotta myöhemmin.²⁹

Savvatin työn jatkajaksi tuli *Sosima*, joka oli kotoisin Tolvaajasta Äänisniemeltä ja todennäköisesti karjalainen. Vanhempiensa kuoltua hän lähti erakkona eläneen Savvatin toverin Hermanin luo Sumajcelle ja jatkoi hänen kanssaan Solovetskin saareen noin vuoden kuluttua Savvatin kuolemasta.³⁰ Sosiman ja Hermanin luo saapui muitakin erakkoja, ja niin rakennettiin Solovetskiin pieni luostari, joka alkoi nopeasti kasvaa ja vaurastua. Hengellisen harjoituksen ohella munkit kalastivat ja tekivät lähetystyötä rannikolla. *Sosima* johti veljestöä kauan, sillä hän kuoli vasta v. 1478.

Näyttää siltä, että *Sosiman* ja Savvatin kunnioittaminen pyhinä alkoi Solovetskissa pian *Sosiman* kuoleman jälkeen. Silloin lienee tehty ensimmäinen elämäkerran paikallinen redaktio, joka 1500-luvun alussa muokattiin viralliseksi kultilliseksi tekstiksi. Sitä täydennettiin myöhemmin paikallisilla ihmekertomuksilla, joista ensimmäinen on ajoitettu vuoteen 1538.

Hermanin elämäkerta kirjoitettiin myöhemmin. Herman kuoli suunnitteleen samaan aikaan kuin *Sosima* ollessaan matkalla Novgorodissa. Kuljetusvaikeuksien vuoksi hänen ruumiinsa jouduttiin hautaamaan väliaikaisesti *Heuroilan* (Hevronima) kylään Syvärille. Sieltä jäännökset siirrettiin Solovetskiin v. 1484 ja ne todettiin mätänemättömiksi, mitä pidettiin pyhyiden todistuksena.³¹ On mahdollista, että *Sosiman* ja Savvatin kultti oli jo tällöin liitetty toisiinsa, koska Hermanin kultti alkoi kehittyä siitä erillään. Hänen elämäkertansa vanhimmat säilyneet kopiot ovat 1600-luvun alkupuolelta ja esiintyvät yhdessä metropoliitta *Filipin* elämäkerran kanssa;³² mahdollisesti ne laati sama kirjoittaja. Filip oli entinen Solovetskin munkki, ja hänen elämäkertansa lienee tehty 1500-luvun lopulla. Solovetskin perimätiedon mukaan Herman ilmestyi kotikylänsä Totman papille, joka v. 1602 kirjoitti hänelle troparin ja maalasi hänen ikoninsa.³³ Todennäköisesti ikonia varten oli kyselty tietoja Hermanin ulkonäöstä hänen kotikylästään Vienajoen varrelta. Tähän aikaan Hermanin kultti siis eli paikallisella tasolla; koko Venäjän kirkon pyhäksi hänet julistettiin vasta v. 1690 Holmogorin arkkipiispan ansiosta. Tyyliiltään hänen elämäkertansa noudattaa *Sosiman* ja Savvatin elämäkertoja, joihin se myöhemmin yhdistettiin.³⁴

Karjalan hagiografisen kirjallisuuden kauneimpia tuotteita on Syvärin luostarin perustajan *Aleksanterin* elämäkerta, joka liittyy Laatokan ja Äänisen Karjalan kristilliseen kansanperinteeseen. Se kirjoitettiin vain kaksitoista vuotta pyhittäjän kuoleman jälkeen eli v. 1545. Kaksi vuot-

Kuva 24. Aleksanteri Syväriläisen näky. Elämäkerran kuvitusta 1600-luvulta.

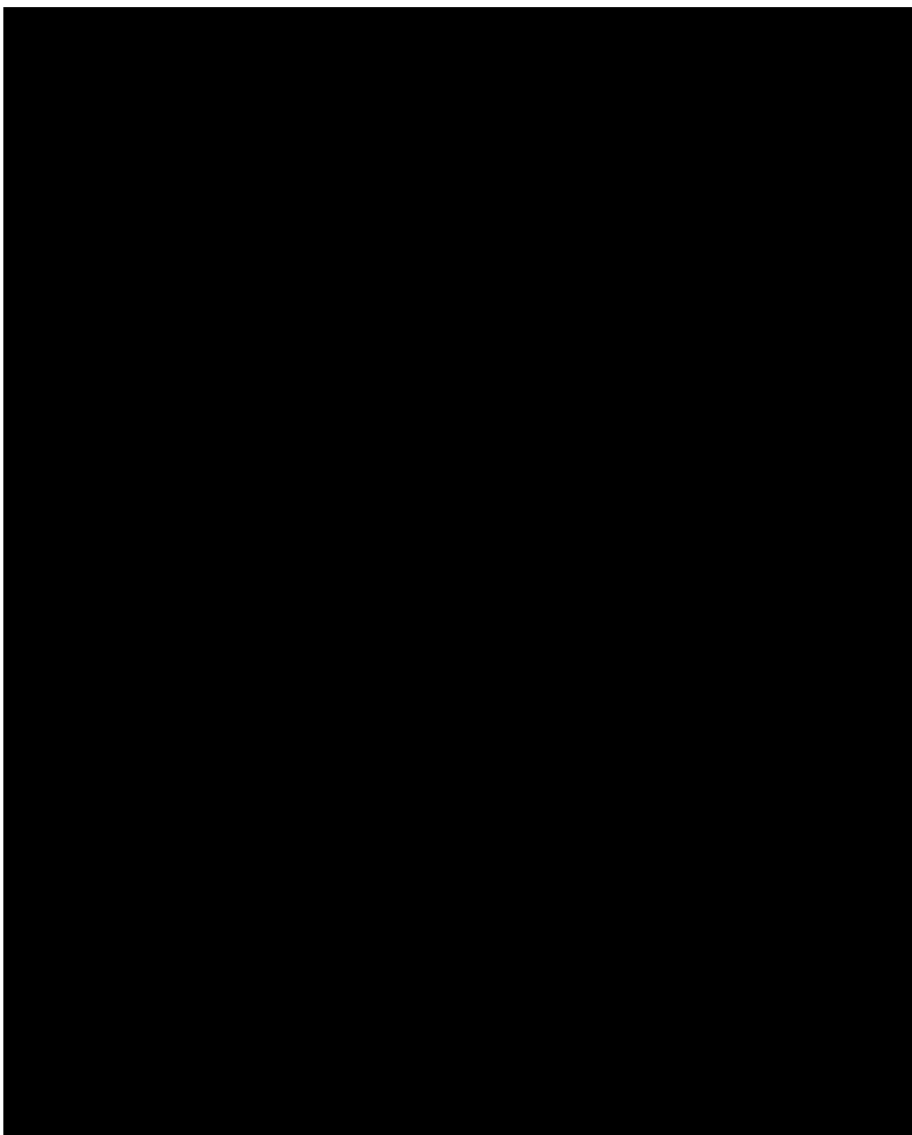
ta myöhemmin Aleksanterista tehtiin yleiskirkollinen pyhä.³⁵ Elämäkerran tekijä oli Aleksanterin oppilas, Syvärin luostarin igumeni *Irodion*. Hänen kansallisuudestaan ei ole tietoa, mutta hän oli kilvoitellut opettajansa alaisena Syvärillä, joten hän oli perehtynyt paikalliseen perinteeseen. Elämäkerta on tehty lähes kokonaan suullisen perimätiedon

varassa, sillä kirjallisia lähteitä Aleksanterista oli erittäin vähän, ehkä vain muistiin merkitty opetuspuhe kuolinvuodelta.³⁶

Aleksanterin elämäkerrassa on runsaasti tavanomaisia hagiografisia lainoja, minkä vuoksi sitä on pidetty historiallisesti epäluotettavana. Tutkimuksen avulla tulee kuitenkin erottaa yleiset kehykset ja niiden sisässä oleva aito historiallinen perinne, joka valaisee paitsi pyhää itseään myös hänen luostarinsa vaiheita sekä kansan uskonnollisia tapoja. Aleksanteri oli ollut eläessään hyvin kunnioitettu, mitä todistaa hänen nopea kanonisoimisensa. Hänen kulttinsa levisi nopeasti ja hänen elämäkertansa on säilynyt ainakin yli 50 käsikirjoituksen muodossa uuden ajan alkupuolelta, osa niistä jo 1500-luvulta. Ne olivat yleisiä myös Karjalan luostareissa. Kuitenkaan en tunne yhtään tieteellisesti julkaistua elämäkerran tekstiä, jollaisen toimittaminen olisi tärkeä tutkimustehtävä.³⁷ Aleksanterista on maalattu ikoneja jo 1500-luvulla, ja Padanin luostarista tunnetaan Aleksanterille pyhitetty kirkko viimeistään vuodelta 1600.³⁸

Aleksanteri Syväriläisen elämäkerran tekstit jakautuivat jo 1500-luvulla kahteen päähaaraan: alkuperäinen redaktio otettiin metropoliitta Makarin kokoamaan *Suureen Mineaan* v. 1552.³⁹ Samoihin aikoihin lienee laadittu elämäkerran lyhyempi redaktio kultilliseen käyttöön ja se liitettiin *Prologi* -nimisiin elämäkerrastoihin, joita luettiin muistopalveluksissa.⁴⁰ Laajemman redaktion vanhimmat tekstit noudattavat hyvin yksityiskohtaisesti samaa rakennekaavaa. Suuren Minean tekstin rinnalle voi asettaa useita saman vuosisadan jäljennöksiä sekä muutamia 1600-luvulta. Eräs niistä on kuvitettu kauniisti,⁴¹ joskin vaatimattomammin kuin Sosiman ja Savvatin vastaava historiikki.

Elämäkerran mukaan Aleksanteri oli kotoisin Manderen kylästä Ojattijoen varrelta, missä hänen köyhät vanhempansa elivät maanviljelijöinä. Todennäköisesti he kuuluivat tämän nimeltään suomensukuisen kylän vakinaiseen väestöön ja olivat siis vepsäläisiä tai karjalaisia.⁴² Nuori Aleksanteri tapasi Ojatilla käymässä olevia Valamon munkkeja ja lähti heidän mukanaan Laatokalle. Kilvoiteltuaan erakkona Pyhityssaareissa Valamon lähellä hän asettui erakoksi Syvärin pohjoispuolelle v. 1485. Ehkä jo ennen vuosisatojen vaihdetta hänen luokseen saapui oppilaita ja hänen ympärilleen muodostui pieni veljestö, jonka pariin saapui myös pyhittäjän veli kuolemaan. Vuonna 1508 Aleksanteri näki unessa Pyhän Kolminaisuuden ja luostariin rakennettiin Kolminaisuuden kirkko. Luostari vaurastui munkkien työllä, minkä tuloksena rakennettiin mylly ja sitten kirkkirkko. Pyhyiden merkinä Aleksanteri teki perimätiedon mukaan jo eläessään ihmeitä, joita elämäkertaan sijoitet-

Kuva 25. Aleksanteri Syväriläinen opettaa munkkiveljiään. Elämäkerran kuvitusta 1600-luvulta.

tiin viisi. Niihin sisältyy Jumalansynnyttäjän ilmestyminen, minkä seurauksena rakennettiin toinen, Neitsyt Marialle omistettu kirkko. Lopussa on kuvaus Aleksanterin kuolemasta ja hänen kuoltuaan tapahtuneista

ihmeistä, joita vanhimmissa teksteissä on yksitoista. Jo 1500-luvulla niihin lisättiin elämäkerran tekijän näky sekä kaksi muuta ihmettä.⁴³ Aleksanterin jäännökset avattiin ja haudattiin juhlallisesti uudestaan v. 1641, minkä jälkeen tehdyissä elämäkerroissa on kuvaus tästä tapah- tumasta sekä joukko uusia ihmeitä.

Jos luokittelemme 1500-luvulla kerrotut 18 ihmettä, toteamme, että kuusi niistä kertoo halvauksen parantamisesta, yksi sokeuden, yksi mieli- sairauden ja neljä muiden tautien paranemisesta pyhittäjän välityksellä. Kolme kertoo lapsettoman parin lapsionnesta ja kaksi kalaonnesta Alek- santerin esirukousten avulla. Yksi kuvaa Aleksanterin ilmestymistä näyssä. Esimerkinä voi suomentaa alkuperäistekstiin ensimmäiseksi li- sätytyn ihmeen:

Muuan henkilö Käkisalmen kaupungista, nimeltään Jaakko, oli tunnettu hurs- kaudestaan ja hän jakoi hyvin runsaasti almuja, mutta hänellä ei ollut poikalas- ta, vaan hän oli lapseton. Siksi hän rukoili lakkaamatta Jumalaa, että tämä antai- si hänelle miespuolisen kohdunhedelmän, joka perisi hänen omaisuutensa. Ja erää- nä päivänä tämä mies sanoi itsekseen: »Koska olen kuullut monia ihmekertomuksia ja sanoin kuvaamattomia asioita pyhittäjäisä Aleksanterista sillä Jumala on teh- nyt monia ihmeitä hänen haudallaan, niin menenpä minäkin polvistumaan hänen pyhälle ja parantavalle haudalleen anoen, että hän rukoilisi Jumalaa minunkin lapsettomuuteni vuoksi. Tiedänhän totisesti, että ilman pelastusta ei ole jäänyt ku- kaan, joka uskossa ja toivossa on kääntynyt hänen puoleensa pyytäen hänen pyhiä esirukouksiaan Jumalalle meidän puolestamme.»

Otettuaan mukaan kaiken tarpeellisen hän lähti Pyhän Kolminaisuuden ja Alek- santerin luostariin. Matkaan päästyään hän purjehti onnellisesti järven syvänteiden yli ja muutamien päivien perästä hän oli perillä. Niin hän saapui pyhän luos- tariin, polvistui hänen haudalleen ja rukoili kyynelsilmin sanoen: »Armahda minua, Jumalan palvelijaa, ja rukoile puolestani Jumalaa, että Hän antaisi minulle mies- puolisen kohdunhedelmän pyhien esirukouksiesi tähden.» Ja hän suuteli kunnioit- tavasti pyhän hauta-arkkua lausuen itkun ja riemun sekaisella innolla rukousta: »Jumalan Pyhä, auta minua.» Ja kun hän sillä hetkellä vain kosketti pyhän ark- kua, hän tunsu jo itseensä virtaavan pyhän voiman. Ja hänen sydämeensä tuli iloinen ja luottavainen toivo, että hänen anomustaan ei hylätä. Ja laulaen rukous- palvelusta hän palasi iloisena kotiinsa.

Mutta vuoden kuluttua pyhän luostariin meni jälleen edellä mainittu mies Jaak- ko puolisonsa kanssa kantaen mukanaan miespuolista lapsukaista. Ja hän lausui, että tämän lapsukaisen Jumala antoi hänelle pyhittäjäisä Aleksanterin rukousten tähden. Ja hän lauloi rukouspalveluksen pyhän haudalla osoittaen suurta kiitelli- suutta Jumalaa ja Hänen ihmeissä suurta pyhänsä kohtaan siitä, että hänelle syn- tyi lapsi pyhittäjäisä Aleksanterin esirukousten tähden. Ja annettuaan veljestölle hyvän lahjan sekä jaettuaan runsaasti almuja hän palasi kotiinsa iloisena ylistäen Jumalaa ja pyhittäjäisä Aleksanteria.

Kuva 26. Pyhittäjä Arseni Konevitsalainen. Hauta-arkun peite
vuodelta 1551. Ortodoksinen kirkkomuseo, Kuopio.

Tämä liikuttava ja kansanomainen kuvaus todistaa Aleksanterin maineesta Karjalassa ja kuvastaa väestön luottamusta häneen. Se osoittaa myös, miten kansanomaisista muistelmista kasvoi Karjalassa tyyllisesti ehyttä ja aitoa hagiografiaa.

Laatokan Karjalassa syntyi ainakin yksi korkeatasoinen elämäkerta, nimittäin *Pyhittäjä Arseni Konevitsalaisen elämä*. Se lienee ainoa 1500-luvun teksti, joka on käännetty suomeksi vanhimpien tunnettujen käsikirjoitusten pohjalta.⁴⁴ Se perustuu pääasiassa Konevitsan ympäristön kansanperinteeseen ja jos Laatokan Karjalan vanhaa kulttuuria pidetään suomalaisena, kuuluu Arsenin elämäkerta Suomen kirjallisuuden vanhimpiin ja arvokkaimpiin muistomerkkeihin. Se tuo niihin oman itäisen lisänsä, joka Konevitsan muun perinteen mukana on juurtunut osaksi Suomen länsimaista kulttuuriperinnettä.

Konevitsan luostarin perustajan paikallinen kultti lienee syntynyt keskiajan ja uuden ajan vaihteessa. Kultillisen elämäkerran kirjoitti igumeni *Varlaam* ehkä 1560-luvulla tai seuraavalla vuosikymmenellä. Hän oli todennäköisesti sama henkilö kuin hagiografina tunnettu munkki Vasili-Varlaam, joka oli kotoisin Pihkovan seudulta ja joka oli kirjoittanut eräiden Tarton pyhien elämäkerrat. Tämä viittaa siihen, että hän mahdollisesti osasi suomensukuista kieltä. Hänen vaiheistaan vuoden 1563 jälkeen ei tiedetä mitään, mutta asiakirja vahvistaa, että Konevitsassa oli 1570-luvulla Varlaam niminen johtaja. Elämäkerta ilmoittaa itse tekijänsä nimen, jonka tyyli ja kielenkäyttö sopivat erinomaisesti Vasili-Varlaamin teksteihin. Arsenin elämäkerta on laadittu Konevitsan luostarissa suullisen perinteen pohjalta, minkä tekijä itsekin vahvistaa.⁴⁵ Se on säilynyt jäljennöksenä 1600-luvun alkupuolelta.

Elämäkerta noudattaa erakkojen historian yleistä hagiografista kaavaa, johon kuuluu hurskas lapsuus, kilvoittelu tunnetuissa luostareissa, erakkoelämä kaukaisissa erämaissa, kosketukset paikalliseen väestöön, luostarin synty, perustajan kuolema ja hänen suorittamansa ihmeet. Liitteenä on retoorinen ylistyspuhe, ja myöhemmin Arsenille kirjoitettiin vielä kulttihymnejä sekä muistopalvelus.⁴⁶

Arsenin elämäkerrassa on laajahko johdanto, minkä jälkeen seuraa kuvaus lapsuudesta ja nuoruudesta Novgorodissa, liittymisestä luostariin, matkasta Athos-vuorelle ja kilvoittelusta siellä. Teksti kertoo Arsenin saaneen Jumalansynnyttäjän ikonin muistolahjaksi Athokselta ja ottaneen sen mukaansa, kun hän v. 1393 lähti Novgorodista etsimään uuden luostarin paikkaa Laatokalta. Tuuli ajoi hänet Konevitsan saarelle, minne hän asettui erakoksi ja perusti sitten luostarin. Elämäkerta selittää saaren nimen paikallisen kalastajan perimätiedolla näin: »Tässä saa-

ressa, isä, on suuri kivi, jota sanotaan koniksi. Ja tälle kivelle pakanat uhrasivat tuoden sille joka vuosi hevosen. Ja siksi tätä saarta sanotaan konisaareksi». ⁴⁷ Sitä käytettiin yleisesti hevosten ja karjan laitumena. Teksti kertoo vielä luostarissa Arsenin eläessä tapahtuneista ihmeistä sekä Novgorodin arkkipiispan Eufemin käynnistä Konevitsassa. Arseni kuoli v. 1447, mutta sen jälkeen tapahtuneita ihmeitä elämäkerran tekijän mukaan ei ollut aikaisemmin merkitty muistiin. Varlaam kertoi kolme hänen aikanaan tapahtunutta ihmettä.

Esimerkkinä siitä, miten läheisesti Arsenin elämäkerta liittyy karjalaiseen kansanperinteeseen voimme lainata otteen, jonka nimenä on »Erästä karjalaisesta miehestä»: ⁴⁸

Muuan yksinkertainen kansanmies, karjalainen erästä Aunuksen kylästä, eli hurskaasti Konevitsan luostarin lähellä. Hän saapui joka päivä kirkkoon rukoukseen ja antoi almuja kykynsä mukaan iloisin mielin, sekä osoitti paljon vieraanvaraisuutta matkustajille, munkkeille ja köyhille. Hän kutsui heitä kotiinsa ja tarjosi niukkaa ruokaansa. Ja hän oli hyvin nöyrä.

Kerran hän sattui menemään omaistensa luo juhlapitoihin. ⁴⁹ Kun he asettuivat aterioimaan, söi tämäkin mies heidän kanssaan ja joi pidättyvästi. Sitten hän lähti yksin kotiinsa, kun taas toiset ihmiset iloitsivat vielä juhla-aterialla. Ja kun hän oli käynyt puolen matkaa, joku tuntematon mies tuli hänen luokseen ja sanoi hänelle: »Rauha sinulle, ystävä!», mutta hän pelästyi. Ja tulija sanoi hänelle: »Älä pelkää, ystävä,» ja silloin pelko hävisi hänestä. Ja tämä rupesi puhumaan hänelle: »Minut on lähettänyt luoksesi Herra Jumala Kaikkivaltias ilmoittamaan sinulle elämäsi lopun hyvien tekojesi kiitokseksi. Lähde täältä taloosi ja järjestä kuntoon omaisuus- ja perheasi. Mene luostariin, pukeudu munkin asuun ja tee katumus. Neljänkymmenen päivän kuluttua tulen noutamaan sielusi». Ja tämän sanottuaan hän katosi. Mutta saavuttuaan kotiinsa tämä mies hetkeäkään viivyttelämättä järjesti taloutensa, hyvästeli omaisensa ja lähti Konevitsan luostariin, kaikkeinpyhimmän Jumalansynnyttäjän kunniallisen ja kuulun syntymän taloon.

Ja hän saapui kyynleitä vuodattaen igumenin luo pyytäen häneltä, että tämä vihkisi hänet munkiksi. Ja hän kertoi tälle kaikki hänelle ilmestyneen michen sanat. Igumeni ihmetteli kovasti, puki hänet pyhän enkelin kuvaksi ja kirjoitti hänet pyhään veljestöön. Ja hän jäi luostariin kilvoittelemaan katumuksessa, rukouksessa ja paastossa odottaen hänelle ilmestyneen ja puhuneen ilmoittamaa aikaa. Ja neljänkymmenen päivän jälkeen hän lähti Herran tykö, jota hän oli rakastanut, hänelle ilmestyneen Jumalan enkelin ennustuksen mukaisesti. Ja hänet haudattiin isien joukkoon.

Edellä esitellyt neljä teosta: Sosiman ja Savvatin, Herman Solovetskilaisen, Aleksanteri Syväriläisen ja Arseni Konevitsalaisen elämäkerrat, ovat kauneimpia saavutuksia Pohjois-Venäjän ja Karjalan 1500-luvun kirjallisuudessa. Ne perustuvat pääasiassa kristilliseen kansan-

perinteeseen, jota ne pukivat kirjalliseen muotoon. Karjalan kristillinen kansanperinne kohoaa niissä kulttuuritekijänä kalevalaisen perinteen rinnalle. Kristillinen haara jatkoi sitä luovaa kertovaa lahjakkuutta, joka ilmenee kalevalaisessa perinteessä. Sadat pienet legendat sekä kertomukset pyhien tekemistä ihmeistä kehittivät Karjalan kertovaa kansanperinnettä uudella tavalla. Molemmat suuret kertovan perinteen haarat puhkesivat kukoistukseen voimakkaiden murrosten ja laajenevien yhteyksien aikoina: kalevalainen perinne viikinki- ja ristiretkiajalla, kristillinen kansanperinne uskonnollisen renessanssin aikakaudella.

4. Syvärin askeettinen koulukunta

Karjala tuotti 1500-luvulla edellä esitettyjen lisäksi parikymmentä pyhää. Heitä koskeva suullinen perinne oli huomattavan laaja, mutta kirjallisia kulttitekstejä syntyi vähän ja monet niistä ovat kadonneet sotien myrskyissä. Perimätiedon mukaan useimmat näistä pyhistä, nimitäin neljätoista, olivat Aleksanteri Syväriläisen oppilaita. Vaikka tiedon luotettavuus useiden kohdalla on kiistanalainen, voidaan sanoa että Aleksanteri oli kaikkien heidän esikuvansa. Häntä voi pitää koulukunnan perustajana, joka juurrutti kristillisen askeesin ihanteet Karjalaan ja antoi esikuvan pienten erakkoluostarien toiminnalle.

Äänisen Karjalassa erilliseksi jäi ehkä vain Aleksanterin aikalainen, *Kliimon* luostarin perustaja *Joon*a, joka kuoli v. 1534. Hänen kultistaan 1500-luvulla ei ole luotettavia tietoja, ja hänen elämäkertansa on hyvin harvinainen. Olen löytänyt siitä vain lyhyen jäljennöksen kulttiveisuineen 1800-luvun alkupuolelta.⁵⁰ Joonan kultti näyttää syntyneen 1600-luvulla ja jääneen paikalliselle tasolle. Perimätiedon mukaan hän oli Novgorodin entisen posadnikan poika, joka suolalastia kuljettaessaan joutui myrskyyn Äänisjärvellä ja lupautui munkiksi jos pelastuisi. Laiva ajautui Kliimon saaren rantaan, jonne Joon myöhemmin rakensi luostarin. Tapahtuma voidaan parin säilyneen lahjakirjeen perusteella ajoittaa vuoden 1520 tienoille.⁵¹ Joonan kultin historia kaipaa lisätutkimuksia ja etenkin elämäkerran etsintää.

Aleksanteri Syväriläisen oppilaita tunnetaan luotettavimmin *Adrian Ondrusovalainen*, *Atanasi Säntämäläinen* ja *Nikifor Uaasjärveläinen*, joista kerrotaan heidän opettajansa alkuperäisessä elämäkerrassa ja joiden muisto perustuu siis tuoreeseen kansanperinteeseen.

Mainitun elämäkerran mukaan *Adrian* oli alkuaan pajari *Andrei Zavalšin*, joka metsästysmatkalla kohtasi erakko Aleksanterin ja kuun-

teli hänen opetuksiaan. Myöhemmin hän toi opettajalleen lahjaksi viljaa.⁵² Koska Aleksanteri eli yksin ensimmäisen tapaamisen aikana, voidaan kohtausta ajoittaa 1400-luvun lopulle. Vuoden 1563 verokirja mainitsee Pirkkinän Kondušan kylästä hovin, »jossa asuvat pomestikat Ondrei Zavališin veljineen»,⁵³ mutta sama Andrei ei ole voinut toimia pomestikkana enää siihen aikaan. Perimätiedon mukaan Andrei lahjoitti pois omaisuutensa, asettui kilvoittelemaan Valamon luostariin ja otti munkkinimekseen Adrian.⁵⁴ Jonkin ajan kuluttua hän meni Laatokan itärannalle ja kilvoiteltuaan erakkona perusti *Ondrusovan* eli Andrein luostarin. Nikonin melko luotettavan kronikan mukaan tsaari Iivana IV kutsui »vanhus Adrianin Ondrusovan erakkoluostarista» kastamaan hallitsijan vasta syntynyttä tytärtä v. 1549.⁵⁵ Andrein luostari näyttää siis syntyneen sitä ennen ja hallitsijan kutsu osoittaa, että perustaja oli Iivana IV:n vanha tuttava, mikä sopii hyvin pomestikan palvelustaustaan. Perimätiedon mukaan rosvot surmasivat Adrianin seuraavana vuonna hänen ollessaan paluumatkalla Moskovasta. Verokirjan mainitsema pomestikka on voinut olla »vanhus Adrianin» poika tai muu sukulainen.

Adrian Ondrusovalaisen vanhaa kultillista elämäkertaa ei tunneta. Muuan asiakirja 1600-luvun puolivälistä mainitsee hänet ihmeidentekijän arvonimellä, mikä todistaa hänen kultistaan.⁵⁶ Ondrusovan luostari lakkautettiin Katariina II:n luostarireformissa v. 1764 ja uudistettiin vasta v. 1817 Valamon igumenin toimesta. Kaksi vuotta myöhemmin keisari Aleksanteri I kävi Suomen matkallaan Valamossa sekä Adrianin haudalla. Näihin aikoihin on Adriania koskeva kansanperinne merkitty muistiin. Sen mukaan Adrian oli ilmestynyt luostarinsa munkkeille kaksi vuotta kuolemansa jälkeen ja ilmoittanut ruumiinsa sijaintipaikan, mistä munkit löysivät sen mätänemättömänä.⁵⁷ Todennäköisesti Adrianin kultti onkin syntynyt jo 1500-luvulla, mutta jos hänelle oli tehty kultillinen elämänkerta, se oli hävinnyt sodissa, jotka pian tuhosivat hänen luostarinsa. Sen jäljennöksiä kannattaa yhä etsiä.

Atanasi Säntämäläisestä todistaa muuan v:n 1577 asiakirja, että hän oli entinen Syvärin luostarin igumeni.⁵⁸ Aleksanteri Syväriläisen vanhin elämäkerta puolestaan kertoo, että pyhittäjällä oli Atanasi niminen oppilas, joka yhdessä mestarinsa kanssa näki Jumalansynnyttäjän ja kuuli hänen lupaavan suojelustaan tulevassa Neitsyen kirkossa rukoileville.⁵⁹ Perimätiedon mukaan Atanasi oli Syvärin igumenina pian Irodionin jälkeen. Hän oli kotoisin Aunuksen läheltä maalaisperheestä ja siis todennäköisesti karjalainen kuten muukin seudun väestö. Hän jätti virkansa Syvärin luostarissa ja lähti munkiksi Valamoon. Myöhemmin hän asettui erakoksi kotiseutunsa lähelle, rakensi tšasounan ja kun hänen

luokseen tuli oppilaita, hän perusti luostarin Sääntämäjärven rannalle.⁶⁰ Tämä lienee tapahtunut 1500-luvun puolivälin jälkeen. Hän oli elossa vielä vuonna 1577, jolloin luostarissa oli kymmenen munkkia, mutta vuoden 1583 verokirja kertoo, että »ruotsalaiset» olivat hävittäneet Sääntämän luostarin ja surmanneet sen igumenin.⁶¹ Todennäköisesti Atanasi oli vanhana kärsinyt marttyyrikuoleman.

Sääntämän luostari jälleenrakennettiin jo sodan aikana, ja perustajan kultti lienee saanut alkunsa pian sen jälkeen. 1700-luvun alkupuolelta tunnetaan luostarin puinen kirkko, johon pyhittäjä Atanasi oli haudattu. Tämäkin pikku luostari lakkautettiin vuoden 1764 reformissa, mutta vielä 1800-luvun alussa sen ympäristössä eli kansanperinnettä Atanasin tekemistä ihmeistä, ja naapurit käyttivät hautakirkon lampukan öljyä parantavana voiteena. Hänet mainitaan myös eräissä pyhiin luetteloissa.⁶² Hänestäkään ei tunneta vanhaa kulttielämäkertaa, mutta sitä ei ole vielä riittävän perusteellisesti etsittykään.

Kolmannesta Aleksanteri Syväriläisen oppilaasta todistaa v. 1557 annettu tsaari Iivana IV:n lahjakirje, joka oli osoitettu »*Vaasjärvelle, igumeni Nikiforille, Aleksanteri Syväriläisen oppilaalle, ja veljestölle*».⁶³ Opettajan vanhin elämäkerta puolestaan kuvaa, miten Aleksanterin luo Syväriille tuli munkki Nikifor, joka kantoi yllään raskaita kilvoittelurautoja ja joka pyynnöstä jäi joksikin aikaa Syvärin luostariin.⁶⁴ Tietoja täydentää Aleksanterin aikalaisen *Kiril Uusjärveläisen* elämäkerta, jonka alkuteksti lienee 1500-luvulta. Siinä kerrotaan, että Kirilin luo Uusjärven luostariin Beloozeron lähelle saapui Syvärin luostarista vieraaksi munkki Nikifor ja että Kiril näki ennalta hänen tulonsa.⁶⁵

Perimätiedon mukaan luostarin Vaasjärvelle perustivat Aleksanteri Syväriläisen oppilaat *Gennadi* ja *Nikifor* yhdessä, mutta Gennadista ei ole säilynyt mainintoja 1500-luvun lähteissä. Vaasjärvellä oli vielä tämän vuosisadan alussa käsin kirjoitettu perustajien elämäkerta sekä pyhittäjä Gennadin muistopalvelus,⁶⁶ mutta ne ovat kadonneet, joskin on mahdollista että ne joskus vielä löytyvät; 1700-luvun alusta on säilynyt tieto heidän yhteisestä ikonistaan, mikä vahvistaa perimätiedon luostarin perustamisesta. Muistot Gennadin ja Nikiforin elämästä tunnettiin kansanperinteessä vielä 1800-luvulla.

Perimätiedon mukaan Nikifor oli talonpoika Vaasen pöggöstasta ja siis todennäköisesti karjalainen. Kilvoiteltuaan Syväriillä hän teki pyhiinvaellusmatkan Kieviin, minkä jälkeen hän lähti erakoksi kotipöggöstaansa ja asettui Vaasjärven rannalle. Siellä hän tapasi vanhemman erakon Gennadin, jonka kanssa hän perusti pienen luostarin, mahdollisesti 1520-luvulla. Tsaari lahjoitti sille v. 1557 maata virstan säteellä luosta-

rista ja lisäsi lahjoituksia v. 1588. Puolalais-liettualaiset joukot tuhosivat sen talvella 1612—13 ja surmasivat igumenin sekä seitsemän munkkia. Luostari jälleenrakennettiin sodan jälkeen, jolloin lienee alkanut paikallisen perinteen varassa sen perustajien kultti.⁶⁷ Silloin lienee tehty myös kirjallinen elämäkerta ja muistopalvelus. Tämäkin luostari lakkautettiin v. 1764, jolloin sen perustajien kultin kehitys pysähtyi, mutta säilyi kansanperinteessä ja elvytettiin seuraavalla vuosisadalla.

Suhteellisen luotettavana voidaan pitää vielä perimätietoa, että *Maasjärven* luostarin perustaja *Joasaf* oli Aleksanteri Syväriläisen oppilas. Luostarista oli näet säilynyt tämän vuosisadan alkuun metallinen vanha alttariristi, johon kaiverrettu teksti kertoi, että »tämän kirkon» perusti v. 1563 pappismunkki Joasaf, entinen Aleksanterin luostarin igumeni.⁶⁸ Saman vuoden verokirja todistaa, että Joasaf johti veljestöä, jossa oli 17 jäsentä. Mutta verokirja mainitsee, että luostari oli ollut autiona »vanhan kirjoituksen» aikaan eli v. 1496.⁶⁹ Joasaf lienee siis elvyttänyt vanhan autioituneen erakkoluostarin. Jos hän oli mennyt jo nuorena Syvärin luostariin, hän oli ehtinyt olla Aleksanterin oppilaana. Joka tapauksessa hän oli Syvärillä perehtynyt Aleksanterin aatteisiin ja hänen luostarinsa harjoitusmenetelmiin. Maasjärven luostarin kiintymyksestä Aleksanteriin todistaa myös kultapeitteinen opettajan ikoni, jonka verokirja mainitsee v. 1629. Suomalais-ruotsalaiset joukot hävittivät luostarin v. 1592 ja surmasivat osan munkeista. Hävitystä täydensivät puolalais-liettualaiset hyökkääjät talvella 1613—14, minkä jäljiltä osa kellioista eli munkinkammioista oli jälleenrakentamatta vielä v. 1629.⁷⁰ Joasafin paikallinen kultti lienee alkanut sotien jälkeen eikä ehkä ole saavuttanut kirjallisen kulttitekstin astetta. Kansanperinteessä säilyi kertomuksia hänen tekemistään ihmeistä ja vielä 1800-luvulla hänen luostarissaan kävi runsaasti pyhiinvaeltajia.

Tiedot muiden oppilaiden yhteydestä Syvärin opettajaan perustuvat myöhemmin muistiin merkittyyn perimätietoon. Vaikka ne siten ovat epäluotettavampia kuin varhaisten tekstien tiedot, ne eivät ole arvottomia, sillä ortodoksisen kirkon piirissä perimätietoa pidettiin tärkeänä ja vaalittiin huolellisesti.

Tunnetuimpia näistä oppilaista on Inkerinmaalla vaikuttanut Oredežin erakkoluostarin perustaja *Makari Roomalainen*. Hänestä tunnettiin muistopalvelus uuden ajan alkupuolelta sekä kirjallinen elämäkerta 1700-luvun jäljennöksenä, mutta en ole vielä löytänyt näitä lähteitä.⁷¹ Koska hänet mainitaan myös vanhassa ikonimaalauksen oppikirjassa, voidaan päätellä, että hänen kulttinsa lienee syntynyt 1500-luvulla.⁷²

Elämäkerran mukaan Makari oli sivistynyt roomalainen munkki. Ve-

näjän matkallaan hän kävi Syvärin luostarissa, missä Aleksanterin opetus teki häneen niin suuren vaikutuksen, että hän kääntyi ortodoksisuuteen ja liittyi veljestöön. Myöhemmin hän lähti erakoksi Inkeriin ja perusti luostarin Leznajoen sivuhaaran varrelle. Hän tuli tunnetuksi opettajana, ja hänen kerrotaan herättäneen monia ympäristön asukkaita kääntymykseen. Suullinen perimätieto hänestä eli vielä 1700-luvulla, jolloin luostariin rakennettiin uusi kirkko.⁷³ Vaikka kuvauksessa hänen kääntymyksestään lienee legendaarisia yleislainoja, hän kuuluu selvästi Syvärin koulukuntaan ja häntä voi pitää yhtenä Inkerin suurista opettajista.

Eräät elämäkerrat tuntevat Aleksanteri Syväriläisellä myös *Kornili* nimisen oppilaan.⁷⁴ Vuoden 1563 verokirja esittelee Venitsan pogostan Šoksajoelta pikku luostarin, joka sijaitsi *Padanin* (Pada-) saarella. Siinä asui »igumeni Kornili ja kuusi munkkia» viljellen maata puolen obšan verran. Parikymmentä vuotta myöhemmin luostarissa oli igumeni Kornilin lisäksi yksitoista munkkia, karjatalo ja mylly.⁷⁵ Tsaarin kirje vuodelta 1600 kertoo, että luostarin oli perustanut erämaahan munkki Kornili 57 vuotta aikaisemmin.⁷⁶ Tämän mukaan luostari oli syntynyt v. 1543, mikä sopii hyvin verokirjan ilmaisemaan kehitykseen. Näin ollen voidaan luottaa perimätietoon, että Kornili oli Aleksanterin oppilas. Tätä käsitystä vahvistaa v. 1600 tsaarin kirjeen maininta, että luostarissa oli Aleksanteri Syväriläisen kirkko, sillä se todistaa Aleksanterin muiston erityisestä vaalimisesta. Se edellytti puolestaan kirkon nimikkopyhän ikonia, joka mainitaankin erikseen v. 1629 samoin kuin eräät Syvärin luostarista lahjaksi saadut kirjat. Padanin luostari säästyi sotien häviykseltä ja v. 1617 mennessä siihen oli rakennettu kaksi kirkkoa lisää.⁷⁷ Kornilin kultti lienee kehittynyt 1600-luvulla paikallisen perinteen pohjalta, mutta hänestäkään ei tunneta vanhoja kulttitekstejä.

Kansanperinne luki Syvärin suurimman askeetin oppilaaksi myös *Joona Jääsjärveläisen* ja *Kassian Solomannilaisen*, jotka perustivat erakkoluostarinsa Äänisen Karjalaan. *Jääsjärven luostari* mainitaan Ostretšinan pogostassa v. 1583 verokirjassa, jolloin luostarissa oli igumeni ja kahdeksan munkkia, jotka viljelivät peltoa puolen obšan verran ja hoitivat pientä karjatilaa.⁷⁸ Arkkipiispan kirje v. 1589 Jääsjärven »uuden erakkoluostarin rakentajalle, *pappismunkki Joonalle*» ja veljestölle todistaa oikeaksi kansanperinteen tiedon luostarin perustajasta,⁷⁹ joka lienee pannut erakkolansa alulle 1580-luvulla. Perimätiedot hänen elämästään on merkitty muistiin viimeistään 1700-luvun alussa, sillä luostarista tunnettiin käsinkirjoitettu kuvaus vuodelta 1724 sekä muutamia Joonan aikuisia esineitä.⁸⁰ Vanhan paikallisen lähteen mukaan Joona oli koti-

sin Ostretšinan pogostan Šoksan kylästä, siis todennäköisesti karjalainen, ja oli kilvoitellut Syvärin luostarissa.⁸¹ Hän eli kuitenkin kovin myöhään ollakseen Aleksanterin suoranainen oppilas, mutta tässä kohden kansanperinne voidaan tulkita symbolisesti: Joonan oli Syvärin askeettisen koulukunnan edustaja. Hän näyttää olleen elossa vielä v. 1592, ja luostari lienee säästynyt sodissa, sillä sitä kuvataan ehyenä myös v. 1629 verokirjassa.⁸² Joonan kultti lienee syntynyt paikallisena 1600-luvulla eikä liene kehittynyt kirjallisten kulttitekstien asteelle. Lisätutkimus olisi tässäkin tarpeen.

Solomannin pikku luostari lienee syntynyt Suojunjoen suulle 1580-luvulla, sillä sen vanhimmassa kulttivaatteessa, antiminssissa, oli merkintä, että kirkko vihittiin v. 1589.⁸³ Novgorodin arkkipiispa myönsi köyhyyden vuoksi verovapauden Solomannin erakkoluostarin »*vanhus Kassianille*» ja veljestölle v. 1592, joten luostari on syntynyt sitä ennen.⁸⁴ Hallitsijat lahjoittivat sille hiukan maata v. 1596 ja 1608, jolloin lahjakirjeet yhä mainitsevat »rakentaja Kassianin» veljestöineen.⁸⁵ Luostari oli palanut mainitun vuoden jälkeen ja v. 1629 sitä johti »rakentajamunkki». Sen kirkosta luetellaan joukko kirjoja, ikoneita, kirkkovaatteita ja muita esineitä, jotka jo luostarin perustaja oli saanut.⁸⁶ Hän oli siis ollut arvossa pidetty jo eläessään.

Kassiankin eli liian myöhään ollakseen Aleksanteri Syväriläisen oppilas, mutta häntäkin voi pitää suuren opettajan henkisenä perillisenä. Hänen kulttinsa lienee kehittynyt suhteellisen myöhään eikä näytä saavuttaneen kirjallisten kulttitekstien astetta. Se säilyi viime vuosisadalle paikallisen kansanperinteen muodossa.

Aleksanterin oppilaina pidetään vielä muutamia askeetteja, joiden nimet mainitaan 1600-luvulla tehdyssä pyhien luettelossa.⁸⁷ Heitä ovat *Dionisi ja Terapont Sermaksilaiset* sekä *Ignati, Leonid ja Teodor Ojattilaiset*.

Dionisin paikallinen kultti oli säilynyt kansanperinteessä, kunnes hänet otettiin pyhien luetteloihin. Perimätiedon mukaan hän perusti Sermaksin lähelle pienen erakkoluostarin. *Terapont* oli saman perinteen mukaisesti Syvärinniskan luostarin perustaja, minkä vahvistaa luostarin vanha muistelukirja eli Synodika,⁸⁸ jota en kuitenkaan ole löytänyt. Vuoden 1563 verokirjan mukaan Syvärinniskan luostarissa oli kaksi kirkkoa, joista toisessa myös kappeli. Igumeni Kiprian johti 25 munkin veljestöä, jolla oli karjatila ja mylly ja joka oli raivannut kuusi pientä uudisviljelystä Äänisen rannalle. Suomalaiset hävittivät luostarin v. 1581 alussa, mutta se rakennettiin heti uudestaan.⁸⁹

Syvärinniskan luostarin kehitystila v. 1563 edellyttää, että se on synty-

nyt huomattavasti aikaisemmin, viimeistään 1500-luvun puolivälissä. Siten sen perustaja voi hyvinkin olla Aleksanteri Syväriläisen oppilaita, ainakin häntä voi pitää Syvärin koulukunnan edustajana. Hänenkin kulttinsa kehitys lienee jäänyt paikallisen perinteen varaan.

Ignati, Leonid ja Teodor perustivat perimätiedon mukaan luostarin Ojatin suulle, lähelle opettajansa kotiseutua. Heidänkin paikallinen kulttinsa jäi pitkäksi aikaa kansanperinteen varaan.⁹⁰

Syvärin askeettisen koulukunnan alkuhistoriassa huomiota kiinnittää erakkoelämän ihailu, ruumiillisen työn arvossa pitäminen sekä pienten luostarien rakentaminen erämaihin. Monet elämäkerrat viittaavat Syvärin ja Valamon luostarien kanssakäymiseen, mikä vahvistaa osaltaan käsitystä, että Syvärin koulukunta seurasi sorskilaisen askeesin ihanteita paikallisiin oloihin sovellettuna. Osa pienluostareita ajautui vähitellen taloudellisen vaurastumisen tielle, osa taas tuhoutui sodissa. Syvärin luostarin tavoin monet veljestöt alkoivat kunnioittaa perustajaansa pyhänä, mutta kukaan näistä ei saavuttanut sellaista suosiota ja arvovaltaa kuin heidän suuri esikuvansa.

Myös Laatokan Karjalaan syntyi 1500-luvulla useita erakoluostareita, mutta niiden syntyhistoriaa ei tunneta. Venäjän pyhien luettelot uuden ajan alkupuolelta mainitsevat Laatokan Karjalasta kolme pyhää, joista ei ole säilynyt mitään muita lähdetietoja. He ovat *Jakov ja Teofil Konevitsalaiset* sekä *Varlaam Ualamolainen*.⁹¹ Jos he olisivat eläneet näiden luostarien pakolaiskaudella 1600-luvulla, heistä olisi varmaan säilynyt tietoja tuona aikana tehtyihin lähteisiin. On siis todennäköistä, että he ovat eläneet ennen 1500-luvun lopun sotia. Ehkä he olivat Laatokan Karjalan erakoluostarien perustajia, joiden muisto hukkui näiden luostarien tuhoon.

5. Uienan Karjalan uudet pyhät

Solovetskin luostari oli Vienan meren rannikoiden henkinen keskus, joka tuotti uuden ajan alussa joukon pyhiä Karjalaan. Jo muutamia Solovetskin perustajien oppilaita alettiin kunnioittaa pyhinä, mutta heistä ei ole juuri mitään muita tietoja kuin nimet Venäjän pyhien luetteloissa.⁹² Vähän myöhäisemmistä pyhistä tunnetuimpia olivat neljä myrskyssä hukkunutta munkkia *Joan ja Longin Jarenkilaiset* sekä *Vassian ja Joona Pertominilaiset*. Solovetskin kronikka antaa ymmärtää heidän hukkuneen samalla kertaa, kun Vienajoelta paluumatkalla ollut suolalaiva kärsi haaksirikon Jarengin edustalla v. 1561.⁹³ Joanin

ja Longinin elämäkerta väittää kuitenkin rannikon talonpoikien todistaneen v. 1574, että nämä kaksi hukkuivat 25 vuotta aikaisemmin eli 1540-luvulla ja koska heidän ruumiinsa löydettiin eri seudulta kuin Vassianin ja Joonan, lienee kyseessä kaksi eri haaksirikkoa.⁹⁴

Joanin ja Longinin elämäkerta on säilynyt lukuisina käsikirjoituksina, joista parhaat ovat 1600-luvulta.⁹⁵ Niiden mukaan pyhittäjien ruumiit olivat ajautuneet *Sosnovkaan* Jarengin lähistölle, missä he ilmestyivät asukkaille pian hukkumisensa jälkeen. Ensimmäinen ihme ja mätänemättömien jäännösten siirto Jarengiin on ajoitettu vuoteen 1574. Pian sen jälkeen lienee merkitty muistiin kertomuksia heidän tekemistään ihmeistä,⁹⁶ kun heitä alettiin paikallisesti kunnioittaa pyhinä. Jarengiin syntyi 1600-luvun alussa pieni luostari, joka vaali pyhien muistoa, kunnes Venäjän metropoliitta Filaret teetti virallisen tutkimuksen heidän kanonisointiaan varten. Vuonna 1638 heidän jäännöksensä siirrettiin juhlallisesti uuteen kirkkoon ja pian sen jälkeen Solovetskin munkki kirjoitti heidän kultillisen elämäkertansa, johon hän käytti myös kirjallisia lähteitä.⁹⁷ Vanhimmat ihmekertomukset ovat säilyttäneet kansanomaista sävyään. Myöhemmin elämäkertaa täydennettiin uusilla ihmeillä sekä muistopalveluksella.⁹⁸ Joan ja Longin tulivat suosituiksi rannikon asukkaiden keskuudessa ja heitä kutsuttiin avuksi etenkin myrskyssä ja merihädässä.

Vassianin ja Joonan elämäkerta on säilynyt 1600-luvun puolivälin jäljennöksinä,⁹⁹ joiden mukaan pyhät olivat Venäjän metropoliitta Filipin oppilaita, silloin kun tämä kilvoitteli munkkina Solovetskissa. Elämäkerran mukaan he hukkuivat v. 1566, mutta tässä kohden kronikan tieto vuodesta 1561 lienee luotettavampi. Ruumiit ajautuivat Unan lahteen *Pertominin* kylän lähelle. Talonpojat löysivät mätänemättömät ruumiit ja saatuaan unessa ohjeet pyhiltä hautasivat ne kylään. Vuonna 1599 ohi kulki Troitse-Sergievon lavran munkki ja pyhät ilmestyivät hänelle, minkä johdosta hän pystytti paikalle tsasounan. Haudalla alkoi tapahtua ihmeitä ja sen luo syntyi Pertominin luostari, joka alkoi vaalia pyhien kulttia paikallisen perinteen varassa.¹⁰⁰ Puolalais-liettualaiset joukot hävittivät luostarin talvella 1613—14, mutta se elpyi pian uudestaan. Pyhittäjien elämäkerta on syntynyt 1600-luvulla, mutta siihen on lisätty ihmeitä myöhemminkin. Myrskyt ja sairaudet olivat Pertominin pyhien erikoisalaa.

Vienan rannikon vanhimpia pyhiä oli *Jelisei Sumalainen*, joka lienee elänyt 1500-luvun alussa. Hänen kulttielämäkertansa ei tunneta, mutta sellainen voi löytyä ahkeralla etsinnällä. Perimätiedon mukaan hän hoiti Solovetskin munkkina luostarin kalastusta Uikujoen Šoltkoskella

ja kuoli Sumassa ollessaan matkalla luostarisaaressa skeemaan vihittäväksi. Hänen paikallinen kulttinsa lienee syntynyt 1600-luvun alkupuolella, jolloin hänen haudallaan alkoi tapahtua ihmeperantumisia.¹⁰¹

Tunnetumpi oli *Kieretin* luostarin perustaja *Varlaam*, joka lienee elänyt 1500-luvun alkupuolella tai viimeistään puolivälissä, sillä v. 1563 Kieretin pientä pogostaluostaria johti jo toinen henkilö.¹⁰² Hänen elämäkertansa on säilynyt useina kopioina, joista vanhin on 1600-luvulta. Teksti on lyhyt ja kansanomainen ja siihen on liitetty tavallisesti neljä ihmettä, joista toinen on ajoitettu tsaari Mikael Romanovin aikaan (1613—45).¹⁰³ Tekstien sisällön ja tyylin nojalla voi päätellä, että ihme kertomukset on lisätty jälkeen päin.

Elämäkerran mukaan Varlaam oli syntynyt Kieretissä, joten hän oli ehkä karjalainen. Lapin tuntijana hänet lähetettiin papiksi Kuolaan, mutta siellä hän surmasi vaimonsa mustasukkaisuuden puuskassa, ja sovittaakseen tekonsa alkoi soutaa edestakaisin Kuolan ja Kieretin väliä. Teksti kuvaa, miten hän voitti Pyhäniemen kurimuksen merikäärmeet:

Niin hän ajeli merellä päivät ja yöllä rukoili Jumalaa itkien, että Jumala antaisi hänelle anteeksi hänen syntinsä. Ja kun hän oli kilvoitellut jo kauan, hän halusi tiedon anteeksiannosta. Silloin hän saapui ennen mainitun Pyhäniemen kohdalle, jota aikaisemmin on sanottu läpipääsemättömäksi, sillä siellä on suuri määrä merikäärmeitä, jotka tekivät merimiehille paljon pahaa.¹⁰⁴ Kun nämä eivät vahingoittaneet häntä, hän halusi valmistaa muillekin ihmisille turvallisen tien. Niin hän asettui rukoilemaan ja kohotti kätensä taivasta kohti, ja Jumala kuuli häntä ja käärmeet hävisivät. Niin merimiehille avautui Kuolasta Pyhäniemeen tie, joka yhä on heille avoinna.

Sen jälkeen Varlaam asettui munkiksi Vienan rannikolle ja kuoli Tšuupassa, mistä hänen ruumiinsa siirrettiin Kieretin pogostalle. Hänen kulttinsa lienee alkanut perimätiedon varassa jo 1500-luvulla tai viimeistään 1600-luvun alkupuolella.¹⁰⁵ Ihmeistä kolme kertoo merihädästä ja yksi ihmeperantumisesta.

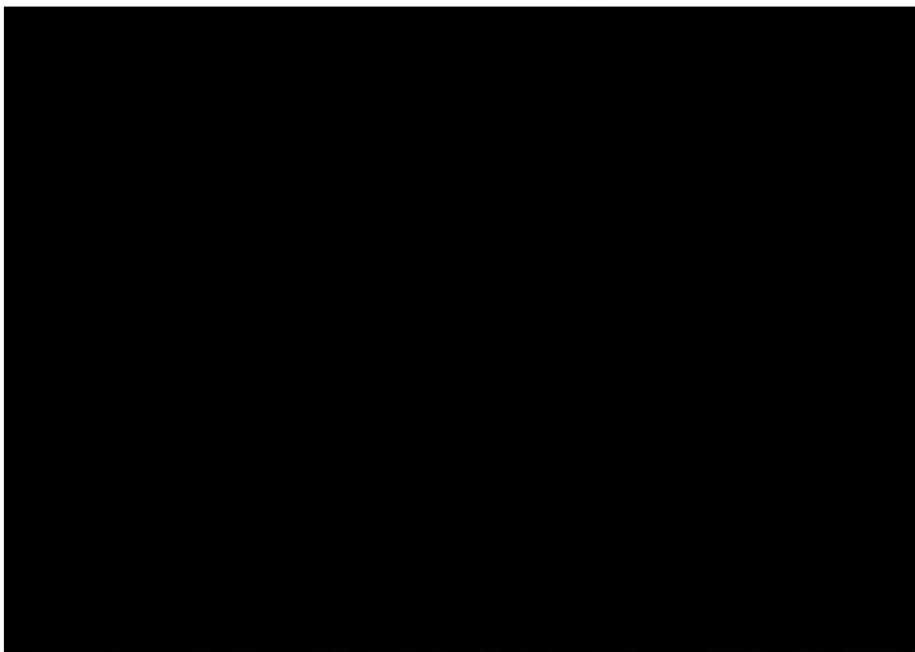
Villin Lapin valistajista *Teodorit* näyttää saaneen »autuaan» maineen jo 1500-luvulla ja hänen kulttinsa laajeni pian yleisvenäläiseksi. *Trifonin* kultti lienee syntynyt Lapissa luostarin hävityksen jälkeen ja yleistynyt 1600-luvulla.¹⁰⁶ Paikallisesti on pyhänä pidetty myös Trifonin oppilasta *Joonas Petsamolaista*, joka opettajansa elämäkerran mukaan sai surmansa ensimmäisten joukossa suomalaisten hyökätessä Petsamoon v. 1589.¹⁰⁷ Solovetskin luostarissa eli 1600-luvun alussa muutamia askeetteja, joista tuli pyhiä pian sotien jälkeen. Heistä tunnetuimpia oli

Irinarhi, joka johti luostaria vaikeiden sotavuosien aikana (1614—26) ja kuoli v. 1628. Erakkoelämän elvyttäjänä kunnioitettiin *Eleazar Anzerskilaista* joka v. 1620 perusti Solovetskin lähelle Hanhisaareen skiitan.¹⁰⁸

Itäiseen Karjalaan levisi useiden pyhien maine taipaleentakaisten tšuidien mailta Äänisjoen ja Vienajoen varsilta, jopa kauempaakin koillisesta. Heistä varhaisin ja tunnetuin oli syrjäänien valistaja *Stefan Permiläinen*, joka Permin piispana 1300-luvulla laati syrjääneille aakkoset ja käänsi kirkollisia tekstejä heidän kielelleen. Hänen elämäkertansa laadittiin jo 1400-luvulla, jolloin syntyi myös hänen kulttinsa saadakseen virallisen vahvistuksen v. 1547 kirkolliskokouksessa.¹⁰⁹

Vepsäläis-karjalaisten tšuidien keskuudessa teki keskiajan loppupuolella lähetystyötä *Kiril Tšelmogorilainen*, joka perusti luostarin Äänisjoen latvoille. Hänen paikallinen kulttinsa lienee syntynyt uuden ajan alussa kansanperinteen pohjalta, mutta hänen elämäkertansa on hyvin harvinainen.¹¹⁰ Paljon tunnetummaksi tuli *Aleksanteri Oševenilainen*, joka 1400-luvulla perusti luostarin Kargopolin luoteispuolelle ja joka samoin osallistui lähetystyöhön tšuidien keskuudessa. Hänen kulttinsa alkoi kehittyä jo saman vuosisadan lopulla, ja hänen tekemiään ihmeitä merkittiin muistiin 1500-luvun alkupuolella. Kulttielämäkerran kirjoitti hänen perustamansa luostarin munkki v. 1567, ja se on säilynyt lukuisina jäljennöksinä, joita on täydennetty ajan mukana.¹¹¹ Kauppateitä pitkin Aleksanteri tuli tunnetuksi Karjalassa. Hänen oppilaanaan pidetään *Pahomi Kenalaista*, joka perusti luostarin Kenajoen varrelle, Äänisjärven ja Äänisjoen väliselle reitille. Hänenkin paikallinen kulttinsa lienee syntynyt uuden ajan alussa, mutta sen kehityksen katkaisi väliaikaisesti puolalais-liettualaisen retkikunnan hyökkäys ja Kenajoen luostarin hävitys talvella 1612—13.¹¹² Kolme muuta Äänisjoen pyhää jäi elämään paikalliseen kulttiperinteeseen, mutta heistä on erittäin vähän luotettavia tietoja.¹¹³ Äänisjoen ja Uikujoen välisessä erämaassa tuotti *Kožjärven* erakkoelämästä useita paikallisia pyhiä, joista tunnetuimmat ovat luostarin perustajat *Nifont* ja *Serapion* 1500-luvun loppupuoliskolta¹¹⁴ sekä *Nikodim Kožjärveläinen*, joka lienee ollut heidän oppilaansa ja tuli tunnetuksi erakkoelämänsä ankaruudesta.¹¹⁵ Valkean meren rannikolla kunnioitettiin pyhinä Karjalanrannan luostarin perustajaa *Jestimi Korelskia* ja hänen varhaisiin seuraajiinsa kuulunutta *Nikolai Korelskia*, mutta molempien elämäkerrat jäävät toistaiseksi hämärän peittoon.¹¹⁶

Vienajoen varsilla syntyi keskiajalla useita pyhiä, joista mainittakoon esimerkkeinä vain *Kiril Ueliläinen*,¹¹⁷ joka perusti luostarin Velin pogostaan, sekä *Uarlaam Uagalainen*, Vagajoen luostarin alulle panija.¹¹⁸

Kuva 27. Lapsipyhä Artemi Verkkolalainen ja hänen elämäkertansa alku. Miljutiin Mineasta 1640-luvulta.

Vienajoen tunnetuin pyhä 1500-luvulta on *Antoni Sijokelainen* (Sijski), joka oli kilvoitellut mm. Kenajoella, ennen kuin hän perusti oman luostarinsa Vienajoen sivuhaaran varrelle. Hän oli kuuluisa taiteilija, ja hänen tekemänään pidetään ikonimaalauksen ohjekirjaa, joka tuli laajalti tunnetuksi vuosisadan loppupuolella. Antonin elämäkerta kirjoitettiin Siijoella 1570-luvulla ja se on säilynyt lukuisina jäljennöksinä, joista vanhin tuntemani on 1600-luvun alusta.¹¹⁹ Siihen aikaan luostarilla oli jo taloja mm. Varsugalla, ja Antoni oli tunnettu Karjassakin.¹²⁰

Pinegajoelta asti itäiseen Karjalaan levisi uuden lapsipyhän *Artemi Verkkolalaisen* (Verkolski) maine. Artemin elämäkerta syntyi 1620-luvulla paikallisen perimätiedon pohjalta ja sitä voi pitää melko luotettavana. Se on säilynyt uuden ajan alkupuolelta lukuisina jäljennöksinä, jotka todistavat hänen maineestaan.¹²¹ Elämäkerran ja perimätietojen mukaan Artemi oli maanviljelijän poika Keurolan pogostan Verkkolan kylästä, entisestä bjarmien asuinpaikasta Kegrelästä, joka mainitaan

1100-luvulla.¹²² Artemi lienee ollut bjarmien jälkeläisiä, sillä useimmat elämäkerrassa mainitut Keurolan paikannimet ovat suomensukuisia; noihin kaukaisiin erämaihin oli tullut hyvin vähän venäläisiä siirtolaisia. Artemi kuoli salaman iskusta 12-vuotiaana v. 1544 ja jätettiin kuolintavan vuoksi hautaamatta. Hänen ruumiinsa löydettiin mätänemättömänä 1570-luvulla ja haudattiin paikalle, mihin syntyi pieni luostari. Siellä alkoi tapahtua ihmeperantumisia, joita elämäkerran vanhin osa kertoo kokonaista 53 kappaletta vuoteen 1618 mennessä, jolloin lapsipyhän jäännökset siirrettiin juhlallisesti uuteen kirkkoon. Elämäkerran mukaan Artemi paransi eniten silmäsairauksia, halvauksia, sisäelintautteja, mielitautteja sekä »vavistustautia», mutta joukkoon mahtui muitakin vaivoja. Hänen maineensa levisi nopeasti Permiin sekä Vienan meren ympäristöön, mistä todistaa Solovetskiin varhain hankittu elämäkerta.

Myös Karjalan kaakkoispuolen vanhalla vepsäläisalueella eli joukko pyhiä, joiden kultti levisi Karjalaan. Tunnetuin heistä oli *Belozerskin* luostarin perustaja *Kiril* (Valgetjärveläinen), jonka kultti alkoi 1400-luvulla ja virallistettiin v. 1547 kirkolliskokouksessa.¹²³ Belozerskin luostarilla oli omistuksia Karjalassa, joten sen perustajan maine juurtui sinne hyvin nopeasti. Hänen seuraajiaan olivat *Aleksanteri Kuštelainen*, paikallisesti kunnioitettu askeetti 1400-luvulta,¹²⁴ sekä *Uusjärven* erakkoluostarin perustaja *Kiril*, Aleksanteri Syväriläisen hyvä ystävä, jonka olemme jo maininneet.¹²⁵ Kauppayhteyksien mukana Karjalassa tulivat tunnetuiksi myös useat Vologdan läänin pyhät, joita tässä yhteydessä ei voida käsitellä.

Uuden ajan alku oli siis Karjalassa pyhien kultin ja hagiografian suurta nousukautta. Suuri paikallisten pyhien joukko todistaa kristinuskon juurtumisesta yhä syvemmin kansan keskuuteen, missä se sai kansanomaisia ilmenemismuotoja. Tämä kehitys oli yhteydessä luostarielämän kasvuun ja etenkin pienten erakkoluostarien rakentamiseen kaikialle Karjalaan.

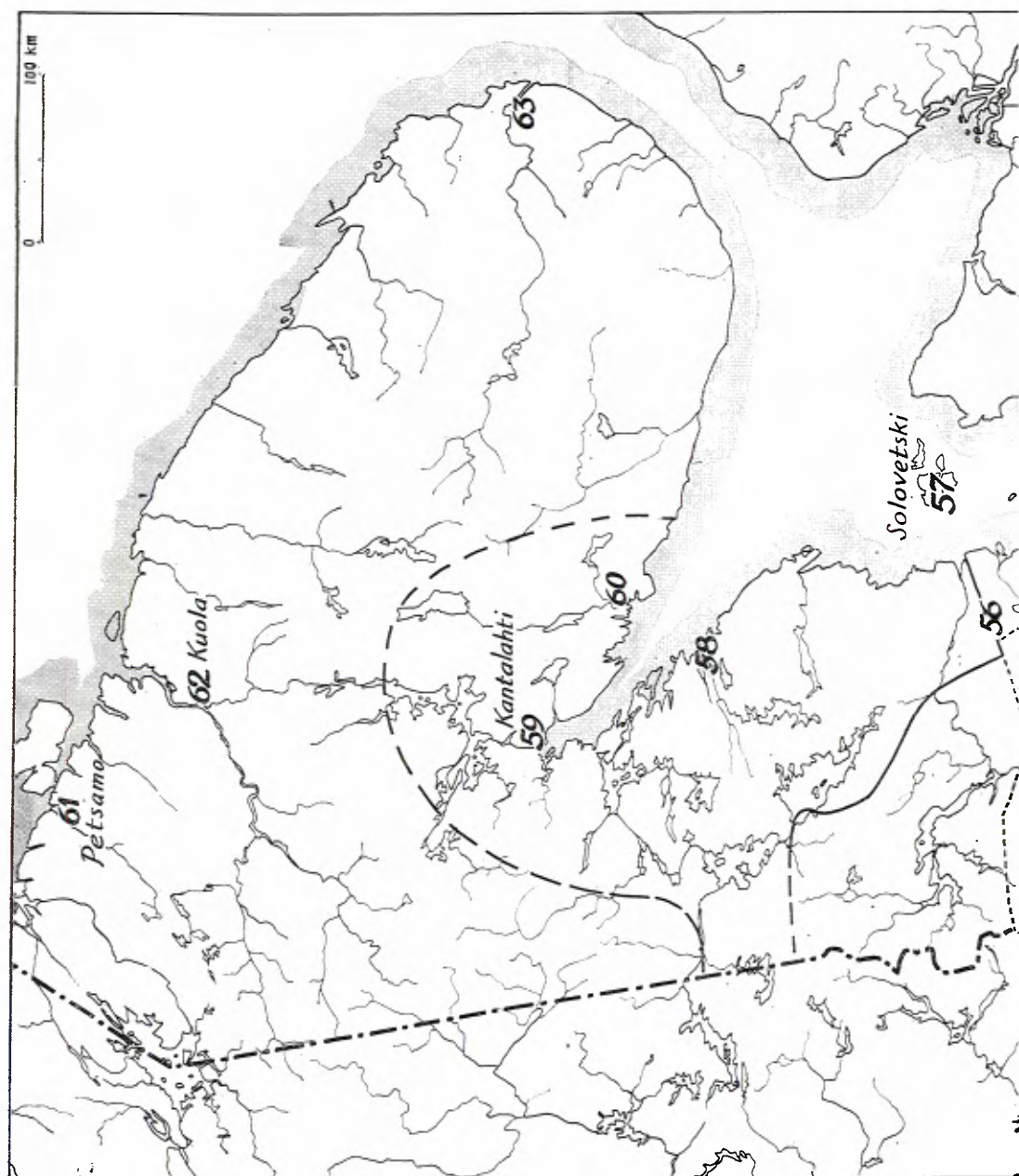
KARJALAN LUOSTARIT

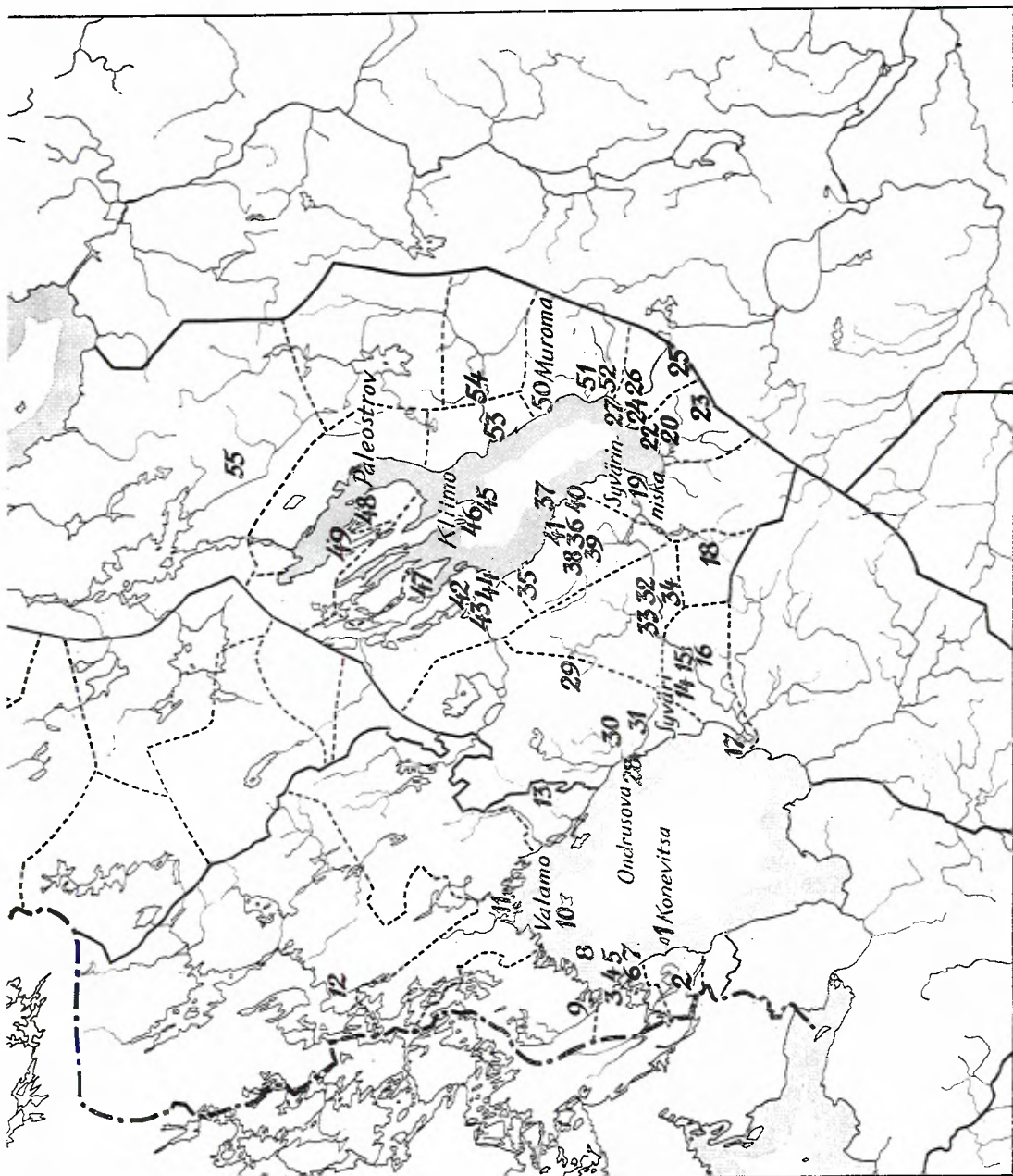
1. Luostarit Laatokan Karjalassa

Karjalaan perustettiin keskiajalla 12 luostaria, joista vanhin eli *Ualamo* lienee 1100-luvulta, *Muroma*, *Paleostrov* ja *Konevitsa* 1300-luvulta. Keskiajan lopulla syntyneistä luostareista huomattavin oli *Solovetski*. Muut olivat *Käkisalmen* neljä luostaria, *Sungun* ja *Naattilahden* pikkuluostarit *Äänisniemellä* sekä *Syvärin* erakkola Pirkkinän rajalla. Pääluostarien lisäksi perustettiin 1400-luvulla Solovetskin Sorokan skiitta ja mahdollisesti myös Valamon Pyhäsaaren skiitta.

Uuden ajan alussa luostarien määrä nopeasti kasvoi. 1560-luvulle ehdittäessä Karjalaan ja Lappiin oli tullut lisää 37 luostaria, joista kahdeksan voidaan luotettavasti ajoittaa vuosisadan alkupuolelle ja loput viimeistään sen puoliväliin. Vuoteen 1590 mennessä syntyi lisää 14 uutta luostaria, mutta sen jälkeen ei ole varmoja tietoja uusista luostareista ennen kuin 1620-luvulta, sillä sota-aika katkaisi jyrkästi askeetin kehityksen. Kaikkiaan Venäjän Karjalaan ja Lappiin muodostui siis 63 luostaria sekä 6 skiitaksi katsottavaa munkkiyhdyshäykuntaa. Suurin osa luostareista syntyi 1500-luvulla, ja voimakkainta kehitys oli 1520-luvulta 1560-luvulle mennessä.¹ Yli puolet luostariyhteisöistä eli 35 luostaria pysyi seurakunnista erillään suoraan piispan valvonnassa. Seurakuntakirkkojen ja kappeliin yhteyteen muodostui 28 luostaria, joista valtaosa Äänisniemen läänin seurakuntiin. Naattilahden pienluostari kuoli rauhan aikana, koska se yhdistettiin Kliimon veljestöön, mutta valtaosa luostareista hävitettiin Ruotsin ja Venäjän välisissä sodissa 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa. Vain toistakymmentä veljestöä säästy tuholta.

Kaikkien luostarien jäsenistön koostumusta ei lähteissä mainita, mutta voi helposti todeta, että suurin osa oli miesluostareita. Vain neljä Karjalan luostareista oli selvästi naisille varattuja, nimittäin Käkisalmen Georgin luostari, Pirkkinän Johannes Kastajan luostari sekä Iivinän ja

Kartta 3. Venäjän Karjalan ja Lapin luostarit. Numeroiden mukaiset nimet liitteessä 6.

Soutjärven kappeliluostarit Ostretšinassa. Huomiota kiinnittää yhteisluostarien määrä, sillä ainakin neljässätoista luostarissa asui sekä munkkeja että nunnia. Tällaiset luostarit olivat yleisiä Venäjällä. Munkit ja nunnat kuuluivat samaan yhteisöön, mutta asuivat eri rakennuksissa. Siveellisten epäkohtien vuoksi vuoden 1551 kirkolliskokous kielsi yhteisluostarit, mutta kieltoa voitiin helposti kiertää.²

Suurin osa Karjalan luostareista oli pieniä ja köyhiä erämaaluostareita sekä seurakunnan kirkon tai kappelin luo perustettuja yhdyskuntia. Jos jätämme vertailun ulkopuolelle sellaiset suurluostarit kuin Solovetski, Valamo, Syväri ja Paleostrov, joissa kaikissa oli 1500-luvun loppupuolella vähintään 50 munkkia, voimme laskea veljestöjen ja sisaristojen jäsenmäärät noin 30 luostarista ja saamme niiden keskimääräiseksi kooksi 16 henkeä. Yleisimmin munkkien ja nunnien määrä vaihteli viidestä kahteenkymmeneenviiteen yhtä luostaria kohti.

Varsinkin seurakuntaluostareilla oli selvästi sosiaalinen tehtävä. Ne olivat samalla paitsi luostariyhteisöjä myös köyhäinhoitoloita ja vanhainkoteja. Useiden kohdalla verokirja ilmoittaa: »asuu köyhiä» tai »köyhiä munkkivanhuksia» tai »nunnavanhuksia jotka elävät kirkon almuista».³ Erittäin selvästi tämä sosiaalinen tehtävä näkyy lappalaisien anomuksessa Ponoijoen kirkon jälleenrakentamisesta v. 1575. He pyysivät, että saisivat tuoda kirkolle »vanhat, sairaat ja vaivaiset ja vihkiä heidät munkkisäätyyn».⁴ Sosiaalinen tehtävä selittää myös yhteisluostarien melko suuren määrän.

Luostarit näyttävät saaneen asukkaansa pääasiassa omasta ympäristöstään. Siihen viittaa mainitun lappalaiskirjeen lisäksi pari tsaarin kirjettä, joista Vienajoelle v. 1582 osoitettu ilmoittaa eräaseen luostariin menevän niin paljon ympäristön väkeä, että tiloja autioituu. Toinen kirje vuodelta 1606 kertoo, että monet Pinegajoen asukkaat halusivat mennä luostariin jos vain sellainen olisi lähistöllä.⁵ Sama ilmiö näkyy Kurkijoen autiotilojen luettelosta 1570-luvun alusta. Sen mukaan yksitoista taloa oli autioitunut omistajan luostariin menon vuoksi.⁶ Todennäköisesti suurin osa Karjalan luostarien munkeista ja nunnista oli siis karjalaisia. Jonkin verran venäläisiä lienee tullut sorskilaisen liikkeen väistymisen mukana sekä Vienan rannikon venäläisistä siirtolaisista. Solovetski oli ehkä jo 1500-luvulla pääasiassa venäläinen luostari ja slaavilaisuutta lienee ollut selvästi useissa muissa suurissa luostareissa kuten Valamossa ja Petsamossa. Yleisesti katsoen venäläinen vaikutus näyttää olleen voimistumassa, joskaan tästä ei ole yksityiskohtaisia tietoja.

Useimpien karjalaisten luostarien säännöt lienevät perustuneet yhteis-

elämän pohjalle. Munkit tai nunnat työskentelivät ja aterioivat yhdessä sekä kävivät yhteisissä jumalanpalveluksissa, mutta nukkuivat eri kammioissa.⁷ Yksilöllisen kilvoittelun ja rukoilemisen tapaa lienee harjoitettu varsinkin pienissä erakkoluostareissa.

Laatokan Karjalan vanhin luostari *Valamo* lienee alkuaan ollut köyhä ja pieni erämaaluostari, mutta keskiajan lopulla se oli jo huomattavan rikas ja suuri feodaalinen yhteisö.

Vuoden 1617 rajankäynnissä tuli ilmi, että Valamolla oli ollut v. 1492 annettu suuriruhtinaan lahjakirje, joka vahvisti sen omistukset Vatjan viidenneksessä, Inkerissä ja Käkisalmen läänissä.⁸ Vuonna 1500 nämä omistukset käsittivät yhteensä 151 taloa ja 229 veroa maksavaa henkilöä, joista valtaosa Sakkolan, Kurkijoen ja Sortavalan pogostoissa. 1500-luvun loppupuoliskolta ei ole säilynyt Valamon omistusten lueteloa, mutta hajatieoista käy ilmi, että sen omistukset olivat edelleen kasvaneet. Suurimmasta osasta voimme tehdä vertailevan laskelman:⁹

	taloja v. 1500	taloja v. 1569, 1582
Sakkolassa	47	88
Raudussa	6	6
Kurkijoella	37	97 (1582)
Yht. näissä pogostoissa	90	191

Raudussa omistukset ovat pysyneet ennallaan, mutta Sakkolassa ja Kurkijoella ne olivat kasvaneet yli kaksinkertaisiksi. Voidaan siis päätellä, että 1500-luvulla Valamon luostari vaurastui ja sen maaomistukset lisääntyivät, todennäköisesti lahjoitusten, ostojen ja uudisasutuksen kautta. Vuonna 1507 suuriruhtinas vapautti Valamon maille asettuvat talonpojat maaherralle menevistä veroista ja v. 1540 hän rajoitti tuomiomaksujen kantamista Valamon talonpojilta.¹⁰

Tässä yhteydessä voi todeta, että Porajärven kylä, josta käytiin kiistaa Stolbovan rauhan rajankäynnissä, kuului 1500-luvulla Valamolle. Se luettiin Novgorodin Lapin Selkin pogostaan ja v. 1597 luostarilla oli siinä 8 taloa, yhteensä 4,5 jouta.¹¹ Tämä omistus lienee syntynyt luostarin talonpoikien uudisasutuksen sekä raudan valmistuksen seurauksena, mihin viittaavat rajankäynnissä ilmenneet seikat sekä Porajärven asema tunnettuna raudan tuottajana 1600-luvulla. Rajankäynnissä mai-

nittiin Aunuksen ja Porajärven väliltä sysimiiluja,¹² jollaiset tuottivat puuhiiltä malmin sulatukseen. Todennäköisesti Porajärven volostin talonpojat osallistuiivat raudan valmistukseen järvi- ja suomalmista luostarin ja sen suolankeittämön tarpeisiin. Valamolla oli näet Koudassa varnitsa, joka v. 1578 sai itsehallinnon ja muodosti siten eräänlaisen Valamon luostarin skiitan Vienen rannikolla. Se kävi kauppaa Äänisjoella ja Holmogorissa asti.¹³

Valamon luostari omisti Sakkolassa ja Sortavalassa talon, jossa kummassakin asui isännöitsijä huolehtimassa luostarin maiden taloudesta ja verojen kokoamisesta. Kurkijoella oli kolmas talo, jossa munkit asuivat matkoilla ollessaan.¹⁴ Suvannon Taipaleessa luostarilla oli oma talo ja puutarha vihannesten ja ehkä myös hedelmien viljelyä varten.¹⁵ Vuosisadan loppupuolella Valamolla oli oma talo myös Novgorodissa, missä luostarin väki kävi joka vuosi ostosmatkoilla sekä esimiehen eli arkkipiispan tuona.¹⁶

Sodan johdosta tsaari vapautti v. 1578 luostarin talonpojat, kalastajat ja suolankeittäjät ja kuljetusväen kaikista veroista sekä muista yhteisistä rasituksista, joita olivat mm. velvollisuus kyyditä hallitsijan virkamiehiä sekä verotavaroita. Samalla Valamo vapautettiin tsaarin virkamiesten tuomiovallasta, joten se sai täyden itsehallinnon.¹⁷

Valamon henkisestä elämästä on sangen vähän tietoja. Sen kirjastosta on säilynyt 1400-luvun lopulta ja 1500-luvun alusta muutamia käsikirjoituksia, jotka osoittavat, että luostarissa harrastettiin kirjojen jäljentämistä.¹⁸ Rikkaudestaan huolimatta Valamon veljestö kannatti sorskilaisista askeesin ihannetta kuten olemme todenneet. Luostari oli tunnettu ankarasta askeettisesta kilvoittelusta. Siihen viittaavat mm. Solovetskin perustajien sekä Aleksanteri Syväriläisen elämäkerrat, joiden mukaan nämä Karjalan suuret pyhät olivat olleet opissa Valamon luostarissa. Siitä todistaa »Valamon kertomusten» teksti ja sen käyttö sorskilaisen aatesuunnan puolustuksena. Samaa osoittaa sekin, että harhaopeista syytettyjä karkoitettiin kilvoittelemaan Valamon luostariin. Kuten mainittiin vuoden 1555 kirkolliskokous tuomitsi Valamoon protestanttisuudesta syytetyn *Ivan Borisovin*, ja v. 1569 sinne määrättiin Solovetskin igumeni *Paisij*, joka oli joutunut Iivana Julman epäsuosioon.¹⁹ Vähän ennen kuolemaansa tsaari lähetti Valamoon esirukouskirjan eli *Synodikan*, jossa veljestöä pyydettiin muistelemaan esirukouksissa tsaarin sukua sekä muita ylhäisiä sukuja, joiden nimet luetellaan.²⁰

Valamon kukoistus katkesi sotiin. Suomalais-ruotsalaiset joukot tekivät sinne ensimmäiset partioretkensä mahdollisesti jo v. 1577, mutta viimeistään helmikuussa 1578 Valamo joutui hyökkäyksen kohteeksi, mihin

viittaa tsaarin kirje saman vuoden kesäkuulta.²¹ Hyökkäykset toistuivat seuraavina vuosina, ja vielä Käkisalmen valloituksen jälkeen v. 1581 kerrotaan ruotsalaisten surmanneen Valamossa 37 munkkia ja 47 maalikkoa, joista toimitettiin muistelukirja luostarin ensimmäiseen pakopaikkaan Staraja Ladogaan.²² Jäljelle jääneet munkit pakenivat Tihvinän lähelle, missä Novgorodin metropoliitta antoi heille oikeuden ottaa haltuunsa *Dymn* luostarin maat, joita sen pieni veljestö ei ollut kyennyt yksin hoitamaan. Pakomatalla syntyi sopeutumisvaikeuksia ja kassanhoitajamunkki jouduttiin erottamaan väärinkäytösten vuoksi.²³

Täyssinän rauhan ja Käkisalmen läänin palautuksen jälkeen Valamon munkit palasivat saarelleen ja ryhtyivät jälleenrakentamaan luostariaan tsaarin lahjoittamin varoin.²⁴ Valamo sai takaisin entiset volostinsa Käkisalmen läänistä sekä verovapauden talonpojilleen sodan tuomien hävitysten vuoksi. Veljestö sai jättää Dymiin vanhat ja sairaat munkit sekä osan palvelusväestä siihen asti kunnes Valamo oli uudelleen rakennettu. Se sai kutsua talonpoikia tyhjentyneille tiluksille asumaan vapaina valtion veroista. Luostari piti rakentaa ennalleen suljetun linnakeluostarin muotoon, johon kuului puinen ympärismuuri sekä sen sisäpuolella kirkot, ruokasalit, kelliat ja varastohuoneet.

Tuskin oli jälleenrakennus saatu päätökseen, kun sota puhkesi uudestaan v. 1610. Seuraavana vuonna suomalaiset valtasivat Valamon, joka hävitettiin perustuksiaan myöten. Vuodelta 1701 säilyneen maininnan mukaan Valamon paikalla oli vain talonpoikaistaloja.²⁵ Munkit eivät

Kuva 28. Kolme savilamppua Valamosta ennen v. 1610. Ortodoksinen kirkkomuseo, Kuopio.

ehtineet pelastaa edes viljavarastojaan, sillä valloittajat saivat saaliina 118 tynnyriä ruista, 110 tynnyriä kauraa, 23 lehmää, 4 hevosta ja härän.²⁶ Munkit pakenivat *Staraja Ladogan Nikolain* luostariin, minne kätkeettiin Valamon perustajain kalliit jäännökset. Kun Jaakko de la Gardien joukot valtasivat Ladogan, ne ryöstivät Valamon omaisuuden ja surmasivat osan sen munkeista. Loput pakenivat jälleen *Dymin* luostariin, mutta se ei halunnut ottaa pakolaisia vastaan, koska se itsekin oli ahdingossa, ja siksi pakolaiset palasivat Ladogaan. Rauhan tultua tsaari antoi heille luvan ottaa haltuunsa *Ladogan* läheltä *Uasilin* luostarin, joka oli autioitunut sodan aikana ja jonka jäljellä olevat kolme munkkia liitettiin Valamon veljestöön.²⁷ Vasta Pietari Suuren vallattua Käkisalmen läänin Valamo jälleenrakennettiin.

Konevitsan luostarin vaiheet olivat samantapaiset kuin Valamon. Seikin vaurastui huomattavasti 1500-luvun alkupuolella ja tuhoutui sitten sodissa. Noin kolmasosa Konevitsan tiluksista sijaitsi Inkerin puolella, mutta suurin osa oli Käkisalmen eteläisessä läänissä, mistä voimme koota kehityssuuntaa ilmaisevan taulukon:²⁸

Konevitsan luostarilla v. 1500	taloja	henkiä; v. 1569	taloja	henkiä
Räisälä	2	4	2	4
Sakkola	63	102	121	200
Rautu	24	37	26	48
Näissä yhteensä	89	143	149	252

Konevitsan tilukset olivat kasvaneet lähes samaa vauhtia kuin Valamonkin. Sakkolassa sen omistukset olivat kasvaneet kaksinkertaisiksi. Luostarilla oli siellä myös kolme myllyä ja kaksi survinlaitetta sekä oma laivalaituri.²⁹ Todennäköisesti luostari omisti yhteensä yli 200 taloa.

Konevitsa sai itsehallinnon hyvin varhain, ilmeisesti ensimmäisten joukossa näin kaukana pääkaupungista. Tsaarin kirjeessä luostarille vuodelta 1554 esitetään yksityiskohtainen selostus aikaisemmasta kirjeestä vuodelta 1499, joka oli palanut.³⁰ Jo tuolloin suuriruhtinas Vasili oli vapauttanut Konevitsan luostarin maallisesta tuomiovallasta muissa asioissa paitsi henkirikoksissa ja ryöstöissä. Igumeni harjoitti tuomiovaltaa luostarin tiluksilla. Arkkipiispakin sai tuomita luostarin väkeä vain

hengellisissä asioissa. Riita-asioissa luostarin väen ja ulkopuolisten kesken tuomitsi sekaoikeus, jossa oli luostarin ja maallisen tuomiovallan edustajia. Paikallisesta kaupankäynnistä luostarin talonpojat joutuivat maksamaan kauppaveroa (talonpoikien joukossa oli siis kauppiaita), mutta luostarin kalastajat vapautettiin kalastusverosta. Luostari kävi vuosittain ostosmatkoilla Novgorodissa ja Staraja Russassa. Se sai hankkia kaiken tarvitsemansa tullitta, mutta Olhavanjoen koskissa se maksoi laivojen vetäjille tietyt maksut. Luostarin talonpojat vapautettiin myös hallitsijan virkamiesten kyyditys- ja kestitysrasituksesta.

Konevitsassa kävi runsaasti pyhiinvaeltajia, sillä kertomukset Arsenin tekemistä ihmeistä sekä hänen tuomansa Jumalansynnyttäjän ikonin maine tulivat tunnetuiksi Novgorodia myöten, kuten Arsenin elämäkerta osoittaa.³¹ Kuopion ortodoksisessa kirkkomuseossa säilytetään Arsenin sarkofagin koristeellista peitettä, jossa oleva teksti ilmoittaa sen kahden läänitysmiehen lahjaksi vuodelta 1551.³² Konevitsan ikonin ihmeitä tekevä funktio lienee syntynyt Arsenin elämäkerran perinteestä, joka kertoo Jumalansynnyttäjän luostarisaarella tekemistä ihmeistä ja toteaa, että Neitsyen ilmestymisen jälkeen »veljet ja sinne saapuneet ortodoksiset kristityt alkoivat käydä Pyhällä vuorella [saaren sisäosassa] kumartamassa kunniallista ristiä ja Kaikkeinpyhimmän Jumalansynnyttäjän ikonia».³³ Neitsyt Marian tekemiksi koetut ihmeet yhdistettiin siis hänen ikoniinsa. Luostarissa harjoitettiin ikonimaalausta sekä käsitöitä, joiden tuotteita annettiin mm. Ladogan maaherralle virkamaksuksi vuotuisilla ostosmatkoilla Olhavaa pitkin Novgorodiin ja Staraja Russaan.³⁴

Vuonna 1553 tulipalo tuhosi luostarin rakennukset viljavarastoja myöten. Ne lienee rakennettu uudestaan puusta, mutta pääkirkko tehtiin tiilestä. Veljestö omisti tilusten lisäksi tontin Käkisalmissa sekä majatalon luostarin väelle Pähkinälinnan lähellä.³⁵

Suomalaiset lienevät yrittäneet partiohyökkäystä Konevitsaan jo v. 1573, mutta vanhaan ikoniin tehdyn merkinnän mukaan myrsky käänsi vihollisen takaisin.³⁶ Suomalais-ruotsalainen talvihyökkäys helmikuussa v. 1578 kohdistui myös Konevitsan maille, sillä saman vuoden kesäkuussa tsaari antoi luostarille täyden verovapauden »nemtsien» hävitysten johdosta. Munkit pakenivat ensin Pähkinälinnan luona oleville pikku tiloilleen ja sieltä seuraavana vuonna *Derevanitskin* luostariin Novgorodin lähelle. Arsenin jäännökset oli kätkeyty Konevitsan pääkirkon lattian alle.³⁷

Suomalaiset miehittivät Konevitsan viimeistään v. 1581 ja seuraavana vuonna he alkoivat purkaa sen tiilikirkkoa Käkisalmen rakennustarpeiksi, minkä seurauksena kirkon holvit sortuivat maahan.³⁸ Suomalaiset ja

ruotsalaiset tuhosivat siis sotatoimien ulkopuolella ainutlaatuisen rakennustaiteen muistomerkin, sillä Laatokan Karjalassa ei ollut tiilikirkkoja tämän lisäksi kuin Käkisalmissa.

Konevitsan luostari oli autiona vuoteen 1597, jolloin se rauhan tultua rakennettiin uudestaan tsaarin lahjavaroin kuten Valamokin. Se sai takaisin entiset volostinsa ja kalavetensä sekä verovapauden kaikille mailleen jälleenrakentamisen ajaksi. Sairaat ja vanhukset saivat jäädä Derevjanitskiin, jonne jätettiin aluksi osa karjastakin. Tsaarin tuella luostari lienee elpynyt nopeasti.³⁹

Uuden sodan alussa Konevitsan ja Valamon väki pakeni Venäjälle v. 1610. Mukaan voitiin ottaa vain ikonit, kirjat ja muut kirkolliset tarvikkeet. Konevitsan veljestö asettui ensiksi Pähkinälinnan luo, mutta kylmyys ja ahtausta pakottivat jälleen anomaan pääsyä Derevjanitskin luostariin, jossa oli vain vähän munkkeja. Igumeni lupasi kutsua sinne myös talonpoikia Karjalasta, »etteivät nämä luopuisi kristillisestä uskosta». Anomuksen allekirjoittajina on mm. entinen Krutitskin piispa, joka oli siis virasta luovuttuaan asettunut munkiksi Konevitsaan, sekä neljä pappismunkkia.⁴⁰ Tsaari suostui pyyntöön ja määräsi, että molempien luostarien väki hallitkoon yhdessä Derevjanitskin maata ja muuta omaisuutta, johon Konevitsasta pelastettu omaisuus liitettiin. Siirtolaisuus toi mukanaan sopeutumisvaikeuksia, koska isäntäluostarin igumeni valitti oman veljestönsä köyhtyvän tulokkaiden takia.⁴¹

Kun Ruotsin joukot v. 1611 valtasivat Novgorodin ympäristöineen, he tuhosivat myös Derevjanitskin luostarin. Munkit pakenivat Tihvinään, mutta palasivat sitten Novgorodiin. Täysin köyhtyneenä veljestö sai sodan päätyttyä v. 1617 rakentaa tsaarin avustuksella Derevjanitskin uudelleen ja kutsua talonpoikia viljelemään verovapaina sen autioituneita tiluksia.⁴² Osa Novgorodin lähistön karjalaisesta asutuksesta lie neekin peräisin näiden sotien ajoilta.

Laatokan Karjalan *pienuostarit* kokivat samantapaisia vaiheita kuin suuretkin. *Käkisalmen kaupungissa* sijainneiden luostarien maaomistukset kasvoivat 1500-luvun alkupuolella, niin että saamme eteläisestä läänistä seuraavan vertailun taulukon luostarien talomääristä.⁴³

Taulu 13. Käkisalmen luostarien omistamien talojen määrät.

	Ylösnousemuk- sen luostari		Georgin luostari		Joh. Kastajan luostari		Nikolain luostari		Kolminaisuus- den luostari	
	1500	1569	1500	1569	1500	1569	1500	1569	1500	1569
Räisälä	4	3	6	6			9	14		
Käkisalmi					3					1
Sakkola		10					13	22		
Rautu	4	1	15	37			7	7		
Yht. Käkisalmen etel.										
lääni	8	14	21	43		3	29	43		1
Muulla	3	?			12	?	2	?		
Kaikkiaan	11		21	43	12		31			1

Vuodelta 1569 ei ole tietoja muualta kuin eteläisestä läänistä, mutta tämänkin tilaston perusteella voimme päätellä, että omistukset ovat kasvaneet suunnilleen samassa suhteessa kuin Valamon ja Konevitsan kohdalla eli lähes kaksinkertaisiksi. Kuten ennenkin käytettiin Ylösnousemuksen luostarista toisinaan kirkon nimeä, mutta omistusten laajuus vahvistaa jälleen käsityksen, että kirkon yhteydessä oli luostari, sillä pelkällä seurakuntakirkolla ei ollut missään näin paljon maatiloja. Vuoden 1500 jälkeen Käkisalmeen oli syntynyt viides luostari, Kolminaisuuden veljestö, joka lienee v. 1569 ollut vielä nuori kirkon yhteyteen syntynyt kaupunkiluostari, joka ei ollut ehtinyt hankkia maatiloja. Suomalaisesta lukijasta voi tuntua oudolta, että Käkisalmissa oli 1500-luvulla viisi luostaria, mutta lukumäärä ei ole lainkaan poikkeuksellinen tuon ajan Venäjällä. Esim. Staraja Ladogassa, jonka asukasmäärä oli noin puolet Käkisalmen määrästä, oli v. 1500 kuusi tai seitsemän luostariyhteisöä.⁴⁴ Käkisalmen luostarit tuhoutuivat 1500-luvun lopun sodissa ja niiden munkit lienevät paenneet Venäjälle.

Maaseudun pikku luostareista on erittäin vähän tietoja, pääasiassa vain mainintoja Ruotsin miehitysajan tilikirjoissa. Vuosien 1585—90 tileissä ilmoitetaan Sakkolasta autio luostari, mutta lähteistä käy ilmi, että sillä tarkoitettiin Konevitsaa, joka sijaitsi Sakkolan rannikon kohdalla Laatokalla.⁴⁵ *Sakkolan pogostalle* oli kuitenkin 1500-luvulla syntynyt pieni seurakunnallinen luostariyhteisö, jossa v. 1569 verokirjan mukaan oli kolme nunnaa ja yksi munkki.⁴⁶ Se lienee tuhoutunut Sakkolan hävityksessä jo sodan alkuaikoina 1570-luvulla.

Kurkijoen pogostan alueelle kasvoi kaksi pienluostaria Laatokan saariin. Myös mantereella Lapinlahden kylässä on arveltu olleen luostarin, mutta käsitys perustuu lähteen virheelliseen tulkintaan. Eräitä rosvoja syytettiin v. 1636 luostarin ja neljän ihmisen polttamisesta, mutta kyseessä oli Sortavalan alueella sijainnut Vainilan veljestö eikä Lapinlahti.⁴⁷ *Vainilan* luostari mainitaan autioituneena v. 1589, mutta se lienee elpynyt sotien välillä. Luultavasti rosivot polttivat sen asukkaineen toisen sodan aikana 1610-luvulla, joskaan tihutyön ajankohtaa ei mainita.

Kurkijoen keskustan edustalla sijaitsi *Kannansaaren* pienluostari, joka 1570-luvun alussa omisti yhden kylän mantereella.⁴⁸ Kauempana Laatokalla oli *Heinsimän* luostarisaaari, jonka saama hallitsijan avustus edellytti jakoperusteen mukaan kahdentoista munkin veljestöä.⁴⁹ Suomalainen päällikkö *Herman Fleming* hyökkäsi vuoden 1573 alussa Kurkijoelle ja hävitti ilmoituksensa mukaan kaksi kirkkoa ja luostarin.⁵⁰ Ilmeisesti *Kannansaaren* luostari silloin tuhottiin, mutta *Heinsimä* autioitui vasta *Käkisalmen* valtauksen jälkeen, todennäköisesti vuoden 1581 alkupuolella, jolloin igumeni *Pimen* pakeni veljestönsä kanssa *Luzandajärven* luostariin *Vytegraan*, minne tsaari antoi heille verovapauden.⁵¹

Salmin pogostassa sijaitsi *Orusjärven* pienluostari, joka lienee syntynyt jo 1500-luvun alussa. Viimeistään 1580-luvun alkupuolella munkit pakenivat Venäjälle ja luostari autioitui. Se näyttää elpyneen sotien välillä, koska se mainitaan taas autioituneena v. 1618, mutta se katoaa tämän jälkeen kokonaan lähteistä.⁵²

Ilomantsin pogostan alueelle, *Pielisjoen* suulla olevaan *Kuhasalon* saareen, oli syntynyt pieni luostari todennäköisesti Iljan lähetyksimatkojen jälkeen; ainakin kansanperinne liittää sen synnyn Iljaan. *Kuhasalon* munkit lienevät kiertäneet Pohjois-Karjalassa lähetystyötä tekemässä, mihin viittaavat muutamat epävarmat paikannimet.⁵³ Veljestö pakeni sotaa viimeistään 1580-luvulla, sillä v. 1589 puinen luostari oli autiona. Täyssinän rauhan jälkeen luostari lienee elpynyt ja se näyttää hankkineen tiluksia *Pielisjoelta* *Utrankosken* luota sekä rakentaneen sinne lohispadot, jotka mainitaan luostarin tavoin autiona v. 1618.⁵⁴ Niiden mukana *Kuhasalokin* häviää historiasta, ellei sitä nykyaikana kyetä herättämään eloon.

Laatokan Karjalassa oli siis 1500-luvulla kolmetoista luostaria, jotka kaikki tuhoutuivat sodissa. *Stolbovan* rauhan jälkeen sinne ei jäänyt yhtä ainoata veljestöä eikä sisaristoa. Kun tietää miten tärkeitä luostarit olivat ortodoksisen kirkon hengelliselle elämälle, ymmärtää hyvin mil-laista iskua niiden tuhoaminen merkitsi.

2. Äänisen Karjalan luostariyhteisöt.

Äänisen Karjalassa kohosi kuuluisimmaksi *Syvärin luostari*. Verokirja lukee sen Ojatin Nikolain pogostaan⁵⁵ ilmeisesti sen vuoksi, että Aleksanteri Syväriläisen vanhemmat olivat sieltä kotoisin, mutta luostari sijaitti Pirkkinästä luoteeseen, Syvärin pohjoispuolella, ja sen lähikylät kuuluivat Pirkkinään, joten alueellisesti sen voi lukea Pirkkinän pogostaan.

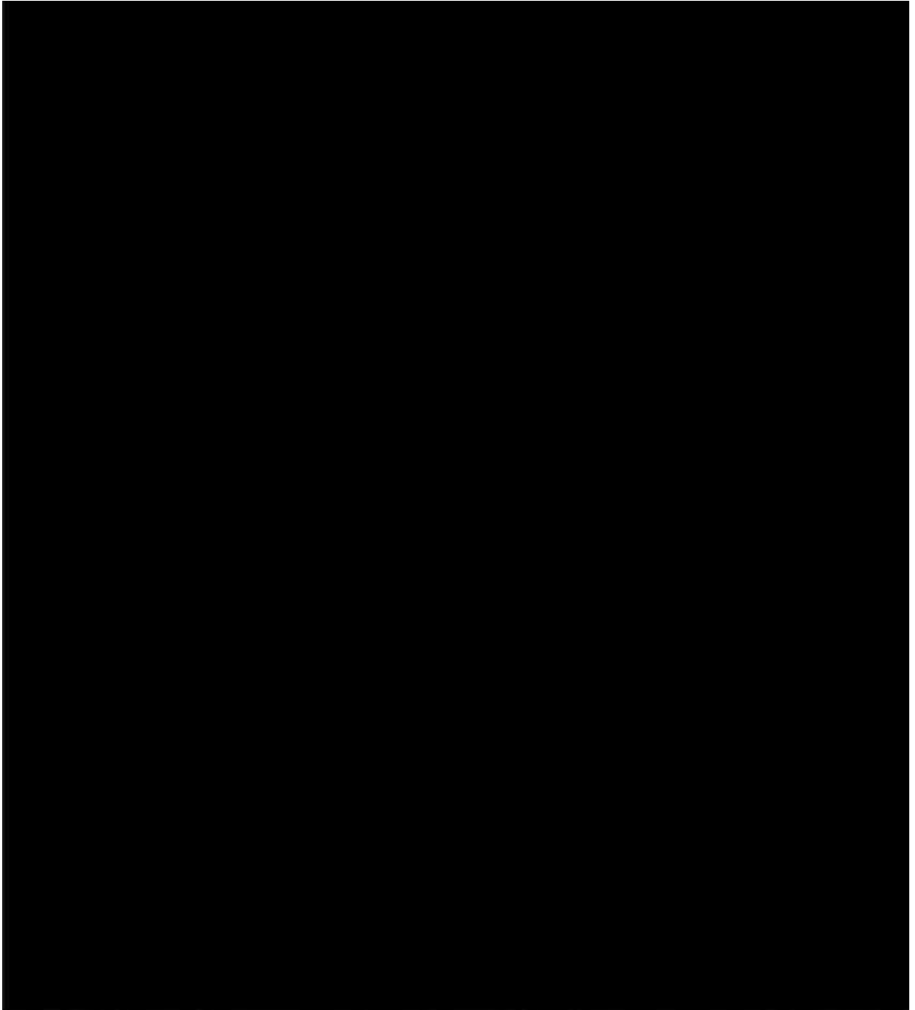
Kuten Aleksanterin elämäkerrasta totesimme, Syvärin luostari syntyi pienenä *erämaaveljestönä*, mutta kasvoi perustajan maineen ansiosta erittäin nopeasti. Aleksanterin kuollessa v. 1533 siinä oli jo kolme kirkkoa, neljä pappismunkkia ja ilmeisesti useita kymmeniä munkkeja.⁵⁶ Vuonna 1583 siitä mainitaan kuusi pappismunkkia, kaksi munkkidiakonia ja 77 munkkia. Sen kirkoista kaksi oli rakennettu uudestaan kivistä, mikä tarkoittanee tiilikirkkoja.⁵⁷

Syvärin veljestö raivasi peltoa ja sai maata lahjoituksina. Tsaari antoi sille itsehallinnon ja oman tuomiovallan perustajan kanonisoimisen vuotena eli 1547 sekä vapautti sen veroista, tulleista ja virkamaksuista. Se sai hankkia vapaasti suolaa ja muuta tavaraa kaksi venelastia kesällä ja kymmenen rekikuormaa talvella.⁵⁸

Luostarilla oli aluksi hyvin vähän läänitystiloja, sen toimeentulo perustui munkkien työhön, lahjoituksiin ja tsaarin eläkkeeseen, joka 1570-luvulla oli noin 25 ruplaa vuodessa.⁵⁹ Tsaari oli lahjoittanut veljestölle pienen kylän sekä Syvärinjoesta apajapaikan, jota Ostretšinan talonpojat pitivät omanaan, mistä aiheutuivat ensimmäiset riidat talonpoikien kanssa 1550-luvulla. Apaja lienee jätetty yhteiseksi, mutta kylän luostari sai pitää. Veljestö ei kuitenkaan ollut vielä rikas. Sen hallinnassa oli vain muutamia taloja Pirkkinässä ja Oštassa sekä kolme taloa Novgorodissa, joista ainakin yksi oli saatu lahjaksi.⁶⁰

Syvärin luostari joutui hävityksen kohteeksi ensi kerran todennäköisesti kevättalvella 1578, kun savolaiset tekivät hyökkäyksen Aunuksen puolelle. Vuoden 1581 kesällä suomalais-ruotsalaiset joukot hävittivät laajalti Äänisen Karjalaa ja polttivat myös Syvärin luostarin. Vain kivi-kirkot säästyivät tulelta, mutta jo seuraavana vuonna rakennusten pääosa oli uudelleen pystyssä.⁶¹ Sodan laimetessa luostari alkoi vaurastua uusien lahjoitusten ansiosta, mutta se joutui jälleen riitoihin maista ja kala-apajista talonpoikien sekä Ojatin Iljan luostarin kanssa, joka oli hankkinut osuuksia Syvärinjoelta. Sotien välillä Syvärin veljestö sai muutamia kyliä läänitykseksi Pirkkinän pogostasta.⁶²

Uuden sodan puhjettua Syvärin luostaria hävitettiin v. 1611, toden-

Kuva 29. Syvärin luostari perustajansa elinaikana. Huom. puinen ympärismuuri, puiset asuinrakennukset ja kaksi kivikirkkoa. Elämäkerran kuvitusta 1600-luvulta.

näköisesti syksyllä, jolloin *Jaakko de la Gardie* lähetti sotaväenosaston Laatokan ja Äänisen väliselle alueelle, tai savolaisten hyökätessä Aunuksen Karjalaan *Hannu Munckin* johdolla. Perimätiedon mukaan »nemtsit» silloin tuhosivat luostarin ja surmasivat paljon munkkeja.⁶³ Keväällä 1614 puolalais-liettualaiset kasakat ahdistelivat Syvärin vel-

jestöä, joka sitkeästi alkoi jälleenrakennuksen aina hävityksen jälkeen. Tsaarin ilmoituksen mukaan »ruotsalaiset ja liettualaiset» olivat surmanneet luostarissa 27 munkkia ja 32 maallikkopalvelijaa. Sodan päätyttyä tsaari laajensi veljestön läänityksiä, niin että se sai kaikkiaan 21 kylää sekä 16 autiotilaa Pirkkinän pogostasta.⁶⁴ Syvärin luostari nousi tuhkasta ja kohosi pian uuteen kukoistukseen.

Eteläisten pogostojen muista luostareista huomattavimmat olivat *Syvärinniskan* ja *Padanin* veljestöt, joista olemme puhuneet Aleksanteri Syväriläisen oppilaiden Terapontin ja Kornilin elämän yhteydessä.⁶⁵ Syvärin suun lähelle syntyi 1500-luvulla pieni *Storoženon* luostari, joka kuului oikeastaan Ojatin pogostaan, mutta jonka vaikutusalue oli Karjalassa Syvärin pohjoispuolella. Perimätieton mukaan sen perustaja *Kiprian* oli elänyt rosvona Laatokalla, kunnes Ondrusovan luostarin perustaja Adrian käännutti hänet uskoon ja innosti askeesiin.⁶⁶

Vytegran pogostassa oli vielä *Luzandajärven* pikku luostari, jonne Heinsimän munkit pakenivat v. 1581. Verokirja luettelee sieltä kirkon, ruokasalin ja yksitoista munkinkammiota eli kelliaa, joissa asui igumeni *Pimen*, taloudenhoitaja sekä kuusi muuta munkkia. Kolme kelliaa oli autiona ilmeisesti sodan vuoksi.⁶⁷ Vytegran Almojärvelle näyttää 1580-luvulla syntyneen pikkuinen luostari, mutta siitä on erittäin vähän tietoja.⁶⁸

Tässä mainittujen kuuden itsenäisen luostarin lisäksi eteläisissä pogostoissa oli yhdeksän seurakunnallista luostaria, joista Megrassa neljä, Vytegrassa kolme ja Pirkkinässä kaksi.⁶⁹ Viidestä luostariyhteisöstä niukat lähteet eivät mainitse johtajaa, mahdollisesti ne elivät vielä kirkon tai kappelin papin alaisena hengellis-sosiaalisessa tehtävässään. Todetakaan, että monissa pienissä luostareissa kukin kellia näyttää olleen erillinen mökki, koska lähteet puhuvat esim. sodassa poltettujen kellioiden paikoista. Varsinkin isommissa luostareissa kelliat olivat ainakin osittain vain huoneita yhteisissä rakennuksissa.

Erytisen paljon luostareita syntyi Äänisen Karjalan luoteisiin pogostoihin eli Laatokan ja Äänisen välille sekä Äänisniemeen. Lähteet mainitsevat tältä alueelta kolmetoista itsenäistä veljestöä ja sisaristoa sekä yhdeksän seurakunnallista luostaria eli yhteensä kaksikymmentäkaksi luostariyhteisöä. Suurimmat ja tunnetuimmat niistä olivat *Paleostrov*, *Kliimo* ja *Ondrusovan* luostari.

Kuten edellä on kerrottu, *Paleostrovin* luostari syntyi Äänisniemen edustalle 1300-luvulla.⁷⁰ Sen arkisto on tuhoutunut useissa hävityksissä ja tulipaloissa, joten sen varhaishistoria jää hämärään. 1400-luvun puolivälistä on säilynyt muutamia asiakirjoja, jotka osoittavat, että luostari

hankki viljaa ja suolaa Novgorodista sekä Staraja Russasta,⁷¹ missä oli suolankeittämöitä. Novgorodilainen *Panfili Selifontov* oli ostanut maata Salon pogostasta, mistä hän lahjoitti osan tiluksiaan Paleostroville ja toisen osan Muroman luostarille, jonne hänen poikansa meni munkiksi. Luostarit joutuivat pitkälliseen riitaan näistä lahjoituksista, kunnes asia sovittiin virallisella rajankäynnillä v. 1540.⁷²

Paleostrovin luostari sai itsehallinnon suuriruhtinas Vasili III:n aikana eli vuosien 1505—1533 välillä. Tämä käy ilmi tsaari Iivana IV:n kirjeestä v. 1550, kun hän vahvisti luostarille sen entiset oikeudet, joihin kuului lupa myydä tullitta kalaa ja suolaa elintarvikkeiden ostamiseksi. Kolme vuotta myöhemmin arkkipiispa vahvisti veljestön kirkollisen itsehallinnon ja antoi sille helpotuksia piispanmaksujen suorittamisessa.⁷³

Luostarin jäsenmäärä oli huomattavan suuri, mutta sen läänitykset jäivät vaatimattomiksi. Vuonna 1563 siinä asui igumenin lisäksi 55 munkkia, mutta sen tilukset käsittivät vain yhdeksän taloa Sungussa ja Salossa, niistäkin yksi oli autiona ja kaksi oli luostarin omia karjatiloja. Viljeltyä maata oli vajaan viiden obšan verran, mutta heinämaata runsaasti,⁷⁴ joten karjanhoito oli tärkeä elinkeino. Veljestö sai tsaarilta vuotuista eläkettä, mutta hankki lisätuloja muillakin tavoin. Sen mylly jauhoi maksusta talonpoikien viljaa, sen apajat tuottivat kalaa kaupattavaksi, ja suolaa saatiin mereltä halvalla jälleenmyytäväksi etelämpänä hyvällä voitolla. Luostarilla oli Poventsassa oma talo ja ambari sekä talo Sumassa suola- ja kalakaupan tukikohtana.⁷⁵ Se sai Novgorodin pajarien lahjana kaskiosuuksia Tolvaojasta sekä apajia Tšolmuisista ja Uikujoesta. Sota-aikana osa maista auticitui, joten tilukset käsittivät v. 1590 vain 3,5 obšaa viljelystä.⁷⁶ Pääpaino oli edelleen sivuelinkeinoissa, joilla Paleostrov vilkastutti Äänisniemen talouselämää.

Ensimmäisen sodan aikana luostari säästyivät hävitykseltä, mutta kun sen talonpojat ja kalastajat joutuivat armeijaan tai pakenivat metsiin, luostaria uhkasi nälänhätä, minkä vuoksi hallitsija antoi sille verovapauden v. 1594. Toisen sodan aikana puolalais-liettualaiset joukot hävittivät luostarin vuosien 1613—14 vaihteessa, mutta sodan päättyessä se jälleenrakennettiin.⁷⁷

Kliimon luostari kehittyi nopeasti arvossa pidetyksi, koska sillä perustajansa *Joonan* syntyperän takia oli suosijoita Novgorodissa. Joonan vielä eläessä Kliimoon lienee yhdistetty läheinen *Naattilahden* pikku luostari, josta muodostettiin karjatila.⁷⁸ Pyynnöstä hallitsija lahjoitti veljestölle v. 1547 kaikki maat viiden virstan säteellä luostarista,⁷⁹ mutta tämä alue oli pelkästään vettä ja metsää. Luostari osti lisäksi muutaman talon Kiisin Heinälahdesta ja rakennutti mailleen myllyn.

Neljä taloa ja pari obšaa viljelysmaata ei kuitenkaan riittänyt veljestön elatukseen. Tsaarin myöntämän eläkkeen lisäksi piti särviintä hankkia kalastuksella ja karjanhoidolla. Vuonna 1563 veljestö käsitti igumenin lisäksi 26 munkkia, ja parikymmentä vuotta myöhemmin jo 33, joiden joukossa oli kaksi pappismunkkia ja yksi munkkidiakoni.⁸⁰

Sodan aikana suomalaisten hyökkäys ulottui Kiisiin asti v. 1581, jolloin Kliimon munkit ja osa talonpoikia pakeni metsiin, mutta veljestö palasi seuraavana vuonna takaisin.⁸¹ Luostarin köyhtymisen vuoksi tsaari lahjoitti sille kaksi autiokylää, mutta kun talonpojat palasivat pakomatkaltaan, he valittivat autiokylään yhdistetyn heidän asuttujen tilojensa maita. Pitkällinen riita luostarien ja talonpoikien välillä päättyi tsaarin tuomioon, jolla veljestö sai pitää suurimman osan kiistellyistä alueista. Toisen sodan aikana puolalais-liettualaiset kasakat tuhosivat Kliimon, koskapa se vuonna 1629 merkittiin jälleenrakennetuksi entiselle paikalleen.⁸²

Ondrusovan luostari syntyi Aunuksen lähelle 1500-luvun alkupuolella kuten olemme todenneet. Vuonna 1563 siinä oli kaksi kirkkoa sekä igumenin lisäksi 17 munkkia.⁸³ Edellä mainittujen luostarien tavoin sekin muodosti puuaitauksella suojatun suljetun piirin. Sillä ei ollut lainkaan läänityksiä, vain oma karjatila, vähän peltoa, mylly, tsaarin lahjoittama siika-apaja Laatokalla sekä eläkkeenä vajaan kuusi ruplaa vuodessa.⁸⁴ Suomalais-ruotsalaiset joukot polttivat v. 1581 sen puumuurit, toisen kirkon sekä kelliat. Vain Nikolain kivikirkko jäi palamatta ja seuraavana vuonna sen suojissa asui kolme munkkia.⁸⁵ Sodan päätyttyä luostari rakennettiin uudestaan, mutta v. 1612 suomalaiset tuhosivat sen toistamiseen, eikä se enää toipunut iskusta ennen kuin 1700-luvun lopulla.⁸⁶ Samantapaisen hävityksen kohteiksi joutuivat myös *Vaasjärven* ja *Säntämän* luostarit, joista on kerrottu niiden perustajain elämän yhteydessä, mutta ne pääsivät elpymään sotien jälkeen.⁸⁷

Aunuksen pogostalle oli syntynyt seurakunnallinen luostari, jota johti pappismunkki. Suomalaiset hävittivät Aunusta kevättälvella 1579 ja polttivat myös pogostan kirkot ja luostarin. Vuoden 1583 verokirjan mukaan pogostalla oli kymmenen kellian paikka, joissa oli elänyt »köyhiä munkkivanhuksia Jumalan kirkon ja seurakunnan almuista». Sotien jälkeen seurakunta rakensi uudelleen luostarinsa, joka mainitaan ehjänä seuraavassa verokirjassa.⁸⁸

Vaasenaan oli muodostunut Syvärin saarelle *Heuroilan* erakkola paikalle, jonne Herman Solovetskilainen oli haudattu. Se mainitaan *Muistelukirjassa* 1500-luvun lopulla, mutta sen kohtaloista ei tiedetä mitään varmaa.⁸⁹ *Pogostalla* oli vuosisadan puolivälissä seurakunnallinen

yhteisluostari, ja Šemenitsan kappeliin syntyi vähän myöhemmin samanlainen sosiaalinen luostariyhteisö. Suomalais-ruotsalaiset joukot hävittivät Vaasena v. 1581, jolloin ne näyttävät tuhonneen Heuroilan sekä pogostaluostarin, mutta Šemenitsan kappeli lienee säästynyt.⁹⁰

Ostretšina sijaitsi jo esitettyjen *Maasjärven* ja *Jääsjärven* pikkuluostarien lisäksi *Pruusinon* itsenäinen luostariyhteisö, jonka perimätiedon mukaan perusti pappismunkki *Benjamin* 1500-luvun puolivälissä.⁹¹ Luostari oli tehty Äänisjärven saareen rannikon lähelle, minne veljestö raivasi peltoa neljännesosan verran ja rakensi karjatilan. Pian se sai lahjaksi toisen karjatilan heinämaineen sekä pienen talon. Perustaja Benjamin johti veljestöä vielä v. 1583, jolloin siihen kuului kymmenen munkkia. Luostari näyttää autioituneen sodan aikana, sillä vielä 1620-luvulla siellä asui vain kolme veljestön jäsentä.⁹²

Ostretšinaan syntyi kokonaista neljä seurakunnallista luostaria, nimittäin *Latvan* ja *Šoksan* munkkiveljestöt sekä *Iivinän* ja *Soutjärven* nunnaluostarit, jotka lienevät toimineet seurakunnan pappien johdossa.⁹³

Suojussa oli aikaisemmin esitellyn *Solomannin* luostarin lisäksi *Kolovoisaaren* itsenäinen veljestö sekä seurakunnallinen *pogostaluostari*. Kolovoisaaren luostari syntyi erään suojulaisen talonpojan aloitteesta, joka lahjoitti saaren Belozerskin veljestölle nimenomaan uuden luostarin perustamista varten. Arkkipiispa antoikin v. 1568 luvan rakentaa saareen elintilat kahta pappismunkkia, munkkidiakonia ja kahtatoista munkkia varten.⁹⁴ Rakennukset pystytettiin paikallisten kirvesmiesten avulla ja seuraavalla vuosikymmenellä veljestöä johti rakentajamunkki. Todennäköisesti luostari tuhottiin v. 1581 hyökkäyksessä, koska sitä ei mainita v. 1583 verokirjassa. Se jälleenrakennettiin pian, sillä 1590-luvulla sitä taas johti rakentaja.⁹⁵ Luultavasti se tuhottiin lopullisesti v. 1614 taisteluissa, joissa viholliset hävittivät Suojua kahteen kertaan.

Suojun seurakunnallisella yhteisluostarilla oli oma igumeni. Vuonna 1563 sen kellioissa asui yhdeksän munkkia ja hiukan erillään kolme nunnaa. Luostarilla oli myös oma staarosti, joka omisti kauppakojun pogostalla ja joka ilmeisesti hoiti yhteisön suhteita seurakuntaan. Se omisti metsää ja niittyjä Kontupohjassa, joita se antoi talonpoikien viljellä vuokraa vastaan. Osa tuloista meni omistajille, osa *Kontupohjan* kappelille, joka oli luostarin rakennuttama. Yhteisö sai hankituksi kolme maatilaa Tolvaajan pogostasta.⁹⁶

Suomalaisten hyökkäys Äänisen Karjalaan v. 1581 poltti Suojun toisen kirkon sekä luostarin kelliat, joista osa rakennettiin pian uudestaan.⁹⁷ Lännän kasakoiden kaksi hyökkäystä Suojuun kevättalvella 1614 lienevät uudistaneet hävityksen, vaikka siitä ei ole erikseen mainintoja.

Küsin pogostaan muodostui Kliimon lisäksi *Vasasaaren* luostari Vasjärven saareen. Se lienee perustettu 1580-luvulla, sillä v. 1591 sitä johti vielä perustaja, rakentajamunkki Josif, joka anomuksestaan sai hovin elatusmaista Kontupohjasta läänityksen, kahdeksan taloa ja yhteensä 20 tšetiä eli kaksi obšaa viljeltyä maata. Luostarilla oli Kontupohjassa oma majatalo munkkeja sekä työläisiä varten, ja sodan jälkeen se sai lisää maata, niin että sen läänitykset v. 1616 käsittivät 20 taloa, joista tosin kolme oli poltettu sodassa ja neljä autiona.⁹⁸ Suomalaiset olivat hyökänneet Kontupohjaan talvella 1590—91 ja puolalais-liettualaiset tšerkassit ilmeisesti alkuvuodesta 1614. Luostari sen sijaan näyttää säästyneen hävitykseltä suojaisen sijaintinsa ansiosta.⁹⁹ Läänityksiltään se oli Äänisniemen suurin, mutta veljestön määrästä ei ole tietoja.

Sungun pogostaan syntyi *Paleostrovin* suurluostarin lisäksi *seurakunnallinen* luostariyhteisö viimeistään 1400-luvun lopulla, jolloin seurakuntaa hoiti igumeni ja jolloin pogostalla oli jo kaksi kirkkoa. Luostari mainitaan nimeltäkin jo v. 1523.¹⁰⁰ Mahdollisesti muitakin seurakuntaluostareita on perustettu näin varhain, mutta niistä ei ole säilynyt varhaisia merkintöjä.

Sungun yhteisluostarista tuli huomattavan suuri. Vuonna 1563 siinä asui igumenin lisäksi 20 munkkia ja 14 nunnaa eli yhteensä 35 henkeä. Se omisti seurakunnan kanssa yhteisesti puoli obšaa viljelysmaata, mikä tietenkään ei riittänyt yhteisön elatukseen.¹⁰¹ Ilmeisesti igumeni osallistui seurakuntatyöhön, mistä hän sai lisätuloja ja lahjoituksia luostarille. Yhteisölle oli rakennettu 22 kelliaa, joten lähes kaikilla oli oma huone. Vuonna 1583 sen asukkaina oli 7 munkkia ja 25 nunnaa, ja se näyttää säästyneen ensimmäisessä sodassa.¹⁰² Toisen sodan aikana lännen kasakat hävittivät Sunkua, joten luostari lienee tuhoutunut pogostan mukana, eikä siitä tunneta mainintoja 1620-luvulta. Se lienee kuitenkin elpynyt, koska se vuosisadan lopulla yhdistettiin Syvärinniskan luostariin.¹⁰³

Poventsan suolasatama kuului Tolvaajan pogostaan, mutta sijaitsi *Ujažitskin* luostarin läänitysmaalla. Vuonna 1563 sen lähellä oli luostarin kartano, jossa asui munkki tilusten hoitajana. Satamaan rakensivat pian oman talonsa Vjažitskin lisäksi Kliimon ja *Paleostrovin* luostarit, jotka harjoittivat suolakauppaa. Munkkeja asui siis jatkuvasti *Poventsassa*, mutta yhtenäistä skiittaa sinne ei näytä muodostuneen.¹⁰⁴

Äänisen Karjalan etelä- ja luoteisalueilla luostarit kärsivät sodista lähes yhtä raskaasti kuin Laatokan Karjalassa. Eteläpogostoissa säästyivät hävityksiltä vain Padani, luoteispogostoissa Jääsjärvi, Pruusino ja Vasasaari muutamien seurakunnallisten luostarien lisäksi. Kaikki suuret luos-

tarit tuhottiin, muutamat kahteenkin kertaan, mutta sotien jälkeen ne rakennettiin uudestaan.

Äänisjärven itä- ja koillispuolella vanhin luostari oli *Andoman* pogostassa sijainnut *Muroma*, jonka alkuvaiheista on kerrottu *Lasari Muro-malaisen* elämäkerran yhteydessä. Se sai 1400-luvulla Novgorodin ruhtinaalta läänityksiä ja talonpojilta lahjoituksia, joista se joutui 1530-luvulla riitaan Paleostrovin veljestön kanssa.¹⁰⁵ Vuonna 1563 Muro-massa oli kolme kirkkoa sekä igumenin lisäksi kolme pappismunkkia ja 35 munkkia eli yhteensä 39 veljestön jäsentä. Sen omaa tilaa ja myllyä hoitivat maallikkotyöläiset ja se omisti kotipogostassaan 18 talon läänityksen, minkä lisäksi sillä oli kolme taloa Salon pogostassa sekä kaksi kylää yhteisesti hallitsijan kanssa, niin että sen tilukset käsittivät kaikkiaan 22 taloa ja 35 veromiestä. Sen käytössä oli vielä laajoja rantaniittyjä sekä useita apajapaikkoja Äänisellä.¹⁰⁶ Läänityksistä huolimatta se sai hallitsijan eläkettä noin viisi ruplaa vuodessa ilmeisesti perinteenä aikaisemmilta köyhiltä ajoilta. Vuoden 1583 verokirjan mukaan luostarin puinen ympäröymä ja yksi kirkko olivat palaneet, mutta palon syytä ei mainita.¹⁰⁷ Ei ole tietoa sodan tuhoista näin kaukana, joten kyseessä lienee onnettomuus.

Tsaarin kirjeestä v. 1650 käy ilmi, että »nemtsit ja liettualaiset rosvot» olivat hävittäneet Muroman luostarin v. 1612.¹⁰⁸ Sanonta »liettualaiset rosvot» tarkoittaa Puola-Liettuan kasakoiden eli tšerkassien hyökkäystä Äänisen etelä- ja itärannoille v. 1612, mutta nemtsi sana viittaa ruotsalasiin. Jaakko de la Gardie antoi sanottuna vuonna Novgorodissa ohjeen ottaa heinää ja elintarpeita Ruotsin armeijalle Äänisniemen läänistä, ja samoihin aikoihin Hannu Munck suunnitteli Kargopolin alueen alistamista Ruotsille.¹⁰⁹ On siis mahdollista, että Ruotsin joukot vierailivat Muromassa sanottuna vuonna, joskaan se ei ole varmaa. Joka tapauksessa Muroman luostari jälleenrakennettiin heti sotien jälkeen.¹¹⁰

Andoman pogostalla oli seurakunnallinen yhteisluostari, jonka koko viittaa siihen, että se oli syntynyt huomattavan varhain. Vuonna 1563 siinä asui 15 munkkia ja 16 nunnaa, ja seuraavan veronkirjoituksen mukaan jokaisella oli oma kellia. Luostaria johti pappismunkki, mutta sen yhteydessä oli myös *Hutynin*, *Muroman* ja *Solovetskin* kellioita, joten nuo kolme suurta luostaria ovat tukeneet *Andoman* yhteisöä.¹¹¹ Tämä lienee tuhoutunut 1610-luvun taisteluissa, sillä se katoaa lähteistä. Samoin lienee käynyt *Tudojärven* pienelle kappeliluostarille, joka mainitaan verokirjassa.¹¹²

Salon luostari lienee syntynyt aivan 1500-luvun alussa, sillä se mai-

nitaan v. 1505 asiakirjassa. Vuosisadan puolivälissä se maksoi arkkipiispalle veroa vajaa obšan viljelyksestä.¹¹³ Perimätiedon mukaan sen perusti *Antoni Siijokelainen*, joka ennen Vienajoelle menoaan oli kilvoitellut mm. Salossa, mikä sopii kyllä hänen elämäkertansa yleisiin puitteisiin.¹¹⁴ Alkuaan ehkä itsenäinen veljestö on muuttunut seurakunnalliseksi yhteisluostariksi, sillä v. 1563 siinä eli neljätoista munkkia ja kuusi nunnaa ja sen igumeni hoiti Salon seurakuntaa. Tämäkin luostari joutui pogostan mukana hävityksen kohteeksi v. 1612.¹¹⁵

Puutoisen pogostan seurakuntaluostarissa oli v. 1563 igumenin lisäksi viisi nunnaa ja munkki sekä kirkkoleivän paistajana toiminut nunna omassa talossaan.¹¹⁶ Tämän pikkuluostarin myöhemmistä kohtaloista ei ole tietoa, mutta koska Puutoinen säästyi sodan tuhoilta, lienee luostariinkin elänyt vaikean ajan yli.

Puutoisen Rakojärveltä esitellään v. 1629 pieni luostari Vodlajärven pogostan rajalta. Rakentajan kellia oli autiona ja vain läheisessä karkatalossa asui pari munkkia, mutta kirkko oli hyvin varustettu. On mahdollista, että luostari oli rakennettu viimeistään 1610-luvulla ja taantunut sodan johdosta, mutta siitä ei ole lähdetietoja, joten luostari on voitu perustaa myös sota-ajan jälkeen. *Vodlajärven* pogostan *Jurjevin vuorella*, Vodlajärven koilliskulman saarella, oli samaan aikaan uusi luostari, joka näyttää syntyneen sodan päätyttyä.¹¹⁷

Tsolmuisen pogostassa ei ollut luostaria, mutta sielläkään askeesi ei ollut tuntematon. Pogostalla oli Hutynin luostarin talo, jossa asui volostinhoitaja-munkki apulaisineen muodostaen pienen siirtolan, mutta varsinaiseksi skiitaksi sitä tuskin voi sanoa.¹¹⁸

Uikujärven ainoa seurakunnallinen luostari muodostui *Siiśnan* kappelin äärelle. Siihen pystytettiin Solovetskin luostarin talo, jonne asettui munkkeja hoitamaan kalastusta, ja vuoden 1563 jälkeen rakennettiin paikalle myös pieni luostari. Vuonna 1583 siinä oli neljä kelliaa, joissa asui köyhiä munkkivanhuksia saaden elatuksen seurakunnalta.¹¹⁹

Uikujärvelle kasvoi useita Solovetskin *skiittoja*, joista tunnetuin oli *Sorokassa*, missä pyhä Savvati oli kuollut. Sinne oli rakennettu 1400-luvun alkupuolella tšasouna, mutta sen paikalle pystytettiin vuosisadan loppupuolella kirkko, jonka äärellä asui jatkuvasti muutama Solovetskin munkki toimittamassa jumalanpalveluksia, kunnes perinne katkesi 1500-luvun alussa. Vuonna 1551 tämä pikku skiitta elvytettiin henkiin ja tsaari antoi sille votšinaksi Sorokkajoen suulta kahden talon kylän, jossa oli viljeltyä maata vain jousen verran, mutta lahjoitukseen sisältyi verovapaa kalastus joesta, joten se turvasi elatuksen.¹²⁰ Vuoteen 1563 mennessä kappelin luo oli rakennettu kaksi kelliaa, joissa asui pappismunkki

sekä pari munkkia kirkon palvelijoina. Läheisessä Solovetskin talossa asui vielä muutamia kalastajamunkkeja hoitamassa emäluostarin apajia.¹²¹

Myös *Kolesman* kappelikirkko oli Solovetskin luostarin rakennuttama ja senkin luo syntyi pieni skiitan tapainen munkkisiirtola. Vuonna 1563 siinä oli luostarin talo munkkeja varten ja vähän myöhemmin mainitaan myös »luostarin pappien ja palvelijain talot».¹²² Tämä siirtola toimi emäluostarin kalastuksen ja suolankeiton tukikohtana.

Virma tunnetaan Solovetskin volostina jo 1500-luvun alkupuolella, jolloin sitä johti luostarin lähettämä munkki. Vuonna 1548 se sai muiden volostien tavoin itsehallinnon, ja vuonna 1563 siinä oli jo luostarin rakennuttama kappelikirkko, jota hoiti pappismunkki. Läheisessä luostarin talossa asui volostinhoitaja-munkki apulaisineen, joten kirkko ja asuintalo yhdessä muodostivat pienen skiitan.¹²³ Virman luona emäluostarilla oli laajat heinämaat, joiden tuotoksi ilmoitetaan 600 rukoa vuodessa.

Sumassa oli jo 1400-luvun puolivälissä Solovetskin rakennuttama tšasouna joka sitten muutettiin kappelikirkoksi, mutta sen luo ei näytä muodostuneen skiittaa.¹²⁴ Kun Sumaan rakennettiin linnake 1580-luvun alussa, luostari sijoitti muurin sisäpuolelle oman talonsa, jossa oli viisi huonetta, mutta lähteet eivät kerro, asuiko niissä munkkeja. Todennäköisesti talo oli tarkoitettu vain suojapaikaksi luostarin kalastajille ja suolankeittäjille piirityksen aikana.¹²⁵

Äänisen itä- ja koillisrannikolle syntyi siis vain yksi itsenäinen luostari, nimittäin Muroma, sekä viisi seurakunnallista luostariyhteisöä. Näiden lisäksi voi laskea Uikujärven alueelta kolme Solovetskin skiittaa sekä muutamia luostarien taloja. Sorokan ja Virman skiitat tuhoutuivat suomalaisten hyökätessä rannikolle v. 1591, kun taas Muroma, Andoma, Tudojärvi ja Salo hävitettiin 1610-luvulla. Vain syrjäiset pikku luostarit säästyivät tuholta näinkin kaukana sotatoimien keskustasta. Kun otamme huomioon koko Äänisniemen läänin, toteamme että sen 43 luostarista vain vähän toista kymmentä säästyivät tuholta Stolbovan rauhan yli. Se merkitsi huomattavaa taantumista koko Karjalan hengellisessä elämässä.

3. Vienan Karjalan ja Lapin luostarit

Vienan Karjalan ja koko Pohjois-Venäjän mahtavin luostari oli *Solovetski*. Sen historia uuden ajan alussa ansaitsisi erityistutkimuksen, niin laaja on sen säilynyt lähdeaineisto ja niin suuri oli sen merkitys Kar-

jalassa, mutta tässä yhteydessä voimme esittää vain kehityksen yleislinjan.¹

Edullisen sijaintinsa ja tarmokkaan lähetystyönsä ansiosta Solovetski alkoi kehittyä nopeasti jo perustajiensa eläessä. Sen vanhimmat tunnetut asiakirjat ovat 1459—1470 väliseltä ajalta ja todistavat maaomaisuuden nopeasta kasvusta lahjoitusten sekä ostojen avulla, minkä lisäksi tulevat testamenttilahjoitukset ja pian myös velkojen kiinnityksinä saadut tilukset. Varhaisimpien lahjoittajien joukosta erottuu karjalaisia sukuja, joiden hallussa oli suurin osa rannikkoa. Karjalan lasten viidestä suvusta ainakin *Ualtolan* ja *Viimolan* suvut tekivät Solovetskille lahjoituksia jo 1400-luvulla ja vuosisadan vaihteen tienoilta on säilynyt joku-
nen yksilöimätön »viiden suvun» lahjoitus.² Muista mainittakoon *Jakol* (Jaakkola), *Korelski*, *Lotui*, *Sumtsyn* (Sumalainen) ja *Lembitov* (Lemmitty).³ Myymällä luovuttivat maitaan 1400-luvulla mm. *Kostiev* (Kostinen) ja *Sulgopjajev* (Sulkopää) sekä seuraavalla vuosisadalla mm. *Pergui*, *Ravda Kobrin* (Rautakoura), *Rovduženinov* (Rautulainen), *Silujev*, *Konžujev*, *Girmojev*, *Uaratš* ja *Zavjal* (Savijalka?).⁴ Velkakirjalla panttasivat maitaan luostarille mm. *Pipitjajev* (Piipittäjä), *Kulik*, ja *Rudin*.⁵ Lahjoittajien ja myyjien joukossa oli myös venäläisiä, jotka olivat hankkineet maita Vienan rannikolta, kuten posadnikan leski *Marfa Boretskaja* sekä »novgorodilainen *Mihail Kornilinpoika*».⁶

Useat lahjoittajat ja myyjät jäivät entisille tiloilleen asumaan luostarin volostilaisina. Heidän joukossaan oli leskiä, ja eräiden kohdalla asiakirja ilmoittaa luovutuksen syyn: »miehensä muistoksi», »suvun muistelemiseksi» tai »poikansa sielun puolesta». Painetuista lähteistä löydämme 1400-luvulta ainakin yksitoista lahjakirjaa, kuusi kauppakirjaa, kaksi testamenttia ja yhden panttilainan. Lukumäärien suhteet kuvastanevat suurin piirtein oikealla tavalla maan hankinnan eri tapoja luostarin alkuaikana. Myöhemmin tulivat tärkeimmiksi ostot sekä hallitsijan myöntämät läänitykset. Suuret onnettomuudet kuten sota ja nälänhätä lisäsivät maiden lahjoitusta ja myyntiä veljestölle, kuten näkyy esim. 1570-luvun asiakirjoista. Muutamat luovutukset olivat pieniä, toiset jopa neliökilometrien laajuisia.

Novgorodin ruhtinaat olivat alottaneet läänitysten myöntämisen Solovetskille, mitä jatkoivat Moskovon suuriruhtinaat. Koko luostarisaa-
ri lie-
nee lahjoitettu 1450-luvulla ja pian Novgorodin valtauksen jälkeen suuriruhtinas vahvasti veljestölle omistuksia ja kalastusoikeuksia rannikolta.⁷

Solovetskin luostari tuhoutui tulipalossa v. 1538 ja seuraavana vuonna hallitsija antoi veljestölle jälleenrakennusta varten ensimmäisen suuren

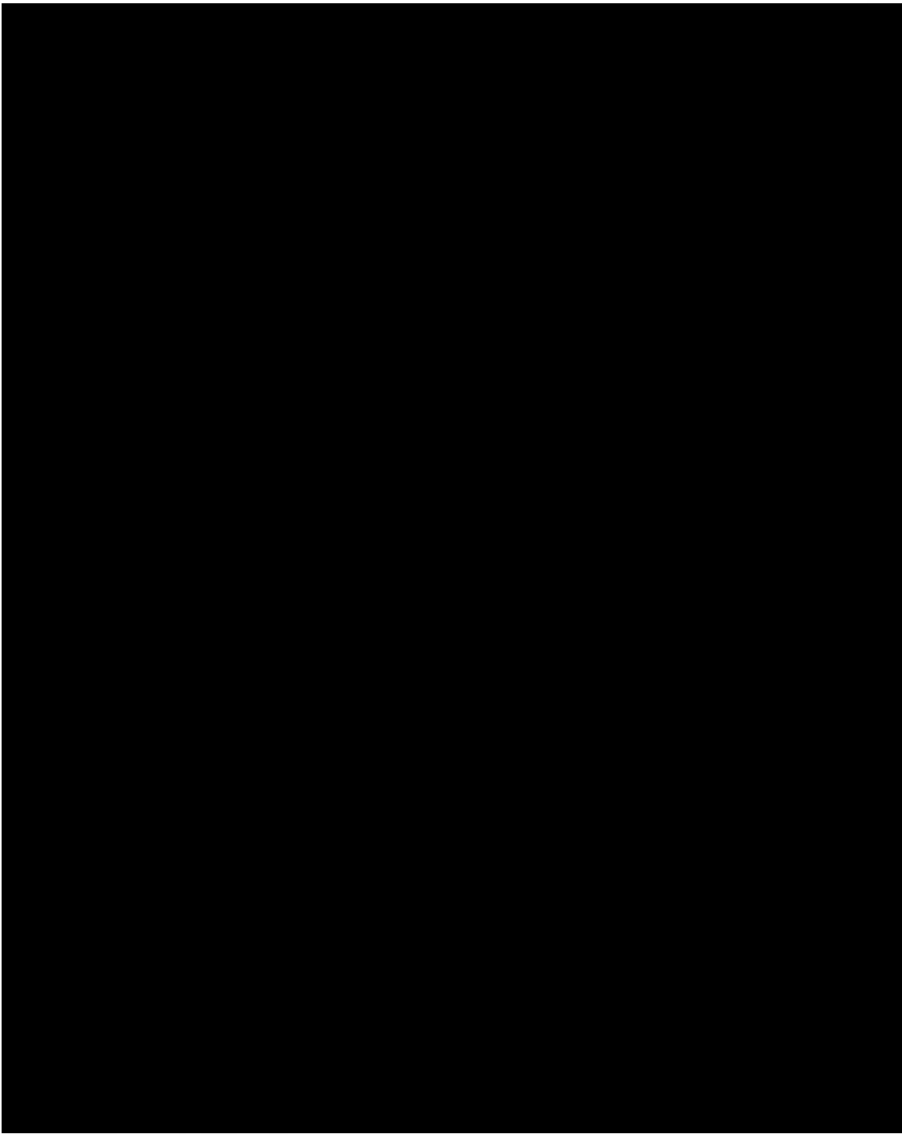
läänityksen, nimittäin osan *Uikujärven* pogostan rannikkoa Uikujoen suun kahden puolen yhteensä 13 jousen verran.⁸ Vuonna 1548 tsaari laajensi läänitystä Kuivaniemestä Virmaan asti ja seuraavana vuonna edelleen Kolesmaan, josta luostari sai mm. kahdeksan suolankeittämöä. Rannikko oli vielä harvaan asuttua, niin että läänitys käsitti vasta 31 jouta, mutta asutus ja viljelys kasvoivat nopeasti.⁹ Vuonna 1553 tsaari peruutti Solovetskin oikeuden tullittomaan suolakauppaan, mutta laajensi sen läänityksiä Suman rannikolla, niin että ne käsittivät yhteensä 87,5 jouta maata sekä 50 suolakeittämöä. Pian sen jälkeen veljestö sai läänityksen myös Tverin alueelta. Maiden kasvu aiheutti riitoja talonpoikien kanssa, mutta ne selvitettiin rajankäynnillä.¹⁰

Vuosisadan puoliväli oli Solovetskin suurta nousukautta. Luostaria johti tarmokas igumeni *Filip*, joka kuoltuaan kanonisoitiin pyhäksi.¹¹ Hänen aikanaan pantiin alulle Solovetskin kivisen päärakennuksen ja ensimmäisen kirkon pystyttäminen. Hän järjesti luostarin volostien paikallisen hallinnon asukkaiden luottamusmiesten varaan ja hän laajensi luostarin taloudellista toimintaa kaikkialla rannikolla.¹²

Igumeni Filip valittiin Venäjän metropoliitaksi v. 1566, mutta kun hän uskalsi moittia Iivana IV:n mielivaltaa, hänet todennäköisesti murhattiin opritsnikkojen toimesta. Solovetskin luostarikin joutui hallitsijan epäsuosioon ja sen igumeni *Paisij* karkoitettiin munkkina Valamoon. Sodan puhjettua tsaari leppyi ja pyytäen esirukouksia lahjoitti Solovetskille huomattavia rahasummia.¹³ Luostarin vaurastuminen jatkui ja muutamien vuosien aikana se osallistui myös kaukokauppaan, sillä länsimaiden laivoja alkoi poiketa sen satamaan.¹⁴

Kun suomalaiset ja ruotsalaiset joukot tekivät hyökkäyksiä Vienan meren rannikolle, Solovetskista tuli sotilaallinen tukikohta. Rannikolle rakennettiin 1570-luvun lopussa useita puu- ja multavallein suojattuja linnakkeita, ja luostarisaarelle alettiin seuraavalla vuosikymmenellä pystyttää kivilinnaa. Sotaväkeä sekä rannikon nostoväkeä sijoitettiin Solovetskiin ja Sumaan pääasiassa luostarin kustannuksella.¹⁵

Sotakulujen ja hävitysten korvaukseksi hallitsijat antoivat Solovetskille yhä uusia lahjoituksia ja läänityksiä, jotka täydensivät luostarin omaa maanhankintaa. 1580-luvun puolivälissä se omisti jo neljänneksen *Umban* volostia ja v. 1590 se sai tsaarilta puolet *Kemin* volostia sekä loput *Uikujoen* rannikosta eli *Njuhtsan* ja *Unesman*.¹⁶ Seuraavana vuonna hallitsija luovutti koko *Kemin* volostin veljestölle, mutta velvoitti sen rakentamaan linnakkeen myös *Kemiin*, mikä jäi kuitenkin loppuun suorittamatta.¹⁷ Vuonna 1592 tsaari antoi hävitysten vuoksi luostarin maille viiden vuoden verovapauden. Tällöin Solovetskin votšinaan kuu-

Kuva 30. Solovetskin luostari ja sen suuret pyhät Savvati, Sosima, Filip ja Herman.
Piirros 1700-luvun käsikirjoituksesta.

lui koko *Uikujärven* rannikko, *Kemin* volosti, neljännes *Kieretin*, *Porjalahden*, *Umban* ja *Varsugan* volosteja, *Turtšasovan* volosti *Aänisjoella*, osa *Uienan lahden rannikkoa* kuten *Luda*, *Nenoksa* ja *Kuja* sekä

taloja suolatieen varrella Arkangelissa, Ustjugissa ja Vologdassa.¹⁸ Kronikan mukaan tsaari lahjoitti luostarille v. 1595 koko »Alamaan meren rannikon» eli suuren osan Äänisjoen ja Vienajoen välisestä alueesta, missä oli useita asuttuja volostejia kuten *Pijala* ja *Uladytsino*. Luostari oli hankkinut maita myös mainittujen volostien ulkopuolelta Kieretin alueelta Kantalahteen asti.¹⁹ Voidaan siis todeta, että 1500-luvun lopulla Solovetskin hallussa oli suuri osa rannikkoa Vienajoen takaa Kemin seudulle sekä noin neljännes rannikosta siitä eteenpäin Varsugalle saakka. Sodan vuoksi volostit olivat osittain autioituneet ja köyhtyneet, mutta luostarin maaomaisuus oli kasvanut valtavasti.

Solovetskin munkkien ja maallikoiden lukumäärästä ei ole tietoja 1500-luvulta. Seuraavan vuosisadan puolivälissä munkkeja oli noin 350 ja työväkeä noin 600 miestä, minkä lisäksi tulivat suolankeittäjät noin 700 henkeä.²⁰ Voinee arvioida suurin piirtein, että 1500-luvun lopulla munkkien määrä oli 200:n ja 300:n välillä ja että luostarin työväki käsitti useita satoja miehiä. Asutustilastojen pohjalta voidaan arvioida luostarin volostien väestöksi noin tuhat veromiestä eli kaikkiaan noin 5000 henkeä. Sotien aikana osa asukkaita surmattiin tai pakeni luostarin mailta, joten asukasluku pieneni, mutta rauhan tultua se alkoi jälleen kasvaa.

Uuden sodan alkaessa 1610-luvulla luostari osallistui taisteluun pitämällä yllä sotaväkeä ja tukemalla rahallisesti Venäjän kansallista vapausliikettä. Vuonna 1609 Solovetski lähetti tsaarille Ruotsin lupaamien apujoukkojen palkkaamiseen kaikkiaan yli 5000 ruplaa ja Petsamon luostari 400 ruplaa.²¹ Kun suomalais-ruotsalaiset joukot hävittivät Solovetskin maita v. 1611 ja Puola-Liettuan tšerkassit talvella 1613–14, tsaari lahjoitti luostarille korvauksena koko *Suijunjoen* volostin ja sodan päättyessä *Puurniemen* ja *Lämsän* volostit Äänisjoen ja Vienajoen väliltä.²² Luostarin omaisuuden kasvu jatkui siis sotienkin aikana.

Sotien välillä Solovetskissa jatkettiin rakennustöitä, niin että saatiin valmiiksi uusi kirkko, suuri varastorakennus ja kivistä tehty kirjasto. Vuonna 1614 igumeniksi valittu Irinarhi, josta myöhemmin tuli pyhä, sai aikaan aselevon Ruotsin kanssa ja perusti luostariin ikonimaalauksen työpajan sekä kenkätehtaan.²³

Solovetskin tärkeimmät tulolähteet 1500-luvulla olivat suolankeitto ja kalastus. Yleiskuvan taloudellisen toiminnan laajuudesta antavat tilit, joista aikaisemman tutkimuksen pohjalta voi poimia seuraavan tilaston sadoiksi rupliksi pyöristettynä:

Taulu 14. Solovetskin luostarin tulot ja menot vv. 1571—1620²⁴.

vuodet	tulot rpl	menot rpl	voitto rpl
1571—80	17 000	12 500	4 500
1581—90	28 600	15 600	13 000
1591—1600	22 400	19 600	2 800
1603—1610	35 000	30 500	4 500
1611—12, 1615—17, 1620	26 600	19 000	7 600
Yhteensä	129 600	97 200	32 400

Tilit koskevat käytettyjä rahamääriä eikä niissä näy maaomaisuuden kasvu, joka nostaisi voittoa huomattavasti. Sen sijaan niissä kuvastuvat talouden kehitys sekä sotien vaikutukset. Tilien vuotuinen summa oli keskimäärin 2000—3500 ruplaa ja voitto keskimäärin 500 ruplaa. Vertailun vuoksi mainittakoon, että v. 1571 luostari maksoi Uikujärven volostista veroja, tulleja sekä muita maksuja vajaat 78 ruplaa ja kymmenen vuotta myöhemmin noin 95 ruplaa vuodessa.²⁵ Vuoden 1609 sopimuksen mukaan tsaari sitoutui maksamaan Ruotsin apujoukon palkkiona 9600 ruplaa, mikä vastasi suunnilleen Solovetskin luostarin budjettia kolmessa vuodessa.²⁶

Tiedot Solovetskin suolankeittämöistä ovat puutteelliset, sillä kaikkia keittämöitä ei ole mainittu lähteissä, ja lisäksi veljestö hoiti useita keittämöitä yhteisesti talonpoikien kanssa. Kun se sai jonkin volostin läänityksenä, talonpojat säilyttivät yleensä suolankeittämönsä, he vain maksoivat niistä veroa luostarille ja tsaarille. Vähitellen suurin osa varnitsoja joutui kuitenkin veljestölle, kun talonpojat vaikeina aikoina velkaantuivat tai menettivät sodissa keittämönsä eivätkä kyenneet niitä jälleenrakentamaan. 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa Solovetskin luostarilla oli noin 30 suolankeittämöä Vienajoen ja Äänisjoen välisellä rannikolla, noin 20 Äänislahden rannikolla ja noin 30 Kemin ja Kantalahden rannikolla eli yhteensä arviolta 80 varnitsaa.²⁷ Suolankeittokin oli alkanut laajentua huomattavasti 1500-luvun puolivälissä, mutta vuosisadan lopulla sodat aiheuttivat siihen tilapäisen taantumisen. Solovetski myi suola eniten Vologdaan sekä jonkin verran Holmogoriin ja Kargopoliin.

Myynti kaukana sisämaassa kannatti, sillä luostari rahtasi tavaraa omilla laivoillaan ja voitti siten kuljetuskustannukset. Suolakaupan kokonais-tuotto oli useita tuhansia ruplia vuodessa, kuten olemme aikaisemmin to-denneet.

Suolan varastointisatamia olivat etenkin *Poventsä* ja *Holmogori*, mistä sitä rahdattiin menekin mukaan *Kargopoliin* ja *Vologdaan*. Vuonna 1590 tsaari antoi Solovetskille alennuksen suolatulleista määrä-ten kokonaistulliksi 100 ruplaa vuodessa, mikä merkitsi miltei vapaata kauppaa.²⁸ Kirjeen mukaan luostari rahtasi suolaa varastoon Holmogoriin 50 lotjalla ja sieltä edelleen Vologdaan kuudella lotjalla sekä kol-mella tasapohjaisella jokialuksella. Sodan vuoksi luostari sai v. 1592 täyden tullivapauden viideksi vuodeksi, minkä jälkeen 100 ruplan vuosi-tulli tuli taas voimaan.²⁹ Suolan myynti Poventsan kautta oli pienempi kuin Holmogorista.

Solovetskin volostit maksoivat erilaisia veroja ja virkamaksuja tsaar-ille ja vain osuuden luostarille. Vauraimmat Uikujärven ja Kemin vo-lostit maksoivat tsaarille 1500-luvun lopulla yli 200 ruplaa,³⁰ joten voi-daan arvioida kaikkien volostien yhteisen veron kohonneen yli 300 rup-laan vuodessa. Verotus vaihteli eri aikoina, mutta yleisesti katsoen se jäi pienemmäksi kuin kymmenen prosenttia suolan kokonaismyynnistä.

Luostari sai tuloja myös suolatun ja kuivatun kalan kaupasta etelään, mistä ei kuitenkaan ole numerotietoja käytettävissä. Veljestöllä oli kalas-tusoikeuksia, lohিপatoja ja apajia kaikissa volosteissaan ja sen palveluk-sessa oli joukko ammattikalastajia. Vaikka osa saaliista meni oman väen ravinnoksi, jäi kalaa myös myytäväksi Valkean meren vesiltä. Sivutu-loja toivat vielä jauhatusmaksut myllyistä, vuokratulot populien ja työ-läisten asunnoista sekä lahjoitukset. Suurimpia menoeriä olivat viljan osto, työläisten palkat, sotaväen ylläpito, rakennuskustannukset sekä raudan ja puun hankinta suolankeiton tarpeisiin.

Vähän yli sadassa vuodessa Solovetskin erakkoluostarista oli tullut Vienan meren rannikoiden henkinen, taloudellinen ja sotilaallinen kes-kus. Sen askeesin ankaruus oli laajalti tunnettu, ja sen munkit harjoit-tivat myös ruumiillista työtä. Se levitti kristinuskoa Vienan rannikoiden asukkaille Lappiin asti. Se edisti volostiensa taloudellista kehitystä suu-ren pääoman ja työvoiman turvin, mutta se saattoi entiset vapaat asuk-kaat luostarista riippuvaisiksi ja alisti heidät vähitellen alustalaisiksi ja palkkatyöläisiksi. Se veti puoleensa munkkeja sekä siirtolaisia kaukaa Venäjältä ja edisti siten venäläisen vaikutuksen voimistumista Vienan rannikolla. Sen hengellinen vaikutus levisi myös itään ja koilliseen, sillä jo 1570-luvulla perustettiin *Sosiman* ja *Savvatin* luostari *Vienajoen var-*

relle Ustjugin kaupungin pohjoispuolelle, ja 1600-luvun alussa näille pyhittäjille omistettiin luostari myös *Tobolskin* kaupungissa kaukana Siperiassa.³¹

Novgorodin Lappiin syntyi 1500-luvulla vain yksi luostariyhteisö, nimittäin *Muujärven* luostari Suikujärven pogostan Kevätjärven saareen. Vuonna 1591 siinä oli kirkko ja viiden munkin veljestö, joka eli kaskiviljelyllä ja kalastuksella. Luostarin maat liitettiin Voijärven volostin mukana Solovetskin alueisiin, mutta veljestö säilytti itsenäisen asemansa kuten näkyy vuoden 1597 verokirjasta.³²

Vienan meren rannikolle muodostui seurakunnallinen luostari *Kieretin* pogostalle. Vuonna 1563 siinä oli kaksi kirkkoa, seurakunnan omistama pappismunkin asuintalo sekä kuusi kelliaa joissa asui »köyhiä munkkivanhuksia». Kymmenkunta vuotta myöhemmin luostarissa asui munkkiponomari sekä samoin »köyhiä munkkivanhuksia».³³ Perimätiedon mukaan luostarin perusti pappismunkki *Uarlaam*, jonka elämäkertaa olemme edellä käsitelleet. Luostari tuhoutui suomalaisten hyökkäyksessä v. 1589 ja vielä parikymmentä vuotta myöhemmin oli jälleenrakennettuna vain yksi kellia, jossa asui kaksi munkkia.³⁴

Kieretin volostissa oli kaksi pientä Solovetskin siirtokuntaa. Tšuupan ja Mustajoen pogostoilla oli kummassakin luostarin talot, joissa asui muutamia munkkeja ja työläisiä suolankeittoa hoitamassa.³⁵ Molemmissa paikoissa oli luonnollisesti tšasouna, mutta varsinaisina skiittoina siirtokuntia tuskin voi pitää.

Koudassa sijaitsi Valamon luostarin suolankeittäjä, mylly ja talo, jossa asui volostinhoitaja-munkki apulaisineen. Kun tsaari antoi Valamolle itsehallinnon v. 1578, autonomia ulotettiin myös Koudan siirtokuntaan. Sen asukkaita sai tuomita vain emäluostarin igumeni tai hänen edustajansa. Se sai vielä tullitta suolaa Turtšasovan ja Holmogorin varastopaikkoihin sekä ostaa vapaasti viljaa ja muita tarvikkeita.³⁶ Siten Koudan siirtokunta muodosti autonomisen yhteisön, jota voi pitää skiittana.

Kantalahden, *Kuolan* ja *Petsamon* luostarien vaiheista olemme käsitelleet lappalaislähetyksen yhteydessä, mutta Kuolan niemimaalta kannattaa mainita vielä kaksi seurakunnallista pienoisluostaria. *Umban* pogostalla oli v. 1585 kaksi kelliaa, joissa asui »nunnavanhuksia», ja pogostan lähellä oli sekä Solovetskin että Belozerskin talot munkkeineen.³⁷ Mainitut luostarit pitivät yllä Umban seurakuntatyötä ja liittivät siihen tavanomaisen sosiaalisen pienoisluostarin hoitamisen. Toinen samanlainen yhteisö ainakin yritettiin perustaa *Ponoijoen* pogostaan v. 1575. Lappalaisten anottua kirkon elvyttämistä ja seurakuntaluostarin

perustamista tsaari suostui pyyntöön ja valtuutti munkki Feognostin toteuttamaan sen.³⁸ Hän ei kuitenkaan näytä päässeen edes seurakuntaansa, sillä kirkko jäi autioksi. Kuusi vuotta myöhemmin tsaari valtuutti Troitse-Sergievon lavran täyttämään lappalaisten toivomuksen ja antoi siitä käskykirjeen Kuolaan luvaten lavralle korvauksena puolet Ponoiojen kalastuksesta.³⁹ Pitänee päätellä, että Venäjän rikkain luostari on suorittanut tehtävän, vaikka siitä ei ole lähteissä mainintoja.

Vienan rannikolle muodostui siis tutkimallamme ajalla Solovetskin lisäksi kolme suurehkoa luostaria sekä neljä pientä luostariyhteisöä, minkä lisäksi siellä oli muutamia skiittoja. Luostariverkosto oli siis harvempi kuin etelässä, mutta aukot täytti Solovetskin laaja vaikutus. Se ei kuitenkaan jäänyt yksin hallitsemaan merta, sillä aikakauden lopulla alkoivat *Belozerskin* luostari ja *Troitse-Sergievon lavra* hankkia nautintaoikeuksia rannikolla, jonne ne ulottivat yhä enemmän omaa vaikutustaan. *Karjalanrannan Nikolain* ja *Arkangelin* luostarien lisäksi jopa *Moskovan Novospasskin* luostari sai volostin rannikolta, nimittäin osan Varsugan aluetta v. 1614.⁴⁰

Luostarien verkosto ei rajoittunut vain Karjalaan, vaan jatkui katkeamatta sen ympärillä liittäen veljestöt ja sisaristot laajempaan kokonaisuuteen. Lähimmät »heimoluostarit» olivat Inkerissä, minne muodostui keskiajalla parikymmentä pientä luostariyhteisöä.⁴¹ Näistä oli *Pähkinälinnassa* kaksi, *Nikolain* luostari linnasaareissa ja *Jumalansynnyttäjän* veljestö esikaupungissa eli posadissa. Jälkimmäinen omisti maatiloja myös Karjalan puolella Raudun pogostassa.⁴² Useita luostareita oli myös *Jaaman*, *Kaprion* ja *Lugan* (Laukaan) kaupungeissa sekä niiden ympäristössä. 1500-luvulla perustettiin ainakin viisi uutta luostariyhteisöä.

Inkerin itäpuolella oli Ladogan lääni, jonka keskuksen *Staraja Ladogan* seuduille syntyi keskiajalla kuusi askeesiyhteisöä. Tunnetuin niistä oli *Georgin* luostari, joka rakennettiin ristiretkiajalla ja jonka freskot 1100-luvun lopulta ovat Venäjän varhaistaiteen arvokkaimpia muistomerkkejä.⁴³ Luostareita syntyi myös Olhavan koskien lähelle veneiden vetotaipaleen varteen.⁴⁴

Syvärin etelä- ja kaakkoispuolella sijaitsi vepsäläisten vanha asumalue, jonka askeettiyhteisöistä kuuluisin oli *Tihvinän Jumalansynnyttäjän* luostari. Siinä säilytettiin ihmeitätekevää Neitsyt Marian ikonia, joka lienee maalattu bysanttilaisen Hodigitria ikonin mukaan keskiajan loppupuolella, mutta luostari lienee syntynyt vasta 1500-luvun alussa.⁴⁵ Legendat liittivät Tihvinän ikonin yliluonnollisen löytymisen Karjalaan, sillä niiden mukaan se ilmestyi ensi kerran kalastajille Laatokalla tai Ojatilla. Legendan ihmekertomuksista näkyy, että karjalaiset tekivät

paljon pyhiinvaellusmatkoja Tihvinään, ja erityisen kuuluisaksi ikoni tuli sen ansiosta, että siihen luottaen torjuttiin v. 1613 *Jaakko de la Gardien* yritys Tihvinän valloittamiseksi.⁴⁶ Karjalaan maalattiin myöhemmin runsaasti tämän ikonin jäljennöksiä. Tihvinän seudulle syntyi tutkimallamme ajalla neljä muuta luostaria, joista mainittakoon Iivana Julman lesken *Darjan* perustama nunnaluostari.⁴⁷ Tihvinästä parikymmentä kilometriä kaakkoon sijaitsi 1200-luvulla perustettu *Dymin* luostari, jonne Valamon munkit pakenivat sotien aikana.⁴⁸ Ojatile rakennettiin 1500-luvulla useita luostareita, joista mainittakoon Syvärin munkkien alulle panemat *Neitsyt Marian temppeleintuomisen* luostari Ojatin pogostan luona ja *Iljan* luostari Sermaksin lähellä.⁴⁹

Beloozeron läänin puolella sijaitsevista luostareista suurin ja kuuluisin oli *Belozerskin* luostari Kirilovan kaupungin luona. Sen perusti pyhä Kiril 1300-luvun lopulla ja sen vaikutus levisi jo keskiajan lopulla Karjalaan lähetystyön muodossa. 1500-luvulla se hankki myös maita ja nautinto-oikeuksia Äänisen Karjalasta sekä Vienan rannikolta. Vuosisadan lopulla se hoiti Umban seurakuntaa yhdessä Solovetskin kanssa kuten olemme todenneet. Pian se sai haltuunsa myös suolankeittämöitä eri puolilla rannikkoa.⁵⁰ Beloozeron lähellä sijaitsi muitakin luostareita, joilla oli yhteyksiä Karjalaan.⁵¹

Beloozeron läänin pohjois- ja koillispuolelta eli taipaleentakaisten tšuudien mailta olemme maininneet useita pyhiä, joiden perustamat luostarit tekivät lähetystyötä karjalaisten keskuudessa. Aivan *Kargopolin* lähistölle rakennettiin 1500-luvulla kolme luostaria, joista vanhin eli *Kristuksen kirkastuksen* luostari hankki suolankeittämöitä Vienan meren rannikolta ja jopa Suijun volostista joutuen siten kosketukseen karjalaisien kanssa.⁵² *Tšelmogorin*, *Oševenin*, *Kenajoen* ja *Pertominin* luostarien lisäksi mainittakoon Äänisjoelta *Ordoman* luostari, jossa perimätiedon mukaan ilmestyivät eräissä ikoneissa kuvatut pyhät *Nikolai*, *Varvara* ja *Paraskeva*.⁵³ Kožjärven erakkoluostari, joka tuotti useita pyhiä, tuli tunnetuksi sen jälkeen kun sinne karkoitettiin munkiksi valloitetun Kazanin tataariruhtinas, kaani *Tursas Ksangarovitš*, jonka nimi tuo mieleen Kalevalan merihirviön.⁵⁴

Vienajoen suun lähellä oli kaksi suurta luostaria, joiden nimet liittyvät karjalaisten bjarmien muinaiseen eränautintaan. *Karjalanrannan Ylienkelin* luostari eli Mihailo-Arhangelskij Korelskij lienee syntynyt 1300-luvulla paikalle, joka antoi nimensä Arkangelin kaupungille. Luostari näyttää viimeistään 1400-luvulla hankkineen maita ostoilla ja lahjoituksilla karjalaisilta omistajilta. Siihen viittaavat mm. *Iivana Toivisen* (Toivin) testamentti, sillä sukua tapaamme myös Uikujoelta

sekä *Kuuro*-suvun (Kurov) lahjoitus, mitä 1500-luvun puolella lisäsi talon myynnillä mm. *Uasili Kuvakka* (Kuvak).⁵⁵ Ylienkelin luostari vaurastui 1500-luvulla kaupan ja suolankeiton avulla varsinkin Arkangelin kaupungin perustamisen jälkeen. Se lienee tuhoutunut Puola-Liettuan kasakoiden hyökkäyksessä v. 1613 lopulla, koskapa sitä sodan jälkeen johti rakentajamunkki.⁵⁶

Karjalanrannan Nikolain luostari eli Nikolskij Korelskij syntyi Vienajoen suulle saareen 1400-luvun alussa, mutta tuhoutui ensi kerran jo v. 1419 norjalaisten hyökkäyksessä. Se elpyi nopeasti, sai maita samoin keinoin kuin muutkin suurluostarit ja vaurastui yleiseen tapaan suolankeittolla ja kaupalla.⁵⁷ Tämänkin luostarin asiakirjoissa on säilynyt muutamia suomensukuisia maiden lahjoittajain ja myyjien nimiä Karjalan rannalta kuten *Marko Šuikka* (Šuiga) ja *Teodor Saloinen* (*Soloiskij*).⁵⁸

Karjalanrannan luostari sai itsehallinnon v. 1542: viisi vuotta myöhemmin se paloi mutta rakennettiin heti uudestaan.⁵⁹ Vuosisadan loppupuolella veljestö hankki maita ja suolankeittäjäitä jopa Varsugalta ja Sumajoelta asti jatkaen siten vanhaa yhteydenpitoa karjalaisien kanssa. Lännen kasakat hävittivät senkin talvella 1613—14 ja surmasivat osan veljestöä, mutta jälleen se rakennettiin uudeksi verovapauden turvin.⁶⁰ Karjalaisille tämä luostari oli tuttu etenkin sijaintinsa ansiosta tärkeän kauppätien suulla, jossa mielellään poikettiin suojaiseen satamaan. Muuallakin kauppakeskuksissa karjalaiset joutuivat kosketuksiin luostareiden kanssa, joiden kirkot ja ristit kuuluivat kaikkialla tavanomaiseen maisemaan.

Luostarien vaiheissa tiivistyy keskitetysti koko karjalaisen kulttuurin historia tutkimallamme ajalla. Olemme havainneet, että pitkä rauhan kausi 1500-luvun alusta 1570-luvulle asti loi edellytykset karjalaisen kulttuurin suurenmoiselle kehitykselle, jota voi täysin verrata renessanssiajan kehitykseen länsimaissa. Venäjän Karjalan renessanssiaika loi omalaatuisen paikallisen kulttuurin, jossa yhdistyivät vanha suomalais-kansallinen, kalevalainen perinne sekä bysanttilais-slaavilaisen kristillisen kulttuurin tuoma lisä. Molemmat perinteen haarat elivät ja kasvoivat rinnakkain toinen toisiinsa vaikuttaen ja sulautuivat vähitellen yhtenäiseksi uuden ajan karjalaiseksi kulttuuriksi, joka jatkuvasti kehittyen säilyi hämmästyttävän omaleimaisena, rikkaana ja yhtenäisenä, lähes meidän aikaamme asti. Se antoi oman innoittavan panoksensa myös Suomen kansallisen kulttuurin kehitykseen viime vuosisadalla ja tämän vuosisadan alussa.

Tietyissä mielessä Suomen löytämä karjalainen kulttuuri on renessans-

sikauden perintöä. Silloin karjalainen asutus levisi sitkeästi Pohjois-Karjalaan, Novgorodin Lappiin ja Vienan erämaihin luoden uusia karjalaisia asutusalueita. Nuo alueet järjestyivät hallinnollisesti paikallisen itsehallinnon periaatteiden mukaisesti vaihteleviksi kokonaisuuksiksi, joissa saattoi säilyä muinainen joustavuus, liikkuvuus ja oma-aloitteisuus, mitkä osaltaan tutkivat kansallisen kulttuurin kehitystä. Tuolloin kohosi Karjalan talouselämä ennen näkemättömään kukoistukseen, kun maa- ja metsätalouden luomaa toimeentulon perustaa täydensivät teollisuuden ja kaupan laajentuminen. Aineellisen kasvun mukana seurasi myös voimakas henkinen kehitys, joka ilmeni kalevalaisen perinteen elinvoimaisena sopeutumisenä muuttuvaan kulttuuriympäristöön sekä uuden, kristillisen kulttuurikerrostuman kasvuna, joka kuvastuu etenkin pyhien kultin ja askeesin saavuttamassa suosiossa. Tähän kehitykseen liittyi toisaalta yhteiskunnan jatkuva feodaalistuminen, joka johti uusien säätyjen syntyyn sekä omaisuuden kasaantumiseen suuromistajien käyttöön, varsinkin luostareille, arkkipiispalle ja läänitysmiehille. Venäjän keskuhallinnon lujittuminen alkoi kauden lopulla vaikuttaa rajoittavasti myös paikalliseen itsehallintoon, ja venäläinen siirtolaisuus Äänisen ja Vienan Karjalassa lisäsi slaavilaisen aineksen osuutta Karjalan asutuksessa, taloudessa ja kulttuurissa syrjäyttämättä kuitenkaan kansallista perustaa Karjalan pääalueilla.

Karjalaisen kulttuurin voimakas nousu renessanssiajalla katkesi jyrkästi ja traagisesti sotiin tutkimamme aikakauden lopulla. Karjalaiset elivät idän ja lännen suurvaltojen intressialueella kuin vasaran ja alusimen välissä. Ruotsin ja Venäjän kilpailu Itämeren herruudesta sekä Itämeren ja Jäämeren välisistä strategisesti tärkeistä alueista kärjistyi yli kaksikymmentä vuotta kestäneeksi sodaksi 1570—1595. Tällöin hävitettiin Venäjän Karjalaa niin raskaasti, että tuskin koskaan aikaisemmin tai myöhemmin Karjala on joutunut sellaisen tuhon kohteeksi. Myös entiset yhteiset heimoalueet Suomen Karjala ja Savo saivat osansa tästä hävityksestä. Sitä täydensi toinen sota 1610-luvulla, jolloin Ruotsi käytti hyväkseen Venäjän hetkellistä heikkoutta ja valloitti siltä suuria maa-alueita. On miltei ihme, että näidenkin hävitysten jälkeen karjalainen kulttuuri pystyi elpymään. Tarkastelemme tutkimuksemme toisessa osassa poliittista kehitystä, joka johti tässä kuvattuun kulttuurin nousuun ja sen jälkeen lähelle tuhoa.

Liiite 1.

Maanomistus Käkisalmen läänissä v. 1500¹⁾

	Aprakka- maa		Luostarien maa		Maaherran maa		Vanha lää- nitysmaa		Pomestik- kain maa		Muut		Yhteensä	
	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.
Räisälä	3	3	21	24	9	8,5	139	155	7	8	6 ²⁾	5	185	203,5
Sakkola	14	15,5	123	198,5			143	182	25	33,5	9 ³⁾	9	314	438,5
Rautu	60	71	60	73	2	2	68	78,5	53	69,5	2 ⁴⁾	4	245	298
Et. lääni yht.	77	89,5	204	295,5	11	10,5	350	415,5	85	111	17	18	744	940
Kurkijoki	31	41	65	93	699	893	16 ⁵⁾	24			1 ⁶⁾	1	812	1052
Sortavala			52	79	749	1006					24 ⁷⁾	39	825	1124
Ilomantsi			6	11	224	313	9 ⁸⁾	11					239	335
Salmi	20	30	3	5	290	474							313	509
Pohj. lä. yht.	51	71	126	188	1962	2686	25	35			25	40	2189	3020
Summa	128	160,5	330	483,5	1973	2696,5	375	450,5	85	111	42	58	2933	3960

1) Koottu taulukoista Sergij 1905 s. 455—456. Pyöristetty puolen obšan tarkkuudella.

2) Kyytimiehillä 5 taloa ja 5 obšaa, kirkolla yksi verotila.

3) Kyytimiehillä 8 taloa ja 7 obšaa, kirkolla yksi talo ja 2 obšaa.

4) Kyytimiehillä 2 taloa ja 4 obšaa.

5) Santalahden sepät, jotka maksoivat veroa Käkisalmen kaupungin mukana maaherralle.

6) Kirkolla yksi talo ja yksi obša.

7) Kauppiaille 24 taloa ja 39 obšaa.

8) Ks. Kuujo 1959 s. 24—25.

Liite 2.

Maanomistus Äänisen Karjalassa v. 1563¹⁾

	Aprakka- maa		Luostarien maa		Arkkipiispan maa		Vanha lää- nitysmaa		Pomestik- kain maa		Muut		Yhteensä	
	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.	tal.	obš.
Pirkkinä	38	16	2	1	285	111	35	15	45	11,5			405	154,5
Venitsa	182	99	24	12									206	111
Ošta	466	197	52	17,5									518	214,5
Megra	238	112							114	20			352	132
Vytegra	206	123,5	18	13									224	136,5
Etel. lä. yht.	1130	547,5	96	43,5	285	111	35	15	159	31,5			1705	748,5
Aunus	681	290			636	340,5	7	4,5			14 ²⁾	7	1338	642
Vaasena	464	136	40	8,5	92	29	89	15					685	188,5
Ostretšina	194	78,5	147	57									341	135,5
Suoju	306	66,5	129	25			24	5,5					459	97
Kiisi	362	167	3	1			2	1					367	169
Sunku	218	148,5	2	1					12	10			232	159,5
Tolvaoja	65	31,5	261	147									326	178,5
Luot. lä. yht.	2290	918	582	239,5	728	369,5	122	26	12	10	14	7	3748	1570
Andoma	310	156,5	79	26					15	8			404	190,5
Salo	82	25,5	102	33,5									184	59
Puutoinen	238	125,5	54	18									292	143,5
Vodlajärvi	60	52,5											60	52,5
Tšolmuinen	29	14	42	14									71	28
Uikujärvi	117	71,5	203	101									320	172,5
Koill. lä. yht.	836	445,5	480	192,5					15	8			1331	646
Summa	4256	1911	1158	475,5	1013	480,5	157	41	186	49,5	14	7	6784	2964,5

¹⁾ Asuttujen talojen ja maiden mukaan. Koottu tilastosta Mjuller 1947 s. 55—57. jota on täydennetty ja tarkistettu PKOP:n mukaan ja pyöristetty puolen obšan tarkkuudelle. Aunuksen ja Kiisin pogostojen alku puuttuu. Paikallisten luostarien omia maita ei näy tarkoin lähteissä. Arkkipiispan maiden pomestikkoja ei ole merkitty erikseen.

²⁾ Kauppiasvolosti.

Suolankeittämöt Vienan rannikolla 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa

	Käytössä	Autiona	Yhteensä	Näistä Solovetskin luostarin hallussa
Vienajoen—Äänisjoen ranta				
Kuja	2 ?		2 ?	2
Nenoksa	13	6	19	2
Luda	?	?	?	useita
Lämsä	4 ?	4 ?	8	4
Puurniemi	4		4	4
Pijala	2		2	2
Turtšasovan volosti	9 ?	5 ?	14 ?	14
Yhteensä	34 ?	15 ?	49 ?	28 ?
Äänislahden ranta				
Unesma				
Njuhtsa (1500-luv. lop.)	22		22	useita
Kolesma	9		9	2 ?
Suma	19	6	25	13 ?
Virma	8	1	9	4 ?
Kuivaniemi	5		5	4 ?
Siisna	3		3	?
Yhteensä	66	7	73	23 ?
Kemin ranta				
Suiku (1598)	9	21	30	5 ?
Kemi (1500-luv. lop.)	20		20	?
Usmana				
Kesäjoki				
Ponkama				
Kuusema				
Yhteensä	29	21	50	5 ?
Kantalahden ranta				
Kieretti	35	23	58	11
Tšuupa	5		5	2
Nilmolahti	1		1	1
Mustajoki	3		3	3
Kouta	?		?	?
Kantalahti (1624)	4		4	
Yhteensä	48	23	71	17 ?

Turjan ranta

Porjalahti	20		20	2	
Umba	8		8	2	
Varsuga	?		?	?	
Yhteensä		28	28	4 ?	
<hr/>					
Vienajoen—Äänisjoen ranta	yht.	34 ?	15 ?	49 ?	28 ?
Äänislahden ranta	»	66	7	73	23 ?
Kemin ranta	»	29	21	50	5 ?
Kantalahden ranta	»	48	23	71	17 ?
Turjan ranta	»	28 ?		28 ?	4 ?
Kaikkiaan		205 ?	66	271 ?	77 + useita muita

UENÄJÄN KARJALAN JA LAPIN KIRKOT 1478—1617

I. KAKISALMEN LÄÄNI

RAUTU

Kirkot: Pogostalla 1500: 1) Basileios Suuren kirkko, jossa 1569 Nikolain kappeli; 1569 lisäksi 2) Uspenien kirkko.

Kappelit: Ei kappeleita.

Tšasounat: 1500: Liipua, Kostino, Mckri; 1539 lisäksi Bulnejevo.

SAKKOLA

Kirkot: Pogostalla 1500: 3) Mikaelin k., jossa 1569 a) Kristuksen kasteen kapp. b) Nikolain kapp.; 1569 lisäksi 4) Jumalansynnyttäjän suojeluksen k., 5) Nikolain k. *Kappelit* 1569: Suvannon Taipale: 6) Nikolain k., 7) Kolminaisuuden k., 8) 1585 Pyhäjärvi.

Tšasounat: 1500: (Suvannon Taipale),¹ Kelja, Petäjärvi, Vilokkala, Lahnavalkama.

KAKISALMI

Kaupungissa 1500: 9) Ylösnousemuksen k., jossa 1569 Sergein kapp.

RAISÄLÄ

Kirkot: Pogostalla 1500: 10) Ylösnousemuksen k.

Kappelit 1585: 11) Unnunkoski, 12) Koverila.

Tšasounat 1500: Särkisalo.

KURKIJOKE

Kirkot: Pogostalla 1500: 13) Jumalansynnyttäjän syntymän k.; 1571 lisäksi 14) Johannes Kastajan syntymän k.

Kappelit 1571: 15) Sorola (Georgin), 16) Mikli (Nicolain), 17) Tervu (Kristuksen kirkastuksen, 1618 Ylienkehi Mikaelin), 18) Veijala (Profeetta Eliaan, 1599 Nicolain), 19) Joukio (Jumalansynnyttäjän syntymän), v. 1585—1618 lisäksi kappelit: 20) Uukuniemi, 21) Tiurala (Ristin ylentämisen), 22) Koitsanlahti, 23) Lapinlahti, 24) Tyrjä, 25) Sammatlampi.

Tšasounat 1585—1618: Kumola, Kesvalahti, Tervajärvi, Totkiniemi, Iijärvi.

SORTAVALA

Kirkot: Pogostalla 1500: 26) Nicolain k.; 1618: 27) toinen nimeltä mainitsematon k.

Kappelit 1582—1618: 28) Otsoinen, 29) Möltsälä, 30) Kitee, 31) Impilahti, 32) Suis-tamo, 33) Suojärvi.

Tšasounat: (1500: Kitee).

ILOMANTSI

Kirkot: Pogostalla 1500: 34) Profeetta Eliaan kirkko.

Kappelit 1585—95: 35) Pälkjärvi, 36) Soanlahti, 37) Tohmajärvi, 38) Liperi, 39) Liek-sa, v. 1618 lisäksi: 40) Pirttipohjan Iljälä, 41) Pälksaari, 42) Leppälahti.

SALMI

Kirkot: Pogostalla 1500: 43) Ylösnousemuksen kirkko.

¹ Kappeleiksi kehittyneet tšasounat on merkitty sulkuihin.

II. AÄNISNIEMEN LÄÄNI

I. Eteläiset pogostat

PIRKKINÄ

Kirkot: Pogostalla 1563: 1) Kristuksen syntymän k., jossa Jumalansynnyttäjän suoje-
luksen kapp., 2) Nikolain k., jossa Johannes Krystostomoksen kapp.

Kappelit 1563: 3) Karmelin vuori pogostaa vastapäätä (Johannes Kastajan syntymän),
4) Kontuinen (Ylienkehi Mikaelin), 5) Jandoma (Nikolain).

Tšasounat 1563: Logovitsa, Varpala, Muljeva.

VENITSA

Kirkot: 1496 Pogostalla: 6) Profeetta Eliaan k.; 1563 lisäksi 7) Georgin k.

Kappelit 1563: 8) Ojatti (Uspenien), 9) Honkajärvi (Nikolain), 10) Karhanitsa
(Georgin).

Tšasounat 1496: (Ojatti).

OŠTA

Kirkot: Pogostalla 1563: 17) Kristuksen syntymän k., jossa Ylienkehi Mikaelin kapp.

Kappelit 1496: 13) Simjärvi (Georgin); 1563: 14) Latva (Georgin), 15) Vodlitsa (Geor-
gin), 16) Kalajoki (Nikolain).

Tšasounat 1496: Päsijärvi, (Latva); 1563 lisäksi Kusrajoki, Kurvoila, Pirttipuro, To-
rasjärvi.

MEGRA

Kirkot: Pogostalla 1563: 21) Jumalansynnyttäjän suoje-
luksen k. ja 22) Nikolain k.

Kappelit 1563: 18) Undjärvi (Jumalansynnyttäjän syntymän), 19) Peltokaski (Pro-
feetta Eliaan); 1583 lisäksi 20) Kuštjärvi (Ylienkehi Mikaelin).

VYTEGRA

Kirkot: 1563 pogostalla: 21) Jumalansynnyttäjän suoje-
luksen k. ja 22) Nikolain k.

Kappelit 1563: 23) Rakula (Uspenien), 24) Almojärvi (Profeetta Eliaan).

Tšasounat: Pipujeva, Argujeva.

II. Luoteiset pogostat

AUNUS

Kirkot: 1560-luvulla pogostalla: Ienimä- ja Aunuksenjokien haarassa, pohjoisrannalla
25) Jumalansynnyttäjän syntymän k. ja saarella 26) Nikolain k. Toinen, itsenäinen
arkkipiispan votšinan pogosta Aunuksenjoella Saarimäessä (Kotkatjärven lähellä),
siinä 1580: 27) Profeetta Eliaan k., 28) Johannes Kastajan k.

Kappelit 1560-luvulla: 29) Tulomajärvi (Nikolain), 30) Vitele (Georgin), 31) Säämä-
järvi (Uspenien).

Tšasounat n. 1500: (Tulomajärvi).

VAASENA

Kirkot: Pogostalla 1563: 32) Ylösnousemuksen k.; 1580 lisäksi 33) Profeetta Eliaan
k., jossa Nikolain kapp.

Kappelit 1563: 34) Lojanitsa (Georgin), 35) Pyhäjärvi (Nikolain), 36) Pitmäjärvi (Ju-
malansynnyttäjän suoje-
luksen), 37) Simanisto (Georgin); 1583 lisäksi 38) Kokovitsa
(tod. näk. Kuusjärven Kukoiniemi, Jumalansynnyttäjän syntymän).

Tšasounat 1496: Mätäskylä.

OSTRETSINA

Kirkot: Pogostalla 1563: 39) Jumalansynnyttäjän syntymän k., jossa Nikolain kapp.,

40) Jumalansynnyttäjän suojeleksen¹ 1583 lisäksi 41) Nikolain k.;
Kappelit 1543: 42) Latva (Uspenien), 43) Soutjärvi (Georgin), 44) Juksovitsa (Georgin);
1563 lisäksi 45) Iivinä (Uspenien), 46) Šoksa (Nikolain).

SUOJU

Kirkot: Pogostalla 1563: 47) Nikolain k., 48) Johannes Kastajan syntymän k.
Kappelit 1563: 49) Kontupohja (Uspenien, yhteinen Kiisin kanssa), 50) Munjärvi
(Profeetta Eliaan).

KIISI

Kirkot: Pogostalla 1583: 51) Kristuksen kirkastuksen k., 52) Jumalansynnyttäjän suo-
jeleksen k.

Kappelit 1563: 53) Suurilahti (Profeetta Eliaan).

Tšasounat: Lemmitynsaari, Heinälahti.

SUNKU

Kirkot: Pogostalla 1563: 54) Nikolain k., 55) Profeetta Eliaan k.

TOLVAOJA

Kirkot: Pogostalla 1563: 56) Georgin k., jossa Nikolain kapp., 57) Kolminaisuuden k.

Kappelit 1563: 58) Kuusiranta (Jumalansynnyttäjän syntymän), 59) Tubajärvi (Juma-
lansynnyttäjän syntymän).

III. Koilliset pogostat

ANDOMA

Kirkot: Pogostalla 1563: 60) Nikolain k., jossa Uspenien kapp., 61) Kristuksen kir-
kastuksen k.

Kappelit 1563: 62) Tudojärvi (Profeetta Eliaan).

Tšasounat n. 1500: (Tudojärvi).

SALO

Kirkot: Pogostalla 1563: 63) Kristuksen kirkastuksen k., 64) Uspenien k.

Kappelit: 1563: 65) Kauppiaanjärvi (Georgin).

Tšasounat, n. 1500: (Kauppiaanjärvi); 1563: Vodlajärvi, Negižma.

PUUTOINEN

Kirkot: Pogostalla 1563: 66) Nikolain k., 67) Kolminaisuuden k.

Kappelit 1563: 68) Urmojärvi (Jumalansynnyttäjän syntymän), 69) Kolotjärvi (Niko-
lain).

Tšasounat n. 1500: (Urmojärvi, Kolotjärvi); 1563: Krivtsa, Sumajärvi, Voibutsa
(Vodlajoella).

VODLAJÄRVI

Kirkot: Pogostalla 1563: 70) Jumalansynnyttäjän syntymän k., 71) Pietarin ja Paava-
lin k.

Kappelit (Ei ole; Iljan kappeli sijaitsi Kargopolin läänin puolella).

Tšasounat 1563: Igoinicmi, Tšuujala.

TSOLMUINEN

Kirkot: Pogostalla 1563: 72) Pietarin ja Paavalin k., 73) Kristuksen kasteen k.

Kappelit 1563: 74) Puutoisvaara (Georgin).

UIKUJÄRVI

Kirkot: Pogostalla 1563: 75) Kristuksen kirkastuksen k., 76) Profeetta Eliaan k.

Kappelit 1563: Njuhtsa: 77) (Nikolain k.), 78) (Klemensin k.), 79) Unesma (Nikolain),
Suma: 80) (Nikolain k.), 81) (Uspenien k.), 82) Kolesma (Klemensin), 83) Virma

¹ Todennäköisesti kappeli muutettu kirkoksi.

(Pietarin ja Paavalin), 84) Siisna (Nikolain) 85) Sorokka (Kolminaisuuden).
Tšasounat 1400-luv. lopulla: (Suma, Siisna, Sorokka).

III. NOUGORODIN LAPPI (1597)

Lintujärvi: 86) Nikolain k.

Semsjärvi: 87) Jumalansynnyttäjän syntymän k.

Selki: 88) Kristuksen kirkastuksen k.; 89) Himolan kapp.

Paatene: 90) Nikolain k.

Rukajärvi: 91) Kristuksen kirkastuksen k.; 92) Repolan kapp.

Suikujärvi: 93) Profeetta Eliaan k.

Paanajärvi: 94) Profeetta Eliaan k.

Suiku: Pogostalla 1500: 95) Nikolain k.; 1597 lis. 96) Klemensin k.

IV. UIENAN RANNIKKO

Kemi 1560-luv.: Pogostalla 1) Uspenien k., 2) Nikolain k.

Kieretti 1563: Pogostalla 3) Georgin k., 4) Nikolain k.

Tšasounat 1563: Tšuupa, Mustajoki.

Kouta: 5) Pogostalla ollut ainakin yksi kirkko ennen 1590.

Kantalampi: 6) 1560-luv. main. »posadi» eli asutustaaajama, tod. näk. oli myös kirkko.

Umba: Pogostalla 1585: 7) Ylösnousemuksen k., 8) Pietarin ja Paavalin k., Välijärvellä (autiona) 9) Ylösnousemuksen k., tod. näk. jäi kappeliksi tai tšasounaksi.

Uarsuga: Pogostalla joen itärannalla 1575: 10) Nikolain k., 11) Pietarin ja Paavalin k., länsirannalla: 12) Uspenien k.

V. UILLI LAPPI

Kuola ennen 1607: 13) Neitsyt Marian ilmestyksen k.

Näätäjä 1560-luv.: 14) Georgin kapp.

Paatsjoki 1560-luv.: 15) Boris-Glebin kapp.

Ponoi ennen 1575: pogostalla 16) Pietarin ja Paavalin k.

Kirkkojen alueellinen jakautuminen ¹⁾

	Pää- seurak.	Kappe- liseu- rak.	Pää- kirk- koja	Kappe- likirk- koja	Tša- sounia	Luost. kirk- koja	Kirkko- ja yht.
Käkisalmen etel. lääni	4	4	7	5	8	6	26
» pohj. lääni	4	25	6	25	5	6	42
Käkisalmen lääni yht.	8	29	13	30	13	12	68
Äänisniemen lääni etel. pog. ..	5	15	9	15	10	10	44
» luot. pog. ..	7	18	17	18	3	16	54
» koill. pog. ..	6	13	12	14	7	3	36
Äänisniemen lääni yht.	18	46	38	47	20	29	134
Novgorodin Lappi	8	2	9	2	—	1	12
Vienan rannikko ja villi Lappi	8	(1) ²	13	3	2	7	25
Summa	42	77	73	82	35	49	239

¹⁾ Tilastoon on merkitty erilliset kirkkorakennukset. Pääkirkkoihin rakennettuja kappeleita ei ole otettu huomioon.

²⁾ Umban Välijärven vanha pogosta, jonka kirkko oli autiona v. 1585, lienee jäänyt vaille omaa papistoa.

VENÄJÄN KARJALAN JA LAPIN LUOSTARIT 1478—1617¹

I. KÄKISALMEN LÄÄNI

SAKKOLA

1) *Konevitsa*. Jumalansynnyttäjän syntymän pääkirkko, jossa 1500-luv. Anufrios Suuren kapp.; 1500-luv. lis. Vapahtajan k. Perusti munkki Arseni v. 1393. Ihmeitä-tekevä Jumalansynnyttäjän ikoni. Suurluost. (Zverinskij n:o 255. MIK).

2 srk) *Sakkolan luost.* Tod.näk. Nikolain luost. pogostalla. V. 1569 mainitaan kolme nunnaa ja yksi munkki. (TsGADA fond 178 n:o 7).

KÄKISALMI

3 srk) *Ylösnousemuksen luost.* Tod. näk. seurakunnallinen. Main. 1500 ja 1569 verokirjoissa. Hävisi 1570—1617 sodissa. (Zver. 1539).

4. *Georgin luost.* 1500 verokirjassa. Nunnaluost. Main 1569. Hävisi kuten ed. (Zver. 2237).

5) *Johannes Kastajan luost.* Vuoksen suulla, 1500 ja 1569 verokirjoissa. Hävisi kuten ed. (Zver. 1618).

6) *Nikolain luost.* 1500 ja 1569 verokirjoissa. Hävisi kuten ed. (Zver. 1807).

7) *Kolminaisuuden luost.* V. 1569 verokirjassa. Hävisi kuten ed. (TsGADA fond 137 n:o 7).

KURKIJOKI

8) *Heinsimä*. Kolminaisuuden luost. Main. tsaarin rugaluettelossa 1570-luv. minkä perusteella siellä oli 12 munkkia. Hävitettiin tod. n. 1581. Autiona 1586. (Zver. 2150. Zapis 1856).

9) *Kannansaari*. Jumalansynnyttäjän syntymän luost. Main. 1570-luv. aprakkakirjassa. Hävitettiin tod.näk. 1573. Autiona 1589. (AM II: 2 s. 375. VA 5640).

SORTAVALA

10) *Ualamo*. Kristuksen kirkastuksen luost. Perustivat tod.näk. 1100—luv. (toisten tietojen mukaan 1329) Sergei ja Herman. Suurluost. (MIK. Zver. 95. ALOII fond 238: op. 2 n:o 319/1).

11) *Skiitta Pyhäsaarella* Valamon koillispuolella. Perusti erakkolana Aleksanteri Syväriläinen 1470-luv. (Zver. 8).

12) *Uainila*. Nikolain luost. Möntsölän kylässä. Autiona 1589. (VA 5640).

ILOMANTSI

12) *Kuhasalon* luost. Pielisjoen suulla. Perusti kansanperinteen muk. pappismunkki Ilja. Autiona 1585, 1589 ja 1618. (KA Finska cameralia 4: 1. VA 5640, 6045^a).

SALMI

13) *Orusjärvi*. Nikolain luost. Autiona 1585, 1589 ja 1618. (Läht. kuten ed.).

KÄNISNIEMEN LÄÄNI

I Eteläiset pogostat

PIRKKINA

14) *Syväri*. Kolminaisuuden pääk. sekä Jumalansynnyttäjän suojeluksen k. ja Kris-

¹ Seurakunnallisten luostarien numeron jälkeen on merkitty lyhennys srk. Vain tärkeimpiä lähteitä mainitaan. Skiitat on numeroitu erikseen etumerkinnällä S.

tuksen kirkastuksen k. Perusti Aleksanteri Syväriläinen 1400-luvun lopussa. V. 1582 siinä oli 85 munkkia. Suurluost. (Zver. 607. MIK. AI. RIB. ALOII fond 3 op. 1—2)

15 srk) *Pirkkinä*. Tod. näk. Nikolain luost. pogostalla. V. 1563 igumeni ja 28 munkkia. Hävitettiin 1581 sekä 1610-luv. (Zver. 1978. PKOP. Nevolin 1853).

16 srk) *Pirkkinä*. Johannes Kastajan syntymän luost. pogostan vastap. Syvärin rannalla. V. 1563 igumenia ja 29 nunnaa. Hävitettiin 1581. (PKOP s. 82—83).

17) *Storoženo*. Nikolain ja Uspenien luost. läh. Syvärin suuta. Perusti ent. rosvo Kiprian 1500-luv. puoliv. jälkeen. Tod. näk. tuhoutui 1500-luv. lop. Ojatin pog. puolella. (Nevolin. Zver. 1009).

VENITSA

18) *Padani*. Nikolain pääk. 1600 lis. Aleksanteri Syväriläisen k. ja 1617 Neitsyt Marian temp. tuomisen k. Perusti Kornili n. 1549. V. 1563 igumeni ja 6 munkkia, 1583 igumeni ja 11 munkkia (Zver. 1129 ja 1789. PKOP. Nevolin).

OŠTA

19) *Syvärinniska*. Kristuksen taivaaseenastumisen pääk. ja Neitsyt Marian ilmes-tyksen k., jossa Nikolain kapp. Perusti Terapont tod. näk. 1500-luv. alkup. V. 1563 igumeni ja 25 munkkia. Kärsi hävityksestä 1581. (Zver. 734. PKOP. Nevolin).

MEGRA

20 srk) *Megra*. Kristuksen syntymän luost. pogostalla. V. 1563 pääk. yhteydessä Ylienkeleli Mikaelin kapp., igumeni, 9 munkkia ja 6 nunnaa. (PKOP. Nevolin).

21 srk) *Undjärvi*. Jumalansynnyttäjän syntymän k. sekä 6 kelliaa, joissa v. 1563 asui 5 munkkia ja 3 nunnaa. Tod.näk. seurak. papin johtama sos. luost. (PKOP. Nevolin).

22 srk) *Paltega*. 1563 Profcetta Eliaan k:n luona 8 munkkia ja 6 nunnaa. Kuten ed. (PKOP s. 212).

23 srk) *Kuštozero*. V. 1583 ylienkeleli Mikaelin k. sekä 4 kelliaa, joissa asui »köyhiä». Tod.näk. kehityksen alussa ollut luost. yht. (Nevolin s. 177).

VYTEGRA

24) *Lužandajärvi*. Kolminaisuuden luost. Per. Gerasim tod.näk. 1500-luv. puoliväl. V. 1583 siellä eli pakolaisena Heinsimän igumeni Pimen sekä 7 munkkia. (Zver. 2109. Nevolin).

25 srk) *Almojärvi*. Profcetta Eliaan luost. pogostan kaakkoisrajalla. Lienee syntynyt tsaari Fedorin ajalla 1584—98. (Zver. 1627).

26 srk) *Uytegra*. V. 1563 seurakuntakirkkojen luona pogostalla 9 munkkia ja 12 nunnaa. Pogostalla 2 pappia. Tod.näk. sos. luost. yhteisö. (Zver. 1891. PKOP. Nevolin).

27 srk) *Rakula*. V. 1563 Hutynin luost. maalla Uspenien k., papisto sekä 5 munkkia ja 5 nunnaa. Tod.näk. Hutynin luost. alainen sos. luostari (PKOP s. 204).

II. Luoteiset pogostat

AUNUS

28) *Ondrusova*. V. 1563 Nikolain pääk. sekä Neitsyt Marian temp. tuomisen k., igumeni ja 17 munkkia. Per. 1500-luvun alkup. läänitysmies Andrei Zavališin, munkkinimeltä Adrian. Hävitettiin 1578—80 (Zver. 344. PKOP. Nevolin).

29) *Uaasjärvi*. Kristuksen kirkastuksen luost. Per. 1500-luv. alkup. Nikifor ja Genadi. Tuhoutui 1612—13. (Zver. 193).

30) *Säntämä*. Kolminaisuuden luost. Per. Atanasi tod. näk. 1560-luv. Siinä oli ollut

10 munkkia, mutta 1577 oli autiona maariitojen vuoksi. Hävitettiin 1582. (Zver. 1215. MIK n:o 176. Nevolin).

31 srk) *Aunus*. Jumalansynnyttäjän syntymän luost. pogostan läh. V. 1583 siellä oli pappismunkki sekä 10 sodassa tuhottua kelliaa. V. 1629 pappismunkki sekä munkkeja ja nunnia. (Zver. 1968. Nevolin).

VAASENA

32) *Heuroila*. Uspenien luost. nyk. Mjatusovan kylässä saarella, johon Herman Solovetskilainen oli haudattu väliaik. 1478. Main. Synodikassa 1500-luv. lop. (Zver. 2240).

33 srk) *Vaasena*. V. 1563 pogostalla kellioita, joissa asui 6 munkkia ja 11 nunnaa. Hävitettiin 1581. (PKOP. Nevolin).

34 srk) *Semenitsa*. V. 1583 kappelin luona 4 kelliaa, joissa asui »köyhiä». Tod.näk. sos. luostari. (Nevolin s. 158).

OSTRETŠINA

35) *Maasjärvi*. Profeetta Eliaan luost. Perustajana pidetään Joasafia jonka johdossa v. 1563 oli 17 munkkia, mutta verokirjan muk. luost. oli autiona v. 1496, joten J. lienee elvyttänyt aikaisemman luost. Hävitettiin 1610-luv. (Zver. 822. PKOP).

36) *Jääsjärvi*. Neitsyt Marian ilmestyksen pääk., jossa Nikolain kapp. Per. Šoksan kylässä syntynyt Joon 1570-luv., 8 munkkia v. 1583. (MIK n:o 250. Nevolin. Zver. 581).

37) *Pruusino*. Nikolain luost. Per. tod. näk. Benjamin 1500-luv. puoliv. V. 1583 pappismunkki ja 10 munkkia. (Zver. 974. Nevolin).

38 srk) *Latva*. Johannes Kastajan luost. kappelin luona. 15 munkkia v. 1583. (Zver. 1630. Nevolin).

39 srk) *Iivinä* V. 1563 kappelikirkon luona 6 kelliaa, joissa asui nunnia. (PKOP s. 104).

40 srk) *Soutjärvi* V. 1563 kappelik. Rostkinin luost. maalla ja sen luona 7 nunnaa (PKOP s. 109).

41 srk) *Šoksa*. V. 1583 kappelikirkon luona munkkiponomari sekä köyhiä »vanhuksia» neljässä kelliaassa. (Nevolin s. 159).

SUOJU

42 srk) *Suoju*. Nikolain luost. pogostalla. V. 1563 igumeni, 9 munkkia ja 3 nunnaa. Tuhottiin 1581. 4 munkkia v. 1585. (Zver. 1833. PKOP. Nevolin. AM II: 2 s. 397).

43) *Kolovoisaari*. Jumalansynnyttäjän syntymän luost. Suojunjoen saarella. Per. n. 1568 ja luvan mukaan siihen sai asettua 2 pappismunkkia, yksi munkkidiakoni ja 12 munkkia. Main. 1592. (Zver. 1977 ja 1833).

44) *Solomanni*. Pietarin ja Paavalin luost. Äänisen ja Lohmojärven välisessä niemikkeessä. Per. Kassian 1580-luv. Kirkko vihittiin v. 1589 ja toinen tod.näk. hävityksen jälkeen 1599. (Zver. 1152. MIK n:o 262).

KIISI

45) *Naattilahti*. Perimätiedon muk. per. 1400-luv. ja 1520-luv. yhdistettiin Kliimon luostariin. (Zver. 1845).

46) *Kliimo*. Kolminaisuuden ja Nikolain luost. saarella Äänisniemen kärjessä. Per. Novg. posadnikan poika Joan, munkkinimeltä Joon n. 1520. V. 1563 main. 2 kirkkoa, igumeni ja 26 munkkia: v. 1583 igumeni, 2 pappismunkkia, munkkidiakoni ja 29 munkkia. Kärsi hävityksestä v. 1592. Suurluost. (Zver. 249. GIM, OPI fond 450 n:o 275*).

47) *Uasasaari*. Kristuksen kirkastuksen ja Nikolain luost. Per. tod.näk. 1570-luv. V. 1585 kirkko, pappismunkki David ja veljestö. V. 1591 sitä johti luost. rakentajana tunnettu Josif ja siinä oli jo 2 kirkkoa. (Zver. 2042. AM II: 2 s. 406—).

SUNKU

48) *Paleostrov*. Jumalansynnyttäjän syntymän ja profeetta Eliaan luost. Palein saarella. Per. Kornili tod.näk. 1300-luv. V. 1563 igumeni ja 55 munkkia. Tuhottiin 1610-luv. Suurluost. (Zver. 1035. MIK, PKOP. Nevolin).

49 srk) *Sunku*. Nikolain ja Profeetta Eliaan luost. pogostalla. Per. tod.näk. 1400-luv. lop., v. 1563 igumeni sekä 20 munkkia ja 14 nunnaa. (Zver. 2233. PKOP. Nevolin).

III. Koilliset pogostat

ANDOMA

50) *Muroma*, Johannes Kastajan pääk., v. 1563 myös Uспенien ja Lasaruksen kirkot sekä 3 pappismunkkia ja 35 munkkia. Per. kreikkal. Lasari 1300-luv. Hävitettiin v. 1612. Suurluost. (Zver. 301 PKOP. MIK. Nevolin).

51 srk) *Andoma*. Nikolain luost. pogostalla. V. 1563 Hutynin luostarin talo sekä 15 munkkia ja 16 nunnaa, v. 1583 myös pappismunkki. (Zver. 1368. PKOP. Nevolin).

52 srk) *Tudojärvi*. Kappelin luona 6 munkkia v. 1563. Tod.näk. sos. luostari. (PKOP s. 193).

SALO

53 srk) *Salo*. Kristuksen kirkastuksen ja Uспенien luost. pogostalla. Main. v. 1505; 1563 igumeni, 14 munkkia ja 6 nunnaa. (Zver. 2227. MIK. PKOP. Nevolin).

PUUTOINEN

54 srk) *Puutoinen*. Nikolain ja Kolminaisuuden luost. pogostalla. V. 1563 igumeni, viisi nunnaa ja yksi munkki, 1583 main. 6 kelliaa ja proskurnitsanunna. (PKOP. Nevolin).

UIKUJARVI

S2) *Sorokka*. Kolminaisuuden skiitta, Solovetskin alainen. Per. 1400-luv., autiona 1511—51. V. 1563 pappismunkki ja 2 kelliaa, tiakka ja ponomari, tod.näk. munkkeja. (MIK. PKOP. Nevolin).

55 srk) *Siisna*. Nikolain luost. kappelin luona. Solovetskin alainen. V. 1583 munkkeja 4 kelliaassa. (Nevolin s. 168).

S3) *Uirma*. V. 1563 Solovetskin talo, jossa asui munkkeja sekä luost. volostinhoitaja. Main. v. 1548. (MIK. PKOP).

S4) *Kolesma*. V. 1563 Solovetskin talo ja volostinhoitajamunkki apulaisineen. (PKOP s. 161).

NOVGORODIN LAPPI

SUIKUJARVI

56) *Muujärvi*. Kolminaisuuden luost. Muujärven saarella Kevätjärven lähellä. Per. Kassian tod.näk. 1580-luv.; 5 munkkia v. 1591. (Zver. 2136. MIK. GBL fond 178 n:o 6632).

VIENAN RANNIKKO

57) *Solovetski*. Kristuksen kirkastuksen ja Uспенien pääkirkot sekä Nikolain k. 1400-luv. lop. Per. Savvati ja Herman 1420-luv. sekä Sosima, joka kuoli 1478. Kivikirkot: 1557 Uспенien k., jossa Joh. Kastajan kuoleman kapp.; 1566 Kristuksen kir-

kastuksen k., jossa alakirkossa 2 kappelia: a) Ylienkeleli Mikaelin, b) Sosiman ja Savvatin; yläkirkossa 4 kappelia: c) 70 apostolin, d) 12 apostolin, e) Teodoros Stratilaksen, f) Joh. Klimakoksen; v. 1584 Nikolain k.; 1605 Uспенien kirkkoon Dimitri Selunskin kapp. Suurluost. Munkkeja 1500-luv. tod. näk. 200—300. (MIK. PKOP. Zver. 1151. TsGADA ym).

S5) *Hanhisaari*. Kolminaisuuden crakkola ja myöhemmin skiitta. Solovetskin alainen, josta v. 1584 Nikolain puukirkko Hanhisaareen. Skiitan per. Eleazar joka asettui sinne 1610-luv. ja sai luvan luost. perustamiseen 1620. (Zver. 1257. Dosifej s. 38).

58 srk) *Kieretti*. Georgin ja Nikolain luost. pogostalla. V. 1563 ruokasali, pappismunkki ja viisi kelliaa, joissa munkkiponomari sekä nunnia. Per. tod. näk. Varlaam 1500-luv. alkupuolella. (Zver. 1463. SGKE II n:o 137, 138).

S6) *Kouta*. Valamon luost. talo, suolankeittäjä ja mylly. Sai itschallinnon v. 1578. (MIK 185).

59) *Kantalahti*. Jumalansynnyttäjän syntymän luost. Per. tod.näk. 1540-luv. Itschallinto 1554. (Zver. 858. ALOII fond 155 n:o 900).

60 srk) *Umba*. Kristuksen ylösnousemuksen sekä Pietarin ja Paavalin luost. pogostalla. V. 1585 kaksi kelliaa, joissa »nunnavanhuksia». Sitä pitivät yllä Solovetskin ja Kirilovan luost. yhdessä. (SGKE I n:o 285).

VILLI LAPPI

61) *Petsamo*. Kolminaisuuden luost. Per. Trifon 1530-luv., rakensi kappelit Paatsjoelle ja Näätämöön. Hävitettiin 1589. (Zver. 360. SGKE II. Mikkola 1941).

62) *Kuola*. Kolminaisuuden luost. Per. Teodorit 1540-luv. (Zver. 1284).

63 srk) *Ponoi*. V. 1575 Pietarin ja Paavalin k. ja tod.näk. sos. luost. autiona. V. 1581 sen elvyttäminen uskottiin Troitse-Sergievon lavralle. (Zver. 1917. MIK. AAE I. SGKE I).

Luostarien alueellinen jakautuminen
I. Käkisalmen lääni

	Erillisiä luost.	Seurakunnall. luost.	Skiittoja	Yht.
Käkisalmi	4	1	—	5
Sakkola	1	1	—	2
Kurkijoki	2	—	—	2
Sortavala	2	—	(1)	2
Ilomantsi	1	—	—	1
Salmi	1	—	—	1
Yhteensä	11	2	(1)	13
II. Äänisniemen lääni				
a) Etel. pogostat				
Pirkinä	2	2	—	4
Venitsa	1	—	—	1
Ošta	1	—	—	1
Megra	—	4	—	4
Vytegra	1	3	—	4
Yhteensä	5	9	—	14
b) Luot. pogostat				
Aunus	3	1	—	4
Vaasena	1	2	—	3
Ostretšina	3	4	—	7
Suoju	2	1	—	3
Kiisi	3	—	—	3
Sunku	1	1	—	2
Yhteensä	13	9	—	22
c) Koill. pogostat				
Andoma	1	2	—	3
Salo	—	1	—	1
Puutoinen	—	1	—	1
Tšolmuinen	—	—	—	—
Uikujärvi	—	1	(3)	1
Yhteensä	1	5	(3)	6
Käkisalmen lääni	11	2	(1)	13
Äänisniemen lääni	19	23	(3)	42
Novgorodin Lappi	1	—	—	1
Vienan rannikko ja Villi Lappi	4	3	(2)	7
Kaikkiaan	35	28	(6)	63

VENÄJÄN KARJALAN JA LAPIN PYHÄT VUOTEEN 1617¹
(Karjalan lähialueiden pyhiä on merkitty mukaan ilman numerointia).

I. 1100—1200-luvuilta

1—2) SERGEI JA HERMAN VALAMOLAISET. Elivät tod.näk. 1100-luv. Sergei oli perimätiedon mukaan kreikkalainen ja Herman karjalainen. Eräät lähteet mainitsevat heidän jäännöstensä siirron Novgorodista Valamoon v. 1163. Erään lähteen mukaan Sergei tuli Valamoon vasta 1329. El.kerrasta säilynyt vain alku 1500-luv. alkupuolen teksissä »Valamon kertomukset». Muistopäivä (mp.) 28. 6. ja 11. 9. (Moisejeva 1958. Kirkinen 1963).

II. 1300-luvulta

KIRILL TŠELMOGORILAINEN. Tod.näk. 1300-luv. Per. Tšelmogorin luost. Kargopolin luosteipuolelle. Teki lähetystyötä tšuidien keskuudessa. Paikall. kultti ja el.kerta 16.—17. vs:lta. Mp. 8. 12.

3) KORNILI PALEOSTROVILAINEN. Tod.näk. 1300-luv. (er. läht. muk. 1100-luv.). Kotoisin Pihkovan seudulta, kilvoitteli Valamossa ja perusti Paleostrovian luost. Paikall. kultti. Mp. 19. 5. (Barsukov. Nikodim. GIM Vahram. 78).

4) LASARI MUROMALAINEN, k. 1391. Per. Muroman luost. Teki läh.työtä karjalaisten ja lappalaisten keskuudessa. Kultti 1400-luvulla. Mp. 8. 3. (Barsukov. Nikodim. Amvrosij V. IRLI Peretssa n:o 223).

STEFAN PERMILAINEN, k. 1396. Teki läh.työtä syrjäänien keskuudessa, loi syrjäänien aakkoset, Komin piispa. Kultti 1400-luv. Mp. 26. 4.

VASSIAN KRESTOMIRILAINEN. Per. Krestomirin luost. Äänisjoelle 1300-luv. tai 1500-luv. alkup. Paikall. kultti. Mp. 3. 9.

III. 1400-luvulta

ALEKSANTERI KUŠTELAINEN, k. 1439. Per. luost. Kuštejoelle Beloozeron lähelle. Paikall. kultti, tod.näk. 1500-luv. Mp. 9. 6. (Barsukov. BAN Arh. D. 235. GPB Pogod. 1962).

ALEKSANTERI OŠEVENILAINEN, 1427—1479. Kotoisin Beloozeron seudulta. Per. Oševenin luost. Tšurjugajoelle Kargopolin luoteisp. Mp. 20. 4. El.kerta v. 1567. O:n luost. (Barsukov, Ikonnikov 1908 II: 2. GIM Synod. 804).

5) ARSENI KONEVITSALAINEN, k. 1447. Kotoisin Novgorodista, kilvoitteli Athos-vuorella. Per. Konevitsan luost. v. 1393. El.kerta 1560- tai 1570-luv. Mp. 12. 6. (Barsukov. Kirkinen—Widnäs 1963).

6) ATANASI MUROMALAINEN, k. tod.näk. 1400-luv. alkup. Perimätiedon mukaan oli Lasari M:n oppilas ja seuraaja. Paikall. kultti. (Nikodim 1904).

7—9) ELEAZAR, NAZARI JA EUMENI MUROMALAISET. Tod.näk. Lasari M:n oppilaita, perimätiedon mukaan kreikkalaisia. Er. tiedon muk. perustivat Johan-

¹ Vain tärkeimmät lähteet ja hakuteokset on merkitty. Ellei mitään lähdettä mainita, pyhä on Barsukovin teoksessa.

nes Kastajan luost. Muurmanskiin ja kuolivat noin v. 1492. Mp. 4. 6. (Barsukov. Nikodim).

GERASIM, PITIRIM JA JOONA PERMILAISET. Permin piispoja 1400-luv. Jatkoivat Stefan Permiläisen lähetystyötä. Paikall. kultti. Yhteinen ikoni v. 1607. Mp. 29. 1.

10) GERASIM SOLOVETSKILAINEN. Sosima Solovetskilaisen oppilas, vähän tunnettu paikall. pyhä.

GRIGORI JA KASSIAN AVNEZILAISET. Yhdessä Stefan Mahritsilaisen kanssa perustivat Avnezin luost. Totman pogostaan Vienajoelle. K. noin 1370. Paikall. kultti. Mp. 15. 6. (Barsukov. GPB Pogod. 1962).

HERMAN BELOZERSKLAINEN, k. 1492. Kirill B:n oppilas Belozerskin luostarissa.

11) HERMAN SOLOVETSKILAINEN, k. 1478. Sosiman ja Savvatin kanssa Solovetskin luost. perustajia. Kultti vahvistettiin 1690. Mp. 30. 7. (Paljon el.kertatekstejä. Barsukov. Jahontov 1881).

12—13) JAAKOV JA TEOFIL KONEVITSALAISET. Elin aika tuntematon, lie ne v. 16. vs:lta. Main. 1700-luv. tekstissä. (Barsukov. GBL fond 209 n:o 209).

14) JANUARI (ANURI) SOLOVETSKILAINEN. Vähän tunnettu Sosima S:n oppilas. 15. tai 16. vs.

JEFTIMI KORELSKI. Per. Karjalanrannan Nikolain luost. v. 1417. Paikall. kultti Mp. 18. 4.

15) JOHANNES SOLOVETSKILAINEN. Perimätiedon muk. k. 1392, mutta lienee 1400-luv. Paikall. kultti. Mp. 18. 4.

JOV HOLMOGORILAINEN. Per. Ušeljen luost. Vekšejoelle Mezenille. Perimätiedon muk. k. 1492. Mp. 6. 10.

KIRIAK. Per. Syrinin luost. Äänisjoelle, k. 1402. Mp. 28. 8.

KIRIL BELOZERSKI, k. 1427. Per. Kirilin luost. Beloozeron lähelle v. 1397. Kultti 1400-luv. Mp. 9. 6. (Paljon el.k.tekstejä. Barsukov. Jahontov).

KIRIL VELILAINEN. Eli Novgorodin itsenäisyyden ajalla. Velin pogostassa Vienajoella. Mp. 9. 6. (Barsukov. GBL fond 199 n:o 661).

16—17) SOSIMA JA SAVVATI SOLOVETSKILAISET. Solovetskin luost. per Savvati k. Sorokkajoella 1435, jäännökset siirrettiin Solovetskiin 1465. Sosima k. 1478. El.kerta 1503. Kanonisoitiin 1547. Mp. 14. 7. (Paljon el.k.tekstejä. Barsukov. Jahontov).

VARLAAM VAGALAINEN, k. 1462. Per. luost. Vagajoelle Senkurskin lähelle. Paikall. kultti. (GIM Synod. n:o 806).

18) VARLAAM VALAMOLAINEN. Elin aika tuntematon, lienee 16. vs:lta. Main. 1700-luv. tekstissä Sergei V:n rinnalla. (IRLI sobr. Peretssa n:o 223).

IU. 1500-luvulta

19) ADRIAN ONDRUSOVALAINEN, k. 1550. Pomestikka Pirkkinästä. Aleksanteri Syväriläisen oppilas, munkki Valamossa, per. Ondrusovan luost. Paikall. kultti. Mp. 26. 8. (Barsukov, Nikodim).

20) ALEKSANTERI SYVÄRILAINEN, k. 1533. Ojatin Manderen kylästä. Per. Syvärin luost., kasvatti runsaasti seuraajia. El.kerta 1545, kanonisoitiin 1547. Jäännökset siirrettiin 1641. Mp. 30. 8. (Paljon el.k.tekstejä. Barsukov. Jahontov. Nikodim).

ANTONI SIIJOKELAINEN, k. 1556. Per. Siijoen luost. Vienajoelle, tunnettu iko-

nimaalari. Kanonisoitiin 1578. Mp. 7. 12. (Paljon el.k.tekstejä, Barsukov. Jahontov.).

ARTEMI VERKKOLALAINEN, k. 1544. Maalaispoika Verkkolasta Pinegajoelta. Kuoli nuorena salaman iskusta. Mätänemätön ruumis löytyi 1577 ja säilytettiin kirkossa, jossa tapahtui ihmeitä. El.kerta 1626. Mp. 20. 10. (Paljon el.k.tekstejä. Barsukov. Jahontov. Opisanic Verk. obiteli).

21) ATANASI SANTAMALAINEN, Aleksanteri S:n oppilas, per. Sääntämän luost. Paikall. kultti. Mp. 18. 2. ja 2. 5. (Barsov 1867. Barsukov. Nikodim).

22—23) DIONISI JA TERAPONT SERMAKSILAISET. Aleksanteri S:n oppilaita. Per. luost. Sermaksin lähelle. Paikall. kultti. (Nikodim).

FILIP, metropoliitta, k. 1568, ent. Solovetskin igumeni. Jäännökset Solovetskiin 1591. Yleinen kultti. Mp. 8. 1. ja 3. 7. (Paljon tekstejä. Barsukov. Jahontov.)

24—25) GENNADI JA NIKIFOR VAASJARVELÄISET. Aleksanteri S:n oppilaita. Per. Vaasjärven luost. Paikall. kultti. Mp. 8. 1. ja 9. 2. (Barsukov. Nikodim).

26—28) IGNATI, LEONID JA TEODOR. Aleksanteri S:n oppilaita. Per. Ojatin Neitsyt Marian luost. Paikall. kultti. (Nikodim).

29) JELISEI SUMALAINEN. Kotoisin Sumasta, munkkina Solovetskissa Sosiman jälkeen. K. tod. näk. 1500-luv. alkup. Paikall. kultti 1600-luv. Mp. 14. 7. (Solovetskij paterik).

30—31) JOAN JA LONGIN JARENKILAISET. Solovetskin munkkeja. Hukkuvat myrskyssä 1540-luv. Ruumiit löydettiin 1574, jolloin alkoivat ihmeet heidän haudallaan Jarengissa. Yl.kultti. Mp. 3. 7. (Paljon el.k.tekstejä. Barsukov. Jahontov.).

32) JOASAF MAASJARVELAINEN. Tod. näk. Aleksanteri S:n oppilas ja ent. Syvärin luost. igumeni. Per. Maasjärven luost. Paikall. kultti. (Nikodim).

33) JOONA JAASJARVELAINEN. Kotoisin Ostretšinan Šoksan kylästä. Lienee kilvoitellut Syvärin luost. Per. Jääsjärven luost. tod. näk. 1570-luv. Paikall. kultti. Mp. 22. 9. (Nikodim. OGV 1868 n:o 12).

34) JOONA KLIIMOLAINEN, k. 1534. Novg. posadnikan poika, per. Kliimon luost. Paikall. kultti. Mp. 6. 6. (Nikodim. GIM sobr. Barsova n:o 861).

35) JOONA PETSAMOLAINEN. Tod. näk. Trifon P:n oppilas. Paikall. kultti. Mp. 15. 12. (TsGADA fond 196 n:o 634 fol. 195—197).

36) KASSIAN SOLOMANNILAINEN. Lienee kilvoitellut Syvärin luost. Per. Solomannin luost. tod. näk. 1580-luv. Paikall. kultti. (Nikodim).

KIRILL UUSJARVELAINEN, k. 1530-luv. Per. Uusjärven luost. Beloozeron lähelle Aleksanteri S:n ystävä. Yl.kultti 1600-luv. Mp. 4. 2. (Useita el.k.tekstejä. Barsukov).

KORNILI KOZJARVELAINEN. Kozjärven luost. alkuajalta. Paikall. kultti.

37) KORNILI PADANILAINEN. Tod.näk. Aleksanteri S:n oppilas, per. Padanin luost. Paikall. kultti. (Nikodim).

38) MAKARI ROOMALAINEN. Perimätiedon muk. s. Roomassa 1400-luv. lop. Aleksanteri S:n oppilas. Per. Uspenien luost. Oredežinjoelle Inkeriin. Paikall. kultti. Mp. 15. 8. (Barsukov. Nikodim).

NIFONT JA SERAPION KOZJARVELÄISET. Per. K:n luost. Äänisjoen länsip. n. 1552. Paikall. kultti. (Jahontov. GPB Sol. 182).

PAHOMI KENALAINEN. Per. Kenajoen luost. Kenjärven itäpuol. n. 1500. Paikall. kultti. Mp. loppiaisen jälk. lauantai. (Barsukov. Nikodim. IRLI Karelsk. sobr. n:o 48).

39) TEODORIT, lappalaisten valistaja. Per. Kuolansuun luost. Kuoli tod. näk. v. 1571. Mp. 17. 8. (Kurbskij 1842).

TEODOSI TOTMALAINEN, k. 1568. Per. Sumorinan luost. Totmaan Viena-joelle. Paikall. kultti. (GBL fond 37 n:o 28).

40) TRIFON PETSAMOLAINEN, 1495—1583. Per. Petsamon luost. 1530-luv. Mp. 15. 12. Yl. kultti. (Barsukov. Jahontov. Žitie Trifona).

41) VARLAAM KIERETTILAINEN. Kotoisin Kieretistä, oli pappina Kuolassa, surmasi vaimonsa. per. Kieretin luost. Mp. 6. 11. Paikall. kultti. (Barsukov. Jahontov. GPB Pogod. n:o 810 ym. el.k.tekstejä).

42—43) VASSIAN JA JOONA PERTOMINILAISET. Solovetskin munkkeja, hukkuivat myrskyssä 1561. Haudalla ihmeitä v. 1599 lähtien; paikalle per. Pertominin luost. Mp. 5. 6.

U. 1600-LUUN ALUSTA

44) ELEASAR ANSKILAINEN, k. 1656. Munkkina Solovetskissa 1600-luv. al. Per. Hanhisaaren skiitan 1620. Mp. 13. 1. (Uscita el.k.tekstejä. Jahontov).

45) IRINARHI SOLOVETSKILAINEN, k. 1628. Solovetskin munkki, igumeni v. 1614—1626. Ihmeitä pian kuoleman jälk. Mp. 17. 7. (Barsukov. Jahontov).

JOONA VLASATI, k. 1612. Per. Volosatajoen luost. Kargopolin lähelle n. 1592. Sai lisänimen Vlasatyj tuuheasta tukastaan. Mp. 17. 2. Paikall. kultti. (Nikodim 1904).

MAKARI TŠERNOGORILAINEN. Per. Tšernogorin luost. Pinegajoelle 16.—17. vs:n vaiht. tien. Eli vielä 1606. Paikall. kultti (Barsukov. AI II n:o 72).

NIKODIM KOŽJARVELAINEN. K:n luostarin munkki, per. Hožjugajoen luost. K:n luost. lähelle. v. 1605. K. 1641, kanonisoitiin 1662. (GIM Uvar. n:o 8; 1662).

TRIFON VJATKALAINEN, k. 1612. Teki läh.työtä ostjakkien keskuudessa, per. Vjatkan luost. Mp. 8. 10. (Ikonnikov 1908 II: 2).

I luku

ASUTUS

- 1 PKOP s. 1.
- 2 Obša oli viljelysalaan perustuva verotusyksikkö ja koroppa oli tilavuusmitta, joka veti viljaa 7 puutaa eli n. 116 kiloa (puuta on 16,57 kg).
- 3 Isännöitsijä (kljutsnik) ja kylänvalvoja (poselnik) olivat volostinhoitajan apulaisia.
- 4 TsGADA fond 181/20 n:o 36/50/3 (tod. näk. 1600-luv. lopulta), sekä fond 181 n:o 83/109 (tod. näk. 1500-luvun lopulta).
- 5 Nimittäin v.v. 1496 ja 1563, Laatokan Karjalassa 1500 ja 1568—69.
- 6 *Uitov* 1962 kartta s. 160—161.
- 7 Ks. *Mjuller* 1947 s. 7. Sitten verokirjoitus pidettiin v. 1582—83, mutta tämä *Andrei Pleštšejevin* verokirja on painettu vain osoittain. (*Nevolin* 1853 Priloženie VI). Alkuperäisenä se on erittäin vaikea lukea (TsGADA AMJu pistsovyje knigi po Novogorodu n:o 724).
- 8 Ks. *Kirkinen* 1965 a s. 53—58. VIMOIDR XI, 1851. Novgorodskie pistsovyje knigi III (Sanktpeterburg 1868).
- 9 Ks. etenkin *U. I. Ravdonikasin* tutkimukset (mainitaan *Kirkinen* 1963 s. 242) sekä *Linevskij* 1949 s. 59—61.
- 10 *Nirvi* 1960. *Leskinen* 1969 s. 65—66.
- 11 Ks. *Martti Haavio*, Bjarmien vallan kukoistus ja tuho (Helsinki 1965). *U. U. Pimenov*, Vepsy (Moskva—Leningrad 1965). *Uilkuna* 1956 a. ja 1956 b. *Kirkinen* 1967 a s. 26—28, 33—35 *Linevskij etc.* 1939 s. 37—45.
- 12 *Kirkinen* 1963 s. 64—65.
- 13 Ks. Karttaliite A.
- 14 Vuoden 1496 verokirjasta puuttuu Vytegran pogostan alkuosa, teksti on katkelma, sen luvut on täydennetty vastaavalla osalla v. 1563—64 verokirjaa. V. 1563 verokirjasta puuttuu Aunuksen ja Kiisin pogostojen alkuosa.
- 15 PKOP s. 74.
- 16 Ronimuksen arviota on pidetty liian suurena, mutta Karjalan suurperhekyllissä se pitää paikkansa tarkemmin kuin Suomen toisenlaisessa asutuksessa ja verotuksessa. Ks. *Ronimus* 1906 s. 13.
- 17 Nimissä voi erottaa venäläiseen asuun kirjoitettuja suomalaisia nimiä sekä ilmeisiä käännöksiä suomesta venäjäksi. Poimimme muutamia esimerkkejä, ensin 1400-luvulta (MIK ja PKOP): Jurkin (Jyrkinen), Jakol (Jaakkola), Toivod Idujev (Toivottu Itunen?), Kerkin, Kirkin, (Kerkinen, Kirkinen, Sunku 1496), Koreljanin, Karel-

janin (Karjalainen), Lembitovo (Lemmityn kylä), Orin (Orinen), Rakulskaja (Rakulankylä), Roimujev (Roimunen). 1500-luvulta esim.: Andijev (Antinen), Boran (Lammas), Dolgoj (Pitkä), Gimojev, Geimojev, Gukojev (Kiimonen t. Himonen, Heimonen, (Kukkonen), Gublin (Kuplinen), Guloja (Kuuloja), Hidojev (Hiitonen), Kaškin, (Kaskinen), Kirjanov, Kurgin (Kirjanen, Kurkinen), Kuznetsov (Seppänen), Koreljanin, Korelenin, Koriljanin (Karjalainen), Kjursa (Kyrssä), Kuiva, Kjarzin (Kärsinen), Kukojev (Kukkunen), Lembojev (Lemponen), Mjanda (Mäntä), Mustojev (Mustonen), Novsujem rutš (Nousian puro), Orja, Perhin (Perhinen), Pojgoj (Poika), Paskatšev (Paskanen), Pjatoi (Pätöi), Pjantin (Pänttinen, Penttinen?), Ragozin, Rukulja (Ruukkula?), Remujev (Remunen), Selkojev, Sulgujev (Selkonen, Sulkunen), Smolko (Terva), Sokol (Haukka), Sulginen, Tarujev, Tarutin, Tisutin, Tšudin, Tokarev (Puuseppä), Uškalov, Uljašov, Vilgunov (Vilkuna?), Volk (Susi). Ks. myös *Kirkinen* 1967 a.

18 VIMOIDR XII. Suomeksi: Novgorodin vatjalaisen viidenneksen henki- ja verokirja v. 1500. Suomentanut J. U. Ronimus. Todistuskappaleita Suomen historiaan III: VI. (Joensuu 1906).

19 AM II: 2 s. 375, 379, 383.

20 Painettu osa: Pistsovaja kniga Votskoj pjatiny 1539 goda. Sakkolan ja Raudun tiedot puuttuvat painetusta osasta. Niistä on kopio VA P. *Toikan* kokoelma: AMID Kniga po Novugorodu n:o 5.

21 TsGADA fond 137 n:o 7.

22 Pistsovaja kniga Votskoj pjatiny (VIMOIDR VI, 1850).

23 Tiedot on koottu eri lähteistä. Eteläisen läänin asutus vv. 1480—1500 *Gnevuševin* (1915) laskemista tilastoista verokirjan lisäksi, pohjoisen läänin asutus *Kuujoilta* (1959). Molempia voi pitää luotettavina likiarvoina. V. 1569 asutusmäärät laskettu alkuperäislähteestä TsGADA fond 137 n:o 7. Vrt. VA 5667: 1—8 (v. 1591), joka ilmoittaa eteläisen läänin talomäärät »aikaisemmilta ajoilta» eli Venäjän vallan ajalta liian pieniksi.

24 Eräissä vanhoissa kartoissa on merkitty erikseen Kexholm ja Korela, joista jälkimmäinen tarkoittanee Suvannon Taipaletta. Ks. Vanhoja Suomen karttoja 1967 n:o 9, 10. *Kordt* I n:o XXIV; II: 1 n:o VII.

25 Ks. *Kuujo* 1959 s. 19.

26 *Gallén* 1968 s. 56.

27 Ks. esim. *Šaskolskij* 1950 s. 27. VA rulla 17: 28/4; rulla 31 46/1.

28 RA Krigshistoriska handlingar V, vol. 4: A. Larsson till Bertill Erichsonn, 13. jan. 1573.

29 *Sergij* 1905 s. 175, 205.

30 Runsaasta materiaalista muutamia esimerkkejä: Suomalaisten valitus rajakaha-koista vv. 1547—49 puhuu koko ajan »ryssiin» tekemistä hävityksistä ja ryöstöistä Savon rajaseudulla (HUFH I n:o 164). *Nousia Ryssä* kertoi suomalaisille v. 1555, että Pielisjoen varrella asuu »150 rydzer» (Jaakko Teitin valitusluettelo s. 155). 1570 Viipurissa kävi tiedustelija, »en Rydz N: Rautanenä» (VA 5336: 21 v.). 1586 Käki-salmessa kävi »en Rysse bonde benämd Ondre Hutkinenn» (VA 5579: 6 v.). 1588 tekivät ryöstöretken Pohjanmaalle »Rysser... ifrå Wijni ierfwij» mm. Tinckain, Patrikain ja Kauroi (RA Militaria, IV: 7 fol. 286 (VA FR 249). Vuonna 1600 mainitaan Viipurissa mm. »Jacop Tortianin, Rysse fänge» ja »Kuisma Kiskin, Rysse breffdragare» (VA 5777: 43 v.; 5778: 15 v.).

- 31 *Paloposki* 1967 s. 84—85, 92—. *Ylönen* 1957 s. 184—. *Ruuth* 1931 s. 59—60.
- 32 *Rinne* 1947 s. 150—. *Soininen* 1961 etenkin luku III. Ks. *Lappalainen* 1969 s. 33—42.
- 33 Ven. »po more» tarkoittaa »meren äärellä».
- 34 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 35—38 lähteineen. *Kirkinen* 1967 a s. 26—28.
- 35 *Norges gamle love* (1849) s. 152—153. SGKE I n:o 285. *Mikkola* 1939 s. 38—41.
- 36 *Kirkinen* 1963 s. 39—40.
- 37 *Kirkinen* 1967 a s. 29—30. Nimet ovat tavallisesti muodoissa Vymoltsi, Rokulski, Kuroltsi, Valdoli t. Valdei, Tivrultsi.
- 38 *Kirkinen* 1967 a s. 28—31 lähteineen.
- 39 Ks. edellinen viite sekä *Kirkinen* 1963 s. 64—65. Vrt. *Mikkola* 1939 s. 45—48. *Mikkola* 1942 s. 45—47. *Dosifej* 1847 s. 10—11. *Ogorodnikov* 1877 s. 52. *Mjuller* 1947 s. 29. *Uitov* 1962 s. 23.
- 40 MIK n:o 2, 5. Vrt. GVNP n:o 221, 234.
- 41 MIK n:o 3, 4, 46.
- 42 Ibid. n:o 81, 71.
- 43 Äänislahden ranta kuului Uikujoen pogostaan ja sen asukasluku on jo otettu huomioon Uikujoen tilastossa.
- 44 PKOP s. 158—164. *Uitov* 1962 s. 189.
- 45 *Savitš* 1927 s. 73, 61—63. *Mjuller* 1947 s. 88—89. MIK n:o 260.
- 46 SGKE II n:o 137, 138, 142, 143. *Nousia Ryssä* kehui Kantalahden kokoa v. 1555. (Ks. Jaakko Teitin valitusluettelo s. 157).
- 47 *Dosifej* 1847 s. 23.
- 48 MIK n:o 223. SMIKP n:o 6. SGKE I n:o 285, 444; II n:o 408^a Esim. Varsugalla oli v. 1575 autiona tai hävitettynä 102 taloa, eli lähes puolet talomäärästä, joka on ollut 227 ennen sotaa (SMIKP n:o 6).
- 49 Se mainitaan esim. v. 1581 (AAE I n:o 309. SGKE II n:o 139, 140).
- 50 *Korhonen* 1938 s. 63.
- 51 PKOP s. 40, 107, 133, 140, 150, 155, 156, 157, 178, 229.
- 52 MIK n:o 86, 260. *Olonetskij sbornik III: 1* n:o 1. *Mikkola* 1941 s. 120—121.
- 53 GBL. fond 178 n:o 6632 s. 210.
- 54 Ks. esim. *Mjuller* 1947 s. 28—29. *Otšerki istorii Karelii I* 1957 s. 78—80. *Saskolskij* 1950 s. 30—31.
- 55 GBL fond 178 n:o 6632 s. 190, 226.
- 56 MIK n:o 5, 17, 45, 48.
- 57 GBL fond 178 n:o 6632 s. 179—231 bis.
- 58 *Duhovnye i dogovornye gramoty* n:o 89.
- 59 Ks jäljempänä osa II.
- 60 GBL fond. 178 n:o 6632 s. 194, 209, 213, 219, 228—229.
- 61 Ibid. s. 184, 196, 202. (Sjulgiev, Kolupaj, Veripjaev, Kezrej, Tappujev, Puhkujev).
- 62 Ibid. s. 211, 213.
- 63 Jaakko Teitin valitusluettelo s. 160.
- 64 Suijun volosti luettiin hallinnollisesti Novgorodin Lappiin, vaikka se taloudellisesti oli Vienan rannikkoa, jonka asukasluvussa se on otettu huomioon.
- 65 *Nousia* kertoo »ruotsalaisten» polttaneen sodassa Repolan asutustaajaman eli slobodan. V. 1589 Repolassa oli ruotsalaisten saamien tietojen mukaan 140 taloa, kaikki

autiona, v. 1593 luku oli 166 (VA 5640). V. 1618 venäläiset kertoivat Repolassa olevan 200 taloa.

- 66 GVNP n:o 1, 77.
- 67 *Johnsen* 1923 s. 23. *Šaskolskij* 1945 s. 39—40.
- 68 Norges gamle love (1848) s. 151—153.
- 69 Ks. *Johnsen* 1923 passim. sekä *Kirkinen* 1970.
- 70 *Haavio* 1967 s. 69—71.
- 71 *Kuujo* 1961 s. 4—5.
- 72 MIK n:o 17, 45.
- 73 Ibid. n:o 48.
- 74 SMIKP n:o 2.
- 75 MIK n:o 46.
- 76 MIK n:o 47. Sorokka oli 40 kpl.
- 77 Ks. esim. MIK n:o 5, 17, 45, 47, 48. SMIKP n:o 5.
- 78 *Mikkola* 1941 s. 108—119.
- 79 Ks. esim. *Jutikkala* 1959 kartta 14.
- 80 *Mikkola* 1941 s. 114.
- 81 Ibid. s. 120—128.
- 82 Tsaari lähetti v. 1582 Vienajoelta Varsugalle tarkastusmatkalle virkamichet, joiden nimet olivat Vasili Turkkuri (Skornjak) ja Vasili Kuuleva (Kulev). SGKE I n:o 255.
- 83 SGKE II n:o 136. *Andrejev* 1920 s. 132—.
- 84 SMIKP n:o 5, (kyseessä on pogosta Noretskoj).
- 85 MIK n:o 162.
- 86 *Golubtsov* 1909 s. 9—10. *Ahvenainen* 1967 s. 11.
- 87 Turjan Lapin vero määrättiin v. 1585 kannettavaksi suoraan Moskovaan. *Popov* 1915 s. 253—254.
- 88 Sverges Traktater IV n:o 16 B.
- 89 Ks. *Enewald* 1920 s. 38—40. *Luukko* 1954 s. 64.
- 90 GBL fond 178 n:o 6632 s. 264—276.
- 91 *Luukko* 1954 s. 64. Vrt. *Enewald* 1920 s. 40—41.
- 92 *Enewald* 1920 s. 53—54.
- 93 1574 oli Suonikylässä 21 veromiestä ja Nuortijärvellä 28. (*Mikkola* 1941 s. 54, 56).
- 94 *Tawastsjerna* 1918—20 s. 478 viite 1.
- 95 Asiaa selostetaan verokirjassa laajasti (GBL fond 178 n:o 6632 s. 264—).
- 96 Ibid. s. 270.

II luku

HALLINTO

- 1 Ks. *Nevolin* 1853 s. 45. *Kirkinen* 1963 s. 64—65.
- 2 *Nevolin* 1853 s. 58—59. *Gipping* 1909 s. 168—169. Termit ovat Votskaja pjatina, Obonežskaja pjatina. Lužskaja polovina, Korelskaja polovina, Korelskij ujezd. Ujezd

- käännetään toisinaan sanalla piirikunta, mutta sana lääni sopii paremmin hallinto-
alueisiin, joissa oli maaherra eli namestnik.
- 3 Ks. esim. *Sergij* 1905 s. 62—64.
- 4 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 182.
- 5 Ks. *Mjuller* 1947 s. 77 *Nevolin* 1853 s. 58. Termit olivat Nagornaja polovina sekä
Zaonežskaja polovina.
- 6 Vrt. esim. *Uitov* 1962, joka ei ota Pirkkinää mukaan. Ruotsin miehityskaudella
v. 1612 lääniin luettiin eteläisempiäkin pogostoja (RA Novgorodska akter rulle 75
n:o 13—14. VA FR 650).
- 7 Ks. edellä taulu 1.
- 8 *Mikkola* 1941 s. 120, 124—126.
- 9 Vielä v. 1593 Novgorodin metropoliitta osoitti kirjeen »Vatjan viidennekseen,
Suijunjoen volostiin» (MIK n:o 270).
- 10 GBL fond 178 n:o 6632. Karelija v XVII veke n:o 11, 12, 14.
- 11 Jaakko Teitin valitusluettelo s. 160.
- 12 *Mikkola* 1941 s. 108, 120, 124—126.
- 13 MIK n:o 86.
- 14 MIK n:o 56.
- 15 Ibid. n:o 101, 104, 162, 214. SGKE I n:o 283. *Staden* s. 133.
- 16 MIK n:o 57.
- 17 SGKE II n:o 137.
- 18 AAE I n:o 312. Ks. SGKE I n:o 262.
- 19 RIB XVI n:o 55, 57. Tsaari Boris lisäsi v. 1603, että Lappi kuuluu Novgorodin,
Käkisalmen (Korelan) läänin ja Vienajoen alueisiin (ibid. n:o 90).
- 20 Ks. jäljempänä osa II.
- 21 Ks. esim. *Kordt* I n:o XXIV, XXIX, XXXI; II: 1 n:o XV. Vanhoja Suomen
karttoja n:o 10, 34.
- 22 Karelija v XVII veke n:o 3, 10. SGKE II n:o 143, s. 473, 480—481.
- 23 SGKE I n:o 391, 444 etenkin col. 485, 490; II n:o 408^a.
- 24 *Mikkola* 1941 s. 120—123.
- 25 Ks. jäljempänä osa II.
- 26 *Uilkuna* 1964 s. 23.
- 27 Ruotsin- ja latinankieliset termit ovat käännöksiä. Toinen lähde, *Eerikin kronik-
ka*, käyttää Ruotsin valtaamista kyläryhmistä tekijälleen tuttua nimitystä kihlakunta,
vaikka kyseessä olisivat olleet pogostat ja perevaarat. Vrt. *Uilkuna* mt. s. 11, 14, 23.
- 28 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 87.
- 29 VIMOIDR XII s. 33. *Kniga po Novugorodu* n:o 5 tšast 2 (VA Toikan kokoelma).
TsGADA 137 n:o 7. Ks. *Toikka* 1915 s. 22.
- 30 GBL fond 178 n:o 6632 s. 190, 226. Ks. *Kuujo* 1959 s. 16—18.
- 31 *Toikka* mt. s. 7—.
- 32 *Uladimirskij—Budanov* (1889) s. 202—207.
- 33 *Toikka* 1915 s. 22—23. *Kuujo* 1959 s. 19—20.
- 34 MIK n:o 76, 209, 250, 288, 296. DAI I n:o 167.
- 35 MIK n:o 254.
- 36 MIK n:o 288. Ks. *Nevolin* 1853 s. 117.

- 37 Näistä ks. esim. Bolšaja sovetškaja entsiklopedija, osa 9 hakusana "volost". *Mjuller* 1947 s. 22.
- 38 PKOP s. 108, 112, 121.
- 39 HUFH IX n:o 52.
- 40 MIK n:o 56, 57.
- 41 Ks. Bolšaja sovetškaja etsiklopedija, osa 42 hakusana "tiun".
- 42 Veroa tiunille ja dovodšikille mm. Oštassa (PKOP s. 39).
- 43 Esim. MIK n:o 75. AAE I n:o 229. *Herberstein*, I s. 106.
- 44 Ks. esim. *Mikkola* 1941 s. 121. MIK n:o 68, 276.
- 45 MIK n:o 87. PKOP s. 29, 39, 46, 103, 107, 189, 225, 239, 240, 243.
- 46 AM II: 2 s. 397. PKOP s. 62. MIK n:o 53.
- 47 MIK n:o 46, 43. *Kuujo* 1959 s. 29.
- 48 Le Stoglav ch. LXVIII. Ks. *Grekov* 1960 s. 123.
- 49 *Makarij* VIII 1877 s. 204 viite 250.
- 50 *Grekov* 1960 loc. cit.
- 51 *Pokrovskij* 1897 s. 67.
- 52 Ks. järempänä osa II.
- 53 Ks. esim. PKOP s. 161, 168.
- 54 Uudistuksesta ks. Otšerki istorii SSSR. Period feodalizma konets XV v. — natšalo XVII v. (1955) s. 630. *Mjuller* 1947 s. 72—. Otšerki istorii Karelii I 1957 s. 80.
- 55 AAE I n:o 181. Ks. *Šelomov* 1867 s. 102.
- 56 DAI I n:o 32.
- 57 MIK n:o 56.
- 58 MIK n:o 57. Slobodšik oli asutustaajaman eli slobodan johtaja.
- 59 Ibid. n:o 63.
- 60 Ibid. n:o 86. Kemistä on maatiakan laatima asiakirja myös vuodelta 1571 (MIK n:o 96)
- 61 Ibid. n:o 86.
- 62 MIK n:o 88. AM II: 2 s. 377—378.
- 63 MIK n:o 273. Termit ovat »gubnie golovi», »gubnie starosti». Ks. Le Stoglav ch. LXVII note 2.
- 64 MIK n:o 282. OGV 1849 n:o 4. Termi on »mirskoj starost».
- 65 Vrt. *Mjuller* 1947 s. 43.
- 66 Ks. *Mauno Jokipii*, Mieromies—der Karelsche Volksführer. Suom.-Ugril. seuran Aikakauskirja 61 (Helsinki 1959).
- 67 AM II: 2 s. 59—60. *Kuujo* 1959 s. 36—37.
- 68 Esim. VA 5497, 5513, 5530, 5667. Ks. *Könönen—Kirkinen* 1969 s. 121.
- 69 Esim. VA 5958, 5959 Termit ovat tavallisesti »starosten, nämpden, sálvanick, tiondebonde».
- 70 Edellisten lisäksi VA Käkisalmen läänin voudintilit sekä MIK n:o 271, 273, 292. AI I n:o 246. DAI I n:o 167. SGKE II n:o 142, 143.
- 71 Le Stoglav ch. LXVII, LXVIII viitteineen. *Makarij* VII 1877 s. 195—198, 201—204 viitteineen.
- 72 *Toikka* 1915 s. 23—26, 39—40.
- 73 Ks. *Kuujo* 1959 s. 15, 32—33, 198. Vrt. *Uoionmaa* 1915 s. 92—93.
- 74 Ks. *Mjuller* 1947 s. 38. *Kuujo* 1959 s. 36.

- 75 Esim. PKOP s. 6—7. VIMOIDR XII s. 9, 33—34 jne.
76 Ks. *Danilova* 1955 s. 69—71, 99—.
77 VIMOIDR XII s. 15.
78 *Mjuller* 1947 s. 53—54.
79 Ks. *Mjuller* 1947 s. 71.
80 Esim. MIK n:o 87, 183, 185.
81 *Kuujo* 1959 s. 31.
82 *Mjuller* 1947 s. 71. *Kuujo* mt. s. 31—32.
83 *Savitš* 1927 s. 173. *Mjuller* 1947 s. 104. »Osuus» ja »arpa» (vyt, žerebej) esiintyivät jo 1500-luvun alussa veroperusteina eräiden rälssitilallisten mailla. Inkerissä »osuus» tarkoitti yhden talon osuutta yhteismaista. Ks. *Toikka* 1915 s. 45—46.
84 RA Novgorodskaa akter, rulle 73 n:o 7, 40, 70, 98, 102; rulle 74 n:o 1, 11, 12, 18 (VA FR 650). Tšeti esiintyy myös tilavuusmittana, jossa se vastasi koropan neljännesosaa eli tšetvert mittaa.

III luku

MAATALOUS

- 1 GVNP n:o 1 s. 9. Ks. *Danilova* 1955 s. 44—45.
2 Ks. *Mjuller* 1947 s. 21—22. *Danilova* 1955 s. 99—. *Uitov* 1962 s. 75—.
3 Ks. liite 1 ja 2.
4 Ks. liite 1. *Kuujo* 1959 s. 16—19.
5 VIMOIDR XII s. 8—9, 34—36, 76—86. *Sergij* 1905 s. 158.
6 VIMOIDR XII s. 33—34.
7 VIMOIRD XII s. 120—122, 170. *Kuujo* 1959 s. 23. *Danilova* 1955 s. 134—136.
8 *Uitov* 1962 s. 76. *Mjuller* 1947 s. 21—22.
9 *Mjuller* 1947 s. 22. *Kuujo* 1959 s. 24.
10 *Mjuller* mt. s. 22 *Uitov* 1962 s. 76—77.
11 *Uitov* mt. s. 78 viite 21. Ks. *Danilova* 1955 s. 181—187.
11a *Mjuller* mt. s. 118—119.
12 Näistä kertoo esim. Le Stoglav ch. V: 15—16, XLIX, LXXV, XCVII, G.
13 Ks. Liite 1.
14 *Grekov* 1960 s. 170, 178, 182, 187.
15 *Grekov* mt. loc. cit. Pinta-alat on laskettu tilastoista puolen obšan tarkkuudella. Grekovin tilasto lienee tähän astisista tarkin. Ks. myös *Kuujo* 1959 s. 16—19.
16 *Grekov* mt. s. 170—171, 364—365.
17 *Gnevušev* 1915 I s. 348—354. *Sergij* 1905 s. 339—342. Hutynin luostari sijaitisi Olhavanjoella Novgorodin lähellä, muut itse kaupungissa.
18 *Kirkinen* 1963 s. 193, 198, 187. VIMOIDR XII s. 34—36.
19 Tilastoissa on vain asutut tilat, ei autiotiloja.
20 ALOII fond 3 opis 2 n:o 4, 7, 8. MIK 76, 83, 287, 288. PKOP s.228, 230. OGV 1850 n:o 12.
21 PKOP s. 233—234, 237.

- 22 GIM, Otd. pism. ist. fond 450 n:o 275^a. ALOII fond 69, opis 1 n:o 1 (1595). MIK n:o 294. PKOP s. 126, 130, 133—134. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 173.
- 23 MIK n:o 26, 32, 53, 55, 67, 72, 256. PKOP s. 9, 146, 153—154, 162, 172.
- 24 PKOP s. 139.
- 25 PKOP s. 172, 188, 193, 201. MIK n:o 53, 55, 301. Vrt. *Uitov* 1962 s. 197—199.
- 26 ALOII fond. 155 n:o 900 (Vkladnaja kniga 1563—1718). GBL fond 178 n:o 6632 s. 271 (v. 1624 oli 4 varnitsaa).
- 27 *Salingen* s. 344. MIK n:o 282. *Mikkola* 1941 s. 52—53, 55—58, 60—, 92—94, 98—100. SMIKP n:o 15. GBL fond 178 n:o 6632 s. 264, 266. SGKE II n:o 154, 155.
- 28 MIK n:o 194, 196, 197. AAE I n:o 287. DAI II n:o 77. SGKE I n:o 285; II n:o 408^a.
- 29 GBL fond 178 n:o 6632 s. 232—236. Karelisa v XVII v. n:o 11. Sijaitsi Kargopolin ja Kenjärven välillä. Kargopolin Kristuksen kirkastuksen luostari osti v. 1598 yhden varnitsan Suijunjoen volostista (GBL fond 178 n:o 6632 s. 237).
- 30 AI II n:o 77. AAE I n:o 299. SGKE I n:o 170, 256—258 ym., II n:o 236^a. SMIKP n:o 6. Sijaitsi Vienajoen suulla.
- 30^a AAE I n:o 309. SGKE I n:o 250, 251, 253—255, 259—260, 263—266, 269—270, 296, 301—303 jne. Sijaitsi Moskovon lähellä.
- 31 PKOP s. 76, 84, 120, 166—168, 188, 193—194, 200, 202, 204, 211, 236—237. *Uitov* 1962 Priloženie 1. Sijaitsi Olhavanjoella Novgorodin lähellä, kaikki seuraavat luostarit Novgorodissa.
- 32 PKOP s. 139—145. *Uitov* mt. s. 222—223.
- 33 PKOP s. 170, 172, 187. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 171. *Vitov* mt. s. 195—197.
- 34 PKOP s. 109—112. Vrt. *Mjuller* 1947 s. 80. *Uitov* mt. s. 216—217.
- 35 PKOP s. 47, 246—247.
- 36 PKOP s. 44, 237. *Uitov* mt. s. 206—207.
- 37 MIK n:o 8, 10, 11.
- 38 MIK n:o 28, 44.
- 39 MIK n:o 27, 29, 30, 9, 33, 51, 107. AAE I n:o 295. AI III n:o 104.
- 40 Ks. liite 1 ja 2.
- 41 Vrt. esim. *Sergij* 1905, *Gnevušev* 1915 I, *Mjuller* 1947, *Danilova* 1955, *Uitov* 1962 a.o. kohdat.
- 42 Ks. *Mjuller* 1947 s. 35. *Uitov* 1962 s. 84—86. Vrt. *Kuujo* 1959 s. 23.
- 43 VIMOIDR XII s. 139, 178. *Kuujo* 1959 s. 25.
- 44 PKOP s. 86, 75.
- 45 *Danilova* 1955 s. 49—53, 181—.
- 46 *Sergij* 1905 s. 299—231.
- 47 *Sverges* traktater III n:o 525, 568. FMU VI n:o 5063. Nimen oikeinkirjoitus vaihtelee ruotsalaisissa lähteissä: mm. Rickelsten, Kolskemo, Rukolstomi (ed. lisäksi *Sverges* traktater III n:o 535, 549), mutta teksteistä käy ilmi, että kyseessä on mainittu henkilö.
- 48 *Sergij* mt. s. 227—228. VIMOIDR XII s. 13.
- 49 *Sergij* mt. s. 227—229. Ks. *Danilova* 1955 s. 186—187.
- 50 TsGADA fond 137 n:o 7 fol. 517—.
- 51 Ibid. fol. 596—, 679—.
- 52 PKOP s. 75, 84—86, 100—103, 122—124, 135.
- 53 Ibid. s. 100—101.

- 54 Ibid. s. 102, 84—85.
55 Ibid. s. 122—124.
56 Ibid. s. 135.
57 *Sergij* 1905 s. 206—208. Ks. liite 2.
58 VIMOIDR XII s. 11—13, 39—40, 89—90. *Sergij* 1905 s. 205—206.
59 VIMOIDR XII s. 37—39, 87—89. *Sergij* mt. s. 205, 178—183.
60 VIMOIDR XII s. 41—43, 101—102. *Sergij* mt. s. 205—206.
61 VIMOIDR XII s. 90—92, 102—104.
62 AM II: 2 s. 375.
63 TsGADA fond n:o 7 fol. 517—, 596—678. Vrt. *Mjuller* 1947 s. 35, joka pitää Savineita pomestikkoina jo v. 1500, mutta verokirjan sanonnat puhuvat suurisuhtinaalle menevästä verosta ja suuriruhtinaan siemenviljasta, mikä sopii paremmin aprakkavolostiin.
64 Ks. liite 2.
65 PKOP s. 218—221.
66 Ibid. s. 77. Ks. järempänä s. 209—210.
67 PKOP s. 153, 197. V. 1563 Rozvozovin taloista 6 oli autiona.
68 *Nevoln* 1853 Priloženie VI s. 161—162.
69 MIK n:o 273.
70 MIK n:o 85. PKOP 78—84, 100.
71 MIK n:o 85, 113, 120, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 144, 148, 150, 153, 154, 160, 161, 166, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 186, 191, 205, 215, 221, 226, 268, 269, 272, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 287, 289, 297, 298. AI II n:o 83.
72 MIK n:o 166, 171, 191, 218, 268, 121, 124, 127, 140, 159.
73 MIK n:o 85, 125, 147, 153, 177, 257.
74 Esim. AI II n:o 83 (v. 1607).
75 MIK n:o 224, 259, 282.
76 MIK n:o 43.
77 MIK n:o 110.
78 Karelja v XVII veke (1948) n:o 11.
79 Esim. MIK n:o 60, 116, 169, 188, 189, 214, 247. Karelja v XVII veke n:o 4. 5. SGKE I n:o 270. Ks. *Uahros* 1966 s. 44—46.
80 Esim. MIK n:o 189 (v. 1578). Ks. AM II: 2 n:o 28.
81 AM II: 2 s. 64, 79, 83.
82 *Pettersson* 1957 s. 437—439. *Pettinen* 1964 s. 5—6. Vrt. *Vahter* 1941 s. 289.
83 MIK n:o 169.
84 MIK n:o 214.
85 PKOP s. 107, 113.
86 PKOP s. 43, 77, 153, 152, 183, 192, 194, 197, 198. VIMOIDR XII esim. s. 11, 13, 16, 18 jne.
87 PKOP s. 139, 142 (Tolvaojassa kaksi Vjažitskin luostarin suurtaloa). s. 236 (Huty-
nin luostarin suurtalo).
88 PKOP s. 94, (yhteistalo), 107 (populien ja käsityöläisten), 126.
89 PKOP s. 92, 104, 133, 193, 236.
90 Esim. *Otšerki istorii Karelii I* (1957), s. 83. *Toikka* 1915 s. 36—40. *Uoionmaa* 1915 s. 107—. *Mjuller* 1947 s. 59—62.

- 91 *Toikka* 1915 s. 35—36.
92 *Uoionmaa* 1915 s. 107—111, 117—. *Mjuller* 1947 s. 60.
93 *Mjuller* 1947 s. 23—25.
94 Ks. esim. MIK n:o 19, 23, 25, 38, 42, 89, 108, 138. PKOP s. 64, 70, 118, 196. *Blomstedt* 1965.
95 PKOP s. 157—162. MIK n:o 98, 106, 108, 110, 116, 158, 185 jne.
96 SGKE II n:o 137, 138, 143. *Ibid.* I n:o 285.
97 AI I n:o 158 s. 286.
98 Esim. Valamo ja Konevitsa saivat v. 1578 vapauden sarviverosta (MIK n:o 183, 185).
99 *Uilkuna* 1967 s. 30—47. Tunnettu on esim. Konevitsan saaren perinne hevoslaitumena sekä pakanallisten hevosuhrien toimittaminen saaren Konikivellä. Ks. *Istoriškeskoe izobraženie* 1819 s. 1—5. *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 32—33.
100 Esim. Eden, Sebastian Münster ja Jovius. Ks. *Herberstein* II s. 198, 207, 249. *Ade-lung* 1846 I s. 375, 441.
101 SGGD II n:o 69.
102 RIB II n:o 117.
103 PKOP s. 226, 232.
104 Ks. *Mjuller* 1947 s. 63. *Grekov* 1960 s. 251—.
105 Ks. *Uoionmaa* 1915 s. 153—154, joka vertaa populeja Savon »yxmen» miehiin ja Karjalan »itsellisiin».
106 Esim. Uikujärven Kolesmassa v. 1563 (PKOP s. 161). Ks. myös RIB II n:o 116.
107 SGKE II n:o 138.
107 AM II: 2 s. 382, 67.
108 *Uoionmaa* 1915 s. 154.
109 PKOP s. 98, 116, 120, 122, 123, 126, 132.
110 *Ibid.* s. 139, 144, 161, 162, 164.
111 *Ibid.* s. 168, 180, 220, 221.
112 MIK n:o 218, 226.
113 Esim. MIK n:o 65 (1548), 87 (1564), 260 (1591). PKOP s. 220. Renki oli venäjäksi »kazak», josta tuli karjalan kieleen rengin nimeksi kasakka.
114 MIK n:o 87.
115 Esim. MIK n:o 15, 20, 21, 47.
116 *Manninen* 1922 s. 2—3. *Kuujo* 1959 s. 21—23.
117 Ks. esim. *Herberstein* II s. 207, 243. *Historiae Ruthenicae scriptores* I: II s. 7.
118 MIK n:o 183. RIB n:o 117.
119 MIK n:o 185. *Mikkola* 1941 s. 54—56.
120 PKOP s. 34, 106, 125, 149, 194, 228.
121 *Kuujo* 1959 s. 16—17, 21. *Ronimus* 1906 s. 108—109. VIMOIDR XII s. 132, 160.
122 Esim. VIMOIDR XII s. 52. *Sverges traktater* IV n:o 35. PKOP s. 112.
123 Ks. *Manninen* 1922 s. 3. *Immonen* 1958 s. 200. *Haavio* 1967 s. 69—.
124 VIMOIDR XII s. 121, 129—131. *Uoionmaa* 1915 s. 77. *Kuujo* 1959 s. 28. *Gnevušev* 1915 s. 238.
125 MIK n:o 166. PKOP s. 2, 148, 185.
126 Esim. *Historiae Ruthenicae scriptores* loc. cit. (Paulus Joviuksen kertomus).
127 *Mehovskij* s. 3.

- 128 Ks. esim. *A. Paré*, Discours de la licorne, 1580, (*A. Paré*, Animaux monstres et prodiges. Paris 1954).
- 129 *Staden* s. 126, 127, 135. Ks. *Attman* 1944 s. 16.
- 130 Ks. *Mjuller* 1947 s. 60—61.
- 131 Esim. PKOP s. 123, 135, 154, 163, 166. Ks. *Manninen* 1922 s. 9—10.
- 132 MIK n:o 2, 46. Vrt. PKOP s. 166.
- 133 Esim. MIK n:o 192, 258. AAE I n:o 351. SGKE I n:o 394.
- 134 PKOP s. 165.
- 135 Ibid. s. 135.
- 136 Ibid. s. 236.
- 137 VIMOIDR XII s. 2—4, 7—8. Ks. *Kuujo* 1958 b s. 19—21.
- 138 MIK n:o 73 (1554), 185 (1578).
- 139 *Gallén* 1968 s. 58—59. *Könönen—Kirkinen* 1969 s. 95—96.
- 140 *Könönen—Kirkinen mt.* s. 96—97.
- 141 SURFH V n:o 521 s. 311.
- 142 Esim. VA 5546: 5—5 v.; 5562: 2—2 v.; 5653: 8—8 v.; 5714: 5 v.—6. SURF V n:o 521 s. 296—297.
- 143 VA Grönbladin kokoelma IX fol. 164. VA 5579: 5 v., 26.
- 144 VA Grönbladin kokoelma IX fol. 32 v. — 33, 163.
- 145 MIK n:o 88. Samoin Syvärillä oli kiistelty lohiapaja tyhjentynt. (MIK n:o 276 vuodelta 1595).
- 146 MIK n:o 67.
- 147 RIB XVI n:o 17.
- 148 SGKE II n:o 137, 138, 143. AAE I n:o 351. *Linevskij* etc. 1939 s. 84, 96.
- 149 *Staden* s. 133—135. *Salingen* s. 343.
- 150 OGV 1850 n:o 1.
- 151 Ks. *Immonen* 1958 s. 207—208.

IV luku

KARJALAN TEOLLISUUS

- 1 TsGADA fond 137 n:o 7 fol. 454—494. *Gromov* etc. 1960 s. 19.
- 2 Ks. *Ronimus* 1906 s. 66.
- AM II: 2 s. 394. VA 6045^a: 4, 6 v. Vuonna 1603 oleskeli Savonlinnassa viikon »en ryss skinnare» eli karjalainen nahkuri (VA 6692: 10 v.).
- 4 PKOP passim. *Mjuller* 1947 s. 62—63.
- 5 SGKE II n:o 137, 138, 143. MIK n:o 216, 229.
- 6 GBL fond 178 n:o 6632 s. 182, 200, 218, 221, 215 (Palttinantekijäksi on tulkittu »holštšovnik»).
- 7 Ks. *Ronimus* 1906 s. 66.
- 8 Ks. *Sergij* 1905 s. 118—120.
- 9 VA Toikan kokoelma: AMID, Kniga po Novugorodu n:o 5 tšast 2 s. 18.
- 10 Esim. VA 6045^a 2 v., 23, 38 v.
- 11 Esim. PKOP s. 149 ja 129, 131, 142, 140, 150, 156, 164, 174, 177, 190, 216, 219, 222, 225. Myös Käkisalmen läänissä. VIMOIDR XII passim.

- 12 Esim. PKOP s. 14, 87, 132, 152, 156, 176, 234. Nimi esiintyy myös Käkisalmen läänissä.
- 13 MIK n:o 22. Myöhemmin esim. Kieretissä: SGKE II n:o 137, 138, 143.
- 14 MIK n:o 97, 99 (v. 1571).
- 15 MIK n:o 110 (v. 1571), 231 (v. 1586).
- 16 Esim. VA Toikan kokoelma. AM II: 2 s. 387.
- 17 PKOP s. 62, 70, 75, 159, 163, 88, 97—98, 126, 134.
- 18 MIK n:o 185, 271, 294, 256. PKOP s. 237, 201.
- 19 *Mjuller* 1947 s. 52, 89.
- 20 *Dosifej* 1847 s. 31—32, 47. MIK n:o 60, 81, 108, 248. Karelija v XVII veke n:o 5, 11.
- 21 MIK n:o 185.
- 22 GBL fond 178 n:o 6632 s. 191, 199, 215, 235, 238.
- 23 AM II: 2 s. 387.
- 24 Luettelon katkelma alkaa Salmista, joten se lienee Salmin kohdalla puutteellinen. Ruotsalainen tilikirja mainitsee Salmista kaksi autiota myllyä 1580-luvulla (VA 5640).
- 25 TsGADA fond. 137 n:o 7.
- 26 KA, Finska cameralia 4: 1, vuoden 1585 autioluettelo. (VA FR 90).
- 27 PKOP s. 62, 70, 88, 134, 159, 163, 237. Vrt. VA 6045*: 12, 25 v., 39 v.
- 28 VA Savonlinnan läänin voudintilit 1543—1599. Kaikkien kangasostojen määrää ei lähteissä mainita. Taulukossa ovat vain ilmoitetut määrät. Todelliset määrät ovat useina vuosina suuremmat. Suomalainen kyynärä oli 59,38 sm ja vastaava venäläinen mitta, arsina 71, 12 sm. Todennäköisesti kaupassa on käytetty suomalaista mitta. Luvut pyöristetty 10 kyynärän tarkkuudelle. Ks. myös HUFH IV n:o 149.
- 29 Ks. esim. *Uahter* 1938. *Pettersson* 1952.
- 30 Ks. MIK n:o 65, 292. AAE I n:o 321.
- 31 Pamjatniki istorii Velikogo Novgoroda i Pskova n:o 7. Ks. *Kirkinen* 1963 s. 64.
- 32 PKOP s. 159—163. Yleistietoa ks. esim. *Savitš* 1927 s. 127 *Uasiljevskij* 1949 s. 7—.
- 33 *Olaus Magnus* XIII cap. 43.
- 34 *Savitšin* ja *Uasiljevskin* tutkimusten mukaan.
- 35 *Uasiljevskij* 1949 s. 9.
- 36 Ks. esim. *Savitš* 1927 s. 102.
- 37 PKOP s. 163.
- 38 *Savitš* loc. cit.
- 39 *Savitš* 1927 s. 103—104.
- 40 Ibid. s. 105.
- 41 Liite 3. Lähteinä ovat vuoden 1563 verokirja, lähdejulkaisut MIK, AI ja AAE sekä *Savitšin* antamat lisätiedot. Osa tiedoista on vasta 1600-luvun alusta.
- 42 PKOP s. 159—163.
- 43 MIK n:o 81, 82.
- 44 MIK n:o 87, 282, 266.
- 45 GBL fond 178 n:o 6632 s. 235—236.
- 46 Puuta oli noin 16,57 kiloa. Tenka oli pienin vaskirahayksikkö, eräänlainen »penni». 6 tenkaa muodosti altinan, 20 tenkaa riunan ja 200 tenkaa Moskovan ruplan.

- Novgorodin ruplassa oli 100 tenkaa. (Ks esim. *Staden*: Anlage 3 s. 239. *Savitš* 1927 s. 140).
- 47 *Savitš* 1927 s. 147 viite 2. Puudat on tässä vaihdettu kiloiksi sadan kilon tarkkuudella ja hinnat otettu ruplan tarkkuudella. Vuodelta 1590 on asiakirjatieto, jonka mukaan Solovetski myi suolaa Holmogoriin 73.000 puutaa eli noin 1.200 tonnia vuodessa (MIK n:o 255).
- 48 *Dosifej* 1847 s. 24.
- 49 MIK n:o 261.
- 50 AI I n:o 156.
- 51 AI II n:o 86 (v. 1608).
- 52 GBL fond 178 n:o 6632 s. 271 (v. 1624). MIK n:o 282 (v. 1597). *Staden* s. 125—127. MIK n:o 185 (v. 1578). RIB II n:o 109.
- 53 *Linevskij* etc. 1939 s. 86. Ks. esim. RIB II n:o 109.
- 54 PKOP s. 202—203.
- 55 RA Novgorodska akter, bunt 47
- 56 *Uasiljevskij* 1949 s. 8—9.
- 57 HRSB 38:2 n:o 14 s. 104.
- 58 *Uasiljevskij* mt. s. 13—15.
- 59 Ks. *Bahrušin* 1950 s. 44—46, 54—57.
- 60 *Uasiljevskij* mt. s. 8.
- 61 MIK n:o 61. AI I n:o 158. AI III n:o 104.
- 62 *Pegov* 1939 s. 4.
- 63 PKOP s. 32. («Syrjä» tarkoittaa rautamalmia, samoin »ruda»).
- 64 *Ibid.* s. 4, 142, 150, 178, 185. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 172.
- 65 Ks. esim. *Popov* 1949 s. 50.
- 66 PKOP s. 220. MIK n:o 55 s. 142.
- 67 MIK n:o 294 s. 370.
- 68 *Savitš* 1927 s. 50—51. *Uitov* 1962 s. 95.
- 69 Ks. *Mjuller* 1947 s. 27. PKOP s. 171.
- 70 *Uasiljevskij* 1949 s. 37, 47—51. *Bahrušin* 1950 s. 54—55.
- 71 *Uasiljevskij* mt. s. 16.
- 72 *Ibid.* s. 16. Lähteenä: *A. Popov*. Gornye promyslennosti Solovetskogo monastyrja v XVII veke (Arhangelsk 1926).
- 73 *Uasiljevskij* mt. s. 17.
- 74 *Ibid.* s. 34.
- 75 *Ibid.* s. 28—29.
- 76 *Ibid.* s. 34.
- 77 *Ibid.* s. 47.
- 78 PKOP s. 147.
- 79 SGKE II n:o 143. *Staden* s. 134. *Linevskij* etc. 1939 s. 96. GBL fond 178 n:o 6632 s. 271.
- 80 VA Grönbladin kokoelma IX fol. 148 — 148 v., 33, 41.
- 81 Ks. »Käkisalmen rubiinit Venäjän tsaarin ja Ruotsin kuningattaren kruunuissa». Itäsuomi 1968 n:o 1.

V luku

KAUPPA

- 1 *Kamkin* 1880 n:o 4 s. 651. *Uilkuna* 1956 b.
- 2 Ks. *Kirkinen* 1968 s. 141.
- 3 Ks. esim. Otšerki istorii SSSR, Period feodalizma, konets XV v.—natšalo XVII v. (1955) s. 86—.
- 4 Ks. esim. *Attman* 1944 s. 17. *Paloposki* 1967 s. 34—35. Siihen viittanee vielä 1611—12 Käkisalmen tilien maininta, että eräs laivuri palasi Novgorodista Käkisalmen kautta Viipuriin. (VA 5944: 13).
- 5 *Staden* s. 118—119. *Mikkola* 1939 s. 62.
- 6 Jaakko Teitin valitusluettelo s. 154—155. Nimi on *Nousia Rydze* ja tarkoittanee karjalaista.
- 7 Ks. *Kirkinen* 1965 a, kartta s. 56—57.
- 8 *Mikkola* 1939 s. 79—81.
- 9 *Tawastsjerna* 1918—20 s. 479.
- 10 *Mikkola* 1939 s. 68—70.
- 11 *Korhonen* 1938 s. 229 —.
- 12 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 65. PKOP s. 177. *Uitov* 1962 s. 44.
- 13 Sitä kuvaavat mm. *Salingen* s. 343 ja *Staden* s. 140—141.
- 14 Ks. AAE I n:o 181 (1536).
- 15 VIMOIDR XII s. 1—3. Ks. *Kuujo* 1958 b s. 21.
- 16 VIMOIDR XII s. 7—8.
- 17 TsGADA fond 137 n:o 7 fol. 597—598.
- 18 SURFH II n:o 425; IV n:o 57. *Gipping* 1916 n:o 5. Saijanjocle viittanee myös v. 1569 maininta, että Hans Larsson kävi rajalla ostamassa »venäläisiä tavaroita» (VA RR 1569 jäljennös fol. 74 v. — 75). Ronimus arvelee, että Raudun »Prasolskoje» volostissa käytiin ruokatarvaimen kauppaa (*Ronimus* 1906 s. 120).
- 19 Ks. *Immonen* 1958 s. 211—212. *Kuujo* 1959 s. 25—26.
- 20 *Sergij* 1905 s. 93.
- 21 AAE I n:o 205.
- 22 *Ronimus* 1906 s. 12. *Sergij* 1905 s. 176—177.
- 23 AAE I n:o 205.
- 24 PKOP s. 58—59.
- 25 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 65, 92, 100. Venäläisissä lähteissä 1200-luvulla mainitut »äänisläiset» kauppiaat Laatokan rannikolla voivat tarkoittaa vain Aunuksen kauppiaita, sillä Aunus oli ainoa Äänisen alueeseen kuuluva kauppapaikka tällä rannikolla.
- 26 MIK n:o 27.
- 27 PKOP s. 144—145. *Mjuller* 1947 s. 66.
- 28 PKOP s. 100—103, 163. Vrt. MIK n:o 174, 176, 269. *Mjuller* mt. s. 70—71.
- 29 *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 164.
- 30 PKOP s. 113. *Mjuller* 1947 s. 67.
- 31 PKOP s. 202. Ks. *Mjuller* mt. s. 66.
- 32 PKOP s. 168. Ks. *Mjuller* mt. s. 67.

- 33 *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 171.
34 PKOP s. 167.
35 PKOP s. 149, (na Kupetskom navoloke), 246 (na Toržetse).
36 Ibid. s. 93, 102 (na kupetskom gore, Nemetskij navolok).
37 Ibid. s. 188. Ks. *Mjuller* 1947 s. 67.
38 MIK n:o 25.
39 Ibid. n:o 65, 81.
40 PKOP s. 159—161.
41 MIK n:o 224, 254, 255.
42 PKOP s. 162—164.
43 MIK n:o 81.
44 PKOP s. 164.
45 MIK n:o 260.
46 *Savitš* 1927 s. 61—62.
47 *Salingen* s. 343 (vrt. Ibid. s. 346). *Staden* s. 134. *Mjuller* 1947 s. 69.
48 GBL fond 178 n:o 6632 s. 214.
49 *Staden* s. 133—134. MIK n:o 56.
50 *Staden* s. 133. Jaakko Teitin valitusluettelo s. 157. *Salingen* s. 343.
51 DAI I n:o 223. Vrt. SGKE I n:o 285.
52 Ks. *Ahvenainen* 1967 s. 11—15. *Golubtsov* 1911 s. 9—10. DAI I n:o 134.
53 RA Krigshistoriska handlingar VII: 1 »Uppgifter på Kola» (1584—91).
54 *Salingen* s. 344. Ks. Na dalneišem Russkom Severe Petšengskij monastyr 1892 s. 13—. *Ahvenainen* mt. s. 9—10.
55 Esim. PKOP s. 150, 161, 176, 199, 203. MIK n:o 61, 118, 260, 261. Karelilja v XVII veke n:o 10.
56 MIK n:o 73. RIB II n:o 255.
57 MIK n:o 183, 185.
58 Esim. Paleostrovin ja Syvärin luostarit saivat samat vapaudet (MIK n:o 62, 67).
59 *Olaus Magnus* XI cap. 7, 12; XX cap. 2.
60 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 72. *Majkov* 1911 s. 25.
61 1500-luvun lopulla Vasjuk Sobakin Koreljanin (*Majkov* 1911 s. 245) ja Ivan Makarinpoika Koreljanin (Novgorodskie zapisnie kabalnie knigi s. 258).
62 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 159.
63 DAI I n:o 116.
64 MIK n:o 291.
65 Vrt. *Martti Haavio*, Karjalan jumalat (Porvoo 1959) s. 264—272.
66 Esim. VA 5336: 21 v.; 5394: 57 v.; 5406: 25; 5532: 50.
67 FMU IV 3822, 3824.
68 FMU VI 4920—4923, 4925, 4938, 4970, 4971, 4985, 5014, 5261.
69 FMU VI 5298.
70 Ks. *Attman* 1944 s. 20. *Pohjolan-Pirhonen* 1960 s. 62, 243. *Ruuth* 1931 s. 260—270.
71 KGR 28 s. 237.
72 *Bergius* 1758 s. 21.
73 Ibid. sekä BHF III n:o 315. HUFH II n:o 188. Samantapainen luettelo on myös vuodelta 1609—10 (VA 5908: 7). Ks. myös *Attman* mt. s. 75.
74 VA 5292: 15; 5290: 12, 14 v.; 5382: 75 ym. *Attman* mt. s. 75.

- 75 Näistä esim. VA 5419: 6 v.; 5716: 25; 5777: 47 v.; 5833: 3 v.; 5908: 7.
76 Esim. VA 5170: 5; 5195: 4 (v. 1560 »51 par ryski hannskar»); 5818: 80.
77 VA 5716: 25. Rukkasimestarista ks. PKOP s. 189.
78 Tunnettujen rauhansopimusten lisäksi ks. esim. FMU VIII 6379. Sverges traktater III n:o 568, 577, 581. RA Muscovitica 13: Strödda handlingar 1615 (VA FR 1066).
79 SURFH V n:o 360, 375, 404.
80 VA Savonlinnan läänin voudintilit 1550—1569.
81 VA 6136: 49 v.; 6471: 19 v.; 6740: 10 v. VA Grönbladin kokoelma XIV fol. 143.
82 Ks. edellä s. 92.
83 VA Savonlinnan läänin voudintilit 1542—1609. FMU VI 4847. HUFH IV n:o 141 Ks. *Könönen—Kirkinen* 1969 s. 135. (Lisäksi mainitaan mm. »kogel» tai »kögel».)
84 Edellisen lisäksi ks. VA 6413: 27; 6471: 19 v., 27.
85 VA 6161: 35 v.; 38; 6172: 5 v.; 6329: 25; 6424: 71 v.—72; 6463: 93, 95 v.
86 VA RR 1566 jäljennös fol. 239—239 v.; 1569 jäljennös fol. 74—75.
87 Esim. VA 6523: 46 v.; 6561: 16; 6593: 25.
88 VA Grönbladin kokoelma XIV fol. 21, 83 v., 126 v., 179, 185. VA 6622: 26; 6629: 27; 6637: 25; 6642: 21 v.; 6663: 15. *Könönen—Kirkinen* 1969 s. 134—135.
89 FMU VIII 6379.
90 MIK n:o 45. *Luukko* 1954 s. 512—513. Ks. *Kirkinen* 1963 s. 150.
91 FMU V 4286 s. 259.
92 SURFH II n:o 413.
93 *Luukko* mt. s. 483.
94 *Luukko* mt. s. 484—487. HRSH 39: II n:o 4, s. 110—111.
95 *Luukko* mt. s. 487—488, 492. *Pohjolan—Pirhonen* 1960 s. 169. *Manninen* 1922 s. 18. ks. FMU V 4286.
96 *Luukko* mt. s. 489.
97 *Olaus Magnus* XX cap. 2.
98 FMU VIII 6379.
99 HUFH V n:o 192. *Luukko* mt. s. 487.
100 Esim. HUFH III n:o 92; X n:o 10. VA RR 1561 jäljennös fol. 21.
101 SURFH II n:o 413, 448, 501.

VI luku

KANSANKULTTUURI

- 1 Ks. esim. *Kirkinen* 1965 a s. 42—43.
- 2 *U. J. Mansikka*, Der »blaue Stein» in der finnischen Volkstradition. Finnisch-ugrische Forschungen XI (Helsingfors—Leipzig 1911).
- 3 Yleistaustaa ks. *Hautala* 1954 s. 287—.
- 4 *U. Salminen*, Länsi-Inkerin häärnunot (1917). Kertovien runojen historiaa. Inkeri. (Suomi V: 8; 1929) Ks. *Hautala* 1954 s. 345—348.
- 5 *L. Hautala*, Lauri Lappalaisen runo (1945). Hiiden hirven hiihdäntä (1947).
- 6 *Kuusi* 1963 s. 244—, 260—.

- 7 *Oinas* 1962 s. 382.
- 8 *Oinas* 1968 s. 28—.
- 9 *Oinas* 1969 s. 54—63.
- 10 *Honko* 1963.
- 11 *Kuusi* 1963 s. 67. *Haavio* 1967 s. 367—.
- 12 *Haavio* 1967 s. 229—.
- 13 *Ibid.* s. 240—, 127—.
- 14 *Ibid.* s. 432—.
- 15 *Kemppinen* 1960 s. 90—114. *Kemppinen* 1967 etenkin luvut III—V.
- 16 *Kemppinen* 1960 luvut II: 4 sekä III: 2.
- 17 *Kirkinen* 1967 b s. 124—128.
- 18 VA 6045^a fol. 75.
- 19 *Ibid.* fol. 43 v., 47.
- 20 SURFH V n:o 521 s. 266, 278—281. Ks. *Haavio* 1967 s. 320—321.
- 21 *Haavio* 1950 s. 124—125, 154—, 303—311. *Haavio* 1967 s. 297—.
- 22 *Kirkinen* 1963 s. 49.
- 23 *Kirkinen* 1965 a, jossa k.o. lähteet on esitelty ja julkaistu suomeksi.
- 24 *Kirkinen* 1965 a s. 58—59, 65.
- 25 Ks. *Haavio* 1967 s. 302.
- 26 Ks. *Haavio* 1967 s. 148—. *Kemppinen* 1960 s. 121—127.
- 27 Ks. *Cederberg*, Taikausko Savossa ja Karjalassa s. 304—305. *Haavio* 1961 s. 109—117.
- 28 *Mehovskij* II: 2 s. 193.
- 29 *Kirkinen* 1965 a s. 65.
- 30 *Haavio* 1967 s. 21.
- 31 *Haavio* 1961 s. 69—72.
- 32 Le Stoglav ch. V: 11. Ks. *Ibid.* ch. XXXVI, CXIII.
- 33 *Kirkinen* 1965 a s. 68.
- 34 AI I n:o 112.
- 35 MIK n:o 73. AAE I n:o 181.
- 36 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 34.
- 37 Sukupidot eli piirut tulevat venäjänkielisestä termistä »piry» tai »piry i brjatsiny» (ks. edelliset viitteet). Vrt. *Haavio* 1934. Piiruja voi pitää sukupraasnikan muotona. Praasnikoista ks. *Sarmela* 1969 s. 70—85.
- 38 Le Stoglav ch. XLI: 23—25, XCII. *Uspenskij* 1965 s. 52—54.
- 39 *Kirkinen* 1965 a s. 59.
- 40 Ks. *Haavio* 1967 s. 246.
- 41 MIK n:o 3.
- 42 PKOP s. 3, 241.
- 43 *Ibid.* s. 39.
- 44 *Haavio* 1967 s. 247.
- 45 PKOP s. 241.
- 46 *Ibid.* s. 222, 234.
- 47 *Ibid.* s. 219, 97, 101, 112.
- 48 *Ibid.* s. 132, 149.
- 49 *Ibid.* s. 185, 180.

- 50 *Haavio* 1967 s. 247.
- 51 AM 1909 II: 2, s. 376. Kyseessä on aprakkakirjan katkelma todennäköisesti tarkastuskirjasta vuodelta 1571—72.
- 52 *Ibid.* s. 376—377.
- 53 Suomen kansankulttuurin kartasto.
- 54 *Haavio* 1950 s. 100—101.
- 55 *Haavio* mt. s. 154—.
- 56 *U. Harva*, Antero Vipunen. Finnisch-ugriche Forschungen XXIV (Helsinki 1937). Vrt. *Haavio* mt. s. 152—153.
- 57 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 56, 114.
- 58 Ks. *Haavio* mt. s. 140—. *Kemppinen* 1960 s. 108.
- 59 *Haavio* mt. s. 174—175.
- 60 *Nissilä* 1962 s. 145—147.
- 61 Suomen kansanrunouden kartasto. Ks. *Haavio* mt. s. 178—.
- 62 *Nieminen* 1963 s. 14—15, 42—43.
- 63 *Uspenskij* 1965 s. 52—53.
- 64 Ks. karttaa *Haavio* 1950 s. 201. Viron ja Karjalan runoyhteyksistä ks. *Jevsejev* 1950.
- 65 *Mjuller* 1947 s. 63.
- 66 PKOP s. 97.
- 67 Ks. *A. O. Uäisänen*, Satko Venäläisen muinaisruno. Kalevalaseuran vuosikirja 25—26 (Helsinki 1945—46). *Kuusi* 1963 s. 230—232.
- 68 *Kemppinen* 1960 s. 140—, 174—, 190—209.
- 69 *Haavio* 1967 s. 127—134. Ks. *Kemppinen* 1960 s. 172—.
- 70 Ks. *Haavio* 1967 s. 139—. *Haavio* mainitsee eteläisten ilmarisrunojen viittaavan ruotsalaiseen maan jakamiseen arpomalla, mutta nimenomaan Inkerissä esiintyi vanha venäläinen tapa jakaa yhteismaa viljelykseen arpaosina. Ks. *Toikka* 1915 s. 45 viite 2.
- 71 *Haavio* 1967 s. 232—. *Kemppinen* 1960 s. 243—.
- 72 VIMOIDR XII s. 126. *Könönen—Kirkinen* 1969 s. 92. *Ronimus* 1906 s. 131—132.
- 73 PKOP s. 2, 127, 148.
- 74 VA 5973: 3, 13, 19, 46. (Lemmity, Lemmittein, Lemmittyy).
- 75 MIK n:o 260 s. 323.
- 76 *Kuusi* 1963 s. 253.
- 77 *Ibid.* s. 324—325.
- 78 *Sarajas* 1956 s. 62—63.
- 79 *Haavio* 1967 s. 15—.
- 80 *Kuusi* 1949 etenkin s. 350—356. Ks. *Haavio* 1967 s. 214—215.
- 81 Ks. esim. *Kuusi* 1963 s. 65—68. *Kemppinen* 1960 s. 285—.
- 82 Ks. *Kuusi* 1949 s. 330—335, 348—349. *Kuusi* 1963 s. 63. *Nils Lid*, Kalevalan Pohjola. Kalevalaseuran vuosikirja 29 (Helsinki 1949). Ks. Suomen kansanperinteen kartasto VR 1, 2, 6.
- 83 *Kuusi* 1949 s. 23—86, 334. Malinen on yleinen itäsuomalainen nimi ja lienee saanut alkunsa »malyj» (pieni) epiteetistä. Perttunen johtunee sanasta »berdyš» (perustuska) tai »perets» (karj. pertso, pippuri).

- 84 *Kirkinen* 1967 a s. 31—32. Nimi on Samboozero, nykyään Sompajärvi, joten vanhin tunnettu nimimuoto on myöhemmin kokenut vokaalimuutoksen.
- 85 Ks. esim. *Kuusi* 1949 s. 310—325. *Haavio* 1967 s. 182—183. *Kemppinen* 1960 s. 184—189 I. *Kemppinen*, Karjalan muinaisrunot ja Sampo. Itäsuomi 1966 n:o 3.
- 86 Ks. edellinen viite.
- 87 *Haavio* 1967 s. 196—199.
- 88 *Haavio* 1967 s. 184.
- 89 Ks. *Kuusi* 1963 s. 75—80. *Haavio* 1967 s. 345—.
- 90 Suomen kansankulttuurin kartasto.
- 91 *Haavio* mt. s. 357.
- 92 *Kuusi* 1963 s. 318—324.
- 93 Suomen kansankulttuurin kartasto.
- 94 *Jevsejev* 1957 s. 201—202 ajoittaa runon hieman varhaisemmaksi.
- 95 *Kemppinen* 1960 s. 81—82, 146, 289. SMIKP n:o 5: »ot Turji». Kniga... Bolšoj tšertež s. 165.
- 96 Esim. *Herberstein* II s. 106. Vrt. *Haavio* 1967 s. 188—189.
- 97 Ks. jällempänä s. 217.
- 98 *Herberstein* II s. 42. Vrt. englantil. Richard Edenin kuvaus: Ibid. II s. 187.
- 99 PKOP s. 87—88, 219, 227, 233, 166. Nimet ovat »na Giže navolok» tai »na Gižine...», »Gižyne moh», »u Gižina ozero», »na Gižine gore», »v Hežeselge», »na Hiž-gore».

VII LUKU

KIRKOLLINEN KULTTUURI

- 1 Ks. liite 5. Repolan kappeli, joka ruotsalaisissa tileissä on merkitty Ilomantsiin, kuului oikeastaan Rukajärveen, johon se on laskettu.
- 2 Ks. Stoglav. ch. XXV, LXXXIX. AI I n:o 104.
- 3 Ks. *Kirkinen* 1965 b s. 39
- 4 AM II: 2 s. 125.
- 5 VA 6045^a 65, 3. Ks. *Immonen* 1958 s. 106—107, 340—.
- 6 *Suvorov* 1863 Priloženie n:o 40.
- 7 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 184. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 177. VA 6045^a: 66, 66 v. (Simana N).
- 8 PKOP s. 75, 147, 161, 164, 168, 177, 212. *Nevolin* mt. s. 153.
- 9 Esim. Sorokassa v. 1551 (MIK n:o 70).
- 10 Le Stoglav ch. XLIV, XLV.
- 11 MIK n:o 162. AI I n:o 236.
- 12 MIK n:o 214.
- 13 PKOP s. 202, 114, 163. *Nevolin* mt. s. 171.
- 14 *Herberstein* I s. 57.
- 15 MIK n:o 58. Suomennos: *Kirkinen* 1965 b s. 52—54.
- 16 Ks. *Kirkinen* 1965 b s. 44—47.
- 17 MIK n:o 52, 58, 64.

- 18 VIMOIDR XII s. 5—6. AAE I n:o 205.
19 MIK n:o 209, 294 s. 375. *Nevolin* mt. s. 163. VA 6045^a: 6, 30 v.
20 *Kirkinen* 1965 a s. 58—59, 61.
21 *Ibid.* s. 60—61. AAE I n:o 229.
22 *Le Stoglav* ch. V: 17—18, LXV, LXXVII—LXXXI.
23 *Kirkinen* 1965 a s. 62. *Le Stoglav* ch. V: 24; ch XIX. XXI—XXIV. Ks. *Herberstein* I s. 89.
24 MIK n:o 58. *Kirkinen* 1965 a s. 62—64.
25 *Kirkinen* mt. s. 50—52, 64—69.
26 *Könönen—Kirkinen* 1969 s. 107.
27 MIK n:o 64.
28 RIB 16 n:o 90 col. 384.
29 PSRL VI s. 282, 289. *Ibid.* XIII: 1 s. 63. *Pokrovskij* 1897 s. 63—64. *Makarij* VI 1868 s. 323—324.
30 *Mikkola* 1941 s. 120—121.
31 Näistä ks. *Kirkinen* 1965 a s. 1—53. *Žitie Trifona*, johdanto s. 89—. *Makarij* VI 1868 s. 327. *Kurbiskij* (1842) s. 126—. *Jahontov* 1881 s. 118—.
32 Parhaita tekstejä, joita olen voinut käyttää ovat BAN Arh. n:o 263 (18. vs. alkup.). GIM Muz. n:o 1460 (n. 1760-luv.). GPB Sol. 182 fol. 86—119. IRLI sobr. Peretssa n:o 223 fol. 254—277. TsGADA fond 196 n:o 634 fol. 178—194 v. Painettu elämäkerta on käsikirjoituksesta GPB Sol. 188, joka on kadonnut.
33 Esim. BAN Arh. Komm. n:o 236 fol. 17—45 v. (18. vs. loppup.). IRLI Karelsk. sobr. 136 (19. vs.).
34 *Salingen* s. 344.
35 Ks. *Kirkinen* 1965 a s. 68—69.
36 *H. von Stadenin* matkakertomuksen mukaan (s. 125) Petsamon luostarin synty voidaan sijoittaa vasta 1540-luvulle, mutta hänen muistelmansa on ajoituksissa yleensä sangen epätarkka. Hän tarkoittaneekin veljestön muodostumista eikä Trifonin saapumista Petsamoon.
37 Ks. etenkin *Mikkola* 1941 passim. SGKE II n:o 154, 155.
38 *Žitie Trifona* s. 106.
39 Jaakko Teitin valitusluettelo s. 157.
40 *Wieselgren* 1831 IV s. 36, 39. *Hjärne* 1884 s. 10—11. HUFH IX n:o 24.
41 *Salingen* s. 344—345. Ks. *Ahvenainen* 1967 s. 10.
42 Ks. *Makarij* VI 1868 s. 329. Vuoden 1624 verokirjaan on merkitty, että kirkko on »Petsamon luostarin rakentajan Trifonin tekemä» (GBL fond 178 n:o 6632 s. 267).
43 Ne mainitaan esim. v. 1675 tutkintokirjassa SGKE II n:o 154. Ks. *Mikkola* 1941 s. 60—, 92—. *Andrejev* 1920 s. 132—. GBL fond 178 n:o 6632 s. 264.
44 SMIKP n:o 15.
45 *Mikkola* 1941 s. 94—. SGKE II n:o 136, 154, 155. SMIKP n:o 15.
46 Vardön käskynhaltijan raportti Kööpenhaminaan: *Grot* 1890 s. XV—XVIII. Trifonin elämäkerta antaa hiukan eri lukuja, nimittäin 51 munkkia ja 65 työläistä. *Žitie Trifona* s. 119. Ks. PSRL XIV: 1 s. 44. *Andrejev* 1920 s. 141. Na dalnem severe s. 20—23. *Korolkov* 1908 s. 23.
47 Ks. *Kurbiskij* (1842) passim. *Makarij* VI 1868 s. 327.
48 *Kurbiskij* (1842) s. 131.

- 49 *Kurbskij* mt. s. 132.
50 *Ibid.* s. 134. Ks. *Kartašev* I 1959 s. 440. *Makarij* VI 1868 s. 327.
51 Ks. *Makarij* VI s. 327 viite 432.
52 ALOII fond 115 n:o 900. *Staden* s. 133.
53 RIB II n:o 170.
54 Solovetskij letopisets s. 229—230.
55 AAE I n:o 309
56 *Ibid.* sekä MIK n:o 162.
57 *Ammann* 1950 s. 114. *Kartašev* 1959 I s. 480—488. *Budovnits* 1947 s. 46—.
58 *Makarij* VIII 1877 s. 129—132, 139—140. *Kartašev* mt. I s. 369.
59 Le Stoglav ch. XLII.
60 *Ammann* mt. s. 170—175, *Kartašev* mt. s. 490—. *Budovnits* mt. s. 49—62.
61 *Kartašev* mt. I s. 496—497, 499—503. *Budovnits* mt. s. 51—. *Begunov* 1957 s. 216—222.
62 HUFH VIII n:o 88.
63 *Kartašev* mt. I s. 458—. *Budovnits* mt. s. 140—. Ks. *E. Denisoff*, Maxime le Grec et l'Occident (Paris 1943). Sorskista ja Volokalamskista laajemmin jäljempänä.
64 Ks. FMU VI 4657. *Budovnits* mt. s. 80.
65 *Kartašev* mt. s. 472—474. *Budovnits* mt. s. 132—135, 140—145.
66 PSRL XIII: 1 s. 232. AAE I n:o 238. *Kartašev* mt. s. 506—507. *Budovnits* mt. s. 257—258. *Sapunov* 1957 s. 242—.
67 *Kartašev* mt. s. 508—509.
68 *Ibid.* s. 509. *Budovnits* mt. s. 270.
69 *Kartašev* mt. s. 509.
70 AAE I n:o 239. *Kurbskij* (1842) s. 130, 133. *Budovnits* mt. s. 264—270.
71 *Kirkinen* 1965 b s. 53.
72 PSRL XIV: 1 s. 7, 10—11.
73 Ks. *Kirkinen* 1964.
74 Le Stoglav ch. XXV, XXVI.
75 *Kirkinen* 1965 a s. 63.
76 MIK n:o 100, 101, 198. Samoin n:o 53, 102, 103, 248. SMIKP n:o 2.
77 MIK n:o 110, 180, 188—190, 192—193, 198, 217, 219—220, 225, 229, 231—235, 251.
78 *Ibid.* n:o 260 s. 321
79 DAI I n:o 32. MIK n:o 57.
80 MIK n:o 86. Samoin autiotilatutkinnossa v. 1512 (DAI I n:o 167 s. 296).
81 MIK n:o 108.
82 *Otšerki istorii Karelii* I 1957 s. 101—102.
83 VA 6045^a: 3 v.: »Besitter täähikirian hemman».
84 Ks. *Domostroj po spisku Imp. Obštš. Ist. i Drevn. Ross.* (Tštenija 1881: 2).
85 *Salingen* s. 343. *Otšerki istorii SSSR. Period fesdalizma, konets XV v. — natšalo XVII v.* (1955) s. 637. Nimen voi lukea myös muodossa »Tšudinov», mutta neuvostoliittolainen tulkinta »Tšudinov» on todennäköisempi.
86 *Sebastian Münster*, *Cosmographiae universalis Lib. VI.* Käytetty painos: Basileae 1550, s. 847. *Ojansuu* 1904 s. 130—131. Vrt. *Leskinen* 1937 s. 239.
87 *Kirkinen* 1964 s. 144. Karjalaisia nimiä on useissa muissakin tuohikirjeissä, jotka on julkaissut A. V. Artsihovskij. Eräässä Solovetskin käsikirjoituksessa (GPB Sol.

- 706/648 fol. 273 v.) on karjalankielisiä sanoja tod.näk. 1700-luvun alkupuolelta.
88 *Widnäs* 1940. *Widnäs* 1966. *Kirkinen* 1963 s. 196. *Smirnova* 1967 s. 26 viite 4; s. 96 viite 16. Kaikkia käsikirjoituksia ei ole vielä tutkittu.
89 *Smirnova* 1967 s. 97—98. Otserki istorii Karelii I 1957 s. 102.
90 Pistsovye knigi Votskoj pjatiny 1539 goda s. iii.
91 OGV 1849 n:o 1.
92 AI I n:o 158. Ks. *Makarij* VII 1874 s. 118—119.
93 Ks. Opisanie rukopisej Solovetskago monastyrja I—III.
94 *Smirnova* mt. s. 63, viite 11.
95 *Malyšev* 1949 s. 82—84.
96 Ibid. s. 80. Suurimmat kokoelmat ovat kirjastoissa BAN, GPB, GBL ja IRLI.
97 *Ammann* 1950 s. 192, 203. *Kartašev* 1959 II s. 87. *Sapunov* 1957 s. 235—237.
98 Ks. jäljempänä s. 229—230. *Kuujo* 1958 b s. 21—22.
99 *Pettersson* 1950 L s. 49, 52. Ks. liite 4.
100 Nimittäin Uikujärven, Tšolmuisen, Puutoisen ja Andoman kirkoissa (*Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 166, 170, 172, 173).
101 *Smirnova* 1967 s. 65—66, 67 viite 25.
102 *Opolovnikov* 1955 s. 10—11.
103 Ibid. s. 11. Otserki po istorii Karelii I 1957 s. 117.
104 *Opolovnikov* mt. s. 110. *Pattersson* 1950 L s. 42.
105 *Opolovnikov* mt. s. 164. *Pettersson* mt. s. 45—46.
106 SGKE I n:o 270. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 163.
107 Esim. Aunuksen Iljan kirkko sekä Sungun pogostakirkot v. 1583. (*Nevolin* mt. s. 155, 165).
108 Ks. edellinen sivu sekä *Pettersson* mt. s. 44—45. *Opolovnikov* mt. s. 113.
109 Ks. esim. *Pettersson* mt. s. 156—, 296—301. *Ullberg—Tavaststjerna—Kekkonen* 1929 s. 174—.
110 Hyvä esimerkki on Kristuksen temppeliin tuomisen kirkko Kliimossa vuodelta 1719. *Pettersson* mt. s. 49.
111 *Ullberg—Tavaststjerna—Kekkonen* mt. s. 74, 134.
112 *Opolovnikov* mt. s. 141—160. *Pettersson* mt. s. 57—69, 84, 138.
113 *Pettersson* 1950 LI s. 181—182.
114 Pamjatniki sotsialno-ekonomitšeskoj istorii I: 2 n:o 14.
115 *Smirnova* 1967 s. 104—106.
116 Esim. Le Stoglav ch. V: 3; XXVII, XLII.
117 *Jääskinen—Widnäs* 1968.
118 *Smirnova* 1967 s. 94.
119 Ibid. s. 98. Kyseessä on kaksi paikallista asukasta, lukkari Senka Iivananpoika ja Iivana Semenipoika.
120 Ibid. s. 99. PKOP s. 209.
121 *Smirnova* mt. s. 38—.
122 Ibid. s. 27 ja kuvat 1—4.
123 *Aune Jääskisen* väitöskirjatyöstään ystävällisesti antama tieto.
124 *Smirnova* mt. s. 44—45.
125 PKOP s. 118, 130. *Smirnova* mt. kuvat 14—16.
126 *Smirnova* mt. kuvat 20—21.

- 127 Ibid. s. 59—.
128 AI I n:o 158.
129 Ks. OGV 1849.
130 Ks. *Makarij VIII* 1877 s. 48—50. *Kartašev II* 1959 s. 55, 65.
131 AAE II n:o 99. Ks. järempänä s. 250—251.
132 *Smirnova* mt. kuva 22, värikuva 56 s. 96—97 sekä s. 77.
133 *Smirnova* mt. kuvat 26 ja 45.
134 *Kirkinen* 1963 s. 199—200 sekä *Aune Jääskisen* antamat haastattelutiedot.
135 *Smirnova* mt. kuva 47.
136 AI I n:o 158.
137 *Uspenskij* 1968 s. 255. *Kirkinen* 1961. SOKK Museo n:o 1791.
138 *Uspenskij* 1965 s. 154—156. *Uspenskij* 1968 s. 142—.
139 *Uspenskij* 1965 s. 124—126.
140 Ibid. s. 124.
141 *Uspenski*, 1965 s. 126. *Uspenskij* 1968 s. 120.
142 *Uspenskij* 1968 s. 115—122 sekä näytteet n:o 74, 76.
143 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 11—12 lähteineen. *Uspenskij* 1965 s. 126.
144 Ks. Obihod odnogolosnyj tserkovno-bogoslužebnago penija po napevu Valaamskogo monastyrja (Valaam 1909).
145 Le Stoglav ch. XLI, XCII.

VIII LUKU

PYHIEN KULTTI JA HAGIOGRAFIA

- 1 *Dosifej* 1847 s. 28.
2 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 40.
3 *Moisejeva* 1958 s. 166.
4 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 24, 30. *Ammann* 1950 s. 113.
5 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 26, 35.
6 *Moisejeva* 1958 s. 161.
7 Žitie Trifona s. 107—108.
8 Tällaisia panttivelkoja mainitaan asiakirjoissa esim. Solovetskille (MIK n:o 116, 136, 212, 213. SMIKP n:o 3) ja muille suurille luostareille (MIK n:o 196, 197. SGKE I n:o 296).
9 Le Stoglav etenkin ch. V, XLIX, LI—LII, LXXV, LXXXV, C.
10 Ks. etenkin *Lilienfeld* 1963 sekä *Budovnits* 1947 s. 63, 71—. *Ammann* 1950 s. 168—. *Kartašev* 1959 I s. 409—413.
11 Ks. etenkin *Spidlik* 1956 sekä *Budovnits* 1947 s. 82—. *Kartašev* mt. s. 392—.
12 *Kartašev* mt. s. 456—457.
13 Ks. etenkin *Peters* 1914 s. 391—. Kansanomainen esitys Karjalan pyhistä on *E. Piironen*, Karjalan pyhät kilvoittelijat (Kuopio 1947).
14 Ks. *Moisejeva* 1958 s. 161—. *Kirkinen* 1963 luku IV. *Kirkinen* 1965 c. Valamon kertomusten tekstejä, joita Moisejeva ei tunne on Ortodoksisen kirkkokunnan kirjastossa Kuopiossa. Muuan 1700-luvun teksti sisältää mainitun johdannon erillisenä, jon-

ka jälkeen vasta tulee kertomusten otsikko ja teksti (SOKK n:o 7171. Vrt. SOKK n:o 7169).

15 SOKK Museo n:o 67 fol. 1.

16 *Kirkinen* 1965 c s. 214—215.

17 *Kirkinen* 1963 s. 113—115.

18 SOKK n:o 7283, jonka vesileima on 1820-luvulta, mutta jonka teksti on kopioitu v. 1789 tekstistä. Muita tekstejä esim. SOKK n:o 7267, 7286.

19 *Nikodim* 1904 s. 63—65 mainitsee lähteenä käsikirjoituksen Tsarskijn kokoelmasta, numero 408, joka hänen mukaansa on 17. vs:lta. En ole löytänyt tätä tekstiä. Sen sijaan tunnen tekstin 18. vuosisadalta: IRLI sobr. Perettsa n:o 223 fol. 328—336. Samalta ajalta näyttää olevan painettu elämäkerta (*Amurosij* V 1813 s. 115—129). 19. vs. alusta (1825) on teksti BAN Tek. post. n:o 610 fol. 51—57 v. Saman vuosisadan kopio on myös GIM Barsova n:o 1075 a, fol. 1—11.

20 Painettuun elämäkertaan on liitetty jopa lahjakirjeen teksti, joka vaikuttaa vanhalta, mutta sen virheellinen päiväys on v. 6690 eli 1182. (*Amurosij* mt. 125—126).

21 *Nikodim* 1904 s. 67.

22 GIM Vahromejeva n:o 78. Petrozavodskin Valtiollisen Keskusarkiston käsikirjoitusluettelon numerot 13 ja 17 sisältävät Kornilin elämäkerrat 19. vs. kopioina, mutta käsikirjoituksia en löytänyt. *Barsukov* 1882 col. 316—317 mainitsee tekstin Barsovin kokoelma n:o 103, jota en myöskään ole nähnyt. Sen pitäisi olla 18. vs:lta. Ks. *Nikodim* 1904 s. 73—79.

23 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 127—128.

24 Teos on säilynyt pääosaltaan kahtena 1500-luvun kopiona Moskovan Historiallisessa museossa (GIM). Alkuosa on painettu nimellä Velikija Minei Tšetii (Sankt-peterburg 1868 — Moskva 1914; 14 osaa).

25 *Dosifej* 1847 s. 21. Žitija prepodobnyh Zosimy i Savvatija (1859) s. 217—226. Ks. *Kirkinen* 1965 b s. 38 lähteineen.

26 Ks. etenkin GPB:n luettelot. HYK Valamon kirjaston luettelo, SOKK käsikirjoitusluettelo. Opisanie rukopisej Solovetskogo monastyrja I—III.

27 Kyseessä on GPB Sol. 175, jonka teksti on painettu ilman kuvia v. 1859. Heikompi painettu teksti on »Žitija i tšudotvorenija ... Zosimy i Savvatija» (1830). Hyvä käsikirjoitusteksti on esim. GBL fond. 304 n:o 633 fol. 1—221.

28 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 176—177.

29 Tästä ks. Žitija prepodobnyh Zosima i Savvatija (1859) s. 226—229. Solovetskij paterik 1906 s. 23. *Dosifej* 1847 s. 15.

30 Ks. *Kirkinen* mt. s. 178.

31 *Dosifej* 1847 s. 18—19, 21. Ks. *Zverinskij* n:o 2240. *Kirkinen* 1963 s. 178 lähteineen.

32 ALOII fond. 238 n:o 189. GPB Sol. 969 fol. 1—126. Paperien vesileimat ovat 1630—50 luvuilta. Ks. *Jahontov* 1881 s. 135—139.

33 *Jahontov* mt. s. 33—34. Solovetskij paterik 1906 s. 36.

34 *Barsukov* 1882 col. 130—132. Esim. Žitija i tšudotvorenija ... Zosimy i Savvatija ... i sotrudnika ih inoka Germana (Moskva 1830). GPB Sol. 182 fol. 1—16 v. GPB Sol. 183 fol. 1—34 sijoittaa Hermanin elämäkerran Joan ja Longin Jarenkilaisten elämäkerran edelle.

35 AAE I n:o 213. *Kirkinen* 1965 b s. 38, 49 lähteineen. Maininta elämäkerran teki-

jästä on useissa vanhoissa tekstin kopioissa, esim. TsGADA fond. 196 n:o 530 fol. 1 (16. vs.). Ks. myös Žitie... Aleksandra Svirskago (1818) fol. d verso.

36 AI I n:o 135.

37 Ks. etenkin GBL, GIM, GPB, IRLI ja TsGADA luettelot. Suomessa HYK Valamon kirjaston luettelo sekä SOKK. Žitie... Aleksandra Svirskago (1818) ei täytä teollisia vaatimuksia.

38 Ks. *Smirnova* 1967 s. 133. (ikoni »Troitsa»). AI II n:o 31.

39 Se on säilynyt: GIM Sinod. n:o 997 fol. 1143—1168 v.

40 Vanhimpia säilyneitä tekstejä lienee Prologissa GBL fond 344 n:o 168 fol. 336—337 v. sekä GBL fond 354 n:o 20 fol. 393—394 v.

41 TsGADA fond 181 n:o 325. Muita hyviä tekstejä: GBL fond 304 n:o 632. IRLI Perettsa n:o 59 fol. 1—213. GBL fond 304 n:o 633 fol. 221 v.—315. TsGADA fond 196 n:o 530 (katkelmallinen). GPB Spb Duh. Akad. n:o 276.

42 Pirkkinässä oli v. 1563 Mandrožskoi-saari ja Mandregajoki (PKOP s. 78, 85).

43 TsGADA fond 181 n:o 325 fol. 192 v.—194 v. GPB Spb Duh. Akad. n:o 276 fol. 143 v.—145 v. Tästä ne on julkaistu painettuna (*Nikodim* 1904 Priloženie s. 17—18).

44 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 23—44. TsGADA fond 201 n:o 52 fol. 422—462. GBL fond 304 n:o 806 fol. 244—245.

45 *Kirkinen—Widnäs* mt. s. 11—17, 44. TsGADA mt. fol. 455.

46 TsGADA mt. fol. 455—462 sekä esim. SOKK n:o 7165, jonka paperissa on vesileima 1778. Vrt. SOKK n:o 7374.

47 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 32.

48 *Kirkinen—Widnäs* mt. s. 34—35 hiukan tarkistettuna.

49 Kyseessä on piirut, venäjäksi »piry». Vrt. *Haavio* 1934.

50 GIM Barsova n:o 861.

51 *Barsov* 1870 s. 2—5. Ks. *Barsukov* 1882 col. 266. OGV 1868 n:o 11. *Zverinskij* n:o 249.

52 Esim. Suuren Minean tekstissä: GIM Sinod. 997 fol. 1150 v.—1152, 1153 v.

53 PKOP s. 77.

54 Mainitaan esim. Valamon luostarisäännöissä, jonka kopio on 1800-luvun alusta: GPB, Spb Duh. Akad. n:o 285 fol. 114—114 v. Ks. *Nikodim* 1904 s. 29—32. *Barsukov* 1882 col. 12—13. OGV 1868 n:o 12.

55 PSRL XIII: 1 s. 158.

56 Akty juriditšeskie I n:o 128. Lähteen mainitsema »Andrein erakkola» oli Ondrusovan luostarista yleisesti käytetty nimitys.

57 *Nikodim* mt. s. 32.

58 AI I n:o 197. MIK n:o 175.

59 GIM Sinod. 997 fol. 1162—1162 v.

60 *Nikodim* 1904 s. 26—28. OGV 1868 n:o 12 s. 199. *Zverinskij* n:o 1215. *Barsov* 1867 n:o 2.

61 *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 155. Ks. viite 58.

62 *Barsukov* 1882 col. 67—68.

63 OGV 1842 n:o 34 s. 124.

64 GIM Sinod. 997 fol. 1153—1153 v.

65 *Nikodim* 1904 s. 37—38. Kirilin elämäkerta esim. GBL fond 304 n:o 696 fol. 75—157. *Jahontov* 1881 s. 39— epäilee Nikiforin henkilökuvan keksytyksi, koska läh-

- teissä on yleisiä hagiografisia lainoja, mutta ne eivät kumoa luotettavia yksityiskohtia.
- 66 Niitä on käyttänyt lähteenä *Nikodim* 1904; ks. etenkin s. 38—43, 44.
- 67 Ks. *Zverinskij* n:o 193. *Nikodim* mt. s. 42—44. *Barsukov* 1882 col. 396—397. OGV 1842 n:o 34; 1867 n:o 21; 1868 n:o 12 s. 196—198. *Barsov* 1867 n:o 7.
- 68 *Nikodim* 1904 s. 57.
- 69 PKOP s. 113. Ks. *Zverinskij* n:o 822.
- 70 *Nikodim* mt. s. 58. Ks. *Barsov* 1870 s. 83—86. OGV 1850 n:o 36—37.
- 71 *Nikodim* 1904 s. 45, 47. Tutkimus on luotettavinta mitä Aleksanterista ja hänen oppilaistaan on tehty. Ks. *Barsukov* 1882 col. 344.
- 72 *Nikodim* mt. s. 48.
- 73 *Ibid.* s. 47—48.
- 74 Ks. *Nikodim* 1904 s. 50—51, 59.
- 75 PKOP s. 243; nimi on »Padoostrov». *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 179—180; nimi on »Pada-ostrov».
- 76 Kirje on julkaistu: *Nikodim* mt. s. 50.
- 77 OGV 1850 n:o 40—41. Ks. myös *Zverinskij* n:o 1129. *Nikodim* mt. s. 50—51.
- 78 *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 159.
- 79 MIK n:o 250. *Zverinskij* n:o 581.
- 80 *Nikodim* 1904 s. 56. Tätä lähdettä en ole löytänyt.
- 81 *Barsov* 1870 s. 95. Kyseessä on Iivinän kappelin Synodika.
- 82 OGV 1850 n:o 38; 1868 n:o 12 s. 199—200. *Barsov* 1867 n:o 55. *Nikodim* mt. s. 54—56.
- 83 *Barsov* 1867 n:o 41. *Barsov* 1870 s. 90 sisältää vuosiluvun tulkinnassa painovirheen.
- 84 MIK n:o 262.
- 85 *Barsov* 1870 s. 166—169; ote v. 1628 verokirjasta, joka siteeraa v. 1596 ja 1608 tsaarillisia kirjeitä; v. 1617 lahjoitusten vahvistus ei ole itsenäinen maininta Kassianista, vaan toistaa vanhaa tekstiä.
- 86 *Barsov* 1870 loc. cit. *Nikodim* 1904 s. 52—54. *Zverinskij* n:o 1152.
- 87 *Nikodim* mt. s. 59; kyseessä on »Kniga glagolemaja o Rossijskih svjatyh»; olen löytänyt siitä jäljennöksen 1700-luvun lopulta: GBL fond 209 n:o 209, joka on Nikodimin usein siteeraama teos. Toinen kopio: IRLI Kalikina n:o 16. V:lta, 1832 on BAN Kalikina n:o 29.
- 88 *Nikodim* mt. s. 51. *Barsov* 1867 n:o 10. *Zverinskij* n:o 734.
- 89 PKOP s. 237, 233. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 179.
- 90 *Nikodim* mt. s. 59.
- 91 GBL fond 209 n:o 209 fol. 24. IRLI Perettsa n:o 223 fol. 300. SOKK Museo 74 fol. 60. Ks. *Barsukov* 1882 liite III.
- 92 Heitä olivat Anurij, Gerasim ja Joon Solovetskilaiset. Ks. GBL fond. 209 n:o 209 passim. *Barsukov* 1882 col. 55, 128—129, 254.
- 93 *Dosifej* 1847 s. 29—30. Ks. *Barsukov* 1882 col. 258—259.
- 94 Ks. *Jahontov* 1881 s. 159—160.
- 95 Esim. GIM Štšukina n:o 430. GPB Pogod. n:o 810 fol. 102—127 v. GPB Sol. 182 fol. 120—141 v.
- 96 *Jahontov* mt. s. 161.
- 97 *Ibid.* s. 161—162. Solovetskij paterik 1906 s. 68—69.

- 98 E.m. tekstien lisäksi ks. GIM Barsova n:o 832 fol. 212 v.—251. GPB Sol. 183 fol. 35—110 v. GPB Sol. 189 fol. 69—118 v.
- 99 GPB Pogod. n:o 810 fol. 128—134. GPB Sol. 182 fol. 181—208 v. (ja muistopalvelus fol. 209—219). GPB Sol. 189 fol. 1—68. GIM Štšukina n:o 704.
- 100 *Jahontov* 1881 s. 157—158. *Barsukov* 1882 col. 99—100. Solovetskij paterik 1906 s. 71—73.
- 101 Solovetskij paterik 1906 s. 37—40.
- 102 SGKE II n:o 137.
- 103 GPB Pogod. n:o 810 fol. 99—101. TsGADA fond 196 n:o 634 fol. 203 v.—209 v. (v. 1784). GPB Sol. 182 fol. 155—162 v. (myös tropari, kontakti ja rukous Varlaamille). IRLI Karelsk. n:o 136 fol. 37—46. IRLI Mezensk. n:o 86 fol. 7 v.—16 v. Ks. *Jahontov* 1881 s. 154—157. *Barsukov* 1882 col. 76—77. Opisanie rukopisej Solovetskago monastyrja II s. 284.
- 104 »Množestvo tšerven morskih», kirjaimellisesti paljon merimatoja. Lainaus on tekstistä TsGADA fond 196 n:o 634.
- 105 Ks. *Zverinskij* n:o 1463. *Makarj* 1878 s. 37.
- 106 Ks. edellä s. 162. *Barsukov* 1882 col. 561—562. Služba Prepodobnomu Trifonu Petšenskomu (Moskva 1881). *Jahontov* 1881 s. 118—123, 127.
- 107 *Barsukov* 1882 col. 274—275. Žitie Trifona (1859) s. 117—118.
- 108 Irinarhin elämäkerta esim. GPB Sol. 238 (19. vs.). Eleazarin elämäkertoja on runsaasti, esim. BAN Arh. n:o 264. GIM Eparh. koll. n:o 840 (myös E:n kuva). GPB Sol. 185 (myös muistopalvelus). Ks. *Jahontov* 1881 s. 182—183, 195. *Barsukov* 1882 col. 192—193, 224. *Zverinskij* n:o 1257. Muista pyhistä ks. Solovetskij paterik 1906 s. 70—.
- 109 Ks. *Barsukov* 1882 col. 544. *Kalajdovitš—Strojev* 1825 s. 186. *Kirkinen* 1965 b s. 38, 49 lähteineen. *Kirkinen* 1963 s. 162. *Bytškov* 1882 s. 154.
- 110 Ks. *Barsukov* 1882 col. 309. *Nikodim* 1904 s. 86. *Ikonnikov* 1908 II: 2 s. 1730.
- 111 Parhaita tekstejä: GBL fond 304 n:o 694 fol. 196—338 v. (v. 1633). GIM Barsova n:o 783. GIM Sinod. n:o 413 fol. 528—553 v. GPB Sol. 992. Ks. *Barsukov* 1882 col. 21—23. *Jahontov* 1881 s. 88. *Zverinskij* n:o 606. OGV 1868 n:o 11.
- 112 Ks. OGV 1868 n:o 11. *Barsukov* 1882 col. 429. *Nikodim* 1904 s. 82—84. Elämäkerran teksti: IRLI Karelsk. n:o 48 fol. 172—178 v. (»Izveštšenie o prepodobnago... Pahomii...»). *Zverinskij* n:o 1039.
- 113 Nim. Kiriak Syrinski, Vassian Krestomirovski ja Joonas Vlasati. Ks. *Barsukov* 1882 col. 310, 98. *Nikodim* mt. 81—82.
- 114 Elämäkerta kirjoitettiin v. 1613, säilynyt 17. ja 18. vs. kopiaina GIM Uvar. n:o 8 fol. 181—187 v. (v. 1662). GPB Sol. 182 fol. 17—24 v. Ks. *Jahontov* 1881 s. 188. *Zverinskij* n:o 250.
- 115 Elämäkertoja BAN 38, 4, 40 (1680-luv.) fol. 302 v.—304. GPB Sol. 182 fol. 24 v.—83 v. BAN Arh. n:o 405. Ks. *Jahontov* mt. s. 188. *Barsukov* mt. col. 397. *Zverinskij* n:o 2209. Muita Kožjärven pyhiä: Longin, Herman, Kornili ja Bogolep (*Barsukov* mt. col. 319, 331.)
- 116 *Barsukov* 1882 col. 185—186, 389. *Zverinskij* n:o 987.
- 117 Elämäkerran katkelma: GBL fond 199 n:o 661 fol. 8—15. Ks. *Barsukov* mt. col. 306.
- 118 GBL fond 304 n:o 677 fol. 231—264 v. (Tulupovin Minea). GBL fond 310 n:o 291. BAN Arh. C n:o 218. BAN Arh. D. n:o 351 fol. 180—246 v. Muita pyhiä: Grigori

- ja Kassian Avnezelaiset Totman pogostasta sekä Iov Holmogorilainen. Ks. *Barsukov* mt. col. 136—137, 185, 186.
- 119 GIM Uvar. n:o 254. Muita hyviä tekstejä: GPB Sol. 994 fol. 1—160 v. (myös muistopalvelus). GPB Sol. 1377/9 fol. 1—137. Ks. *Jahontov* 1881 s. 110—. *Barsukov* 1882 col. 51—55. OGV 1868 n:o 12.
- 120 SGKE I n:o 444; II n:o 146.
- 121 Parhaita tekstejä: GIM Štšukina n:o 424 (n. 1640-luvulta). GIM Sinod. n:o 807 fol. 1321 v.—1369 (A:n kuva). GIM Sinod. n:o 868 (Muistopalvelus krjuki-neumein varustettuna). GPB Sol. 994 fol. 161—210. BAN Arh. D. n:o 351 fol. 251—302 v. GBL fond 304 n:o 696 fol. 185—220. Ks. *Jahontov* 1881 s. 183—187. *Barsukov* 1882 col. 62. *Opisanie Verkolskoj... pustyni* (1894).
- 122 Pamjatniki istorii Velikogo Novgoroda i Pskova (1935) n:o 7. Ks. *Zverinskij* n:o 709. *Kirkinen* 1963 s. 65.
- 123 *Barsukov* 1882 col. 297—. Ks. *Kirkinen* 1965 b s. 38 lähteineen.
- 124 *Barsukov* mt. col. 16—17. *Makarij* VIII 1877 s. 48. Elämäkertoja mm. GBL fond 304 n:o 677 fol. 61 v.—81 v.
- 125 *Barsukov* mt. col. 307.

IX luku

KARJALAN LUOSTARIT

- 1 Ks. liitteet 6 ja 7.
- 2 Le Stoglav ch. LXXXII.
- 3 Esim. PKOP s. 221. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 157, 158, 159, 175.
- 4 MIK n:o 162 s. 237.
- 5 AI I n:o 211. AI II n:o 72: I.
- 6 AM II: 2 n:o 28.
- 7 Tähän »koinobios» sääntöön viittaa Arseni Konevitsalaisen elämäkerta (*Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 23) ja kirje Valamon veljestölle v. 1592 (AI I n:o 236). Bysantissa oli kaksi luostarisääntöjen päälinjaa: koinobiottinen eli yhteiselämään perustuva sekä idiorrytmäinen eli yksilöllisen kilvoittelutavan linja.
- 8 *Korhonen* 1938 s. 77.
- 9 *Kirkinen* 1963 s. 193. TsGADA fond 137 n:o 7. AM II: 2 s. 373—383. *Immonen* 1958 s. 109.
- 10 RIB II n:o 255, 256.
- 11 GBL fond 178 n:o 6632 s. 190—191. Vrt. *Korhonen* 1938 s. 63—64, 77—80.
- 12 *Korhonen* mt. liitteet II, VI.
- 13 MIK n:o 185.
- 14 VIMOIDR XII s. 64, 167, 140. Ks. *Kirkinen* 1963 s. 193—194.
- 15 VIMOIDR XII s. 12. Ts GADA fond 137 n:o 7 fol. 514—515.
- 16 *Majkov* 1911 s. 45.
- 17 MIK n:o 185. ALOII fond 238:ssa oleva Valamon kopiokirja sisältää tässä mainittavat asiakirjat, jotka on myös painettu. Sen painamaton aineisto alkaa v:sta 1718.
- 18 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 194—195, *Smirnova* 1967 s. 96 viite 16.

- 19 *Kartašev* 1959 I s. 508. *Dosifej* 1847 s. 37.
- 20 SOKK Museo n:o 67.
- 21 MIK n:o 185. Ks. *Tawaststjerna* 1918—20 s. 205—206, 457.
- 22 *Zverinskij* n:o 687. Ladogan Vasilin luostarin muistelukirja on myös Valamon kokoelmissa (SOKK, Museo 66).
- 23 AI I n:o 236.
- 24 MIK n:o 284.
- 25 *Mikkola* 1939 s. 74
- 26 KA Finska cameralia vol. 93: Oppbördes reg. på Kexholms slätt 1611 (VA FR 121).
- 27 AAE III n:o 96.
- 28 *Kirkinen* 1963 s. 198. TsGADA fond 137 n:o 7.
- 29 TsGADA fond 137 n:o 7.
- 30 MIK n:o 73.
- 31 *Kirkinen—Widnäs* 1963 s. 33, 37.
- 32 *Surakka* 1964 s. 8—9.
- 33 *Kirkinen—Widnäs* mt. s. 36. Ks. Istoritšeskoe izobraženie 1819 s. 11. *Kirkinen* 1963 s. 199—200.
- 34 MIK n:o 73 s. 171.
- 35 TsGADA fond 178 n:o 7 fol. 500—507. Ks. *Kirkinen* 1963 s. 198—199.
- 36 Istoritšeskoe izobraženie 1819 s. 10—11.
- 37 MIK n:o 183. Igumeni Leontin kirje tsaarille v. 1610 (Istoriko-statititšeskija svedenija III, 1873, s. 8 viite 1). Istoritšeskoe izobraženie 1819 s. 12.
- 38 VA 5497: 29; 5513: 19, 21. VA Grönbladin kokoelma IX fol. 157 v., 163.
- 39 MIK n:o 286. Ks. viitteessä 37 mainittu igum. Leontin kirje.
- 40 Edellisessä viitteessä mainittu igumeni Leontin kirje.
- 41 Tsaari Vasili Šuiskin kirje Novgorodin ruhtinaalle 6. 5. 1610 (Istoriko-statititšeskija svedenija III s. 9 viite 1). Karelija v XVII veke n:o 9.
- 42 D. I. Mezetskin kirje Derevjanitskin luostarille huhtik. 1617 (Istoriko-statist. sved. III s. 13 viite 1).
- 43 *Sergij* 1905 s. 291—315. TsGADA fond 137 n:o 7.
- 44 *Sergij* 1905 s. 88—90.
- 45 VA 5623: 5 v., 5638: 3; 5667: 3. KA Finska cameralia 4: 1 (VA FR 90), v. 1585 autioluettelo. Vrt. *Kuujo* 1955 s. 176.
- 46 TsGADA fond. 137 n:o 7 fol. 596—596 v.
- 47 VA 5640: 16. VA gg I fol. 169—170. Mainittu rosvo Hodulka Jefimov oli kotoisin Lapinlahdelta. Vrt. *Immonen* 1958 s. 108, 353—354. Ks. *Tigerstedt* 1877—1885 s. 28.
- 48 AM II: 2 s. 375.
- 49 *Zapis* 1856 s. 57. Ks. *Zverinskij* n:o 2150.
- 50 A. Larsson till B. Erichsonn 13. 1. 1573 (RA Krigshistoriska handlingar, Handlingar rörande ryska kriget V: 2. VA FR 250). *Tawaststjerna* 1918—20 s. 68 sisältää tulkintavirheenä kaksi tuhattua luostaria. Ks. VA 5640: 13 v.
- 51 MIK n:o 211. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 176. VA 5579: 32; 5640: 14 v. Ks. *Kuujo* 1958 a s. 75—76. *Immonen* 1958 s. 85.

- 52 KA Finska cameralia 4: 1 (v. 1585 autioluettelo). VA 5640: 19, 37; 6045^a:75. Korhonen 1938 s. 60—61.
- 53 Saloheimo 1953 s. 28—30. Kilpeläinen—Saloheimo—Hintikka 1954 s. 57.
- 54 VA 5640: 18 v.; 6045^a: 50.
- 55 Nevolin 1853 Priloženie VI s. 150.
- 56 AI I n:o 135.
- 57 Nevolin 1853 loc. cit. OGV 1881 n:o 91 s. 1087. Vrt. Zapis 1856 s. 35: 59 munkkia (1570-luvulla). Ks. Zverinskij n:o 607.
- 58 MIK n:o 62.
- 59 Zapis 1856 s. 35.
- 60 MIK n:o 76, 253. PKOP s. 228, 230. Majkov 1911 s. 29, 220, 245.
- 61 Tavastjerna 1918—20 s. 457, 534—535. Nevolin 1853 loc. cit.
- 62 MIK n:o 276, 287, 288. ALOII fond. 3, Opis 1 n:o 1—5; Opis 2 n:o 2, 4.
- 63 Nikodim 1904 s. 10, 11. Generalstaben I 1936 s. 381. SURFH III n:o 612. RA Krigshistoriska handlingar VII: 1 (J. de la Gardien kirje 25. 2. 1612. VA FR 250). AMG I n:o 70 s. 107.
- 64 RIB II n:o 117.
- 65 Ks. edellä s. 213—214.
- 66 Zverinskij n:o 1009. DAI I n:o 132. Nevolin 1853 Priloženie VI s. 148.
- 67 Nevolin mt. s. 176. Zverinskij n:o 2109.
- 68 Zverinskij n:o 1627.
- 69 Ks. liite 6.
- 70 Ks. edellä s. 198—199.
- 71 MIK n:o 12, 13, 26.
- 72 MIK n:o 7, 31, 32, 53, 55. V. 1537 esiintyi jutussa todistajina mm. Ovdej Kirkinen (Kirkin) Tšolmuisista (MIK n:o 53 s. 133). PKOP s. 173 käyttää lahjoittajasta arvoa posadnikka, mutta mitkään vanhemmat asiakirjat eivät käytä sitä, joten kyseessä lienee verokirjurin erehdys.
- 73 MIK n:o 67, 72.
- 74 PKOP s. 153—154, 162, 172.
- 75 PKOP s. 146, 162. Zapis 1856 s. 36. AAE III n:o 38. Nevolin 1853 Priloženie VI s. 166.
- 76 MIK n:o 256.
- 77 MIK n:o 274. RIB II n:o 109. Karelija v XVII veke n:o 16.
- 78 Zverinskij n:o 1845, 249, PKOP s. 134. MIK n:o 271.
- 79 Barsov 1870 s. 8. PKOP s. 134.
- 80 PKOP s. 126, 130, 133—134. Zapis 1856 s. 36. Nevolin mt. s. 163.
- 81 MIK n:o 294 s. 371. Barsov mt. s. 9. Ks. jäljempänä osa II.
- 82 MIK n:o 294. Ks. GIM (OPI) fond 450 n:o 275^a fol. 1—24. ALOII fond 69 Opis. 1. Barsov 1870 s. 16—17.
- 83 PKOP s. 75. Ks. edellä s. 209—210.
- 84 Edellisen lisäksi Zapis 1856 s. 34. Ks. Zverinskij n:o 344.
- 85 Nevolin 1853 Priloženie VI s. 156.
- 86 Barsov 1867 n:o 5.
- 87 Ks. edellä s. 210—212.

- 88 *Nevolin* mt. s. 153. *Zverinskij* n:o 1968. »Agnisman luostari» mainitaan sotaselostuksessa v. 1591, mutta tarkoittanee Ondrusovaa (VA Grönbladın kok. IX fol. 187 v.).
- 89 *Barsov* 1867 n:o 54. *Zverinskij* n:o 2240.
- 90 PKOP s. 86. *Nevolin* mt. s. 158. Ks. jäljempänä osa II. Pogatšenitsan kylällä on verokirjassa määre »v monastyri» eli »luostarissa». Siinä oli joko pieni erakkola tai se tarkoittaa Heuroilaa (PKOP s. 92).
- 91 *Zverinskij* n:o 974. *Barsov* 1867 n:o 6.
- 92 *Nevolin* mt. s. 159—160. OGV 1850 n:o 38.
- 93 Ks. liite 6.
- 94 Akty juriditšeskie I n:o 421.
- 95 *Zverinskij* n:o 1977.
- 96 PKOP s. 113. Ks. *Zverinskij* n:o 1833. *Nevolin* mt. s. 160—161, 164.
- 97 Ks. edellinen viite ja AM II: 2 s. 397.
- 98 AM II: 2 s. 413—417.
- 99 *Zverinskij* n:o 2042. Vrt. *Barsov* 1867 n:o 8.
- 100 PKOP s. 1. *Barsov* 1867 n:o 15.
- 101 PKOP s. 147.
- 102 *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 165.
- 103 *Zverinskij* n:o 2233.
- 104 PKOP s. 143—147. *Nevolin* mt. s. 164—165.
- 105 MIK n:o 53, 55. *Petrov* 1886 s. 109—110. *Zverinskij* n:o 301.
- 106 PKOP s. 172, 188, 193, 201—202.
- 107 Zapis 1856 s. 34. *Nevolin* mt. s. 174.
- 108 OGV 1849 n:o 37; 1877 n:o 61—62. *Petrov* 1886 s. 110.
- 109 RA Krigshistoriska handlingar VII: 1: J. de la Gardie till E. Tönneson 25. 3. 1617. (VA FR 250). Novgorodska akter, rulle 73: 98 (FR 650).
- 110 Ks. *Petrov* 1886 loc. cit. Olonetskij sbornik IV: 1 s. 1—3 (1613—14).
- 111 PKOP s. 188. *Nevolin* mt. s. 173. *Zverinskij* n:o 1368.
- 112 PKOP s. 193.
- 113 MIK n:o 51, 63.
- 114 *Barsov* 1867 n:o 52.
- 115 PKOP s. 168. Vrt. *Nevolin* mt. s. 171. *Zverinskij* n:o 2227.
- 116 PKOP s. 177. *Nevolin* mt. s. 172.
- 117 *Zverinskij* n:o 1962. OGV 1851 n:o 1.
- 118 PKOP s. 167.
- 119 *Nevolin* mt. s. 168.
- 120 MIK n:o 68—71. Ks. *Dosifej* 1847 s. 25.
- 121 PKOP s. 161. *Nevolin* mt. s. 168.
- 122 MIK n:o 264. PKOP s. 161. *Nevolin* mt. s. 168.
- 123 MIK n:o 65. PKOP s. 164. *Nevolin* mt. s. 169.
- 124 MIK n:o 25, 84, 87, 163.
- 125 *Nevolin* mt. s. 168. Vrt. PKOP s. 159.

IX luku
KARJALAN LUOSTARIT
3. Vienan Karjala ja Lapin luostarit

- 1 Solovetskin kokoelmien pääosa on TsGADA:ssa Moskovassa. osia ALOII:ssa, ja käsikirjoitukset pääasiassa GPB:ssa.
- 2 MIK n:o 17, 18, 19, 35, 45, 39.
- 3 MIK n:o 36, 61, 97, 103, 106.
- 4 MIK n:o 37, 40, 100, 135, 200, 204, 222, 227, 232, 249.
- 5 MIK n:o 212. SMIKP n:o 3, 4.
- 6 MIK n:o 25, 238. *Dosifej* 1847 s. 16—17.
- 7 *Dosifej* 1847 s. 19—20. *Savitš* 1927 s. 40. *Backus* 1959.
- 8 MIK n:o 54. *Dosifej* mt. s. 22.
- 9 MIK:n 65, 66. *Dosifej* mt. s. 23—24. Kolesman viljelysmaat merkittiin obsina. muut jousina, jotka yleensä luettiin samanarvoisiksi kuin obsat.
- 10 DAI I n:o 111. *Dosifej* mt. s. 26—27. MIK n:o 84 (v. 1558).
- 11 Hänestä ks. *Makarij X* 1881 s. 226—227. *Jahontov* 1881 s. 136—154. Elämäker-toja mm. GPB Sol. 969 fol. 1—108. ALOII fond 238 n:o 189.
- 12 Ks. MIK n:o 65. Solovetskij letopisets (1951) s. 221—224. *Dosifej* mt. s. 25—32.
- 13 AAE I n:o 297, 302, 306. *Dosifej* mt. s. 35—37. *Kartašev* 1959 I s. 445—448.
- 14 *Salingen* s. 345.
- 15 Tarkemmin jälempänä osa II.
- 16 SGKE n:o 285. MIK n:o 254.
- 17 MIK n:o 259, 260.
- 18 MIK n:o 261.
- 19 Ed. lisäksi *Dosifej* mt. s. 47. SGKE II n:o 137, 138. MIK n:o 223. *Savitš* 1927 s.
115. Solovetski sai läänityksenä neljänneksen Kieretin volostia v. 1607 (SGKE II n:o 142).
- 20 *Mikkola* 1939 s. 45—46.
- 21 *Savitš* 1927 s. 67—68.
- 22 *Dosifej* mt. s. 47—48, 55—56. *Savitš* mt. s. 73.
- 23 *Dosifej* mt. s. 49—50, 55—56.
- 24 *Savitš* mt. s. 220 viite 2. 1610-luvun tilit ovat puutteelliset.
- 25 MIK n:o 95, 210.
- 26 AI II n:o 158.
- 27 Ks. liite 3, josta päätelmä on tehty.
- 28 MIK n:o 255. Määrä vahvistettiin myös v. 1612 (AAE II n:o 205).
- 29 Ed. lisäksi MIK n:o 261.
- 30 MIK n:o 91, 94, 95, 141, 146, 182, 195, 199, 210, 224, 254, 255.
- 31 *Zverinskij* n:o 1612, 1613.
- 32 MIK n:o 260. GBL fond 178 n:o 6632 s. 207—208. *Zverinskij* n:o 2136. *Dosifej* 1847 s. 45.
- 33 SGKE II n:o 137, 138. *Zverinskij* n:o 1463. *Makarij* 1878 s. 37.
- 34 SGKE II n:o 142, 143.
- 35 SGKE II n:o 137, 138. Tšuppan tšasouna mainitaan, mutta myös Mustajoen po-gosta edellyttää samaten vähintään tšasounaa. Ks. *Savitš* 1927 s. 119—122.

- 36 MIK n:o 185.
37 SGKE I n:o 285.
38 MIK n:o 162.
39 AAE I n:o 309. SGKE II n:o 139. *Zverinskij* n:o 1917.
40 SGKE I n:o 444.
41 Ks. *Kirkinen* 1963 s. 108.
42 *Zverinskij* n:o 1723; 1989. *Sergij* 1905 s. 300—301, 306—307.
43 *Zverinskij* n:o 762. Ks. *U. N. Lazarev*: *Freski Staroj Ladogi* (Moskova 1960).
44 *Zverinskij* n:o 980, 1814, 2132.
45 Ibid. n:o 485. *Jääskinen* 1965 s. 20—22. Kreikan Hodegetria-sanassa e lienee äännetty i:n tapaan jo keskiajan lopulla.
46 Ks. GPB Pogod. n:o 1601 fol. 88—120 v. HYK Sl. Ms. K 14. *Jääskinen* mt. s. 22—24. *Bytškov* 1882 s. 89—90.
47 AI II n:o 60, 49. *Zverinskij* n:o 958, 971. RA Muscovitica 17 fol. 144 v.—145 (VA FR 1066).
48 *Zverinskij* n:o 15.
49 *Zverinskij* n:o 706, 831, 1788. *Nevolin* 1853 Priloženie VI s. 148. MIK n:o 276. OGV 1881 n:o 91 s. 1086—1088.
50 *Zverinskij* n:o 867. MIK n:o 194, 196, 197. AAE I n:o 287. SGKE I n:o 285; II n:o 408^a. DAI I n:o 232; II n:o 77.
51 Mm. Ferapontov, Kubenski ja Ustšehonski. Ks. *Zverinskij* n:o 556, 446, 1332, 337. *Kirkinen* 1963 s. 128—130.
52 *Zverinskij* n:o 1160. AI I n:o 152. GBL fond 178 n:o 6632 s. 237. Strokinin luostarista ks. AI I n:o 147 ja vrt. *Barsov* 1867 n:o 44, jossa on virheellinen ajoitus. Volosatajoen luostarista *Zverinskij* n:o 1308 antaa virheellisen ajoituksen: vrt. *Nikodim* 1904 s. 81—82.
53 *Zverinskij* n:o 1853.
54 *Zverinskij* n:o 250. AI I n:o 246. Ks. *Zverinskij* n:o 2209, 2168.
55 *Šahmatov* 1903 n:o 52—55. MIK n:o 5. SGKE I n:o 92.
56 AI II n:o 86 s. 118.
57 *Zverinskij* n:o 987. GVNP n:o 129. Ks. *Kirkinen* 1963 s. 158—159.
58 SGKE I n:o 125, 258.
59 AI I n:o 141, 156.
60 AI I n:o 144; II n:o 59, 77. AAE I n:o 299; III n:o 69. SGKE I n:o 170, 256, 444; II n:o 236^a. SMIKP n:o 6. *Zverinskij* n:o 987.

KARTAT JA KUVAT

I Kartat

- 1 Uienan rannikon volostit, s. 29.
 - 2 Uienanlahden rannikon suolankeittämöt 1500-luvun lopulla, s. 96.
 - 3 Uenäjän Karjalan ja Lapin luostarit, s. 222—223.
- Karttaliite A: Uenäjän Karjalan ja Lapin hallintoalueet.
Karttaliite B: Kauppatiet ja kauppapaikat.

II Kuvat

- 1 Käkisalmen pohjapiirros 1640-luvulta, s. 21.
- 2 Käkisalmi ja kaksi linnan kartanoa, s. 23.
- 3 Poronhoitoa 1500-luvulla Olaus Magnuksen teoksen mukaan, s. 37.
- 4 Kantalahden ja Kuolan niemimaan asutusta Simon van Salingenin karttapirroksen mukaan, s. 40.
- 5 Novgorod 1600-luvun puolivälissä A. Oleariuksen matkakuvausten mukaan, s. 44.
- 6 Talo Pohjois-Uenäjällä tai Karjalassa, s. 76.
- 7 Kärpän pyyntiä ansoilla Olaus Magnuksen mukaan, s. 80.
- 8 Majavan pyyntiä verkolla Olaus Magnuksen mukaan, s. 81.
- 9 Lohen kalastusta atraimella Olaus Magnuksen mukaan, s. 85.
- 10 Mylly siipiraitaineen Pohjois-Uenäjällä, s. 90.
- 11 Suolankeittoa Olaus Magnuksen mukaan, s. 93.
- 12 Kahden suolapannun keittämö Uenäjällä, s. 95.
- 13 Uenäjän karjalaisten kauppiaiden ja sotilaiden kulkutekniikkaa Olaus Magnuksen mukaan, s. 105.
- 14 Kauppa-ambari Pohjois-Uenäjällä, s. 110.
- 15 Arkangelin kauppasatama, s. 116.
- 16 Pohjanmiesten ja ”ryssien”, todennäköisesti pohjalaisten ja karjalaisten, vaihtokauppaa Olaus Magnuksen mukaan, s. 122.
- 17 Guslin soittaja, s. 142.
- 18 Ristisaatto venäläisessä kylässä, s. 158.
- 19 Pyhän Georgioksen kappelikirkko Näätämössä, s. 164.
- 20 Tinainen ehtoollismalja ja ehtoollislautanen, jotka on löydetty Petsamon luostarin raunioista ja jotka ovat ilmeisesti 1500-luvulta, s. 166.
- 21 Pyhän Lasaruksen kirkko Muroman luostarista, s. 179.
- 22 Pyhä Spiridon, karjan suojelija. Osä karjalaista 1500-luvun ikonia, s. 183.
- 23 Pyhä Blasios (Ualassi). Ikoni Anuksen Ienimästä 1500-luvun alusta, s. 186.
- 24 Aleksanteri Syväriläinen näky, s. 202.
- 25 Aleksanteri Syväriläinen opettaa munkkiveljiään, s. 204.
- 26 Pyhittäjä Arseni Konevitsalainen. Hauta-arkun peite vuodelta 1551, s. 206.
- 27 Lapsipyhä Artemi Uerkkolalainen ja hänen elämäkertansa alku, s. 219.
- 28 Kolme savilamppua Ualamosta ennen v. 1610, s. 227.
- 29 Syvärin luostari perustajansa elinaikana, s. 234.
- 30 Solovetskin luostari ja sen suuret pyhät Savvati, Sosima, Filip ja Herman. s. 245.

PAINOTUOTTEIDEN LYHENTEET

- AAE: Akty, sobrannye... Arheografitšeskoju ekspeditsieju.
AI: Akty istoritšeskie.
AM: Arhivnyj material.
AMG: Akty Moskovskago Gosudarstva.
BFH: Bidrag till Finlands historia.
DAI: Dopolnenija k Aktam istoritšeskim.
FMU: Finlands medeltidsurkunder.
GVNP: Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova.
HAik: Historiallinen aikakauskirja.
HRSH: Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT: Historiallisia tutkimuksia. Julkaisut Suomen Historiallinen Seura.
HUFH: Handlingar till upplysning af Finlands Häfder.
IOIDR: Imperatorskoe Obštšestvo Istorii i Drevnostej Rossijskih.
KGR: Konung Gustaf den Förstes registratur.
MIK: Materialy po istorii Karelii.
OGV: Olonetskija gubernskija vedomosti.
PKOP: Pistsovyje knigi Obonežskoj pjatiny.
PSRL: Polnoe sobranie russkih letopisej.
RIB: Russkaja istoritšeskaja biblioteka.
RR: Riksregistratur.
SGGD: Sobranie gosudarstvennyh gramot i dogovorov.
SGKE: Sbornik gramot Kollegii ekonomii.
SMIKP: Sbornik materialov po istorii Kolskogo poluostrova.
SKS: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
SURFH: Samling af urkunder rörande Finlands historia.
VIMOIDR: Vremennik Imperatorskago Moskovskago Obštšestva Istorii i Drevnostej Rossijskih. Ks. Perepisnaja okladnaja kniga po Novugorodu Votskoj pjatiny, 7008 goda.

LAHTEET JA KIRJALLISUUS

1. PAINAMATTOMAT LAHTEET

VALTIONARKISTO (VA), HELSINKI

- Käkisalmen läänin voutikuntien tilejä 1581—1618.
Savonlinnan läänin voutikuntien tilejä 1543—1617.
Viipurin läänin voutikuntien tilejä 1541—1617.
Käkisalmen läänin tuomiokirjoja 1623—1643 (gg I).
Valtakunnan registratuura. Jäljennös (RR Jäljennös).
Karttakokoelma. Karjalan ja Savon vanhoja karttoja sekä jäljennöksiä Ruotsin Valtionarkistossa olevista vanhoista kartoista.
J. E. A. Grönbladin kokoelma vol. IX, XIV. (Jäljennöksiä Ruotsin Valtionarkistosta).
Pictari Toikan kokoelma. (Jäljennöksiä ja käännöksiä venäläisistä lähteistä).

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO, KASIKIRJOITUSOSASTO

- HYK Sl. Ms. K 14: Skazanie o Tihvinskoj ikone Božiei Materi. 18. vs..
Valamon luostarin kokoelman luettelo.

SUOMEN ORTODOKSISEN KIRKKOKUNNAN KIRJASTO (SOKK), KUOPIO

- SOKK Museo 66: Sinodik Vasiljevskago monastyrja. XVII v.
SOKK Museo 67: Sinodik drevnago Valaamskago monastyrja tšudotvortsev Sergija i Germana prislannoj 1583-go leta ot tsarja i Gosudarja Velikago Knjazja Ioanna Vasilievitša Vseja Rossii. XVI—XVII v. v.
SOKK Museo 74: Služba i slovo vospominatelnoe russkim svjatym. XVIII v.
SOKK Museo 1791: Stihirar prazdnitšnyj. XVI v.
SOKK 7165: Sbornik. XVIII—XIX vv. (Služba i žitie sv. Arsenija Konevskogo).
SOKK 7165: Služba i žitie sv. Arsenija Konevskogo. XVIII—XIX vv.
SOKK 7169: Beseda pr. Sergija i Germana Valaamskih tšudotvortsev. XIX v.
SOKK 1717: Drevnejšeje poutšeniija pervonatšalnikov Valaamskoj obiteli prepodobnyh otets Sergija i Germana. XVIII v.
SOKK 7267: Kanon molebnyj pr. otsem Sergiju i Germanu Valaamskim tšudotvortsem. XIX v.

- SOKK 7283: Kanon molebnyj ko presvj. Bogoroditse i pr. Sergiju i Germanu Va-laamskim tšudotvortsem. XVIII—XIX vv.
SOKK 7286: Kanon molebnyj ko presvj. Bogoroditse i pr. Sergiju i Germanu Va-laamskim tšudotvortsem. XIX v.
SOKK 7374: Služba, žitie i tžudesa pr. Arsenija Konevskogo. XIX v.

RIKSARKIVET (RA), TUKHOLMA

- Krigshistoriska handlingar V, VII. (Mikrof. VA FR 250).
Militaria IV. (Mikrof. VA FR 249).
Muscovitica (Mikrof. VA FR 332).
Svenska Riksarkivets novgorodska akter, 1611—1617. (Mikrof. VA FR 650).

KAMMARARKIVET (KA), TUKHOLMA

- Finska cameralia, Kexholms län. (Mikrof. VA FR 90, 102, 121, 124).

TSENTRALNYJ GOSUDARTVENNYJ ARHIV DREVNIIH AKTOV (TsGADA), MOSKOVA

- Fond 137 n:o 7: Gorodovye knigi po Novgorodu. (Käkisalmen eteläisen läänin ve-rokirja v. 1568—69).
Fond 181/20 n:o 36/50/3: Sbornik XVI—XVIII vv.
Fond 181 n:o 83/109: Sbornik XVI—XVII vv.
Fond 181 n:o 325: Žitie Aleksandra Svirskogo. XVI v. (Oik. 17. vs.)
Fond 196 n:o 530: Žitie i podvižni ... Aleksandra Svirskago. XVI v.
Fond 196 n:o 634: Sbornik XVIII v.
Fond 201 n:o 52: Sbornik XVII v.

GOSUDARSTVENNAJA BIBLIOTEKA IM. LENINA (GBL), MOSKOVA

- Fond 178 n:o 6632: Materialy pomestnogo prikaza po Novgorodu i Novgorodskoj oblasti XVI—XVII vv. Pod obštšej red. A. A. Novoselskogo i A. I. Jakovleva. Moskva 1928.
Fond 199 n:o 661: Otryvok Minei služebnoj i Skazanie o Kirille Velskom. Kon. XVI — natš. XVII v.
Fond 209 n:o 209: Prolog i Kniga glagolemaja Opisanie o rossijskih svjatyh. XVIII v.
Fond 304 n:o 632: Služba i žitie Aleksandra Svirskago. XVI v.
Fond 304 n:o 633: Služba i žitie Zosimy i Savvatija Solovetskih i Aleksandra Svirskago. XVI v.
Fond 304 n:o 677: Mineja tšetja Germana Tulupova, Ijun. 1631 g
Fond 304 n:o 694: Žitija russkih svjatyh. 1633 g.
Fond 304 n:o 696: Žitija russkih svjatyh. XVII v.
Fond 304 n:o 806: Sbornik XVII v.

Fond 344 n:o 168: Prolog za ijun — avgust. XVI v.
Fond 354 n:o 20: Prolog na ijun — avgust. XVI vtor. pol.

GOSUDARSTVENNYJ ISTORITSESKIJ MUZEJ (GIM), MOSKOVA

- Sobr. Barsova n:o 783: Žitie, stihiry i kanon Aleksandra Kargopolskago tšjudotvortsa. XVII v.
Bars. n:o 832: Služby i žitija. 1711 g.
Bars n:o 861: Žitie Prepodobnago ottsa našego Jony Klimetskago Tšjudotvortsa. XIX v. (4 fol.).
Bars. n:o 1075 a: Sbornik. XVIII—XIX vv.
Eparh. koll. n:o 840: Žitie i tšudesa pr. Eleazara Tšjudotvortsa natšalnika Anzerskago skita. 1780 g.
Sobr. Muzeja n:o 1460: Žitie Trifona Petšenskago. XVIII v. (27 fol.).
OPI (Otdel pismennyh istotšnikov) fond 450 n:o 275 a: Vkladnaja kniga Klimetskago monastyrja, 1601—1768.
Sinod. n:o 413: Žitie Aleksandra Oševenskago. XVII v.
Sinod. n:o 804: Tšetii Minei Ioanna Miljutina, Aprel. XVII v.
Sinod. n:o 807: Ibid., Ijul. XVII v.
Sinod. n:o 868: Žitię i služba Artemija Verkolskago. XVII v.
Sinod. n:o 997: Velikija Minei Tšetii, Avgust. XVI v.
Sobr. Štšukina n:o 424: Žitie i tšudesa Artemija Verkolskago. XVII v.
Štšuk. n:o 430: Javlenie Ioanna i Loggina Jarenskih. XVII v. (17 fol.).
Štšuk n:o 704: Javlenie i tšudesa Prepodobnyh otets naših Vassiana i Iony Pertominskih tšjudotvortsev. XVIII v.
Uvar. n:o 8: Sbornik 1662 goda.
Uvar. n:o 254: Žitie Antonija Sijskago. XVI v.
Sobr. Vahromejeva n:o 78: Žitie Kornilija Paleostrovskago. XVIII v. (1781 g.).

ARHIV LENINGRADSKOGO OTDELENIJA INSTITUTA ISTORII AKADEMII NAUK SSSR (ALOI), LENINGRAD

- Fond 3, Opis 1—2: Aleksandro-Svirskij monastyr.
Fond 69, Opis 1: Klimetskij monastyr, 1608—1746.
Fond 115 n:o 900: Vkladnaja kniga Kandalakškogo monastyrja, 1563—1718.
Fond 238 n:o 189: Žitija mitrop. Filipa i Germana Solovetskago. XVII v.
Fond 238, Opis 2 n:o 319/1: Delo o Valaamskom monastyre.

BIBLIOTEKA AKADEMII NAUK, Otdel rukopisej (BAN), LENINGRAD

- Arhangel'sk. sobr. n:o 255: Žitie, tšudesa i služba Artemija Verkolskago. XVII v.
Arh. n:o 263: Žitie Trifona Petšenskago. XVIII v.
Arh. n:o 264: Žitie Eleazara Anzerskago. XVIII v.
Arh. n:o 405: Žitie Nikodima Kožeozer'skago. XVIII v.
Arh. C. n:o 218: Služba, žitie i tšudesa Varlaama Važskago. XVII—XVIII v.

Arh. D. n:o 351: Sbornik služb i žitij. XVII v.
Arheograf. Komm. n:o 236: Sbornik. XVIII v.
Sobr. Kalikina n:o 29: M. Snegirev: Ukazatel Rossijskim svjatym s natšala Russkija zemlja po XVIII vek. 1832 g.
Sobr. Tek. Post. n:o 610: Sbornik 1825 goda.
N:o 38, 4, 40: Sbornik služb i žitij. XVII v.

GOSUDARSTVENNAJA PUBLITSNAJA BIBLIOTEKA im. M. E. Saltykova-
Štšedrina (GPB), LENINGRAD

Pogod. n:o 810: Sbornik žitij. XVII v.
Pogod. n:o 1601: Sbornik XVII v.
Pogod. n:o 1962: Sbornik XVII v.
Q. I n:o 317: Sbornik žitij. XVI v. (okolo 1549 g.).
Solov. sobr. n:o 175: Žitie Zosimy i Savvatija Solovetskih. 1623 g.
Sol. 182: Sbornik žitij. XVIII—XIX vv.
Sol. 183: Služba i žitie Germana Solovetskogo i Ioanna i Loggina Jarenskih. XVII v.
Sol. 185: Žitie Eleazara Anzerskago. XVIII v.
Sol. 189: Skazanie o Jarenskih Tšudotvortsah. XVIII v.
Sol. 228: Žitie Aleksandra Svirskago. XVII v.
Sol. 238: Žitie prep. Irinarha byvšago igumena Solovetskago monastyrja. XIX v.
Sol. 706/648: Paterik. XVII—XVIII vv.
Sol. 969: Sbornik žitij. XVII v.
Sol. 992: Služba i žitie Aleksandra Oševenskago. XVII v.
Sol. 994: Služba i žitie Antonija Sijskago i Artemija Verkolskago. XVII v.
Sol. 1 337/9: Žitie Antonija Sijskago i Aleksandra Svirskago. XVII v.
Spb. Duh. Akad. n:o 276: Žitie Aleksandra Svirskago. XVII v.
Spb. Duh. Akad. n:o 285: Ustav Valaamskogo monastyrja. Natš. XIX v.

INSTITUT RUSSKOJ LITERATURY (IRLI), LENINGRAD

Sobr. Kalikina n:o 16: Kniga o rossijskih svjatyh. Kon. XVIII—natš. XIX v.
Karelskoe sobr. n:o 48: Sbornik. XVIII v.
Karelsk. sobr. n:o 136: Žitie Trifona Petšenskago i Varlaama Keretskago. XIX v.
Mezenskoe sobr. n:o 86: Skazanie o tšudesah Varlaama Keretskago. XIX v. (16 fol.).
Sobr. Perettsa n:o 59: Služba, žitie i tšudesa Aleksandra Svirskogo. XVI v.
Sobr. Perettsa n:o 223: Sbornik služb i žitij. XVIII v.

2. PAINETUT LÄHTEET

Akty istoritšeskie, sobrannye i izdannye Arheografitšeskoju Kommissieju, I—III. Sanktpeterburg 1841.
Akty juriditšeskie ili sobranie form starinnago deloproizvodstva, I. idz. Arheografitšeskoju Kommissieju. Sanktpeterburg 1838.

- Akty Moskovskago Gosudarstva, izdannye Imperatorskoju Akademiejju Nauk, I. Pod red. N. A. Popova. Sanktpeterburg 1890.
- Akty, sobrannye v bibliotekah i arhivah Rossijskoj Imperii Arheografitsjeskoju ekspeditsieju Imperatorskoj Akademii Nauk, I—III. Sanktpeterburg 1836.
- Arhivnyj material. Novootkrytye dokumenty pomestno-vottšinnyh utšreždenij Moskovskago tsarstva, II. Upravljajuščij Arhivom D. J. Samokvasov. Moskva 1909.
- Bergius* 1758: P. J. Bergius, Inträdes-tal, om Stockholm för 200 år sen, och Stockholm nu för tiden. Stockholm.
- † Bidrag till Finlands historia, III. Utg. af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1904.
- Dopolnenija k Aktam istoričeskim, sobrannye i izdannye Arheografitsjeskoju Kommissieju, I—II. Sanktpeterburg 1846.
- Duhovnye i dogovornye gramoty velikih i udelnyh knjazej XIV—XVI vv. Izd. Akademija Nauk SSSR, Institut Istorii. Moskva—Leningrad 1950.
- † Finlands medeltidsurkunder, IV—VIII. Samlade och i tryck utgifna Af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1924—35.
- Gipping* 1916: A. I. Gipping, Sbornik dokumentov kasajuhšišhsja istorii Nevy i Nienšantsa. Petrograd.
- Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova. Pod red. S. N. Valka. Moskva—Leningrad 1949.
- Grot* 1890: J. K. Grot. Starinnyj datskij dokument o razorenii Petšenskago monastyrja v 1589 godu. Sbornik otdelenija russk. jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk, tom LI: 1. Sanktpeterburg.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia, 36—39. Stockholm 1855—58.
- † 4. Handlingar till upplysning af Finlands häfder. I—X, Utg. af A. I. Arwidsson. Stockholm 1846—58.
- Herberstein* (1851): Sigmund von Herberstein, Notes upon Russia; being a translation of that country, entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii. Transl. and ed. by R. H. Major. I—II. London 1851—52.
- Historiae Ruthenicae Scriptorum exteri, saeculi XVI. Collegit ed ad veterum editionum fidem edidit Adalbertus de Starzewski, I—II. Berolini et Petropoli 1841—42.
- Hjärne* 1884: De äldsta svensk-ryska legationsakterna. Efter originaler i Stockholm och i Moskva utg. af Harald Hjärne. Uppsala 1884.
- † Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan v. 1555—1556. Todistus-kappalaita Suomen historiaan, julkaissut Suomen Historiallinen Seura, V. Helsinki 1894.
- Karelija v XVII veke. Sbornik dokumentov. Sostavlenn R. B. Mjuller. Pod red. A. I. Andrejeva. Petrozavodsk 1948.
- Kniga glagolemaja Bolšoj Tšertež. Izd. G. I. Spasskim. Moskva 1846.
- Konung Gustaf den Förstes registratur, 1—29. Stockholm 1861—1916.
- Kordt* 1899—1910: V. Kordt, Materialy po istorii russkoj kartografii, I—II, Kiev.
- Kurbiskij* (1842): Skazanija knjazja Kurbskago. Izd. vtoroe, N. Ustrjalova. Sanktpeterburg.
- Linevskij etc.* 1939: A. Linevskij—V. Mažozerskij—V. Pegov, Hrestomatija po istorii Karelii s drevnejših vremen do kontsa XVII veka. Petrozavodsk.
- Lossius* 1882: Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Hrsg von Johannes Lossius. Dorpat.

- Majkov* 1911: V. V. Majkov, Kniga pistsovaja po Novgorodu Velikomu kontsa XVI v. S.-Peterburg.
- Materialy po istorii Karelii XII—XVI v. v. Pod red. V. G. Gejmana. Petrozavodsk 1941.
- Mehovskij* (1936): Matvej Mehovskij, Traktat o dvuh Sarmatijah. Moskva—Leningrad.
- Mikkola* 1941: J. J. Mikkola, Kolttakylän arkisto. Lapin Sivistysseuran julkaisuja N:o 8. Porvoo.
- Moisejeva* 1958: G. N. Moisejeva, Valaamskaja beseda. Pamjatnik ruskoj publiksistiki seređiny XVI veka. Moskva—Leningrad.
- Norges gamle love indtil 1387. Udgivne ved R. Keyser og P. A. Munck. Christiania 1849.
- Novgorodskie zapisnye kabalnye knigi 100—104 i 111 godov (1591—1596 i 1602—1603 gg.). Pod red. A. I. Jakovleva. Moskva—Leningrad 1938.
- Olaus Magnus Gothus*, Historia om de nordiska folken. Rom MDLV. Uppsala—Stockholm 1909.
- Olonetskij sbornik III: 1: Obelnye krestjane i obelnye vottšinniki v Olonetskoj gubernii. Petrozavodsk 1894. Ibid. IV:1: Materialy dlja istorii i etnografii Olonetskago kraja. Petrozavodsk 1902.
- Pamjatniki istorii Velikogo Novgoroda i Pskova. Sbornik podgovlen G. E. Kotšiny. Moskva—Leningrad 1935.
- Pamjatniki sotsialno-ekonomičeskoj istorii Moskovskogo gosudarstva XIV—XVII vv., I. Pod red. S. B. Veselovskogo i A. I. Jakovleva. Moskva 1929.
- Perepisnaja okladnaja kniga po Novgorodu votskoj pjatiny 7008 goda. VIMOIDR, XI—XII. Moskva 1851—52.
- Pistsovaja kniga Votskoj pjatiny 1539 goda, I. Pod. red. A. M. Gnevuševa. Novgorod 1917.
- Pistsovaja kniga Votskoj pjatiny. Pisma i mery Elizareja Starogo i podjatšego Semena Kiseleva 7090 goda. VIMOIDR VI. Moskva 1850.
- Pistsovye knigi Obonežskoj pjatiny 1496 i 1563 gg. Materialy po istorii narodov SSSR. Leningrad 1930.
- Polnoe sobranie russkih letopisej:
 PSRL VI: Sofijskie letopisi. Sanktpeterburg 1853.
 PSRL XIII: 1: Patriaršaja ili Nikonovskaja letopis. Okontšanie. Sanktpeterburg 1904.
 PSRL XIV: 1: Povest o tšestnem žitii tsarja i velikogo knjazja Feodora Ivanoviša vseja Rusii (s. 1—22). Novyj letopisets (s. 23—154). S.-Peterburg 1910.
- Popov* 1878: Andrej Popov, Drevne-russkija polemičeskija sotšinjenja protiv protestantov. Tžtenija v IOIDR, 1878: 2. Moskva.
- Russkaja istoričeskaja biblioteka izdavaemaja Arheografičeskoju Kommissieju, II. XVI. Sanktpeterburg 1875, 1897.
- Šahmatov* 1903: A. A. Šahmatov, Izsledovanie o dvinskih gramotah XV v., I—II. Izsledovanija po russkomu jazyku, II: 3. Sanktpeterburg.
- Salingen*: Simon van Salingens Bericht von der Landschaft Lappia, aufgesetzt 1591. Magazin für die neue Historie und Geographie, angelegt von D. Anton Friedrich Bűsching, VII. Halle 1773.
- Samling af urkunder rörande Finlands historia. Utgifna af Dr Johan E. Waaranen, I—V. Helsingfors 1863—78.

- Sbornik gramot Kollegii ekonomii, I—II. Peterburg 1922, Leningrad 1929.
- Sbornik materialov po istorii Kolskogo poluostrova XVI—XVII vv. Materialy Komissii sii Ekspeditsionnyh issledovanij, vyp. 28. Serija Severnaja. Leningrad 1930.
- Služba i slovo vospominatelnoe russkim svjatym. Krakova 1786.
- Služba Prepodobnomu Trifonu Petšengskomu. Moskva 1883.
- Sobranie gosudarstvennyh gramot i dogovorov hranjaštšihšja v Gosudarstvennoj Kollegii inostrannyh del, I—II. Moskva 1813—19.
- Solovetskij letopisets vtoroj poloviny XVI v. M. N. Tihomirov, maloizvestnye letopisnye pamjatniki 3. Istoritšeskij Arhiv, VII. Moskva 1951.
- Staden: Heinrich von Staden, Aufzeichnungen über den Moskauer Staat. Hrsg. von Fritz Epstein. Hamburger Universität Abh. aus dem Gebiet der Auslandskunde, Bd. 34. Hamburg 1930.
- Le Stoglav ou les cent chapitres. Recueil des décisions de l'assemblée ecclésiastique de Moscou, 1551. Trad. par E. Duchesne. Paris 1920.
- Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. Utg. af O. S. Rydberg, III—V. Stockholm 1895—1903.
- Vanhoja Suomen karttoja. Old Maps of Finland. Helsinki 1962.
- Wieselgren 1831: P. Wieselgren, Dela Gardiska Archivet, eller Handlingar ur Grefl. Dela Gardiska Bibliotheket på Löberöd, I, IV. Stockholm 1831. Lund 1833.
- Uladimirskij—Budanov 1889: M. Vladimirskij—Budanov, Hristomatija po istorii russkago prava, I. Kiev.
- Zapis 1856: Zapis o ružnyh tserkvah i monastyryh v Novgorode i novgorodskih pjatinah. VIMOIDR XXIV. Moskva.
- Žitija i tšudotvorenija prepodobnyh i bogonosnyh otets naših Zosimy i Savvatija, Solovetskih tšudotvortsev, i sotrudnika ih inoka Germana. Moskva 1830.
- Žitie Prepodobnago i bogonosnago otša našego Aleksandra Svirskago, iže vo oblasti Velikago Novgoroda. Moskva 1818.
- Žitie Prepodobnago Trifona Petšengskago, Prosvetitelja loparej. Pravoslavnyj sobesednik 1859. Kazan.
- Žitija prepodobnyh Zosimy i Savvatija Solovetskih i pohvalnyja slova v pamjat ih. Pravoslavnyj sobesednik 1859. Kazan.
- V. V. Zverinskij, Material dlja istoriko-topografitšeskago izsledovanija o pravoslavnyh monastyryh v Rossijskoj Imperii. I—III. S.-Peterburg 1890—97.

3. KIRJALLISUUS

(Eräitä vähän tärkeitä teoksia on merkitty vain viitteisiin).

- Adelung* 1846: Friedrich v. Adelung, Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Bericht bekannt sind, I—II. St. Petersburg-Leipzig.
- † *Ahvenainen* 1967: Jorma Ahvenainen, Some contributions to the question of Dutch traders in Lapland and Russia at the end of the Sixteenth Century. *Studia historica Jyväskyläensia*, Historica II. Jyväskylä.
- Ammann* 1950: A. M. Ammann, Abriss der ostslavischen Kirchengeschichte. Wien.
- Amvrosij* 1813: Archimandrit Amvrosij, Istorija Rossijskoj ierarhii, V. Moskva.
- Andrejev* 1920: A. I. Andrejev, O podložnosti žalovannoj gramoty Petšengskomu monastyryju 1556 g. Russkij istoritšeskij žurnal 1920 n:o 6.

- *Attman* 1944: Arthur Attman, Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1595. Lund.
- *Backus* 1959: Oswald P. Backus, Solovetskin luostarin asema 1400—1600-luvuilla venäläisen historiankirjoituksen mukaan. HAik. 1959 n:o 2.
- Bahrušin* 1950: S. V. Bahrušin, Železodelatelnye rajony v Russkom gosudarstve v XVI veke. Voprosy geografii (Moskva) sb. 20.
- Barsov* 1867: E. V. Barsov, Alfavitnyj ukazatel monastyrej i pustyn, uprazdennyh i suštšestvujuštših v Olonetskoj eparhii, s ih nastojateljami. Pamjatnaja knižka Olonetskoj Gubernii na 1867 god. Petrozavodsk.
- Barsov* 1870: Olonetskij monastyr Klimentsy, s pripisnymi k nemu pustynjami, tsarskimi i ieraršimi gramotami. Tštenija v IOIDR 1870: IV. Moskva.
- Barsukov* 1882: Nikolaj Barsukov, Istotšniki russkoj agiografii. Sanktpeterburg.
- *Begunov* 1957: J. K. Begunov, Sobornye prigovory kak istotšnik po istorii novgorodsko-moskovskoj eresi. Akad. Nauk. Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury, XIII. Moskva—Leningrad.
- Blomstedt* 1965: Yrjö Blomstedt, Karjalan naisten perintöoikeus ja Russkaja Pravda. Käsikirjoitus tekijänsä hallussa.
- Budovnits* 1947: I. U. Budovnits, Russkaja publiksistika XVI veka. Moskva—Leningrad.
- Bytškov* 1882: A. F. Bytškov, Opisanie tserkovno-slavjanskih i russkih rukopisnyh sbornikov Imperatorskoj Publitičnoj Biblioteki, I. Sanktpeterburg.
- *Cederberg*: A. R. Cederberg, Taikausko Savossa ja Karjalassa 18. vuosisadalla. Eripainos s.a. Helsingin yliopiston kirjastossa.
- *Danilova* 1955: L. V. Danilova, Otšerki po istorii zemlevladienija i hozjajstva v Novgorodskoj zemle v XIV—XV vv. Moskva.
- Dosifej* 1847: Dosifej, Letopisets Solovetskij na tšetyre stoletija, ot osnovanija Solovetskago monastyrja do nastojaštšago vremena to est s 1429 po 1847 god. Izd. 4e. Moskva.
- *Enewald* 1920: Nils Enewald, Sverige och Finnmarken. Svensk Finnmarkspolitik under äldre tid och den svensk-norska gränsläggningen 1751. Lund.
- † *Gallén* 1968: Jarl Gallén, Nöterborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 427: 1. Helsingfors.
- Generalstaben* 1936: Generalstaben, Sveriges krig 1611—1632. Band I. Danska och ryska krigen. Stockholm.
- Gnevušev* 1915: A. M. Gnevušev, Otšerki ekonomičeskoj i sotsialnoj žizni selskago naselenija Novgorodskoj oblasti posle prisoedinenija Novgoroda k Moskve, I. Kiev.
- Gipping* 1909: A. I. Gipping, Neva i Nienšants, I. S.-Peterburg.
- Golubtsov* 1911: N. Golubtsov, K istorii goroda Koly Arhangelskoj gubernii, Izvestija Arhang. Obštš. Izutš. Russk. Severa, 1911 n:o 1. Arhangelsk.
- *Grekov* 1960: B. D. Grekov, Novgorodskij dom Svjatoj Sofii. (Opyt izuštšeniija organizatsii i vnutrennyh otnoštšenyj krupnoj tserkovnoj vottšiny). Izbrannye trudy IV. Moskva.
- *Gromov etc.* 1960: V. I. Gromov—L. P. Potemkin—I. P. Šaskolskij, Priozersk. Istoričeskij otšerk. Korela—Keksgolm—Priozersk. Leningrad.
- † *Haavio* 1934: Martti Haavio, Piirut. Kotiseutu 3—4.
- *Haavio* 1950: Väinämöinen, suomalaisten runojen keskushahmo. Porvoo.
- † *Haavio* 1961: Kuolematonten lehdot. Sämpsöi Pellervoisen arvoitus. Porvoo.

- Haavio* 1967: *Suomalainen mytologia*. Porvoo.
- + *Hautala* 1954: Jouko Hautala, *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*. SKS:n toimituksia 244. Helsinki.
- Honko* 1963: Lauri Honko, *Itkuvirsirukous*. Suomen kirjallisuus I. Helsinki.
- Ikonnikov* 1908: V.S. Ikonnikov, *Opyt russkoj istoriografii*, II: 2. Kiev.
- *Immonen* 1958: Toivo Immonen, *Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570—1710*. Kurkijoen kihlakunnan historia, Pieksämäki.
- Istoriko-statistitšeskija svedenija o S.-Peterburgskoj eparhii*, III. S.-Peterburg 1873.
- Istoritšeskoe izobraženie o natšale Konevskija obiteli, o zapustenii, vozobnovlenii i o nastojaštšem onoj položenii*. Sanktpeterburg 1819.
- *Itkonen* 1942: T. I. Itkonen, *Karjalaiset ja Kuolan Lappi*. Kalevalaseuran vuosikirja 22. Porvoo.
- Jahontov* 1881: I. Jahontov, *Zitija sv. severnorusskih podvižnikov Pomorskogo kraja, kak istoritšeskij istotšnik, sostavleno po rukopisjam Solovetskoj biblioteki*. Kazan.
- Jevsejev* 1950: V. J. Jevsejev, *Termin »viro« v karelo-finskih runah. (K voprosu o russko-karelo-čestonskih svjazah)*. *Izvestija Karelo-finsk. filiala Akademii Nauk*. 1950 n:o 1. Petrozavodsk.
- Jevsejev* 1957: V. J. Jevsejev. *Istoritšeskie osnovy karelo-finskogo éposa*, I. Moskva—Leningrad.
- Johnsen* 1923: O. A. Johnsen, *Finmarkens politiske historie*. *Videnskapsselskapets skrifter*, II. Hist.-filos. klasse 1922 n:o 3. Kristiania.
- Jutikkala* 1959: Eino Jutikkala, *Suomen historian kartasto*. *Atlas of Finnish History*. Porvoo.
- + *Jääskinen* 1965: Aune Jääskinen. *Tihvinän Jumalanäidin ikonin ikonografiasta, perimätiedosta ja edustuksesta Pohjois-Karjalassa*. *Karjala IV*. Joensuu.
- Jääskinen—Widnäs* 1968: Aune Jääskinen—Maria Widnäs. *Uutta tietoa Karjalan ikonitaiteesta*. *Itäsuomi* 1968 n:o 6.
- Kalajdovitš—Strojev* 1825: K. Kalajdovitš — I. Strojev, *Obstojatelnoe opisanie slavjano—rossijskih rukopisej... grafa Feodora Andrejevitša Tolstova*. Moskva.
- *Kamkin* 1880: Nikolaj Kamkin, *Arhangelskie korely. Étnogafitšeskij otšerk*. *Drevnja-ja i Novaja Rossija* 1880 n:o 2, 4.
- Kartašev* 1959: A. V. Kartašev, *Otšerki po istorii russkoj tserkvi*, I—II. Pariž.
- *Kemppinen* 1960: Iivar Kemppinen, *Suomalainen mytologia*. Helsinki.
- + *Kemppinen* 1967: *Haudantakainen elämä karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa*. *Karjalan Tutkimusseuran julkaisuja* 1. Helsinki.
- Kilpeläinen—Hintikka—Saloheimo* 1954: A. S. Kilpeläinen—A. I. Hintikka—V. A. Saloheimo, *Pielisjärven historia*, I. Kuopio.
- Kirkinen* 1961: Heikki Kirkinen, *Bysanttilaisen kirkkolaulun eteneminen Pohjois-Venäjälle ja Suomeen*. *Aamun Koitto (Kuopio)* 1961 n:o 27—28, 32.
- *Kirkinen* 1963: *Karjala idän kulttuuripiirissä*. *Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan*. HT LXVII. Rauma.
- Kirkinen* 1964: *Lisälähteitä Karjalan keskiajan historiaan*. *HÄik.* 1964 n:o 2.
- + *Kirkinen* 1965 a: *Iljan käynnit Karjalassa 1534—1535*. *Johdanto ja lähteet*. *Karjala IV*. Joensuu.
- Kirkinen* 1965 b: *Laatokan Karjalan kirkollista elämää 1500-luvun puolivälissä*. *Ortodoksia* 16. Helsinki.
- Kirkinen* 1965 c: *Valamon luostarin synty ja arkkipiispa Johannes*. *HÄik.* 1965 n:o 3.

- ~ *Kirkinen* 1967 a: Des noms finnois dans les anciens documents russes. Etudes finno-ougriennes, IV. Paris.
- ~ *Kirkinen* 1967 b: Oliko Sampsä historiallinen henkilö? Kalevalaseuran vuosikirja 47. Helsinki.
- ~ *Kirkinen* 1938: Byzance et la Finlande. Etudes finno-ougriennes, V. Paris.
- ~ *Kirkinen* 1970: La Laponie, objet de concurrences au Moyen Age et au début des Ages Modernes. Inter-Nord 1970. Paris.
- ~ *Kirkinen—Widnäs* 1963: Heikki Kirkinen—Maria Widnäs, Pyhittäjä Arseni Konevitsalaisen elämä. Ortodoksia 14. Karkkila.
- + *Korhonen* 1938: Arvi Korhonen, Suomen itärajan syntyhistoriaa. Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja, III. Porvoo.
- ~ *Korolkov* 1908: N. Th. Korolkov, Trifono-Petšengskij monastyr. S.-Peterburg.
- ~ *Kuujo* 1955: Erkki Kuujo, Ortodoksisen kirkon alkuvaiheet Suomessa. Novella Plantatio. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 56. Helsinki.
- ~ *Kuujo* 1958 a: Kurkijoen vaiheet asutuksen alusta vuoteen 1570. Kurkijoen kihlakunnan historia. Pieksämäki.
- ~ *Kuujo* 1958 b: Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan historia I (vuoteen 1721). Käkisalmen historia. Lahti.
- ~ *Kuujo* 1959: Taka-Karjalan verotus v:een 1710. HT LII. Helsinki.
- ~ *Kuujo* 1961: Vallittu. Karjalainen elämäkerrasto. Porvoo.
- ~ *Kuusi* 1949: Matti Kuusi, Sampo-ecpos, Typologinen analyysi. Suom.-ugril. Seuran toimituksia 96. Helsinki.
- ~ *Kuusi* 1963: Esisuomalainen runous. Varhaiskalevalainen runous. Sydänkalevalainen epiikka ja lyriikka. Keskiajan kalevalainen runous. Suomen kirjallisuus I. Keuruu.
- ~ *Könönen—Kirkinen* 1969: Aulis V. A. Könönen—Heikki Kirkinen. Pohjois-Karjalan historia I. Keskiajasta Stolbovan rauhaan. Joensuu.
- + *Lappalainen* 1969: Pekka Lappalainen, Itä-Suomen asutuksen pääsuunnat ja yleisluonne. Itä-Suomi on erilainen. Itä-Suomen Instituutin julkaisusarja A: 2. Mikkel.
- ~ *Leskinen* 1937: Eino Leskinen, Karjalan kieleen kohdistuneesta tutkimuksesta ja harastuksesta. Eripainos julkaisusta »AKS:n tie». Helsinki.
- ~ *Leskinen* 1969: Heikki Leskinen, Suomen itämurteiden synty. Itä-Suomi on erilainen. Itä-Suomen Instituutin julkaisusarja A: 2. Mikkel.
- ~ *Lilienfeld* 1963: F. von Lilienfeld, Nils Sorskij und seine Schriften. Berlin.
- ~ *Linevskij* 1949: A. M. Linevskij, Obštšestvo jugo-vostotšnogo priladožja v XI veke. (Po predvaritelnyh dannym raskopok 1947—1948 gg.). Izvestija Karelo-finskoj nautšno-issledovatel'skoj bazy Akademii Nauk SSSR. 1949 n:o 1.
- ~ *Luukko* 1954: Armas Luukko, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu.
- ~ *Makarij* 1878: Episkop Makarij, Hristianstvo v predelah Arhangel'skoj eparhii. Moskva.
- ~ *Makarij* 1868—81: Istorija russkoj tserkvi, VI—X, S.-Peterburg. Izd. 2°.
- ~ *Malyšev* 1949: V. I. Malyšev, Kak pisali rukopisi v Pomore v kontse XIX — našale XX vv. Izvestija Karelo-finskoj nautšnoissledovatel'skoj bazy Akademii Nauk SSSR. 1949 n:o 1.
- ~ *Manninen* 1922: Ilmari Manninen, Pohjois-Karjalan vanhanaikainen talous. HT V. Helsinki.
- ~ *Mikkola* 1939: J. J. Mikkola, Hämärän ja sarastuksen ajoilta. Porvoo.

- Mikkola* 1942: Lännen ja idän rajoilta. Porvoo.
- Mjuller* 1947: R. B. Mjuller, Otšerki po istorii Karelii XVI—XVII vv. Petrozavodsk. Na dalnem Russkom Severe Petšengskij monastyr. S.-Peterburg 1892.
- Nevolin* 1853: K. A. Nevolin, O pjatinah i pogostah novgorodskih v XVI veke. Zapiski Imp. Russk. Geograf. Obštšestva. VIII. S.-Peterburg.
- Nieminen* 1963: Eino Nieminen, Finnish *Kantele* und die damit verbundenen Namen baltischer Musikinstrumente. Studia Fennica X. Helsinki.
- Nikodim* 1904: Arhimandrit Nikodim, Prepodobnye Aleksandr Svirskij i ego utšeniki-podvižniki. Istoritšeskija svedenija o tserkovnom ih potšitanii. Petrozavodsk.
- Nirvi* 1960: R. E. Nirvi, Die Stellung der ingrischen Dialekte. Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften. Helsinki.
- Nissilä* 1962: Suomalaista nimistöntutkimusta. SKS:n toimituksia 272. Helsinki.
- Ogorodnikov* 1877: E. K. Ogorodnikov, Priberežja Ledovitago i Belago morej s ih pritokami, po knige Bolšago Tšerteša. Zapiski Imp. Russk. Geograf. Obštšestva po Otdelenija etnografii, VII. S.-Peterburg.
- Oinas* 1962: Felix Oinas, An Ingrian-Finnish ballad and its slavic backgrounds. Suom.-ugril. Seuran toimituksia 125. Helsinki.
- Oinas* 1969: Studies in Finnic-slavic folklore relations. Selected papers. FF Communications N:o 205. Helsinki.
- + *Oinas* 1968: Lapsenetsintävирren alkuperästä. Kalevalaseuran vuosikirja 48. Helsinki.
- Ojansuu* 1904: H. A. Ojansuu, Vanhimmat isämeidän rukoukset suomenkielellä. Viritäjä.
- Olonetskija gubernskija vedomosti, 1842—1881. Olonets.
- Opisanie rukopisej hranjaštšihsjä v arhive Svjatejšago Pravitelstvujuššago Sinoda, I—II. Sanktpeterburg 1904—10.
- Opisanie rukopisej Solovetskago monastyrja, nahodjaštšihsjä v biblioteke Kazanskoj Duhovnoj Akademii, I—III. Kazan 1885—98.
- Opisanie Verkolskoj obštšezitelnoj pustyni, nyne pervoklasnago obštšezitel'nago monastyrja... Pravednago Artemija. Izd. pjatoc. S.-Peterburg 1894.
- Opolovnikov* 1955: A. V. Opolovnikov, Pamjatniki derevjannogo zodštšestva Karelo-Finskoj SSR. Moskva.
- Otšerki istorii Karelii, I. Pod red. V. N. Vernadskogo—I. I. Smirnova—J. A. Balagurova. Petrozavodsk 1957.
- Otšerki istorii SSSR. Period feodalizma, konets XV v. — natšalo XVII v. Pod. red. A. N. Nasonova, L. V. Tšerepnina, A. A. Zimina. Moskva 1955.
- + *Paloposki* 1967: Toivo Paloposki, Viipurin pitäjän historia. Viipurin pitäjän historia I, vuoteen 1865. Joensuu.
- Pegov* 1939: V. Pegov, Polsko-švedskaja interventsija v Karelii v natšale XVII veka. Petrozavodsk.
- Peters* 1914: Paul Peters, La canonisation des Saints dans l'Eglise Russe. Analecta Bollandiana, XXXIII. Bruxelles—Paris.
- Petrov* 1886: K. Petrov, Muromskij monastyr. Olonetskij sbornik, II. Petrozavodsk.
- Pettersson* 1950 L: Lars Pettersson, Äänisniemen kirkollinen puuarkkitehtuuri. Aineiston esittely. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja L. Helsinki.
- Pettersson* 1950 LI: Die kirchliche Holzbaukunst auf der Halbinsel Zaonež'e in Russisch-Karelien. Herkunft und Werden. SMY:n aikakauskirja LI. Helsinki.
- Pettersson* 1952: Kring några karelska bord i Finlands Nationalmuseum. Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman. Helsinki.

- Pettersson* 1957: Bysantinsk stilinflytelse. Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid, II Helsingfors.
- Pettinen* 1964: Ritva-Liisa Pettinen, Karjalantalo. Taidehistoriallinen tutkielma. Karjalainen viesti 1964 n:o 4. Joensuu.
- Pohjolan-Pirhonen* 1960: Helge Pohjolan-Pirhonen, Suomen historia 1523—1617. Suomen historia VII. Porvoo.
- Pokrovskij* 1897: I. Pokrovskij. Russkija eparhii v XVI—XIX vv., ih otkrytie, sostav i predely, I. Kazan.
- Popov* 1915: A. Popov, K istorii terskih loparej. (Dve žalovannyh tsarskih gramot 1585 i 1605 gg. o sbore dani). Izvestija Arhang. Obštš. Izutš. Russk. Severa, 1915 n:o 8.
- Popov* 1949: A. I. Popov, Materialy po toponimike Karelii. Sovetskoe finnougrovedenie, V. Petrozavodsk.
- Rinne* 1947: Juhani Rinne, Hallinto ja verotus keskiajan lopulla. Savon historia I. Kuopio.
- *Ronimus* 1906: J. A. Ronimus, Novgorodin vatjalaisen viidennen verokirja v. 1500 ja Karjalan silloinen asutus. Joensuu.
- *Ruuth* 1931: J. W. Ruuth, Viipurin kaupungin historia I, vuoteen 1617. 2 painos. Viipuri.
- *Saloheimo* 1953: Veijo Saloheimo, Nurmeksen historia. Kuopio.
- Sapunov* 1957: B. V. Sapunov, K voprosu o kulturnyh svjazjah Rossii s drugimi stranami v XVI—XVII vv. Akad. Nauk. Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury, XIII. Moskva—Leningrad.
- *Sarajas* 1956: Annamari Sarajas, Suomen kansanrunouden tuntemus 1500—1700-lukujen kirjallisuudessa. Porvoo.
- *Sarmela* 1969: Matti Sarmela, Reciprocity system of the rural society in the Finnish-carelian culture area. FF Communications n:o 207. Helsinki.
- Šaskolskij* 1945: I. P. Šaskolskij, Dogovory Novgoroda s Norvegiej. Istoritšeskie zapiski 14.
- Šaskolskij* 1950: Švedskaja interventsija v Karelii v natšale XVII v. Petrozavodsk.
- Savitš* 1927: A. A. Savitš, Solovetskaja vottšina XV—XVII v. Perm.
- Selomov* 1867: P. Šelomov, Hronologitšeskij spisok upravitelej goroda Kargopolja. Pamjatnaja knižka Olonetskoj Gubernii na 1867 god, III. Petrozavodsk.
- Sergij* 1905: Arhiepiskop Sergij, Tšerty tserkovno-prihodskago i monastyrskago byta v pistsovoj knige Vodskoj pjatiny 1500 goda. S.-Peterburg.
- *Smirnova* 1967: E. S. S. Smirnova, Živopis Obonežja XIV—XVI vekov. Moskva.
- *Soininen* 1961: Arvo M. Soininen, Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa. Helsinki.
- Solovetskij paterik. Moskva 1906.
- Spidlik* 1956: Th. Spidlik, Joseph de Volokolamsk. Rome.
- Suomen kansankulttuurin kartasto. Käsikirjoitus SKS:n kirjastossa.
- Surakka* 1964: Aari Surakka, Ortodoksinen kirkkomuseo, omistettu pyhälle Arseni Konevitsalaiselle. Kuopio.
- Suvorov* 1863: N. Suvorov, Opisanie Vologodskago kafedralnago Sofijskago sobora. Moskva.
- Tawaststjerna* 1918—20: Werner Tawaststjerna, Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota. Vuosien 1570 ja 1590 välinen aika. HT I. Helsinki.
- Tigerstedt* 1877—85: K. K. Tigerstedt. Bidrag till Kexholms läns historia under drottning Kristinas regering. Åbo.

- Toikka* 1915: P. Toikka, Novgorodin Karjalan historiasta. Historiallinen arkisto 25: 4. Helsinki.
- *Toikka* 1916: Muutamia oikaisuja ja lisiä Vatjan viidenneksen verokirjan suomenokseen. Historiallinen arkisto 26: 7. Helsinki.
- † *Ullberg—Tavaststjerna—Kekkonen* 1929: Uno Ullberg—Alarik Tavaststjerna—Jalmari Kekkonen, Kansanomaisia rakennustapoja ja koristemuotoja Karjalasta kahden puolen rajaa. Helsinki.
- Uspenskij* 1965: N. Uspenskij, Drevne-russkoe pevtšeskoe iskusstvo. Moskva.
- Uspenskij* 1968: Obraztsy drevnerusskogo pevtšeskogo iskusstva. Leningrad.
- Vahros* 1966: Igor Vahros, Zur Geschichte und Folklore der gross-russischen Sauna. FF Communications N:o 197. Helsinki.
- † *Vahter* 1938: Tyyni Vahter, Ihmisenkuvia Karjalan ja Inkerin kirjonnassa. Kalevalaseuran vuosikirja 18. Porvoo.
- Vahter* 1941: Rajakarjalainen talo Seurasaaren ulkomuseossa. Kalevalaseuran vuosikirja 20—21. Porvoo.
- Vasiljevskij* 1949: A. P. Vasiljevskij. Otšerk po istorii metallurgii Olonetskogo kraja v XVI—XVII vv. Petrozavodsk.
- Widnäs* 1940: Maria Widnäs, Valamo klosterbibliotek. Särtryck ur Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen, XXVII. Uppsala.
- Widnäs* 1966: Les synaxaires slavo-russes des »Fragments Finlandais». Commentationes Humanarum Litterarum Soc. Scientiarum Fennica. Vol. 38 nr. 1. Helsinki.
- *Vilkuna* 1956 a: Kustaa Vilkuna, Bjarmar och Bjarmaland. Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid, I. Helsingfors.
- *Vilkuna* 1956 b: Laukunkantajien muinaisjärjestö ja Bjarmaland-permien maa. Karjalan heimo 1956 n:o 8—9. Helsinki.
- Vilkuna* 1964: Kihlakunta ja häävuode. Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestäytymisen vaiheilta. Keuruu.
- Vilkuna* 1967: Zur Geschichte des finnischen Pferdes. Studia Fennica XIII. Helsinki.
- Vitov* 1962: M. V. Vitov, Istoriko-geografitseskije otšerki Zaonežja XVI—XVII v. v. Iz istorii selskih poselenij. Moskva.
- *Voionmaa* 1915: Väinö Voionmaa, Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki.
- Ylönen* 1957: Aulikki Ylönen, Jääsken kihlakunnan historia I, vuoteen 1700. Imatra.

I. HENKILÖHAKEMISTO

(Ks. myös liite 8)

- Adrian Ondrusovalainen. Ks. Zavališin,
Andrei
Afanasi Jesifovitš 26.
Agalin, Vasili 38.
Agricola, Mikael 130, 175.
Aleksanteri I 210.
Aleksanteri Kuštelainen 220.
Aleksanteri Oševeniläinen 218.
Aleksanteri Syväriläinen 167, 201—205,
207—215, 226, 233, 235.
Aleksi Lemmitynpöika 145.
Aljabjev, Dimitri 31, 32.
Andreas, ap. 141.
Antero Vipunen 141, 142.
Antoni Siijokelainen 219, 241.
Arharov 73.
Arseni Konevitsalainen 133, 170, 184,
191, 206—208, 229.
Artemi (igum.) 168, 172.
Artemi Verkkolalainen 219, 220.
Asvinit 144.
Atanasi Muromalainen 198.
Atanasi Sántämäläinen 209—211.
Avraam Paleostroviläinen 199.
Avraam Vasilinpoika 159.
Avraamov, Senka Iivananp. 70.
- Babenskij 72.
Babkin 84.
Balakšin 69, 71.
Barykov, Boris 72.
Baškin, Matvei 171, 172.
Baleutov 72.
Belozero, Grigori 111.
- Benjamin (dominik.) 170.
Benjamin (pappism.) 238.
Berdenev, Mihail 84.
Bezbarodnyj, Markel 188.
Bezsonov, Andrei 20.
Biegga galles 144.
Bobrov, Ronko 135.
Bonin 70.
Boretskaja, Marfa 26, 62, 72, 84, 243.
Boris ja Gleb 144.
Borisov, Ivan 172, 226.
Borisov, Selivanko 134.
Borkov. Ks. Korpi.
Buhvostov 73.
- Cajanus, Juhana 146.
- Damov-Saburov 72.
Darja 251.
Deitsyn 69.
Dementi Minanpoika 129.
Demidov 70.
Denisov 72.
Dimitri Prilutskilainen 185.
Dionisi Sermaksilainen 214.
Dionysios Pseudo-Areopagita 191.
Dioskurit 143.
Ditškov 73.
Dosifej 200.
- Eleazar Anzerskilainen 218.
Eufemi 208.
Eustasia 184.

- Fedor 47, 78, 115, 118, 165.
 Fedorov, Luka 84.
 Fekin 69.
 Fektistov, Martemjan 62.
 Feodosi 158, 159, 161, 172.
 Feognost 38, 250.
 Fetinja Iivanantytär 174.
 Filaret 216.
 Filip (igum.) 201, 244, 245.
 Filip (pyhä) 184.
 Fleming, Herman 282.
 Floros ja Lavros 184.

 Gedimin 171.
 Gennadi (arkkip.) 162, 170, 177.
 Gennadi Vaasjärveläinen 211.
 Georgi 184.
 Girmojev 243.
 Gluhov, Fedor Ostafjev 13, 62, 84.
 Godunov, Boris 162.
 Gorjuškin, Ivan 72.
 Gregorios Palamas 181.
 Gregorios Siinailainen 191.
 Gregorios Teologi 176.
 Grek, Maksim 171
 Grigorjev, Ivan 62.
 Gruzov 62.
 Gujev 74.

 Haavio, Martti 128, 130, 140, 141, 144,
 149, 151.
 Haldei 107.
 Harva, Uno 141.
 Hautala, J. 127.
 Havka (Haukka) 25.
 Herberstein, Sigmund von 153, 157.
 Herman Solovetskilainen 200—201, 208,
 237, 245.

 Ignati, Leonid ja Teodor Ojattilaiset
 214, 215.
 Iivana III 31, 64, 71, 170.
 Iivana IV (Julma) 53, 91, 162, 165,
 168, 175, 188, 196, 210—211, 226,
 236, 244, 251.
 Iivana Fedorinpoika 133.
 Iivana, Stepan, Grigori ja Vasili Jaa-
 konpojat 69.

 Ilja (pyhä) 109, 132, 184.
 Ilja (pappism.) 130, 132, 160—161, 163,
 173.
 Ilmarinen (Ilmollinen) 128, 136, 138—
 140, 143—144, 148.
 Ilmaris 144.
 Inmar 128, 144.
 Irinarhi 218, 246.
 Irodion 202, 210.
 Iskra (Kipinä) 107.
 Ismaro 144.
 Itunen (Idujev), Toivottu 66—67.
 Ivaško (talonp.) 13.

 Jaakkima Terentinpoika 134.
 Jaakko (Käkisalmen asukas) 205.
 Jaakko de la Gardie 59, 185, 226, 234,
 240, 251.
 Jaakkola (Jakol), Demjan 35.
 Jagin(en) 107.
 Jakol (Jaakkola) 243.
 Jakov ja Teofil Konevitsalaiset 215.
 Jeftimi Korelski 218.
 Jelisei Sumalainen 216.
 Jeremka 134.
 Jesipov, Nikita 62.
 Joan ja Longin Jarenkilaiset 215, 216.
 Joasaf Maasjärveläinen 212.
 Johannes Kastaja 184.
 Johannes Klimakos 191.
 Johannes Krysostomos 176.
 Joona 141.
 Joona Jääsjärveläinen 213, 214.
 Joona Kliimolainen 209, 236.
 Joona Petsamolainen 217.
 Jormolainen (Jormälän), Pankarhei 156.
 Josif 239.
 Joukahainen 140, 147.

 Kaarle IX 122, 124.
 Kalervo 146.
 Kaleva 146.
 Kalju (Golyš), Stefan 188.
 Kaltonen (Kaltojev), Boris 35.
 Karhunen (Kargujev), Juri 26, 35.
 Karhunpää. Ks. Medvezja Golova.
 Karjalainen 121, 148.
 Kasimir, Vasili 62.

- Kassian Solomannilainen 213, 214.
 Katariina II 165, 210.
 Katsalov 73.
 Kempainen, Iivar 128, 143, 149.
 Kettunen 148.
 Kezrei 32.
 Kiprian (igum.) 214.
 Kiprian (munkki) 235.
 Kiril Belozerski (Valgetjärveläinen)
 220, 251.
 Kiril Tšelmogorilainen 218.
 Kiril Uusjärveläinen 211, 220.
 Kiril Veliläinen 218.
 Kirvesmies (Plotnik), Iivana 88.
 Kitajev, Dimitri 14, 20.
 Kjanteleikov 143.
 Klušin, Semen 20.
 Kobelev, Grigori 32.
 Kokoškin 73.
 Kokšin(en), Fofanko, Ivaško ja Mola-
 feiko 13.
 Kolesmalainen (Kolizemskoj), Ivaško 35.
 Kolupää 32.
 Konžujev 243.
 Korelinin, Ivan 182.
 Koreljanin 25.
 Korelski 243.
 Kornili Padanilainen 213, 235.
 Kornili Paleostrovilainen 198—199.
 Korpi (Borkov), Gavril 35.
 Korzava 134.
 Korzov 107.
 Kosikov 70.
 Kosikov, Vasili Larioninp. 70.
 Kosmas ja Damianos 144, 184.
 Kosoi, Feodosi 172.
 Kosoi, Vassian Patrikejev 171, 172.
 Kossla, Danila Iivananp. 156.
 Kostiev 243.
 Kot (Katti) 69.
 Krestjanin, Fedor 188.
 Kulik 243.
 Kullervo 136, 145, 146.
 Kunšin, Afanasi 35.
 Kurbski, Andrei 162, 165, 167.
 Kustaa Vaasa 38, 119, 121, 123, 163,
 171.
 Kutšetski 73.
 Kuuro (Kurov) 252.
 Kuurola 26, 35, 133.
 Kuusi, Matti 127, 147.
 Kuvakka (Kuvak), Vasili 252.
 Kuznetsov 89.
 Laptev 70.
 Larion Parfeinp. 135.
 Lasari Muromalainen 162, 197—198,
 240.
 Lavrin 73.
 Lembitov. Ks. Lemmitty.
 Lemminkäinen 136, 144, 145.
 Lemmitty 145, 243.
 Lemmitty, Andrei 145.
 Leveä Jassikka. Ks. Širokij Jazžinskij.
 Leveä Keveri (Širokij Keвер), Nesteri
 69.
 Lihatsjev, Andrei 14, 15.
 Lopin 25.
 Lotui 243.
 Lutohin 73.
 Maanselkäläinen, Istoma 174.
 Majava. Ks. Bobrov.
 Makari (arkkip.). 130—132, 159, 160,
 162, 167, 173, 178, 196, 199, 203.
 Makari (tiakka) 13.
 Makari Roomalainen 212.
 Makovejev 69.
 Malinen 148.
 Malyj Hudjakov, Fedor 62.
 Mansikka, V. J. 126, 127.
 Marjatta 131.
 Martjanko 134.
 Martjušin 73.
 Matvei Potapinpoika 74.
 Medvežja Golova, Vaska 134.
 Megelskoi, Jelferi 156.
 Mehovski, Matvei 131.
 Meštšerskij 72.
 Mihail Kornilinpoika 243.
 Mikifor Grigorinpoika 35.
 Mikulka 134.
 Miljutin, Johannes 196.
 Miloslavski 73.
 Mitrofan 167.
 Moisief, Mihaila 129.

Molevanov, Leonti 72.
Molafeiko 13.
Munck, Hannu 232, 240.
Murzanov 70.
Münster, Sebastian 175, 176.

Nastasia Grigorjevna 62.
Natanael 200.
Neitsyt Maria 127, 151—152, 184—185,
190, 194, 204, 210, 229.
Nemtsi 32.
Nenä (Nos), Iivana 188.
Nestor 130, 141.
Niemi (Navolotša) 35.
Nifont ja Serapion Kožjärveläiset 218.
Nikifor (pappism.) 161.
Nikifor Vaasjärveläinen 209, 211.
Nikodim Kožjärveläinen 218.
Nikolai (pyhä) 184, 185, 186.
Nikolai Korelski 218.
Nikolai, Varvara ja Paraskeva (pyhät)
251.
Nikon 210.
Näätä. Ks. Kunšin.

Obakumov, Ivan 26, 35.
Ofonka Spiridoninpoika 135.
Ogori 35.
Oinas, Felix 127.
Oksinja Jesipova 62.
Okulov, Savka Lavrinp. 135.
Okulov, Senka 135.
Olaus Magnus 37, 80—81, 85, 93—94,
105, 117—118, 122—123.
Olearius, A. 44, 110, 158.
Onanka 13.
Ondrei Paavalinpoika 135.
Ondrei Timoteinpoika 135.
Oravainen 121.
Ostaško 13.
Otenski, Zinovi 172.

Paavali, Iivana ja Boris 35.
Paavilainen (Paulain) 120.
Pahomi Kenalainen 218.
Paisij 226, 244.
Palkin (Palkinen) 69.
Pantelejev 70.

Parantoinen (Parandojev) 35.
Pentsinen (Pentsin) Vasjuk 35.
Pergui 243.
Perhin(en) 107.
Perttunen, Arhippa 148.
Petšenegov, Vasili 72.
Pietari (ap.) 184.
Pietari Suuri 228.
Pietari ja Paavali 184.
Pikka Hutjakka. Ks. Malyj Hudjakov.
Pimen 235.
Pimin Matveinpoika 74.
Pipitjajev (Piipittäjä) 243.
Pirožnikov, Senka 110.
Pjastkin 69.
Plaksin, Valassi 110.
Popov, Ondrei 110.
Puhkunen 32.
Puputti, Heikki 174.
Puškin 71.
Puškin, Andrei Nikitanp. 71.
Putjatin, David Nikitanp. 71.

Rakula 26.
Ravda Kobrin (Rautakoura) 243
Redrov, Ostafei 20, 72.
Rezanov, Fedro 73.
Riekka Mikkil 120.
Rodion ja Fomka Vasilinpojat 135.
Rogov, Savva ja Vasili 188.
Romanov, Mikael 78, 165, 217.
Ronimus, V. J. 19.
Roukkula (Rokulski) 26, 69, 133.
Roukkula, Grigori Iivananp. 57, 69.
Roukkula, Nikifor Jaakonp. 69.
Roukkula, Nikita ja Iisakki Paavalinp.
69.
Rovduženinov (Rautulainen) 243.
Rovoinen (Rāvāinen), Tiiska 156.
Rozvozov, Bogdan 72.
Rudin 243.
Ruko-Tiivo 118.
Runoin (Runoinen), Jacob 129, 130.
Rusalski 72.
Ryske, Roman Iivananp. 129.
Ryssä, Andrei 120.
Ryssä, Nousia 32—33, 46, 105, 115, 163.
Ryssä, Riikoi 120.

- Sablin 73.
 Saburov 70.
 Saburov, Juri 13, 15.
 Sadko 143.
 Salingen, Simon van 40, 114—115, 162, 164, 175.
 Salminen, V. 127.
 Salohin 70.
 Saloinen (Saloiskij), Teodor 252.
 Sampsä (Sämpsä) 128.
 Savin 61, 65, 72.
 Savka 134.
 Savvati Solovetskilainen 241, 245.
 Selifontov, Panfili 236.
 Šemjakin, Sofon 73.
 Senka Karpinpoika 135.
 Sergei ja Herman Valamolaiset 195—197.
 Silujev 243.
 Silvester (piispa) 156.
 Simanski, Josif 73.
 Simeon Uusteologi 191.
 Širjaiko Skomorohi 134.
 Širokij Jažžinskij, Ivan 62.
 Širokij Kever. Ks. Leveä Keveri.
 Skobeltsyn 72.
 Solntsev 73.
 Solntsev, Ondrei 73.
 Sorolskoi, Jermolai Lukanp. 156.
 Sorski, Nil 167, 171, 193—194.
 Sosima (metropoliitta) 170.
 Sosima ja Savvatti Solovetskilaiset 200—201, 203, 208, 245.
 Spiridon (metropoliitta) 200.
 Spiridon (pyhä) 183.
 Stepan Jaakonpoika 74.
 Stefan Permiläinen 218.
 Stroganov 38, 115.
 Šuikka (Šuiga), Marko 252.
 Šuiski, Vasili 165.
 Sulginen 32.
 Sulgopjajev (Sulkopää) 243.
 Sumtsyn (Sumalainen) 243.
 Svetuhin 70.
 Syrnik, Ivasko 101.
 Tappunen 32.
 Tarasi 13.
 Teodorit 162, 165, 167—168, 172, 217.
 Terapont Sermaksilainen 214, 235.
 Terenti 35.
 Tervozimskoi, Jaakko Semeninp. 156.
 Theodosios 197, 198.
 Tiurula 26.
 Tjapolkov 70, 73.
 Tjapolkov, Vasili 110, 111, 113.
 Tjutjuhin, Jakov 62.
 Toivinen (Toivin), Iivana 251.
 Toivottu 66.
 Toivottu, Hovra 26.
 Tolstyj. Ks. Rodion ja Fomka Vasilinp.
 Tretjak Oleksimpoika 159.
 Trifon (pyhä) 184.
 Trifon Petsamolainen 161—163, 165, 167, 180, 192, 217.
 Tšudinov (Tsidenov), Fedor 175.
 Tursas Ksanganovitš 251.
 Tutškov 72.
 Ukko 131.
 Uljanov 107.
 Uljas Ondreinpöika 135.
 Ulkov 107.
 Untamo 146.
 Valassi (Blasios) 184—186.
 Vallittu 35.
 Valtola 26, 35, 243.
 Valujev, Mihail 177.
 Wangi, Mihalko Onanienp. 129.
 Vangin, Kuisma 62.
 Varatš 243.
 Varlaam (igum.). Ks. Vasili-Varlaam.
 Varlaam Kierettiläinen 153, 217, 249.
 Varlaam Vagalainen 218.
 Varlaam Valamolainen 215.
 Vasili III 36, 228, 236.
 Vasili, Tiitta ja Petri 174.
 Vasili-Varlaam 170, 207.
 Vasko 13.
 Vassian Patrikejev. Ks. Kosoi.
 Vassian ja Joonä Pertominilaiset 215, 216.
 Veripää 32.
 Vesainen, Pekka 165.
 Vienäjokelainen, Stefan Iivananp. 174.

Viimola 26, 66, 253.
Vironkannas 131.
Volokolamski, Josif 171, 193—194.
Voskresenskij 70.
Väinämöinen 126, 128—132, 136,

138—144, 147, 148, 152.

Zavališin, Andrei 72, 209, 210, 235.
Zavjal (Savijalka) 243.
Žukov 72.

II. MAANTIETEELLINEN HAKEMISTO

(Ks. myös kartat sekä liitteet 4 ja 6)

Aasia 104, 137, 151.
Ahvenkoski 85.
Airanne 135.
Akkala 36, 39.
Alamaa 246.
Alatornio 121.
Aleksandrova 188.
Andoma 16—18, 65, 66, 72, 76, 79, 81,
112, 120, 240.
Arkangeli 37, 99, 115—117, 163, 180,
246, 251, 252.
Asila 85.
Athos-vuori 171, 184, 190, 191, 193,
197, 198, 207.
Aunuksen Karjala 234.
Aunus 16—19, 44, 50, 51, 62, 68, 70,
73, 74, 89, 100, 101, 106, 109, 111,
157, 159, 177, 178, 185, 186, 208,
210, 226, 233, 237.
Baltia 48, 50, 92, 104, 105, 116, 118,
119, 124, 130, 137, 139, 142—144,
147, 171, 199.
Beloozero 15, 19, 98, 100, 104, 106,
112, 117, 172, 184, 200, 211, 251.
Bežitsin viidennes 43.
Bjarmia 82, 94.
Bysantti 92, 104, 141, 145, 176, 182,
191.
Corela 82.
Dantzig 119.
Derevin viidennes 43.
Dnepr 104.
Englanti 115

Etelä-Amerikka 151.
Etelä-Pohjanmaa 137.
Etelä-Suomi 153.
Etelä-Venäjä 169.
Etu-Karjala 56, 62, 68, 69, 70—72.
Eurooppa 124, 126, 141, 144, 173, 191.
Fedorin puoli (Käkisalmissa) 22.
Golgota 127.
Gotlanti 104, 137.
Haisevan puoli (Kemissä) 114.
Heinälahti 236.
Heinävesi 165.
Helmelä 86.
Heuroila (Hevronima) 201.
Hiidenjärvi 153.
Hiidenselkä 153.
Hiidensuo 153.
Hiilihauta (Ugolnaja jama) 101.
Hiilikylä 101.
Hiisiniemi 153.
Hiisivuori (Megrassa) 153.
Hiisivuori (Tšolmuudessa) 153.
Hiitola 105.
Himolan järvi 106.
Hollanti 115.
Holmogori 37, 47, 98, 107, 117, 165,
168, 201, 226, 247—249.
Honkojärvi 134.
Honkovitsa 134.
Hyrskylä 30, 31.
Hyrynsalmi 106.
Häme 137, 138, 144, 171.
Ienimä 185, 186.
Ii 122, 123.

- Ikonkova 183.
 Ilaja 161.
 Iljälä 156.
 Ilomantsi 21, 22, 44, 49, 50, 62, 64, 68,
 81, 90, 106, 145, 161, 232.
 Imandrajärvi 152.
 Imandrola 152.
 Inari 34, 36, 39.
 Inkere 82.
 Inkeri (Inkerinmaa) 14, 15, 20, 44, 48
 —50, 71, 73, 86, 89, 108, 116, 126—
 128, 130—135, 137—141, 143, 144,
 146, 147, 149, 151, 153, 160, 161,
 195, 212, 213, 225, 228, 250.
 Intia 41, 144, 149.
 Italia 171.
 Itä-Karjala 82, 137.
 Itämeri 15, 253.
 Itä-Suomi 123, 126, 138, 143, 145, 176.
 Ivangorod 116, 118, 130.
 Jaama 15, 130, 134, 250.
 Janalahti 85, 135.
 Jandoman joki 65.
 Japani 151.
 Jarenki 215, 216.
 Jekostrov 39.
 Jemtsejoki 106.
 Jokonga 39.
 Jugra 82, 132.
 Juhra 82, 132.
 Juksovitsa 134.
 Justojärvi 101.
 Juva 24, 120.
 Jyskyjärvi 106.
 Järvenpää 85.
 Jäämeri 31, 34—36, 81, 94, 104, 115,
 124, 148, 253.
 Jääski 16, 24, 48, 84.
 Kaakkois-Viro 127.
 Kainuu 27, 32, 148, 154, 176.
 Kajaani 122.
 Kajaanin maa 25.
 Kalanti 146.
 Kalevala (Kaleva) 136, 148, 152.
 Kantalahden Lappi 38, 39.
 Kantalahden ranta 28, 30, 31, 37, 41,
 46—48, 97, 247.
 Kantalahti 28, 30, 34, 36, 38—40, 62,
 115, 162, 165, 169, 175, 246.
 Kaprio 15, 71, 130, 134, 250.
 Kargopoli (kaupunki) 19, 53, 78, 107,
 117, 218, 247, 248, 251.
 Kargopoli (lääni) 53, 174, 184, 240.
 Karjala passim.
 Karjalan Autonominen Neuvostotasa-
 valta 177.
 Karjalan joen suu 25.
 Karjalan kannas 44.
 Karjalan katu (Novgorodissa) 118.
 Karjalan puoli 108.
 Karjalan puolisko 44, 126, 137.
 Karjalan ranta 25, 26, 252.
 Karjalanmäki 174.
 Kaspian meri 104.
 Kauppaniemi (Vaasenassa) 112.
 Kauppaniemi (Sungussa) 112.
 Kauppavuori 112.
 Kauppiaanranta 108.
 Kazan 185, 251.
 Keltto 44.
 Kemi (Suomen) 122, 123.
 Kemi (Vienan) 26, 27, 30, 75, 100, 113
 —115, 145, 157, 174, 180, 244, 246.
 Kemi (volosti) 28, 46, 47, 48, 54, 62,
 90, 114, 174, 244, 245, 248.
 Kemijoki (Suomen) 106, 124.
 Kemijoki (Vienan) 26, 31, 35, 46, 75,
 106, 114, 174.
 Kemijärvi 34.
 Kemin Lappi 38—41.
 Kemin ranta 28, 30, 41, 42, 97, 247.
 Kenajoki 19, 106, 218, 219.
 Kenan kannas 106.
 Kenjärvi 19, 106.
 Kesarea 197.
 Keski-Eurooppa 172, 176.
 Keski-Itä 145.
 Keski-Suomi 143.
 Keski-Venäjä 169, 193.
 Keurola (Kegrelä) 219, 220.
 Kevtenitsa 135.
 Kevätjärvi 249.
 Kiantajärvi 106.
 Kieretti 30, 88, 115, 123, 153, 217.
 Kieretti (volosti) 28, 30, 35, 46, 47, 54,

77, 86, 90, 103, 174, 245, 246, 249.
 Kiev 141, 170, 198, 200, 211.
 Kiimasjärvi 32, 33, 46, 106.
 Kiina 141.
 Kiisi 17, 18, 31, 52, 54, 62, 70, 72, 79,
 81, 84, 89, 101, 134, 145, 159, 184,
 185, 236, 237, 239.
 Kildinin saari 39.
 Kirilova 183, 251.
 Kirkot. Ks. järempänä lisäys 1.
 Kištovo 134.
 Kitee 52, 81.
 Kitelä 103.
 Kitkajärvi 32.
 Kiži 179.
 Kliimon saari 209.
 Kljutsnikova (Isännöitsijän kylä) 51.
 Koillis-Venäjä 137, 140, 185.
 Kolesma 28, 95, 113, 244.
 Kolotjärvi 135.
 Konduša 210.
 Kontupohja 238, 239.
 Korpiselkä 44.
 Kolvasjärvi
 Konstantinopoli 167, 168, 197.
 Korela 20, 173.
 Koušajärvi 98, 104.
 Kouta 55, 90, 115, 169, 226, 249.
 Kouta (volosti) 28, 30, 35, 46, 47, 54,
 62, 77, 81, 174, 186.
 Koutajoki 86, 106.
 Kreikka 142, 144.
 Kreml 188.
 Krutitski 229.
 Kuittijärvi 33, 106.
 Kuivaisi 44, 107, 134.
 Kuivaniemi 28, 244.
 Kujajoki 97, 245.
 Kuola (kaupunki) 38, 47, 115, 162, 163,
 165, 217, 250.
 Kuola (niemimaa) 34—36, 40, 41, 66,
 74, 106, 140, 153, 165, 169, 249.
 Kuolajärvi 32.
 Kuolanjoki 167.
 Kuolan Lappi 36, 38, 81, 168.
 Kuolan lääni 47, 48.
 Kuopio 120, 187, 206, 227, 229.
 Kurkijoki 21, 22, 26, 44, 49, 51, 55, 61,

62, 64, 68, 79, 82, 86, 88, 90, 91,
 100, 108, 145, 156, 159, 224—226,
 232.
 Kursk 185.
 Kurvoška 78.
 Kuuppala 82.
 Kuusamo 34, 169.
 Kymijoki 24.
 Käkisalmen Karjala 16, 50, 101, 176.
 Käkisalmen lääni 20—24, 31, 41, 42, 44
 —46, 48, 52, 55—58, 61, 64, 68, 69,
 71, 73, 77, 79, 87—91, 108, 118, 120,
 121, 123, 129, 130, 155, 173, 225,
 227, 228.
 Käkisalmi 20—24, 31, 44, 45, 51, 52,
 57, 65, 66, 68, 69, 71, 84, 85, 87,
 89, 91, 98, 103, 104, 107—109, 114,
 118—120, 134, 155, 156, 158, 159,
 172, 178, 183, 205, 221, 227, 229,
 230—232.
 Laatokan Karjala 14—16, 20, 22, 24—
 27, 31, 34, 35, 48, 50, 55, 56, 60,
 61, 65, 72, 84, 86, 89, 104, 107, 121,
 126, 127, 136, 137, 141, 147, 148,
 151, 155, 173, 185, 207, 215, 221,
 230, 232, 239.
 Laatokka 15—18, 30, 35, 44, 46, 48,
 50, 70, 80, 84, 85, 98, 104, 106, 108,
 109, 116, 118, 130, 141, 151, 196,
 200, 201, 203, 207, 225, 231, 232,
 234, 235, 237, 250.
 Ladogan lääni 14, 52, 68, 250.
 Lahnavalkama 65.
 Lahti 50.
 Lammasnahkurin kylä 88.
 Lapinlahti 231.
 Lapinmatka 31.
 Lapin pogostat (Lopskie pogosty) 46.
 Lappee (Lappeenranta) 84, 108.
 Lappi 27, 31—39, 41, 45, 47—49, 51,
 52, 65, 73, 81, 82, 85, 88, 106, 116,
 122, 131, 140, 152, 162, 165, 168,
 175, 180, 190, 195, 217, 221, 223,
 248.
 Lappi-kyliä 31.
 Lapveden ranta (Lapvesi) 24, 108, 120.
 Latvia 144.

- Lemmitynkylä (Lembitovo) 145.
 Lemmitynsaari 145.
 Leppälahti 156.
 Leznajoki 213.
 Lieksa 106, 145.
 Lieksanjoki 161.
 Lieksanjärvi 106.
 Liettua 49, 50, 143, 162, 171, 172.
 Lintujärvi 31—33, 49, 50.
 Liperi 79, 161.
 Lofotit 153.
 Lounais-Suomi 140—143, 151—154.
 Lovjärvi 36, 39.
 Luda 245.
 Luga (Laukaa) 250.
 Lugajoki (Laukaanjoki) 44.
 Lugan puolisko 43.
 Luostarit. Ks. järempänä lisäys 2.
 Luttojärvi 36.
 Luvajärvi 32, 33.
 Lyngenvuono 34.
 Lyypekki 119.
 Lämsä 246.
 Länsi-Eurooppa 153, 199.
 Länsipohja 123.
 Länsi-Suomi 127, 128, 138—140, 146.
 153, 154.
 Länsi-Venäjä 172.

 Maanselkä 32, 39, 174.
 Malangin vuono 34.
 Manala 128, 131, 152.
 Mandere 203.
 Manssila 129.
 Mantsinsaari 132.
 Megra 17, 62, 72, 101, 134, 153, 156,
 157, 235.
 Megrajoki 86.
 Meškovitsa 68, 70.
 Metsälappi 31, 32, 35, 45.
 Mihkoin saari 114, 145.
 Mikkeli 24.
 Moskova 14, 19, 24, 31, 43, 44, 64, 65,
 71, 74, 81, 98, 105, 107, 117, 118,
 124, 126, 132, 163, 167, 170, 171,
 178, 184, 188, 210, 243, 250.
 Munomaski 39.
 Muotka 36, 39.

 Muotkavuono 65.
 Mustajoki 28, 115, 249.
 Musta meri 104.
 Mustasaari 122.
 Muurmanin Lappi 38, 39, 47.

 Narva 116, 118, 121.
 Narvajoki 116, 130.
 Nenoksa 66, 183, 245.
 Neuvostoliitto 187.
 Neva 16, 44, 104, 108, 118, 119, 141.
 Niva 86.
 Njuhtsa 28, 84, 244.
 Njukkajärvi 106.
 Noisniemi (Sobolino) 82.
 Norja 32, 34, 38, 148.
 Novgorod 13—15, 19, 24, 26, 31, 34,
 37, 43, 45—52, 57—60, 62—68, 71,
 73, 74, 81, 86, 93, 98—100, 104,
 105, 107, 109, 111, 112, 116, 118,
 124, 126, 130, 133, 137, 140, 141,
 151, 155, 156, 160, 162, 163, 167,
 168, 170, 173, 177, 182, 184, 185,
 187, 188, 197—199, 201, 207—209,
 214, 226, 227, 229, 230, 233, 236,
 240, 243.
 Novgorodin Lappi 30, 32, 33, 41, 42,
 46—50, 56, 57, 60—62, 65, 70, 73,
 74, 77, 80, 81, 88, 90, 100—102,
 106, 111, 115, 118, 137, 152, 154,
 155, 225, 249, 253.
 Novgorodin lääni 64, 71.
 Nuasjärvi 106, 122.
 Nuortijoki 106, 165.
 Nuortijärvi 36, 38, 39.
 Näätämö 36, 40, 41, 65, 164.

 Ob 140.
 Ojatti (Ojattijoki) 45, 203, 215, 250,
 251.
 Ojatti (pog.) 15, 233, 235.
 Olavinlinna (Ks. Savonlinna) 91, 120,
 121.
 Oihava (Oihavanjoki) 15, 44, 98, 104,
 108, 111, 116, 229, 250.
 Orivesi 23, 50, 84, 85, 105, 161.
 Ošta 14, 17, 19, 31, 50, 62, 65, 66, 76,
 78, 81, 84, 101, 134, 153, 233.

- Oštajoki 50.
 Ostretšina 16—18, 31, 50, 51, 65, 66,
 76, 81, 82, 134, 213, 214, 224, 233,
 238.
 Otsoinen 50.
 Oulu 108, 111, 121—124.
 Oulujoki 106, 121, 148, 149.
 Oulujärvi 106.
 Oulunsalo 122.
- Paanajärvi 31—33.
 Paatene 32, 33, 101.
 Paatsjoki 36, 39, 65, 164, 165.
 Palein saari 199.
 Paltamo 146.
 Pankajärvi 106.
 Partala 120.
 Peipsenjärvi 116, 130.
 Pellossalo 120.
 Permi 82, 131, 132, 140, 218, 220.
 Pertomini 216.
 Petsamo 39, 65, 115, 163—165, 167, 168.
 Petsamonjoki 163, 165.
 Petšora 82, 140, 153.
 Pielisjoki 46, 105, 161.
 Pielisjärvi (Pielinen) 50, 85, 105, 106,
 111, 161, 232.
 Piepjärvi 28, 114.
 Pihkova 49, 116, 118, 130, 143, 160,
 170, 185, 199, 207.
 Pijala 246.
 Pinegajoki 219, 224.
 Pirkkinä 16, 17, 45, 64—66, 68, 70, 72,
 73, 83, 157, 210, 221, 233, 235.
 Pogatšenitsa 134.
 Pohjanlahti 104—106.
 Pohjanmaa 24, 106, 121, 122—124, 126,
 137, 138, 151, 154.
 Pohjois-Häme 137, 154.
 Pohjois-Karjala 23, 50, 79, 81, 137,
 232, 253.
 Pohjois-Norja 137, 140.
 Pohjois-Pohjanmaa 34, 137, 141, 145,
 148, 151, 154.
 Pohjois-Ruotsi 137.
 Pohjois-Suomi 118.
 Pohjois-Venäjä 53, 76, 93, 104, 110,
 142, 167, 185, 188, 190, 194, 208,
 242.
 Pohjola 23, 93, 94, 128, 136, 141, 148,
 152, 175.
 Pomoori 25, 46.
 Ponkama 26.
 Ponoijoki (Ponoi) 30, 39, 66, 157, 169,
 250.
 Porajärvi 31, 225, 226.
 Porjalahti 28, 165, 245.
 Poventsä 66, 99, 103, 109—113, 236,
 239, 248.
 Poventsajoki 86.
 Pummanki 36.
 Puola (Puola—Liettua) 170—172, 178,
 246, 252.
 Puruvesi 23, 84, 85, 105.
 Putkilahti 120.
 Puurniemi 246.
 Puutoinen 16—18, 62, 66, 82, 101, 106,
 135, 157, 241.
 Pyhityssaari 203.
 Pyhä (Pyhäjärven suurkylä) 49.
 Pyhäjärvi 105.
 Pyhäniemi 34, 153, 217.
 Pyhäselkä 161.
 Pyhä vuori 229.
 Pähkinälinnan lääni 24, 44, 52, 68, 71,
 130.
 Pähkinälinna 15, 52, 58, 74, 105, 108,
 109, 118, 134, 143, 159, 178, 183,
 229, 230.
 Pähkinälinnan puoli (Käkis.) 22.
 Pähkinäsaari 48, 81, 122, 126, 154.
 Pälkjärvi 156.
 Pälksaari 68.
 Pärnäkoski 85.
 Pääjärvi 33.
 Rakula 69.
 Ranta 24.
 Rantasalmi 25, 120, 121.
 Rautajärvi 101.
 Rautu 21, 44, 61, 64, 69, 70—72, 84,
 89, 91, 101, 108, 225, 228, 231, 250.
 Rjamujevo-Skomorohova 134.
 Repola 31—33, 46, 69.
 Riekkala 135.
 Rooma 141, 144.

- Rostov 165, 185, 188.
 Roukkula 32, 33, 46, 69.
 Roukkulanjärvi 106.
 Rugodiv (Narva) 118.
 Ruija 34, 94, 140, 148.
 Rukajärvi 32, 33, 88.
 Ruotsi 16, 20, 23—27, 32, 34, 38, 40,
 41, 43, 48, 55, 69, 74, 78, 84, 85,
 87, 88, 118, 119, 121—123, 125,
 128, 137, 138, 140, 148, 154, 172,
 173, 175, 221, 230, 231, 240, 246,
 247, 253.
 Ruotsin Karjala 24.
 Räisälä 21, 44, 57, 61, 64, 69, 71, 72,
 84, 91, 228, 231.
 Saari 135.
 Saijanjoki 108, 120.
 Sairala 120.
 Sakkola 21, 44, 49, 61, 62, 64, 65, 69
 —72, 107, 108, 145, 156, 225, 226,
 228, 231.
 Saksalaisniemi 112.
 Salmi 21, 22, 44, 54, 55, 62, 64, 88, 90,
 232.
 Salo 17, 18, 54, 55, 65, 66, 101, 106,
 112, 157, 241, 236, 240.
 Sampojärvi 149.
 Santalahti 88, 100.
 Savilahti 24, 48.
 Savo 16, 24, 25, 84, 91, 92, 105, 121,
 126, 131, 137, 141, 154, 253.
 Savonlinna 84, 91, 108, 121, 137.
 Selki 33, 49, 225.
 Selkijärvi 88, 101.
 Šelonin viidennes 43.
 Semioštrov 39.
 Semsjärvi 33, 88, 101.
 Seppiien uudiskylä 134.
 Sepänkylä 89, 101.
 Šermas 116, 214, 251.
 Šetumaa 127, 130.
 Siestarjoki 105.
 Siionin vuori 127.
 Siisna 28.
 Simpele 85.
 Siperia 249.
 Sissoin puoli (Kemissä) 114.
 Sisä-Suomi 147.
 Sisä-Venäjä 25, 50, 53, 86, 98, 100, 119.
 Šjasijoki 116.
 Skandinavia 130, 139, 142, 144, 171.
 Skomorohova (Skomorohinkylä) 133—
 135.
 Soboleva 82.
 Sobolino 82.
 Soiginitsa 134.
 Šoksa 213, 214.
 Šoltkoski (Zolotsa) 35, 77, 83, 84, 86,
 216.
 Sorajoki 171, 193.
 Sorokka 26, 28, 84, 113, 133, 241.
 Sorokkajoki 162, 241.
 Sorola 82.
 Sortavala 21, 22, 44, 46, 49, 50, 61, 64,
 74, 81, 82, 85, 88, 90, 91, 103, 108,
 109, 129, 135, 146 159, 225, 226,
 232.
 Sosnovka 216.
 Sotkamo 106.
 Sotkuma 161.
 Spaski saari 22.
 Staraja Ladoga 48, 108, 109, 134, 178,
 227—229, 231, 250.
 Staraja Russa 229, 236.
 Stolbova 84, 126, 148, 155, 169, 173,
 225, 232, 242.
 Suhona 19.
 Suijunjoki 31, 32, 35, 47, 52, 66, 74,
 75, 77, 88, 110, 111, 174.
 Suijunjoki (volosti) 28, 30, 33, 42, 46,
 47, 54, 62, 98, 155, 174, 246, 251.
 Suiku 28, 30, 33, 114, 115, 155.
 Suikujärvi 33, 46, 249.
 Suma 27, 80, 99—101, 106, 110, 111,
 113, 180, 217, 242, 244.
 Suma (volosti) 28, 98, 113, 236, 244.
 Sumajoki 66, 113, 201, 252.
 Sumajärvi 106, 113.
 Sunku 13, 14, 17, 18, 31, 54, 65, 67, 72,
 73, 76, 82, 101, 111, 112, 134, 135,
 145, 157, 236, 239.
 Suoju 17—19, 51, 52, 62, 65, 70, 72,
 76, 79, 101, 106, 111, 112, 238.
 Suojunjoki 214.
 Suomen Karjala 253.

- Suomenlahti 104, 105, 124, 151.
 Suomen Lappi 34.
 Suomenvesi 105.
 Suomi 22, 24, 27, 32, 42, 67, 73, 77, 84,
 87, 88, 104, 107, 116, 118—120, 124,
 126, 127, 136, 137, 144, 146, 151,
 154, 165, 172, 175, 207, 210, 252.
 Suomusjärvi 31.
 Suonikylä 36, 39, 165.
 Susikylä (Volosova) 133.
 Susivuori 134.
 Suunujoki 106, 111.
 Suunujärvi 31, 49, 50.
 Suvannon Taipale 20—22, 84, 107, 109,
 226.
 Suvanto 71.
 Suzdal 168, 185.
 Svjatogor 185.
 Syväri (Syvärinjoki) 16, 18, 45, 98,
 104, 106, 134, 143, 201—203, 209,
 212—215, 233, 235, 237, 250.
 Sääntämäjärvi 211.
 Särkiselkä 69.
 Sääminki 25, 120, 121.

 Taka-Intia 151.
 Taka-Karjala 50, 56—58, 68, 72, 74,
 90, 108.
 Tallinna 119.
 Tanska (Tanska—Norja) 38, 40, 47,
 162.
 Tartto 165, 207.
 Tavinsalmi 25, 120, 121.
 Tenniöjoki 106.
 Tenojoki 86.
 Tesovo 64.
 Tihvinä 83, 100—102, 105, 109, 111,
 116, 178, 185, 227, 230, 251.
 Tiurala 156, 174.
 Tiurunkoski 85.
 Tobolsk 249.
 Tolvaaja 17, 31, 52, 54, 65—67, 79, 99,
 101, 109, 201, 236, 238, 239.
 Tornio 108, 121—124.
 Tornion Lappi 38.
 Toropetsi 50.
 Toržok 162.
 Totma 201.

 Tšolmuinen 17, 66, 79, 112, 153, 177,
 241, 236.
 Tšuroapaikka 135.
 Tšuudi 15, 130, 131, 160.
 Tšuupa 28, 217, 249.
 Tukholma 103.
 Tulemajoki 85.
 Tulomajärvi 31, 50.
 Tuntsajoki 106.
 Tuonela 131.
 Tuonpuoleinen Bjarmia 46.
 Turja 35, 36, 85, 152.
 Turjan Lappi 38, 39, 169.
 Turjan ranta 26, 28, 30, 34, 37, 41,
 46—48, 78, 97, 115, 152.
 Turkan kylä 121.
 Turku 22.
 Turku (Venitsassa) 112.
 Turtšasova 245, 249.
 Tuulijärvi 106.
 Tuulomajoki 65, 106, 124, 162.
 Tver 244.
 Tverin Karjala 127, 128, 144.
 Tämän puoleinen Bjarmia 30, 46.
 Täyssinä 32, 47, 90, 126, 148, 227, 232.

 Uhtua 149.
 Uikujoki 26, 35, 48, 50, 52, 54, 65, 66,
 79, 83, 84, 89, 97—100, 113, 133,
 157, 200, 216, 218, 236, 244, 251.
 Uikujärvi 17, 18, 27, 28, 30, 31, 42,
 46, 62, 93, 95—98, 106, 109, 157,
 241, 242, 244, 245, 247, 248.
 Umba 25, 28, 30, 36, 66, 86, 115, 244,
 245, 251.
 Una 216.
 Undjärvi 156.
 Unesma 28, 244.
 Unoilhti 101.
 Untola 135, 146.
 Ural 144.
 Usmana (Podužema, Už'ma) 28, 35, 88,
 114.
 Ustjug 94, 100, 165, 246, 249.
 Utrankoski 232.
 Utsjoki 36.
 Uuksu 85.
 Uusimaa 137, 143.

- Vaasa 122.
 Vaasena 17—19, 64, 66, 70, 73, 79,
 89, 101, 110, 134, 143, 153, 211,
 237, 238.
 Valkeala 71.
 Valkea meri 26, 86, 122, 175, 218, 248.
 Varangin vuono 34, 35, 36.
 Varanki 39, 40.
 Varisselkä 133.
 Varsinais-Suomi 137.
 Varsuga (Varsugajoki) 25, 28, 30, 36,
 38, 47, 66, 86, 115, 181, 219, 245,
 246, 250, 252.
 Vasajärvi 239.
 Vatja 20, 43, 48, 49, 50, 52, 131, 160.
 Vatjan viidennes 31, 43, 45, 46, 63, 64,
 126, 137, 225.
 Vegoruksa 184.
 Velikajajoki 130.
 Venitsa 14, 17, 18, 66, 76, 112, 134, 213.
 Venäjä passim.
 Venäjän Karjala passim.
 Venäjän Lappi 46.
 Vepsä 177, 195.
 Verkkola 219.
 Viena 25, 26, 65, 93, 94, 141, 145, 148,
 154, 253.
 Vienajoen lääni 37, 47, 48.
 Vienajoki 19, 25, 43, 46, 47, 52, 94,
 97, 98, 106, 107, 115, 117, 124, 130,
 177, 180, 182, 183, 185, 186, 195,
 201, 215, 218, 219, 224, 241, 264
 —248, 251, 252.
 Vienan Karjala 26, 104, 106, 126, 127,
 137, 140, 142, 147—152, 154, 176,
 200, 215, 242, 253.
 Vienan lahti 65, 86, 99, 107, 245.
 Vienan meri 19, 25, 26, 28, 32, 81, 86,
 93, 94, 98, 99, 104—107, 109, 119,
 124, 140, 183, 215, 220, 244, 248,
 251.
 Vienan rannikko 25—30, 33—35, 41,
 42, 46, 48, 56, 62, 69, 70, 73—75,
 77—81, 83, 85, 86, 88—90, 93, 95,
 97—100, 113, 114, 117, 121, 136,
 137, 140, 144, 150, 153—155, 161,
 162, 165, 178, 216, 217, 224, 226,
 243, 248—251.
 Viipuri 22, 24, 48, 81, 105, 108, 118—
 121, 124, 137.
 Viipurin Karjala 25, 137.
 Viipurin lääni 25.
 Villi Lappi 31, 32, 34, 35, 38, 39, 41,
 42, 47, 86, 155, 161, 163, 168, 217.
 Virma 28, 98, 114, 242, 244.
 Viro 116, 127, 130, 142, 143, 146, 147,
 153, 161.
 Visulahti 120.
 Vladytšino 246.
 Vodlajoki 112.
 Vodlajärvi 17—19, 62, 66, 106, 241.
 Voijärvi 28, 114, 249.
 Vojakkala 121.
 Volga 25, 104, 106.
 Vologda 19, 52, 98, 99, 107, 117, 165,
 168, 185, 220, 246—248.
 Volokolamski 193.
 Volosova (Susikylä) 133.
 Vonkajoki 35.
 Vorones 39.
 Vuohinkoski 122.
 Vuokkiniemi 106.
 Vuoksi 22, 82, 85, 104, 105, 159.
 Vytegra 14, 17, 18, 62, 66, 98, 99, 106,
 112, 157, 183, 232, 235.
 Vytegrajoki 98, 104, 112.
 Välijärvi 25, 34.
 Zavolotše 34, 106, 107.
 Zemnoj pojas 153.
 Zolotsa. Ks. Šoltkoski.
 Yhteis-Lappi 34, 38, 40.
 Yläjärvi 13.
 Ylämaan puoli 45.
 Ylä-Satakunta 146.
 Äyräpää 16, 24, 48.
 Äänisen Karjala 13—17, 19, 25, 30, 34,
 50, 56, 57, 60—62, 64—66, 70, 72—
 74, 76, 79, 82, 117, 134, 135, 137,
 143, 155, 183, 199, 201, 209, 213,
 235, 238, 239, 251, 253.
 Äänisen viidennes 31, 42, 45, 63, 64,
 88, 89, 109, 134.
 Äänisjoki 16, 19, 52, 53, 58, 97, 98,

100, 106, 107, 117, 130, 133, 195,
218, 226, 245—247, 251.

Äänisjärvi (Ääninen) 13, 14, 16—19,
26, 30, 43, 47, 54, 65, 66, 70, 72,
74, 80, 86, 98, 99, 104, 106, 109,
112, 113, 117, 135, 136, 178, 184,
197, 199, 209, 214, 218, 234, 235,
238, 240, 242.

Äänislahden ranta 28, 30, 42, 46, 47,
97, 114, 247.

Äänislahti 106.

Äänisniemen lääni 18, 19, 24, 41, 42,
45, 48, 51, 64, 155, 221, 235, 236,
240, 242.

Äänisniemen pogostat (Zaonežskie po-
gosty) 45.

Äänisniemen puolisko 45.

Äänisniemi 13, 16, 31, 45, 52, 72, 100,
106, 134, 145, 162, 178, 182, 198,
201, 221, 239.

Lisäys 1: **Kirkot**
(Ks. myös liitteet 4 ja 6)

Aleksanteri Syväriläisen (Padani) 213.

Jamkan tšas. 181.

Jandomajärven 180, 181.

Kiisin 184.

Kliimon Kolminaisuuden 178.

Konevitsan 178.

Kontupohjan 181, 184.

Kontupohjan Kapp. 184, 238.

Kosmajärven 181.

Käkisalmen Georgin luostarin 178.

Käkisalmen Vapahtajan 22.

Lasaruksen (Muroma) 178, 179, 198.

Lytšnyj-saaren 180.

Näätämön Georgin kapp. 164, 180.

Ondrusovan Nikolain 178, 237.

Paatsjoen Boris-Glebin kapp. 164.

Petsamon Kolminaisuuden 163.

Ponoijoen 169, 224.

Ritšnavolokin tšas. 181.

Soiginitan 184.

Sungun Iljan 13.

Sungun Nikolain 13.

Suojun 238.

Susisaaren (Volkostrov) tšas. 181.

Syvärin Kolminaisuuden 178, 203.

Syvärin Neitsyt Marian 178, 204.

Tipinitan 180, 181.

Uikujoen tšas. 200.

Uspenien (Muroma) 198.

Vasiljevon tšas. 181.

Vyin 180.

Zaguban tšas. 181.

Lisäys 2: **Luostarit**
(Ks. myös liite 6)

Almojärven 235.

Andoman 240, 242.

Aunuksen 237.

Belozerskin 65, 66, 168, 172, 200, 220,
238, 249—251.

Derevjanitskin 229, 230.

Dymin 227, 228, 251.

Ferapontovin 200.

Heinsimän 232, 235.

Heuroilan 237, 238.

Hutynin (Novgor. läh.) 64, 66, 111,
112, 240, 241.

Iivinän 221, 238.

Jarengin 216.

Jurjevin vuoren (Vodlaj.) 241.

Jääsjärven 90, 213, 238, 239.

Kannansaaren 232.

Kantalahden 65, 99, 168, 169, 249.

Kargopolin Kristuksen kirkastuksen 251.

Karjalanrannan Nikolain (Nikolskij Korelskij) 25, 66, 78, 99, 100, 177, 185, 187, 218, 250, 252.
Karjalanrannan Ylienkelin (Mihailo-Arhangelskij Korelskij) 99, 185, 250—252.
Kenajoen 218.
Kieretin 217, 249.
Kliimon 65, 89, 101, 111, 159, 177, 181, 209, 221, 235—237, 239.
Kolovoisaaren 238.
Konevitsan 65, 81, 84, 117, 133, 178, 184—186, 191, 192, 207, 208, 221, 228—231.
Kožjärven 218, 151.
Kuhasaloon 161, 232.
Kuolansuun (Kuolan) 167, 168, 249.
Käkisalmen Georgin 178, 221, 231.
Käkisalmen Joh. Kastajan 231.
Käkisalmen Kolminaisuuden 231.
Käkisalmen Nikolain 231.
Käkisalmen Ylösnousemuksen 231.

Latvan 238.
Lužandajärven 232, 235.

Maasjärven 212, 238.
Medvetšin 111.
Moskovan Novospasskin 250.
Muroman 65, 89, 179, 197, 198, 221, 236, 240—242.
Muujärven 249.

Naattilahden 221, 236.
Novgorodin Antoni Roomalaisen 64, 66.
Novgorodin Arkaziin 64.
Novgorodin Jurjevin 64, 66, 112.
Novgorodin Kolmoman 66.
Novgorodin Rostkinin 66.
Novgorodin Vjažitskin 61, 65—67, 84, 100, 109, 111, 239.

Ojatin Iljan 233, 251.
Ojatin Neitsyt Marian temppeleihin tuom. 215, 251.
Ordusovan 72, 178, 210, 235, 237.
Ordoman 251.
Oredežin 212.

Orusjärven 232.
Oševenin 66.

Padanin 203, 213, 235, 239.
Paleostrovin 13, 65, 84, 86, 89, 99, 111, 113, 198, 199, 221, 224, 235, 236, 239, 240.
Pertominin 216.
Petsamon 37, 65, 99, 163—166, 168, 217, 224, 246, 249.
Pirkkinän Joh. Kastajan 221.
Ponoijoen 249.
Prilutskin 168, 185.
Pruusinon 238, 239.
Puutoisen 241.
Pähkinälinnan Jumalansynnyttäjän 250.
Pähkinälinnan Nikolain 250.

Rakojärven 241.

Sakkolan 231.
Salon 240—242.
Šemenitsan 238.
Sermaksin 214.
Siijoen 185.
Siisnan 241.
Šoksan 238.
Solomannin 214, 238.
Solovetskin 27, 35, 47, 48, 50, 65, 66, 73, 75, 79, 84, 86, 89, 90, 93, 97—102, 113, 114, 117, 157, 162, 167, 168, 170, 172, 174, 177, 178, 187, 191, 195, 200, 201, 215—218, 220, 221, 224, 226, 240—251.
Solovetskin Hanhisaaren skiitta 218.
Solovetskin Kolesman skiitta 242.
Solovetskin Sorokan skiitta 221, 241, 242.
Solovetskin Virman skiitta 242.
Sosiman ja Savvatin (Tobolskissa) 249.
Sosiman ja Savvatin (Vienajoella) 248.
Soutjärven 224, 238.
Staraja Ladogan Georgin 250.
Staraja Ladogan Nikolain 228.
Staraja Ladogan Vasilin 228.
Storoženon 235.
Sungun 65, 221, 239.
Suojun 238.

Syvärin 65, 78, 81, 167, 178, 201, 202,
205, 210—214, 221, 224, 233—235.
Syvärinniskan 65, 89, 214, 235, 239.
Säntämän 211, 237.

Tihvinän Jumalansynnyttäjän 250.
Tihvinän Neitsyt Marian temp. tuom.
251.
Troitse-Sergievon lavra 65, 66, 168,
169, 172, 216, 250.
Tšuhtsenemin 182.
Tudojärven 240, 242.

Umban 249.
Uuden Valamon 165.
Uusjärven 211, 220.

Vaasenän 237—238.
Vaasjärven 211, 237.

Vagajoen 218.

Vainilan 232.

Valamon 31, 65, 81, 84, 90, 99, 117,
141, 157, 172, 177, 186, 188, 191,
192, 195—197, 199, 200, 203, 210,
215, 221, 224, 225—228, 230, 231,
244, 249, 251.

Valamon Koudan skiitta 186, 249.

Valamon Pyhäsaaren skiitta 221.

Vasasaaren 239.

Velin 218.

Verkkolan 220.

Volokolamskin 171.

RÉSUMÉ

Heikki Kirkinen :

LA CARELIE ENTRE L'EST ET L'OUEST. La Carélie russe à l'époque de la renaissance, 1478—1617. I^e partie.

La présente étude est une suite de «*Karjalan idän kulttuuripiirissä*» (La Carélie dans la sphère culturelle de l'Est. Rauma 1963) du même auteur, oeuvre consacrée à la Carélie russe médiévale.

Ch. I: La population.

Les registres d'impôts des années 1496 et 1563, montrent que la population en Carélie du lac Onega (*Zaonežskie pogosty*) s'est accrue à l'Ouest du lac, mais a diminué à l'Est, probablement par suite aux changements économiques dûs à la nouvelle suprématie de Moscou. En 1563, on compte dans les 18 pogostes de cette province 6784 maisons habitées et 8030 hommes, soit taxés ou exempts de taxes par privilège (Table 1). En comptant cinq autres personnes par homme taxé, la population totale peut être évaluée à 45.000—50.000 personnes. Les habitants étaient principalement des Caréliens et des Vepses, auxquels s'ajoutait un certain nombre d'immigrants russes installés surtout au Sud et au Nord-Est de la province. La grande famille patriarcale constituait une structure sociale assez courante.

En Carélie du lac Ladoga, province de Korela (*Käkisalmi*), le premier registre conservé de l'an 1500 compte 3208 maisons habitées et 4440 hommes taxés ou privilégiés (Table 2), ce qui suppose une population entre 25.000—30.000 habitants. Le registre de l'an 1568—69, conservé de la partie sud, montre que la population s'est accrue rapidement pendant la première moitié du XVIe siècle et qu'elle a dû dépasser 35 000 habitants dans toute la province. A elle seule, la ville de Korela (*Käkisalmi*) comptait au moins 3 000 habitants.

Les côtes de la Mer Blanche riches en gibier attiraient les immigrants, Careliens, Vepses et Russes. Diverses sources dans la deuxième moitié du XVIe siècle laissent supposer que le nombre des habitants de cette région était au moins de 6.000 personnes, dont 2 000 environ figurent dans le registre des «*Zaonežskie pogosty*» (Table 3).

Entre les provinces des lacs Ladoga et Onega, une région vaste et solitaire appelée «*Lopskie pogosty*» était habitée par des Lapons nomades. Dès la fin du Moyen Age, les Caréliens avançaient, repoussant les Lapons vers le Nord. Le premier registre connu de l'an 1597 donne pour les sept pogostes de cette province nouvelle en tout 765 maisons habitées et 1111 hommes, c.-à-d. une population de

6.000 à 7.000 personnes (Table 4). Plus au Nord, dans la vaste région de la "Laponie sauvage", le premier registre connu de l'an 1624 compte seulement 395 Lapons taxés, ce qui signifie une population de 2.000 personnes environ. Ce nombre avait diminué à cause des guerres russo-suédoises (Table 5).

On peut estimer que la population totale de ces provinces était d'env. 100.000 personnes pendant la deuxième moitié du XVIe siècle. Cela correspond approximativement à un tiers de la population de la Finlande à la même époque.

Ch. II: L'administration.

La Carélie du lac Ladoga fut organisée en province déjà au XIVe siècle. Le gouverneur (namestnik) nommé par le prince de Novgorod, puis par le grand prince de Moscou, habitait à Käkisalmi, ville protégée par un château-fort et par une garnison de soldats caréliens. Les »secrétaires», les juges et d'autres fonctionnaires l'aidaient dans l'administration.

La Carélie du lac Onega était dirigée par la chancellerie du prince de Novgorod. Vers le milieu du XVIe siècle seulement, les »pogostes de Zaoneže» furent groupés. Cette unité administrative assez diffuse était encore dirigée par les "secrétaires" de la chancellerie. Les "pogostes de la Laponie" de Novgorod faisaient d'abord partie de la grande unité administrative de "Votskaja pjatina" (comprenant par exemple la province de Käkisalmi), mais vers la fin du XVIe siècle ils furent groupés en une province à part, administrée, elle aussi, par la chancellerie de Novgorod. Les côtes de la Mer Blanche étaient divisées en unités hétérogènes appelées »volost», dont les plus importantes, Kemi et Suiku, avaient une certaine autonomie locale sous la chancellerie de Novgorod. Kieretti, Kantalahti, Umba et Varsuga furent rattachés à la province de Dvina Severnaja. La »Laponie sauvage», d'abord administrée de façon superficielle par la chancellerie de Novgorod, eut dans les années 1580 son centre administratif, la nouvelle ville de Kola. (Une partie de cette Laponie était taxée aussi par les Finnois et les Norvégiens.) Cinq grandes provinces sont ainsi nées: la province de Käkisalmi, les "pogostes de Zaoneže", les côtes de la Mer Blanche (Pomore), La "Laponie de Novgorod" et la "Laponie sauvage" (voir carte annexe A).

Les provinces étaient divisées en pogostes. En quelque sorte, elles étaient à la fois paroisses et communes. Les pogostes étaient divisés en "volosty", dirigées par un fonctionnaire que le grand prince nommait pour la perception des impôts et pour l'administration locale. Au Nord de la Carélie du Ladoga il y avait des unités locales appelées "perevaara" (russe: perevarit, faire cuire), fondées probablement par les fonctionnaires lithouaniens au Moyen Age, car au XIVe siècle la Carélie fut donnée en fief aux princes de la Lithuanie. Dans les villages, les habitants avaient leurs propres hommes de confiance appelés "strarosta" (le vieux); ceux-ci servaient d'intermédiaire entre la population et l'administration du prince.

Vers le milieu du XVIe siècle, le grand prince Ivan IV créa une certaine autonomie administrative locale. Dans diverses régions caréliennes et vepses, les habitants obtinrent le droit de choisir eux-mêmes les fonctionnaires locaux: les jurés, les secrétaires et même les juges ainsi que les "sotski", "pjatidesjatski" et "desjatski" pour diriger des groupes de 100, 50 et 10 hommes. Cette réforme contribuait à activer le progrès économique et même spirituel.

Les impôts étaient collectifs; par village d'abord, ensuite par "volost". Dans chaque volost le montant global des impôts était partagé entre les habitants qui, ensemble, étaient responsables du paiement. Au Sud on évaluait l'impôt d'après les »obžas», unités de terre cultivée, mais en Carélie du Nord et dans la Laponie, l'unité de taxation était toujours "l'arc", c.-à-d. l'homme adulte. Les impôts étaient payés soit en monnaie soit en nature — fourrures, seigle, orge, viande, poisson, fromage etc. Peu à peu, l'argent remplaça presque entièrement les denrées naturelles lors du paiement des impôts principaux nommés "obrok" (fin. aprakka).

Ch. III: Agriculture.

En principe toute la terre appartenait au prince. Dès le Moyen Age, pourtant, une grande partie des territoires caréliens et vepses était inféodée aux vassaux du prince ou à l'Église. La terre non inféodée s'appelait »terre noire» ou »terre d'obrok», et les paysans en devaient l'impôt au prince. Ils étaient propriétaires réels de leurs fermes, assez indépendants, mais liés au système féodal par l'intermédiaire des fonctionnaires du prince, receveurs des impôts. Seul, dans la Laponie de Novgorod et aux côtes de la Mer Blanche, les paysans étaient tout à fait libres de la surveillance des "volostel" du prince.

En Carélie, l'archevêque de Novgorod dont le diocèse comprenait toutes les provinces en question ici, avait reçu de très larges fiefs tout comme le gouverneur de Käkisalmi, plusieurs grands boyards et les grands monastères. Une partie des paysans riches avait obtenu des franchises en échange du service militaire à cheval, surtout en Carélie du Ladoga. Ces cavaliers locaux formaient peu à peu une classe de petits nobles appelés "svozemtsy". Le prince leur octroyait de petits fiefs. Quelques grands commerçants aussi ont pu s'intégrer dans cette classe privilégiée. À la fin du Moyen Age, la plus grande partie des terres caréliennes et vepses était féodale, le nord excepté.

Après la conquête de Novgorod, le prince de Moscou révoqua un grand nombre de fiefs appartenant aux boyards et à l'Église. Il en gardait une partie comme "terre d'obrok" et distribua une autre à ses propres vassaux qui, ainsi, s'installèrent aussi en Carélie. On les appelait des "pomiechtchik" ou "venus sur place". Ils étaient presque tous des Russes. En Carélie leur nombre restait assez limité et leurs fiefs se trouvaient presque uniquement dans la partie Sud de la Carélie du Ladoga, où les anciens vassaux gardaient la plupart de leurs fiefs; en Carélie du lac Onega les terres revenaient à la terre noire. Plus au nord, le système féodal s'installa beaucoup plus tard, vers la fin du XVIe siècle, lorsque le grand prince octroya des côtes de la Mer Blanche au monastère de Solovetsk. Dans les pogostes de la Laponie (Carélie orientale), les paysans gardèrent leur indépendance jusqu'au XVIIe siècle.

Les Méthodes d'agriculture étaient assez primitives. L'écobuage était pratiqué couramment surtout en Carélie du Nord et en Laponie. Dans le Sud, la culture triennale était la plus répandue. Un petit nombre de paysans cultivaient des terres louées aux grands propriétaires. Ces métayers exerçaient aussi des métiers artisanaux. La chasse et la pêche restaient partout des occupations accessoires importantes.

Les fermes étaient petites, cultivées en général à l'aide d'un cheval. Les maisons ressemblaient déjà à celles qui furent connues plus tard sous le nom

de «maison carélienne». Leur architecture avait subi des influences byzantino-slaves. Au rez-de-chaussée, il y avait des granges, l'étable et l'écurie. Un escalier couvert menait vers l'étage d'habitation, où se trouvaient la cuisine, les chambres à coucher et des appentis. Le *sauna* était construit à l'écart de la maison principale ainsi que la grange-séchoir.

Ch. IV: Industries caréliennes.

En Carélie russe le commerce et les métiers artisanaux étaient permis à la campagne. Ainsi on trouve un peu partout des artisans divers. Ils étaient assez nombreux à Käkisalmi. Dans les villages, le métier de forgeron était particulièrement respecté. Les femmes préparaient des toiles de lin et de la bure, vendues aussi en Finlande.

L'industrie principale des côtes de la Mer Blanche était la cuisson du sel à partir de l'eau de mer. Connue dès le Moyen Age, cette industrie devient très florissante au XVIe siècle. Vers la fin du siècle on peut compter env. 180 ateliers de cuisson sur les côtes "caréliennes". Leur production atteint, selon un calcul approximatif, env. 18.000 tonnes de sel par an. La plus grande partie de ce sel était vendue en Russie.

La cuisson du sel supposait la production de charbon de bois et de fer en grandes quantités: Une pêle de cuisson mesurait plusieurs mètres de large et pouvait peser plusieurs tonnes. On trouvait du minerai de fer dans les lacs et dans les marécages de la Carélie du Ladoga, à Zaoneže et dans les pogostes de la Laponie de Novgorod. Cette industrie de fer fournissait des matières premières, non seulement à la cuisson du sel, mais aussi à la petite industrie exercée dans de nombreuses forges. Les haches, les couteaux, les faucilles et les faux caréliens étaient connus dans toute la Russie septentrionale et centrale. Les fleuves de la Carélie donnaient encore des perles, de quelques mines à Kieretti on extrayait du schiste micacé utilisé à la fabrication de vitres.

Ch. V: Le commerce.

Les Caréliens étaient, déjà au Moyen Age, des commerçants renommés. Ils voyageaient avec des fourrures, des tissus et de la mercerie non seulement dans toute la Russie, mais aussi en Finlande. Les uns portaient des sacs de colporteurs, les autres transportaient leurs marchandises dans des barques légères et rapides. La carte annexe indique leurs principaux centres commerciaux et les routes suivies (voir la carte annexe B). Le plus important centre de ce commerce était Käkisalmi, mais les documents contiennent des renseignements sur des commerçants et des boutiques dans beaucoup de pogostes, surtout autour des lacs Ladoga et Onega et aux côtes de la Mer Blanche.

Les Caréliens et les Vepses avaient des liens commerciaux réguliers avec plusieurs villes situées dans les provinces baltiques, en particulier avec Ivangorod et Pskov. En Finlande, la ville de Viipuri (Viborg) était le port principal des commerçants caréliens. Au XVIe siècle la ville récemment fondée de Savonlinna (Nyslott) devint un nouveau centre commercial; les Caréliens y allaient très fréquemment. Des rap-

ports commerciaux traditionnels avec le Nord — Oulu, Tornio et Ii — existaient depuis le Moyen Age. Les rois de Suède s'opposaient au commerce carélien dans les villages de campagne, le commerce étant dans leur royaume privilège des villes. Malgré des interdictions réitérées, le commerce carélien continuait dans toute la Finlande orientale et nordique.

Ch. VI: Le folklore.

La presque totalité des poèmes épiques du Kalevala a été trouvée en Ingrie et en Carélie à l'exception d'un petit nombre provenant du Savo, province orientale de la Finlande, et du Nord de l'Ostrobothnie. Les théoriciens finlandais ont longtemps voulu situer leur origine dans le Sud-Ouest de la Finlande. Pendant ces dernières années plusieurs chercheurs ont démontré qu'une partie au moins de ces poèmes a vu le jour en milieu «carélo-ingrien». Le problème de l'origine des poèmes mythiques est un problème historique. Sur la base des connaissances modernes, historiques et folkloriques, on peut essayer de développer une nouvelle théorie de synthèse.

La langue et le folklore ingriens et caréliens sont très proches l'un de l'autre. Les Ingriens et les Caréliens étaient issus d'un même peuple qui, au début de l'époque des Vikings, aurait habité au Sud et au Sud-Est du lac Ladoga. Puis, ils se sont différenciés; les émigrants sont partis vers l'Ouest, le Nord et le Nord-Est. En Carélie du Ladoga les immigrants finnois de l'Ouest se sont assimilés aux nouveaux-venus du Sud-Est. La tribu de Savo est née au Moyen Age à partir des colonies caréliennes des bords du lac Saimaa. Quelques Caréliens se sont installés même en Ostrobothnie septentrionale qu'ils connaissaient grâce à des expéditions annuelles de chasse, de pêche et de commerce. Ils commençaient, aussi, à peupler les côtes de la Mer Blanche et les forêts de la Carélie de Viena, où les meilleurs poèmes ont été trouvés.

En Finlande occidentale, on a trouvé des poèmes d'incantation, des ballades et des poèmes lyriques kalévaléens. Par contre on n'y trouve pas les poèmes mythiques qui forment le tronc du Kalevala. Les poèmes trouvés à l'Ouest sont en général assez différents de ceux trouvés à l'Est. Historiquement, il serait très difficile d'expliquer, comment les poèmes mythiques auraient été emmenés de la Finlande occidentale, déjà au Moyen Age, en pays ennemi: la Carélie russe et surtout l'Ingrie; ils auraient ensuite été oubliés à l'Ouest. Il serait plus logique de supposer, que les grands poèmes mythiques sont nés en Ingrie et en Carélie, pour se répandre ensuite, avec les immigrants, en Savo, en Ostrobothnie septentrionale et surtout en Carélie de Viena.

Pour expliquer les influences occidentales, sensibles dans ces poèmes, il suffit de rappeler qu'au Xe siècle, les bords du lac Ladoga étaient sous le contrôle des Vikings suédois, et que les côtes de la Mer Blanche avaient des rapports fréquents avec les côtes norvégiennes. En Finlande de l'Ouest, l'héritage commun des traditions kalevaléennes s'est développé dans une direction plus "occidentale" exprimée surtout sous forme de ballades, de poèmes lyriques, d'incantations etc. Cette hypothèse de travail semble ouvrir la voie à une nouvelle analyse plus détaillée.

Ch. VII: La culture chrétienne.

La Carélie russe appartenait au diocèse de Novgorod dirigé par l'archevêque de cette ville. Il y avait en Carélie et dans la Laponie de Novgorod 40 pogostes ou paroisses, mais trois seulement dans la "Laponie sauvage". Au cours du XVIe siècle, la plupart des paroisses étaient divisées en succursales. Les paroisses avaient une autonomie assez large et élisait elles-mêmes leurs prêtres et chantres. Dans les années 1530—1540, l'archevêque fit intensifier le travail des missionnaires en Carélie et en Laponie. Il envoya son prêtre Ilya deux fois en Carélie, en 1534 et 1535, pour combattre "la superstition païenne", c.-à-d. l'ancienne culture populaire. La culture chrétienne se développait favorablement, mais les deux traditions, kalévaléenne et chrétienne, apprirent à cohabiter en s'influençant mutuellement. Des prêtres furent envoyés aussi en Laponie, où les missionnaires fondaient des monastères à Petsamo, à Kola et à Kantalahti.

Une partie de la population carélienne et vepse savait lire et écrire, surtout les commerçants et les "industriels". Vers le milieu du XVIe siècle, un Carélien savant de Kantalahti, nommé Tchoudinov (ou Tsidenov), traduisit des prières et une partie de l'Évangile en carélien, Il écrivit même une histoire de la Carélie, mais toutes ses œuvres ont disparu, détruites probablement dans les guerres commencées en 1570. Un assez grand nombre de manuscrits ecclésiastiques se sont conservés dans les monastères et les églises, et chez certains particuliers.

Les églises caréliennes étaient construites en bois dans un style byzantino-slave adapté au milieu carélien. Quelques églises de pierre ou de briques se trouvaient dans les monastères. Les charpentiers caréliens étaient connus pour leur maîtrise dans la technique du bois, et à l'époque étudiée ils développèrent un style carélien en matière de construction des maisons et des églises. Ce style s'est fait connaître plus tard surtout dans l'architecture de Zaoneže.

Dans l'iconographie, la Carélie suit d'abord le style de l'école de Novgorod, mais au cours du XVIe siècle une sorte d'école de peinture carélienne naquit. Les artistes préparaient leurs couleurs à partir de minerais ou de plantes et peignaient les icônes sur le bois à la détrempe. Ce style est archaïque, mais vivant, humain et populaire. Dans la musique, le style du chant récitatif à une voix évolue vers la polyphonie. Quelques chantres caréliens, comme les frères Rogov, furent des maîtres de chant célèbres à Novgorod.

Ch. VIII: Le culte des saints et l'hagiographie.

Environ 40 saints et 60 monastères sont apparus en Carélie et en Laponie au Moyen Age et au début des Ages modernes (Annexe 6 et 8). On peut dire qu'en Carélie, comme dans toute la Russie du Nord, la vie des ascètes était très estimée. Le fondement spirituel de cette estime était la théorie mystique de la transformation de la nature humaine vers l'idéal suprême qui était le Christ (en grec: theosis). C'était la grande théorie de l'évolution au Moyen Age. En plus, les Caréliens aimaient la solitude, la nature et la méditation cosmique, ce qui se manifeste déjà dans la poésie kalévaléenne.

Presque tous les saints caréliens étaient des ascètes et fondateurs de monastères. Les plus anciens parmi eux sont St Serge et St Germain de Valamo (Valaam), qui

ont probablement vécu au XIIe siècle (selon d'autres sources, au début du XIVes.). Selon la tradition, St Serge était d'origine grecque, comme St Lazare de Muroma, le fondateur du monastère de Muroma au XIVe siècle. St Arsène de Konevitsa (Konevets), un Russe, avait vécu longtemps au Mont Athos, en Grèce. Les fondateurs du monastère de Solovetsk, St Zosime, St Savvati et St Germain, du XVe siècle, étaient très vénérés dans toute la Russie. St Alexandre, fondateur du monastère de Syväri (Svir, début du XVIe s.) fut le fondateur d'une école d'ascétisme carélienne. Ses disciples, parmi eux 14 saints locaux, construisaient de petits monastères un peu partout dans les forêts vierges de la Carélie. L'île de Solovetsk vit naître plusieurs saints encore au XVIe siècle.

Une partie des saints de la Carélie furent canonisés pour toute l'Eglise russe, la plupart eurent, seulement, un culte local basé sur la tradition populaire chrétienne. Pour la canonisation, les hagiographes écrivaient un certain nombre de Vies des saints. Ils recueillaient des souvenirs et des légendes populaires et leur donnaient une forme littéraire. Les légendes des miracles ont conservé une partie de leur caractère populaire, même folklorique. Plusieurs Vies des saints ont été détruites dans les guerres et ont disparu. Une partie est conservée sous forme de manuscrits. Ainsi, la Vie de St Serge et de St Germain est disparue, mais la vie des fondateurs de Solovetsk, écrite en 1503, est conservée dans un grand nombre de copies, ainsi que la Vie de St Alexandre de Svir, écrite en 1545. La Vie de St Lazare de Muroma, écrite déjà au XVe siècle, n'est conservée que dans des copies arrangées au XVIIe siècle. La Vie de St Arsène de Konevitsa, écrite dans les années 1560 ou 1570, est la seule qui ait été traduite en finnois à partir des copies les plus anciennes du XVIIe siècle. Quelque Vies des saints locaux nous restent dans les manuscrits peu connus des archives de l'U.S.S.R.

L'hagiographie était une branche florissante de la littérature du XVIe siècle. Les saints inspiraient la pensée des Caréliens, qui sentaient leur présence profondément dans la vie personnelle. Une nouvelle forme de «poésie» populaire, les légendes des saints, est née à l'époque de la renaissance. Cette nouvelle branche de la culture populaire a vécu longtemps simultanément avec l'ancienne poésie mythique.

Ch. IX Les monastères en Carélie.

Selon quelques sources incertaines, le monastère de Valamo a été fondé au XIIe siècle, ceux de Muroma, Paleostrov et Konevitsa datent du XIVe siècle. Solovetsk est fondé au XVe siècle ainsi que les quatre monastères de Käkisalmi et deux petits monastères à Zaoneže. En tout, il y avait en Carélie à la fin du XVe siècle 12 monastères.

La première moitié du XVIe siècle, époque de paix en Carélie, vit s'épanouir l'économie et la culture caréliennes. La population s'accrut. On bâtissait des dizaines d'églises et de chapelles. Avant 1560 déjà, 37 monastères furent fondés, puis 14 encore jusqu'en 1590. En tout, on fonda en Carélie et en Laponie russe 63 monastères et 6 "skites", succursales des monastères.

La plupart des monastères étaient autonomes, soumis directement à l'évêque, mais il y avait aussi 28 monastères annexés aux églises ou aux chapelles. Dans ces petits cloîtres paroissiaux les vieux et les infirmes trouvaient asile: ces monastères faisaient ainsi un service social. Il y avait en Carélie quelques grands monastères

comme Syväri (Svir) avec 80 moines ou Paleostrov, 55 moines. A Solovetsk vivaient au moins 200 ou 300 moines et des centaines de travailleurs laïques. La plupart des monastères et des couvents, pourtant, étaient plus petits, comprenant en général de 10 à 20 moines ou soeurs. Il y avait aussi des monastères mixtes, où les religieux et religieuses célébraient le culte ensemble, mais habitaient dans des bâtiments séparés.

En Carélie du Ladoga, les monastères de Valamo et Konevitsa étaient les plus grands et les plus riches, possédant chacun environ 150 fermes paysannes comme fief. En Carélie du lac Onega, les monastères mentionnés, Syväri, Paleostrov, Muroma, et aussi Kliimo (Klimetskij) étaient les plus grands et les plus réputés. Plus au Nord, le monastère de Solovetsk fut le centre spirituel et économique des côtes de la Mer Blanche. Il reçut des terres comme dons ou les acheta. Au XVIe siècle les tsars octroyaient des fiefs au monastère pour le récompenser de son service comme base militaire contre les attaques finnoises.

La grande majorité des monastères de la Carélie et de la Laponie russe fut détruite pendant les guerres russo-suédoises; ces guerres commencèrent en 1570 et continuèrent, avec de brefs intervalles, jusqu'en 1617. Cette période de guerres fut extrêmement néfaste à la Carélie entière. Des centaines de villages furent détruits et des régions furent complètement dévastées. Une partie de la population fut tuée, les autres émigrèrent en Russie, une partie seulement restait dans la Carélie du lac Ladoga, qui fut annexée à la Suède.

Dans la deuxième partie de cette étude, consacrée à l'histoire politique, les raisons du développement rapide de la culture carélienne et — ensuite — de sa destruction subite et profonde seront exposées.

